ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1927-1928

ΜΕΤΑ 143 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1927-1928

ΜΕΤΑ 143 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΤΩι ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩι ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩι ΚΑΘΙΔΡΥΜΑΤΙ

ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΕΠΙ ΤΗι ΕΚΑΤΟΣΤΗι ΑΜΦΙΕΤΗΡΙΔΙ

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1829 - 1929

ΤΗι ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩι ΕΤΑΙΡΕΙΑι

ΠΡΟΣ ΠΡΟΑΓΩΓΗΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΠΙ ΤΗι ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗι ΑΜΦΙΕΤΗΡΙΔΙ

16 ΙΟΥΝΙΟΥ 1879 - 1929

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.

3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὑρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμένα δὲ ἐν γλώσσῃ καθαρευούσῃ.

Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ᾗ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις.

Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνωμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.

4. Ἐκδίδεται κατ᾽ ἔτος εἷς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοὐλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἕκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 250.

5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πεντήκοντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.

6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχείῳ.

7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῆ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ξυγγόπουλος:	*Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον τοῦ Ἡρακλέους (εἰκ. 1 - 4)* ..	1 - 7
Μαρινᾶτος:	*Γοργόνες καὶ Γοργόνεια (εἰκ. 1 - 14 καὶ 1 - 3)*..	7 - 41
Κεραμόπουλλος:	*Ἡ ἀρχαϊκὴ νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος (εἰκ. 1 - 16)*..	41 - 112
Σαρρῆς:	*Τὸ κάστρον τοῦ Κορυνοῦ (εἰκ. 1 - 7)*	112 - 119
Γιαννόπουλος:	*Ἐπιγραφὴ ἐκ Φίλιας τῆς Θεσσαλικῆς Καρδίτσης (εἰκ. 1 - 2)*..	119 - 127
Γερογιάννης:	*Γοργὼ ἢ Μέδουσα;*	128 - 176
Δέφνερ:	*Ἐξήγησις παραστάσεων ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀμφορέως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῆς Βιέννης (εἰκ. 1 - 3)*	177 - 181
Χατζῆς:	*Παρατηρήσεις εἰς Λοκρικὸν θεσμὸν (εἰκ. 1)*..	181 - 185
Μαρινᾶτος:	*Ὅμηρος, Μυκῆναι καὶ Ἀνατολὴ (εἰκ. 1 - 9)*..	185 - 203
Γιαννόπουλος:	*Παρατηρήσεις περὶ τῆς ἐκ Φίλιας τῆς Καρδίτσης ἐπιγραφῆς (ΑΕ 1927 - 28, 119 - 127)*..	203 - 205
Klaffenbach:	*Εἰς τὴν ἐκ Φίλιας τῆς Καρδίτσης ἐπιγραφὴν*	205 - 206
Κακριδῆς:	*Πηλεύς, Θησεὺς καὶ Οἰνεὺς (εἰκ. 1)*	206 - 209
Κεραμόπουλλος:	*Ἡ λοκρικὴ πόλις Ὕλη (εἰς ΑΕ 1927, 181 ἑξ.)*	209 - 210
»	*Μακεδονία προϊστορική*..	210 - 218
»	*Αἱ δίδυμοι περόναι τῆς Ἀχρίδος*	218
Γιαννόπουλος:	*Ἐνεπίγραφον ἐπίκρανον βάσεως ἀνδριάντος ἐκ Μαυραχάδων Καρδίτσης (εἰκ. 1)*	218 - 219
Οἰκονόμος:	*Βασίλειος Λεονάρδος (1857 - 1930) (εἰκ. 1)*	220 - 221

Εἰκόνες

σελ.	εἰκ.	
		Βυζαντινὸν ἀνάγλυφον Ἡρακλέους
1	1	ἀνάγλυφον Ἡρακλέους.
2	2	ἀνάγλυφον Ἡρακλέους, ἐν Βενετίᾳ.
3	3	ἀνάγλυφα Ἡρακλέους ἐκ σαρκοφάγων.
4	4	τμῆμα ἐπιστυλίου ἐν Δαφνίῳ.
		Γοργόνες καὶ Γοργόνεια.
8	1	πήλινον σκέλος Γοργοῦς ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Παλαικάστρου.
8	2	Γοργὼ ἐπὶ ἀρχαϊκῆς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου στήλης.
9	3	πηλίνη Γοργὼ ἐκ τοῦ τεμένους τῶν Συρακουσῶν.
13	4	ἐξέλιξις τύπου Ἄθωρ εἰς Γοργόνειον.
15	5	προσωπεῖα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν (Κευλάνη)
17	6	σφραγὶς εἰκονίζουσα Γοργόνειον. Μόχλος.
»	7	γοργόνειον ἐπὶ Μινωϊκοῦ πρίσματος ἐκ Κρήτης.
21	8	ἐξέλιξις τοῦ τύπου τῆς Θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν.
23	9	γοργόνεια ἐκ Μηλιακῶν ἀγγείων.
»	10	σφράγισμα ἐκ Ζάκρου.
27	11	ἐκ τοῦ ἀγγείου Graeckwyl.
29	12α	Γοργώ, ἐπὶ γλυπτοῦ λίθου.
»	12β	Γοργώ, ἐκ Παλαικάστρου. ('Ακροκέραμος).
30		σφραγίσματα (εἰκ. ὑποσέλιδος).
32	13	μία ὑπόστασις τῆς Κυπρίας Ἀφροδίτης συμφυρομένη πρὸς τὴν Γοργώ.
33	14	α. ἀποκεφαλισμὸς Μεδούσης, β. σκηνὴ ἱεροῦ δένδρου ἐπὶ δακτυλίου ἐκ Μυκηνῶν.
38	1	α, β, γ: σφραγιδόλιθοι, δ′: ἐκ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας.
39	2	κεφαλὴ καρφίδος 3ου τάφου ἀκροπόλεως Μυκηνῶν.
40	3	χωρισμὸς τῶν δύο στοιχείων τῆς καρφίδος.
		Ἡ ἀρχαϊκὴ νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος.
42	1	ἡ θέσις τοῦ νεκροταφείου. Πλησίον ὁ τύμβος Μογίλα μὴ ἐρευνηθεὶς βαθέως.
43	2	ὁ τάφος II ὡς ἀνασυνεστάθη ὑπὸ τοῦ Schkorpil.
44	3	ὁ ταφος VI ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος Σκόρπιλ.
45	4	ὁ τάφος VII ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ Σκόρπιλ.
46	5	χρυσῆ νεκρικὴ προσωπὶς τοῦ τάφου 1.
47	6	χρυσῆ προσωπὶς νεκρική.
48	7	χρυσῆ χείρ.
49	8	χρυσῆ ὑποδερὶς ἢ ἐπιστηθία πλὰξ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος.
50	9	ἡ κεντρικὴ εἰκὼν τῆς ἐπιστηθίας χρυσῆς πλακός.
51	10	δύο μέρη χρυσοῦ ἐκκρούστου ἐλάσματος.
52	11	χρυσοῦν ἔλασμα ἔκκρουστον.
53	12	χρυσᾶ ἐλάσματα.
54	13	χρυσᾶ ἐλάσματα.
55	14	τέσσαρα χρυσᾶ πτηνὰ καὶ δύο χρυσοῖ ῥόδακες.
56	15	ῥόδακες χρυσοῖ ἀστεροειδεῖς.
57	16	ἐπίχρυσον ἀργυροῦν ἔλασμα ἔκκρουστον.
58	17	ἱππεὺς ἐκ δύο συνηρμοσμένων φύλλων ἀργύρου ἐπιχρύσων.
59	18	ἀργυροῦς ἵππος
60	19	ἀργυροῦς κάνθαρος ἢ σκύφος.
61	20	κέρας ἀργυροῦν.
62	21	ἀργυραῖ περόναι.
63	22	ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν δίσκων τῶν περονῶν.
64	23	ἀργυραὶ δίδυμοι περόναι.
65	24	ἁλυσιδωτά κοσμήματα ἀργυρᾶ.
66	25	κρατὴρ χαλκοῦς.
67	26	χαλκὴ ἀγελὰς ἐκ τῶν σῳζομένων πέντε τοῦ λαιμοῦ τοῦ κρατῆρος.
68	27	ὁ ποῦς τοῦ χαλκοῦ κρατῆρος.
69	28	ὄψις λαβῆς τοῦ κρατῆρος.
70	29	πλαγία ὄψις τῆς καλλιτέχνου λαβῆς.
71	30	λαβὴ τοῦ κρατῆρος.
72	31	χαλκοῦς τράγος, κόσμημα τῶν ὤμων τοῦ κρατῆρος.
73	32	χαλκῆ ὑδρία.
74	33	ἀκραῖον κόσμημα ὁριζοντίου λαβῆς τῆς χαλκῆς ὑδρίας.
75	34	μέρος χαλκοῦ ἀμφορέως.
76	35	οἰνοχόη χαλκῆ.
78	36	πλαγία ὄψις τῆς οἰνοχόης.
79	37	ὁ ἔφηβος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης.
80	38	τὸ στόμιον καὶ οἱ δύο λέοντες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης.
81	39	οἰνοχόης χαλκῆς στόμιον.
82	40	κατακόρυφος ὄψις τριλόβου στομίου οἰνοχόης.
83	41	λαβὴ φιάλης ἢ ἀρυταίνης ἐν μορφῇ ἀνδρὸς πωγωνοφόρου γυμνοῦ.
84	42	χαλκῆ λαβὴ φιάλης.
85	43	τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρὸς τοῦ σχηματίζοντος λαβὴν φιάλης χαλκῆς.
86	44	φιάλη ἢ ἀρύταινα χαλκῆ.
87	45	χαλκοῦς τρίπους καὶ λεκάνη.
88	46	λαβὴ χαλκῆς τριποδικῆς λεκάνης.
89	47	λεοντόπους χαλκοῦ τρίποδος.
90	48	χαλκῆ ἠθμώδης, ἀβαθὴς φιάλη.
91	49	φιάλη χαλκῆ ὀμφαλόεσσα καὶ φιάλη ἁπλῆ.
92	50	κράνος χαλκοῦν μετὰ παρειῶν καὶ προρρινιδίου.
93	51	πλαγία ὄψις τοῦ κράνους.
94	52	κράνος χαλκοῦν μὴ καλύπτον τὸ κυρίως πρόσωπον.
95	53	κράνος χαλκοῦν.
96	54	χαλκᾶ ἐλάσματα ἐξ ἀσπίδων.
97	55	τὸ κεντρικὸν μετὰ τοῦ ὀμφαλοῦ μέρος ἀσπίδος.
98	56	ζεύγη χαλκῶν κρίκων.
99	57	ξίφη σιδηρᾶ.
100	58	τρεῖς σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων μετὰ ῥάχεως ἐν μέσῳ.
101	59	ἀρύβαλοι ἐξ ὑαλώδους μάζης.
102	60	ἀγγεῖα ληκύθια ἐξ ὑαλομάζης.
104	61	ψηφῖδες ἐξ ἠλέκτρου χρυσοῦ καὶ ὑάλου.

σελ. εἰκ.

105 62 πλαγγὼν πηλίνη.

105 63 λήκυθος πηλίνη.

Τάφος πολεμιστοῦ ἐν τοῖς Ὀζόλαις Λοκροῖς.

100 64 τομαὶ τοῦ τάφου.

108 66 χαλκοῦν κράνος τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

109 66 ὅπλα χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ καὶ περόνη χαλκῆ τοῦ πολεμιστοῦ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

Τὸ Κάστρον τοῦ Κορυνοῦ.

113 1 τοπογραφικὸς χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».

114 2 διάγραμμα τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».

115 3 τὸ «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ» ὁρώμενον ἐκ βορρᾶ.

116 4 ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».

117 5 ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους.

» 6 τὸ «τρύπιο λιθάρι» κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ» καὶ λείψανα ἀσκητηρίου.

118 7 ἡ Παναγία, (Ζῳοδόχος Πηγή) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Δρυμοῦ• μετὰ ἀπόψεως τοῦ ὀροπεδίου «Φούσκενας» παρὰ τὸ χωρίον Δερβενοσάλεσι.

Ἐπιγραφὴ ἐκ Φίλιας τῆς Θεσσαλικῆς Καρδίτσης.

120 1 ψήφισμα περὶ ὁρίων (τμῆμα αʹ).

121 2 ψήφισμα περὶ ὁρίων (τμῆμα βʹ).

Γοργὼ ἢ Μέδουσα.

129 1 νόμισμα Παρίου Μυσίας.

129 2 γοργόνειον. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Μήλου ἐν Ἀθήναις.

130 3 κεφαλὴ Γοργόνος. Ἐξ ἀγγείου τοῦ Νέσσου ἐξ Ἀθηνῶν.

» 4 Μέδουσα. Ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Σπάρτης.

154 5 γοργονοπρόσωπος δαίμων. Ἐκ πινακίου ἐκ Ῥόδου ἐν Λονδίνῳ.

155 6 Ἅρπυια. Ἐξ ἀγγείου ἐν Vulci ἐν Βερολίνῳ.

» 7 Εἰλείθυια. Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας.

» 8 Ἄρτεμις. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Θήρας.

157 9 Μήτηρ ὀρείη. Σφραγιδότυπος ἐκ Κνωσοῦ.

» 10 Πότνια θηρῶν. Ὑστερομινωϊκὴ σφραγίς.

158 11 Γοργώ. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Σπάρτης.

163 12 πήλινον εἰδώλιον ἐκ Γουρνιᾶς.

164 13 βάθρον ἀγάλματος ἐκ Σεντζιρλί.

165 14 σφραγιδότυπος ἐκ Ζάκρου.

» 15 σφραγιδότυπος ἐκ Ζάκρου.

167 16 σφραγιδόλιθος ἐκ Μοχλοῦ. Κεφαλὴ δαιμονίου.

» 17 πτερωτὰ δαιμόνια ἐξ ἀγγείων ἐκ Μήλου.

σελ. εἰκ.

167 18 σφραγιδότυπος ἐκ Ζάκρου.

169 19 Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας.

170 20 ἐλεφάντινον ἀνάθημα ἐκ Σπάρτης.

» 21 πηλίνη πυξὶς ἐκ Θηβῶν.

» 22 μολύβδινον ἀνάθημα ἐκ Σπάρτης.

171 23 Μέδουσα. Ἐκ τοῦ ἀετώματος ναοῦ ἐν Κερκύρᾳ.

173 24 Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Κύλινδρος ἐκ Μεσοποταμίας.

174 25 Ἀθωρικὸν κιονόκρανον. Ἐκ ναοῦ ἐν Αἰγύπτῳ.

» 26 Ἀθωρικὴ κεφαλή. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Φωκαίας.

» 27 ἀντικείμενον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Καμείρου.

175 28 ἐλεφάντινον μετάλλιον ἐκ Σπάρτης.

» 29 διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.

» 30 διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.

176 31 μορφὴ χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ Παλαικάστρου.

Ἐξήγησις παραστάσεων ἐπὶ ἐρυθρομόρφου ἀμφορέως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῆς Βιέννης.

177 1 ἀμφορεὺς τῆς Βιέννης.

178 2 προσθία ὄψις ἀμφορέως τῆς Βιέννης: Ὁ Θησεὺς παρὰ τῇ Ἀντιόπῃ,

179 3 ὀπισθία ὄψις ἀμφορέως Βιέννης. Ἥρωες θήρας Καλυδωνίου κάπρου.

Παρατηρήσεις εἰς Λοκρικὸν θεσμόν.

183 1 χάρτης Ὀζολίδος (Kiepert FOA XV)

Ὅμηρος, Μυκῆναι καὶ Ἀνατολή.

186 1 δείγματα τῆς καλουμένης ἀλητικῆς γραφῆς.

190 2 σφραγὶς ἐκ Βαφειοῦ. Λέων προσβάλλων βοῦν.

196 3 λέων ἀλεξίκακος ἐκ τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀσσουρνασιπάλ.

» 4 «Καρυάτιδες» ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Σαργὼν τοῦ Βʹ.

197 5 ζῳφόρος ἐκ κυάνου ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Σαργὼν τοῦ Βʹ ἐν Χορσαβάδ.

199 6 σουμερικὴ κεφαλὴ μετὰ εὐθέτων ὀφρύων ἐκ κυάνου.

200 7 βαβυλωνιακὸς παγκόσμιος γεωγραφικὸς χάρτης μετὰ τοῦ «ρόου ὠκεανοῖο».

201 8 μορφὴ ἐπὶ κορινθιακοῦ πλακιδίου κρατοῦσα φυτὸν ὡς ἀλεξίκακον.

203 9 ὁ ἀνωτέρω (εἰκὼν 7) παλαιότατος χάρτης τοῦ κόσμου κατὰ σχέδιον τοῦ H. Anger.

Πηλεύς, Θησεὺς καὶ Οἰνεύς.

207 1 ἐξ ἀμφορέως τοῦ Ἐθν. Μουσείου Νεαπόλεως.

219 1 ἐπιγραφὴ Μαυραχάδων Καρδίτσης.

221 1 Β. Λεονάρδος.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν ἀπόκειται τμῆμα μαρμαρίνης ἀναγλύφου πλακὸς ἀξίας ν' ἀποσχολήσῃ ἡμᾶς, καθ' ὅσον διασῴζει παράστασιν, ἧς τὸ θέμα ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν μυθολογικῶν σκηνῶν ***(εἰκ. 1)***.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, προερχόμενον πιθανώτατα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, εὑρίσκετο ἄλλοτε ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Θησείου ὁπόθεν μετηνέχθη εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον (Ἀριθ. Γενικοῦ Εὑρετηρ. 169. Εὑρετηρ. Γλυπτῶν 50) καὶ δημοσιεύεται ἤδη ἐνταῦθα τὸ πρῶτον κατόπιν εὐμενοῦς ἀδείας τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου.

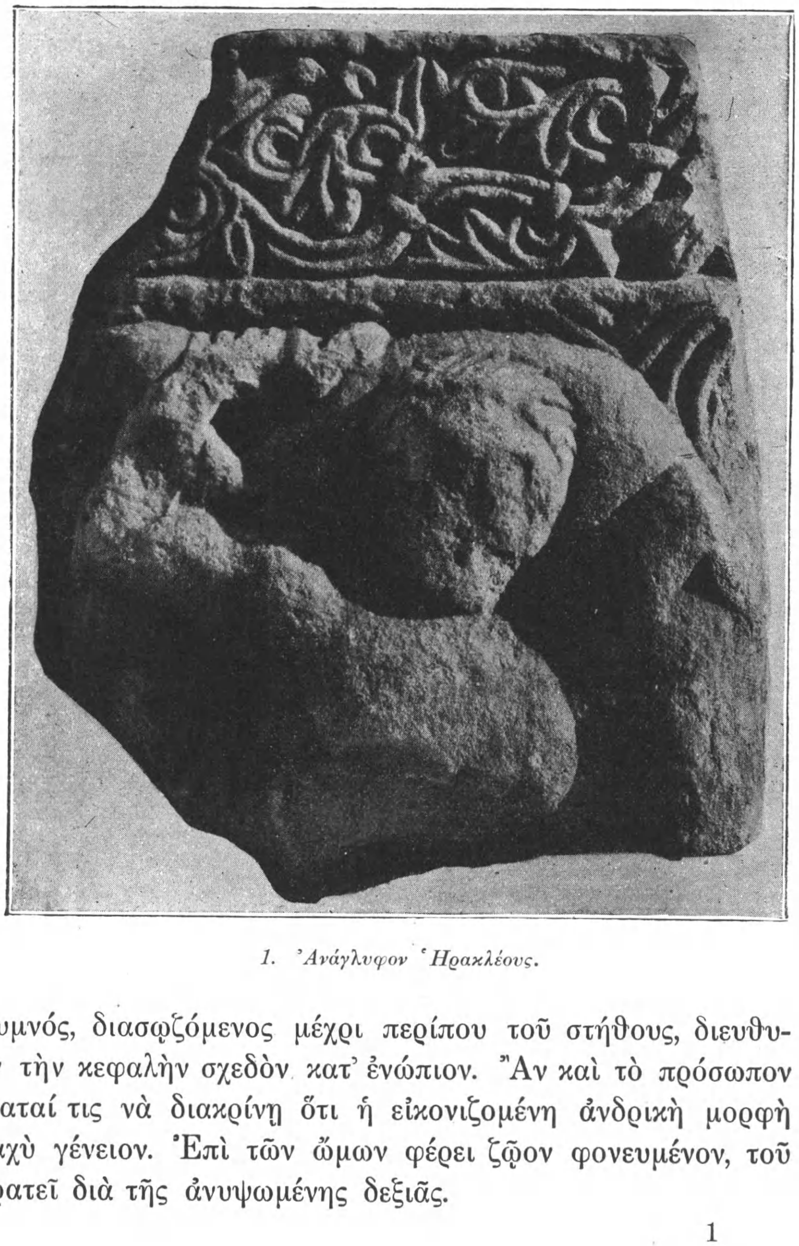

1. Ἀνάγλυφον Ἡρακλέους.

Τὸ διασῳζόμενον τμῆμα τῆς πλακὸς ἔχει μέγιστον μῆκος 0,38 καὶ πλάτος 0,35 πάχος δὲ 0,07.

Εἰς τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος εὑρίσκεται παρυφὴ (πλ. 0,11) κοσμουμένη διὰ κυματοειδῶς βαίνοντος διπλοῦ βλαστοῦ, ἐξ οὗ φύονται πλουσίως διαμεμορφωμένα φύλλα πληροῦντα τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ βλαστοῦ ἀπομένοντα κενά.

Τοὺς δύο βλαστοὺς συνδέουσι κατὰ διαστήματα ταινίαι, ὧν τρεῖς διασῴζονται ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου τεμαχίου.

Κάτω τῆς παρυφῆς ταύτης εὑρίσκεται ἡ κυρία παράστασις. Εἰκονίζεται δηλαδὴ ἀνὴρ γυμνός, διασῳζόμενος μέχρι περίπου τοῦ στήθους, διευθυνόμενος πρὸς δεξιὰ καὶ στρέφων τὴν κεφαλὴν σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Ἂν καὶ τὸ πρόσωπον εἶναι ἀποτετριμμένον, ὅμως δύναταί τις νὰ διακρίνῃ ὅτι ἡ εἰκονιζομένη ἀνδρικὴ μορφὴ φέρει ἀτημέλητον κόμην καὶ βραχὺ γένειον. Ἐπὶ τῶν ὤμων φέρει ζῷον φονευμένον, τοῦ ὁποίου τοὺς ὀπισθίους πόδας κρατεῖ διὰ τῆς ἀνυψωμένης δεξιᾶς.

Τέλος τὸ γύρῳ τῆς παραστάσεως ἀπομένον κενὸν ἔδαφος πληροῦται ὑπὸ ἐλαφρῶς ἀναγλύφων γραμμῶν, οἱονεὶ φύλλων.

Τοιαύτη ἡ ἐπὶ τοῦ περιγραφέντος ἀναγλύφου παράστασις. Ποῖον τὸ ἐν αὐτῇ εἰκονιζόμενον θέμα δεικνύει εἰς ἡμᾶς ἡ σύγκρισις πρὸς ἀνάγλυφον πλάκα ἐντετειχισμένην ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ[1] ***(εἰκ. 2).***

Ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐκείνου, διασῳζομένου ἀκεραίου, εἰκονίζεται ὁ Ἡρακλῆς φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων τὸν Ἐρυμάνθιον κάπρον καὶ ἐπιδεικνύων αὐτὸν εἰς τὸν περίφοβον Εὐρυσθέα κεχωσμένον κατὰ τὸ ἥμισυ ἐντὸς πίθου.

2. Ἀνάγλυφον Ἡρακλέους ἐν Βενετίᾳ.

Ἁπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου καὶ τῆς πλακὸς τοῦ Ἁγ. Μάρκου πείθει, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ μυθολογικοῦ θέματος.

Ἀλλ' ἡ πλὰξ τοῦ Ἁγ. Μάρκου δὲν εἶναι τὸ μόνον μνημεῖον, πρὸς ὃ ὁμοιάζει τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον. Τοῦτο καθὼς καὶ ἡ πλὰξ τοῦ Ἁγ. Μάρκου παρουσιάζουν στενωτάτην συγγένειαν πρὸς σειρὰν ὅλην ἀναγλύφων καὶ ἰδίᾳ σαρκοφάγων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐφ' ὧν εἰκονίζονται οἱ ἆθλοι τοῦ Ἡρακλέους.[2] Ἡ ***εἰκὼν 3*** δεικνύει παραδείγματά τινα ἐκ τοιούτων σαρκοφάγων, ὅπου ἡ εἰκονογραφικὴ συγγένεια πρὸς τὴν ἡμετέραν πλάκα εἶναι καταφανής.[3]

Κατὰ ταῦτα ἡ πλὰξ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι ἀντίγραφον ἑλληνιστικοῦ ἢ ρωμαϊκοῦ ἀναγλύφου. Ἡ μεγάλη ἐξ ἄλλου ὁμοιότης αὐτοῦ πρὸς τ' ἀνωτέρω παρατεθέντα ἀρχαῖα ἀνάγλυφα ἐπιτρέπει ἴσως εἰς ἡμᾶς νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ ἐπὶ τούτου θὰ εἰκονίζετο πιθανώτατα ὁ ἐντὸς τοῦ πίθου Εὐρυσθεύς.

Ἀλλ' ὁ τεχνίτης τῆς ὑπὸ μελέτην πλακὸς ἔλαβεν ἐκ τοῦ ἀρχαίου προτύπου μόνον τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον ἐπεξειργάσθη κατὰ τεχνικὸν τρόπον ἐντελῶς ἀντίθετον τοῦ ἀρχαίου καὶ ἀρκούντως χαρακτηριστικὸν τῶν χρόνων, καθ' οὓς τοῦτο κατεσκευάσθη.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εἶναι πράγματι λίαν χαρακτηριστική. Τὸ ἔδαφος γύρῳ τῆς παραστάσεως πληροῦται ὁλόκληρον ὑπὸ ἐλαφρῶς γεγλυμμένης διακοσμήσεως,

1 Ongania La Basilica di San Marco a Venezia Dettagli πίν. 53. 83 Venturi Storia dell' arte italiana II σ. 522 εἰκ. 365.

2 Robert Die antiken Sarkophagreliefs Berlin 1897 III Πιν. XXXI 112, XXXIX 128, 129. Πρβ. καὶ Reinach Répertoire des reliefs III 190.

3 Ἡ μεγίστη ὄχι μόνον εἰκονογραφικὴ ἀλλὰ καὶ τεχνικὴ ὁμοιότης τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἁγ. Μάρκου πρὸς τὰς σαρκοφάγους εἶναι ἴσως ἰσχυρὸς λόγος νὰ ταχθῶμεν μὲ τὴν γνώμην παλαιοτέρων ἰδίᾳ ἐρευνητῶν χαρακτηρισάντων αὐτὸ ὡς ἔργον τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος ἐν ἀντιθέσει πρός τινας τῶν νεωτέρων, οἵτινες, ἴσως οὐχὶ ὀρθῶς, τὸ κατατάσσουν εἰς χρόνους βυζαντινούς. Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Schneider ἐν Serta Harteliana Wien 1896 281 σημ. 1 ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν Gabelentz Mittelalterliche Plastik in Venedig, Leipzig, 1903 130 σημ. 4. Πρβ. καὶ Venturi ἔνθ' ἀν. 520.

ἐπὶ δὲ τοῦ οὕτω κεκοσμημένου βάθους προβάλλει τὸ κύριον θέμα ἐξειργασμένον διὰ μᾶλλον ἐκτύπου ἀναγλύφου. Οὕτω τὰ συμφώνως πρὸς τὸν τεχνικὸν τοῦτον τρόπον ἐξειργασμένα γλυπτὰ παρουσιάζουσι δύο ἐπάλληλα στρώματα ἀναγλύφου.

Σειρὰ ὅλη γλυπτῶν, ἐν οἷς παρατηρεῖται ἡ τεχνικὴ αὕτη, διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Ὄχι μόνον πτηνὰ καὶ ζῷα πραγματικὰ ἢ φανταστικὰ προβάλλουσιν ἐπὶ τοῦ ἐλαφρῶς γεγλυμμένου βάθους θωρακίων, ἐπιστυλίων κ.λ.π., ἀλλὰ καὶ μυθολογικαὶ ἀκόμη παραστάσεις ὡς ἐπὶ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν προερχομένου καὶ ἀποκειμένου νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου θωρακίου, ἐφ᾽ οὗ παρίσταται νεαρὸς Πάν.[1]

Ἡ τεχνικὴ αὕτη ὡς ἀφετηρίαν βεβαίως εἶχε τὴν ἀπομίμησιν τῶν ὑφασμάτων. Ἐνταῦθα ὅμως δὲν πρόκειται πλέον περὶ τῆς δουλικῆς αὐτῶν ἀπομιμήσεως, ἣν ἐν τῇ

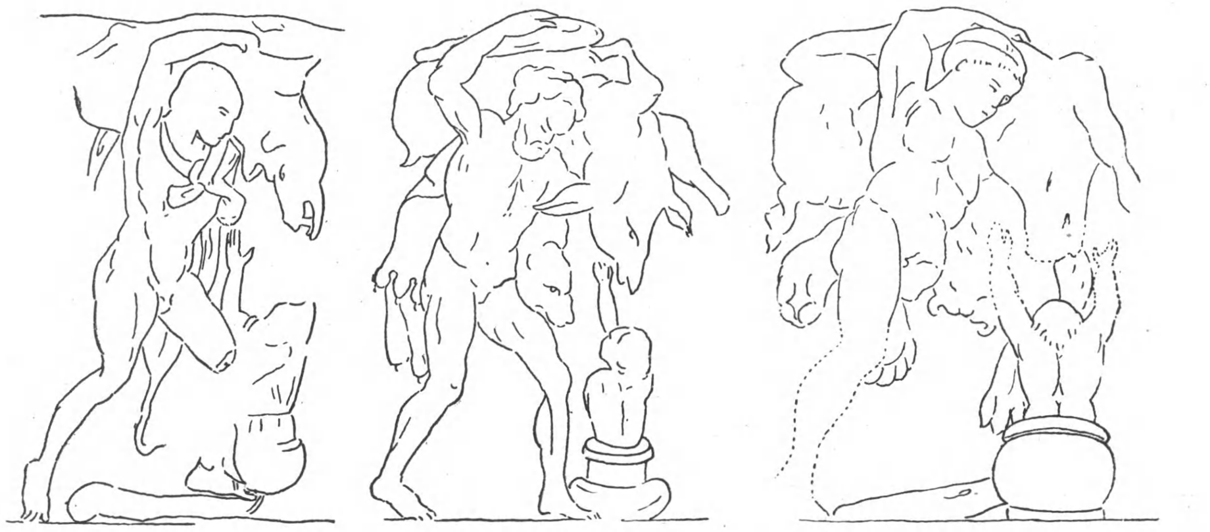

3. Ἀνάγλυφα Ἡρακλέους ἐκ σαρκοφάγων.

βυζαντινῇ γλυπτικῇ βλέπομεν ἀπὸ τοῦ 9ου ἤδη αἰῶνος.[2] Εἰς τὰ γλυπτὰ ἐκεῖνα, ὅπου ἡ ἀπομίμησις εἶναι αὐστηρά, ἓν εἶναι τὸ στρῶμα τοῦ ἀναγλύφου τοῦ κοσμοῦντος τὴν ὅλην ἐπιφάνειαν. Ἐν τῇ τεχνικῇ ὅμως, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐνταῦθα, ἡ πρόοδος καὶ ἡ συντελεσθεῖσα ἐξέλιξις εἶναι φανερὰ καὶ δεικνύει εἰς ἡμᾶς, ὅτι εὑρισκόμεθα μακρὰν τοῦ 9ου αἰῶνος.

Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ χρονολογικῶς ἡ ἀρχὴ τῆς τεχνικῆς ταύτης, ἐξ ἧς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν καὶ εἰς τὴν χρονολογίαν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου;

Ὁμοίαν δι᾽ ἐπαλλήλων στρωμάτων τεχνικὴν παρουσιάζει τὸ γνωστὸν τμῆμα ἐπιστυλίου τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ τέμπλου τῆς κατὰ τὸν Ὑμηττὸν Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων καὶ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ. Τοῦτο εἶναι ἰδίᾳ σπουδαιότατον διὰ τὴν ἐπ᾽ αὐτοῦ χρονολογίαν ἀναγνωσθεῖσαν ὑπό τινων ͵ϚΥΠΓ΄ (6483 = 974 μ. Χ.),[3]

1 Wulff Beschreibung der Bildwerke der christlichen Epochen II Mittelalterl. Bildw. Nº 2216.

2 Bréhier Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques Nouv. Serie Fasc. 3 1911 50 κ. ἑ.

3 Λάμπρου Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνειάτου τὰ σῳζόμενα Ἀθῆναι 1879 - II 80 629. Strzygowski ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἑταιρείας III (1889) 121 καὶ Πιν. Α' κάτω. Schlumberger L'Epopèe byzantine II 412.

ὑπ᾽ ἄλλων ͵ϚΨΙΓ' (6713 = 1205 μ. Χ.) [1], καθ᾽ ἡμᾶς δὲ δυναμένην μᾶλλον ν᾽ ἀναγνωσθῇ ͵ϚΨΜ' (6740 = 1232 μ. Χ.).

Ὁ τεχνικὸς τρόπος τοῦ ἐπιστυλίου τούτου ὁμοιάζει βεβαίως πολὺ πρὸς τὸν παρατηρούμενον ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου, ἀλλὰ τοῦτο καὶ μόνον δὲν εἶναι ἱκανὸν νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι τὰ δύο ταῦτα γλυπτὰ εἶναι σύγχρονα.

Λεπτομερὴς αὐτῶν σύγκρισις δεικνύει, ὅτι ἡ ἐκτέλεσις δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁμοία. Τὸ ἐπιστύλιον τοῦ Κυνηγοῦ παρουσιάζει καθαρὰν καὶ κλασικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐπεξεργασίαν τοῦ κοσμήματος, ἣν δὲν παρατηροῦμεν εἰς τὴν ὑπὸ μελέτην πλάκα. Ἡ διακόσμησις τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ Κυνηγοῦ ἀνήκει εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα ἐξελίξεως καὶ τελειοποιήσεως τῆς τεχνικῆς ταύτης ἢ τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον, ὅπου τὰ κοσμήματα τὰ πληροῦντα τὸ βάθος εἶναι λίαν ἠμελημένα καὶ πλαδαρά.

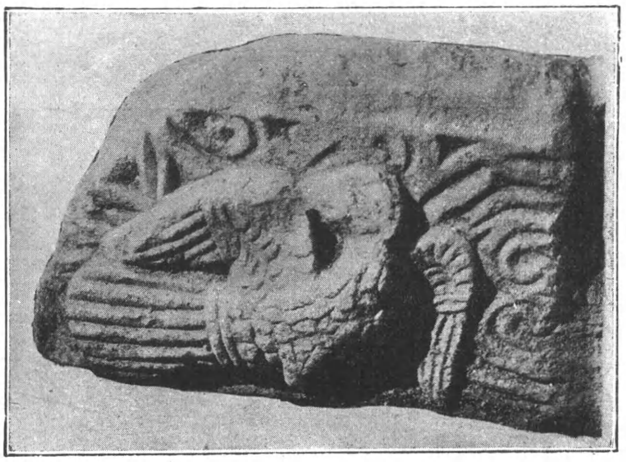

4. *Τμῆμα ἐπιστυλίου ἐν Δαφνίῳ.*

Ἀνάγκη λοιπὸν ν᾽ ἀνατρέξωμεν εἰς παλαιοτέρους τοῦ 13ου αἰῶνος χρόνους διὰ ν᾽ ἀνεύρωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς τεχνικῆς.

Τὸ παλαιότερον ἀσφαλῶς ὁπωσοῦν χρονολογημένον παράδειγμα τῆς τεχνικῆς ταύτης νομίζω ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου. Ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τῶν γείσων τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Καθολικοῦ καὶ ἐπὶ ἐδάφους φέροντος ἐπιπεδόγλυφον διακόσμησιν προβαλλόντων κομβίων καὶ πτηνῶν [2] ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ εὑρίσκεται τμῆμα γλυπτοῦ ἐντελῶς ἀνάλογον κατὰ τὴν τεχνικὴν πρὸς τὴν ὑπὸ μελέτην πλάκα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Εἶναι τοῦτο μικρὸν τμῆμα ἐπιστυλίου ἀνήκοντος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸ Τέμπλον τοῦ Καθολικοῦ καὶ ἐκτισμένον νῦν εἰς μεταγενέστερον τοῖχον ἐν τῇ πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ μνημείου αὐλῇ. ***(εἰκ. 4).*** [3] Ἐπ᾽ αὐτοῦ παρίσταται πτηνὸν μὲ ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας προβάλλον ἐπὶ βάθους φέροντος ἐλαφρῶς ἀνάγλυφον φυτικὴν διακόσμησιν. Τὸ κεκοσμημένον τοῦτο βάθος παρουσιάζει ἀνάλογον πλαδαρὰν καὶ ἠμελημένην μορφήν, οἵαν ἡ ἡμετέρα πλάξ.

Δεδομένου ὅτι ἡ κτίσις τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δαφνίου ἀνάγεται γενικῶς εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ καὶ μάλιστα εἰς τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος [4] ἔχομεν οὕτω χρονολογικήν τινα βάσιν δυναμένην νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος.

1 Καμπούρογλου Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ΙΙ 210 Plassart ἐν B.C.H LXVII (1923) 177 εἰκ. 8. Σωτηρίου. Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν Ἀθῆναι 1924 37 καὶ πίν. 3 κάτω.

2 Millet Le Monastére de Daphni Paris 1899 65 εἰκ. 35, 66 εἰκ. 36. Ὅμοια κομβία ὑπάρχουσι καὶ ἐπὶ τοῦ γείσου τοῦ τρούλλου καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιστυλίων τοῦ τέμπλου τοῦ Καθολικοῦ καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Παναγίας ἐν τῇ Μονῇ Ὁσίου Λουκᾶ. Ἐκεῖ ὅμως τὰ προεξέχοντα κομβία δὲν προβάλλουσι ἐπὶ κεκοσμημένου βάθους, ἀλλὰ παρεντίθενται εἰς μέρη, ὅπου ἡ ἄλλη διακόσμησις διακόπτεται. Βλ. Schultz - Barnsley The Monastery of S. Luke of Stiris in Phocis London 1901 Πιν. 23 - 25, 28.

3 Εἰκὼν καὶ παρὰ Millet Daphni 48.

4 Millet Daphni 17 κ.ἑ. Ὁ Brehier L'art Byzantin Paris [1924] 193 χρονολογεῖ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος.

Τὴν χρονολόγησιν ταύτην καθιστᾷ πιθανωτέραν αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς ὑπὸ μελέτην πλακὸς εἰκονιζόμενον θέμα.

Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ ἀφ' ἑνὸς μὲν πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὑπὸ βυζαντινοῦ τεχνίτου ἐκτέλεσις τοιούτου θέματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ ποίαν ἐποχὴν τῆς βυζαντινῆς τέχνης θὰ ἦτο δυνατὸν τοῦτο νὰ γίνῃ.

Τὰ ζητήματα ταῦτα σχετίζονται βεβαίως πρὸς τὸ γενικώτερον ὅσον καὶ πολύπλοκον θέμα τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων ἐν τῇ Βυζαντινῇ τέχνῃ καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ λεπτομερὴς αὐτοῦ ἐξέτασις δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐνταῦθα, διότι αὕτη θὰ ἦγεν ἡμᾶς πολὺ μακράν. Διὰ τοῦτο θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους.

Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Ἁγ. Μάρκου ἐν Βενετίᾳ ἐντετειχισμένα ἀνάγλυφα τοῦ Ἡρακλέους [1], ἅτινα ἐθεώρουν ἔργα βυζαντινά, ἐπροσπάθησαν κατὰ διαφόρους τρόπους νὰ ἑρμηνεύσωσιν αὐτά. Ὁ Durand ἐσχέτισε ταῦτα πρὸς ποιήματα καὶ προϊόντα τῆς δημώδους λογοτεχνίας τῶν μέσων αἰώνων, ὅπου ἀναφέρονται ἀρχαῖοι ἥρωες καὶ συμβάντα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας. Συμπεραίνει δέ, ὅτι ἥρως ὡς ὁ Ἡρακλῆς «ὁ τύπος καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰσχύος» δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ παραμείνῃ λαϊκὴ μορφὴ καὶ συνεπῶς νὰ μὴ ἀπεικονισθῇ ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐκκλησιῶν. [2] Ἀλλ' ἡ συσχέτισις αὕτη πρὸς δημώδη λογοτεχνικὰ ἔργα θὰ εἶχε βεβαίως θέσιν προκειμένου περὶ τοῦ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ αὐτοῦ Ναοῦ ἀναγλύφου τοῦ εἰκονίζοντος τὴν ἀνάληψιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, συνθέσεως ἀπορρευσάσης ἐκ τῶν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον διασκευασθεισῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ψευδοκαλλισθενείων διηγήσεων, [3] οὐχὶ ὅμως καὶ περὶ τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γνωρίζω, δὲν κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὰ μεσαιωνικὰ δημώδη λογοτεχνήματα. Ὁ Gabelentz (ἔνθ' ἀν. 131) ἐκφράζει τὴν εἰκασίαν μήπως τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς εὐρύτερον κύκλον συμβολικῶν παραστάσεων ἀπεικονίζοντα συμβολικῶς τὸν ἀγῶνα τοῦ καλοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ ἢ τῆς πίστεως κατὰ τῆς ἀπιστίας. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανὸν καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκφέρων τὴν εἰκασίαν ταύτην εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν δυτικὴν μᾶλλον τέχνην καὶ τὰς δυτικὰς ἐκκλησίας, ὅπου τοιαῦται συμβολικαὶ παραστάσεις εἶναι συνηθέσταται. Ὁ τοιαύτης μορφῆς συμβολισμὸς εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην οὐδέποτε ὑπῆρξε.

Τὴν ὑπὸ βυζαντινῶν τεχνιτῶν ἐκτέλεσιν θεμάτων τῆς ἀρχαίας μυθολογίας δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ ἐξηγήσωμεν, ἂν ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς φιλολογικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς τάσεις τῶν μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ 12ου αἰῶνος χρόνων καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Εἶναι γνωστὴ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπιστροφὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα πρότυπα καὶ ἡ μετὰ θερμοῦ ζήλου ἀπομίμησις - πιστὴ πολλάκις ἀντιγραφὴ -, αὐτῶν τόσον εἰς τὴν λογοτεχνίαν [4] ὅσον καὶ εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας. [5] Τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα τῶν χρόνων τούτων εἶναι πλήρη μεταφο-

1 Ὡς γνωστὸν ἐν Ἁγ. Μάρκῳ πλὴν τοῦ ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντος ἀναγλύφου ὑπάρχει καὶ ἄλλη παράστασις τοῦ Ἡρακλέους φέροντος ἐπὶ τῶν ὤμων τὴν Κερυνῖτιν ἔλαφον καὶ πατάσσοντος τὴν Λερναίαν Ὕδραν (Ongania ἔνθ' ἀν. Πιν. 109 157, Venturi ἔνθ' ἀν. 525 εἰκ. 368). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο παραδέχονται σήμερον ὡς ἔργον Βενετοῦ τεχνίτου ἐπηρεασμένον ἀπὸ τὴν ἑτέραν παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους τὴν ἀνωτέρω ἀπεικονισθεῖσαν (Πρβ. Gabelentz ἔνθ' ἀν. 131, Venturi ἔνθ' ἀν. 525 κ. ἑ.) ὅπως ἐκ τῆς ἰδίας πιθανῶς πλακὸς ἀπορρέει καὶ τὸ μικρὸν ἀνάγλυφον τὸ ἐκ Βενετίας προερχόμενον καὶ ἀποκείμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου (Wulff ἔνθ' ἀν. Nº 1760).

2 Durand ἐν Annales archéologiques XIV (1854) 172.

3 Πρβλ. Millet L'Ascension d'Alexandre I ἐν Syria 1923, 85 κ.ἑ.

4 Krumbacher Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς λογοτεχνίας μετφρ. Σωτηριάδου (Βιβλ. Μαρασλῆ) I 26 κ. ἑ.

5 Βλ. προχείρως Diehl Manuel d'art byzantin [2] Paris 1925 - 6 I 399, 409. Dalton Byzantine art aud archaeology Oxford 1911 16 κ. ἑ. Wulff Altchristl. und Byzantinische Kunst 364. Brehier L'art byzantin 44 κἑ.

ρῶν καὶ εἰκόνων τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, χαρακτηριστικὰ δὲ ὅσα ὁ Ψελλὸς (παρὰ Σάθᾳ Μεσαιων. Βιβλιοθήκη IV 130) διηγεῖται περὶ τῆς Σκληραίνης τῆς εὐνοουμένης τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, ἥτις «***ἥρει ἐπανερωτῶσα πολλάκις μύθους ἑλληνικοὺς καὶ αὐτὴ προστιθεῖσα εἴτινος τῶν ἀκριβούντων περὶ ταῦτα ἀκήκοεν***».

Ὁ ἄκρατος οὗτος κλασικισμὸς τῆς αὐλῆς τῶν Κομνηνῶν εἰσέβαλε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τέχνην. Χαρακτηριστικὸν δὲ τούτου δεῖγμα, πλὴν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Torcello ἀναγλύφων τοῦ Καιροῦ καὶ τοῦ Ἰξίωνος, (Schneider ἔνθ᾽ ἀν.) εἶναι τὸ μαρμαροψηφοθέτημα τὸ κοσμοῦν τὸ δάπεδον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορος (Zeirek Djami) ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀνεγερθείσης κατὰ τὸ ἔτος 1124 ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάνου Β' Κομνηνοῦ Εἰρήνης. [1] Τοῦτο, διασῳζόμενον πολὺ καλλίτερον κατὰ τὰ ἔτη 1847 - 8, ὅτε ἐσχεδίασεν αὐτὸ ὁ Saltzemberg, [2] φέρει παραστάσεις ἐρωτιδέων ἀσχολουμένων περὶ διάφορα ἔργα ἐντελῶς ἀναλόγους πρὸς τὰς πομπηϊανάς, ὧν τὴν ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ ἐπιβίωσιν εὑρίσκομεν μεταξὺ πολλῶν μνημείων εἰς τὴν μικρογραφίαν τῆς Ἰουλιανῆς Ἀνικίας ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Διοσκορίδου τῆς Βιέννης [3] καὶ εἰς τὰ ἐλεφάντινα κιβωτίδια. [4]

Τὰ κιβωτίδια ταῦτα, ἐφ' ὧν κυριαρχοῦσιν αἱ παραστάσεις αἱ εἰλημμέναι ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν περίοδον ταύτην τῆς θερμῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην. [5]

Καὶ ἠθέλησαν μὲν ν' ἀναγάγωσι, τὰ παλαιότερα τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, εἰς τοὺς χρόνους τῆς Εἰκονομαχίας [6], νομίζω ὅμως, ὅτι οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι καὶ ταῦτα σχετίζονται πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κλασικιστικὴν περίοδον, ὡς τινὲς σήμερον ἤρχισαν νὰ παραδέχωνται. [7] Καὶ ἐκ τῶν κιβωτιδίων τούτων, ὡς ἄλλως ἦτο ἑπόμενον, δὲν λείπουν αἱ παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους. [8]

Ἡ τάσις δὲ αὕτη τῆς ἀπομιμήσεως τῶν ἀρχαίων προτύπων ἔχει βεβαίως τὴν μεγαλυτέραν αὐτῆς ἔντασιν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, ὅπου τὴν ὤθησιν δίδει ἡ Αὐλή, καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προέρχονται τὰ πλεῖστα, ἂν μὴ καὶ πάντα, τὰ τοιαύτας φέροντα παραστάσεις κιβωτίδια, ὡς καὶ παλαιότεροι αὐτῶν μελετηταὶ εἴκασαν. [9] Τοῦτο ἄλλως ἀποδεικνύει ἐπαρκῶς ἡ ἐπὶ τοῦ ἐν Xanten κιβωτιδίου παράστασις τοῦ Ἡρακλέους, ἥτις, ὡς παρετηρήθη ἤδη, εἶναι ἀπεικόνισις τοῦ χαλκίνου ἀγάλματος τοῦ Λυσίππου τοῦ εὑρισκομένου ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [10]

Ἡ τοιαύτη ὅμως κλασικιστικὴ κίνησις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἐκ ταύτης διαδίδεται καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Torcello, περὶ ὧν ἀνω-

1 Millingen Byzantine churches in Constantinople London 1912 219 κ. ἑ.

2 Saltzemberg Altchristliche Baudenkmäler vou Constantinopel Berlin 1855 Πίν. XXXVI 2. Ἔκτοτε φαίνεται, ὅτι μέγα μέρος τοῦ ψοφοθετήματος κατεστράφη, ὡς δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ἀπὸ τὸ σχεδίασμα τοῦ Millingen ἔνθ' ἀν. 234 εἰκ. 76.

3 Εἰκὼν εὐκρινὴς προχείρως παρὰ Bayet L'art Byzantin [3]. Paris [1904] 69 εἰκ. 19.

4 Τὰς παραστάσεις τοῦ ψηφοθετήματος τοῦ ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος ὁ Saltzemberg (ἔνθ' ἀν. 122) ἐξέλαβεν ὡς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνουσι καὶ πάντες οἱ μεταγενέστεροι ὅλως ἀνεξετάστως. Πρβ. Diehl ἔνθ' ἀν. 465.

5 Κατάλογος, ἴσως οὐχὶ πλήρης, τῶν φερόντων ἀρχαίας παραστάσεις κιβωτιδίων παρὰ Schneider ἔνθ' ἀν. 283 κ. ἑ σημ. 2.

6 Bayet ἔνθ' ἀν. 198. Millet L'art Byzantin I (Παρὰ Michel Histoire de l'art I) 268 Diehl ἔνθ' ἀν 373 κ. ἑ., 657 κ. ἑ. Dalton ἔνθ' ἀν. 214.

7 Brehier L'art Byzantin 48.

8 Μεταξὺ ἄλλων βλ: Κιβωτιδ. Μουσ. Cluny Παρισίων εἰκ. παρὰ Diehl ἔνθ' ἀν. 657 εἰκ. 318 καὶ παρὰ Schneider ἔνθ' ἀν. 292. Πλὰξ ἐκ κιβωτιδίου ἐν Λούβρῳ εἰκ. παρὰ Schlumberger L'Epopèe byzantine III 405. Κιβωτίδιον ἐν Xanten Schlumberger Epopée II 201, 271 καὶ τοῦ αὐτοῦ Nicephore Phocas 175 Πρβ. καὶ Schneider ἔνθ' ἀν. 289.

9 Molinier παρὰ Diehl ἔνθ' ἀν 656.

10 Πρβ. Dalton ἔνθ' ἀν. 216, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

τέρω ὁ λόγος, τὸ ἐξ Ἀθηνῶν θωράκιον, ἐφ᾽ οὗ νεαρὸς Πάν, τὸ ἀποκείμενον ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου, τὰ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν ἀνάγλυφα [1] πείθουσι περὶ τούτου.

Ἂν μετὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ ἀποσχολοῦν ἡμᾶς ἀνάγλυφον τοῦ Ἡρακλέους θὰ κατανοήσωμεν, νομίζω, λίαν εὐχερῶς τὴν σημασίαν του καὶ τὴν θέσιν, ἣν τοῦτο κατέχει ἐν τῇ βυζαντινῇ γλυπτικῇ. Ἐπίσης ἐκ τῶν ἀνωτέρω θὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ τοιούτου μυθολογικοῦ θέματος.

Τέλος καὶ αὐτὴ ἡ χρονολόγησις τῆς πλακὸς ἀποβαίνει νῦν εὐχερής. Ἂν δηλαδὴ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰ ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς ἐκτελέσεως προκύψαντα συμπεράσματα δυνάμεθα μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὴν εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος.

Ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῆς βεβαίως οὐδὲν τὸ ὡρισμένον εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ. Πάντως ὅμως τὸ ψηφοθέτημα τοῦ δαπέδου τοῦ Ναοῦ τοῦ Παντοκράτορος καὶ τὰ κατὰ χώραν θωράκια τοῦ Ναοῦ τοῦ Torcello ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ ἡ ἡμετέρα πλὰξ εἶχε πιθανῶς τὴν θέσιν της ἐν οἰκοδομήματι θρησκευτικῷ.

Ἂν τέλος λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι καὶ αἱ ἐπὶ τοῦ Ἁγ. Μάρκου παραστάσεις τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἡ πλὰξ τοῦ Μουσείου τῆς Ραβέννης ἡ παριστῶσα αὐτὸν φονεύοντα τὴν Κερυνῖτιν ἔλαφον (εἰκ. παρὰ Venturi ἐνθ᾽ ἀν 523 εἰκ. 366) οὐδόλως εἶναι ἔργα βυζαντινά, θὰ κατανοήσωμεν πόση εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἀπασχολήσαντος ἡμᾶς ἀναγλύφου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον ἀπομένει ἡ μόνη μέχρι τοῦδε γνωστὴ ἐπὶ μαρμάρου παράστασις τοῦ Ἡρακλέους ἡ ἐκτελεσθεῖσα ὑπὸ βυζαντινοῦ τεχνίτου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΟΡΓΟΝΕΣ ΚΑΙ ΓΟΡΓΟΝΕΙΑ

ΥΠΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Α΄ Ο ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΤΑΙΟΥ ΔΙΟΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΩι

Κατὰ τὰς Ἀγγλικὰς ἐν Ἀνατ. Κρήτῃ ἀνασκαφὰς ἀνεκαλύφθη εἰς τὸ Παλαίκαστρον ἐκτὸς τῶν διαφόρων Μινωϊκῶν ἀρχαιοτήτων καὶ ὁ περίφημος ναὸς τοῦ Δικταίου Διός. Εἰς τὸν ἀρχαϊκὸν τοῦ 6ου αἰῶνος ναὸν [1] ἀνήκουσι τεμάχια ἐκ τῆς πηλίνης σίμης, ἥτις περιέθεε τὸ οἰκοδόμημα καὶ ἓν εὐμέγεθες πήλινον σκέλος ἀνθρώπινον, 0,45 περίπου, ***(εἰκὼν 1)***, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσαν οἱ Ἄγγλοι ὡς μορφὴν πιθανῶς ἐκ τοῦ ἀετώματος, ἄνευ περαιτέρω πραγματεύσεως. [2]

Τελευταῖος ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου ὁ Pfuhl (A. M. 48, 1923, 119 ἑξ.) ὅστις ἐχαρακτήρισε τὸ σκέλος οὐχὶ ὡς ἀρχαϊκὸν καὶ συνανῆκον εἰς τὴν αὐτὴν καὶ τὰ λοιπὰ

1 Σωτηρίου Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου 31 κ.ἑ.

1 Ἡ λατρεία ἐξηκολούθησεν ἄνευ διακοπῆς προφανῶς ἀπὸ τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν ὑστερωτέρων Ἑλληνικῶν χρόνων, ὁ δὲ ναὸς ἐθεμελιώθη ἐπὶ τῶν Μινωϊκῶν στρωμάτων. Τὴν σίμην καὶ τὸ ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον θὰ πραγματευθῶμεν κατωτέρω, ἀνάγει ὁ Koch (Röm. Mitt. 30, 1915, 41) εἰς τὸ α΄. ἥμισυ τοῦ 6ου αἰῶνος.

2 B. S. A. XI σ. 300 καὶ εἰκ. 18. Ἡ σίμη αὐτόθι, πιν. XV. Τεμάχια τῆς αὐτῆς ἢ ὁμοίας σίμης, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντως ἐργαστηρίου ἐξελθούσης, εὑρίσκονται ἐν Μονάχῳ καὶ ἐν Λούβρῳ. Περὶ αὐτῶν ἐπραγματεύθη τελευταίως ὁ Sieveking, Arch. Anz. 1921, 349. Τοῦ ἐν Παρισίοις τεμαχίου προέλευσις φέρεται ἡ Μῆλος. Πρβλ. περὶ τῆς αὐτῆς σίμης Savignoni, Röm. Mitt. XXI, 1906, 64 ἑξ.

τεμάχια ἐποχήν, ἀλλ᾽ ὡς Μινωϊκόν, ἐπειδὴ ὡς ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐλέχθη, τὰ στρώματα πέριξ καὶ ὑπὸ τὸν ναὸν ἦσαν Μινωϊκά, παρουσιάσαντα ἀρκετὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς ταύτης. Εἰς τὴν γνώμην του ὁ Pfuhl, φέρει στηρίγματα τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ πηλίνου ἀναγλύφου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ μῦς τῆς κνήμης δηλοῦται παρὰ φύσιν διὰ καμπύλης γραμμῆς, τὴν περιβολήν, τὴν ὁποίαν ἐξηγεῖ ὡς Κρητομυκηναϊκὴν περισκελίδα, καὶ τὴν καθόλου ἐμφάνισιν καὶ χρωματισμὸν τοῦ ἔργου, ἰδίως τὸ λευκὸν τῶν γυμνῶν μερῶν, ὅπερ εὑρίσκει ἀκατάλληλον δι᾽ ἄνδρα.

Διὰ τῶν κατωτέρω ἐκτιθεμένων, νομίζω ὅτι ἀναμφισβητήτως ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἡ ἀρχαϊκὴ τοῦ ἀναγλύφου προέλευσις, ἀλλὰ καὶ ἡ μορφὴ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε.

Πρῶτον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ρυθμὸς τῆς κνήμης παρουσιάζει τεχνικὴν ἀδυναμίαν,

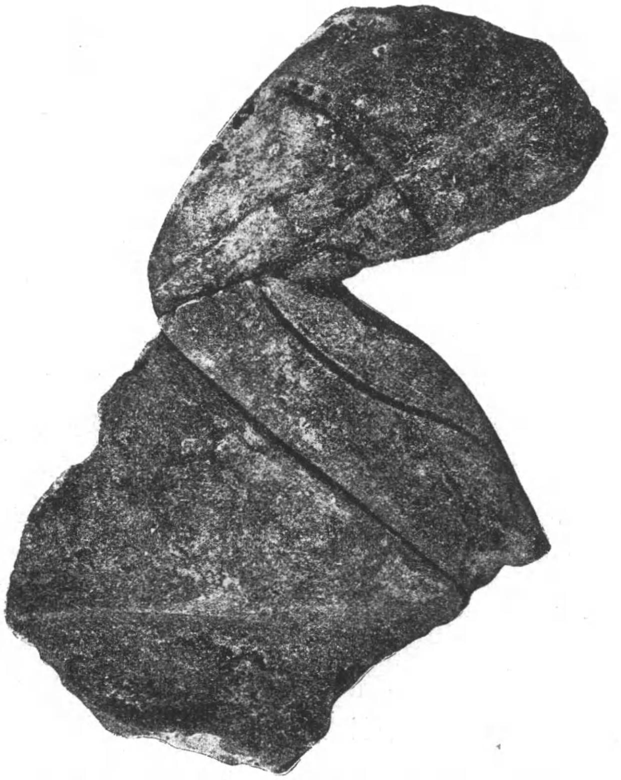

1, Πήλινον σκέλος Γοργοῦς ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Παλαικάστρου.

2. Γοργὼ ἐπὶ ἀρχαϊκῆς ἀττικῆς ἐπιτυμβίου στήλης.

ἀλλ᾽ οὐδαμῶς εἶναι καὶ ξένος τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ἡ ἀδεξία ἐγχάρακτος γραμμὴ ἡ δηλοῦσα τὸν μῦν τῆς κνήμης εἶναι κληρονομία τῆς ἀνατολικῆς τέχνης, τὴν ὁποίαν εἰς τὰ ἀνάγλυφα περισσότερον ἢ πανταχοῦ ἀλλαχοῦ ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ ἀκολουθῇ ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη. Ἀνευρίσκομεν ταύτην εἰς τὰς ἀσπίδας τοῦ Ἰδαίου ἄντρου, αἵτινες εἶναι ἴσως ἐν μέρει ἔργα ἔξωθεν εἰσαχθέντα [1]. Εἰς τὰ ἀνάγλυφα καὶ τὴν ἀγγειογραφίαν εἰκονίζεται διὰ τῆς αὐτῆς γραμμῆς ὁ μῦς τῆς κνήμης, κατὰ τρόπον δὲ παρουσιάζοντα ἀρκετὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον ἀπεδόθη ἡ γραμμὴ αὕτη εἰς τὴν ἐκ τοῦ Θεμιστοκλείου τείχους ἀρχαϊκὴν στήλην Γοργοῦς ***(εἰκὼν 2).*** [2]

Ἔπειτα ὡς πρὸς τὴν ἐνδυμασίαν αὕτη δὲν εἶναι Μυκηναϊκὴ περισκελίς, ὡς νῦν

1 Ἴδ. λ. χ. Museo Ital. di antichita classica II, πιν 1 (ἄτλας).

2 Εἰλημμένη ἐξ Α. Μ. 32, 1907, 524, εἰκ. 29 (Noack). Λιθογραφικὴ ἀπεικόνισις αὐτόθι πιν. 21.

ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἕνεκα τῆς κολοβῆς καταστάσεως τοῦ τεμαχίου, ἀλλὰ πρόκειται περὶ χιτωνίσκου, ὅστις θὰ ἐσυνεχίζετο γραπτὸς εἰς τὸ ἔδαφος τοῦ ἀναγλύφου, ἂν τοῦτο κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο δὲν ἦτο τεθραυσμένον. Τοῦτο γίνεται ἀκόμη περισσότερον φανερόν, ὅταν εἴπωμεν ὅτι ἐκ τῆς καθόλου στάσεως τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀμφιέσεως γίνεται φανερόν, ὅτι πρὸ ἡμῶν ἔχομεν τὸ ὑπόλοιπον ἀπὸ ἓν μέγα ἀνάγλυφον Γοργοῦς. Ἡ ὀρθὴ κατάληψις τοῦ ἀναγλύφου τούτου ἀποτελεῖ μίαν εὐχάριστον ἔκπληξιν, διότι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὸ πάρισον τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας καὶ ἐφ' ὅσον ἐκ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τοῦ ὑλικοῦ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἔτι ἀρχαιότερον.

Ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς ναοὺς ἐχρησιμοποιοῦντο Γοργόνες καὶ Γοργόνεια εἶναι μὲν γνωστὸν ἐκ παλαιοτέρων χρόνων,[1] ὅτι ὅμως εὐμεγέθεις τοιαῦται μορφαὶ ὑπῆρχον οὐ μόνον ὡς ἀκρωτήρια, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐναέτιος διάκοσμος, εἶναι κυρίως πόρισμα τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἐν Σικελίᾳ καὶ κάτω Ἰταλίᾳ εἰς πολλοὺς ναοὺς ἐκοσμοῦντο τὰ ἀετώματα διὰ πελωρίων Γοργονείων. Ἐκ Γέλας ὑπάρχουσι λείψανα τριῶν τοὐλάχιστον τοιούτων καὶ ἓν ἀκέραιον, διαστάσεων 1,05 × 1,10. Ἐξ Ἱππωνίου ἔχομεν ἐπ' ἴσης λείψανα ἄλλου τινὸς διαμ. 1,10[2] ὁ δὲ καθηγητὴς Gabrici ἔκαμε τελευταίως τὴν εὐτυχῆ ἀνακάλυψιν, ὅτι καὶ ὁ ναὸς C τοῦ Σελινοῦντος ἐκοσμεῖτο διὰ πελωρίου Γοργονείου εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα, διαστάσεων τοὐλάχιστον 2,50 μ.[3]

Ἐπ' ἴσης αἱ ἐργασίαι τοῦ Orsi ἔφερον εἰς φῶς μεταξὺ ἄλλων ὡραιοτάτων πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν ἐπενδύσεων ἐκ τοῦ τεμένους παρὰ τὸ Ἀθήναιον τῶν Συρακουσῶν καὶ τὸ ἀνάγλυφον Γοργόνος βαινούσης πρὸς ἀριστ., ἐπιμελεστάτης ἐργασίας **(εἰκ. 3)**.[4]

3. Πηλίνη Γοργὼ ἐκ τοῦ Τεμένους τῶν Συρακουσῶν.

Τὸ ἔξοχον τοῦτο ἔργον ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς γωνιαῖον ἀκρωτήριον ἀρχαϊκοῦ ναΐσκου (ὕψος 0,56, πλ. 0,50), ἂν καὶ ὁ Orsi ἐξέφρασεν ἀμφιβολίαν ἂν ἦτο ἀκρωτήριον, (ὁπότε θὰ ἦτο ἀόρατος ἡ ἐκτάκτως λεπτὴ ἐργασία), ἢ μᾶλλον ἁπλοῦν ἀνάθημα, ἄγαλμα. Ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὸ ζήτημα, ἂν ἔργον τι ἔμελλε νὰ εἶναι ὁρατὸν ἢ οὒ καὶ εἰργάζοντο πάντοτε μετ' ἐξαιρετικῆς ἐπιμε-

1 Πρβλ. τὰς δύο μετόπας τοῦ Θέρμου, Α. Ε. 1903 πιν. 2 καὶ 4, Ant. Denkm. II, πιν. 51-52, ἔτι δὲ τὰ ἀπειράριθμα πανταχοῦ εὑρισκόμενα Γοργόνεια ὡς κόσμον τῶν ἀκραίων καλυπτήρων (antefixes), ὡς καὶ τινας Γοργόνας ὡς ἀκρωτήρια ναῶν, θησαυρῶν κλπ.

2 Ἰδ. E. Douglas van Buren, Archaic fictile Revetments in Sicily and Magna Graecia, London 1923, σ. 160.

3 Atti della R. Accad. di Palermo XI, 135 ἑξ. πιν. 1-2.

4 Ἰδ. τὸ πήλινον τοῦτο εἰς ἔγχρωμον πίνακα Monum. Ant. 25, 1919, πιν. 16, πρβλ. van Buren ἔ. ἀ. εἰκ. 76.

λείας. Ἐπομένως ἐκ τῆς λεπτῆς ἐργασίας καὶ μόνης οὐδὲν συνάγεται, μόνος δ᾽ ὁ τρόπος τῆς στερεώσεως καὶ τὸ πάχος τοῦ πηλίνου τούτου θὰ ἔλυον τὸ ζήτημα.[1]

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμένους τῶν Συρακουσῶν ἔχομεν ἑνὸς ἀκόμη τοὐλάχιστον τοιούτου ἀναγλύφου τὰ τεμάχια, ἄλλαι δ᾽ ὅμοιαι Γοργόνες ὑπῆρχον εἰς οἰκοδομήματα τῆς Γέλας (ἐπ᾽ ἴσης ἡ Γοργὼ τρέχει πρὸς ἀριστ.) καὶ ἐν S. Mauro (ὀλίγα χιλιόμ. νοτίως τοῦ Caltagirone τῆς Σικελίας).[2]

Τέλος, ἐφ᾽ ὅσον δύναταί τις νὰ κρίνῃ ἐκ βραχείας ἐκθέσεως περὶ τῶν ἐν Τίρυνθι τελευταίων ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγητοῦ G. Karo, φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἐκεῖ ναὸς τῆς ἀκροπόλεως ἐκοσμεῖτο διὰ μεγάλων Γοργονείων. Ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει (Gnomon, 3, 1927 σ. 188) «πολλὰ τεμάχια λίαν μεγάλων πηλίνων Γοργονείων». Τὰ τεμάχια ταῦτα εὑρέθησαν ἐντὸς βόθρου παρὰ τὸ ἀνάκτορον τῆς Τίρυνθος, ὁμοῦ μετὰ ὀστράκων τῆς ὑστερογεωμετρικῆς καὶ πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ ὕπαρξις τοῦ βόθρου τούτου ἀποδεικνύει κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς ἀσφαλῶς πλέον καὶ τὴν ὕπαρξιν ναοῦ τῆς Ἥρας ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως.[3]

Ἴσως δὲν στερούμεθα καὶ ἀπεικονίσεων, αἱ ὁποῖαι παριστῶσι ναοὺς τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς κοσμουμένους εἰς τὰ ἀετώματα διὰ Γοργονείων, τοῦτο ὅμως πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἀβέβαιον. Ὡς εἶναι δηλ. γνωστόν, τὰ διασωθέντα ἀνάγλυφα μετὰ παραστάσεως τοπείου εἰς τὸ βάθος ἀνάγονται εἰς διάφορα ἀρχέτυπα καὶ κατατάσσονται εἰς διαφόρους περιόδους. Ἐπὶ τριῶν τοιούτων ἀναγλύφων μετὰ παραστάσεως ναοῦ εἰς τὸ βάθος (εὑρισκομένων ἐν Βερολίνῳ, Παρισίοις καὶ Ρώμῃ) ἔχομεν ὡς κόσμον τοῦ ἀετώματος ἓν Γοργόνειον μεταξὺ δύο Τριτώνων. Δυστυχῶς τὴν σειρὰν τῶν ἀναγλύφων τούτων τῶν Σπονδῶν ἢ τοῦ Κιθαρῳδοῦ, ὅπως ὀνομάζεται, δὲν γνωρίζομεν ποῦ πρέπει νὰ κατατάξωμεν ἀκριβῶς. Ἀρχικῶς ἐνομίσθη ὅτι ἡ σειρὰ ἀνάγεται εἰς ἓν πρωτότυπον ἀπεικονίζον τὴν τοποθεσίαν τοῦ ναοῦ τῶν Δελφῶν. Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπάζεται ὁ Frothingham (A. J. A. XV, 1911 σ. 352), ὅστις μόνον τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Λούβρου ἐξ ὅλης τῆς σειρᾶς γνωρίζει καὶ νομίζει ὅτι τὸ πρωτότυπον ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τοὺς περὶ τὸ 500 π.Χ. χρόνους, οὕτω δὲ θὰ εἴχομεν μίαν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ἀρχαϊκὸς ναὸς τῶν Δελφῶν ἐκοσμεῖτο διὰ Γοργονείου εἰς τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος. Δὲν ἔλαβεν ὅμως ὑπ᾽ ὄψιν ὁ Frothingham τὴν ἐργασίαν τοῦ Studniczka, (Jahrb. d. Inst. XXI, 1906 σ. 77 ἑξ.), ὅστις ἐξετάζων ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν ἀναγλύφων τοποθετεῖ τὴν σκηνὴν εἰς τὸ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν Πύθιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ βλέπει εἰς τὸ βάθος τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, καταβιβάζων οὕτω τὴν χρονολογίαν τῆς σειρᾶς τῶν ἐν λόγῳ ἀναγλύφων εἰς τὴν Ρωμ. αὐτοκρατικὴν ἐποχήν. Ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Studniczka συνηγορεῖ ὁ Κορινθιακὸς ῥυθμὸς τοῦ ναοῦ, κατ᾽ αὐτῆς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ναὸς εἰκονίζεται τετράστυλος (δέον ὀκτάστυλος), ὅτι φέρει ἐπὶ τοῦ ἐπι-

1 Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Garbici ἐ. ἀ. εἶναι λίαν δύσκολον ἓν πήλινον ἀνάγλυφον ὀλίγων μόνον ἑκατοστῶν πάχους (ὡς τὸ Γοργόνειον τοῦ ναοῦ C τοῦ Σελινοῦντος), νὰ ἵσταται ὡς ἀκρωτήριον, χωρὶς νὰ κινδυνεύῃ ἑκάστην στιγμὴν ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ἐὰν δὲν στηρίζηται τοὐλάχιστον κατὰ τὰ $^3/_4$ τοῦ ὕψους του ἐπὶ στερεᾶς βάσεως. (Πράγματι τὸ μέγα δισκοειδὲς ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, ἵνα ἀναφέρω τὸ γνωστότατον παράδειγμα, ἔχει εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος στερεὰν προβολήν, δι᾽ ἧς ἠδύνατο νὰ ἀντέχῃ εἰς τὸν ἄνεμον. Εἰκὼν Olympia II, πιν. 115).

2 Buren ἐ᾽ ἀ. σ. 18.

3 Τὰς πρώτας ἀμφιβολίας ἤγειρεν ὁ Rodenwaldt, A M. 37, 1912 σ. 137_2 καὶ ὁ Robert, Hermes 55, 1920, 287 (ἂν τὸ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἀνακαλυφθὲν ἀρχαϊκὸν Δωρ. κιονόκρανον ἀνῆκεν εἰς ναόν). Κατόπιν ὁ Blegen διὰ μακρῶν, (Koraku 130 ἑξ.) ἠμφεσβήτησε τὴν ὕπαρξιν τοῦ ναοῦ, ὑποστηρίξας ὅτι τὸ κτίσμα εἶναι Μυκηναϊκόν, κτισθὲν μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου. Ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι σπουδαία διὰ τὸ ζήτημα τῆς συνεχίσεως τῆς Μυκην. λατρείας εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἴδ. περὶ τούτου M. Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion κλπ. 385 ἑξ, ἰδίως 406 καὶ Κεραμόπουλλον, Πρακτ. τῆς Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν II, 1927, 423 ἑξ.

στυλίου πλαστικὸν διάκοσμον μαιάνδρων, οὗ ὁ ναὸς τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς στερεῖται κλπ. Οὕτω λοιπὸν δὲν εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς χρονολογίας τῆς σειρᾶς, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐκτὸς αὐτῆς ἀπαντᾷ τὸ Γοργόνειον καὶ ἐπὶ δύο ἄλλων ἀναγλύφων, [1] ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν μοτίβον ὄχι ἀρχαϊκόν, ἀλλὰ τῆς μεταγενεστέρας ἐποχῆς, λίαν κοινὸν ἐπὶ ἀετωμάτων (πρβλ. καὶ Studniczka ἐ. ἀ. σ. 83 καὶ σημ. 37).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος εἰς ποῖον ἀρχέτυπον ἀνάγονται τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Κιθαρῳδοῦ, ἡ ὕπαρξις τοσούτου πλήθους Γοργόνων καὶ Γοργονείων εἰς τοὺς ναοὺς τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καθιστᾷ ἀσφαλῆ τὴν γνώμην ὅτι ἔχομεν καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δικταίου Διὸς τὸ ἀνάγλυφον Γοργόνος πρὸς ἀριστερὰ τρεχούσης κατὰ τὸ γνωστὸν σχῆμα (Knielauf). Κατὰ κανόνα οἱ Γοργόνες ἀπεικονίζονται ἐν τῇ τέχνῃ πρὸς δεξιὰ τρέχουσαι, πρὸς τὴν ἀντίθετον δὲ διεύθυνσιν, πλὴν τῆς εἰκ. 3 τοῦ τεμένους τῶν Συρακουσῶν καὶ τοῦ ἐκ Γέλας παραδείγματος ἐ. ἀ., διευθύνονται αἱ Γοργόνες ἐπί τινων παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ σύμπτωσιν εἶναι τὰ ἀρχαιότατα ἢ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα εἰκονίζουσι Γοργώ. [2]

Ὅπως δήποτε, θὰ παρατρέξωμεν ἐνταῦθα τὸ ζήτημα ἂν αἱ ἀρχαιόταται παραστάσεις εἰκόνιζον τὴν Γοργὼ τρέχουσαν πρὸς ἀριστερά, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξήγησις τοῦ Ρωμαίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκθεσις, ἂν καλῶς ἐνόησα (Ἀρχ. Δελτ. 1920-21, παράρτ. σ. 168), ὑποστηρίζει ὅτι καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς «Γοργοῦς» (νῦν δὲ Ἀρτέμιδος) ἐν Κερκύρᾳ ὑπῆρχε πώρινος γλυπτικὸς διάκοσμος καὶ δὴ ὡς κεντρικὴ μορφὴ μία Γοργώ, ἥτις ὡς πάρισον τῆς τοῦ δυτ. ἀετώματος Γοργοῦς, ἱπταμένης ὡς γνωστὸν πρὸς δεξιά, ὤφειλε νὰ τρέχῃ πρὸς ἀριστερά. Οὕτω λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἡ ἡμετέρα πηλίνη μορφὴ ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀνατολ. ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Δικταίου Διός.

Ἡ πηλίνη αὕτη Γοργὼ ἔφερε τὸν βραχὺν χιτωνίσκον, τὸν ὁποῖον φέρουσιν ὅλαι αἱ Γοργόνες τῆς Ἀττικῆς-Πελοποννησιακῆς-Σικελικῆς τέχνης, ἐν ᾧ αἱ Γοργόνες τῆς Ἰωνικῆς-Χαλκιδικῆς εἶναι περιβεβλημέναι μακρὸν χιτῶνα ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς τὸν ταχὺν δρόμον τῆς Γοργοῦς. [3]

Ὁ χιτωνίσκος παριστάνεται ἀνοικτὸς εἰς τὴν εἰκόνα 3, αἱ παμπληθεῖς ὅμως ἀγγειογραφίαι καὶ λοιπαὶ ἀπεικονίσεις παριστῶσι τὸν χιτωνίσκον σχεδὸν κατὰ κανόνα κλειστόν. Πρβλ. τὴν εἰκ. 2, τὴν Γοργὼ τῆς Κερκύρας (Πρακτικὰ 1911 σ. 175) καὶ ἐκ τῆς ἀγγειογραφίας ὡς τυπικὸν παράδειγμα τὸν κρατῆρα Ἐργοτίμου καὶ Κλιτίου εἰς τὸν πρῶτον πίνακα Furtwängler-Reichhold. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐφορμῶντος πολεμιστοῦ, (ὡς ὁ Koch ἐξέλαβεν ἐν Röm Mitt. 30, 1915, 41, ὅπου τὴν γραμμὴν τῆς

1 Schreiber, Hellenistische Reliefbilder πιν. 37 καὶ 40. Πρβλ. Studniczka ἐ. ἀ. σ. 83.

2 Εἰς τὴν 7ον αἰῶνα ἀνήκουσιν ὁ γλυπτὸς λίθος ἐκ Μήλου A. M. 11, πιν. 6, 13 (= Furtwängler Gemmen πιν. V, 31), ὁ Κυπριακὸς κύλινδρος Furtwängler ἐ. ἀ. V, 43, πρβλ. Ohnefalsch-Richter Kypros, die Bibel und Homer σ. 213_3) καὶ τὸ Βοιωτικὸν μετ' ἀναγλύφων ἀγγεῖον B. C. H XXII, 1898 πιν. V (ἡ Γοργὼ ὑπὸ κενταυροειδῆ μορφήν, πρβλ. κατωτ. εἰκ. 14α). Περαιτέρω παραδείγματα τοῦ 6ου αἰῶνος Radet Cybébé εἰκ. 58. Arch. Zeit. 1877 πιν. II. Mikali, Monumenti per servire alla stor. degli ant. popoli Ital πιν. 46, 17-18 (Γοργονοειδεῖς μορφαί). Furtwängler Gemmen, πιν. VIII, 52 (ἡ αὐτὴ εἰκών, γλυπτὸς λίθος Ἰωνικῆς τέχνης, παριστάνει τὴν Γοργὼ τρέχουσαν πρὸς τὰ δεξ. παρὰ Roscher Lex. καὶ Daremberg-Saglio λ. Gorgones, διότι ἐνταῦθα εἰκονίζεται αὐτὸς ὁ λίθος καὶ οὐχὶ τὸ ἀποτύπωμα). Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων παραδειγμάτων πρέπει νὰ καταταχθῇ μία μορφὴ ἐκ τοῦ Ἀρτεμισίου τῆς Σπάρτης, BSA XII, 323 εἰκ. 3 k, ἂν εἶναι Γοργώ. Ἐφ' ὅσον δύναταί τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ ἐλάσματος σῴζονται ἴχνη ὄφεων ἐπὶ τῆς κόμης.

3 Furtwängler παρὰ Roscher Lex. ἄρθρον Gorgones, I, 1709-10.

κνήμης κλίνει νὰ ἐξηγήσῃ ὡς κνημῖδος ἀπεικόνισιν), ἀλλὰ περὶ Γοργοῦς, ἐξηγεῖ πλήρως καὶ τὸ ὑπόλευκον χρῶμα τῶν γυμνῶν μερῶν, τὸ ὁποῖον πολὺ ὀρθῶς ὁ Pfuhl εὑρῆκεν ὅλως ἀνάρμοστον δι' ἕνα πολεμιστὴν (ἔ. ἀ. 121). Τὸ αὐτὸ ὑπόλευκον χρῶμα ἔχομεν καὶ εἰς τὴν Γοργόνα τῶν Συρακουσῶν (ἴδ. τὸν ἔγχρωμον πίνακα Mon. Ant. ἔ. ἀ.), ὁλόκληρος δ' ἡ ὑπόλοιπος τεχνοτροπία τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὴν τῆς Γοργόνος ταύτης καὶ καθόλου πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν (διότι πλὴν τῶν Γοργόνων ἔχομεν ἐκ Σικελίας καὶ πολλὰς μορφὰς ἱππέων μετὰ βραχέος χιτωνίσκου, οἵτινες ἐχρησίμευον ὡς κεντρ. ἀκρωτήρια. Ἴδ. Mon. Ant. ἔ. ἀ. καὶ Buren, ἔ. ἀ. passim). Ὁ χιτωνίσκος εἶναι σκοτεινοῦ ἐρυθροῦ χρώματος εἰς πάντα ταῦτα τὰ ἔργα ὡς καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον πήλινον. Ἡ παρυφὴ τοῦ χινωνίσκου καὶ εἰς τὴν Γοργόνα τῶν Συρακουσῶν καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν εἶναι λευκή, μετὰ μελανῶν στιγμῶν εἰς τὸ Κρητικὸν τεμάχιον, μελανῶν καὶ ἐρυθρῶν γραμμῶν ἐναλλὰξ εἰς τὴν Γοργόνα τῶν Συρακουσῶν.[1]

Τέλος ὁ πηλὸς τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εἶναι ὁ γνωστὸς ἀκάθαρτος καὶ μετὰ μικρῶν λιθαρίων ἀναμεμειγμένος πηλὸς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων, εἶναι δ' ἀπολύτως ὅμοιος πρὸς τὸν πηλὸν τῆς σίμης ἐκ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ, ἐν ᾧ ὁ Μινωϊκὸς πηλὸς δεικνύει ἀρκετὰ μεγάλην διαφοράν.[2]

Κατὰ ταῦτα θεωρῶ βέβαιον, ὅτι τὸν ναὸν τοῦ Παλαικάστρου ἐκόσμει εἰς τὸ ἀέτωμα σύμπλεγμά τι, ὅπως ἐν Κερκύρᾳ,[3] ἢ ἴσως καὶ μία μόνη μορφὴ Γοργόνος εἰς τὸ μέσον. Ἐὰν ὑπάρχωσιν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀρκετὰ πήλινα τεμάχια ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Παλαικάστρου, θεωρῶ ἐντελῶς πιθανὸν ὅτι θὰ ἔχωμεν μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἄλλα τεμάχια τῆς Γοργοῦς. Ὡς τοιαῦτα τοὐλάχιστον ὑπέθεσα τὰ ὑπὸ τοῦ Karo (Pauly-Wissowa ἄρθ. Kreta, § 38, σ. 1798) μετ' ἀμφιβολίας μνημονευόμενα ὡς «δύο τεμάχια μεγάλων ἀετῶν». Μήπως πρόκειται περὶ τῶν πτερύγων τῆς Γοργόνος;[4]

1 Ὅμοια στίγματα ὡς τῆς εἰκ. 1 εἰς τὴν παρυφὴν χιτωνίσκου τρεχούσης μορφῆς ἴδ. Mon. Ant. **22**, 490, εἰκ. 185 ἑξ.

2 Πρὸς βεβαίωσιν τοῦ γεγονότος τούτου ἔγραψα εἰς τὸν συνάδελφον διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ξανθουδίδην, ὅστις φιλοφρόνως μοῦ ἀπέστειλε μικρὰ τεμάχια ἐκ τοῦ ἀναγλύφου, τῆς σίμης καὶ μεγάλου Μινωϊκοῦ ἀγγείου εὑρεθέντος εἰς τὸν αὐτὸν τόπον. Ὁ Μινωϊκὸς πηλὸς εἶναι καθαρώτερος καὶ πρὸ παντὸς παρουσιάζει μεγάλην διαφορὰν χρώματος, ἕνεκα τῆς πολὺ τελειοτέρας ὀπτήσεως. Ὁ πηλὸς τῆς τε σίμης καὶ τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἀπολύτως ὅμοιος, ὠχροτέρου χρώματος ἢ ὁ Μινωϊκὸς καὶ φέρων εἰς μεγαλυτέραν ποσότητα καὶ μέγεθος τὰ μικρὰ λιθάρια, τὰ ὁποῖα εἴτε σκοπίμως, εἴτε ἕνεκα ἀτελοῦς καθάρσεως τοῦ πηλοῦ εὑρίσκονται εἰς ὅλα τὰ πήλινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Θὰ ἐπεθύμουν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νὰ προσθέσω, ὅτι μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανωτέρα ἡ γνώμη τοῦ Rathgen ὅτι τὰ λιθάρια ὀφείλονται εἰς ἀτελῆ κάθαρσιν τοῦ πηλοῦ, ἢ ἡ ἐναντία γνώμη τοῦ Wiegand, ὅστις νομίζει τὴν προσθήκην ταύτην σκόπιμον διὰ λόγους στερεότητος. Ἡ στερεότης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὀπτήσεως καὶ μόνης, ἡ δ' ἀπόλυτος καθαριότης τοῦ πηλοῦ δὲν θὰ εἶχε καὶ σκοπὸν προκειμένου περὶ ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων, ἐφ' ὅσον ταῦτα πρὸ τῆς ζωγραφίσεως ἐκαλύπτοντο διὰ λεπτοτέρου ἐπιχρίσματος. Ἴδ. H. Koch, Dachterrakotten aus Kampanien, 11.

3 Ὁλόκληρον σύνθεσιν ἀετώματος ἐκ πηλίνων μορφῶν φαίνεται ὅτι κατέχομεν ἐκ Γέλας ὡς καὶ πηλίνας πλάκας μετ' ἰσχυρῶν ἀναγλύφων ἐκ Predio Ventura παρὰ τὴν Γέλαν. Van Bureu, Archaic fictile revetments in Sicily κλπ. σ. 161.

4 Ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Ξανθουδίδου, εἰς τὸν ὁποῖον ἔγραψα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, δὲν συνετέλεσεν εἰς λύσιν τῆς ἀπορίας, διότι ὁ κ. Ξανθουδίδης δὲν ἠδυνήθη νὰ ταυτίσῃ μετ' ἀσφαλείας τὰ δύο ταῦτα τεμάχια πρὸς τὰ ὑπάρχοντα λείψανα. Μὲ πληροφορεῖ ὅμως ὅτι πράγματι εὑρίσκονται μεταξὺ τῶν συντριμμάτων καὶ τεμάχια Γοργόνων, καὶ δὴ διαφόρων μεγεθῶν, ὥστε δὲν ἀποκλείεται ἡ συμπλήρωσις τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τεμαχίων, τὰ ὁποῖα θὰ μελετήσω ἅμα τῇ καθόδῳ μου εἰς Κρήτην.

Β΄. Η ΑΡΧΙΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΓΟΡΓΟΝΕΙΟΥ

Περὶ Γοργόνων καὶ Γοργονείου πολλαὶ ἐργασίαι ἔχουσι μέχρι σήμερον γραφῆ [1], ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιοτάτη μοῦ φαίνεται ἡ τοῦ καθηγητοῦ R. Pettazzoni, ὅστις κατώρθωσεν, ὡς νομίζω, νὰ ἀποδείξῃ, παραθέτων ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν μεταβατικῶν τύπων, ὅτι τὸ Γοργόνειον διεμορφώθη βαθμηδὸν ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς μορφῆς τῆς Hathor ***(εἰκ. 4)***. Δὲν θὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα πάντας τούτου τοὺς συλλογισμούς, ὧν μερικοὺς δὲν εὑρίσκω ὀρθούς, ἀλλὰ μνημονεύω μόνον τῶν σπουδαιοτάτων ἀποδείξεων, δηλ. τῆς παρουσίας βοείων (καὶ γενικώτερον ζωϊκῶν) ὤτων εἰς τὰ παλαιότατα Γοργόνεια, (λ. χ. τὸ παλαιότατον, ἐφ᾽ ὅσον γνωρίζω, ἐν Ἑλλάδι εὑρεθὲν Γοργόνειον, τὸ

4. Ἐξέλιξις τύπου Ἅθωρ εἰς Γοργόνειον: α Ἅθωρ ἐπὶ αἰγυπτ. μνημείου· β. πηλίνη μήτρα ἐκ Σαρδηνίας· γ ἐλεφάντινον μετάλλιον Σπάρτης· δ πινάκιον Καμείρου (κατὰ τὸν Pettazzoni).

ἐνταῦθα εἰκ. 4γ ἐκ Σπάρτης μετάλλιον BSA 13, 92 εἰκ. 25c), ἔτι δὲ καὶ τῆς παρουσίας κεράτων εἴς τινα Γοργόνεια (ἴσως εἰς τὸ προηγούμενον παράδειγμα, ὡς καὶ εἰς ἐκ Σπάρτης ἐπ᾽ ἴσης Γοργόνειον Arch. Zeit. 1881, πιν. 17. Δὲν συμμερίζομαι τὴν γνώμην τοῦ Levi, ὅτι τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ ὑπ᾽ αὐτοῦ, Boll. d' arte ἑ. ἀ. εἰκ. 7, σ. 128 μνημονευόμενον

1 Θεμελιῶδες καὶ κλασσικὸν διὰ τὴν ἐν τῇ τέχνῃ ἐμφάνισιν τοῦ Γοργονείου παραμένει ἀκόμη τὸ ἄρθρον τοῦ Furtwängler ἐν τῷ λεξικῷ Roscher, I, 1701 ἑξ. Εἰς τὸ νεώτερον ἄρθρον τοῦ Ziegler Gorgones παρὰ Pauly-Wissowa εὑρίσκει τις τὴν μέχρι τοῦ 1912 περίπου βιβλιογραφίαν. Νεώτεραι ἐργασίαι παρουσιάσθησαν ἔκτοτε: A. L. Frothingham, Medusa, Apollo aud the great Mother ἐν AJA, 2 ser. XV, 1911, 349-377. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐγνώρισα χάρις εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην τοῦ ἐν Βερολίνῳ ὑφηγητοῦ κ. Val. Müller, ὅτε εἶχον ἤδη τελειώσει τὴν παροῦσαν μελέτην, εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ὁ συγγραφεὺς ζητῶν κυρίως νὰ ἀποδείξῃ τὴν Μέδουσαν σχετιζομένην πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἥλιον συμπίπτει ἐν μέρει πρὸς τὰς ἀπόψεις μου, ἐπειδὴ ταυτοχρόνως ὑποστηρίζει συγγένειαν τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν Ἀρτέμιδα, τὴν Θεὰν τῶν ὄφεων τῆς Κνωσοῦ καὶ τὴν Μεγάλην Μητέρα, νομίζει δ' ὅτι ἡ Μέδουσα ἦτο ἀρχικῶς μεγάλη προελληνικὴ θεότης τῆς Φύσεως, ἐξοστρακισθεῖσα ὕστερον ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου. Ἡ ἐργασία αὕτη πραγματεύεται μετά τινος αὐθαιρεσίας καὶ ἄνευ ἀλληλουχίας τὰ μνημεῖα, θέλει δὲ νὰ ἀποδώσῃ εἰς πολλὰ μεταγενέστερα Γοργόνεια σημασίαν τῆς ὁποίας στεροῦνται, πλὴν τῆς καθαρῶς διακοσμητικῆς καὶ τὸ πολὺ ἀποτροπαϊκῆς ἐννοίας. Τοῦ αὐτοῦ παρουσιάσθη καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῆς μελέτης του, AJA 19, 1915, 13-22, ὅπου παραθέτει Γοργόνεια ἐκ τυμπάνων ἀετωμάτων τῶν Ἐτρουσκικῶν ναῶν, τῶν καλπῶν, σαρκοφάγων κλπ, ὅπου τὰ Γοργόνεια εἶναι διακοσμητικῶς συνδεδεμένα μετὰ φυτικῶν πλοχμῶν κλπ. καὶ βλέπει εἰς τὰ μνημεῖα ταῦτα τὸ σύμβολον τῆς βλαστήσεως, ἐναντίον τῆς κρατούσης γνώμης ὅτι πρόκειται περὶ συμβόλου τοῦ θανάτου καὶ τῆς θλίψεως. Lillian M. Wilson, Contributions of greek art to Medusa Myth, AJA XXIV, 1920, 232 ἑξ. — Ἡ ἄνω μνημονευομένη ἐργασία τοῦ καθηγητοῦ Raffaele Pettazzoni, Le origini della testa di Medusa, Bolletino d' arte 2 Ser. I, 1921, 491-510. — Chr. Blinkenberg, Gorgone et lionne, Revue Arch. V ser. XIX, 1924, 267 ἑξ. — Alda Levi, la evolutione della testa di Medusa, Bollet· d' arte 2 ser. V, 1925-26, 124-127. Καὶ τῆς ἐργασίας ταύτης τὴν γνῶσιν ὀφείλω εἰς τον κ. Val, Müller. K. Ziegler, das Spiegelmotiv im Gorgomythus, Archiv f. Religionswiss. XXIV, 1926, 1-18. [Οἰκονόμος Athen. Mitteil. 51 1926, 89 ἑ.]. Μνεία ἄλλων ἐργασιῶν ἐν ταῖς παραπομπαῖς.

Γοργόνειον τοῦ α΄. π. Χ. αἰῶνος. Ἀφ᾽ οὗ πρὸ μακροῦ χρόνου τὸ Γοργόνειον εἶχε χάσει πᾶσαν βαθυτέραν σημασίαν καὶ πολλῷ μᾶλλον πᾶσαν παράδοσιν περὶ τῆς καταγωγῆς του, τὰ κερατοειδῆ πλάσματα εἶναι ἐνταῦθα προφανῶς μόνον «capriccio del coroplasta»). Διὰ τῆς σοφῆς ὅμως ἐργασίας τοῦ Pettazzoni δὲν ἐξηγεῖται ἡ εἰδεχθὴς μορφή, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες συστηματικῶς καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιμονῆς ἀπένειμον εἰς τὸ Γοργόνειον. Ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Furtwängler, τὸ εἰδεχθὲς προσωπεῖον συνεδέθη μετὰ τῶν Γοργόνων κατόπιν, διότι ὁ μῦθος τῶν Γοργόνων ἦτο πρωϊμώτατα εἰς τοὺς Ἕλληνας γνωστός, ὁ δ᾽ Ἡσίοδος (Θεογ. 270 ἑξ.) οὐδεμίαν ἐξωτερικὴν μορφὴν ἀποδίδει εἰς τὰς Γοργόνας. Ὀφείλομεν λοιπὸν κατὰ τὸν Furtwängler νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι «τὸ προσωπεῖον, διαμεμορφωμένον ἤδη εἰς τὰ κύρια αὐτοῦ χαρακτηριστικά, παρεδόθη ἕτοιμον εἰς τοὺς Ἕλληνας ὑπὸ λαοῦ ἢ φυλῆς, παρ᾽ ᾗ τὸ εἰδεχθὲς προσωπεῖον δι᾽ ἕνα οἱονδήποτε δαίμονα εἶχεν ἀποκτήσει τὴν ὁριστικήν του μορφήν». (παρὰ Roscher ἔ. ἀ. 1705). Ἐπ᾽ ἴσης ὁ Pettazzoni ὡς συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν του παραθέτει τὰ ἑξῆς: (σ. 503) «Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἀποτέλεσμα... εἶναι ὅτι τὸ ἀρχαϊκὸν Γοργόνειον τοῦ συνήθους εἰδεχθοῦς τύπου δὲν ἐπλάσθη ex nihilo ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀλλὰ παριστάνει τὸν ἔσχατον βαθμὸν ἐξελίξεως... ἀναγομένης εἰς ἓν πρωτότυπον τῆς Αἰγυπτιακῆς τέχνης. Ποῦ καὶ πότε ἀκριβῶς τὸ Γοργόνειον... ἐπλάσθη, εἶναι πρόβλημα εἰς οὗ τὴν λύσιν νῦν δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν.. Ἀλλὰ ἐξάγεται ὅτι... ἀνεξαρτήτως τοῦ τυπικοῦ Γοργονείου... ὡς προεισαγωγὴ εἰς τὴν τελικήν του διαμόρφωσιν, τρόπον τινὰ ὡς δοκιμαστικαὶ ἀπόπειραι, εἶναι αἱ διάφοροι ἐφαρμογαὶ τοῦ ξένου τύπου (τοῦ Ἀθωρικοῦ δηλ.) εἰς τὴν Γοργονικὴν ἰδέαν».

Ταύτην λοιπὸν τὴν «Γοργονικὴν ἰδέαν» τῶν Ἑλλήνων, ὅπως θέλει ὁ Pettazzoni, ἢ τὴν παράστασιν εἰς τὴν φαντασίαν αὐτῶν τοῦ ἑτοίμου ἤδη παρ᾽ ἄλλῳ τινὶ λαῷ Γοργονείου, ὅπως θέλει ὁ Furtwängler (διότι ἀμφότεραι αἱ ἀπόψεις εἶναι δι᾽ ἡμᾶς αἱ αὐταί), θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν ἐνταῦθα. Διότι φαίνεται παράδοξον πῶς οἱ Ἕλληνες παραλαβόντες τὸν τύπον τῆς Ἄθωρ μετ᾽ ἀνθρωπίνου ἐξηυγενισμένου προσώπου ἀντὶ νὰ διαπλάσωσιν ἐπὶ τὸ καλύτερον, ἔδωκαν εἰς τοῦτον μετὰ τόσης σταθερότητος καὶ ἐπιμονῆς εἰδεχθῆ χαρακτηριστικά. Τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὴν θεμελιώδη τάσιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης τοῦ νὰ ἐξιδανικεύῃ βαθμηδὸν τὰς ἀγρίας ἢ μειξογενεῖς βαρβαρικὰς μορφὰς (πρβλ. τοὺς σατύρους, τοὺς κενταύρους κλπ), τάσιν τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον συναντῶμεν πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ βλέπομεν ὑπάρχουσαν ἐνσυνείδητον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὡς δεικνύει τὸ ὑπέροχον χωρίον τῆς Πλατωνικῆς Ἐπινομίδος (σελ. 987 d-e) ***«ὅτιπερ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται»***. Προκειμένου περὶ τοῦ τύπου τῆς Γοργόνος συναντῶμεν ἐντελῶς τὴν ἀντίθετον τάσιν, τὸ φαινόμενον λοιπὸν τοῦτο ἔχει ἀνάγκην ἑρμηνείας. Ὁ Furtwängler τὴν δυσκολίαν ταύτην παρέκαμψεν, ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι ἀνεκάλυψεν ἕτοιμον τὸ εἰδεχθὲς πρωτότυπον τοῦ Γοργονείου ἐπί τινος «Χεττιτικοῦ» ἱερογλυφικοῦ. Νῦν ὅμως ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα. [1]

Εἶναι γενικῶς παραδεκτόν, ὅτι πρώτη αἰτία τῆς γενέσεως τοῦ εἰδεχθοῦς προσωπείου ὑπῆρξεν ἡ ἰδέα, καθ᾽ ἣν τοῦτο ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν καὶ γενικῶς τὰ κακὰ πνεύματα. Ἡ ἰδέα αὕτη οὔτε Ἑλληνικὴ ἐφεύρεσις εἶναι, οὔτε εἰς τοὺς Ἕλληνας μόνους περιορίζεται, οὖσα κοινὴ ὅλων σχεδὸν τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Εἰς πολλοὺς τούτων ὑπάρχει καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ εἰδεχθὲς προσωπεῖον ἐν χρήσει,

1 Πρβλ. καὶ Pettazzoni ἔ. ἀ. σ. 504 καὶ 506.

ὡς ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς τοῦ Περοῦ καὶ Μεξικοῦ. Ἤδη ὁ Wundt ἀνεκάλυψες τὴν σχέσιν τῶν προσωπείων τούτων πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Γοργόνειον καὶ ᾐτιολόγησεν, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν σκέψεων, αἵτινες ἤγαγον εἰς τὴν δοξασίαν τοῦ ἀποτροπαίου.[1]

Ἓν ὅμως τῶν σπουδαιοτάτων τοῦ Γοργονείου χαρακτηριστικῶν, οἱ ὄφεις, ἔμεινεν ἀνεξήγητον, διότι οὔτε ἀναγκαῖοι εἶναι οἱ ὄφεις εἰς ἓν εἰδεχθὲς προσωπεῖον, οὔτε ἀπαντῶσιν εἰς τῶν ἄλλων λαῶν τὰ προσωπεῖα καθ' ὃν τρόπον εἰς τὸ Γοργόνειον,[2] ἂν καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά, δηλ. ὁ μορφασμὸς τοῦ στόματος, οἱ ἐμφανεῖς ὀδόντες, οἱ κυνόδοντες εἴτε χαυλιόδοντες, ἡ κρεμαμένη γλῶσσα, τέλος δ' ἡ μειξογένεια αὐτὴ εἶναι γνωρίσματα ἀπαντῶντα εἰς τὰ προσωπεῖα διαφορωτάτων λαῶν καὶ ἐποχῶν. Εἰς τὴν ***εἰκόνα 5*** παρατίθενται δύο προσωπεῖα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν τῆς Κεϋλάνης εἰς τὰ ὁποῖα τὰ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὰ εἶναι ἐμφανῆ, ἰδίως ἡ κρεμαμένη γλῶσσα, ὡς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Γοργόνειον.[3]

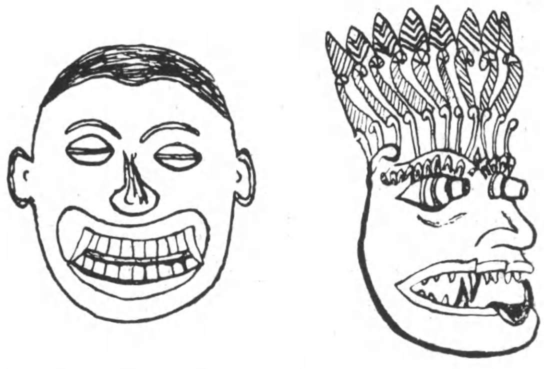

5. Προσωπεῖα τῶν κατὰ φύσιν λαῶν (Κεϋλάνη).

Ἕτερον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἱκανοποιητικωτέραν λύσιν, εἶναι ἡ συχνότης τῆς ἐμφανίσεως τῆς μορφῆς τῶν Γοργόνων κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν κυριώτατα ἐποχήν. Εἰς τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους αἱ Γοργόνες ἐξαφανίζονται ἀπὸ τὴν τέχνην, μόνον εἰς ὡρισμένας παραστάσεις ἀπαντῶσαι,[4] ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἐποχῇ ἡ μεγίστη συχνότης τοῦ θέματος Γοργόνων καὶ Γοργονείων δὲν ἐξηγεῖται διὰ μόνης τῆς ἀποτροπαϊκῆς σημασίας. Ἀναρίθμητοι τύποι νομισμάτων, ἰδίως Μικρασιατικῶν (καὶ τοῦτο δὲν στερεῖται σημασίας, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν), φέρουσι Γοργόνειον ἐπ' αὐτῶν, ἂν καὶ ἐνταῦθα ἡ σημασία τοῦ ἀποτροπαίου δὲν εἶναι τόσον προφανής, ὅσον λ. χ. εἰς μίαν ἀσπίδα ἢ ἐπὶ τέλους ἓν ἀγγεῖον. Τοὐναντίον γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῶν νομισμάτων θέσιν ἔχουσι κυρίως ἀπεικονίσεις τῶν ἁρμοζουσῶν ἑκάστῃ πόλει θεοτήτων. Ἔπειτα βλέπομεν εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Δικταίου Διός, τῆς Κερκύρας, τῆς Σικελίας, ἴσως τῆς Τίρυνθος, τὰ ἀετώματα κοσμούμενα διὰ πελωρίων Γοργόνων καὶ Γοργονείων, μὴ ὑπολογιζομένης καὶ τῆς περιπτώσεως τῶν Γοργόνων ὡς ἀκρωτηρίων εἰς πλεῖστα παραδείγματα·[5] οἱ θεοὶ ἐν τούτοις εἶναι ἀρκούντως ἰσχυροί, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσιν ἀνάγκην ἀποτροπαίων. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Δικταίου Διὸς δὲν γνωρίζομεν δυστυχῶς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀετώματος, ἐν Κερκύρᾳ ὅμως βλέπομεν ὅτι ἡ πελωρία Γοργὼ ἐν μέσῳ μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν θηρίων ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν καὶ πρωτεύουσαν παράστασιν· τὰ ὑπόλοιπα, μηδὲ τοῦ Διὸς ἐξαιρουμένου, κατέχουσιν ἐντελῶς δευτερεύοντα

1 Πρβλ. καὶ Furtwängler ἔ. ἀ. 1704, Ziegler 1648, Pettazzoni 507.

2 Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ δι' ὄφεων ἐφοδιασμὸς τῶν Γοργόνων ὑπετέθη ξενικῆς καταγωγῆς ὑπὸ L. Wilson, A.j.A. 1920, 235, ὅπου καὶ ἡ ὀρθοτάτη παρατήρησις ὅτι οἱ ὄφεις εἰς τὰ παλαιότατα Γοργόνεια δὲν εἶναι ἀνατομικῶς μετὰ τούτων συνδεδεμένοι.

3 Τὸ πρῶτον προσωπεῖον ἐλήφθη ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ H. Schurtz, Urgeshichte der Menschheit πίναξ σελ. 116. Τὸ δεύτερον εὑρίσκεται εἰς τὸ Museum f. Völkerkunde τῆς Λειψίας (O. Henne. Illustrierte Religions und Sittengeschichte κλπ. σ. 98).

4 Ziegler ἔ. ἀ. 1649.

5 Ἀναφέρω μόνον τὴν προσφατωτέραν ἀνακάλυψιν, ὅτι τὸ Ἀπολλώνειον τῆς Κυρήνης ἔφερεν ὡς κεντρικὸν ἀκρωτήριον μεγάλην μαρμαρίνην πλάκα κοσμουμένην διὰ Γοργονείου (Africa Italiana I ἀρ. 2, Ἀπριλ. 1927, σ. 137).

ρόλον.[1] Τέλος ἡ χρῆσις ἀγαλμάτων Γοργόνων ὡς ἀφιερωμάτων εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν θὰ ἦτο ἄλλως ἀδιανόητος, ἂν ἡ ἀφιερουμένη εἴς τινα ναὸν μορφὴ τῆς Γοργόνος δὲν διετήρει τὴν ἀνάμνησιν μεγάλης τινὸς θεότητος. Εἴδομεν ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦ Τεμένους τῶν Συρακουσῶν εἶναι ἀβέβαιον, διότι πιθανῶς ἡ πηλίνη Γοργὼ ἦτο ἀκρωτήριον. Ὅτι ὅμως καὶ ὡς ἀγάλματα τοιαῦται μορφαὶ ἀφιεροῦντο πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ἀσφαλές. (Πρβλ. τὰ κατωτέρω σελ. 25, σημ. 1λεγόμενα περὶ τῆς «Νίκης» τοῦ Ἀρχέρμου).[2]

Γεννᾶται λοιπὸν νῦν τὸ ἐρώτημα: Ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν εἰκόνα μιᾶς δαιμονικῆς μορφῆς ἁπλῶς ἀποτροπαίου, ἢ μήπως μᾶλλον πρόκειται περὶ τῶν τελευταίων ἀναμνήσεων μιᾶς ἐκ τῶν πολλῶν ὑποστάσεων τῆς μεγάλης θεότητος, ἥτις ἀρχικῶς εἶχε τὴν πρωτίστην σημασίαν καὶ θέσιν ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Μικρασιατικῆς Χερσονήσου; Εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος θὰ συνέβαλλεν ἡ γνῶσις τῆς καταγωγῆς τοῦ τύπου.

Ὁ Six, ὅστις εἰδικῶς ἐπραγματεύθη περὶ τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος,[3] κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Γοργόνειον κατάγεται ἐκ Κύπρου, ἐπαναλαμβάνει δὲ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐν J. H. S. VI, 1885, 275 ἑξ. Τὴν γνώμην ταύτην ἀπωθεῖ ὁ Furtwängler, ὅτι δ᾽ ἡ ἀσπὶς τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐφ᾽ ἧς ὁ Ποιητὴς περιγράφει μορφὴν Γοργόνος (Ἰλ. Λ, 36) πρέπει νὰ εἶναι Κυπριακῆς καταγωγῆς, ἐπειδὴ Κύπριος ἦτο καὶ ὁ θώραξ τοῦ βασιλέως, τοῦτο ἀληθῶς δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν.[4] Μοῦ φαίνεται ὅμως σπουδαῖον τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι εἰς τὸν σάκκον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔθηκεν ὁ Περσεὺς τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης παρέμεινεν ἡ ὀνομασία κίβισις,[5] γλῶσσα, ἥτις κατὰ τὸν Ἡσύχιον εἶναι Κυπριακή. Τοῦτο, σημαίνει ὅτι καὶ ὁ μῦθος ὁλόκληρος ἦλθεν, ἢ μᾶλλον ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Κύπρου, τὸ δὲ πρᾶγμα τοῦτο, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, δὲν στερεῖται σημασίας.

Ἡ γνώμη τοῦ Furtwängler, ὅστις ἀποβαλὼν τὴν προτέραν δοξασίαν του ὅτι τὸ Γοργόνειον κατάγεται ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς μορφῆς Bes ὑπεστήριξε τὴν παραγωγὴν τούτου ἐκ «χεττιτικοῦ» τινος ἱερογλυφικοῦ εἰκονίζοντος κεφαλὴν μετὰ κρεμαμένης γλώσσης ἐπὶ κοντοῦ, καταπίπτει, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, διὰ τῆς ἐργασίας τοῦ Pettazzoni. Εἴδομεν ὅμως ὅτι παραμένει ἀνεξήγητος ἡ «Γοργονικὴ ἰδέα» τῶν Ἑλλήνων (ἐφ᾽ ὅσον ἡ μορφὴ τῆς

1 Πρβλ. A. Evans J. H. S. 1912, 286. Ἡ διασάφησις τοῦ Löschcke Arch. Anz. 1914, 53, ὅτι τὸ μεσαῖον σύμπλεγμα εἶναι ἀποτρόπαιον, τὰ δὲ δύο πλάγια διηγητικά, δὲν ἑρμηνεύει τὸ ζήτημα πῶς οἱ ἄλλοι θεοὶ καὶ ὁ Ζεὺς αὐτὸς κατέχουσιν ἐν τῷ ἀετώματι τόσον ἄσημον καὶ μικρὰν θέσιν, σχεδὸν ἀόρατοι εἰς τὰς γωνίας. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ προσπίπτῃ ὡς ἀσέβεια εἰς τὰ ὄμματα τῶν εὐλαβῶν Ἑλλήνων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Μοῦ φαίνεται ὅτι οὐχὶ ἄνευ λόγου ὁ Evans ἑ. ἀ. εὗρηκε τὴν καθόλου διάταξιν τοῦ ἀετώματος Μινωϊκοῦ χαρακτῆρος. Πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην φαίνεται νὰ συμφωνῇ καὶ ὁ Picard, L' Acropole, I, 285-6, ὁμιλῶν περὶ προολυμπιακῶν θεοτήτων καὶ δευτερεύοντος ῥόλου τῶν Θεῶν. Ὁ Ζεύς, τονίζει, μέλλων κυρίαρχος τοῦ Ὀλύμπου, εἶναι ἐδῶ ἀκόμη ἀγένειος, ὡς ἐν Κρήτῃ (ἀκριβέστερον ὅμως ἐν τῇ Δωρικῇ τέχνῃ γενικῶς).

2 Μίαν γραπτὴν μαρτυρίαν, ἀναγομένην μάλιστα εἰς ἀκρόλιθον ἄγαλμα τοῦ 7ου αἰῶνος, εὑρίσκω εἰς τὸ λεγόμενον Λίνδιον Χρονικόν: «**Δεινομένης... Λίνδιος ὑπάρχων καὶ συνοικίξας Γέλαν... Γοργόνα κυπαρισσίναν λίθινον ἔχουσιν τὸ πρόσσωπον...**» (ἐννοεῖται ἀνέθηκεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Λινδίας Ἀθηνᾶς). Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Γέλα συνῳκίσθη τῷ 690 ὑπὸ Ροδίων καὶ Κρητῶν ὁμοῦ (Θουκ. 6, 4, 3. Ἡροδ. VII, 153), διὰ τοῦτο ἀποδίδω ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν ἀφιέρωσιν τῆς Γοργόνος (ἴδ. κατωτ.). Περὶ τῆς συγχύσεως τοῦ ἐκ τῶν οἰκιστῶν Ἀντιφάμου πρὸς τὸν Δεινομένη ἴδ. Blinkenberg, la chronique du temple Lindien (explor. archéol. de Rhodes VI) σελ. 375 (=59). Πρβλ. σελ. 332 (=16).

3 J. Six. De Gorgone, Dissertation, Ἀμστελόδαμον 1885, σ. 94.

4 Κυπριακὴν ἐν τούτοις παραδέχονται τὴν καταγωγὴν τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος ὁ Ohnefalsch-Richter, Kypros, die Bibel und Homer, 213, ὁ Helbig Homer. Epos[2] 383, ὅστις παρατηρεῖ (ὡς ἄλλως καὶ ὁ Six) ὅτι ἡ διὰ δρακόντων διακόσμησις (ὡς ἐπὶ τοῦ τελαμῶνος τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος) ὑπενθυμίζει Κυπριακὴν τεχνοτροπίαν, τὴν Κυπριακὴν δὲ καταγωγὴν κλίνει τέλος νὰ παραδεχθῇ καὶ ὁ Lippold, Münchener archäol. Studien dem Andenken A. Furtwänglers gewidmet, 470.

5 [Ἡσιοδ.] Ἀσπὶς 224.

῎Αθωρ δὲν εἶναι εἰδεχθής, ἀλλὰ μετετράπη εἰς τοιαύτην παρὰ τῶν Ἑλλήνων), ὡς καὶ χαρακτηριστικά, λ.χ. οἱ ὄφεις τοῦ Γοργονείου. Ὑπολείπεται λοιπὸν νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν καὶ ἄλλως πιθανωτάτην πηγὴν δανεισμοῦ, τὸν Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν.

Πάντες οἱ γράψαντες περὶ Γοργονείου τονίζουσι τὸ γεγονός, ὅτι πρὸ τοῦ 7ου αἰῶνος ὁ τύπος ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι γνωστὸς καὶ ὅτι λείπει ἐντελῶς ἀπὸ τὴν Κρητομυκηναϊκὴν τέχνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μέχρι τοῦδε σχεδὸν δὲν εὑρέθησαν τοιαῦτα μνημεῖα, ἡ δ᾽ ἔλλειψις αὕτη γίνεται περισσότερον αἰσθητὴ συγκρινομένη πρὸς τὸν παμμέγιστον ἀριθμὸν Γοργονείων καὶ Γοργόνων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι εἰς τοὺς Κρητομυκηναϊκοὺς λαοὺς δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ ἰδέα τοῦ «εἰδεχθοῦς» ὡς ἀποτροπαίου, παρ᾽ ὅλην δὲ τὴν σπανιότητα τῶν μνημείων ἔχομεν ἕν, ἀλλὰ λίαν σπουδαῖον, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὅτι αὐτὸς ἤδη ὁ τύπος τοῦ Γοργονείου ἦτο διαμεμορφωμένος. Πρόκειται περὶ τῆς «κομβιοσχήμου» ἐκ Μόχλου σφραγῖδος,[1] ***(εἰκ. 6)***, ἥτις παριστᾷ ἓν ἀληθὲς Γοργόνειον μετὰ τῶν στρογγύλων ἀγριωπῶν ὀφθαλμῶν τῆς «βλοσυρώπιδος» καὶ «δεινὸν δερκομένης» Γοργοῦς (Ἰλ. Λ, 36-37) καὶ μετὰ τοῦ χαρακτηριστικωτάτου εἰς ὅλα τὰ Γοργόνεια πλατέος στόματος, τοῦ εἰκονίζοντος τὸν μορφασμὸν τῆς λύσσης.[2] Αἱ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἀποφύσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ παριστάνωσι κέρατα, διότι εἶναι τρεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν μεσαία διακρίνεται πασιφανῶς ὡς ὄφις μετ᾽ εὐδιακρίτου κεφαλῆς, αἱ δὲ δύο πλάγιαι ἀποφύσεις, αἵτινες ἔχουσι τὴν ῥίζαν αὐτῶν παρὰ τὰ ὦτα, εἰκονίζουσιν ἐπ᾽ ἴσης ὄφεις, ὡς εἰς πλεῖστα μεταγενέστερα Γοργόνεια συμβαίνει. Παράδειγμα ἔστω τὸ Γοργόνειον ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ Θέρμου.[3] Ὅτι ἡ μορφὴ αὕτη ἔχει σημασίαν ἀποτροπαίου, εἶναι προφανὲς ἐξ ὅσων ἀνωτέρω ἐλέχθησαν. Ἡ μικρὰ κομβιόσχημος σφραγίς, ἥτις φέρει καὶ ὀπὴν πρὸς ἐξάρτησιν, ἦτο ταυτοχρόνως περίαπτον, ὡς εἶναι ἐν χρήσει καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ τὰ «φυλακτά». Ὅτι τοιαῦτα εἰς τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον πάμπολλα καὶ ποικίλων σχημάτων, ἔτι καὶ ὑπὸ μορφὴν μελῶν τοῦ σώματος εἶναι γνωστόν, ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, εἶναι ὅτι καὶ τὰ εἰδεχθῆ προσωπεῖα ἦσαν γνωστὰ ἤδη τότε ὡς περίαπτα.

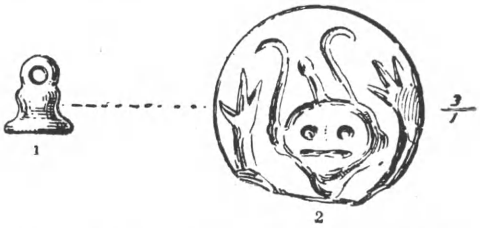

6. Σφραγὶς εἰκονίζουσα Γοργόνειον, Μόχλος.

7. Γοργόνειον ἐπὶ Μινωϊκοῦ πρίσματος ἐκ Κρήτης.

Δεύτερον παράδειγμα ἑνὸς πραγματικοῦ Γοργονείου εἶναι τὸ διὰ πρώτην φορὰν δημοσιευθὲν ἐν Evans Palace of Minos I, 277, εἰκ. 207, c 2, ἐπὶ πρισματικῆς σφραγῖδος ἐκ Κρήτης ***(εἰκ. 7)***. Ὁ Evans περιγράφει τὴν μορφὴν ταύτην ὡς ἔχουσαν πλοκάμους ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς καὶ φέρει ταύτην εἰς συνάφειαν πρὸς τὴν Isthar, ἀλλ᾽ εἶναι προφανὲς ὅτι πρέπει μᾶλλον νὰ συνάψωμεν ταύτην πρὸς τὰ περίπου σύγχρονα ἢ ὀλίγον μεταγενέστερα Μηλιακὰ Γοργόνεια καὶ πρὸς τὴν ἐκ Ζάκρου δαιμονικὴν μορφὴν (ἴδ. κατωτ.). Τὰ ὦτα τῆς μορφῆς ταύτης φαίνονται

1 R. Seager, Mochlos 58, εἰκ. 27. Ὁ Seager ἀποδίδει ταύτην εἰς τὴν Μ. Μ. III ἐποχήν, ἐν ᾧ ὁ Evans, Palace κλπ. I 703 ὅστις περιγράφει τὸ Γοργόνειον τοῦτο ὡς κερατοφόρον, μορφήν, τὸ ἀποδίδει εἰς τὴν Μ.Μ. II ἐποχὴν καὶ ἕνεκα τῆς ἀμελοῦς ἐργασίας θεωρεῖ πιθανὸν ὅτι εἶναι ἔτι παλαιότερον

2 Εἰς τὰ παλαιότατα Γοργόνεια τὸ στόμα πλατύνεται ὁριζοντίως, ὅπως ἐνταῦθα. Ἔπειτα ὕψωσαν κατ᾽ ὀλίγον οἱ τεχνῖται τὰς γωνίας τοῦ στόματος, ἵνα καὶ τοῦτο λάβῃ στρογγύλην μορφὴν ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐντελῶς κυκλικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἐδίδετο εἰς τὰ Γοργόνεια. Furtwängler σ.1706.

3 Ἀρχ.Ἐφημ.1903 πιν. 2. Antike Denkmäler II, πιν.52,1.

τερατώδη, ὡς τερατώδεις εἶναι καὶ οἱ ὀδόντες (ἢ μήπως εἶναι μᾶλλον κρεμαμένη γλῶσσα;). Τὰ ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς κατασκευάσματα τέλος εἶναι πολὺ πιθανώτερον πτέρυγες, οὐχὶ πλόκαμοι.[1]

Ἓν ἄλλο ἀμφίβολον, ἀλλὰ λίαν παράδοξον παράδειγμα Γοργονείου ἀπεικονίζεται ἐπὶ Ὑστερομινωϊκοῦ γλυπτοῦ λίθου ἐκ Φαιστοῦ. Ὁ λίθος οὗτος[2] παριστᾷ ἐν τῷ μέσῳ κεφαλὴν ἀνθρωποειδῆ, ἀλλὰ τὰ ὦτα δὲν εἶναι ἀνθρώπινα, φαίνονται ὡς βόεια καὶ ἔχουσιν οὕτως ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ὦτα τῶν παλαιοτάτων Ἑλληνικῶν Γοργονείων, ὡς τὸ ἐκ Σπάρτης (ἀνωτέρω εἰκ. 4 γ) ἢ τὸ ἐπὶ τοῦ ἐνεπιγράφου βάθρου τοῦ 7ου αἰῶνος ἐκ Δήλου. (I. G. XII, 5, 1425, Pauly-Wissowa VI, 1506 ἔνθα βιβλιογραφία. Καλὴ εἰκὼν Kern, Inscr. Graecae πιν. 6). Ἔτι παραδοξότερον εἰς τὴν περίεργον ταύτην μορφὴν εἶναι, ὅτι ἐπὶ τοῦ πώγωνος φαίνεται ἀνωμαλία, ἥτις προφανῶς εἶναι προτεταμένη γλῶσσα, τῆς ὁποίας τὴν παράστασιν ὁ τεχνίτης δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ ἐντελῶς. Τὰ γνωρίσματα ταῦτα ἐνέπνευσαν ἤδη εἰς τὸν Savignoni (Mon. Ant. ἑ. ἀ) τὴν ἰδέαν περὶ ἀποτροπαίου, ἣν μετ' ἐνδοιασμοῦ ἐκφράζει, προτείνων ἐπ' ἴσης τὴν ἰδέαν περὶ εἰκονογραφικοῦ σημείου, ἣν ἀσπάζεται καὶ ὁ Nilsson· ἀλλ' οὐ μόνον εἰς τὴν προκεχωρημένην ταύτην φάσιν τοῦ ὑστερομινωϊκοῦ πολιτισμοῦ τὰ ἰδεογραφικὰ σημεῖα δὲν ὑπῆρχον πλέον ἐν χρήσει, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλη μεγαλυτέρα δυσκολία, ἣν καὶ ὁ Nilsson ἀναγνωρίζει, ὅτι δηλ. μεταξὺ τῶν Κρητικῶν ἱερογλυφικῶν σημείων δὲν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλή.[3] Ὡς μόνη λοιπὸν δυνατὴ σημασία ἀπομένει ἡ τοῦ ἀποτροπαίου καὶ ἂν ἡ γλῶσσα ἀληθῶς κρέμαται ἐκτὸς τοῦ στόματος, ὡς νομίζω, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἓν πραγματικὸν Γοργόνειον.[4]

Κατέχομεν τέλος καὶ μίαν ἄλλην σειρὰν ἐγγεγλυμμένων μορφῶν ἐπὶ τῶν σφραγιδολίθων, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ἀσφαλῶς τὴν σημασίαν τοῦ ἀποτροπαίου. Εἷς τοιοῦτος γλυπτὸς λίθος εἶναι γνωστὸς ἐκ Μόχλου,[5] ἄλλους δὲ συνέλεξεν ὁ Evans, Palace I σ. 673, ὅπου διὰ παραθέσεως τῶν μεταβατικῶν μορφῶν ἐξηγοῦνται πειστικῶς τὰ τερατόμορφα ταῦτα πρόσωπα ὡς ἐσχηματοποιημέναι κεφαλαὶ λεόντων.[6] Ὅπως δήποτε, ὡρισμέναι ἐκ τῶν μορφῶν τούτων, ὡς ἡ ἐπὶ τοῦ μικροῦ φακοειδοῦς λίθου ΑΕ. 1907, πιν. 7, 45 (=Evans ἑ. ἀ.) καὶ ἂν ἀκόμη κατάγωνται ἐκ τῆς λεοντοκεφαλῆς, μετεβλήθησαν συνειδητῶς εἰς ἀνθρώπινα εἰδεχθῆ προσωπεῖα, ἤτοι εἰς Γοργόνεια, ἀφ' οὗ τοιαῦτα ἔχομεν ἐκ τῆς ΜΜ ΙΙ ἤδη ἐποχῆς τοὐλάχιστον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τοσοῦτον εἶναι ἀσφαλές, ὅτι αἱ τερατοειδεῖς αὗται μορφαὶ μόνον σημασίαν ἀποτροπαίου δύνανται νὰ ἔχωσιν.

1 Συμπληρωματικῶς βλέπω ὅτι καὶ ὁ F. Matz εἰς τὸ νεώτατον βιβλίον του Die Frühkretischen Siegel, 1928, σ. 116_{11} ἐννοεῖ ὡς πτέρυγας τοὺς «πλοκάμους» τούτους, ὡς καὶ εἰς τὰ Μηλιακὰ Γοργόνεια, οὐδὲν δ' ἀνάλογον παράδειγμα γνωρίζει ἐκ τῆς Ἀνατολῆς.

2 Monum. Ant. 14, σ. 622 εἰκ. 96 = Nilsson, Minoan-myc. Religion 199 εἰκ. 66.

3 Ἐξαιρεῖται φυσικὰ ὁ Δίσκος τῆς Φαιστοῦ, οὗ τὰ ἱερογλυφικὰ ἀποτελοῦσι χωριστὴν τάξιν, σχεδὸν ἀσφαλῶς μὴ Κρητικῆς προελεύσεως. Ἐνταῦθα ἀπαντᾷ ἡ ἀνθρωπίνη κεφαλή, ἀλλ' ἐκ τοῦ πλαγίου. Evans Scripta Minoa I, 181 ἑξ.

4 Θὰ ἐθεώρουν τὸ πρᾶγμα βέβαιον, ἂν δὲν εἴχομεν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς Φαιστοῦ ἓν ἀγγεῖον ἐν σχήματι ἀνθρωπίνης κεφαλῆς (Bossert, Altkreta [2] 109, καλύτερον Dedalo V, 1924, 730) τὸ ὁποῖον φέρει ὑπογένειον, ἂν καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ πώγωνος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦτον. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πιθανότητα ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ σφραγιδολίθου ὁ τεχνίτης ἠθέλησεν ἴσως νὰ δηλώσῃ ὑπογένειον. Εἶναι δυστυχῶς τὰ μνημεῖα ταῦτα τόσον μικρά, ὥστε δὲν δύναταί τις νὰ πιστεύσῃ πάντοτε εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του.

5 R. Seager, Mochlos 91 εἰκ. 53.

6 Τὸ γεγονὸς τοῦτο θὰ ηὐνόει παραδόξως τὴν θεωρίαν τοῦ Γερωγιάννη (ἴδ. κατωτ.) περὶ παραγωγῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γοργονείου ἐκ τῆς προσωπίδος τοῦ λέοντος· ἐν τούτοις εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τοιαύτη καταγωγὴ εἶναι ἀδύνατος. Μόνον ἐπίδρασις δύναται νὰ ὑπάρχῃ προκειμένου περὶ ὡρισμένων λεπτομειῶν τοῦ (ἀνεπτυγμένου ἤδη) Γοργονείου. Ἀλλ' ἕτερον ἑκάτερον.

Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα παραδείγματα ὡς καὶ εἰς τὸν γλυπτὸν λίθον τῆς Φαιστοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Γοργονείου εἶναι μᾶλλον ἀνδρικά, ἐν ᾧ εἰς τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα πρόκειται προφανῶς περὶ προσώπου γυναικείου. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐμφανίζεται καὶ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας κατόπιν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Γοργόνεια, διότι παρὰ τὸ γυναικεῖον εἰδεχθὲς πρόσωπον τῆς Γοργοῦς παρουσιάζεται καὶ ἄλλο, τὸ ὁποῖον φέρει χαρακτηριστικὰ καταφανῶς ἀνδρικά, ὡς τὸ γένειον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις καὶ ὑποθέσεις. Ὁ Furtwängler (ἔ. ἀ. 1707) παράγει τὸ Γοργόνειον ἐξ ἀνδρικοῦ ἀρχικῶς προσωπείου, ἐν ᾧ ὁ Gädechens[1] θεωρεῖ τοῦτο ὡς ἐξ ἀρχῆς μεῖγμα ἑνὸς ἀνδρογύνου ὄντος. Περαιτέρω ὁ Weizsäcker,[2] ἔπλασε τὴν θεωρίαν ὅτι τὸ γενειοφόρον προσωπεῖον παριστᾷ οὐχὶ Γοργόνειον, ἀλλὰ τὸν Φόβον, οὗ ἡ μνεία εἶναι συχνὴ παρὰ τοῖς ποιηταῖς. Ἀλλ᾽ ἤδη ὁ Wolters[3] ἐξέφρασεν ἐπιφυλάξεις κατὰ τῆς τοιαύτης ἐκδοχῆς, τελευταίως δ᾽ ὁ Blinkenberg[4] πολὺ ὀρθῶς ἀποκρούει τὴν θεωρίαν ταύτην, διότι ἔχομεν σκηνὰς ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως ὡς καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ Γοργονείου μετὰ γενείου ἐπὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ τοῦ Φόβου. Μία ἄλλη τέλος θεωρία εἶναι ἡ τοῦ Γερωγιάννη,[5] πρὸς τὴν ὁποίαν συνεφώνησεν ὁ Wolters καὶ ὁ Blinkenberg, ὅτι δηλ. τὸ Γοργόνειον κατάγεται ἐκ τῆς προτομῆς τοῦ λέοντος, ὁπόθεν ἔμειναν τὰ γένεια, μᾶλλον δ᾽ αἱ «χαῖται» κατὰ τὸν Blinkenberg. Μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Pettazzoni ἡ θεωρία αὕτη δὲν δύναται νὰ σταθῇ, ἀλλ᾽ οὔτε καὶ τοῦ Pettazzoni ἡ ἑρμηνεία μοῦ φαίνεται δυνατή, ὅτι δηλ. ἐκ τῆς κομμώσεως τῆς Ἅθωρ, (ἴδ. εἰκ. 4), ἥτις εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἑλλήνων ἔπρεπε νὰ φαίνηται ὡς τι ἐντελῶς ἀφύσικον, ὁ τεχνίτης ἔπλασε βαθμηδὸν κόμην πίπτουσαν ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ κατὰ μῆκος τῶν παρειῶν, κατὰ δὲ τὸν πώγωνα τὴν διεμόρφωσεν εἰς γένειον. Τοῦτο δὲν εἶναι νοητόν, ὅτι δηλ. ὁ τεχνίτης ἔπλασεν ἔκ τινος πράγματος, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο ἀφύσικον, ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ περισσότερον ἀφύσικον. Μᾶλλον πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ψυχολογικῶς τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐπειδὴ δηλ. ὁ τεχνίτης ἔπλαττέ τι ἐντελῶς ἀφῃρημένον, ἀνεμείγνυεν ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα καὶ ζῳώδη χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τὸ αὐτό. Ὁ Wundt[6] παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῇ ἁπλοϊκῇ τέχνῃ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ μέρη τῆς γῆς ἀναμειγνύονται κατὰ τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ προσώπου τὰ χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπου καὶ ζῴου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πολλάκις ἀμφιβάλλει τις ἂν ἔχει πρὸ αὐτοῦ ἀνθρώπινον ἢ ζωϊκὸν πρόσωπον, τοῦτο δὲ συμβαίνει ἰδίως εἰς τὰς προσωπίδας, αἵτινες γενικῶς εἶναι ὄργανα θρησκευτικῆς σημασίας, μεταπεσοῦσαι ὕστερον εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἀποτροπαίου, ἕνεκα τῆς ἰδέας ὅτι ὄπισθεν τοῦ προσωπείου κρύπτεται πάντοτε δαίμων τις· (τελευταία δ᾽ ἐξέλιξις εἶναι ἡ τῆς γελοιογραφικῆς ἐννοίας, ἀφ᾽ οὗ ἡ παλαιὰ σημασία ἐχάθη ἐντελῶς).

Οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ πρόσωπα ἀνωτ. σ. 18, σημ. 5 καὶ 6. τὰ ὁποῖα κάθε ἄλλο βεβαίως εἶναι ἢ ἔργα σπουδαίου τεχνίτου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι λαϊκὴν ἀξίαν. Εἰς αὐτὰ ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ἀνέμειξεν ἀνθρώπινα καὶ ζῳώδη χαρακτηριστικά. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Γοργόνεια, ὅτι δ᾽ ἐπ᾽ αὐτῶν ἔχομεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς λεοντοκεφαλῆς μᾶλλον ἢ ἄλλου τινὸς ζῴου, τοῦτο εἶναι λίαν εὐεξήγητον, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ᾽ ὅσον πολλάκις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου, λ. χ. μιᾶς ἀσπίδος ἔχομεν συγχρόνως ἀπει-

1 Das Medusahaupt v. Blariacum, 8 (Winckelmanns Programm, Bonn. 1874).

2 Παρὰ Roscher Lex. III σ. 2394 ἄρθρ. Phobos, κ. ἀ.

3 Bonner Jahrbücher 118, 1909 σ. 271 ἑξ.

4 Rev Arch. V ser. XIX, 1924 σ. 267 ἑξ.

5 Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολογίας IX σ. 5 ἑξ.

6 W. Wundt, Völkerpsychologie III² die Kunst, σ. 166.

κόνισιν Γοργονείου καὶ λεοντοκεφαλῆς.[1] Παραλλήλως ὅμως συναντῶμεν ὡς μεμονωμένας τάσεις καὶ ποικίλα ἄλλα χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ Γοργονείου, διότι ἕκαστος τεχνίτης ἡμιλλᾶτο νὰ καταστήσῃ τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν εἰδεχθέστερον. Οὕτω τὸ Γοργόνειον τοῦ Θέρμου εἰκονίζει τὴν Μέδουσαν παραβλῶπα, χαρακτηριστικόν, ὅπερ φαίνεται νὰ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸ πινάκιον τῆς Καμείρου (Pettazzoni σ. 501)· τὰς μεμονωμένας ὅμως ταύτας τάσεις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς ἑνιαίαν τινὰ ἀρχήν, διότι ἔχουσιν οὐχὶ ἱστορικήν, ἀλλὰ ψυχολογικὴν τὴν καταγωγήν.

Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ εἰδεχθοῦς προσωπείου ὡς ἀποτροπαίου ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν ἦτο ξένη πρὸς τοὺς Κρητομυκηναϊκοὺς λαούς, ὡς τοῦτο ἦτο καὶ ἄλλως ἐκ τῶν προτέρων πιθανόν, ἀφ᾽ οὗ τὸ προσωπεῖον παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἀποδεικνύεται μᾶλλον ἢ ἧττον κοινόν.[2] Εἰς τοὺς Κρητομυκηναϊκοὺς ὅμως λαοὺς δὲν φαίνεται μία ἀφῃρημένη ἔννοια τὸ προσωπεῖον τοῦτο, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἀνήκει εἴς τινα θεότητα, ἡ δ᾽ εἰκασία ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Γοργόνειον δὲν εἶναι ἁπλῶς ἓν εἰδεχθὲς προσωπεῖον, ἀλλ᾽ ἀνήκει εἰς ὡρισμένην δαίμονα. Τὸ Μινωϊκὸν Γοργόνειον (εἰκ. 6) φέρει ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ἀνυψωμένας ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον λίαν σπανίως βλέπομεν εἰς τὰς ἀρχαϊκὰς Γοργόνας ***(εἰκ. 8ζ).***[3] Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ἡ χειρονομία αὕτη εἶναι διὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν χειρονομία θεότητος. Ἐπανευρίσκομεν ταύτην εἰς τὸ πήλινον ἀγαλμάτιον τοῦ ὑστερομινωϊκοῦ σηκοῦ τοῦ ἐν Κνωσῷ ἀνακτόρου, εἰς τὸ ὅμοιον ἀγαλμάτιον τοῦ βωμοῦ Γουρνιῶν (ἐνταῦθα μετ᾽ ὄφεων) καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν Μυκηναϊκῶν «πτερυγωτῶν» λεγομένων εἰδωλίων, τὰ ὁποῖα ὅμως νομίζω ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ περαιτέρω σχηματοποίησις τοῦ τύπου τῆς Μινωϊκῆς θεᾶς μετὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν.[4] Εἰς τὴν εἰκόνα 8 παρελήφθησαν τοιαῦτα εἰδώλια, ὥστε νὰ φαίνηται καθαρῶς ἡ πορεία τῆς σχηματοποιήσεως, ἥτις ἄρχεται ἀπ᾽ αὐτοῦ ἤδη τοῦ τύπου τῆς Μινωϊκῆς Θεᾶς ἐπὶ κυλινδρικῆς βάσεως (εἰκ. 8 β). Ἄριστος μεταβατικὸς τύπος εἶναι τὸ 8 γ, ὅπου αἱ χεῖρες παρ᾽ ὅλην τὴν σχηματοποίησιν εἶναι ἔτι καλῶς εὐδιάκριτοι, ἐν ᾧ περαιτέρω ἡ ἐξέλιξις φθάνει μέχρι τοῦ ἀμόρφου.[5] Ἡ εἰκὼν 8 ε ἐκ Βοιωτικοῦ ἀγγείου τοῦ 7^ου^ αἰῶνος εἶναι σπουδαία διὰ

1 Πρβλ. τὰ ὑπὸ τοῦ Γερωγιάννη παρατιθέμενα μνημεῖα ἐ. ἀ. πιν. 1, ἅτινα δὲν εἶναι τὰ μόνα. Μία ἀσπὶς ἐπὶ ἀγγείου εἰκονίζοντος τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Αἴαντος (προχείρως παρὰ Pfuhl, Malerei κλπ. III σ. 59 ἀρ. 234) φέρει τὰ αὐτὰ σήματα. Ἓν μετάλλιον παρὰ Ohnefalsch-Richter, Kypros, die Bibel und Homer πιν. 93,10 φέρει ἐπ᾽ ἴσης Γοργόνειον καὶ λεοντοκεφαλήν. Ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Γερωγιάννη ἀναφερομένας ἀσπίδας τοῦ Ἰδαίου ἄντρου (σελ. 8_1 πρβλ. καὶ σελ. 11). θὰ ἐπεθύμουν πρῶτον ἐκ τῆς προσεχῶς ἐμφανιζομένης ἐργασίας τοῦ Kunze νὰ διδαχθῶ κατὰ πόσον εἶναι ἔργα Ἑλληνικῶν χειρῶν ἢ εἰσήχθησαν, τινὰ τοὐλάχιστον τεμάχια, ἔξωθεν. Πάντως ἡ ἰσχυροτάτη ἐπίδρασις τῆς Ἀνατολικῆς τέχνης ἐπ᾽ αὐτῶν εἶναι ἀναμφισβήτητος, εἰς ἔργα δὲ χεττιτικῆς τέχνης συναντῶμεν πολλάκις ἀσπίδας μετ᾽ ἀναγλύφου λεοντοκεφαλῆς ἐν τῷ μέσῳ (ἓν πρόχειρον παράδ. παρὰ Ed. Meyer, Reich κ. Kultur der Chetiter πιν. 8). Αἱ Χεττιτικαὶ ἢ Ἀραμαϊκαὶ αὗται ἀσπίδες κρέμανται ἀπὸ ἁρμάτων.

2 Πρβλ. ἐκτὸς τῆς μνημονευθείσης ἐργασίας τοῦ Wundt H. Schurtz, Urgeschichte der Kultur, σελ. 115 ἑξ. καὶ τὸν πιν. σελ. 116, ὅπου εἰκονίζονται προσωπεῖα διαφόρων λαῶν.

3 Παραδείγματα παρὰ Furtwängler 1709.

4 Ἀγαλμάτιον Κνωσοῦ; BSA 8, 99 εἰκ. 56, = Bossert Altkreta [2] 115. Αἱ χεῖρες ἔχουσι τὰς παλάμας ἀνοικτὰς καὶ τὴν μίαν κατὰ μέτωπον, τὴν δ᾽ ἄλλην ἐκ τοῦ πλαγίου. Ἀγαλμάτιον Γουρνιῶν: Μαραγιάννη, Ant. Crét. I, 36. Karo, Religion des äg. Kreises εἰκ. 51. Οἱ καρποὶ τῶν χειρῶν εἰκονίζονται ἀμφότεραι ἐκ τοῦ πλαγίου, ἀλλ᾽ ἡ ἑτέρα τῶν χειρῶν εἶναι συμπεπληρωμένη, προφανῶς κακῶς. Τὰ «πτερυγωτὰ» εἰδώλια εἶναι κοινότατα, λ. χ. Perrot VI, σ. 742, 748. Κεραμοπούλλου Θηβαϊκά, (Α. Δ. III) εἰκ. 90, 3. 121, 2. 123γ καὶ 135, 6, 8, 9 κλπ.

5 Δὲν ἤθελον πολυπραγμονήσει περὶ τοῦ τύπου τούτου, ἂν δὲν ἐνεφανίζετο τελευταίως ἡ ἰσχυρὰ τάσις νὰ μὴ θεωρῶνται τὰ Μυκηναϊκὰ εἰδώλια ὡς ἀπεικονίσεις θεῶν, ἀλλὰ κοινῶν θνητῶν. Τὴν ἰδέαν ταύτην κλίνει νὰ παραδεχθῇ καὶ ὁ Nilsson (Min-myc. Rel. 264-5), ἀλλὰ τότε θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἑρμηνευθῇ ὁ τύπος τῶν πτερυγιοσχήμων εἰδωλίων, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ λοιποί, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ τῆς Κουροτρόφου, δύνανται νὰ τύχωσιν εὐλογοφανοῦς ἑρμηνείας ὡς ἁπλᾶ κτερίσματα εἰς τὸν νεκρόν. Τὸ ὅτι τὰ εἰδώλια ταῦτα εὑρίσκονται κατὰ πλήθη ἰδίως εἰς τοὺς πτω-

8. Ἐξέλιξις τοῦ τύπου τῆς Θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν: α = BSA 8,99 Κνωσοῦ· β, Mon. Ant. VI, 170 Ζάκρου· γ, Mon. Ant. XII, 124 εἰκ. 5 Φαιστοῦ· δ, Θηβῶν Α. Δ. 1917, 163 εἰκ. 121· ε, Βοιωτικὸν ἀγγεῖον, ΑΕ 1892 πίν. 6· ζ, ἐξ ἀγγ. bucchero, Micali Monum. πίν. 22.

χοτέρους τάφους καὶ ἐλλείπουσιν ἐκ τῶν πλουσίων, ὅπου ἀφθονεῖ ὁ χρυσὸς καὶ τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα (παρατήρησις τοῦ Τσούντα, ἣν ἐξαίρει πολὺ ὁ Nilsson), δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἐκ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ κατωτέρου λαοῦ καὶ τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων, ὧν ἕκαστος εἶχε τοὺς οἰκιακοὺς ἰδίους θεούς. Ἡ ἰσχυρὰ μέχρι τοῦ ἀμόρφου σχηματοποίησις ἁρμόζει πάντοτε πολὺ καλύτερον εἰς θρησκευτικοὺς μακραίωνας τύπους ἢ εἰς ἁπλῶν θνητῶν εἰδώλια. Τοιαύτην δ' ἀκριβῶς περίπτωσιν παρουσιάζουσι τὰ «πτερυγιόσχημα» ἀγαλμάτια, τῶν ὁποίων πιστεύω βεβαίαν τὴν ἐκ τῆς Ὑστερομινωϊκῆς Θεᾶς παραγωγήν. Ὅτι δὲ τὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν Κρητικὰ ἀγαλμάτια εἰκονίζουσι τὴν θεὰν αὐτὴν καὶ οὐχὶ θνητήν, δὲν πιστεύω νὰ εἶναι δυνατὴ εὔλογος ἀμφιβολία. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὸ ἀγαλμάτιον

τὴν ἐπιβίωσιν τῆς χειρονομίας,[1] τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦ σημείου τούτου θεωρῶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατά τε τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν σημασίαν. Ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν εἰκόνα, 8 ζ, τὸ πρᾶγμα διαφέρει, διότι πιθανὸν ὁ τύπος νὰ ἐσχηματίσθη ὑψωθείσης ἁπλῶς καὶ τῆς ἑτέρας χειρός, διότι ἡ ἑτέρα εἶναι ἤδη πάντοτε ὑψωμένη κατὰ τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸν λεγόμενον δρόμον ἐν γόνασι (Knielauf).[2] Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀξίζει νὰ ἐρευνηθῇ ἱστορικῶς ἡ χειρονομία αὕτη, ἥτις ἀπαντᾷ καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐκληροδοτήθη κατόπιν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν μεγαλυτέραν θηλείαν θεότητα, τὴν Θεοτόκον, ἥτις εἰκονίζεται οὕτως ἐν τῇ κόγχῃ τῆς Ἐκκλησίας (ἡ λεγομένη Πλατυτέρα). Καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη διατηρεῖται ἡ χειρονομία παρὰ τοῖς ἱερεῦσι τοῦ ἡμετέρου καὶ τοῦ Δυτικοῦ Δόγματος.

Εἰς ἄλλα μνημεῖα τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης πλὴν τῶν ἤδη μνημονευθέντων δὲν ὑπάρχει πρὸς τὸ παρὸν τὸ Γοργόνειον, ἀνευρίσκεται ὅμως ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς Μηλιακῶν ἀγγείων συγχρόνων πρὸς τὴν τελευταίαν Μ. Μ. ἐποχήν, ἤτοι (κατὰ τὸν Seager τοὐλάχιστον) συγχρόνων πρὸς τὸ ἐκ Μόχλου Γοργόνειον τῆς εἰκ. 6. Τὰ Γοργόνεια ταῦτα ***(εἰκ. 9)***[3] παριστῶσι δαιμονικὰς μορφάς, συνισταμένας ἐκ κεφαλῆς, ζεύγους ἐσχηματοποιημένων πτερύγων καὶ τριῶν ποδῶν (ἢ ἴσως δύο ποδῶν καὶ μακροτέρας οὐρᾶς), καταληγόντων εἰς γαμψοὺς ὄνυχας ἁρπακτικοῦ ζῴου. Τὴν ἰδέαν περὶ Γοργονείων ἐνισχύουσιν οὐχὶ κυρίως τόσον οἱ ἀγριωποὶ ὀφθαλμοί, ὅσον τὸ χαῖνον πλατύτατον καὶ διὰ φοβερῶν ὀδόντων ὡπλισμένον στόμα. Ἐπὶ πλέον εἰς μίαν ἐκ τῶν μορφῶν τούτων κρέμαται ἀπὸ τοῦ

τῶν Γουρνιῶν παρουσιάζονται καὶ οἱ ὄφεις, ὡς ἐπ' ἴσης εἰς ἓν ἐκ Πρινιᾶ καὶ ἓν μικρὸν μολύβδινον ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (Palace of Minos II 540, εἰκ. 344) Δικαίως λοιπὸν συμπεραίνει ὁ Nilsson (ἔ ἀ. σ. 275) ὅτι ὅλα τὰ «κωδωνόσχημα» ταῦτα εἰδώλια εἰκονίζουσι τὴν θεὰν τῶν ὄφεων. Ἕτερον πειστικὸν παράδειγμα εἶναι τὸ ἐσχάτως δημοσιευθὲν ὑπὸ Evans, Palace II, 129, ὅπερ παριστᾷ θεότητα ἐντὸς μικροῦ σηκοῦ, ἔχουσαν ἐπ' ἴσης τὰς χεῖρας ὑψωμένας. (Ἐκ τῆς παρὰ τὴν Κνωσὸν Μινωϊκῆς πηγῆς. Ἐνταῦθα αἱ παλάμαι ἀμφότεραι δεικνύονται κατ' ἐνώπιον). Ὁ Evans συμπεραίνει ἐκ τεμαχίων χειρῶν ὅτι ἤδη ἐν τῇ Νεολιθικῇ ἐποχῇ θὰ ἦτο γνωστὸς ὁ τύπος οὗτος. Ὁλόσωμον μορφὴν ὑψοῦσαν τὰς χεῖρας καθ' ὅμοιον σχεδὸν τρόπον γνωρίζω μίαν μόνην, ἐπὶ τοῦ μολυβδίνου δακτυλίου E. Hall, Sphungaras 69, εἰκ. 44. Περὶ τῆς χειρονομίας ταύτης τῆς «εὐλογίας» ἴδ. Nilsson ἔ. ἀ. 267 καὶ σημ. 1. Ὁ R. Zahn παρὰ Kinch, Vroulia 34_1 συνδέει τὴν χειρονομίαν ταύτην πρὸς τὰ λεγόμενα ἱερὰ κέρατα, ἅτινα νομίζει μίαν βραχυγραφίαν τοῦ ὅλου τύπου. Θεωρεῖ καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ Reinach καὶ Dussaud τὴν χειρονομίαν ὡς εὐλογίαν, ὑποσχόμενος ὅτι θὰ πραγματευθῇ περὶ αὐτῆς ἐκτενέστερον. Ἐφ' ὅσον ὅμως γνωρίζω, οὐδὲν νεώτερον ἔγραψεν.

1 Ἡ Πότνια θηρῶν παριστάνεται ἐνταῦθα κατὰ τὸν Wolters (ΑΕ. 1892, 224 ἑξ.) τίκτουσα, ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν ἔχομεν πειστικὰ παραδείγματα, ἀποκρούει δὲ καὶ ὁ Nilsson, 437_1 τὴν ἑρμηνείαν ταύτην. Τὰς δύο μικρὰς μορφὰς θεωρεῖ χορευούσας.

2 Ἀπὸ τὸ μόλις ἐμφανισθὲν βιβλίον τοῦ F. Matz, die Frühkretischen Siegel, σ. 72 διδάσκομαι ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο σχῆμα ἐμφανίζεται ἐπὶ μιᾶς αἰγυπτιακῆς κομβιοσχήμου σφραγῖδος, ὡς καὶ ἐπὶ γλυπτοῦ λίθου ἐκ τοῦ Ἡραίου (Waldstein, Argive Heraeum II πιν. 138, ἀρ. 39). Ἐπειδὴ αἱ δύο αὗται ὑψωμέναι χεῖρες οὐδένα ἔχουσι λόγον, ὁ Matz ζητεῖ τὴν ἑρμηνείαν εἰς τοὺς (ἀληθῶς νεωτέρους) χεττιτικοὺς καὶ Ἀσσυριακοὺς κυλίνδρους, ὅπου δαίμονες ὑποβαστάζουσι τὸ ἡλιακὸν ἔμβλημα. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ στάσις εἶναι νοητή. Ἴσως ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ Matz εἶναι ἡ ὀρθοτέρα. Ὅτι ἄλλως τὸ σχῆμα τοῦ δρόμου ἐν γόνασιν εἶναι ἀνατολικῆς καταγωγῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ σήμερον ἀμφιβολία καὶ ὁ παραληφθεὶς τύπος πολλάκις ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα τὸ πρωτότυπον. Τοιοῦτον παράδειγμα εἶναι τὸ τοῦ πρωΐμου Ἀττικοῦ κρατῆρος τοῦ Λούβρου Buschor, Gr. Vasenmalerei² σ. 69. Εἰς τὴν πρώτην ὑπὸ τὸν πλοχμὸν τῶν λωτῶν καὶ ἀνθεμίων σειρὰν ὑπάρχει μορφὴ ἀνθρωπίνη μεταξὺ δύο λεόντων ἐπακριβῶς ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ἀνάγλυφον Ausgr. in Sendschirli III-IV, πιν. 64 ἄνω (= Weber, Heth. Kunst 22). Εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἡ μορφὴ κρατεῖ τοὺς δύο λέοντας ἐκ τῆς χαίτης (ἢ ἴσως καὶ ἐκ σχοινίων). Ἡ στάσις λοιπὸν εἶναι νοητή, ἐν ᾧ ἐν τῷ ἀνωτέρω ἀγγείῳ ὁ ἄνθρωπος οὐδένα λόγον ἔχει μεταξὺ τῆς ζώνης τῶν ζῴων, καὶ ὁ δανεισμὸς τοῦ τύπου φαίνεται προφανής. Ἐν τούτοις τὸ ζήτημα περιπλέκεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπὶ γεωμετρικῶν ἀγγείων συναντῶμεν ἄνδρα κρατοῦντα δύο ἵππους ἐκ τῶν χαλινῶν (λ.χ. ἐκ Μήλου, Jahrb. 14, 1899, 34, εἰκ. 12), τὸ δὲ μοτίβον τοῦτο δὲν συγκαταλέγεται ὑπὸ τοῦ Poulsen (Orient κλπ. 108 ἑξ.) μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν στοιχείων τοῦ Γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ.

3 Phylakopi πιν. 14, πρβλ. καὶ Evans Palace I, 704 εἰκ. 527 c. d. Μετὰ χαρᾶς εἶδον ὅτι καὶ ὁ Pettazzoni (Boll. d' arte 1921 σ. 507-8) ἑρμηνεύει τὰς μορφὰς ταύτας ὡς τὰ πρωτότυπα τοῦ Γοργονείου.

στόματος ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι πιθανώτερον νὰ ἑρμηνεύσω ἢ ὡς ἀδεξίως ἀπεικονισμένην γλῶσσαν.[1]

Ὁ Pettazzoni θεωρεῖ τὰς μορφὰς ταύτας τὰ πρωτότυπα, ἐξ ὧν ἐπήγασαν αἱ Γοργόνες, αἱ Κῆρες καὶ αἱ Ἅρπυιαι, οὕτω δ᾿ ἐξηγεῖ τὴν τάσιν, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ τῆς Ἄθωρ μετετράπη βαθμηδὸν εἰς εἰδεχθῆ. Εἰς ταῦτα, ἅτινα μοῦ φαίνονται ὀρθά, προσθέτω ὅτι

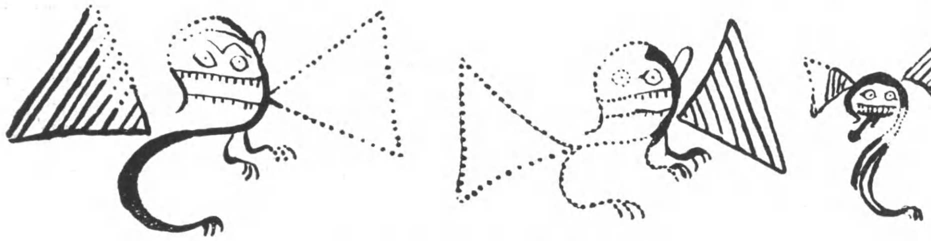

9. Γοργόνεια ἐπὶ Μηλιακῶν ἀγγείων.

ἡ ἰδέα ἑνὸς δαιμονικοῦ ὄντος συνισταμένου ἐκ κεφαλῆς, πτερύγων καὶ ποδῶν, ἦτο ἀναμφιβόλως οἰκεία τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς, ὡς δεικνύει καὶ τὸ ἐκ Ζάκρου σφράγισμα ***(εἰκ. 10)***[2]. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐγκατελείφθη ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐποχῇ, διότι καλλιτεχνικῶς ἀποτελεῖ ἀποτυχίαν, παρέμεινεν ὅμως ἐκ ταύτης τὸ διὰ τῶν πτερύγων ἐφωδιασμένον Γοργόνειον, τὸ ὁποῖον εἰς μεμονωμένα παραδείγματα ἐμφανίζεται ἤδη λίαν ἐνωρίς.[3] Τοιοῦτον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸ φάντασμα τῆς Γοργείης κεφαλῆς, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ἡ Νέκυια τῆς Ὀδυσσείας, (λ. 634-5) ὅπως καὶ παρὰ τοῖς Ἀραουκανοῖς τῆς Χιλῆς ὑπάρχει τὸ κακοποιὸν πνεῦμα Chonchonyi ὑπὸ μορφὴν κεφαλῆς ἀνθρωπίνης, εἰς ἣν ὡς πτέρυγες χρησιμεύουσι τὰ ὦτα. Κατὰ τὸν Waser[4] ἡ κεφαλὴ ἄνευ τοῦ σώματος εἶναι μία ὑπόστασις τῆς ψυχῆς καὶ οὕτως ἐννοεῖ ὁ Waser τὸ χωρίον τῆς Νεκυίας, οὕτω πρέπει κατ᾿ αὐτὸν νὰ νοήσωμεν καὶ τὰ διάφορα Χερουβεὶμ ἢ Σεραφεὶμ τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, ἅτινα παριστάνουν πτερυγοφόρους κεφαλὰς ἀγγέλων, καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ξένη κατ᾿ αὐτὸν πρὸς τὰς ὡραίας ὑστερωτέρας παραστάσεις τοῦ ἐξιδανικευθέντος ἤδη Γοργονείου μετὰ ὡραίου προσώπου καὶ δύο πτερύγων μεγάλων διαστάσεων. Κατὰ τὸν Alda Levi ὅμως[5] ἡ ὁμοιότης τῶνΓοργονείων τούτων πρὸς τὰ Χερουβεὶμ εἶναι τυχαία, διότι ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ ἔχομεν ἀρχικῶς τὸν τύπον τῶν Σεραφεὶμ μετὰ ἓξ πτερύγων, φερόντων δ᾿ ἔτι χεῖρας καὶ πόδας, πρόκειται λοιπὸν περὶ τῆς αὐτῆς καλλιτεχνικῶς τερατώδους συλλήψεως, ἣν εἴδομεν εἰς τὰ ἀνωτέρω προϊστορικὰ ἔργα τῆς Μήλου. Ἡ παράδοσις αὕτη διαρκεῖ μέχρι τοῦ 1300 μ. Χ. περίπου, ὁπότε οἱ καλλιτέχναι τῆς Ἀναγεννήσεως περιορίζουσι τὸν τύπον εἰς τὴν κεφαλὴν

10. Σφράγισμα ἐκ Ζάκρου.

1 Ἀγνοῶ ἐπὶ τῇ βάσει τίνων συλλογισμῶν κατέληξεν ὁ Rettazzoni εἰς τὴν σκέψιν ὅτι παριστᾷ μηρὸν (μηριαῖον ὀστοῦν προφανῶς). Ἡ προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ ἄλλως πρωτογόνου σχεδιάσματος δεικνύει ὅτι τὸ ἀντικείμενον δὲν κρατεῖται μεταξὺ τῶν ὀδόντων, ἀλλὰ κρέμαται ἀποτελοῦν συνέχειαν τοῦ κάτω χείλους. Ἡ παρὰ Evans ἑ. ἀ. εἰκὼν δὲν ἀποδίδει πιστῶς οὔτε τὴν μορφὴν οὔτε τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἰς τὰς ἀναλογίας του.

2 J. H. S. 1902 σ. 84 εἰκ. 22. Καὶ ἐνταῦθα οἱ πόδες εἶναι ἐπ᾿ ἴσης ἁρπακτικοῦ ζῴου.

3 Furtwängler ἑ. ἀ. σ. 1722 ἑξ. Ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς προσκόλλησις πτερύγων εἶναί τι τόσον ἄηθες, ὥστε προτιμότερον νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὕπαρξιν παραδόσεως ἢ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Furtw. ὅτι αἱ πτέρυγες μετεπήδησαν εἰς τὴν κεφαλὴν ἐκ τοῦ σώματος τῶν Γοργόνων.

4 Archiv f. Religionswiss. XVI, 1913, 380-1.

5 Bollet. d'Arte 2 ser., v, 1925-6 σ. 125-6.

μόνην μετὰ ἕξ πτερύγων, ἐν ᾧ ταυτοχρόνως ἐμφανίζεται καὶ ὁ μετὰ δύο πτερύγων τύπος, ὁ τῶν κοινῶς λεγομένων Χερουβείμ.

Θὰ ἔλεγέ τις ὅτι εἰς τὰς τελευταίας φάσεις τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν συχνὰς τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ Γοργονείου, ἵνα ἐξηγηθῇ ἡ μεγάλη διάδοσίς του ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ ἐποχῇ. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν παραστάσεων. Ἡ θεότης τῶν θηρίων καὶ ἡ θεότης τῶν ὄφεων κατὰ τὴν τελευταίαν Υ. Μ ἐποχὴν εἶναι πολὺ σπάνιαι ἢ ἐλλείπουσιν ἐντελῶς,[1] ἐν τούτοις ἐξ αὐτῶν ἐγεννήθησαν κατόπιν Ἑλληνικαὶ θεότητες, ἡ Πότνια Θηρῶν καὶ ἡ Ἀθηνᾶ (ἴδ. κατωτ.). Τὴν ἔλλειψιν τῶν μνημείων ἀναπληροῖ ἐν μέρει ἡ παρὰ Παυσανίᾳ παράδοσις (ΙΙ, 20, 7), καθ᾽ ἣν μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔργων τῶν Κυκλώπων ἐδεικνύετο καὶ «κεφαλὴ Μεδούσης λίθου πεποιημένη» ἐν Ἄργει. Τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας ταύτης ἠμφεσβήτησεν ὁ Furtwängler καὶ συνεφώνησε μετ᾽ αὐτοῦ ὁ Ziegler, ὅτι ἡ ἰδέα καθ᾽ ἣν ἕνεκα τῆς ἀρχαϊκότητός του τὸ Γοργόνειον ἀπεδόθη εἰς τοὺς Κύκλωπας δὲν εἶναι ὀρθή, διότι ἡ λαϊκὴ παράδοσις ὀλίγον φροντίζει περὶ τεχνικῶν ῥυθμῶν καὶ ὀλίγον ἐννοεῖ τούτους. Εἰς τοῦτο εἶχε βεβαίως δίκαιον ὁ Furtwängler, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ νομισθῇ ὅτι ἡ παράδοσις ἀπένειμε τὸ Γοργόνειον ἐκεῖνο εἰς τοὺς Κύκλωπας, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐφαίνετο ἀρχαϊκόν. Εἰς τόπον ὡς ἡ Ἀργολίς, ὅπου καὶ τὰ ἄλλα μνημονευόμενα ὡς «Κυκλώπεια» ἔργα εἶναι πράγματι Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δὲν βλέπω τὸν λόγον διὰ τί νὰ ἐξαιρέσωμεν τῆς παραδόσεως μόνον τὸ Γοργόνειον τοῦ Ἄργους. Οὔτε τὰ Κυκλώπεια τείχη, οὔτε τὸ ἀνάγλυφον τῆς Πύλης τῶν λεόντων ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Κύκλωπας, διότι ἐφαίνοντο εἰς τοὺς τότε ἀνθρώπους ἀρχαϊκά, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχον ἄλλοι λόγοι· οὔτε, καὶ ἂν ἔτι ἦτο δυνατὸν νὰ κριθῶσι τεχνοτροπικῶς τὰ διάφορα μνημεῖα, ἦτο δυνατὸν ἔργα ὡς τὸ ἀνάγλυφον τῆς Πύλης τῶν λεόντων νὰ φαίνωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀρχαϊκώτερα ἢ αἱ διάφοροι Νικάνδραι. Μοῦ φαίνονται λοιπὸν ὀρθὰ καὶ ἰσχυρὰ ὅσα ὁ K. Lewezow (Entwicklung des Gorgonen-Ideals σ. 25-26) συνάγει ἐκ τῆς ἀνωτέρω μαρτυρίας τοῦ Παυσανίου. Ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει δυστυχῶς ποῦ καὶ πῶς εὑρίσκετο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἡ κεφαλὴ αὕτη τῆς Μεδούσης, δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ εὑρίσκετο, ἀρχικῶς τοὐλάχιστον, ἐπί τινος Κυκλωπείου κατασκευάσματος δίκην ἀποτροπαίου, ὡς τὸ ἀνάγλυφον τῆς πύλης τῶν λεόντων ἵστατο ἄγρυπνος φρουρὸς ἐπὶ τῶν τειχῶν τῶν Μυκηνῶν. Ἡ Μέδουσα ἐκείνη θὰ ἐξησφάλιζεν ἀπὸ παντὸς κινδύνου τὸ κατασκεύασμα, τὸ ὁποῖον ἐφρούρει, ὅπως κατὰ τὸν ἐγχώριον μῦθον καὶ ἡ Τεγέα ἦτο ἀνάλωτος, διότι κατεῖχε πλόκαμον τῆς Μεδούσης, δοθέντα ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸν Κηφέα.[2] Ἐὰν πάλιν ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὴν ἐλλιπῆ εἴδησιν τοῦ Παυσανίου καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ Γοργόνειον ἐκεῖνο ἵστατο μόνον, καθ᾽ ἑαυτό, ὡς αὐτοτελές τι ἔργον,[3] πάλιν ἡ κατασκευὴ ἑνὸς λιθίνου Γοργονείου ὡς αὐθυπάρκτου ἔργου εἶναί τι ξένον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην. Οὕτως ἢ ἄλλως λοιπὸν δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν παράδοσιν. Ὁ Furtwängler ἠμφεσβήτησε τὴν ἀξίαν τῆς μαρτυρίας ταύτης, ἵνα προσαρμόσῃ καὶ τὴν γραπτὴν παράδοσιν πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι πρὸ τοῦ 7ου αἰῶνος τὸ Γοργόνειον εἶναι ἄγνωστον ἐν Ἑλλάδι. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἠμφεσβήτησε καὶ ὁλόκληρον τὴν Ὁμηρικὴν παράδοσιν, κηρύξας ὅλα τὰ χωρία, ὅπου περιγράφονται Γοργόνεια, ὡς μεταγενεστέρας παρεμβολάς. Ἐναντίον ὅμως τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐκηρύχθη ὁ Gruppe.[4] Σήμε-

1 Περὶ τῶν γλυπτῶν λίθων τῆς θεᾶς μετὰ τῶν ὀφιοειδῶν μορφῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν ἴδ. κατωτέρω.

2 Παυσ. 8,47,5

3 Οἱ λόγοι τοῦ Παυσανίου: ***Παρὰ δὲ τὸ ἱερὸν τοῦ Κηφισοῦ Μεδούσης λίθου πεποιημένη κεφαλή. Κυκλώπων φασὶν εἶναι καὶ τοῦτο ἔργον.***

4 Griechishe Mythologie u. Religionsgesch. (Ivan Müller V, 2, 2) 1201_5.

ρον γνωρίζομεν ὅτι θρησκευτικαὶ ἰδίως παραστάσεις καὶ ὀντότητες ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἢ παρέμειναν λανθάνουσαι, ἢ ἐπέστρεψαν ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα βραδύτερον, ὥστε οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ἵνα ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως διὰ τὴν ἔλλειψιν μνημείων κατὰ τὴν ἐνδιάμεσον ἐποχὴν τοῦ λεγομένου Γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ· ἄλλως καὶ ἡ Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ γνωρίζωμεν σήμερον ἀσφαλῶς ὅτι εἶναι ἤδη Ἑλληνικὴ ἐποχή, καὶ αἱ ἐπιζήσασαι παραδόσεις εἶναι παραδόσεις Ἑλλήνων μεταδοθεῖσαι εἰς γενεὰς Ἑλλήνων.

Ἓν σπουδαιότατον παράδειγμα τῆς τοιαύτης ἐπιβιώσεως μοῦ φαίνεται ἡ λατρεία τοῦ ὄφεως ἐν Ἑλλάδι. Τὰς ποικίλας τούτου σημασίας, ἰδίως ὅμως ὡς χθονίας δυνάμεως καὶ ὡς οἰκουροῦ δαίμονος εἶναι ἀδύνατον οἱ Ἕλληνες νὰ παρέλαβον ἐξ ἄλλης πηγῆς ἢ ἐκ μόνης τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας, ὅπου εὑρίσκομεν ἀκμάζουσαν τὴν λατρείαν τῆς θεότητος τῶν ὄφεων. Εἶναι λοιπὸν ἄκρως πιθανόν, ὅτι καὶ περὶ τῆς ὑποστάσεως τῆς Γοργοῦς τὸ αὐτὸ συμβαίνει. Ἂς ἀναζητήσωμεν ἤδη τὴν ὁδόν, διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκληροδοτήθη ἡ μορφὴ αὕτη ἀπὸ τῆς Μυκηναϊκῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν.

Εἶναι σήμερον γενικῶς παραδεκτόν, ὅτι ἡ συχνότατα ἀπεικονιζομένη κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν θεότης, ἡ καλουμένη πρότερον Περσικὴ Ἄρτεμις, νῦν δὲ πολὺ ἐπιτυχέστερον διὰ τοῦ Ὁμηρικοῦ ὀνόματος Πότνια θηρῶν, ὅπερ ἀπένειμεν εἰς αὐτὴν ὁ Studniczka (Kyrene),[1] εἶναι Κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὸ νεώτατον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Nilsson, ὅστις οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχει ὅτι ἡ θεότης ἡ εἰκονιζομένη μετὰ ἢ μεταξὺ δύο θηρίων (ἢ πτηνῶν), εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ὁμοίως παρουσιαζομένη θεότης τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας.[2] Εἰς μίαν ὅμως σειρὰν ἀρχαϊκῶν

1 Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἂς τονισθῇ ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὴν σειρὰν ταύτην τῶν Ποτνιῶν - Γοργόνων (ὡς θὰ δειχθῇ κατωτέρω ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν αὐτὴν σειρὰν) εὑρίσκει ἀκόπως τὴν θέσιν της καὶ ἡ πλειστάκις ὑποκείμενον συζητήσεως γενομένη «Νίκη» τοῦ Ἀρχέρμου. Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Robert ἀνάγνωσιν τοῦ βάθρου, ἣν καὶ ὁ Hiller v. Gaertringen παραθέτει ὡς τὴν καλυτέραν, (I. G. XII, 5, ἀρ. 147) μόνος κατασκευαστὴς τοῦ ἀγάλματος εἶναι ὁ Ἄρχερμος, ὁ δὲ πατήρ του Μικκιάδης ἦτο μόνον ὁ ἀναθέτης. (Hermes 25, 446). Οὕτω συμφωνεῖ καὶ ἡ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ἄρχερμος μόνος κατεσκεύασε πρῶτος «Νίκην πτερωτὴν» (Σχόλ. Ἀρφ. Ὄρνιθ. 574). Ἐν τούτοις κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάγνωσιν τοῦ Robert ἀντὶ «ἑκηβόλε δέξαι Ἄπολλον» πρέπει νὰ συμπληρωθῇ «ἑκ. δ. ἄ ν α σ σ α», διότι ὁ Robert ἀνέκαθεν ἐπίστευεν ὅτι οὐχὶ «Νίκη», ἀλλ' ἡ Ἄρτεμις αὐτὴ παριστάνεται ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀρχέρμου (πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Archäol. Märchen 119). Ὅτι δὲ βραδύτερον «οἱ περὶ Καρύστιον τὸν Περγαμηνὸν» κατὰ τὸ σχόλιον ἐξέλαβον τὴν πτερωτὴν μορφὴν ὡς Νίκην, εἶναι εὐκόλως νοητὸν προκειμένου περὶ τῶν μεταγενεστέρων τούτων τεχνοκριτῶν καὶ ἱστορικῶν τῆς τέχνης. Ἡ παρατήρησις τοῦ Robert νομίζω ὅτι εἶναι ὀρθοτάτη, μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι οὐχὶ ἀκόμη Ἄρτεμις, ἀλλ' ἡ πρόδρομος ταύτης Πότνια-Γοργὼ παριστάνεται ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀρχέρμου. Τὸ σχῆμα τοῦ ἐν γόνασι δρόμου, ἡ θέσις τῶν χειρῶν, τῆς μὲν ἄνω τῆς δὲ κάτω καὶ αἱ πτέρυγες ἐπὶ τῶν ποδῶν οὐδεμίαν καταλείπουσι περὶ τοῦ πράγματος ἀμφιβολίαν, τοιαύτην δ' ἴσως πρέπει νὰ φαντασθῶμεν καὶ τὴν Γοργόνα Κυπαρισσίναν τοῦ ναοῦ τῆς Λινδίας (ἄνω σ. 16_2). Οὕτως αἴρεται ἡ δυσκολία τί ζητεῖ ἡ ἀφιέρωσις μιᾶς Νίκης ἐν Δήλῳ ὡς καὶ ἄλλη δυσκολία, ἣν ὁ Robert αὐτὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακάμψῃ, ὅτι δηλ. δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ Ἄρτεμις νὰ παριστάνεται εἰς τοιαύτην στάσιν καὶ φέρουσα πτερὰ εἰς τοὺς πόδας (μόνον ἕνα Ἐτρουσκικὸν σκαραβαῖον ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ ὡς ἀνάλογον παράδειγμα, Hermes ἔ. ἀ. 449). Ἡ Νίκη εἶναι σχετικῶς μ ε τ α γ ε ν ε σ τ έ ρ α θ ε ό τ η ς, τοιαύτην δὲν ἠδύνατο λοιπὸν νὰ πλάσῃ ὁ Ἄρχερμος. Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Bulle (παρὰ Roscher Lex. ἄρθρ. Nike σελ. 321-22) οὐδόλως μεταβάλλουσι τὰ θεμελιώδη ταῦτα γεγονότα, ἀρκεῖ δὲ νὰ ῥίψῃ τις ἓν βλέμμα εἰς τὸ ἄρθρον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἵνα πεισθῇ ὅτι ὅλαι αἱ παραστάσεις πτερωτῶν μορφῶν τοῦ 6ου αἰῶνος εἶναι ἀμφίβολοι καὶ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὀνομασθῇ Νίκη. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει αἱ μορφαὶ αὗται δ ὲ ν φ έ ρ ο υ σ ι π τ ε ρ ὰ κ α ὶ ε ἰ ς τ ο ὺ ς π ό δ α ς, οὐδὲ παριστάνονται εἰς τὸ γνωστὸν σχῆμα Knielauf. Ταῦτα τὰ γνωρίσματα ἀπαντῶσι τοὐναντίον πάντα ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Ἀρχέρμου, οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι οὐχὶ περὶ Νίκης, ἀλλὰ περὶ Ποτνίας-Γοργοῦς πρόκειται. Ἡ εὔλογος ἀντίρρησις τοῦ Bulle κατὰ τοῦ Robert, ὅτι ἡ στάσις τοῦ ἀγάλματος δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, αἴρεται νῦν. Τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν εὑρεθέντα ἔργα (πλαστικὰ ἢ μικρὰ χαλκᾶ, Petersen AM 11, 1886, 373 ἑξ. καὶ πιν. 11), τὰ ὁποῖα συνάπτονται πρὸς τὸν τύπον τοῦ Ἀρχέρμου παριστῶσι πάντα, ἢ τοὐλάχιστον τὰ παλαιότερα ἐκ τούτων, ἐπ' ἴσης τὴν Πότνιαν, ὡς διδάσκει ἡ στάσις καὶ τὰ πτερὰ τῶν ποδῶν. Ὀρθῶς λοιπὸν ἐσχέτισε ταῦτα ἤδη ὁ Robert (Hermes ἐ.ἀ. 449) πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Βραυρωνίας, ἧς πράγματι παριστῶσι τὸν πρόδρομον.

2 Martin Nilsson, Minoan Mycenaean Religion and its survival in Greek Religion, 1927, σ. 436.

μνημείων ἡ θεότης αὕτη δὲν ἔχει τὸ οἰκεῖον αὐτῆς πρόσωπον, ἀλλὰ φέρει κεφαλὴν Γοργοῦς.[1] Τὸ γεγονὸς τοῦτο κατὰ τὸν Nilsson (ἔ.ἀ. 436) ὑπονοεῖ τὴν τρομερὰν τῆς θεότητος ἰσχύν, αἱ περιστάσεις ὅμως ὑπὸ τὰς ὁποίας παρουσιάζεται αὕτη ἡ συνάφεια τῶν δύο μορφῶν Γοργοῦς καὶ «Ποτνίας» ἀπαιτοῦσιν ἐξήγησιν διαφορετικήν. Ἡ ἀνάμειξις δῆλα δὴ αὕτη τῶν χαρακτήρων, ἥτις ἀπαντᾷ εἰς τὰ παλαιότατα μνημεῖα,[2] προϋποθέτει στενωτάτην συνάφειαν μεταξὺ τῶν δύο θεοτήτων, τὴν καλυτέραν δ᾽ ἀπόδειξιν, τρόπον τινὰ τὴν βάσανον τοῦ συλλογισμοῦ τούτου διὰ τῆς ἀντιθέτου ὁδοῦ, ἔχομεν εἰς δύο μνημεῖα, τὸ ἀέτωμα τῆς Κερκύρας καὶ τὴν ζῳφόρον τῶν Διδύμων, ὅπου ἡ γνησία καὶ ἀληθὴς Γοργὼ εἰκονίζεται ἔχουσα παρ᾽ αὐτὴν τὰ θηρία, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Ποτνίας.[3] Ἐπὶ πλέον αἱ ἔρευναι τοῦ Ρωμαίου[4] ἀπέδειξαν ὅτι εἰς τὸν «ναὸν τῆς Γοργοῦς» ἐλατρεύετο μία ἐπιτοπία θεότης, Ἄρτεμις ἢ Πότνια θηρῶν, συγγενὴς πρὸς τὴν Γοργώ, ἥτις τὴν συμβολίζει ἐπὶ τοῦ ἀετώματος ἢ μᾶλλον ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν ἀετωμάτων.[5] Ἡ προφανὴς λοιπὸν συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο θεοτήτων δύναται ἄριστα νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θρησκείας.

Εἶναι δῆλα δὴ γνωστόν, ὅτι ἡ Μινωϊκὴ θεότης ἔχει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συγγένειαν πρὸς τὴν Μεγάλην Μητέρα τῶν Μικρασιατικῶν λαῶν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τὰς γενικὰς ὀνομασίας, τὰς ὁποίας δίδομεν εἰς τὴν θεὰν ταύτην (Μεγάλη Θεὰ τῆς Φύσεως, Χθονία Θεά, Θεὰ τῶν ὄφεων, τῶν θηρίων κλπ.) δὲν πρέπει νὰ νοῶμεν μίαν καὶ μόνην θεότητα, εἶναι δὲ βέβαιον σχεδὸν ὅτι αἱ ποικίλαι ἀπεικονίσεις τῶν Μινωϊκῶν μνημείων δὲν εἰκονίζουσι πάντοτε τὴν αὐτὴν θεάν, παρὰ τὸ γενικὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον μεταχειριζόμεθα. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Nilsson (337), ἔτι δὲ καὶ τοῦ Evans (Nilsson 337_1). Τὸ γενικὸν ὄνομα διὰ τὴν θεότητα εἶχον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ οἱ Κρητομυκηναϊκοὶ λαοί, μίαν δ᾽ εὐφυᾶ περὶ τούτου εἰκασίαν ἐξέφρασεν ὁ Blinkenberg,[6] ὅστις παρατηρεῖ ὅτι ἡ χρῆσις, προκειμένου περὶ τῶν Κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς θεοτήτων, ὀνομάτων ὡς Fάνασσα (προσθέτω ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔλεγον ἁπλῶς «ἡ Θεός», πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα Δέσποινα τῆς Ἀρκαδικῆς θεότητος) ἔτι δ᾽ ἐπιθέτων ὡς Ἀθηναίη, Λινδία, Παφία κλπ, δικαιολογεῖ τὴν γνώμην ὅτι οἱ Κρητομυκηναϊκοὶ λαοὶ ὠνόμαζον ἁπλῶς τὴν θεότητά των διὰ γενικοῦ ὀνόματος, ὡς «The Lady» ἢ «Notre Dame». κλπ.[7] Εἶναι λοιπὸν ἄκρως πιθανόν, ὅτι ἡ Πότνια θηρῶν

1 Μερικαὶ περιπτώσεις συνελέγησαν καὶ συνεζητήθησαν, παρὰ G. Radet, Cybébé, Bibliothèque des universités de Midi, XIII, 1909 σ. 44, εἰκ. 58-59. Ἕτεραι παραστάσεις Studniczka, Kyrene 152 εἰκ. 29. Πρβλ. τὴν μορφὴν Arch, Zeit. 1877 πίν. 2, ἥτις εἶναι ἄπτερος, φέρουσα ἑκατέρωθεν δύο λέοντας· καὶ ἔχει μὲν εἰδεχθὲς ἀγένειον προσωπεῖον, ἀφ᾽ ἑτέρου ὅμως φέρει ἀνδρικὸν αἰδοῖον. Ἤδη ὁ Dümmler Jahrb. d, Inst. II. σ. 91 καὶ 94 παρετήρησε τὴν συνάφειαν Γοργοῦς καὶ Ποτνίας.

2 Τὸ πινάκιον τῆς Καμείρου παρὰ Radet ἔ. ἀ. εἰκ. 59 ἀνήκει εἰς τὸν 7ον αἰῶνα καὶ κατὰ τὸν Pettazzoni ἡ Ἀθωρικὴ ἐπίδρασις ἔχει ἐξαφανισθῆ ἐντελῶς ἐκ τοῦ προσώπου, πλὴν τῶν δύο μικρῶν ὑπὸ τὸν πώγωνα ἑλίκων, αἵτινες ὑπενθυμίζουσι τὴν Ἀθωρικὴν κόμμωσιν (Boll. d'Arte 1921 σ. 501). Πρβλ. καὶ τὴν εἰκ. 4δ.

3 Τοῦ ἀετώματος τῆς Κερκύρας τὰ διάφορα γλυπτὰ ἴδ. Πρακτικὰ 1911 σ. 167 ἑξ. Περὶ Διδύμων: Pontremoli - Haussoulier Didymes, πίν. 20, σ. 197 ἑξ. Ἡ Γοργὼ παρίστατο ἀσφαλῶς μεταξὺ δύο λεόντων, ὧν τοῦ πρὸς δεξιὰ διεσώθησαν ἐπὶ τῆς πλακὸς τὰ ἄκρα τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν Τὸ γλυπτὸν ἀνήκει εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ 6ου αἰῶνος. Πρβλ. G. Mendel, Catal. des sculptures des Mus. Imp. Ottomans I. ἀρ. 239 σ. 555. Ἐτρουσκικά τινα παραδείγματα Γοργοῦς μετὰ πτηνῶν ἢ θηρίων, ἱστάμενα ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλλ. τέχνης, παρὰ Furtw, ἔ. ἀ. 1707.

4 B. C. H. 1925, 190—218, ἰδίως σ. 209 καὶ 218. Τὸ ἀέτωμα, τὸ ὁποῖον περιεσώθη εἶναι τὸ δυτικόν, τὴν περὶ οὗ βιβλιογραφίαν ἴδ. σ. 191_1. Πρβλ. συμπληρωματικῶς Ἀρχ. Δελτ. 1921 παράρτ. σ. 165.

5 Πρβλ. Picard, L'Acropole I, 285.

6 Εἰς τὴν ἀξιολογωτάτην ἐργασίαν του Le temple de Paphos (Det Danske Videnskabernes Selskab, Hist. filol. Medd. IX) σ. 29.

7 Ἐκ μιᾶς μαρτυρίας τοῦ Διοδώρου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ἁπλῶς «ἡ Μήτηρ», ἴδ. κατωτέρω.

καὶ ἡ «Γοργὼ» κατὰ τοὺς πρωίμους χρόνους ἦσαν δύο ὑποστάσεις τῆς αὐτῆς θεότητος, ὑποστάσεις ἀρκούντως συγγενεῖς, ὥστε νὰ ὑποκαθίστανται τῆς μιᾶς τὰ γνωρίσματα εἰς τὴν ἄλλην καὶ τἀνάπαλιν. Μόνον βραδύτερον ἡ Πότνια θηρῶν ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Ἄρτεμιν καὶ τὸ εἰδεχθὲς προσωπεῖον ἀπενεμήθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Μέδουσαν καὶ γενικῶς τὰς χθονίας Γοργόνας, τῶν ὁποίων ὁ μῦθος προϋπῆρχε.[1] Συγχύσεις ἐν τούτοις τῶν ἀρχικῶν ἰδιοτήτων δὲν ἔλειψαν καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχήν, οὔτε ἀπεσβέσθησαν ἐντελῶς τὰ σύμβολα, τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην ὑπόστασιν τὴν συγχεομένην πρὸς τὴν Γοργὼ καὶ ἔτι περαιτέρω πρὸς τὴν χθονίαν Μινωϊκὴν θεότητα τῶν ὄφεων. Ἡ Ἄρτεμις δὲν ὑπῆρξεν ἀείποτε παρθένος ὅπως μεταγενεστέρως γνωρίζομεν αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ὡς Ἄρτεμις Εἰλείθυια ἐλατρεύετο καὶ τίκτουσα ἴσως εἰκονίζεται εἰς μερικὰ μνημεῖα, τὴν δὲ χθονίαν αὐτῆς ὑπόστασιν ἀναγνωρίζομεν ἐν Βοιωτίᾳ ἐπὶ ἐπιτυμβίων σημάτων καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν Λακεδαίμονι, ἐν Λυδίᾳ κλπ. ἐπιστεύετο προστάτις τῶν βασιλικῶν τάφων.[2] Ἐκ τοῦ Παυσανίου γνωρίζομεν ὅτι ἐν Λυκοσούρᾳ παρὰ τὰ καθήμενα ἀγάλματα Δήμητρος καὶ Δεσποίνης εἰκονίζοντο ὀρθὰ τὰ τοῦ Ἀνύτου καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, τῆς τελευταίας κρατούσης ἐν ταῖς χερσὶ «***τῇ μὲν λαμπάδα, τῇ δὲ δράκοντας δύο***» (Παυσ. VIII, 37, 4). Ὁ S. Reinach ἀνεγνώρισε τὴν Ἄρτεμιν ταύτην ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τοῦ βωμοῦ Savigny, συσχετίζων τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς πρωτοτύπου τῆς μορφῆς ταύτης ἐν Ρώμῃ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Ἀρκάδος Εὐάνδρου, ὅστις ἱδρύσας Ἀρκαδικὴν ἀποικίαν ἐκεῖ ὅπου μετὰ πέντε αἰῶνας ὑψώθη ἡ Ρώμη, ὤφειλε νὰ εἶχε κομίσει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὰς Ἀρκαδικὰς θεότητας. Τὴν Ἄρτεμιν δὲ ταύτην τὴν ὀφιοφόρον ἐξήγησεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1906 ὡς παράγωγον ἐκ τῆς Κρητικῆς θεότητος τῶν ὄφεων ὁ Reinach.[3]

11. Ἐκ τοῦ ἀγγείου Graeckwyl.

Μία ἄλλη τέλος ἀπεικόνισις, ἥτις δεικνύει παράδοξον ἐπιβίωσιν τῶν πολλαπλῶν στοιχείων τῆς Μινωϊκῆς θεότητος, εἶναι ἡ ἐκ τοῦ χαλκοῦ ἀγγείου τοῦ Græckwyl (εὑρεθέντος ἐν Ἑλβετίᾳ) ἀνήκοντος εἰς τὸν 6ον αἰῶνα ***(εἰκ. 11)***. Εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην (ἴδ. καλὰς ἀπεικονίσεις Arch. Anz. 1925 Beil. 2 ἐν σ. 186) παρίσταται ἡ Πότνια θηρῶν, ἀλλ' ἔχει καὶ πτηνὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὅπως ἡ Κρητομυκηναϊκὴ «θεὰ τῶν περιστερῶν», ἔτι δὲ καὶ τοὺς ὄφεις τῆς χθονίας Μινωκϊῆς θεᾶς. Ἂν μάλιστα πιστεύσωμεν ὅτι καὶ τὸ στῆθος εἶναι γυμνόν, ὅπως

1 Ἐὰν φυσικά, δοθείσης εὐκαιρίας, εἰκονίζοντο μετ' εἰδεχθοῦς προσωπείου κατόπιν καὶ ἄλλαι καταχθόνιοι δαίμονες, Κῆρες, Ἐρινύες κλπ. τοῦτο ἐξηγεῖται ἐκ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀντιλήψεως περὶ δυσμορφίας τῶν τοιούτων ὄντων, ἀντιλήψεως, ἣν ἐκαλλιέργησαν οἱ ποιηταί. Πρβλ. τὴν ζωηρὰν περιγραφὴν τῶν Ἐρινύων ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου, Εὐμ. 47 ἑξ.. Ἀρχικῶς ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν αὕτη ἡ ἀντίληψις. Ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ εἰς τὸν Παυσανίαν ἔκαμεν ἐντύπωσιν, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸ ἱερὸν τῶν Εὐμενίδων παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον, τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰ ἀγάλματα τούτων οὐδὲν τὸ φοβερὸν ἐνυπῆρχε, μνημονεύει δ' ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὅτι πρῶτος ὁ Αἰσχύλος «δράκοντας ἐποίησεν ὁμοῦ ταῖς ἐν τῇ κεφαλῇ θριξὶν εἶναι» εἰς τὰς Εὐμενίδας (Παυσ. I, 28, 6).

2 Πρβλ. πρὸς τοῖς ἄλλοις Wolters Ἀρχ. Ἐφ. 1892 231.

3 B. C. H. 30, 1906 σ. 150 ἑξ. (L' Artemis arcadienne et la déesse aux sérpents de Cnossos). Συμπληρωματικῶς παρατηρῶ ὅτι ὁ Nilsson ὑποβιβάζει τὴν ἀξίαν τῆς ὁμοιότητος ταύτης, (σελ. 434₃), διὰ τὸν λόγον πρὸ παντὸς ὅτι ἡ θεὰ τῶν ὄφεων εἶναι οἰκιακὴ θεότης, ἐν ᾧ ἡ Ἀρκαδικὴ Ἄρτεμις συγγενεύει μᾶλλον πρὸς τὴν Πότνιαν θηρῶν, ἥτις κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν δὲν παριστάνεται μετ' ὄφεων.

θέλουσί τινες[1], τότε ἔχομεν μίαν ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν· ἐπὶ πλέον ὑπὲρ τῆς Μινωϊκῆς ἐπιβιώσεως εἰς τὸ παρὸν ἔργον. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω ἐκμαγεῖόν τι τοῦ πρωτοτύπου, ἐκ δὲ τῆς εἰκόνος καὶ μόνης μοῦ φαίνεται τὸ πρᾶγμα λίαν ἀμφίβολον.

Ἵνα συντελεσθῇ ἡ ταύτισις τῆς θεότητος, ἥτις εἰκονίζετο μετὰ εἰδεχθοῦς προσωπείου, πρὸς τὴν Γοργώ, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχῃ ὁμοιότης, ἥτις πράγματι ὑφίσταται οὐ μόνον εἰς τὰς φύσεις τῶν θεοτήτων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικά, διότι ὁ Ὅμηρος ἤδη καλεῖ τὴν Γοργὼ ***δεινὸν δερκομένην*** καὶ ***βλοσυρῶπιδα.*** Αἱ Γοργόνες ἦσαν κυρίως χθόνιαι δαίμονες[2], τοιαύτης λοιπὸν φύσεως πρέπει νὰ ἦτο καὶ ἡ Κρητομυκηναϊκὴ θεότης, εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἄγει καὶ ἡ σύνδεσις τῶν ὄφεων πρὸς τὸ Γοργόνειον. Τοὺς ὄφεις βλέπομεν ἤδη εἰς τὸ ἐκ Μόχλου Γοργόνειον, ἡ δὲ θεὰ τῆς Κνωσοῦ μετὰ τῶν ὄφεων, ἥτις ἐλατρεύετο καὶ ἐφυλάσσετο εἰς τὰς ὑπογείους κρύπτας, εἶναι ἡ χθονία μορφὴ τῆς μεγάλης Μινωϊκῆς θεότητος[3]. Εἶναι ἄλλως γνωστὸν ὅτι δι' ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ὁ ὄφις ἔχει χθόνιον χαρακτῆρα πρὸ παντός[4]. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τύπος Γοργόνος καὶ Γοργονείου πλούσιος εἰς ὄφεις ἐμφανίζεται ἀρχικῶς καὶ κυρίως εἰς τὴν Κύπρον καὶ Ἰωνίαν[5], εἰς τὰς χώρας δηλ. ἀκριβῶς, εἰς τὰς ὁποίας ἐφυγαδεύθη ὁ Κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμὸς καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἐπανῆλθεν ὕστερον, ἐν μέρει ὑπὸ ἔνδυμα ἀνατολικόν, εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ θεὰ τῶν ὄφεων τῆς Κνωσοῦ φέρει τὰ ἑρπετὰ περὶ τὴν ζώνην, τὰς χεῖρας καὶ τὴν τιάραν, ἐν ᾧ ἡ Γοργὼ εἰς τὰς παλαιοτάτας ἀπεικονίσεις φέρει τούτους εἰς τὴν ζώνην μόνον καὶ οὕτω περιγράφεται ἤδη ἐν Ἀσπίδι (στ. 233). Ἔχομεν ὅμως καὶ ἀρχαϊκὰς παραστάσεις Γοργόνων φερουσῶν τοὺς ὄφεις εἰς τὰς χεῖρας, ὅπως ἡ «ἱέρεια» τῆς Κνωσοῦ, διατηροῦνται μάλιστα οἱ ὄφεις καὶ ἀφ' οὗ τὸ πρόσωπον ἔχει εἰς τὸν ε' αἰῶνα ὑποστῆ σημαντικὴν ἐξιδανίκευσιν ***(εἰκ. 12 α-β),*** τὸ δὲ θέμα τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀγαπητὸν πάλιν εἰς τὴν Ἰωνικὴν τέχνην. Εἰς ἄλλας ἀπεικονίσεις αἱ Γοργόνες φέρουσι τὰ ἑρπετὰ ἀναδιπλού-

1 Πρβλ. Radet Cybébé σ. 30 Frothingham A. J. A. 1911 σ. 365.

2 Τὴν χθονίαν τούτων φύσιν παραδέχεται καὶ ὁ Pettazzoni, Boll. d'Arte 1921 σ. 506-7, κατατάσσων τὰς Γοργόνας μετὰ τῶν Κηρῶν, Ἐρινύων κλπ. εἰς τὴν τάξιν τῶν δαιμόνων τοῦ θανάτου καὶ τῆς μετέπειτα τύχης τῶν ψυχῶν, καὶ ὁ Blinkenberg, Rev. Arch. XIX, 1924 σ. 275, ὅστις φέρει εἰς ἐπαφὴν στενωτέραν διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὴν Γοργόνα πρὸς τὸν λέοντα, σύμβολον τοῦ θανάτου καὶ τοῦτον. Τὸ χωρίον ὅμως τῆς Ἰλιάδος, Φ 483 ἑξ. δὲν ἔχει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἀποδίδει ὁ Blinkenberg, ἵνα στηρίξῃ καλύτερον τὴν χθονίαν τοῦ λέοντος σημασίαν (προφανῶς ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος ὑπὸ Leaf, ὅστις ἀνατρέχει εἰς σημιτικὰς δοξασίας, καθ' ἃς ὁ θάνατος προσωποποιεῖται εἰς λέοντα, ἵνα ἑρμηνεύσῃ τὸ χωρίον). Ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τόσον πολυπλόκους ἑρμηνείας, ἐν ᾧ ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι φανερά; Δὲν ἔκαμε δηλ. ὁ Ζεὺς ἐκ τῆς Ἀρτέμιδος ἕνα λέοντα, ἵνα φονεύῃ οἱανδήποτε γυναῖκα θέλῃ, ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι μεταφορικὴ καὶ ἡ Ἥρα παρίσταται λέγουσα πρὸς τὴν Ἄρτεμιν εἰρωνικῶς: Τολμᾷς νὰ παραταχθῇς ἐναντίον μου, ἐπειδὴ ὁ Ζεὺς σὲ ἔκαμε παλληκάρι τῶν γυναικῶν διὰ νὰ φονεύῃς ὅποιαν θέλῃς... κλπ. Αἱ λέξεις τοῦ Blink. εἶναι: Zeus a fait d'Artemis un lion... et lui a attribué le pouvoir de tuer κλπ. Οἱ Ὁμηρικοὶ στίχοι :

μέμονας... ἀντι' ἐμοῖο
στήσεσθαι; χαλεπή τοι ἐγὼ μένος ἀντιφέρεσθαι
τοξοφόρῳ περ ἐούσῃ, ἐπεί σε λέοντα γυναιξὶ
Ζεὺς θῆκεν καὶ ἔδωκε κατακτάμεν ἥν κ' ἐθέλησθα κλπ.

Πρβλ. τὴν σημερινὴν λαϊκὴν εἰρωνείαν «γυναικεῖο παλληκάρι».

3 Evans, Palace κλπ. I σ. 500

4 Ὁ Wundt, Völkerpsychologie II, 2 σ. 60 ἑξ. πραγματεύεται τὸ ζήτημα πῶς ἐγεννήθη ἡ παράστασις τῆς ψυχῆς ὑπὸ μορφὴν σκώληκος καὶ εἶτα ὄφεως, ὅστις εἰς τὴν ἁπλῆν λαϊκὴν παρατήρησιν ἐμφανίζεται ὡς μέγας σκώληξ. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐπισυνάψω ἐνταῦθα τοὺς τελευταίους λόγους παρὰ Πλουτ. Κλεομ. (39), ὅτι «τὰ ἀνθρώπινα σώματα... ὄφεις ἀναδίδωσι. Καὶ τοῦτο κατιδόντες οἱ παλαιοί, μάλιστα τῶν ζῴων τὸν δράκοντα τοῖς ἥρωσι συνῳκείωσαν». Οἱ ὄφεις παρουσιάζονται πολλάκις λαμβάνοντες μέρος εἰς τὰς σπονδὰς (Wide, Grabspende u. Totenschlange, ARW 12, 1909, 221 ἑξ.). Οἰκονόμος De profusionum receptaculis sepulcralibus 18. Διὰ τοῦ γεγονότος τούτου ἄριστα ἐξηγοῦνται οἱ ὄφεις οἱ βυθίζοντες τὰς κεφαλὰς εἰς τὰ στόμια Μυκηναϊκῶν σπονδοφόρων ἀσφαλῶς ἀγγείων ἐκ Ρόδου, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσε τελευταίως ὁ Maiuri, Annuario VI-VII, σ. 136-7.

5 Ziegler 1653, Furtwängler 1717.

μενα ὑπὲρ τοὺς ὤμους καὶ κρατούμενα ταυτοχρόνως εἰς τὰς χεῖρας.[1] Αἱ παραστάσεις αὗται πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχουσαι ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς θεότητος τῶν ὄφεων, τῆς ὁποίας ἡ ἀνάμνησις ἐπέζη παρὰ τοῖς καταφυγοῦσιν εἰς Μ. Ἀσίαν λαοῖς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Πᾶσαι δ᾽ αἱ κατόπιν ἀπεικονίσεις μορφῶν μετὰ ὄφεων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐκείνην ὑπόστασιν. Τοὐλάχιστον κατὰ τὸν Rosenberg αἱ Ἐριννύες, αἱ κατ᾽ ἐξοχὴν χθόνιαι δαίμονες τῶν Ἑλλήνων, παρέλαβον τοὺς ὄφεις ἐκ τοῦ τύπου τῶν Γοργόνων.[2]

Τὸ δὲ Γοργόνειον φέρει καὶ αὐτὸ τοὺς ὄφεις ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων ἀπεικονίσεων,[3] καὶ δὴ οὐχὶ ὥς τι ὀργανικῶς συνδεδεμένον πρὸς τὸ σῶμα, ἀλλ᾽ ὡς αὐτοτελῆ προσθήκην. Μόνον ὑστερώτερον, ἀφ᾽ οὗ τὸ πρᾶγμα ἀπώλεσε τὴν σημασίαν του, ἐγένετο σύγχυσις τῶν ὄφεων πρὸς τὴν κόμην καὶ τὰ Γοργόνεια παριστάνονται φέροντα ὄφεις ἀντὶ τριχῶν, ἐν ᾧ οἱ ποιηταὶ ἐκ παραλλήλου ὀνομάζουσι τὰς Γοργόνας δι᾽ ἀναλόγων ἐπιθέτων (παρ᾽ Αἰσχύλῳ δρακοντόμαλλοι, Προμ. 801).

Πλὴν τοῦ ἐκ Μόχλου ὀφιοφόρου Γοργονείου κατέχομεν ἴσως καὶ ἄλλα χρονικῶς πλησιέστερα μνημεῖα, τὰς ἀπεικονίσεις δηλ. τῆς Θεᾶς φερούσης ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μυστηριῶδες κατασκεύασμα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ σημασία εἶναι ἀκόμη λίαν προβληματική.[4] Ὁ Wace, ὁ Evans καὶ ἐσχάτως ὁ Farnell περιγράφουσι τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα ὡς ὄφεις, οἵτινες κατὰ τὸν Evans συμβολίζουσι τὴν χθονίαν τῆς θεότητος δύναμιν.[5] Ὁ Nilsson διεξοδικῶς περιγράφων τὰ μνημεῖα ταῦτα, εὑρίσκων δὲ καὶ συναφῆ ἔργα τὸν νεωστὶ ὑπὸ τῶν Σουηδῶν ἀνασκαφέντα ἐν Δενδρᾷ (παρὰ τὴν Μιδέαν) χρυσοῦν δακτύλιον καὶ ἓν σφράγισμα ἐκ Ζάκρου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐν τῷ Ashmolean Museum, κλονίζει πως τὴν περὶ ὄφεων εἰκασίαν. Καὶ προτείνει μὲν τὴν ἰδέαν ὅτι εἶναι τόξα, ἀλλὰ καταλήγει ὁμολογῶν τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀβεβαιότητά του ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῶν παραδόξων κατασκευα-

12α. Γοργὼ ἐπὶ γλυπτοῦ λίθου.

12β. Γοργὼ ἐκ Παλαικάστρου. (Ἀκροκέραμος).

1 Furtwängler 1710. Ἴδ. παραδείγματα J H S. 1884 πιν. 43. Annali del Inst. 1866 πιν. R. Furtw. Gemmen πιν. VIII, 52 (ὁπόθεν ἡ ἡμετέρα εἰκ. 12α). H. Koch, Dachterrakotten aus Kampanien πιν. 35,1. Archäol.-Epigr. Mitteilungen aus Oesterreich 11 πιν. 5 (Γοργὼ ἐπὶ βάθρου ἐκ Πάρου φέρουσα τοὺς ὄφεις καθ᾽ ὃν τρόπον καὶ ἡ θεὰ τῆς Κνωσοῦ) κλπ.

2 Πρβλ. Gruppe ἔ. ἀ. σ. 75, 410_9 411 κ. ἀ.

3 Συνήθως φέρουσιν ὡς παλαιότατον ἢ ἓν τῶν παλαιοτάτων παραδειγμάτων Γοργοῦς μετ᾽ ὄφεων εἰς τὴν κεφαλὴν τὴν Γοργὼ τοῦ Διδυμείου, (Πρβλ. λ. χ. Mendel, Catal. d. sculpt. ἔ. ἀ. I, 559. Lillian Wilson AJA 1920 σ. 237), παλαιότερον ὅμως παράδειγμα εἶναι ὁ Κυπριακὸς κύλινδρος Furtwängler Gemmen V, 43, ὅστις δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν 7ον αἰῶνα. Ἡ μόνη χρονολογία, τὴν ὁποίαν εὑρίσκω τοῦ μνημείου τούτου, εἶναι ἡ προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ohnefalsch-Richter, Kypros κλπ. σελ. 213 σημ. 3. (ἀρχὴ 6ου ἢ τέλος 7ου αἰῶνος).

4 Ἡ θεὰ εἰκονίζεται μετὰ τοῦ ἀνωτέρω συμβόλου ἐπὶ δύο γλυπτῶν λίθων εὑρεθέντων ἐσχάτως εἰς τὸν λόφον τοῦ Καλκάνη παρὰ τὰς Μυκήνας, ἔτι δ᾽ ἐπὶ ἑνὸς λίθου τοῦ Ashmolean Museun (ἐκ τοῦ Δικταίου ἄντρου) καὶ ἑνὸς ἄλλου τοῦ μουσείου Kassel. Ὅλοι οἱ λίθοι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑστερωτέραν ἢ ὑστερωτάτην Μυκηναϊκὴν ἐποχήν. Ἴδ. Nilsson, Minoan-Myc. religion κλπ. σ. 310 ἑξ. καὶ πίν. II.

5 Wace JHS. XLI 1921, 264. Evans Palace I, 721, Farnell, Aegean Archaeology presented to Sir A. Evans, σ. 11_2.

σμάτων. Ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τόξων, εἶναι διὰ τοῦ πρώτου βλέμματος ἀντιληπτόν, ἀλλ᾽ οὐδὲ τὸ ὑπ᾽ αὐτοῦ παρατιθέμενον σφράγισμα τοῦ Ashm. Museum παριστᾷ τόξα, ὡς μετ᾽ ἀσφαλείας ἀποφαίνεται ὁ Nilsson (σ. 313). Αἱ ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων δύο μικραὶ παράλληλοι γραμμαὶ δὲν εἰκονίζουσι τοὺς δακτυλίους τοὺς συγκρατοῦντας τὴν μεσαίαν πρόσθετον ἐπίρρωσιν τῶν κεράτων τοῦ τόξου, ἀλλ᾽ εἶναι τὰ λείψανα τῶν καθέτων γραμμῶν, αἱ ὁποῖαι ἑνώνουσι τὰ δύο ὀφιοειδῆ κατασκευάσματα (πρβλ. τὸ σφράγισμα τοῦτο πρὸς τὸν λίθον τοῦ Καλκάνη τῶν Μυκηνῶν, παρὰ Nilsson ἔ. ἀ. πίν. II 9 καὶ 10). Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι ὑπετίθετο ὅτι πρόκειται περὶ τόξων εἰς τὸ σφράγισμα τοῦ Ζάκρου, τὸ κατασκεύασμα τῆς Θεᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀλλότριον τόξων καὶ φαίνεται τόσον ἀκατάληπτον πρᾶγμα ἡ θεὰ νὰ κρατῇ δέσμην τόξων ὑπὲρ τὴν κεφαλήν, ὥστε ἡ εἰκασία αὕτη δὲν ἔχει θέσιν, ἀλλ᾽ εἶναι προτιμητέα ἡ ἄλλη ἑρμηνεία τῶν ὄφεων.[1]

α ϐ γ

1 Εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν δὲν θὰ εἶχε θέσιν μακρότερος λόγος περὶ τῶν κατασκευασμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις καὶ ἐγὼ δυσκολεύομαι νὰ ἐκλάβω ἀσφαλῶς ὡς ὄφεις. Τὸ ἐκ Ζάκρου σφράγισμα, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Nilsson δὲν εἶναι τὸ μόνον, ἀλλ᾽ ἔχομεν μίαν σειρὰν τοιούτων, τὰ ὁποῖα ὅμως περιπλέκουσι μᾶλλον τὸ ζήτημα ἀντὶ νὰ τὸ λύσωσιν. Ἔχομεν δηλ. τὰ ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενα σφραγίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ α (JHS· XXII, 1902 πιν. VIII, 66) εἰκονίζει τὸ ἐν λόγῳ κατασκεύασμα ὑπεράνω λεοντοκεφαλῆς. Τὸ β (ἔ. ἀ. πίν. IX 88), εἰκονίζει τὰ αὐτὰ δύο ἀντικείμενα ὑπὲρ βουκράνιον καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸν τροχόν, ὁ ὁποῖος σχεδὸν ἄνευ ἀμφιβολίας παριστᾷ τὸν ἥλιον, διὰ τοῦτο τὸ σφράγισμα μοῦ φαίνεται πολὺ σπουδαῖον ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ὀφιοειδῶν ἀντικειμένων. Ἀριστερὰ τοῦ βουκρανίου εἰκονίζεται ὄφις(;). Ἐξ ἴσου σπουδαῖον εἶναι καὶ τὸ γ (ἐ.ἀ. πίν VI, 22). Τὸ σφράγισμα τοῦτο εἰκονίζεται ἀνεστραμμένον ἐν τῇ δημοσιεύσει τῶν Ἄγγλων, διότι παρανοηθὲν συνεδέθη πρὸς τὰς ἀνθρωποειδεῖς μορφὰς ἐ. ἀ. ἀρ. 20 καὶ 21, ὡς δῆθεν περαιτέρω τούτων σχηματοποίησις. Μόλις ὅμως ἀναστραφῇ βλέπομεν ὅτι εἰκονίζει τὰ γνωστὰ δύο ἀντικείμενα μετὰ καθαρώτατα εὐδιακρίτων κεφαλῶν καὶ τῶν ὑπ᾽ αὐτὰς δακτυλίων (ἔχω ὑπ᾽ ὄψει μου σφράγισμα τῆς γυψίνης συλλογῆς τοῦ ἀρχαιολ. φροντιστηρίου τοῦ Βερολιναίου Πανεπιστημίου). Εἰς τὸ κενὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀντικειμένων παρίσταται κατασκεύασμά τι, οὗ τὴν σημασίαν δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω καὶ ὑπὲρ αὐτὸ δύο πτηνά; ἀντωπὰ ἐγγίζοντα ἄλληλα διὰ τῶν ἄκρων ραμφῶν. Ἐντελῶς ἀναλόγως εἰκονίζονται δύο πτηνὰ εἰς ἄλλο σφράγισμα ἐ. ἀ. σ. 85 εἰκ. 24 (καθήμενα ἐνταῦθα ἐπὶ τῶν κεράτων τοῦ βουκρανίου). Πρβλ. καὶ τὰ σφραγίσματα πιν. VIII 57 καὶ 57α ὅπου ὅμως μόναι αἱ κεφαλαὶ εἶναι ἀντωποί, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ σώματα τῶν πτηνῶν. Εἰς τὸ κατώτατον τέλος μέρος τῆς παραστάσεως εἰκονίζεται εὐδιακρίτως ὄφις πρὸς δεξ. διευθυνόμενος μετ᾽ ἀνοικτοῦ στόματος, Ὑπὸ τὴν καμπὴν τοῦ σώματός του ὑπάρχει ἐξόγκωμα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο ἢ ἡ κεφαλὴ τῆς Θεᾶς, ἥτις δυστυχῶς λείπει διότι τὸ σφράγισμα εἶναι κολοβόν. (Ὄφις ἀσφαλῶς εἶναι καὶ ὁ ὑπὲρ τὴν ἄμορφον κεφαλὴν τοῦ σφραγίσματος πιν. VII, 48 «μαίανδρος», προφανῶς δὲ καὶ ὁ τοῦ ἀρ. VIII,83, καὶ σελ. 85 εἰκ. 25). Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα μίαν καλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ μεταγενέστερον ἔλασμα τῆς Αἰγίνης (Nilsson 316), ὅπου ἐπὶ τῶν δύο «ὄφεων» εἰκονίζοντα ἐπ᾽ ἴσης πτηνά, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦ Graeckwyl ἐπὶ τοῦ (ἁπλοῦ ἐνταῦθα) ὀφιοειδοῦς κατασκευάσματος κάθηνται λέοντες, τὸ δὲ πτηνὸν ἔχει θέσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς. Οὕτω λοιπὸν τὰ πράγματα περιπλέκονται, ἕνεκα τῶν διαφόρων περιστάσεων, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται τὸ κατασκεύασμα. Μετὰ τῆς μεγαλυτέρας σαφηνείας καὶ ἐπιμελείας, ἐφ᾽ ὅσον δύναταί τις νὰ κρίνῃ ἐκ τοῦ ἰχνογραφήματος, τὸ ὁποῖον παραθέτει ὁ Nilsson, (σελ. 311), εἰκονίζεται τοῦτο ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας καὶ μοῦ ἐπῆλθεν ἡ ἰδέα ὅτι παριστᾷ κατασκεύασμα πλεκτὸν κατὰ τὸ μέσον καὶ φέρον ὄφεις εἰς τὰ ἄκρα, οὕτω δ᾽ ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρουσία κεφαλῶν ὄφεων εἰς ἀμφοτέρας τὰς πλευράς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δικαίως ξενίζει τὸν Nilsson (σ.313). (Πρωτότυπόν τι τῆς αἰγίδος(;) τὸ ὁποῖον βραδύτερον περιβάλλεται «ἀμφ᾽ ὤμοισιν» ἡ Ἀθηνᾶ; Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ δύο λίθοι JHS. 1925 σ. 13 εἰκ. 15 καὶ σ. 24, εἰκ. 28 (πρβλ. Nilsson σ. 312), οἵτινες εἰκονίζουσι τὴν θεὰν φέρουσαν ἐπὶ τῶν ὤμων ἀνάλογον ἀντικείμενον, παριστῶσιν ἴσως διαφορετικὸν πρᾶγμα καὶ δὲν θὰ ἐπιμείνω περισσότερον ἐπὶ τοῦ ζητήματος). Εἰς τὰς ὑπολοίπους παραστάσεις θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰκονίζεται τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ἐν ἐκφυλισθείσῃ μορφῇ, ἀλλὰ τὸ σφράγισμα τὸ φέρον καὶ τὸν ἡλιακὸν δίσκον ὑπὲρ τὸ κατασκεύασμα (πρβλ. καὶ τὸν διπλοῦν πέλεκυν ἀντὶ τοῦ ἡλίου εἰς τὸν λίθον τοῦ Καλκάνη) ἄγει εἰς ἄλλας σκέψεις, ὅτι πρόκειται ἴσως περὶ δηλώσεως τοῦ οὐρανοῦ ἢ τῆς καταιγίδος ἢ ἀναλόγου τινὸς ἐννοίας· Περὶ τοῦ τροχοῦ ὡς ἡλιακοῦ δίσκου ἀρκοῦμαι νὰ παρα-

Ὅπως δήποτε, καὶ ἂν ἔτι τὸ κατασκεύασμα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς Θεᾶς εἰκονίζῃ ὄφεις, οὗτοι κρατοῦνται ὑπὸ τῶν χειρῶν, ἐν ᾧ εἰς τὴν Γοργὼ εἰκονίζονται προσπεφυκότες τῇ κεφαλῇ· μόνον ἀπωτέρα λοιπὸν ἀναλογία δύναται νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν μορφῶν τούτων.

Μία ἄλλη ἰδιότης τοῦ Γοργονείου, ἥτις μοῦ φαίνεται σπουδαία καὶ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα, εἶναι ἡ σύνδεσις τούτου πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν προελληνικὴν θεότητα τὴν μεγάλως σχετιζομένην πρὸς τὸν ὄφιν. Ἡ Ἀθηνᾶ εἶναι μία τῶν θεοτήτων, τῆς ὁποίας εἶναι ἀναμφισβήτητος ἡ Κρητομυκηναϊκὴ καταγωγή. Παρ᾽ Ὁμήρῳ ἐμφανίζεται διαρκῶς ὑπὸ μορφὴν διαφόρων πτηνῶν,[1] πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Nilsson τὴν πρώτην στενὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Μινωϊκῆς ἀνακτορικῆς θεότητος, ἧς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάθηται πτηνόν.[2] Ἔρχονται κατόπιν αἱ ἀπεικονίσεις τῆς τέχνης, εἰς μίαν σειρὰν τῶν ὁποίων ἡ Ἀθηνᾶ εἰκονίζεται συνοδευομένη ὑπὸ ὄφεων, πρᾶγμα περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν ὁ Nilsson, ὡς σχετιζομένου πρὸς τὴν Μινωϊκὴν λατρείαν.[3] Περὶ τῆς αἰγίδος καὶ τοῦ Γοργονείου δὲν γίνεται λόγος. Τὴν πρώτην ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ πατρὸς ἡ Ἀθηνᾶ, τὸ δὲ ζήτημα τῆς καταγωγῆς καὶ σημασίας τῆς αἰγίδος παρατρέχομεν ἐνταῦθα. Ἡ σύνδεσις ὅμως τοῦ Γοργονείου πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, ἄλλην αὐτὴν θεότητα μεγάλως σχετιζομένην πρὸς τὸν ὄφιν, νομίζω ὅτι δὲν στερεῖται σημασίας ὡς πρὸς τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων καταγωγήν. Καὶ ὁ μῦθος ἄλλως συνδέει τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὴν Μέδουσαν, ἣν ἡ πρώτη μετεμόρφωσεν εἰς ὂν δυσειδὲς διὰ ζηλοτυπίαν. Τὸ Γοργόνειον συνδεδεμένον μετὰ τῆς αἰγίδος εἶναι παλαιοτάτη παράδοσις, ἀπαντῶσα ἤδη ἐν Ιλ. Ε 741 καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει, ὅπως τὸν συνδυασμὸν τοῦτον θεωρήσωμεν ἐλευθέραν ἐφεύρεσιν τοῦ ποιητοῦ.[4]

Πρὸς μίαν ἄλλην τέλος ὑπόστασιν Κρητομυκηναϊκῆς καταγωγῆς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σχετισθῇ τὸ Γοργόνειον, ἥτις καὶ αὐτὴ φέρει χθόνιον χαρακτῆρα, πρὸς τὴν Ἀφροδίτην τῆς Κύπρου. Ἡ συσχέτισις αὕτη φαίνεται τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαία, καθ᾽ ὅσον συνδέει τὴν Κύπρον πρὸς τὴν Κρήτην, καὶ ὑποδεικνύει κοινὴν λατρείαν εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς πλεῖστα μέρη ἡ Ἀφροδίτη ἐλατρεύετο ὡς χθονία θεότης (Ἐπιταφία, Τυμβωρύχος, Μελαινὶς κλπ).[5] Ἔπειτα αἱ ἱστορίαι, κατὰ μέγα μέρος παρανοήσεις, τὰς ὁποίας ἀναφέρουσιν ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀντωνῖνος Λιβεράλις καὶ ὁ Ὀβίδιος, ὑποδηλοῦσι κατὰ τὸν Farnell εἰς ἀμφοτέρας τὰς νήσους Κρήτην καὶ Κύπρον τὴν λατρείαν μιᾶς θεότητος Ἀφροδίτης - Γοργοῦς, ἥτις ἦτο θεότης χθονία καὶ τοῦ θανάτου.[6] Οἱ μῦθοι διηγοῦνται περί τινος κόρης ἐν Κύπρῳ, ἥτις κατὰ Πλούταρχον ἐκαλεῖτο καὶ τότε ἀκόμη Παρακύπτουσα (Ἐρωτικὸς 20), διότι ἀπελιθώθη ἐπειδὴ ἔκυψεν, ἵνα ἴδῃ καὶ χλευάσῃ τὸν

πέμψω εἰς τὸν Val. Müller, Jahrb. 1927 σελ. 8 ἑξ. ὅπου πραγματεύεται ὅλας τὰς ἀναλόγους παραστάσεις πλὴν τῆς παρούσης, ἥτις διέφυγε τὴν προσοχήν του.

1 Nilsson ἔ. ἀ. 421 ἑξ.

2 Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ παρατηρῶ, ὅτι καὶ τῆς γλαυκὸς ἡ παράστασις δὲν εἶναι ἄγνωστος ἐν τῇ Κρητομ. Ἐποχῇ, ἀπαντῶσα πλέον ἢ ἅπαξ (Evans, Scr. Minoa 210 καὶ πιν. 2, 35 καὶ 37, ἔτι δὲ AM 34, 1909, πίν. 13, 28). Ἀδίκως λοιπὸν ὁ Nilsson τονίζει τὴν ἀπουσίαν της ἐν τῷ περὶ Ἀθηνᾶς κεφαλαίῳ του (σ. 424-5).

3 ἔ. ἀ. 426 ἑξ.

4 Gruppe, gr. Mythologie κλπ. 1201. Ἐν τῇ τέχνῃ τὸ Γοργόνειον ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς αἰγίδος σχετικῶς ἀργά, L. Wilson, A.J.A. 1920 239-40.

5 L. Farnell, The Cults of The Greek States II, 652. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω ἐνταῦθα καὶ τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα Πασικράτα χθονίαν θεότητα, ἥτις ἐλατρεύετο ἐπὶ νεκροταφείου τινὸς ἐν Δημητριάδι καὶ ἥτις κατὰ τὸν Ἀρβανιτόπουλλον δὲν ἦτο ἄλλη ἢ ἡ Ἀφροδίτη (Ἀρχ. Δελτ. 1915, παράρτ. σ. 56-7).

6 Farnell ἔ. ἀ. II, 652. Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὴν νεωτάτην ἐργασίαν του ἐν τῷ μνημονευθέντι πανηγυρικῷ τεύχει ἐπὶ τῇ 75ηρίδι τοῦ Sir A. Evans, Aegean Archoeology, 1927, σ. 18.

ἐκκομιζόμενον νεκρὸν τοῦ περιφρονηθέντος καὶ αὐτοκτονηθέντος ἐραστοῦ της.[1] Τὸ ὄνομα Παρακύπτουσα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐλατρεύετο ἡ Ἀφροδίτη ἐν Κύπρῳ, ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου εἰς τὴν κόρην (Farnell ἔ.ἀ.). Περαιτέρω διηγεῖται ὁ Πλούταρχος παρομοίαν ἱστορίαν καὶ διὰ τὴν Κρήτην, ἐνταῦθα ὅμως τὸ ἄσπλαχνον κοράσιον ἐκαλεῖτο Γοργώ, περιεφόρνησεν ὡσαύτως τὸν ἐραστὴν Ἄσανδρον, τίνα ὅμως ποινὴν ὑπέστη δὲν μανθάνομεν ἕνεκα φθορᾶς τοῦ κειμένου. Τῆς θεότητος ταύτης ἀπεικόνισιν ἔχομεν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς περίεργόν τι μνημεῖον δημοσιευθὲν ἐν Arch. Zeit. 1857 πίν. 1[2] ***(εἰκ. 13)***.

13. Μία ὑπόστασις τῆς Κυπρίας Ἀφροδίτης συμφυρομένη πρὸς τὴν Γοργώ.

Παριστᾷ γυναικείαν κεφαλὴν μετὰ παθητικῆς ἐκφράσεως, φέρουσαν ὑπὲρ τὸ μέτωπον καὶ μεταξὺ τῆς κόμης τὴν κεφαλὴν Γοργοῦς μετὰ κεκλεισμένων ὀφθαλμῶν Κατὰ τὸν Farnell δὲν δύναται νὰ παριστᾷ τὴν κόρην Παρακύπτουσαν, ἧς ὁ μῦθος ἐγεννήθη ἐκ παρεξηγήσεως, ἀλλ᾿ αὐτὴν ταύτην τὴν Θεὰν Ἀφροδίτην Γοργώ, τὴν κλαίουσαν θεὰν τοῦ θανάτου. Ἡ διὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν παραδόσεων συσχέτισις τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Κύπρον φαίνεται ἐνέχουσα ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα προκειμένου περὶ τῆς Κυπριακῆς Ἀφροδίτης, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία καὶ ὁ ναὸς διετηρήθη αὐτὸ τοῦτο Κρητομυκηναϊκὸς μέχρι τῆς ἐσχάτης ἐποχῆς.[3] Ἡ Κρητικὴ προέλευσις τῆς θεότητος δεικνύεται ἀκόμη ἐμφανέστερον ἐκ τῆς λατρείας τῆς Ἀριάδνης-Ἀφροδίτης ἐν Ἀμαθοῦντι, ὅπου ἐδεικνύετο καὶ ὁ τάφος τῆς Ἀριάδνης.[4]

Ἓν ἔτι χαρακτηριστικὸν τοῦ μύθου τῆς Γοργοῦς θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ συναφθῇ πρὸς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν παράδοσιν, ἡ παράδοξος δηλ. στάσις τοῦ Περσέως κατὰ τὸν ἀποκεφαλισμὸν τῆς Μεδούσης. Εἶναι γνωστὸς ὁ μῦθος, ὅτι τὸ βλέμμα τῆς Γοργοῦς εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἀπολιθώνῃ. Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν Πίνδαρον (Πυθ. X, 46 ἑξ.) καὶ τὸν Αἰσχύλον (Προμ. 798), οἵτινες εἶναι οἱ παλαιότατοι μάρτυρες περὶ τῆς ἀπολιθωτικῆς δυνάμεως τῆς Μεδούσης. Ὁ Ὅμηρος ἐν τούτοις οὐδὲν ἀναφέρει, πλὴν τοῦ βλοσυροῦ τῶν ὀμμάτων τῆς Γοργοῦς, ὁ δὲ Ἡσίοδος, ἀναφέρων τὰ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τῆς Μεδούσης (Θεογ. 280, πρβ. Ἀσπ. 216 ἑξ.) οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῆς ἀνωτέρω ἰδιότητος τῆς Γοργοῦς ἢ περὶ τῆς ἀποστροφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Περσέως, ὅπως διαφύγῃ

1 Ἴδ. ὁλόκληρον τὸν μῦθον παρὰ Roscher Lex. ἐν λ. Ἀναξαρέτη.

2 Πρβλ. Annali Inst. 1839 πιν. K. καὶ Farnell ἔ. ἀ. πιν. 49β ἐν σελ. 698.

3 Ἴδ. τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω ἐργασίαν τοῦ Blinkenberg, Le temple de Paphos.

4 Farnell ἐν Aegean Archacology σ. 18. Πρβλ. Πλουτ. Θησεὺς 20.

τὸν «λίθινον θάνατον». Ἐν τούτοις ἔχομεν εἰς τὰ παλαιότατα μνημεῖα τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Περσέως ἀποστρέφοντος τὴν κεφαλὴν κατὰ τὴν σκηνὴν τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ καὶ εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ παράδοξος αὕτη σκηνή, (διότι γεννᾶται ἀμέσως ἡ ἀπορία πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ βλέπῃ ὁ Περσεύς), ἐγέννησε τὸν μῦθον τῆς ἀπολιθώσεως. Μόνον πολὺ βραδύτερον ἐτροποποιήθη ἐπὶ τὸ φυσικώτερον ὁ μῦθος, ἵνα ἐξηγηθῇ ἡ στάσις τοῦ Περσέως, ὅτι δηλ. ἡ Ἀθηνᾶ ἐκράτει πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ λάμπουσαν ἀσπίδα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ βλέπῃ τὴν Μέδουσαν. Πάντες ὅμως οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς οὐδὲν γνωρίζουσι περὶ τοῦ κατόπτρου τούτου, τοῦ ὁποίου πρώτην μνείαν ἔχομεν παρ᾽ Ὀβιδίῳ, εἶτα Λουκανῷ, Λουκιανῷ κλπ. [1] Καὶ ἂν δ᾽ ἔτι ἀληθεύῃ ἡ γνώμη τοῦ Ziegler, θεωροῦντος τὸ κάτοπτρον τοῦτο Εὐριπίδειον ἐφεύρεσιν, πάλιν ἡ ἐμφάνισίς του εἶναι ὄψιμος σχετικῶς καὶ συμφωνεῖ τελείως πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις, αἵτινες μόνον εἰς τὴν μετακλασσικὴν περίοδον παριστῶσι τὴν Ἀθηνᾶν κρατοῦσαν τὴν ἀσπίδα εἰς τὸν Περσέα. [2] Ὅπως δήποτε, εἴτε Εὐριπίδειον εἴτε ἔτι μεταγενέστερον, τὸ κάτοπτρον εἶναι προφανῶς μία λογικὴ ἐνσυνείδητος ἐφεύρεσις, ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν ἀνεξήγητον στάσιν τοῦ Περσέως εἰς τὰς παλαιοτέρας ἀπεικονίσεις.

Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα ἂν καὶ οἱ παλαιότεροι τεχνῖται δὲν ᾐσθάνοντο τὸ ἀνάρμοστον τῆς σκηνῆς, ὅτι ὁ Περσεὺς ἔβαινε πρὸς ἔργον οὐχὶ τοσοῦτον εὔκολον, ἔχων τὴν κεφαλὴν ἀπεστραμμένην. Εἰς μερικὰς ἐκ τῶν παλαιοτάτων ἀπεικονίσεων, ὅπως τὸν Κυπριακὸν κύλινδρον Furtw. Gemmen πίν. V 43) καὶ ἓν Βοιωτικὸν ἀγγεῖον (B.C.H. XXII πίν. V) ἡ Μέδουσα δὲν παριστάνεται κἂν ἀπεχθὴς τὴν ὄψιν, ἐν τούτοις ὁ Περσεὺς ἀποστρέφει τὴν κεφαλήν, ἐν ᾧ εἰς τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ὀρθίας ἐν Σπάρτῃ ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον B.S.A. XIII σ. 82, ὅπου τὸ προσωπεῖον εἶναι εἰδεχθές, ὁ Περσεὺς δὲν ἀποστρέφει τὴν κεφαλήν, δὲν ἦτο ἄρα γνωστὸς εἰς τὸν τεχνίτην ὁ μῦθος τῆς ἀπολιθώσεως. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὐχὶ ὁ μῦθος οὗτος, ἀλλ᾽ ἄλλη τις ἀντίληψις παρώρμησε τοὺς ἀρχαϊκοὺς τεχνίτας νὰ εἰκονίσωσι τὸν Περσέα εἰς τὴν γνωστὴν στάσιν μετ᾽ ἀπεστραμμένης κεφαλῆς, οὕτως ὥστε νὰ μὴ εἶναι αἰσθητὴ ἡ δυσκολία ὅτι εἰς τὴν τοιαύτην στάσιν ὁ Περσεὺς δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ. Τοιαύτην δὲ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἐποχὴν τὴν καλουμένην σκηνὴν τῆς ἐκριζώσεως τοῦ ἱεροῦ δένδρου, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ δρῶν ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸν Περσέα **(εἰκ. 14).** Εἰς

14. Ἀποστροφὴ τῆς κεφαλῆς: α ἐπὶ βοιωτικοῦ ἀγγείου (BCH 22 π. V, ἀποκεφαλισμὸς Μεδούσης)· β σκηνὴ ἱεροῦ δένδρου ἐπὶ δακτυλίου ἐκ Μυκηνῶν.

1 Ἴδ. Ziegler, Das Spiegelmotiv im Gorgomythus, ARW XXIV, 1926 σ. 1-2

2 Τὸ παρὰ Loeschcke, die Enthauptung der Medusa πίν. I ἀρ. 2 (πρβλ. σελ. 8) τεμάχιον ἀναγλύφου ἀγγείου τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὄπισθεν τοῦ Περσέως ἔφερε τὴν Ἀθηνᾶν. Ἡ γνωστοτάτη μετόπη τοῦ Σελινοῦντος (ἴδ. π. Χ. Benndorf, die Metopen v. Selinus πίν. 1), φέρει τὴν Ἀθηνᾶν ὡς συμπαραστάτιν μόνον τοῦ Περσέως, οὐδὲν κρατοῦσαν εἰς τὰς χεῖρας καὶ ὁ Περσεὺς δὲν ἀτενίζει πρὸς αὐτήν.

τὴν Κρητομυκηναϊκὴν ἐποχὴν ἦτο, φαίνεται, καθιερωμένον νὰ καλύπτωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἢ νὰ ἀποστρέφωσι τὸ πρόσωπον κατὰ διαφόρους θρησκευτικὰς στιγμὰς (λ.χ. κατὰ τὰ Ἐπιφάνεια τῆς Θεότητος), ἂν καὶ διὰ τὴν μικρότητα καὶ συνήθως ἀμελῆ ἐκτέλεσιν τῶν μνημείωνσπανίως δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐναργῶς τὴν παράστασιν. Ἡ σκηνὴ δὲ τῆς ἐκριζώσεως τοῦ ἱεροῦ δένδρου ἔχει καὶ καθ' ἑαυτὴν μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἀποκεφαλισμὸν τῆς Μεδούσης. Ὁ δρῶν συναισθάνεται τὸ στυγερὸν τῆς πράξεως, ἣν εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἐπιτελέσῃ καὶ ἀποστρέφει τὴν κεφαλὴν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως, ἵνα μὴ ἴδῃ τὸ φοβερὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀπεργάζονται αἱ χεῖρές του. Ἂν καὶ τὴν στάσιν τοῦ Περσέως ἐξηγήσωμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, τότε ἐκλείπει ἡ δυσκολία.[1]

Ἐκ τῶν παλαιοτάτων μαρτυριῶν τῆς γραπτῆς παραδόσεως, τὰς ὁποίας συντόμως ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ἡ ἐν Ὀδ. λ. 634-5 παρέχει στήριγμα εἰς τὴν χθονίαν τοῦ Γοργονείου φύσιν, διότι θὰ παρέμενεν ἄλλως ἀκατάληπτον πῶς ὁ Ὀδυσσεύς, ἐν ᾧ περιέμενε διαφόρους νεκροὺς πρὸ τοῦ βόθρου, κατελήφθη αἴφνης ὑπὸ χλωροῦ δέους, μήπως τὸ Γοργόνειον ἐμφανισθῇ πρὸ αὐτοῦ, πεμπόμενον ἐκ μέρους τῆς Περσεφόνης:

ἐμὲ δὲ χλωρὸν δέος ᾕρει,
μή μοι Γοργείην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου
ἐξ Ἄϊδος πέμψειεν ἀγαυὴ Περσεφόνεια.

Ἐν Ἰλιάδι ἔχομεν τρία σχετικὰ χωρία: Ε 741, ὅπου περιγράφεται τὸ Γοργόνειον ἐπὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἀνωτέρω στίχου τῆς Ὀδυσσείας. Θ 349, ὅπου ὁ Ἕκτωρ περιγράφεται «Γοργοῦς ὄμματ' ἔχων», καὶ Λ 36-37, ὅπου περιγράφεται ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος Γοργὼ βλοσυρῶπις, δεινὸν δερκομένη, περὶ αὐτὴν

1 Εἰς τὸν δακτύλιον τοῦ Βαφειοῦ, ὅπου εἰκονίζεται ἡ αὐτὴ σκηνὴ τοῦ ἱεροῦ δένδρου, αἱ κεφαλαὶ εἶναι ἄμορφοι, ἀλλὰ φαίνεται ἐναργῶς ὅτι ὁ δρῶν εἶχε τὴν αὐτὴν στάσιν (καλὴ εἰκὼν JHS. 1901, 176), Εἰς ἕνα δακτύλιον τῆς Φαιστοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς σκηνῆς φαίνεται ἀκόμη καλύτερον ἡ στροφὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐκριζοῦντος τὸ δένδρον, παρὰ τὴν ἰσχυρὰν φθορὰν (Mon. Ant. 14, 577 εἰκ. 50).

Ἡ συχνότερον πάσης ἄλλης ἐμφανιζομένη αὕτη παράστασις τῶν Κρητομυκηναϊκῶν δακτυλίων εἶναι ἴσως ἡ μόνη, ἥτις ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἀλληλουχίᾳ εἶναι καταληπτὴ καὶ ἣν ἐγὼ ἑρμηνεύω ὡς ἑξῆς (εἰκ. 13): Τὸ ἱερὸν δένδρον, τὸ καλλιεργούμενον ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ἀποθνῄσκει κατὰ μίαν ὡρισμένην ἐποχήν, ὡς ὁ θεὸς τῆς βλαστήσεως Ταμμοὺζ ἀποθνῄσκει μεταβαίνων εἰς τὸν Ἅδην (ἴδ. Br. Meissner, Babylonien und Assyrien II, 24). Τὸ δένδρον ὀφείλει νὰ ἐκριζωθῇ, ἵνα ἐκ τοῦ θανάτου του πηγάσῃ νέα ζωή. Ὁ θάνατός του ἑορτάζεται ἐν κοπετοῖς ὡς καὶ ὁ τοῦ Ταμμούζ. Ἐκ τῶν δύο γυναικείων μορφῶν τῆς εἰκ. 13, ἡ μία κεκλιμένη ἐπὶ τοῦ βωμοῦ θρηνεῖ. Ἡ ἑτέρα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χορεύῃ, ὡς ἑρμηνεύουσι συνήθως, διότι εἰς τὸν τεχνίτην ὡς πρώτη παράστασις τοῦ χοροῦ ὤφειλε νὰ ἐπέλθῃ ζωηρὰ στάσις τῶν ποδῶν καὶ ἰσχυρὰ κίνησις τοῦ σώματος. Ἡ γυνὴ ὅμως ἵσταται ἐνταῦθα ἐντελῶς ἤρεμος καὶ διὰ τῶν χειρῶν πλήττει τοὺς μηρούς της — ἡ γνωστὴ χειρονομία, ἥτις καὶ σήμερον εἶναι αὐθόρμητος εἰς πᾶσαν γυναῖκα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἤδη παρ' Ὁμήρῳ εἶναι κοινή, (μηρὼ πληξάμενος, Ἰλ. Π 125). — Εἰς τὸν δακτύλιον τοῦ Βαφειοῦ ἡ ἑτέρα τῶν μορφῶν φαίνεται ὡς ἀπομακρυνομένη τοῦ στυγεροῦ θεάματος καὶ ἡ χειρονομία της προδίδει φόβον. Εἰς τὸν δακτύλιον τῆς Φαιστοῦ ἡ ἐκριζοῦσα τὸ δένδρον μορφὴ εἶναι γυναικεία καὶ παρίσταται ἐντελῶς γυμνή, ἡ ἑτέρα δὲ μορφὴ φαίνεται ὡς νὰ γονατίζῃ ἐκ τοῦ τρόμου. Σκοπίμως παραβλέπω δύο δακτυλίους μεθ' ὁμοίων σκηνῶν, (Nilsson Minoan Myc. Religion 230_1), διότι τὴν θέσιν των ἔχουσιν εἰς τὰ συρτάρια τῶν Μουσείων Ἀθηνῶν καὶ Ἡρακλείου, ὅπου καὶ φυλάσσονται. Δυστυχῶς τὰ μουσεῖα καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς ἀλλοδαπῆς εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον καχύποπτοι παρ' ὅσον θὰ ἔπρεπε. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπλημμύρισεν ἡ διεθνὴς ἀγορὰ ἀπὸ μυκηναϊκὰ κίβδηλα καὶ δεκάδες δακτυλίων εὑρίσκονται εἰς χεῖρας ἐμπόρων καὶ ἀρχαιολόγων. Ποῦ εὑρίσκονται λοιπὸν ὅλα ταῦτα τὰ σπανιώτατα μνημεῖα, τὰ ὁποῖα αἱ συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ τόσον σπανίως εὐτυχοῦσι νὰ ἀποκαλύψωσιν; Ἐὰν παραβλέψωμεν τὰς περιπτώσεις τῶν ὁμαδικῶς εὑρεθέντων θησαυρῶν (Μυκῆναι, Βαφειό, εὕρημα Τίρυνθος), ἡ ἀνασκαφὴ δακτυλίων εἶναι σπανιωτάτη, ἰδίως μάλιστα ἐν Κρήτῃ. Οἱ κατὰ τὸ διάστημα τῶν μεγάλων 30ετῶν ἀνασκαφῶν ἐνταῦθα εὑρεθέντες δακτύλιοι ἀριθμοῦνται ἐπὶ τῶν δακτύλων τῆς μιᾶς χειρός. Ποῦ εὑρέθησαν λοιπὸν οἱ ἀπείρως περισσότεροι δακτύλιοι μετὰ παραστάσεων, οἵτινες ἐκ Κρήτης δῆθεν παρουσιάζονται κατὰ καιροὺς εἰς τὸ ἐμπόριον; Ἐνταῦθα πρὸ παντὸς εἶναι ἀπαραίτητον ἐφόδιον ἢ καὶ ἄλλως ἀναγκαία ἰδιότης τῶν ἀρχαιολόγων: Homines suspiciosi.

δ᾽ ὁ Δεῖμος καὶ ὁ Φόβος. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων χωρίων τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως τὰ μὲν δύο ἀναφέρονται ἀσφαλῶς εἰς τὸ Γοργόνειον (Γοργείη κεφαλή), τὰ δ᾽ ἕτερα δύο εἰς τὴν Γοργώ, καὶ δὴ ἓν μόνον ταύτης χαρακτηριστικόν, τὸ βλοσυρὸν τῶν ὀμμάτων. Περὶ ἔργου τέχνης μόνος ἐν Λ. 36-7 πρόκειται, ὅπου ὅμως δὲν δικαιούμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι πρόκειται περὶ Γοργονείου καὶ οὐχὶ περὶ ὁλοσώμου Γοργόνος, ἀλλ᾽ ἀνεξαρτήτως καὶ τούτου ὁμολογῶ ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι μοῦ φαίνονται ἐξ ἴσου ἐνοχλητικοὶ εἰς τὸ κείμενον, ὅσον ἐφάνησαν καὶ εἰς τὸν Furtwängler. Ἀφ᾽ οὗ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος περιγράφονται πρῶτον δέκα χάλκινοι κύκλοι πέριξ, ὕστερον δ᾽ ἐντὸς εἴκοσιν ὀμφαλοὶ λευκοῦ κασσιτέρου καὶ τέλος ἐν τῷ μέσῳ εἷς μέλανος κυάνου, δὲν ἐννοῶ ποῦ θὰ ὑπῆρχε θέσις διὰ μίαν Γοργὼ καὶ μάλιστα ὁλόσωμον·[1]

Παρ᾽ Ἡσιόδῳ ἔχομεν (Θεογ. 274) τὴν περιγραφὴν τῶν Γοργόνων καὶ τῆς κατοικίας των ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξωτερικῆς περιγραφῆς· ἐν δὲ τῇ Ἀσπίδι (στ. 223-4) ἀναφέρεται ἀπαγομένη ὑπὸ τοῦ Περσέως ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργοῦς μετὰ τοῦ καθιερωμένου χαρακτηρισμοῦ «δεινοῖο πελώρου», ἡ δὲ πήρα ἀποκαλεῖται κ ί β ι σ ι ς, περὶ ἧς εἴπομεν ἤδη ὅτι εἶναι γλῶσσα Κυπριακή. Αἱ τὸν Περσέα διώκουσαι Γοργόνες φέρουσι δράκοντας εἰς τὰς ζώνας αἰωρουμένους καὶ κυρτοῦντας τὰς κεφαλάς, ὅπως δηλ. βλέπομεν εἰς μερικὰς ἀγγειογραφίας. Κατὰ τὸν Furtwängler ἡ περιγραφὴ εἶναι δανεισμένη ἐξ ἔργων τέχνης (παρὰ Roscher Lex. 1704).[2]

Συγκεφαλαιοῦντες ἐνταῦθα τὰ πορίσματα τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης καταλήγομεν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

Τὸ Γοργόνειον παρεδόθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἕτοιμον ἐκ τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὄχι μόνον ὡς ἰδέα, ἀλλὰ καὶ ὡς τεχνικῶς ἀπηρτισμένη μορφὴ προϋπῆρχεν, ἐφ᾽ ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σχετικῶς ἀραιῶν μνημείων καὶ τῆς παραδόσεως τοῦ Παυσανίου.

Τὸ Γοργόνειον τοῦτο εἶναι εἰδεχθὲς προσωπεῖον ἀποσπαθὲν ἐκ μιᾶς θεότητος, ἥτις εἶναι μία τῶν πολλῶν ὑποστάσεων τῆς μεγάλης Μινωϊκῆς Θεᾶς, καὶ δὴ τῆς χθονίας τοιαύτης. Εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ζῇ ἀκόμη ἡ ὑπόστασις αὕτη καὶ συγχέεται πρὸς ἄλλην ἐπίσης Μυκηναϊκῆς καταγωγῆς ὑπόστασιν, τὴν τῆς Ποτνίας θηρῶν, ἕως ὅτου ἡ πρώτη ταυτίζεται πρὸς τὰς χθονίας δαίμονας Γοργόνας, ἡ δευτέρα πρὸς τὴν κυνηγέτιν Ἄρτεμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανθέου.

1 Παρατρέχω ὡς μὴ ἔχον θέσιν ἐνταῦθα τὸ ἄλλως σπουδαῖον ζήτημα, ἂν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν πραγματικὴν καὶ πῶς πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὴν μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδός της ἀσπίδα τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὴν νεωτάτην γνωστήν μου ἐργασίαν τοῦ A. Lippold, griechische Schilde εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον Münch. archäol. Studien σ. 470-73. Καὶ ὁ Lippold, ἂν καὶ παραδέχεται ἐναντίον τοῦ Furtwängler καὶ τοῦ Reichel τὴν ἀσπίδα ὡς πραγματικὴν καὶ ἀνευρίσκει τὰ ὑπόλοιπα αὐτῆς στοιχεῖα (κύκλους, ὀμφαλόν, κλπ.) εἰς συγγενῆ ἔργα, προσκρούει εἰς τὸ ζήτημα τῆς Γοργοῦς, ἣν θεωρεῖ μὴ ὑπάρχουσαν τότε ἐν τῇ τέχνῃ καὶ κλίνει νὰ ἀθετήσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς στίχους Λ. 36-7. Οὕτω τὸ Γοργόνειον ἐπὶ ἀσπίδων δὲν βεβαιοῦται κατὰ τὴν παλαιοτέραν ἐποχήν. Τὸ παλαιότερον παράδειγμα ἐν τῇ τέχνῃ, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχον νὰ ἀναφέρω, εἶναι τὸ BSA. XIV, σ. 24 εἰκ. 9 ἡ δευτέρα εἰκὼν ἄνω ἐκ δεξιῶν. Παρὰ τὴν κακὴν διατήρησιν τοῦ ἐλάσματος μοῦ φαίνεται οὖσα εὐδιακρίτως μορφὴ ὡπλισμένη διὰ κράνους κακῶς διατηρουμένου, δόρατος καὶ ἀσπίδος, περιβαλλομένη δ᾽ ὑπὸ ὄφεων. Εἶναι προφανῶς ἡ ἰδία θεότης, ἥτις ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ἑπομένου (τρίτου ἐκ δεξιῶν) ἐλάσματος εἰκονίζεται ἐκ τοῦ πλαγίου. Εἰς ἀμφότερα ταῦτα τὰ ἔργα ὑπάρχουσιν οἱ ὄφεις, εἰς οὐδεμίαν ὅμως ἄλλην μορφὴν τῆς εἰκόνος 9, σκέπτεται δέ τις περὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ὄφεων τῆς αἰγίδος. Ἂν ἀληθῶς αἱ μορφαὶ αὗται δύνανται νὰ ἀναχθῶσι μέχρι τοῦ 7ου αἰῶνος (ἴδ. BSA. ἔ. ἀ. σ. 26 καὶ AJA. 1911 σ. 371), τότε ἔχομεν ἐνταῦθα τὴν παλαιοτάτην ἀπεικόνισιν Γοργονείου ἐπὶ ἀσπίδος, καὶ δὴ ἐντελῶς στρογγύλου καὶ τελείως διαμεμορφωμένου. Ὅσα θέλει ὁ Frothingham (AJA ἔ. ἀ. 371) νὰ συναγάγῃ περὶ τῆς μορφῆς ταύτης ὡς ἡλιακοῦ δίσκου, φορέως τοῦ ἡλίου κλπ. μοῦ φαίνονται ὅλως ἀδιανόητα.

2 Ἐκτενῆ ἐργασίαν περὶ τῆς ἀσπίδος ταύτης καὶ ἀπόπειραν ἀναπαραστάσεως τῶν ἐπ᾽ αὐτῆς σκηνῶν ὑπὸ Studniczka ἴδ. ἐν Serta Harteliana 50 ἑξ.

Τὸ Γοργόνειον μετὰ τῆς συνανηκούσης θείας ὑποστάσεως φυγαδεύεται πρὸς Ἀνατολὰς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, εἰς Κύπρον καὶ Μ. Ἀσίαν, ὁπόθεν κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ἐπανέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διατηρεῖ τοὺς ὄφεις, τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸν τῆς χθονίας θεότητος, ὅτι δ' εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ Γοργονείου ἐν τῇ τέχνῃ ἐχρησίμευσε κατ' ἀρχὰς ἡ ἕτοιμος ἤδη, ἀπεσπασμένη δηλ. τοῦ σώματος κεφαλὴ τῆς Ἄθωρ, τοῦτο δὲν βλέπω τὸν λόγον διὰ τὶ νὰ μὴ παραδεχθῶμεν. Τὰ ὀλίγα ἀρχικῶς ξενότροπα χαρακτηριστικὰ τοῦ Γοργονείου (βόεια ὦτα, κέρατα)[1] ἐξηγοῦνται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὅπως ἄλλως καὶ ἡ Πότνια ἐπέστρεψεν ὑπὸ ἀνατολίζον ἔνδυμα εἰς τὴν Ἑλλάδα (πτέρυγες). Ἡ ἀνδρόγυνος μορφὴ καὶ αἱ «χαῖται» πρέπει νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ ψυχολογικῆς, οὐχὶ ἱστορικῆς ὁδοῦ, ἡ δὲ προτομὴ τοῦ λέοντος ἐπέδρασε περισσότερον ἐπὶ τοῦ Γοργονείου προφανῶς, διότι ὑπῆρχεν ὁμοία χρῆσις ἀμφοτέρων τῶν συμβόλων, οὐχὶ ὅμως ἕνεκα λόγων ἀρχικῆς συγγενείας τῶν δύο μορφῶν. Ὁ μῦθος τοῦ Περσέως εἰδικῶς φαίνεται νὰ ἐπέστρεψε διὰ τῆς Κύπρου, ὡς δεικνύει ἡ Κυπριακὴ λέξις κίβισις καὶ φαίνεται ὅτι εἰς Κύπρον εἶχε διασωθῆ ὑπὸ τῶν Ἀρκαδικῶν φύλων ὁ μῦθος, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἦτο ξένος (πρβλ. τὸν μῦθον τῆς Ἀρκαδικῆς Τεγέας).

Ἐκ τῆς παλαιοτάτης γραπτῆς παραδόσεως τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου δὲν συνάγεται ὅτι τὸ Γοργόνειον ὑπῆρχεν ὡς ἔμβλημα ἐπὶ ἀσπίδων. Εἰς τὸ μόνον χωρίον Λ 36-37 πρόκειται περὶ ὁλοκλήρου Γοργόνος[2] καὶ εἶναι ἄλλως λίαν ὕποπτοι οἱ στίχοι. Ἐν Ἀσπίδι πρόκειται περὶ παραστάσεως ὁλοκλήρου τοῦ μύθου τοῦ Περσέως, ὥστε ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις γραπταῖς πηγαῖς τὸ Γοργόνειον παρουσιάζεται μόνον ὡς ἔμβλημα τῆς Ἀθηνᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέραν ἔχει σημασίαν ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τοῦ Γοργονείου.

Ἡ ὕπαρξις Γοργόνων ἢ Γοργονείων ἐν τοῖς ἀρχαϊκοῖς ναοῖς τῶν χωρῶν, αἵτινες ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω, φαίνεται νὰ ἔχῃ ἰδιαιτέραν σημασίαν οὐ μόνον διότι παρίσταται ἀκόμη ἐπὶ ἑκάστου ναοῦ τῶν νεαρῶν Ὀλυμπιακῶν θεοτήτων ἡ γενικὴ ἰδέα τῆς παλαιᾶς θηλείας πανισχύρου θεότητος, ἀλλὰ καὶ διότι πάντες οὗτοι οἱ τόποι συνδέονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὴν Κρητομυκηναϊκὴν παράδοσιν. Ὁ ναὸς τοῦ Δικταίου Διὸς ἐν Κρήτῃ ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς Μινωϊκῆς λατρείας καὶ ἦτο ἐκτισμένος ἐπὶ τῶν Μινωϊκῶν στρωμάτων, ὡς καὶ ὁ ναὸς τῆς Τίρυνθος. Ἐν Κερκύρᾳ οὐ μόνον ἀπέδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ Ρωμαίου ὅτι ἐν Παλαιοπόλει ἐλατρεύετο ἐπιτοπία τις Πότνια θηρῶν, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀετώματος δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν διατηροῦσαν μόριον Μινωϊκῆς παραδόσεως· ἔχομεν δὲ πάντα λόγον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἰς Κέρκυραν κατέφυγε μέρος τῶν λειψάνων τῆς Μινωϊκῆς φυλῆς, διότι ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα πόλιν Μινῴαν[3].

Εἰς τὴν Σικελίαν τέλος, ὅπου ἡ ἐπιβίωσις τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὰς πολλὰς διασωθείσας παραδόσεις πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία, οὐ μόνον ἔχομεν ἑτέραν πόλιν Μινῴαν

1 Πρβ. Athen. Mitteil. LI 1926 89 ἑ. (Οἰκονόμος).

2 Εἰς τὴν σκηνὴν τῆς μάχης μεταξὺ Ἀγαμέμνονος καὶ Κόοντος ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Κυψέλου εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ τεχνίτης, ὅστις ἐνεπνεύσθη τὴν σκηνὴν ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁμηρ. στίχων, (Furtw. παρὰ Roscher ἐ. ἀ. 1702), παρέστησεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος μόνον τὸν Φόβον, ὡς ὁλόκληρον ἀνθρωπίνην μορφὴν μετὰ κεφαλῆς λέοντος (Παυσ. v. 19, 4). Ἴδ. τὴν ἀναπαράστασιν ἐν τῇ ὡραίᾳ ἐργασίᾳ τοῦ v. Massow, A.M. 41, 1916 σελ. 85 καὶ πιν. I (ἐξεδόθη 1926). Ὁ Γερωγιάννης ἠμφεσβήτησε τὸ ὁλόσωμον τῆς μορφῆς, ἀλλ' ἡ ἔκφρασις τοῦ Παυσανίου εἶναι σαφεστάτη. Πρβλ. καὶ Wolters, Bonner Jahrbücher 118, 1909 σ. 270.

3 Διὰ τὰς διαφόρους Μινῴας καὶ τὴν σημασίαν των ἴδ. A. Evans, Palace κλπ. I. σ. 2-3.

ἀλλὰ καὶ μίαν ἔτι, ὑπὸ Μινωϊκῶν Κρητῶν συνοικισθεῖσαν, τὴν Ἔγγυον, ἐν ᾧ ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει μίαν ἄλλην Κρητικὴν πόλιν ἐν Ἰαπυγίᾳ, τὴν Ὑρίαν [1].

Ὅτε οἱ ὑπὸ Ἀρχίαν τὸν Κορίνθιον ἄποικοι ἐξεκίνησαν πρὸς ἀναζήτησιν νέας πατρίδος, προσήγγισαν πρῶτον εἰς Κέρκυραν καὶ ἐθεμελίωσαν τὴν ὁμώνυμον πόλιν, ὕστερον δὲ πλεύσαντες περαιτέρω ἔκτισαν τὰς Συρακούσας ἐν Σικελίᾳ· τοῦτο εἶναι φυσικώτατον νὰ συνέβη καὶ ἑκατονταετηρίδας τινὰς πρότερον, διότι καὶ τότε καὶ πάντοτε μέχρι σήμερον ἡ Κέρκυρα εἶναι ἡ ἐνδιάμεσος γῆ κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς τὰς Ἰταλικὰς χώρας καὶ οὕτως ἐξηγοῦνται ἀμφότεραι αἱ Μινῷαι. Εἰς τὰς ἐπαρχίας λοιπὸν ταύτας δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μεγαλυτέραν ἐπιβίωσιν τοῦ παλαιοῦ Κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, διότι οὐχὶ ἅπαξ βλέπομεν ἐπιζῶντα εἰς τὰς ἀποκέντρους ἐπαρχίας πνευματικὰ ἢ καλλιτεχνικὰ στοιχεῖα, ἅτινα εἰς τὴν Μητρόπολιν ταχέως ἠκολούθησαν τὸν μοιραῖον δρόμον τῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ ἐντελοῦς ἀφανισμοῦ. [2]

Ἡράκλειον, (προσωρινῶς Βερολῖνον), Μάρτιος, 1928.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Αἱ παροῦσαι ὀλίγαι λέξεις προστίθενται ὡς συνέχεια τῆς ἀνωτέρω ἐν σελ. 30 σημειώσεως, διότι νομίζω νῦν ὅτι ἡ ἐξήγησις τοῦ παραδόξου κατασκευάσματος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς θεᾶς ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὡσαύτως παραδόξου καρφίδος ἐκ τοῦ τρίτου τάφου τῶν Μυκηνῶν.

Εἰς τὴν ***εἰκόνα 1*** παρατίθενται πρῶτον εἷς νέος γλυπτὸς λίθος (α), ὅστις προστίθεται εἰς τὰ ἤδη γνωστὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀπηρίθμησεν ὁ Nilsson καὶ ἐγὼ εἰς τὴν ἀνωτέρω

1 Ἡροδ. VII, 170. Κατὰ τὸν Διόδωρον IV 79 ἀποθανόντος τοῦ Μίνωος ἐν Σικελίᾳ ἠναγκάσθησαν οἱ Κρῆτες νὰ παραμείνωσιν αὐτόθι καὶ νὰ κτίσωσι τὴν Μινῴαν (κατὰ τὴν περιοχὴν τῶν κατόπιν Ἀκραγαντίνων), ἐν ᾧ ἄλλοι πλανηθέντες μεσογειότερον ἵδρυσαν τὴν Ἔγγυον. Μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκ Τροίας ἐπάνοδον ἐδέχθησαν τοὺς ὑπὸ τὸν Μηριόνην Κρῆτας διὰ τὴν συγγένειαν «καὶ τῆς πολιτείας μετέδοσαν»· προοδεύσαντες δὲ καὶ κατακτήσαντες τὰς πέριξ γαίας ἔκτισαν καὶ ἱερὸν τῶν Μ η τ έ ρ ω ν, τὰς ὁποίας διαφερόντως ἐτίμων, διαφυλάττοντες τὴν λατρείαν ἐκ τῆς πατρίδος. Αἱ ἀνακαλύψεις τῆς Κρήτης ἐπαρκῶς ἐδίδαξαν ὅτι ἀξίζει νὰ προσέχωμεν περισσότερον τὰς μαρτυρίας ταύτας Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν βασίμως, ὅτι τὸ γενικὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν Blinkenberg ἐδίδετο ὑπὸ τῶν Κρητῶν εἰς τὴν θεότητά των, (ἴδ. ἀνωτ. σελ.26_7) πρέπει νὰ ἦτο Μ ή τ η ρ. (τὸ πληθυντικὸν Μητέρες ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὰς διαφόρους ὑποστάσεις τῆς θεότητος). Διὰ τὰ ἐν Σικελίᾳ εὑρεθέντα ὑστερομυκηναϊκὰ ἀρχαῖα ἴδ. Fimmen, die Kretisch Mykenische Kultur σ. 99 καὶ 108.

2 Κάλλιστον παράδειγμα ὁ ναὸς τῆς Πάφου ἐν Κύπρῳ, διατηρηθεὶς ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν Κρητομυκηναϊκὴν μορφὴν (ἴδ. τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ Blinkenberg). Ἐπ' ἴσης τὰ σωληνοειδῆ ἄνευ πυθμένος σκεύη ἱερᾶς σημασίας, τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν Γουρνιῶν, εἰς Πρινιᾶν καὶ Κουμάσαν, διατηροῦνται ἐν Ῥόδῳ καὶ ἐν Κύπρῳ μέχρι τῆς ὑστερωτέρας Γεωμετρικῆς ἢ Πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς (R. Zahn παρὰ Kinch, Vroulia 34). Θὰ ἐπεθύμουν νὰ προσθέσω ἓν ἀκόμη χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἐκ τῆς ἀποκέντρου ἐπαρχίας τοῦ Θέρμου, ἂν καὶ ἐκ μόνης τῆς δημοσιευθείσης ἀπεικονίσεως δὲν δύναμαι νὰ ἀποφανθῶ μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος. Ὁ Ῥωμαῖος ἐδημοσίευσεν ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1915 παράρτ. σ. 48-49, εἰκ. 2-5 δύο τυχαίως καὶ εἰς τὸ αὐτὸ μέρος εὑρεθέντα ἀγαλμάτια, ὧν τὸ ἓν χαρακτηρίζει προϊστορικόν, τὸ δ' ἄλλο δὲν χρονολογεῖ, διότι θεωρεῖ αὐτονόητον τὴν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους ὑπαγωγήν του. Καὶ ὅμως τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο διὰ τὴν «λόρδωσιν» τοῦ σώματος (ἐφ' ὅσον δύναμαι νὰ κρίνω ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως, ὁπόθεν λείπει δυστυχῶς ἡ ἐκ τοῦ πλαγίου ὄψις) καὶ τὴν γνησίως Μινωϊκὴν χειρονομίαν δὲν θεωρῶ ὅτι εἶναι «ἀποσκοπεύων» (ὁ ἴδιος Ῥωμαῖος βλέπει τὴν δυσκολίαν ὅτι ἀποσκοπεύοντες εἰκονίζοντο μόνον οἱ Πᾶνες καὶ Σάτυροι). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔπρεπε νὰ κλίνῃ πρὸς τὰ ἐμπρὸς τὸ σῶμα, ἐν ᾧ συμβαίνει τοὐναντίον καὶ εἶναι ἄρα πιθανώτερον ὅτι πρόκειται περὶ θνητοῦ σεβίζοντος κατὰ τὸν Μινωϊκὸν τρόπον τὴν Θεότητα. Ἐφ' ὅσον δύναταί τις νὰ κρίνῃ (ἐκ τοῦ κράνους, τοῦ θώρακος καὶ ἰχνῶν ἀσπίδος;) φαίνεται ὅτι τὸ ἀγαλμάτιον εἶναι πράγματι Ἑλληνικόν, προσκυνεῖ ὅμως διὰ τῆς πρὸ πολλοῦ ἐξαφανισθείσης Μινωϊκῆς χειρονομίας. Τὸ μεταξὺ χάσμα θὰ ἐγεφύρωνεν ἀγαλμάτιόν τι ἐκ Πραισοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει Γεωμετρικὴν τὴν μορφὴν καὶ ὑπὸ τοῦ Deonna τίθεται εἰς τὸν 7ον αἰῶνα (BCH. 1926, 375 εἰκ. 25,2). Μοῦ φαίνεται ὅμως μᾶλλον Μινωϊκόν.

σημείωσιν σελ. 30 [1]. Ἡ εἰκ. 1 β εἶναι γλυπτὸς λίθος ἐν Kassel, γ γλυπτὸς λίθος ἐν Ashmolean Museum καὶ δ ἓν ἐκ τῶν δύο ὁμοίων κατασκευασμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεικονίζει ὁ ἐσχάτως εὑρεθεὶς δακτύλιος εἰς Δενδρὰ τῆς Μιδέας. [2]

Ἡ καρφὶς ἐκ τοῦ 3ου τάφου τῶν Μυκηνῶν, ***(εἰκ. 2)*** ἐξητάσθη ἐσχάτως ὑπὸ Val. Müller, [3] ὅστις ὀρθῶς εἰς τὸ παράδοξον τοῦτο ἔργον ἀναγνωρίζει δύο χωριστὰ στοιχεῖα: 1) Μίαν μορφὴν ἐκτείνουσαν ὁριζοντίως τὰς χεῖρας, ὑφ᾽ ἃς ἁπλοῦται τοξοειδὲς διπλοῦν ἀντικείμενον, καὶ 2) ἓν φυτικὸν κατασκεύασμα ἀποτελούμενον ἐκ παπυροειδῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται σχοινοειδεῖς πλοχμοί καὶ τὸ ὁποῖον τοξοειδῶς περίπου ἐκτείνεται ἑκατέρωθεν τῆς μορφῆς.

Δι᾽ ἀμφότερα τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἀναζητεῖ ὁ Müller ἑρμηνείαν μεταξὺ τῶν χεττιτικῶν προτύπων καὶ ἑρμηνεύει τὴν μορφὴν μετὰ τῶν ἐκτεταμένων χειρῶν τῆς καρφίδος ὡς ἀπομίμησιν τῆς μεγάλης Μικρασιατικῆς θεότητος, Magna Mater, ἥτις εἰς μίαν σει-

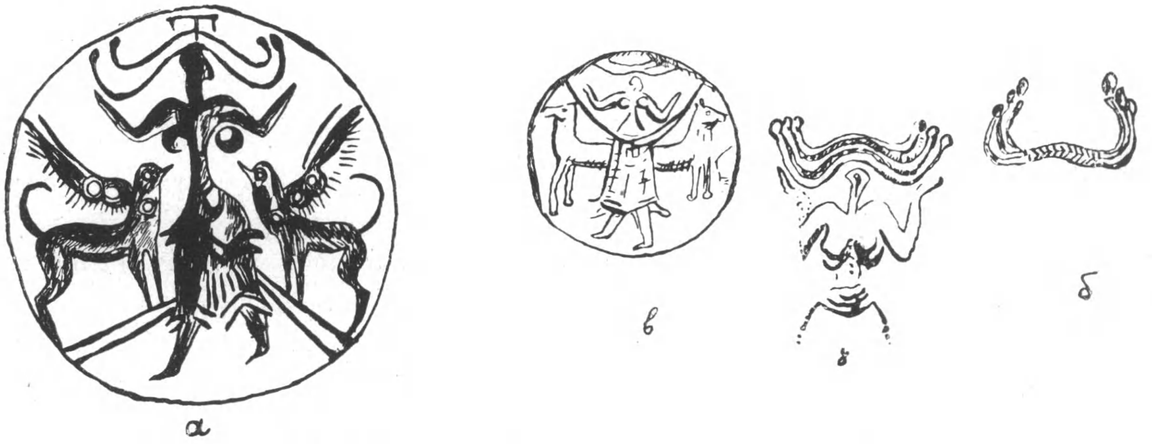

1. α, β, γ: σφραγιδόλιθοι δ: ἐκ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας.

ρὰν ἔργων ἀπεικονίζεται γυμνοῦσα ἑαυτὴν καὶ κρατοῦσα κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον τὸ ἱμάτιον. Ἀπολύτως πειστικὴν δὲν εὑρίσκω τὴν σύγκρισιν, διότι ὑπάρχουσι πολὺ μεγάλαι διαφοραί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἑρμηνεύονται εὐκόλως, οσηνδήποτε παρερμηνείαν τοῦ πρωτοτύπου ἐκ μέρους τοῦ ἀντιγράψαντος «Μυκηναίου» τεχνίτου καὶ ἂν παραδεχθῶμεν. Οὕτω τὸ ἱμάτιον τῆς Magna Mater [4] ἔχει πολὺ διαφορετικὴν μορφήν, διότι ὑπὸ τὴν τοξοειδῆ γραμμὴν τὴν διήκουσαν διὰ τῆς κοιλίας ὑπάρχει καὶ ἄλλη συναπτομένη πρὸς τὴν πρώτην, ἥτις φθάνουσα μέχρι τῶν κνημῶν δίδει εἰς τὸ ὅλον ἔνδυμα τὴν μορφὴν ἑνὸς ἀνεστραμμένου Α (μετ᾽ ἐστρογγυλευμένης τῆς ἄνω γωνίας). Ἐπὶ τῆς καρφίδος ὅμως ἔχομεν πρῶτον τὴν ἐντελῶς διάφορον μορφὴν τῆς τοξοειδοῦς γραμμῆς, ἥτις εἶναι καὶ διπλῆ. Δεύτερον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν θέλῃ νὰ δηλώσῃ, εὑρίσκεται ἔμπροσθεν, οὐχὶ ὄπισθεν τῆς μορφῆς (ἐν ᾧ εἰς τὸ χρυσοῦν ἔλασμα τῆς Αἰγίνης εὑρίσκεται τοὐλάχιστον ὄπισθεν) [5] Τρίτον, (ὅπερ καὶ ὁ Müller παρατηρεῖ) ἡ μορφὴ τῆς καρφίδος ἡ δῆθεν γυμνου-

1 Ὁ λίθος εὑρέθη ἐν ταῖς τελευταίαις ἀνασκαφαῖς τῆς Ῥόδου ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, δημοσιευθεὶς πρὸ ὀλίγου ὑπὸ Maiuri, Annuario VI-VII σελ. 139 εἰκ. 62.

2 Πάντα εἰλημμένα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Nilsson, Minoan Myc. Religion σ. 310-12.

3 A. M. 43, 1918, 153 ἑξ.

4 Ἴδ. A. M. ἐ. ἀ. 157, εἰκ. 2 b, k.

5 Ἴδ. τὸ ἔλασμα τοῦτο παρὰ Nilsson ἐ. ἀ. σ. 316 καὶ ἐν J.H.S. 13, 1892-3 σ. 197 καὶ 201 (Evans).

μένη εἰκονίζεται ταυτοχρόνως ἐνδεδυμένη. Τέταρτον τέλος αἱ χεῖρες τῆς μορφῆς ταύτης δὲν κρατοῦσι διόλου τὸ «ἔνδυμα».

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ ἑρμηνεία αὕτη τοῦ Müller περὶ ἱματίου εἶναι ὀρθή, ἡ σημασία ὅμως τοῦ δευτέρου στοιχείου τῆς καρφίδος, δηλ. τῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν παπυροειδῶν φυτῶν, ἀσφαλῶς οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰ χεττιτικὰ μνημεῖα τὰ εἰκονίζοντα τὴν Magna Mater ἐντὸς πλαισίου. Τὸ πλαίσιον τοῦτο ἔχει τὰς διαφορωτάτας τῶν μορφῶν,[1] ἀποτελεῖται δ' εἴτε ἐκ πλοχμοῦ, εἴτε ἐκ κροσσωτῆς γραμμῆς, εἴτε ἐκ διπλῆς τοιαύτης πεπληρωμένης ἐγκαρσίων γραμμιδίων. Τὸ σχῆμα του ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε σπήλαιον θέλει νὰ παραστήσῃ, εἴτε σκιάδα (Baldachin), εἴτε ὅ,τι δήποτε ἕτερον, δὲν ἔχει τὴν παραμικρὰν ἀναλογίαν πρὸς τὸ τῆς καρφίδος. Πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ τεχνίτης νὰ μεταπλάσῃ τοῦτο εἰς παπυροειδῆ φυτά;

Ἂν τὸ πλαίσιον τῆς Magna Mater εἶναι δύσκολον νὰ ἑρμηνευθῇ, οὐχ ἧττον δύσκολος εἶναι καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ κατασκευάσματος τῆς καρφίδος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς, ἰσχυρῶς πρὸς τὰ κάτω νεύοντος καλάμους παπύρου ἑκατέρωθεν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἄνθους φέρει ἕκαστος τῶν κλάδων τούτων δισκοειδὲς ἐπίθημα, τὸ ὁποῖον ὀργανικὴν σύνδεσιν πρὸς τὸ φυτὸν δὲν ἔχει,[2] ὡς ἐπ' ἴσης καὶ τὸ ἐν εἴδει σχοινίου πλέγμα μεταξὺ τῶν στελεχῶν τῶν παπύρων οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ φυτὰ ταῦτα, ἀλλ', ὡς φαίνεται, ἔλαβεν ἁπλῶς ταύτην τὴν μορφήν, ἵνα μὴ μείνῃ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μετάλλου ἐνταῦθα ἄνευ διακοσμήσεως.

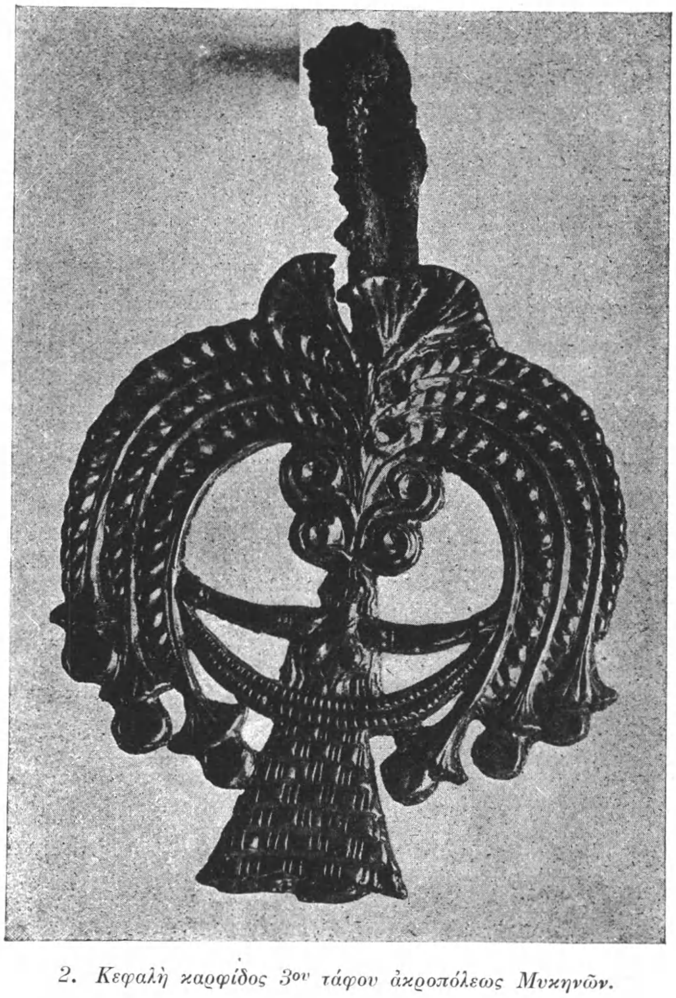

2. *Κεφαλὴ καρφίδος 3ου τάφου ἀκροπόλεως Μυκηνῶν.*

Ἡ ἀνόργανος πρὸς ἄλληλα σύνδεσις τῶν δύο στοιχείων τῆς καρφίδος εἶναι προφανής, δυνάμεθα ὅμως τοὐλάχιστον καὶ μάλιστα δικαιούμεθα ἕνεκα τῆς ἀνοργάνου συνδέσεως ταύτης νὰ χωρίσωμεν τὰ στοιχεῖα ἀπ' ἀλλήλων, ὁπότε δὲν θὰ φανῶσιν εἰς ἡμᾶς πλέον τόσον ξένα πρὸς Κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν, ὅσον ἐφάνησαν τότε εἰς τὸν Val. Müller καὶ πρὸ αὐτοῦ εἰς τὸν Kurt Müller. Εὐθὺς ὡς χωρίσωμεν τὴν ἐπὶ τῆς καρφίδος μορφὴν ἀπὸ τοῦ ὑπὲρ τὴν κεφαλήν της κατασκευάσματος καὶ ἀναστρέψωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο **(εἰκ. 3)**, ἑρμηνεύεται ἀμέσως καὶ ὁλόκληρος ἡ σειρὰ τῶν μυστηριωδῶν κατασκευασμάτων

1 Ἴδ. Müller ἔ. ἀ. εἰκ. 2.

2 Ὁ Müller ἔ. ἀ. 163, εἰκ. 5 ἀπεικονίζει τεμάχιον τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ φερούσης τὸ αὐτὸ δισκοειδὲς ἐπίθημα ἐπὶ τοῦ ἄνθους. Ἡ γένεσις καὶ ἡ σημασία τοῦ κοσμήματος τούτου χρῄζουσι περαιτέρω ἐρεύνης, ἥτις ἐνταῦθα δὲν ἔχει θέσιν.

τῆς εἰκ. 1. Τὸ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου τῆς Μιδέας μάλιστα (εἰκ. 1δ) δὲν ἀφήνει τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν, ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τῆς καρφίδος. Οἱ δίσκοι ὑπεράνω τῶν βλαστῶν τοῦ παπύρου ἀναγνωρίζονται τελείως, εἰς ὅλα δὲ τὰ κατασκευάσματα ἀνεξαιρέτως ὑπάρχει ἡ χαρακτηριστικὴ μορφὴ τοῦ γράμματος ω, ἥτις ὑποδεικνύει τὴν καταγωγήν των ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ πρωτοτύπου τῆς καρφίδος.

Νῦν ἀναγνωρίζεται ἀμέσως καὶ ἡ μορφὴ τοῦ σφραγιδολίθου ἐκ Kassel, εἰκ. 1β, ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς καρφίδος εἰκ. 3α. Καὶ ἐπειδὴ ἐκείνη εἶναι ἄνευ ἀμφιβολίας ἡ Πότνια θηρῶν, ἕπεται ὅτι καὶ ἡ ἐπὶ τῆς καρφίδος μορφὴ εἰκονίζει τὴν αὐτὴν θεότητα. Ἀδίκως ἄρα ὁ Val. Müller ἠμβεσβήτησε τὸ θεῖον τῆς μορφῆς κηρύξας ταύτην ἁπλῶς θνητήν.[1]

Ἡ θεὰ τῆς καρφίδος, ὅπως τοῦ λοιποῦ δυνάμεθα νὰ ἀποκαλῶμεν ταύτην, δύναται προφανῶς νὰ χρησιμεύσῃ καὶ εἰς μερικὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἐξ Αἰγίνης δῆθεν χρυσοῦ ἐλά-

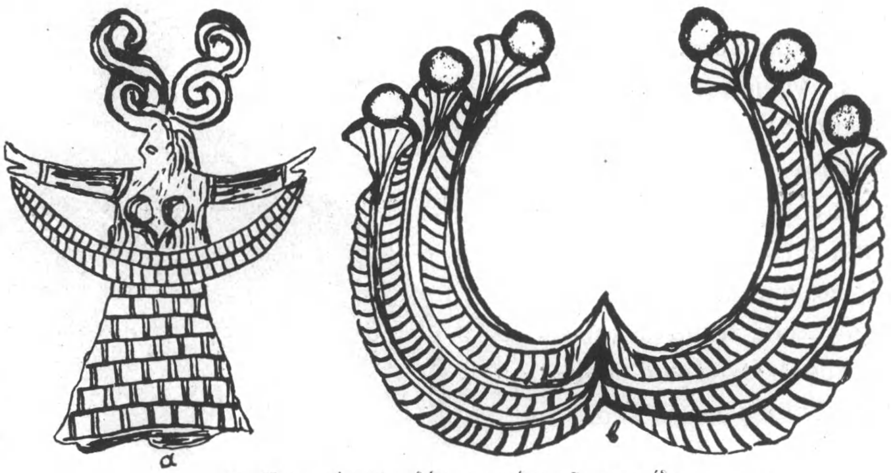

3. *Χωρισμὸς τῶν δύο στοιχείων τῆς καρφίδος.*

σματος τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου,[2] διότι φαίνεται ὅτι καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ἐλάσματος τούτου οὐδὲν ἄλλο φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ τὰ διπλᾶ ἑλικοειδῆ κατασκευάσματα τῆς εἰκ. 3α. Εἰς τὸ ἔλασμα τῆς Αἰγίνης ἡ μορφὴ στρέφει τὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον, ἀλλ' οὕτω θὰ ἐφαίνετο ἡ ἐν λόγῳ κόμμωσις, ἂν ἦτο δυνατὸν καὶ ἡ θεὰ τῆς καρφίδος νὰ στρέψῃ κατ' ἐνώπιον τὴν κεφαλήν. Ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ ἐξ Αἰγίνης ἔργου δὲν θὰ πολυπραγμονήσωμεν ἐνταῦθα, διότι τοῦτο θὰ ἦγε πολὺ μακράν. Τὸν θησαυρόν, εἰς ὃν ἀνήκει καὶ τὸ ἔργον τοῦτο, εὑρεθέντα δῆθεν ἐν Αἰγίνῃ, ἐδημοσίευσεν ὁ Evans ὡς Μυκηναϊκόν. Ὁ Poulsen τοὐναντίον φέρει ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς Φοινικικῆς καταγωγῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἐλάσματος.[3] Ὁ Karo θεωρεῖ τοῦτο ἀκόμη Μυκηναϊκόν,[4] ὁ δὲ Nilsson τέλος, ὁ τελευταῖος περὶ αὐτοῦ ὁμιλήσας δὲν ὁρίζει χρονολογίαν, ὀνομάζων μόνον γενικῶς τοῦτο «later in date» (Min-myc. Rel. 315). Ἀποφεύγω πάντα λόγον, ἂν τὰ προσκομισθέντα ἐκ τῆς καρφίδος στοιχεῖα συνηγοροῦσιν ἢ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς Μυκηναϊκῆς καταγωγῆς τοῦ ἐλάσματος, ἓν ὅμως εἶναι βέβαιον: Ὅτι τὸν περίεργον αὐτὸν ρυθμὸν τῶν ἀναμείκτων στοιχείων, (Mischstil), τοῦ ὁποίου τυπικὸν παράδειγμα παρέχει ἡ Φοινικικὴ τέχνη, εὑρίσκομεν ἤδη ἐπὶ τῆς καρφίδος τοῦ 3ου τάφου τῶν Μυκηνῶν. Τὸ ἐκ παπύρου κατασκεύασμα συναντῶμεν ἔπειτα ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς καὶ εἰς μερικὰ ἔργα μόνον του (δακτύλιος Μιδέας,

1 A. M. ἐ. ἀ. 163.
2 Nilsson ἐ. ἀ. καὶ J. H. S. ἐ. ἀ.
3 E. Poulsen, Orient u. frühgriech. Stil 60.
4 Reall. der Vorgeschichte I, 47.

σφραγίσματα Ζάκρου κλπ.), ἐν ᾧ ἡ θεὰ λησμονήσασα ἐν τῷ μεταξὺ τὸ «ἱμάτιον», τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς καρφίδος φαίνεται τοὐλάχιστον ὅτι θέλει νὰ κρατῇ, ὑψώνει ὀλίγον περισσότερον τὰς χεῖρας καὶ κρατεῖ νῦν τὸ κατασκεύασμα τοῦτο τῶν παπύρων, ἤδη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σφραγιδολίθου ἐν Kassel, ὅπου καὶ τὸ «ἱμάτιον» εἶναι ἔτι ὁρατόν. Πάντα ταῦτα φανερώνουσι τέχνην, ἥτις δὲν γνωρίζει περὶ τίνος πρόκειται καὶ διὰ τοῦτο καταλήγω μετὰ τῆς αὐτῆς σκέψεως, ἥτις ἐπῆλθε καὶ εἰς τὸν Val. Müller (ἔ.ἀ. 115): Ὅτι δῆλα δὴ καὶ ἄκων τις ἐνθυμεῖται τὴν πανταχόθεν ἀσπόνδως πολεμηθεῖσαν περὶ Φοινίκων θεωρίαν Helbig-Dörpfeld. Ἐδῶ βλέπομεν ἤδη κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἄριστα ἁρμόζουσιν εἰς τὴν πιθηκίζουσαν ἐκλεκτικὴν τέχνην, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξαν βραδύτερον οἱ Φοίνικες.

Αὔγουστος 1928

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Σημείωσις. Τὸ ἐν τῷ σφραγίσματι γ, ἀνωτέρω σελ. 30, μεταξὺ τῶν παπυροειδῶν φυτῶν εἰκονιζόμενον κατασκεύασμα μετὰ τῶν δύο πτηνῶν, ὅπερ ἐκεῖ ἔγραφον ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω, ἔχει τὰ παράλληλά του ἐπὶ τῶν χρυσῶν ἐλασμάτων Schliemann, Mycènes 263 εἰκ. 274, 276 καὶ 279 (ἐκ τοῦ 3ου τάφου). Διὰ τῶν ἐλασμάτων τούτων βεβαιοῦται ὅτι πράγματι περὶ ἀντωπῶν πτηνῶν πρόκειται καὶ ἐν τῷ σφραγίσματι τοῦ Ζάκρου. Σ. Ν. Μ.

Η ΑΡΧΑΪΚΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΤΡΕΜΠΕΝΙΣΤΕ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΙΜΝΗΝ ΤΗΣ ΑΧΡΙΔΟΣ

ULRICH VON WILAMOWITZ MOELLENDORF

ἐπὶ τῇ ὀγδοηκονταετηρίδι.

Ἄττα γεραιέ, σοφαῖς πραπίδεσσι θεοῖς ἀτάλαντε,
αὐδῆς σῆς ἕταροι δηρὸν ὄναιντ' ἀγανῆς.

Διαρκοῦντος τοῦ μεγάλου πολέμου τὸν Μάϊον τοῦ 1918 κατά τινα ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐπισκευὴν τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐξ Ἀχρίδος εἰς τὸ χωρίον Τρεμπένιστε (ἤ-στα) καὶ βορειότερον εἰς Κίτσεβον, ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὴν ὁδὸν καὶ δύο μὲν χιλιόμετρα νοτίως τοῦ Τρεμπένιστε, 3 $^{1}/_{2}$ δὲ ἀπὸ τῆς ὄχθης τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἑπτὰ τάφοι (εἰκ. 1), ὧν μόνον τὸν VI (εἰκ. 3) καὶ τὸν VII (εἰκ. 4) ἀνέσκαψε μετακληθεὶς ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ στραταρχείου ἐκ Βάρνης ὁ καθηγητὴς Κάρολος Σκόρπιλ, γνωστὸς ἀρχαιοδίφης. Οὗτος συνέταξε καὶ σχέδιον τῶν ὧν αὐτὸς ἀνέσκαψε δύο τάφων μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς κτερισμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων πέντε, στηριχθεὶς ὅμως ὡς πρὸς τούτους εἰς μόνας τὰς ἀναμνήσεις τῶν ἀνασκαψάντων ἐργατῶν καὶ ἐπιστατῶν τῆς ἐπισκευαζομένης ὁδοῦ, ὡς καὶ εἰς δύο ἐκθέσεις τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ Ἀχρίδος περὶ τῶν τάφων I καὶ II. Πλὴν τῶν σχεδίων τούτων εἶχε ληφθῆ καὶ μία φωτογραφία μέρους τοῦ πυθμένος τοῦ I τάφου ὑπὸ βουλγάρου ἀξιωματικοῦ.

Τὰ εὑρήματα πάντα μετεκομίσθησαν εἰς τὸ Βουλγαρικὸν Ἐθνικὸν Μουσεῖον εἰς Σόφιαν, ἔνθα ἐκαθάρθησαν, ἐπεσκευάσθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου καὶ διευθυντοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ ἀρχαιολ. ἰνστιτούτου κ. Bogdan Filow τῇ συνεργασίᾳ καὶ τοῦ Schkorpil, ἐξεδόθησαν δὲ γερμανιστὶ ἐν Βερολίνῳ.[1] Ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου παραλαμβάνομεν εἰκόνας τινὰς μετὰ τῆς ἀναγκαίας ἐν ὑποσημειώσει περι-

1 Bulgarisches Nationalmuseum in Sofia. Die Archaïsche Nekropole von Trebenischte am Ochridasee von Dr. B. D. Filow o. Prof. κλ. unter Mitwirkung von Karl Schkorpil Gymnasialprof. κλ. mit 15 Lichtdrucktafeln und 119 Abbildungen im Text. Berlin und Leipzig 1927. Verlag von W. de Gruyter und Co.

γραφῆς τῶν εἰκονιζομένων ἀντικειμένων, ἀλλ᾽ οὕτως, ὥστε καὶ τὸ ὡραῖον βιβλίον νὰ μὴ εἶνε περιττὸν καὶ οἱ ἀναγνῶσται τῆς μελέτης μου νὰ μὴ στερῶνται τὰς ἀπαραιτήτους εἰκόνας. Ὁ αὔξων ἀριθμὸς τῶν ἀντικειμένων εἶνε τοῦ βιβλίου τοῦ Φίλωφ. Ἐπειδὴ ἄλλη περιγραφὴ τῶν ἀντικειμένων δὲν γίνεται πλὴν αὐτῆς, ὁ θέλων νὰ ἔχῃ γενικὴν γνῶσιν τῶν κτερισμάτων τῶν τάφων, ἀναγκαίαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, θὰ πράξῃ ὠφέλιμον ἔργον, ἄν, πρὶν προχωρήσῃ εἰς τὴν «βραχεῖαν περιγραφὴν τῶν τάφων» ἢ ἀμέσως μετ᾽ αὐτήν, ἐπισκοπήσῃ πάσας τὰς εἰκόνας τῆς μετὰ χεῖρας μελέτης καὶ ἀναγνώσῃ τὸ ὑπόμνημα περὶ ἑκάστης αὐτῶν. Ἐνιαχοῦ ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις διαφοραί τινες γνωμῶν, ἀλλὰ πανταχοῦ ὁ ἐπιθυμῶν πλείονας εἰδήσεις παραπέμπεται εἰς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ βιβλίου τοῦ Filow (=F.). Ἰδοὺ καίριαί τινες εἰδήσεις ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου:

ΒΡΑΧΕΙΑ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ

Οἱ τάφοι εἶνε 3 μ. βαθεῖς τετράπλευροι ἐν τῷ χωματώδει, ὡς περιγράφεται, ἐδάφει μήκ. 4.80-5.20 καὶ πλ. 2-3 μ. Οὐδὲν ἴχνος ξυλίνης ὀροφώσεως ἐπὶ κτιστῶν τοίχων ἢ ξύλων εὑρέθη, οἱ νεκροὶ ἔκειντο ἐξηπλωμένοι ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ καὶ πηλώδους ἐδάφους, ἔχοντες πάντες τὴν κεφαλὴν εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τάφου. Τὰ κτερίσματα, κυρίως μετάλλινα, ἦσαν περὶ τὸ σῶμα. Μετὰ τὴν ταφὴν ἐπληρώθησαν οἱ τάφοι διὰ πηλοῦ καὶ χαλίκων φορητῶν ἄλλοθεν, οἱ χάλικες δ᾽ οὗτοι προὔδωκαν εἰς τοὺς σκαφεῖς τὴν θέσιν τῶν πλείστων τάφων. Ἡ πίεσις τῶν χωμάτων ἐπήνεγκεν ἰσχυρὰν σύνθλιψιν τῶν κτερισμάτων καὶ μάλιστα τῶν χαλκῶν ἀγγείων, ἐν ᾧ τὰ πήλινα ἔπαθον σπουδαίως καὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν πολλῶν ὑδάτων. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς δὲν διεκρίνετο ἀξιόλογος κύρτωσις, τύμβου σχῆμα. Εἷς μόνος νεκρὸς ἔκειτο ἐν ἑκάστῳ τάφῳ. Τὰ κτερίσματα πάντων τῶν τάφων εἶνε περίπου ὅμοια, ἔχουσι τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἐν γένει. Περιέχει δηλ. ἕκαστος τάφος ἓν χαλκοῦν κράνος, (ὁ I δύο κράνη), ἓν σιδηροῦν ξίφος, μίαν σιδηρᾶν λόγχην ἢ δύο, μίαν ἀσπίδα ἐπίχαλκον (εἰς τὸν I ἀμφιβάλλεται ἡ ὕπαρξις ἀσπίδος) καὶ πολλὰ κοσμήματα καὶ ἀγγεῖα. Θώρακες καὶ κνημῖδες δὲν ἐβεβαιώθησαν. Εἰς τὸν I καὶ τὸν V τάφον εὑρέθησαν χρυσαῖ προσωπίδες κατὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ, καὶ χρυσῆ δὲ χεὶρ εἰς τὸν I. Καὶ τὰ κράνη ἔκειντο ἐγγὺς ἀλλὰ παραπλεύρως τῆς κεφαλῆς πλὴν τοῦ VI, ἔνθα τὸ κράνος ἦτο κατὰ τὰς κνήμας, εἰς δὲ τὸν I τὸ ἕτερον ἦτο μακράν. Τὰ μείζονα ἀγγεῖα ἔκειντο πάντοτε παρὰ τοὺς πόδας μεταξὺ δηλ. αὐτῶν καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς στενῆς πλευρᾶς τοῦ τάφου. Ἐξ οὐδενὸς τάφου ἔλειπε ταπεινὸν ἢ καὶ ὑψηλὸν ἅμα χαλκοῦν τριποδικὸν ἀγγεῖον λεκανοειδὲς (εἰς τὸν I καὶ VI ἀνὰ δύο ταπεινά). Ἐπίσης εὑρέθησαν πανταχοῦ κρατῆρες χαλκοῖ ἢ ἀμφορεῖς ἢ ὑδρίαι, καὶ μεγάλοι λέβητες. Ποικιλία κρατεῖ περὶ τὴν κατανομὴν εἰς τοὺς τάφους μικροτέρων ἀγγείων χαλκῶν ἢ ἀργυρῶν, (οἰνοχοῶν, κυλίκων, ἡθμῶν, πινακίων, κανθάρων, «τηγανίων»). Ἄλλοι ἔχουσι 2 ἢ 3, ὁ VII ἕξ. Συχνὰ εἶνε ὑψηλὰ ἀργυρᾶ ποτήρια, λίαν κατεστραμμένα, (πλὴν τοῦ VI καὶ VII). Ὁ τάφος I ἀντὶ ποτηρίου ἔχει ἀργυροῦν κέρας. Εὑρέθησαν προσέτι καὶ ὑάλινα πολύχρωμα ἀλάβαστρα

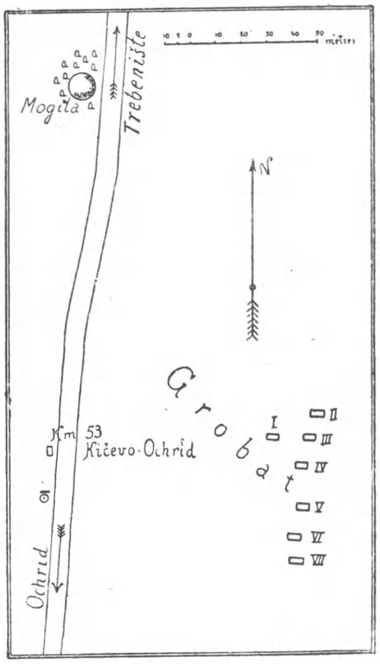

Εἰκ. 1 (=Filow εἰκ. 1). Ἡ θέσις τοῦ νεκροταφείου παρὰ τὸ χωρίον Τρεμπένιστα τῆς βορείου Μακεδονίας πρὸς Β. τῆς Ἀχρίδος. Πλησίον ὁ τύμβος Μογίλα (2 μ. ὕψ. καὶ 10 μ. διάμ.) μὴ ἐρευνηθεὶς βαθέως.

ἢ ἀρύβαλλοι (πλὴν τοῦ IV). Ψηφῖδες ὑάλου ἢ ἠλέκτρου καὶ λείψανα πηλίνων ἀγγείων μελανομόρφων καὶ πλαγγόνων εὑρέθησαν μόνον ἐν τῷ I. Πολυάριθμα ἦσαν τὰ κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ἐν πᾶσι τοῖς τάφοις, ὡς χρυσᾶ κοσμηματικὰ ἐλάσματα, ἢ ἐπιστήθιαι χρυσαῖ πλάκες διακόσμητοι, χρυσαῖ ταινίαι ἐπίσης διακόσμητοι καὶ ἁλύσεις καὶ πλοχμοί, ἀργυραῖ περόναι, χρυσᾶ πτηνὰ ἐξ ἐλάσματος, χρυσοῖ ἀστέρες καὶ ῥόδακες καὶ δακτύλιοι, σύρματα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἐπίχρυσος ἱππεύς, ἀργυροῖ ἵπποι, ἐπίχρυσα ἀργυρᾶ ἐλάσματα διακόσμητα, ὄχι δ᾽ ὀλίγοι σιδηροῖ ἢ χαλκοῖ δακτύλιοι ἢ κρίκοι, χαλκῆ Σφίγξ, σιδηροῖ τρίποδες καὶ ἄλλα λείψανα ἀδιάγνωστα.

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ΦΙΛΩΦ

Περὶ τῆς χώρας, ἐν ᾗ εὑρέθησαν οἱ τάφοι, φρονεῖ ὁ Filow, ὅτι εἶνε ἡ Δασσαρῆτις, ἡ κατοικουμένη δηλ. ὑπὸ τοῦ ἰλλυρικοῦ φύλου τῶν Δασσαρητῶν καὶ ἐκτεινομένη κυρίως πρὸς ΝΔ τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδος ἤτοι τῆς Λυχνιδοῦ, μεταξὺ Ἰλλυρίας (πρὸς Δ) καὶ Μακεδονίας καὶ Παιονίας (πρὸς Α). Πρωτεύουσα πόλις αὐτῆς ἦτο ἡ Λυχνιδὸς ἢ Ἀχριδὸς ἢ Ἀχρὶς τῶν Βυζαντινῶν, ἡ Ἀχρίδα (Ὄχριδα) τῆς σήμερον, συγκοινωνοῦσα ἐπὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων διὰ τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πόλεως Στρούγας διερχομένης Ἐγνατίας ὁδοῦ (Στρβ. 323) μετὰ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους, ἔνθα ἤδη πρὸ τοῦ 600 π.Χ. εἶχον ἱδρυθῇ μετὰ τὴν Κόρκυραν αἱ Κορινθιακαὶ ἀποικίαι Ἐπίδαμνος καὶ Ἀπολλωνία.

Τὸ νεκροταφεῖον ὅμως τοῦ Τρεμπένιστε δὲν δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν Λυχνιδόν, ἥτις ἀπέχει περὶ τὰ 10 χιλιόμετρα, οὔτε εἰς τὴν Στρούγαν, ἥτις ἀφίσταται περὶ τὰ 8 χιλιόμ. καὶ δὲν φαίνεται ὅτι κατῳκεῖτο πάλαι. Ἄλλη τις ἀρχαία πόλις πλησίον ἐστάθη ἀδύνατον νὰ πιστωθῇ ὑπὸ τοῦ Schkorpil κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀνασκαφῆς τῶν τάφων. Ὥστε, καταλήγει ὁ Filow, δὲν πρόκειται περὶ νεκροταφείου συνοικισμοῦ τινος, ἀλλὰ περὶ μεμονωμένων τάφων ὀφειλομένων εἰς ἔκτακτόν τι γεγονὸς καὶ ὡς τοιοῦτον πιστεύει μάχην τινὰ γενομένην ἐγγύς, καθ᾽ ἣν ἔπεσον οἱ ἑπτὰ ἐπιφανεῖς πολεμισταὶ τῶν τάφων.

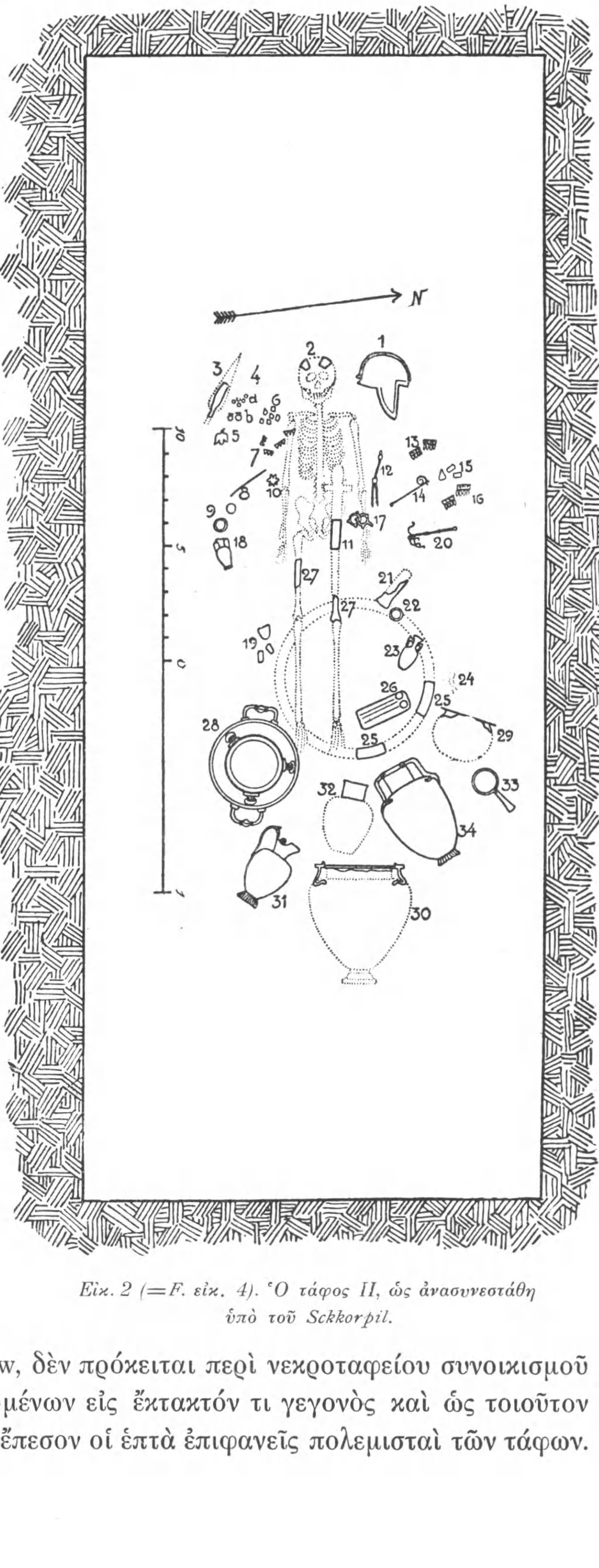

Εἰκ. 2 (=F. εἰκ. 4). Ὁ τάφος II, ὡς ἀνασυνεστάθη ὑπὸ τοῦ Sckkorpil.

Μετὰ λεπτομερῆ περιγραφὴν καὶ σύγκρισιν τῶν 156 μεγάλων καὶ μικρῶν ἐνταφίων ἀντικειμένων ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου, χαλκοῦ, σιδήρου, ἠλέκτρου, ὑάλου καὶ πηλοῦ, ἀποτελούντων ὁλόκληρον θησαυρόν, προβιβάζοντα τὸ μουσεῖον τῆς Σόφιας ἀξιολογώτατα εἰς τὸ παγκόσμιον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον, ἀναζητῶν (σελ. 97 ἑξ.) ὁ Filow τὴν χρονολογίαν τῶν εὑρημάτων καὶ ἑπομένως καὶ τῶν τάφων, εὑρίσκει, ὅτι τὰ νεώτατα πάντων ἀνάγονται εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π. Χρ. καὶ ἀποτελοῦσι μέτρον τῆς παλαιότητος τῶν τάφων. Εὑρίσκει ὅμως ἐνδείξεις, ὅτι ἄλλα εἶνε τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. καὶ ἄλλα, ὡς τὰ διακόσμητα δι᾽ ἐμπιέσεως χρυσᾶ ἐλάσματα, ἀνέρχονται καὶ εἰς τὸν 7ον αἰ., ἐκτὸς ἂν ἡ μεταλλουργία ἦτο συντηρητικωτέρα εἰς παλαιὰς μορφὰς κοσμημάτων. Μορφαί τινες, ὡς αἱ σπειρωταὶ περόναι καὶ τὰ μετὰ προασπιστήρων τῆς χειρὸς κατὰ τὴν ῥίζαν τῆς λεπίδος ξίφη, εἶνε γνωσταὶ ἐκ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, οἷος ἦτο ἐν Ἑλλάδι ὁ Μυκηναϊκός. Συνολικῶς λοιπὸν δέχεται πάντα τὰ εὑρήματα ἀναγόμενα εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ., τοὺς δὲ τάφους τάσσει περὶ τὸ τέλος τοῦ αἰ. τούτου.

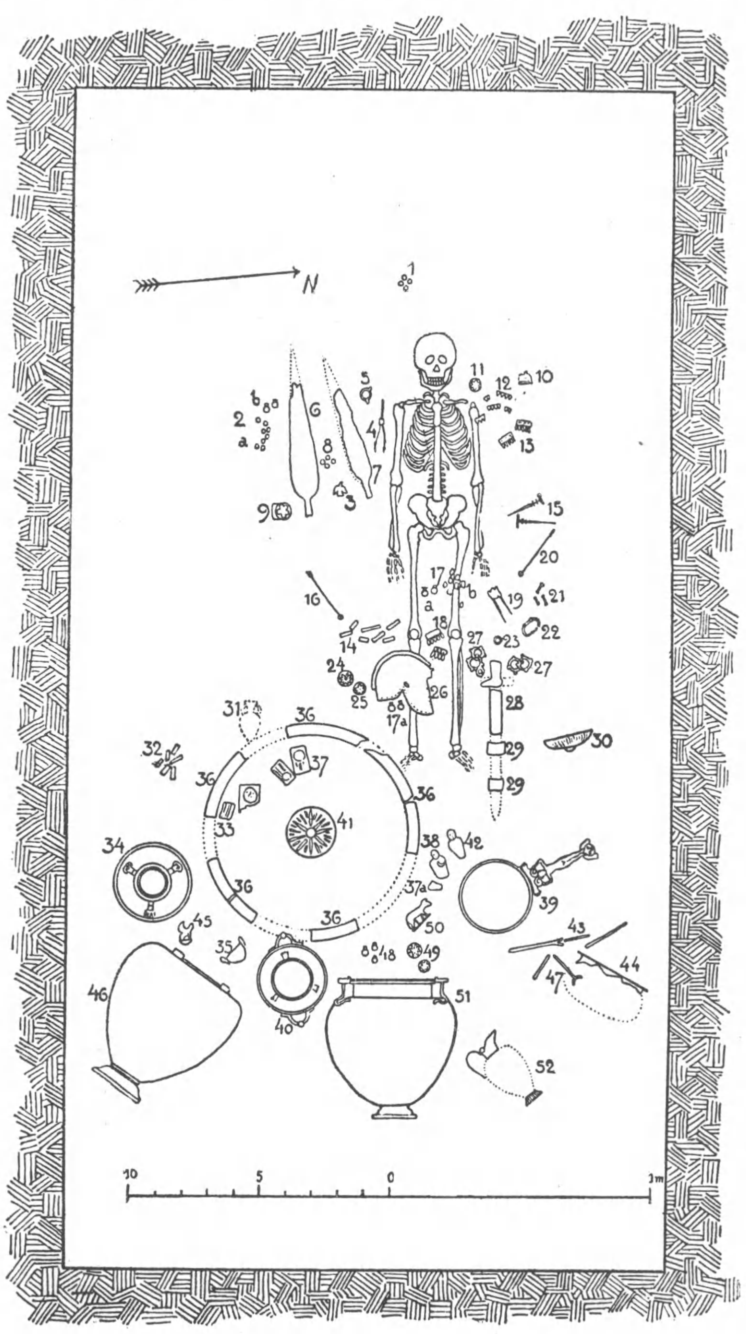

Εἰκ. 3 (= F. εἰκ. 8). Ὁ τάφος VI ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος Schkorpil.

Ἐξετάζων τὴν τέχνην καὶ τὸ ὕφος τῶν κτερισμάτων διαιρεῖ αὐτὰ εἰς δύο κατηγορίας: α´ Τὰ καλλίτεχνα τὰ διακρινόμενα διὰ τὸν ἐξαίρετον καθαρῶς *ἑλληνικὸν* ῥυθμὸν αὐτῶν, ἐν οἷς θαυμαστά τινα χαλκᾶ ἀγγεῖα καὶ τὰ πλεῖστα χρυσᾶ ἀντικείμενα καὶ πάντα τὰ ἀργυρᾶ ἀγγεῖα, προσέτι δ᾽ ἓν κράνος κορινθιακὸν μία ἀσπὶς καί τις πηλίνη πλαγγών.[1]

β´) Ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα, καίπερ δεικνύοντα ἑλληνικοὺς τύπους, εἶνε ὅμως περὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἀμελέστερα καὶ ἐλέγχουσι κατωτέραν, βιομηχανικὴν ἀντίληψιν καὶ παραγωγήν. Παραβάλλων ταῦτα πρὸς τὰ πρῶτα, χαρακτηρίζει αὐτὰ ὡς «βαρβαρικὰ» καὶ ὀνομάζει «*ἑλληνοβαρβαρικά*». Ἐν τούτοις τάσσει χαλκᾶ τινα ἀγγεῖα ἐμφανιζόμενα

1 Εἰκ. 5-16, 19-22, 25-33, 35-38, 41-44, 48, 50-51, 55-62.

αὐτῷ ὡς μιμήματα καλυτέρων προτύπων, (τινὰ παραλαμβάνουσιν «ἀλλοτρίαν τοῖς Ἕλλησι γεωμετρικὴν διακόσμησιν»), τὰ λοιπὰ κράνη καί τινα εὐδιάγνωστον ἀσπίδα.[1]

Ἡ πρώτη κατηγορία δεικνύει τελείαν κατοχὴν τῆς τεχνικῆς ἐργασίας, καὶ ἀσφάλειαν περὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν κοσμητικῶν γραμμῶν, ὅθεν παράγονται ἐντελῶς σαφεῖς καὶ πλαστικῶς συλληφθεῖσαι μορφαί. Ἐν τῇ ἑτέρᾳ καθορᾶται, λέγει, ἀβεβαία καὶ ψηλαφῶσα μίμησις τῶν μορφῶν τῆς πρώτης ὑπὸ χειρὸς οὐχὶ ἀποχρώντως ἠσκημένης. Ἔτι μᾶλλον διαφέρουσι τὰ κοσμήματα. Τὰ τῆς α΄ κατηγορίας εἶνε φυτικὰ γνωστὰ ἐξ ἑλλ. ἔργων τῶν χρόνων ἐκείνων. Εἰς τὰ τῆς β΄ εἶνε καὶ γεωμετρικά, γνωστὰ μὲν καὶ ἐξ ἑλλ. ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἔργων τοῦ βορρᾶ (Βοσνία, Ἑρζεγοβίνη κλ.) τῆς περιόδου Hallstatt, ὥστε νὰ θεωρῇ αὐτὰ ξένον, ἀνελλήνιστον στοιχεῖον.

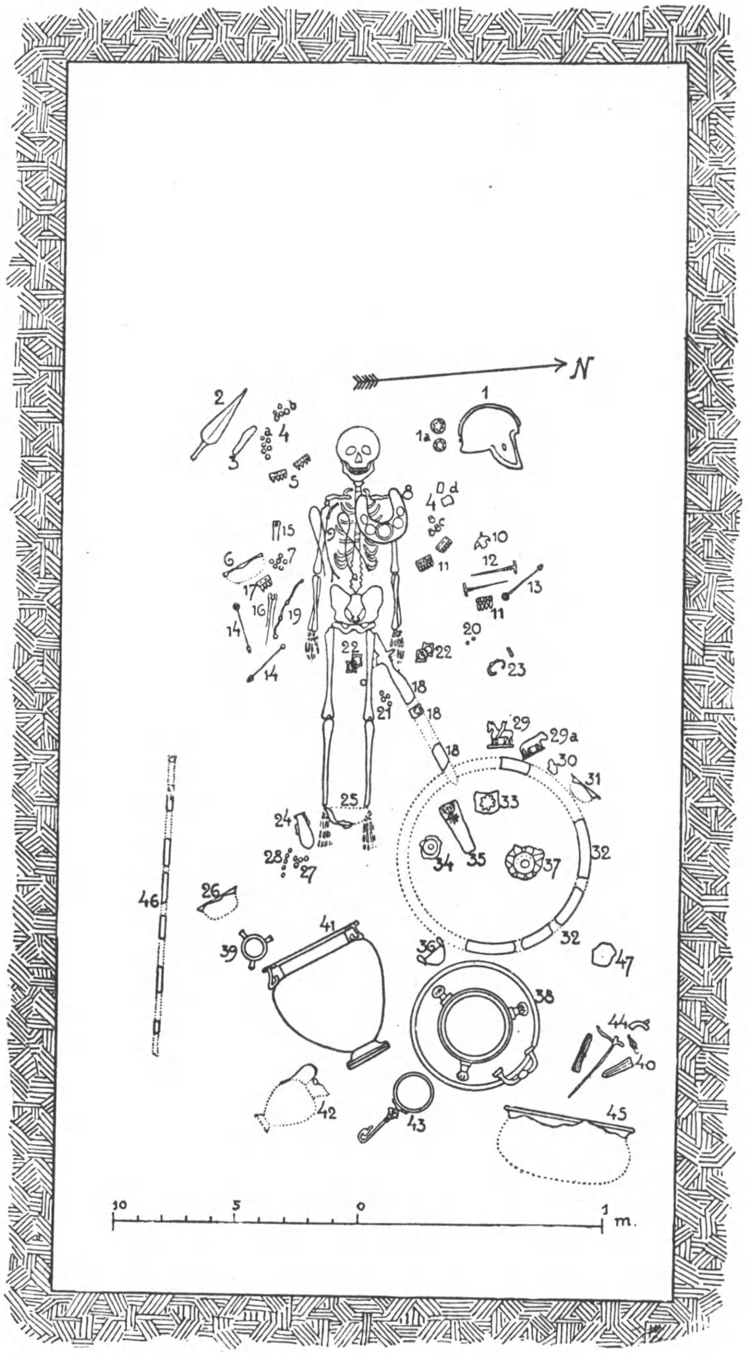

Εἰκ. 4 (= F. εἰκ. 9) Ὁ τάφος VII ὡς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος Σκόρπιλ.

Κατὰ ταῦτα αἱ δύο κατηγορίαι ἔχουσι διάφορον τὴν προέλευσιν. Ἡ πρώτη ἔρχεται ἐκ καθαρῶς ἑλλ. χωρῶν διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰς Ἰλλυρίαν. Ἡ δευτέρα δύναται νὰ προέρχηται ἢ ἐξ Ἑλλάδος, ἀλλ᾽ ἐκ σημείου ἔνθα ἠσκεῖτο κατωτέρας ποιότητος μεταλλουργία, ἢ ἔκ τινος ἑλλ. ἀποικίας τοῦ Ἀδριατικοῦ, ἢ ἐν μέρει ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς χώρας.

Διὰ λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τῶν ἀρίστων χαλκῶν ἀντικειμένων τῆς α΄ κατηγορίας καταλήγει εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ Κορίνθου, διεμπολήθέντα διὰ τῶν κορινθιακῶν ἀποικιῶν τοῦ Ἁδρίου, αἵτινες μαρτυροῦσι τὴν πρώιμον (ἡ Κέρκυρα ἀπῳκίσθη ἤδη τὸν $8^{ον}$ αἰ.) ἐνταῦθα διείσδυσιν τῶν Κορινθίων καὶ τὰ μεγάλα αὐτῶν ἐμπορικὰ συμφέροντα, μάλιστα κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ $6^{ου}$ αἰ., ὅτε ἤκμαζεν ἡ Κόρινθος ὡς δύναμις καὶ ὡς κέντρον τέχνης καὶ δὴ καὶ μεταλλουργίας.

1 Εἰκ. 18, 34, 39-40, 45-47, 49, 52-54_3.

Τὰ τῆς β´ κατηγορίας χαλκᾶ ἀγγεῖα ἀνήκουσι μὲν εἰς τὸν αὐτὸν τεχνικὸν κύκλον, ἀλλὰ δεικνύουσι κατωτέραν ἐκτέλεσιν καὶ ἡ ἔρευνα καταλήγει νὰ ἀποδώσῃ αὐτὰ εἴτε εἰς κορινθιακήν τινα ἀποικίαν εἴτε εἰς ἑλλ. πόλιν, μεθ᾽ ἧς ἡ Κόρινθος διετέλει εἰς στενὰς σχέσεις, τοιαύτη δ᾽ ἦτο ἡ Χαλκίς. Ἐντεῦθεν λοιπὸν θὰ ἦλθόν τινα τῶν χαλκῶν ἀγγείων τοῦ Τρεμπένιστε. Ἄλλα ὅμως τῆς αὐτῆς κατηγορίας ἀγγεῖα χαλκᾶ δὲν δύνανται δι᾽ ἔλλειψιν σαφῶν τεκμηρίων νὰ ἐντοπισθῶσιν ἀκριβῶς καὶ μόνον εἰκαστικῶς καὶ κατὰ πιθανότητα ἀποδίδονται γενικῶς εἰς τόπον βορείως κείμενον.

Τὸ κορινθιακοῦ τύπου κράνος ἀποδίδεται εἰς τὴν Κόρινθον. Τὰ λοιπὰ κράνη, ἔχοντα τετράγωνον τὴν τομὴν τοῦ προσώπου, εἶνε μὲν ὡσαύτως ἐξ Ἑλλάδος, ἴσως καὶ ἐκ Κορίνθου, ἀλλὰ κατώτερα, ἅτε ὡρισμένως πρὸς ἐμπορικὴν ἐξαγωγὴν εἰς Ἰλλυρίαν πεποιημένα.

Εἰκ. 5 (=F. πίν. I 1. ἀριθ. 1 αὔξων ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ F. περιγραφῇ τῶν κτερισμάτων). Χρυσῆ νεκρικὴ προσωπὶς τοῦ τάφ. I. [1]

Τὰ χρυσᾶ ἀντικείμενα (F. σ. 106), ἔχοντα μορφὰς κοσμημάτων τῆς ἀρχαιοτέρας κορινθιακῆς τέχνης (πρωτοκορινθιακῆς καὶ πρωΐμου κορινθιακῆς) καὶ πύκνωσιν αὐτῶν, ὑποπίπτουσιν εἰς τὸν κορινθιακὸν ἐπίσης κύκλον, εἰ καὶ δὲν ἀποδεικνύεται εὐθεῖα ἐκ Κορίνθου προέλευσις (εἰκ. 5-15). Ἴσως ἐποιήθησαν ἔν τινι κορινθιακῇ ἀποικίᾳ ἢ καὶ πλησίον τοῦ Τρεμπένιστε ὑπὸ Κορινθίων τεχνιτῶν.

Καθαρῶς «ἰλλυρικὰ» ἤτοι ἐντόπια ἔργα ὁρίζει μόνον τὰς διδύμους καὶ ἄλλας τινὰς ἀργυρᾶς περόνας (εἰκ. 23), ἀγνώστους ἐν Ἑλλάδι, τὸν ἀργυροῦν ἱππέα, τὸν ἀργυροῦν ἵππον (εἰκ. 17-8) καί τινα ἄλλα μικρά. Ἀργυραῖ τινες ὅμως καλλίτεχνοι περόναι (εἰκ. 21-2), ὅμοιαι πρὸς ἑλληνικάς, προέρχονται πιθανῶς ἐξ Ἑλλάδος. Τὰ ὑάλινα (εἰκ. 59-60) θέλει ὡς τεκμήρια ἐμπορικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Αἰγύπτου, τὸ δὲ ἤλεκτρον (εἰκ. 61) μετὰ τοῦ βορρᾶ.

Ὥστε ἐν τῷ συνόλῳ τὰ κτερίσματα τῶν τάφων εἶνε ἑλληνικά, τῶν ἐντοπίων ὄντων καὶ ὀλίγων καὶ μὴ σπουδαίων. Πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ ἑρμηνευθῶσιν οἱ 7 τάφοι; εἶνε ἐγχωρίων τάφοι ἢ Ἑλλήνων;

Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τάφων εἶνε ἄγνωστος. Πρόκειται ὅμως περὶ 7 μεμονωμένων συγχρόνων τάφων πολεμιστῶν, κειμένων μακρὰν παντὸς συνοικισμοῦ καὶ τόσον ὀλιγαρίθμων, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν ἀποικίαν τινὰ ἑλληνικὴν αὐτόθι που.

Τὴν σκέψιν, ὅτι ἐγχώριόν τι γένος δυναστικὸν ἐτάφη ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐνταῦθα, ἀποκρούει ὁ F., διότι τοσοῦτος ἐξελληνισμὸς τοῦ γένους τούτου καὶ τόση σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἑλλ. ἀποικίας τῆς Ἀδριατικῆς ἀκτῆς φαίνεται αὐτῷ ἀπίστευτος κατὰ τὸν 6ον αἰ. Ἐπίσης ἀποκρούει τὴν ἀποδοχὴν ἑλλήνων ἀποίκων διὰ τὴν δυσχέρειαν τῆς διεισδύσεως εἰς τὰ βάθη

[1] Εἶνε ἐξ ἐλάσματος. ὕψ. 0,22 μ. πλ. ἄνω 0,203. βάρος 46,70 γρμρ. Κλειστοὶ ὀφθαλμοί. Ρὶς ἰδίᾳ εἰργασμένη. Ἐπὶ τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς μυῖα ἔκκρουστος. Λεπτὸς μύσταξ διὰ στιγμῶν δηλούμενος κατέρχεται ἀπὸ τῶν μυκτήρων. Ἀξιοσημείωτος ἡ ἀτομικὴ ἔκφρασις τῶν χαρακτηριστικῶν. Πέριξ κοσμήματα μαιάνδρου καὶ πλοχμοῦ. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς προσωπίδος ἀνὰ μίαν ὀπήν. Ἔκκρουστος ἐπὶ τύπου ἐργασία.

ἐκεῖνα τῆς μεσογαίας καὶ τὰς ἐπισφαλεῖς πολιτικὰς σχέσεις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Οὐδὲν τοιοῦτον ἀποικισμοῦ μεσογείου παράδειγμα ἔχομεν.

Πιθανώτατον λοιπὸν εὑρίσκει, ὅτι οἱ 7 νεκροὶ εἶνε ἐπιφανεῖς ἕλληνες μισθοφόροι, θέσαντες τὴν πολεμικὴν ἐμπειρίαν αὐτῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐγχωρίου δυνάστου, ὡς ἐγένετο κατὰ τὸν 6ον αἰ. καὶ ἐν Αἰγύπτῳ (Ψαμμήτιχος) ἢ ἐν Μακεδονίᾳ τὸν 5ον αἰ. (423 π.Χ. Θουκ. 4,124), ὅτε ὁ στρατηγὸς Βρασίδας, ἄγων ὄχι μόνον Πελοποννησίους ἀλλὰ καὶ Χαλκιδέας καὶ Ἀκανθίους καὶ ἄλλους, συνεπολέμησε κατὰ τοῦ Ἀρριδαίου μετὰ τοῦ Περδίκκα ἄγοντος πλὴν τῶν Μακεδόνων καὶ Ἕλληνας ὁπλίτας. Τοιούτων μισθοφόρων ἀρχηγοὶ θὰ ἦσαν οἱ 7 πολεμισταὶ τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε. Τὰ βαρβαρικὰ κτερίσματα αὐτῶν ἐξηγοῦνται διὰ τῆς μακρᾶς αὐτῶν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ διαβιώσεως. Θὰ ἔπεσον δὲ οἱ 7 ἄνδρες εἴς τινα τῶν πολλῶν μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων φύλων ἄγνωστον μάχην μακρὰν τῆς πατρίδος αὐτῶν, παραδώσαντες νῦν ἡμῖν μέρος τοῦ ἑλλ. πολιτισμοῦ.

Αὗται εἶνε κατὰ τὸ δυνατὸν πιστῶς συλλαμβανόμεναι αἱ κεντρικαὶ ἰδέαι τοῦ Filow, σαφεῖς, ᾐτιολογημέναι εὐρέως καὶ κατὰ τρόπον θετικὸν καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικόν, ἀνενθουσίαστον μὲν συνήθως ἀλλὰ στοργικὸν ἐν τῇ εἰλικρινεῖ ἐρευνητικῇ φροντίδι.

Εἰκ. 6 (=F. πίν. Ι 2· ἀριθ. 2). Τάφ. V. Χρυσῆ προσωπὶς νεκρική. [1]

Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ ERNST FABRICIUS

Τὸ βιβλίον ἀφιεροῖ ὁ Filow εἰς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καθηγητὴν Ernst Fabricius. Ὁ διακεκριμένος οὗτος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Freiburg, ἀναγοὺς τὴν γενομένην ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν ἀνακοίνωσίν μου περὶ ἐπιβιώσεως τῆς Μινωϊκῆς-μυκηναϊκῆς θρησκείας ἐν τῇ ἔπειτα ἑλληνικῇ (*Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* II, 1927 σ. 423 ἑξ.), μοὶ ἔγραψε τῇ 15 Φεβρ. 1928 ἐπιστολήν, ἐξ ἧς παραθέτω τὰ οὐσιώδη:

...«Ὅλως ἰδιαιτέρως σπουδαῖον μοι εἶνε τῇ στιγμῇ ταύτῃ, ὅ,τι λέγετε ἐν σελ. 433 (=12 τοῦ ἀποσπάσματος) περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς λατρείας τῶν τάφων ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Νομίζω, ὅτι εἰς τοῦτο δύναμαι νὰ δώσω συμπλήρωμά τι, ὅπερ ἴσως θὰ σᾶς ἐνδιαφέρει ἐν σχέσει πρὸς τὰς Θήβας. Εἴδετε βεβαίως ἤδη τὸ ἔργον τοῦ Filow περὶ τῶν θαυμαστῶν εὑρημάτων τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος. Λοιπόν, ὡς πρὸς τὴν ἑρμηνείαν τῶν εὑρημάτων τούτων καθ᾽ αὑτά, πᾶς τις θὰ συμφωνήσῃ γενικῶς τῷ Filow, ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῆς χρονολογίας τῶν τάφων εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. Ἀλλ᾽ ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς νεκροπόλεως ὡς τόπου ταφῆς ἑλλήνων μισθοφόρων δὲν δύναμαι νὰ ἀκολουθήσω τῷ μαθητῇ καὶ φίλῳ μου Filow. Διότι, ὅταν ἀναλογισθῇ τις, τίνες ἀναλογίαι ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς τάφοις τούτοις, ἐνθυμεῖται ἀναγκαίως τοὺς καθέτους τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ὄχι μόνον διότι πρόκειται ἐν τούτοις ταφὴ οὐχὶ δὲ καῦσις τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ

1 Ὕψ. 0,13μ. πλ. 0,132μ. βάρος 15,90 γραμ. Ἡ ῥίς, ἰδίᾳ εἰργασμένη, εἶνε νῦν ἀπεσπασμένη. Προσηλοῦτο διὰ 5 ἥλίσκων, ὧν σῴζονται αἱ ὀπαί. Πέριξ κόσμημα πλοχμοῦ. Εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν σῴζεται μία ὀπή.

διότι σύμπασα ἡ προικοδότησις τῶν πολυτιμοτάτων κτερισμάτων καὶ ὁ θαυμαστὸς πλοῦτος εἰς χρυσὸν εἶνε δὰ μοναδικόν τι, οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἐμφανιζόμενον ἢ μόνον ἐν Τρεμπένιστε ἀκριβῶς καὶ ἐν Μυκήναις. Ἀλλ᾽ ἡ συμφωνία προχωρεῖ καὶ περαιτέρω. Οἱ πολυάριθμοι χρυσοῖ δίσκοι καὶ τὰ κοσμητικὰ χρυσᾶ ἐλάσματα, μάλιστα δ᾽ αἱ χρυσαῖ προσωπίδες, ἐλέγχουσι τὰ αὐτὰ ἔθιμα ταφῆς ἐνταῦθα καὶ ἐν Μυκήναις. Ὡς ἐν Μυκήναις οὕτω καὶ ἐν Τρεμπένιστε οἱ τάφοι ἠνοίχθησαν κάθετοι οὕτως, ὥστε νὰ δύνανται κατὰ καιροὺς νὰ ἀνοίγωνται πάλιν. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ μήκους καὶ τοῦ πλάτους αὐτῶν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ γεγονός, ὅτι πάντα τὰ κτερίσματα ἔκειντο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὀρύγματος, ὅ προϋποθέτει ξυλίνην ἐπένδυσιν τῶν τοιχωμάτων τῶν τάφων.

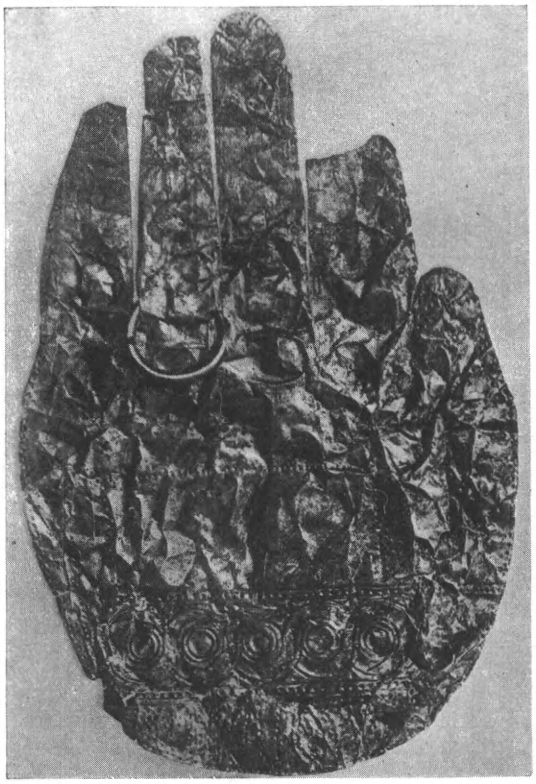

Εἰκ. 7 (=F. πίν. II 1· ἀριθ. 3). Τάφ. I. Χρυσῆ χεὶρ ἀριστερὰ (; ὁ F. λέγει δεξιά). [3]

Μοὶ φαίνεται λοιπὸν ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἐν Τρεμπένιστε πρόκειται περὶ τάφου ἡγεμονικοῦ γένους, παρ᾽ ᾧ διετηρήθη ἐπὶ μίαν χιλιετηρίδα «κατὰ τὸν πατροπαράδοτον τρόπον» παλαιὸν μυκηναϊκὸν ἔθος τῆς ταφῆς.

Ἀλλὰ ποῖον ἦτο τοῦτο τὸ ἡγεμονικὸν γένος; Ὁ τόπος τῆς εὑρέσεως τῶν τάφων παρὰ τὴν Ἀχρίδα εἶνε ἡ ἀρχαία Λυχνιδός, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἵδρυμα τοῦ Κάδμου (Ἀνθολ. VII 697).[1] Πῶς δ᾽ ἦλθεν ὁ Κάδμος εἰς Ἰλλυρίαν, εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Στράβωνι καὶ παρ᾽ ἄλλοις. Παρὰ Στράβωνι ὅμως εὕρηνται (VII 326) πλείονες εἰδήσεις, ὅτι δηλ. τὰ ἰλλυρικὰ ἔθνη ἐκεῖ κατὰ τὰ ἀνατολικὰ μεθόρια τῆς Ἰλλυρίας πρότερον κατεδυναστεύοντο ὑπὸ ξένων ἡγεμονικῶν οἴκων, «ὧν ἐν τοῖς Ἐγχελείοις οἱ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας ἀπόγονοι ἦρχον, καὶ τὰ μυθευόμενα περὶ αὐτῶν ἐκεῖ δείκνυται· οὗτοι μὲν οὖν οὐχ ὑπὸ ἰθαγενῶν ἤρχοντο· οἱ δὲ Λυγκῆσται» κ.τ.ἑ. Ἀλλ᾽ οἱ Ἐγχελεῖς κατῴκουν περὶ τὴν Λυχνιδὸν λίμνην (Πολύβ. V 108)[2] καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῶν Λυχνιδὸς ἐθεωρεῖτο διὰ τοῦτο ὡς ἵδρυμα τοῦ Κάδμου. Ὀρθῶς ἐζητήθη πάντοτε ἱστορικόν τι γεγονὸς ὑπὸ τὸν μῦθον τῆς ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν ἀπελάσεως τοῦ Κάδμου καὶ τῶν οἰκείων αὐτοῦ ἐκ Θηβῶν, καὶ περὶ τῆς πορείας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἐγχελεῖς, ἥτις ἦτο κατὰ τὸν 5ον αἰ. π.Χ. προφανῶς λίαν διαδεδομένη. Νῦν ἔρχεται ἐπίκουρος ἡ μνημειώδης παράδοσις! Οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε εἶνε ἀκριβῶς οἱ τάφοι τῶν δεσποτῶν τῆς Λυχνιδοῦ, τῶν ἡγεμόνων τῶν Ἐγχελέων, τῶν ἀπογόνων τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἁρμονίας.

1 «...Εἶχε δ᾽ ἀπ᾽ εὐσεβέων προγόνων ἐρικυδέα πάτρην Λυχνιδόν, ἣν Φοῖνιξ Κάδμος ἔδειμε πόλιν...»

2 «Πλὴν ὅ γε Φίλιππος στρατεύσας ἀνεκτήσατο μὲν τὰς προειρημένας πόλεις, κατελάβετο δὲ τῆς μὲν Δασσαρήτιδος Κρεώνιον καὶ Γεροῦντα, τῶν δὲ περὶ τὴν Λυχνιδίαν λίμνην *Ἐγχελᾶνας,* Κέρακα, Σατίωνα, *Βοιούς,* τῆς δὲ Καλικοίνων χώρας Βαντίαν, ἔτι δὲ τῶν καλουμένων Πισαντίνων Ὀργησσόν».

3 Ὕψ. 0,198 μ. πλ. 0,13 μ. βάρ. 13,70 γρ., μετὰ δὲ τοῦ δακτυλίου 25,50 γρ. Λείπει τὸ ἄκρον τοῦ δείκτου. Διάμ. τοῦ συμπαγοῦς δακτυλίου 0,026μ. Ἐπὶ τοῦ καρποῦ κόσμημα πλοχμοῦ διὰ τοῦ αὐτοῦ πιθανῶς τύπου ἔκκρουστον, δι᾽ οὗ καὶ ὁ πλοχμὸς τῆς προσωπίδος εἰκ. 5. Κατωτέρω καὶ πέριξ ἄλλος κόσμος διὰ στιγμῶν. Εἰς τὴν βάσιν καὶ τὸ μέσον τῶν δακτύλων πλαστικὴ δήλωσις φαλάγγων. Οἱ ὄνυχες δηλοῦνται διὰ σειρᾶς στιγμῶν.

Τὰ θαυμάσια χαλκᾶ ἔργα κορινθιακῆς ἐργασίας, ἅτινα εὑρέθησαν ἐν τοῖς τάφοις, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι παρὰ τοῖς δυνάσταις τούτοις τῶν Ἰλλυριῶν διετηρήθησαν ἑλληνικαὶ ῥοπαὶ πολιτισμοῦ ἢ ἀνεζωογονήθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Κορινθίων τοῦ Ἀδρίου. Ἀλλὰ τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς αὐτῶν ὅμως παρέμειναν ἀναλλοίωτα καθ᾽ ὅλην τὴν παρεμβληθεῖσαν χιλιετηρίδα, ἐν ᾧ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι εἶχον ἐγκαταλειφθῆ. Τοῦτο παρέχει, νομίζω, εἰς τὰ εὑρήματα τοῦ Τρεμπένιστε μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων, ἐπὶ τούτου δὲ ἤθελον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας.»

Η ΕΜΗ ΓΝΩΜΗ

Ταῦτα ὁ Fabricius. Εὐγνώμων διὰ τὴν πρὸς τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον μου προσοχὴν τοῦ σοφοῦ ἀνδρός, ἔχων δὲ καὶ ἐγὼ παραπλησίαν πρὸς τὴν ἐπιστολιμαίαν γνώμην αὐτοῦ ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, ἀνοίγουσαν ἄποψιν πιθανωτέρας, νομίζω, ἑρμηνείας τῆς παρουσίας τοιούτων τάφων κατὰ τὰ βόρεια ὅρια τῆς Μακεδονίας, θὰ προσπαθήσω νὰ προχωρήσω ἐν τῇ ζητήσει· θὰ εἶμαι δ᾽ εὐτυχής, ἂν καὶ εἰς τὸν ἐξαίρετον ἐκδότην παράσχω χρήσιμον συμβολὴν ὑπὲρ τοῦ θέματος, ὃ ἐνεφάνισεν ἡμῖν ἐν ἐξόχως φιλοκάλῳ περιβολῇ. Ἡ γνώμη τοῦ Fabricius ἑνιαχοῦ κατωτέρω θὰ συνυφανθῇ, ὡς ἐὰν συνεφώνει ὅλως πρὸς τὴν ἐμήν. Τὰ λοιπὰ θὰ δείξῃ ὁ ἐπιὼν λόγος.

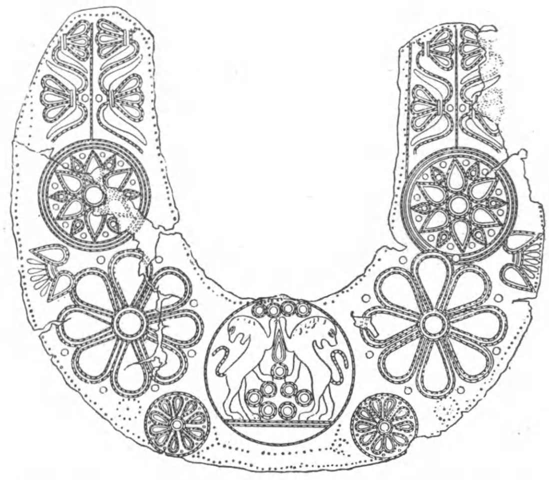

Εἰκ. 8 (= F. πίν. VII εἰκ. 10 ἀριθ. 4). Τάφ. 8. Χρυσῆ ὑποδερὶς ἢ ἐπιστηθία πλὰξ ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος. [1]

Ἀλλὰ θὰ ἀποδώσωμεν τὸ προσῆκον δίκαιον εἰς τὸν Filow λέγοντες, ὅτι ἐν σελ. 26 καὶ ἀλλαχοῦ σποράδην ὑπώπτευσεν ἢ διεῖδεν ὡς καλὸς τοῦ διδασκάλου μαθητὴς τὴν μυκηναϊκὴν σχέσιν τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, ἣν ἰσχυρῶς ὑποβάλλουσιν αὐτὰ τὰ πράγματα· μὴ ἀνασκάψας ὅμως αὐτὸς καὶ μάλιστα καθ᾽ ἡσυχίαν lege artis, ὅπερ οὐδ᾽ εἰς τὸν Schkorpil ἔλαχεν ἕνεκα τῶν περιστάσεων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐπιπροσθήσαντα κωλύματα καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἐνδεικνυομένην ὁδόν.

ΟΙ ΤΑΦΟΙ

Ἡ κατασκευὴ τῶν 7 τάφων πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαίως ὁμοία τῇ μυκηναϊκῇ, εἶχον δ᾽ οὗτοι ὄντως ὀροφὴν ὡς οἱ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Ἀλλ᾽ ἡ ὀροφὴ δὲν ἐστηρίζετο, νομίζω, οὔτε ἐπὶ τοίχων, οὔτε ἐπὶ ξυλίνης ἐπενδύσεως τῶν πλευρῶν τῶν τάφων. Ὑποθέτω, ὅτι ἑκατέρα τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐσχημάτιζεν εἴς τι ἀπὸ τοῦ πυθμένος ὕψος βαθμίδα, ἐφ᾽ ἧς ἐπεκάθηντο αἱ δοκοὶ τῆς ὀροφῆς, ἐπὶ τούτων δὲ ἴσως λεπτότερα ξύλα ἢ σανίδες ἀντὶ τῶν λιθίνων πλακῶν, ἃς γινώσκομεν ἐκ Μυκηνῶν. Τὸ ἄνοιγμα τῶν τάφων κατὰ τὴν *ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους* εἶχε τὰς διαστάσεις, ἃς δίδουσιν ἐν τῷ *πυθμένι* τὰ σχέδια τοῦ Schkorpil, ἀλλ᾽ ἐν

1 Ὕψ. 0,185μ., πλ. 0,215μ. Μέγιστον πλ. ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐλάσματος 0,073μ., πλ. τῆς ἐν μέσῳ ἐγκοπῆς 0,10μ., βάρ. 14,50 γρ. Εἰς τὰ δύο ἄκρα ἀνὰ μίαν ὀπήν. Ἐν μέσῳ τοῦ ἐλάσματος δύο λέοντες ἀνεστημένοι (πρβλ. εἰκ. 9) ἐντὸς κυκλικοῦ πεδίου. Κάτω ἑκατέρωθεν ἀνὰ 1 μικρὸν ῥόδακα ἐν κύκλῳ. Ἑκατέρωθεν ἀνὰ δύο μείζονας διαφόρους ἀλλήλων ῥόδακας καὶ πρὸς τὰ ἄκρα κόσμημα ἐξ ἀνθεμίων λωτοῦ. Ὅμοιαι περίπου τὸ σχῆμα πλάκες εὑρέθησαν ἐν τοῖς βασιλικοῖς τάφοις τῶν Μυκηνῶν. Ἔκκρουστος ἐργασία.

τινι ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας βάθει τὸ πλάτος ἑκάστου τάφου ἀπεστενοῦτο τόσον, ὅσον ἐμέτρει τὸ πλάτος τῶν δύο ἐκείνων ἀναβαθμῶν ὁμοῦ. Ὥστε οἱ τάφοι ἐν τῷ πυθμένι ἦσαν ἀρχικῶς στενότεροι ἢ ὅσον δεικνύουσι τὰ δημοσιευθέντα σχέδια. Ἂν τὸ ἔδαφος ἦτο βραχῶδες, οἱ ἀναβαθμοὶ θὰ ἦσαν ἀπαραγνώριστοι. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο χωματῶδες ἢ πηλῶδες καὶ ὑγρόν, μάλιστα ἐν μηνὶ Μαΐῳ, ὅτε ἀνεσκάφησαν οἱ τάφοι, οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς δὲν διέγνωσαν τὰς βαθμίδας καὶ κατέστρεψαν αὐτὰς προχωροῦντες ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καθέτως πρὸς τὸν πυθμένα.

Τὸ σχῆμα δὲ τοῦτο τῶν τάφων δὲν εἶνε γνωστὸν μόνον ἐκ Μυκηνῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ Βοιωτίας, ἤτοι ἐκ Μυκαλησσοῦ (Ρειτσώνας),[1] Τανάγρας[2] καὶ Θηβῶν.[3]

Τὴν ὀροφὴν τῶν 7 τάφων μαρτυρεῖ ἡ ἰσχυρὰ σύνθλιψις καὶ συντριβὴ τῶν μεγάλων ἀγγείων («ganz zerdrückt» Filow σ. 2). Ἂν ὁλόκληρος ὁ τάφος ἐπληροῦτο χωμάτων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας, τὰ ἀγγεῖα, μάλιστα δὲ τἀνοικτά, θὰ ἐπληροῦντο κατ᾽ ὀλίγον χωμάτων ριπτομένων διὰ πτύων καὶ οὕτω θὰ προσεκτῶντο δύναμιν ἀντιστάσεως κατὰ τῆς πιέσεως, ὥστε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρεθῶσιν ἔχοντα ὅλως σχεδὸν ἀβλαβὲς τὸ σχῆμα παρὰ πᾶσαν ἀποσάθρωσιν. Ἐπειδὴ ὅμως εὑρέθησαν συμπεπιεσμένα, πρέπει ἡ συμπίεσις νὰ ἔγινε βιαίως καὶ ὅτε τὰ ἀγγεῖα ἦσαν κενά· τοῦτο δὲ συνέβη, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἐτέθησαν κενὰ χωμάτων εἰς τὸν τάφον κενὸν ἐπίσης ὄντα χωμάτων, ἐστεγασμένον δὲ διὰ ξύλων, ὧν ἡ σῆψις ἐπήνεγκεν ὕστερον τὴν βιαίαν κατάπτωσιν τῶν χωμάτων καὶ τὴν σύνθλιψιν καὶ συντριβὴν τῶν ἀγγείων. Πρὸ τῆς σήψεως τῶν δοκῶν τῆς στέγης τὰ ὑπ᾽ αὐτῆς βασταζόμενα χώματα, τὰ ἐξαχθέντα διὰ τῆς ὀρύξεως τοῦ τάφου, θὰ ἐσχημάτιζον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τυμβοειδῆ βεβαίως κύρτωσιν, ἀλλ᾽ ἡ ὑποχώρησις τῆς στέγης συμπαρέσυρε καὶ τὸν τύμβον.

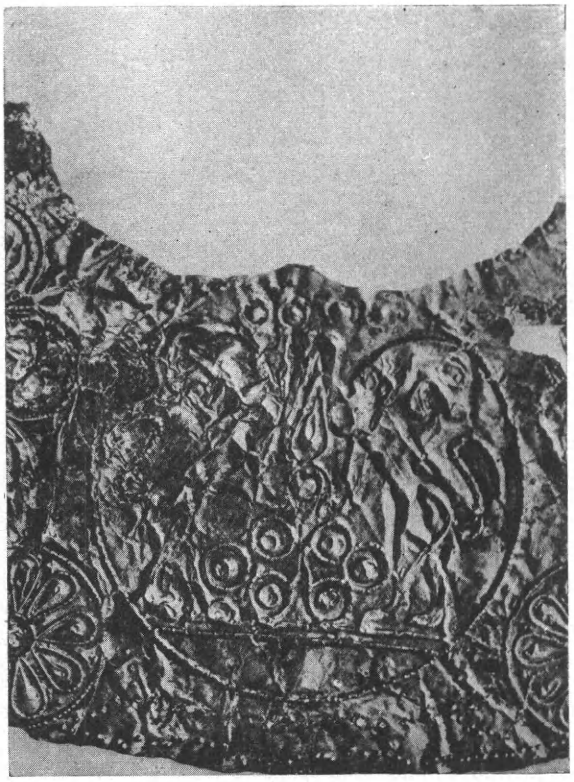

Εἰκ. 9 (= F. πίν. II 2· ἀριθ. 4). Ἡ κεντρικὴ εἰκὼν τῆς ἐπιστηθίας χρυσῆς πλακὸς εἰκ. 8 τοῦ τάφ. VII 8. [4]

Τοιοῦτοι τάφοι, τύπου συνήθους ἐν Βοιωτίᾳ κατὰ πάντας τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἀποτελοῦσιν ἐνίσχυσιν τῆς παραδόσεως, ὅτι ὁ Κάδμος καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐδυνάστευσαν εἰς τοὺς Ἐγχελεῖς τῆς Λυχνιδοῦ, καὶ τῆς γνώμης ὅτι οἱ 7 τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε εἶνε τῶν ἀπογόνων ἐκείνων τάφοι. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχωσιν

1 *Annual of the British School at Athens* 1907-8 σ. 242 ἑξ. καὶ Ure, *Sixth and fifth century pottery from excavations at Ritsona* 1927 σ. 3).

2 *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ.* 1911, 132.

3 *Δελτίον Ἀρχ.* 1917 = Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σελ. 212 εἰκ. 152.

4 Ἡ κεντρικὴ εἰκὼν τῆς χρυσῆς πλακὸς εἰκ. 8 εἶνε παραπλησία πρὸς τὴν παράστασιν ἐπὶ τῆς πύλης τῶν λεόντων ἐν Μυκήναις, συνήθης καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους τῆς ἑλλ. τέχνης. Τοιοῦτον χαλκοῦν ἀνάγλυφον ἐξ αὐτῆς τῆς Μακεδονίας κατέχει τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου (Filow σελ. 15 εἰκ. 11 = Berlin. Antiquarium, Führer I, Bronzen πίν. 6). Ὁ ἐν μέσῳ τῶν λεόντων τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν κίων παρανοεῖται εἰς τὸ Μακεδονικὸν τοῦτο χρυσοῦν ἔλασμα, ἀλλ᾽ αἱ τέσσαρες δοκοὶ ὑπὲρ αὐτὸν δηλοῦνται ὡς μικροὶ κύκλοι, ὥστε τὸ ἔλασμα συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν μυκηναϊκὴν παράδοσιν.

ἅπασαν τὴν ἀποδεικτικὴν περὶ τούτου δύναμιν, θὰ ἔπρεπε νὰ βεβαιωθῶσιν ἐν Βοιωτίᾳ ὅμοιοι τάφοι *καὶ* τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων· διότι βεβαίως ὁ Κάδμος δὲν θὰ μετέφερε τὸν τύπον τοῦτον ἐκ Μυκηνῶν, ἀλλ᾽ ἐκ τῆς βοιωτικῆς αὐτοῦ πατρίδος. Δυστυχῶς ἐν Θήβαις γινώσκομεν μόνον θαλαμοειδεῖς ἐν τῷ εὐεργάστῳ βράχῳ τάφους μυκηναϊκούς. Ἐνδέχεται ὅμως σφόδρα νὰ εὑρεθῶσι καὶ κάθετοι ἢ καὶ νὰ ὑπῆρξαν μέν, ἂν οἱ τῶν κλασσικῶν χρόνων βοιωτικοὶ τάφοι εἶνε πατροπαράδοτος τύπος, ἀλλὰ ἠφανίσθησαν.

Καθ᾽ ὅμοιον τρόπον δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ, ἀγόμενος ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ θησαυροῦ τοῦ Μινύου ἐν τῷ Βοιωτικῷ Ὀρχομενῷ, ὅτι καὶ ἐν Θήβαις θὰ ὑπῆρξαν θολωτοὶ τάφοι, οὓς ὅμως δὲν συνήντησεν ἀκόμη ἀρχαιολόγος τις. Ἀλλ᾽ ἂν ἡ γνώμη περὶ μεταβάσεως τοῦ Κάδμου εἰς τοὺς Ἐγχελεῖς εἶνε ἀληθής, οἱ θολωτοὶ τάφοι δὲν θὰ ἦσαν συνήθεις *ἐπὶ Κάδμου*, ἐφ᾽ ὅσον παρὰ τοῖς Ἐγχελεῦσι δὲν παρεδόθησαν.

Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ τοιοῦτοι κάθετοι τάφοι μετ᾽ ἀναβαθμῶν εὑρέθησαν καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ ὑπὸ τοῦ Τσούντα καὶ τοῦ Κουρουνιώτου (προφορικὴ βεβαίωσις) καὶ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Brückner καὶ τοῦ Pernice *(Athen. Mitt.* 1893 σ. 92 εἰκ. 4 πρβλ. καὶ σελ. 94) καὶ ἐν Ἐλευσῖνι ὑπὸ τοῦ Φιλίου καὶ τοῦ Σκιᾶ *(Ἐφ. Ἀρχ.* 1889 1898, *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑτ.* 1898 πρβλ. Poulsen, *Dipylongräber und Dipylonwasen* σ. 21 ἑξ.), καὶ ἐν Κρήτῃ (Evans, *Prehist. tombs* σ. 11 ἑξ. 14), ὁ δὲ τύπος οὗτος καταλήγει ὢν εἰ μὴ πανελλήνιος ἀλλὰ μὴ μόνον Βοιωτικός[1], οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε δὲν εἶνε ἀποκλειστικὴ ἀπόδειξις παραδόσεως αὐτοῦ ἐκ Βοιωτίας καὶ δύνανται νὰ σημαίνωσιν ἁπλῶς, ὅτι οἱ θάψαντες ἐκεῖ, Ἕλληνες ὄντες, ἐκράτησαν τὸν τύπον τοῦτον ἐκ παναρχαίων χρόνων, ὅτε τὰ ἑλληνικὰ φῦλα ἀπὸ βορρᾶ κατερχόμενα, θὰ κατέκλυσαν τὴν Μακεδονίαν, πρὶν πλημμυρήσωσι τὴν κάτω Ἑλλάδα. Εὑρίσκονται δὲ πολλὰ χρυσᾶ καὶ ἄλλα πολύτιμα κτερίσματα ἐνταῦθα ἀντὶ τῶν πηλίνων συνήθως τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς Μακεδονικαῖς χώραις διετηρήθη ἐπὶ μήκιστον ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας καὶ ἡ συγκέντρωσις τοῦ πλούτου ἐν χερσὶ τῶν βασιλέων, ὡς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους.

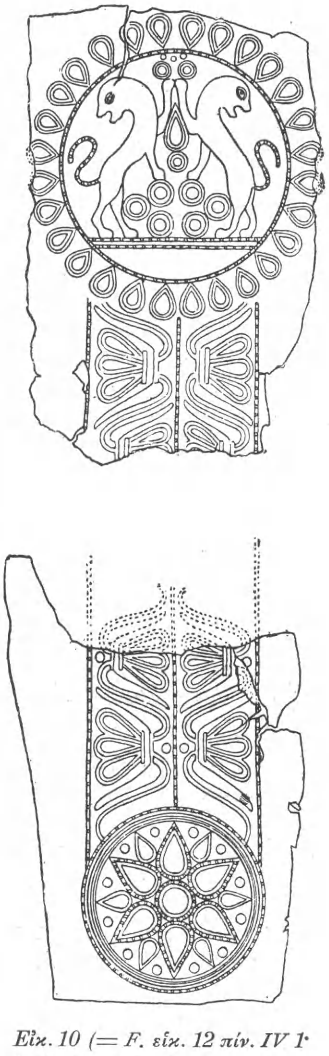

Εἰκ. 10 (= F. εἰκ. 12 πίν. IV 1· ἀριθ. 5). Δύο ἀποθραυσθέντος χρυσοῦ ἐκκρούστου ἐλάσματος μέρη τοῦ τάφ. VI 37. [2]

ΟΙ ΝΕΚΡΟΙ ΕΝ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΙΣ. - ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ

Οἱ νεκροὶ τῶν 7 τάφων ἀληθῶς δὲν ἐτέθησαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἀμέσως· αἱ προσωπίδες (εἰκ. 5 καὶ 6), ἡ ἐπιστήθιος χρυσῆ πλὰξ (εἰκ. 8.9) καὶ τὰ χρυσᾶ πτηνὰ (εἰκ. 14) ἴσως δὲ καὶ ἄλλα βεβλαμμένα κοσμητικὰ ἐλάσματα ἔχουσιν ὀπάς, δι᾽ ὧν προσηλοῦντο ἐπὶ ξύλου, ὁ δὲ Στάης *(Ἐφ. Ἀρχ.* 1907, 31 ἑξ.

1 Τάφοι ἐν χώματι ὀρυκτοί, ἀλλὰ κεκαλυμμένοι πλαξί, προϋποθέτουσι βαθμίδας ἑκατέρωθεν ὡς οἱ ἐν Χαλκιδικῇ *Ἀρχ. Δελτ.* 1924 - 5 παραρτ. σ. 36.

2 Τοῦ μείζονος τεμαχίου μῆκ. 0,115 μ. πλ. 0,075 μ. τοῦ ἐλάσσονος μῆκ. 0,11μ. πλ. ἄνω 0,072μ. κάτω 0,055μ. Σύνολον βάρ. 8,05 γρ. Ἄνω ἐν κύκλῳ ἡ αὐτὴ θυρεοειδὴς εἰκὼν τῶν ἀνωρθωμένων καὶ ἀποστρεφόντων τὴν κεφαλὴν λεόντων (πρβλ. εἰκ. 8.9), ὑπὲρ οὓς ἐδῶ δύο μόνοι κύκλοι (δοκοί). Ὑπὸ τὸν κύκλον διπλῆ σειρὰ ἀνθέων λωτοῦ ἐστραμμένων πρὸς ἔσω ἢ ἔξω ἐναλλὰξ καὶ εἰς τὸ κάτω ἄκρον ῥόδαξ, ὃν εἴδομεν καὶ εἰς τὸ ἐπιστήθιον ἔλασμα εἰκ. 8.

προβλ. καὶ Maurer *Jahrb.* 1912, 208 ἑξ. καὶ Evans. *The Shaft graves and bee-hive tombs of Mycenae* 1929, σ. 4 ἑξ.) ἀπέδειξεν, ὅτι τὰ τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν ὅμοια ἀντικείμενα *ἐφηλοῦντο* ἐπὶ ξυλίνων λαρνάκων. Καὶ τὰ ἐξαρτήματα δὲ (εἰκ. 10.16) καὶ οἱ μαίανδροι (εἰκ. 13) καὶ οἱ ῥόδακες (εἰκ.. 14 ἀριθ. 5,6) ἢ ἀστέρες (εἰκ. 15) καὶ τὰ ὀδοντωτὰ ἐλάσματα (F. ἀρ. 19,20) καὶ ἡ χεὶρ (εἰκ. 7) ἐκόσμουν τὰς ξυλίνας σαρκοφάγους *προσκολλώμενα* ἐπ᾽ αὐτῶν, ὅσα δὲν εἶχον ἀρχικῶς ὀπὰς ἥλων. Ὁ Filow (σελ. 26 ἑξ.) προσήγγισε πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, ἀλλὰ διὰ νὰ τὴν ἀποκρούσῃ, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ νὰ πεισθῇ, ὅτι ἀναμφιλέκτως τὰ ἀμφισβητούμενα κοσμήματα ἀνῆκον εἰς τὰ ἐνδύματα τῶν νεκρῶν, ὡς καταλήγει ἐξ ἀνάγκης νὰ δεχθῇ.[1] Ἂν δὲ σιδηροῖ ἧλοι, δι᾽ ὧν θὰ συνηλοῦντο τὰ μέρη τῶν σαρκοφάγων, δὲν εὑρέθησαν, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ἐφθάρησαν καὶ ἐθρυμματίσθησαν ἢ ὅτι οἱ σαρκοφάγοι συνεδέοντο διὰ πριονιστῆς ἐμπλοκῆς τῶν ἄκρων τῶν σανίδων («organische Verbindung» Watzinger ἐν Holzsarkofage)[2] ὡς γίνεται καὶ νῦν ἐν Μακεδονίᾳ.

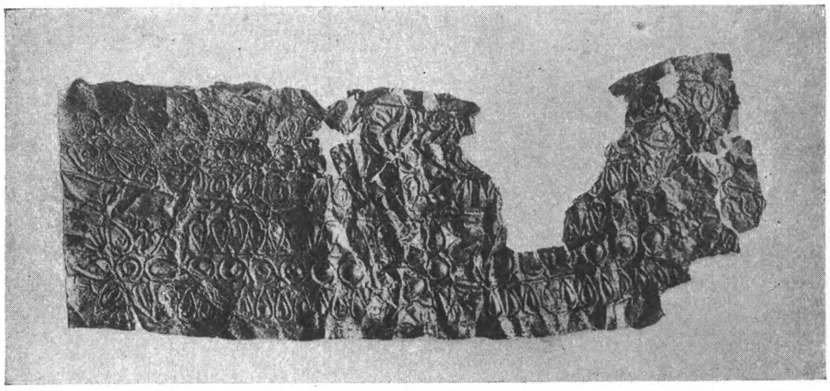

Εἰκ. 11 (= F. πίν. IV, 3 εἰκ. 13, ἀριθ. 6). Τάφ. II 26. Χρυσοῦν ἔλασμα ἔκκρουστον.[3]

Ὅτι δὲ καὶ ἡ θέσις τῶν κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ, ἡ ἑλκύσασα τὴν προσοχὴν τοῦ Fabricius, ἔχει μεγάλην σημασίαν, πρὸς ἀπόδειξιν ξυλίνων σαρκοφάγων, εἶνε πρόδηλον: Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἔχωμεν ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀνάμνησιν τῶν ἐργατῶν περὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως πάντων τῶν κτερισμάτων ἐν τοῖς 5 πρώτοις ἀνασκαφεῖσι τάφοις, γνωστοῦ ὄντος πόσον ἡ φαντασία τῶν ἁπλοϊκῶν καὶ πρωτοπείρων ἐργατῶν ἐξάπτεται καὶ πάσχει ὑποβολάς, ὅταν μάλιστα οὗτοι ἀνασκάπτωσι τόσον πλουσίους τάφους. Ἔπειτα πολλὰ ἐλαφρὰ ἀντικείμενα μετατοπίζονται εὐκόλως ἐν τῷ κενῷ τάφῳ· ἐγὼ εὗρον ἐν τάφῳ τῆς Παιανίας καὶ ἐν ἄλλῳ τῶν Ἀθηνῶν, ἐσχηματισμένοις καὶ κεκαλυμμένοις ἀμφοτέροις διὰ καλῶς ἡρμοσμένων πλακῶν, χρυσᾶ τινα φυλλάρια στεφάνου τῆς κεφαλῆς ἐσκεδασμένα μέχρι τῶν γονάτων τοῦ νεκροῦ· βεβαίως ἡ χοινικὶς τῶν στεφάνων τούτων θὰ ἦτο ξυλίνη ἐκ κλάδου (ἐκ

1 Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι χάριν τῆς γνώμης ταύτης στηρίζεται εἰς τὸν De Ridder *(Bull. de Corr. Hell.* 1889 σ. ἑξ. 466), ὅστις παρανοῶν καὶ τὰ χρυσία τῶν ἀρρηφόρων, ἅτινα ἦσαν χωριστὸς ἀπὸ τῶν ἐσθήτων κόσμος, ἑρμηνεύει τὰ κεντητὰ ἢ ὑφαντὰ ἢ ἔντυπα κοσμήματα (ῥόδακας, φλογωτοὺς τροχοὺς κλ.) τῶν γυναικείων ἐσθήτων ἀρχαϊκοῦ βοιωτικοῦ ἀμφορέως ὡς πρόσθετα μετάλλινα, διότι πιστεύει, ὅτι καὶ αἱ πυξίδες ἢ τὰ κιβώτια, ἃ κομίζουσιν ἐπὶ κεφαλῆς αἱ γυναῖκες, φέρουσιν ἐν μετάλλῳ τὸν αὐτὸν κόσμον ἢ καλύπτονται ὑπὸ «σκεπάσματος» φέροντος τὸν μεταλλικὸν κόσμον. Ἀλλὰ σκέπασμα μὲν δὲν δεικνύει ἡ εἰκών, ὁ δὲ κόσμος δύναται νὰ εἶνε γραπτὸς ἐπὶ τοῦ ξύλου τῶν κιβωτίων ἢ καὶ πρόσθετος ἐκ μετάλλου, χωρὶς τοῦτο νὰ ἀποδεικνύῃ, ὅτι καὶ τὰ κοσμήματα τῶν ἐσθήτων γυναικῶν βαδιζουσῶν ἠδύναντο νὰ εἶνε μετάλλινα, ὄντα μάλιστα οὐχὶ ἐπερραμμένα ἀλλ᾽ ἐπικεκολλημένα. Τὸ ἀγγεῖον τοῦ De Ridder δεικνύει μόνον τίνας διακοσμητικὰς μορφὰς διέθετεν ὁ ἀγγειογράφος ἢ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ, ἡ δὲ χρῆσις τῶν μορφῶν αὐτῶν ἐγίνετο δι᾽ ὧν μέσων προσῆκεν ἑκάστοτε (χρῶμα, κέντημα, μέταλλον κλ.). Ἄλλο δὲ πρᾶγμα εἶνε ἡ χρυσοφορία, περὶ ἧς ἔγραψεν ὁ Οἰκονόμος *Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος* 1925, 365 ἑξ.

2 ΑΕ 1910, 201_1. Ἐξεταστέον ὅμως καὶ σιδηρᾶ θραύσματα. τοῦ F. ἀριθ. 138, ἅτινα δὲν καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Φίλωφ.

3 Μῆκ. 0,299 μ. πλ. 0,085μ. βάρ. 7,60 γρ. Δεξ. καὶ ἀριστ. τὸ ἄκρον σῴζεται. Κατὰ μῆκος δύο κοσμητικαὶ ταινίαι ἢ ζῶναι. Ἐν μέσῳ ἑκατέρας σειρὰ κύκλων, ἧς ἑκατέρωθεν σειρὰ φύλλων στρεφόντων τὴν κορυφὴν πρὸς τοὺς κύκλους Ἑκατέρα ζώνη ἔχει ἐν μέσῳ καὶ δεξιὰ ἀνὰ ἕνα ῥόδακα. Ἀριστερὰ ἡ μὲν ἄνω ζώνη ἔχει ἀνθέμιον ἐστραμμένον πρὸς δεξιά, ἡ δὲ κάτω ἔχει ῥόδακα.

Δημητριάδος ἐνθυμοῦμαι ἐν τῷ μουσείῳ Βόλου χοινικίδα χρυσοῦ στεφάνου συγκεκροτημένην ἐκ ξύλου σῳζομένου πως ἐντὸς χαλκοῦ κατιωμένου ἐλάσματος), τὰ δὲ φύλλα θὰ εἶχον προσαρμοσθῆ προχείρως διὰ κλωστῆς ἢ ἄλλης φθαρτῆς ὕλης, ὥστε ταχέως οἱ στέφανοι εὑρέθησαν ἐν διαλύσει, διεσπάσθησαν δὲ τὰ φύλλα παρασυρθέντα ὑπὸ τῶν σκωλήκων. Ἐν Τρεμπένιστε προστίθεται ἡ βιαία καταστροφὴ ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς στέγης. Λυπηρὸν δ' εἶνε, ὅτι καὶ ὁ Schkorpil, ἐργαζόμενος βεβαίως ὑπὸ δυσμενεῖς ἐν πολέμῳ ὅρους, δὲν ἔλαβε φωτογραφίας τῆς ἀνασκαφῆς τῶν τάφων VI καὶ VII, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπώπτευσε τὸ ὑποκείμενον πρόβλημα. Ἐπειδὴ ὅμως εἶνε ἔμπειρος ἀνασκαφῶν ἀρχαιολόγος, θὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰ σχέδια κυρίως τῶν δύο ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφέντων τάφων, χωρὶς νὰ σημαίνῃ τοῦτο, ὅτι τὰ ἄλλα σχέδια ἀναιροῦσι τὴν παρατήρησιν.

Κατὰ κανόνα λοιπὸν πάντα τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἦσαν ἀπαραίτητα εἰς τὸν ἱματισμὸν ἢ τὸν κόσμον τοῦ νεκροῦ (περόναι κ.τ.τ.) καὶ τοῦ ὑποτιθεμένου σαρκοφάγου εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ ἢ παρ' αὐτόν, τὰ δὲ ἀγγεῖα, μικρὰ ἢ μεγάλα, παρὰ τοὺς πόδας· σπανίως δὲ παραπλεύρως μικρόν τι. Προφανῶς μετὰ τὴν σῆψιν ἢ συντριβὴν τῶν σαρκοφάγων τὰ κοσμήματα αὐτῶν κατέπεσον ἐπὶ τῶν νεκρῶν ἢ παρ' αὐτοὺς καὶ συνεχύθησαν πρὸς τὰ τοῦ ἱματισμοῦ καὶ τοῦ σώματος τῶν νεκρῶν. Ἐλάχιστα εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξεσφενδονήθησαν περαιτέρω ἐν τῇ αἰφνιδίᾳ συνολικῇ ἢ βαθμιαίᾳ καταστροφῇ.

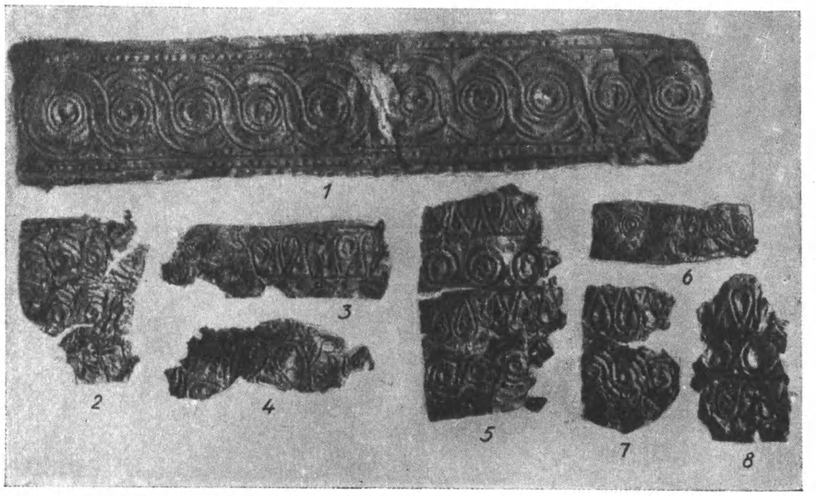

Εἰκ. 12 = F. εἰκ. 16, ἀριθ. 11 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 3, 4 τάφ. IV), 12 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 5, τάφ. VI 33 πρβλ. εἰκ. 3), 13 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 6, 7, 8 τάφ. II, 19 πρβλ. εἰκ. 2), 14 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 2, τάφ. III), 15 (= τῆς εἰκ. ἀριθ. 1, τάφ. V). Χρυσᾶ ἐλάσματα. [1]

Ἐν τισι τάφοις τῆς Ρειτσώνας (Annual ἔ.ἄ. 244), κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ὁποίων ἤμην παρὼν καὶ ἔφορος, τὰ ἀγγεῖα, συντετριμμένα κατὰ τὸ πλεῖστον κείμενα παρὰ τὰς στενὰς πλευράς, ἐσχημάτιζον πρὸς τὸν νεκρὸν εὐθεῖαν κατακόρυφον ἐπιφάνειαν ὡς τοῖχον καὶ ἐπειδὴ οἱ τάφοι εἶχον ἀναβαθμὸν εἰς ἑκατέραν μακρὰν πλευράν, ἤτοι εἶχον στέγην, ἑπομένως δὲ ἦσαν κενοὶ χωμάτων ὅτε ἐτέθη ἡ στέγη, τὰ ἀγγεῖα ἐκεῖνα θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ σταθῶσιν ἐν τῇ θέσει ἐκείνῃ, ἂν δὲν συνεκρατοῦντο ὑπὸ τῶν στενῶν πλευρῶν ξυλίνων λαρνάκων. Φαίνε-

1 Τοῦ ἀριθ. 1 μῆκ. 0,165 μ. πλ. 0,034 μ. βάρ. 3,25 γρ. — Τοῦ ἀριθ. 2 μῆκ. 0,031 μ. πλ. 0,04 μ. — Τοῦ ἀριθ. 3 μῆκ. 0,055μ. πλ. 0,018μ., τοῦ δὲ ἀριθ. 4 μῆκ. 0,05μ. πλ. 0,018μ. — Τοῦ ἀριθ. 5 μῆκ. 0,035 μ. πλ. 0,055μ. Τὸ κύριον κόσμημα ὅμοιον καὶ ἐν ἀριθ. 6, 7. — Τῶν ἀριθ. 6, 7 καὶ 8 διαστάσεις: 0,038 × 0,015 μ. — 0,023 × 0,034 μ. — 0,023 × 0,04 μ.

Τὸ 1 κοσμεῖ ἔκκρουστος πλοχμὸς ἴσος καὶ ὅμοιος τῷ τῆς προσωπίδος εἰκ. 5, ποιηθεὶς πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ τύπου ἔχοντος 5 μέλη (κέντρα κύκλων).

Οἱ ἄλλοι ἀριθμοὶ ἔχουσιν ἄλλα κοσμήματα συνήθη εἰς τοὺς 7 τάφους ἢ καὶ πλοχμὸν ἅμα.

Πάντα τὰ ἐλάσματα ἐκόσμουν ἴσως τὸ κράνος F. ἀρ. 120 πίν. XV,2 (=ἡμετέρα εἰκ. 53), παρ' ᾧ εὑρέθησαν. Ἔχομεν δὲ τὸ κράνος F. ἀριθ. 114 (= ἡμετέρα εἰκ. 52) κεκοσμημένον διὰ χρυσῶν τοιούτων ἐλασμάτων, ἄλλα κράνη διατηροῦντα κατὰ τὰς παρυφὰς ἴχνη ἀποκολλήσεως τοιούτων κοσμημάτων καὶ πολλὰ ἄλλα χρυσᾶ ἐλάσματα ἐκκρούστως κεκοσμημένα καὶ φέροντα ἐπικεκολλημένα λείψανα χαλκοῦ, ὃ δηλοῖ, ὅτι ἐπὶ χαλκοῦ ἦσαν ἀρχικῶς ἐφηρμοσμένα.

ται δὲ ὅτι, εἴτε ἐπειδὴ εἶχον εἰσρεύσει διὰ τῆς στέγης χώματά τινα καὶ ἐστερέωσαν τὰς σανίδας τῶν λαρνάκων, εἴτε καὶ ἐπειδὴ αὗται ἀντεῖχον ἀκόμη ὅτε κατέρρευσεν ἡ στέγη, τὸ τοίχωμα ἐκεῖνο τὸ τῶν ἀγγείων διετήρησε τὴν κάθετον αὐτοῦ ὄψιν. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Τρεμπένιστε βεβαίως εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον μετάλλινα, ἤτοι μείζονος ἀντοχῆς τῶν πηλίνων, καὶ ἀπετέθησαν ἐν τάφοις εὐρυχωροτέροις ἢ οἱ τῆς Ρειτσώνας οὐχὶ ἐν σωρῷ πιθανῶς· ἀλλ᾽ ἂν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτῶν ἀνεζητοῦντο τεκμήρια πρὸς λύσιν τοῦ ἐμφανιζομένου προβλήματος, ὑποθέτω, ὅτι θὰ καθωρίζοντο διὰ τῆς θέσεως τοῦ κυρίου πυρῆνος αὐτῶν εὐθεῖαι γραμμαί, πέραν τῶν ὁποίων πρὸς τὸν νεκρὸν οὐδὲν τούτων θὰ ἐξήρχετο. Ἡ γραμμὴ αὕτη θὰ ἦτο ἡ τῶν πλευρῶν τῶν σαρκοφάγων. Ὁμοία δὲ γραμμὴ θὰ ἐσχηματίζετο καὶ παρὰ τὰ ἀρχικὰ τοιχώματα τοῦ τάφου.

Ὅτι δὲ παρὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ τάφου παραπλεύρως τοῦ νεκροῦ δὲν ἐτέθησαν μεγάλα ἀγγεῖα, ἀλλὰ σπανίως μικρόν τι, σημαίνει, ὅτι ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχε χῶρος εὐρύς, ἀντιθέ-

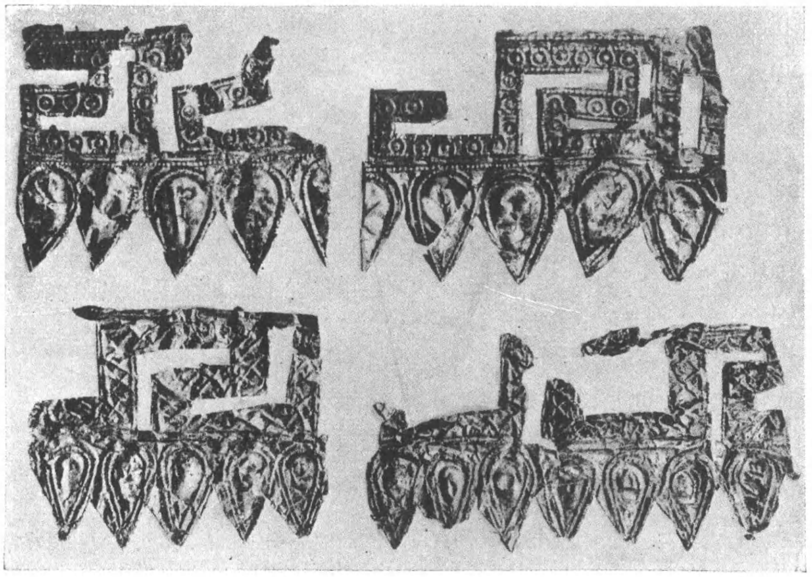

Εἰκ. 13 (= F. εἰκ. 18, ἀριθ. 17 τάφ. VII 11, καὶ 18 τάφ. VI 13). Χρυσᾶ ἐλάσματα. [1]

τως πρὸς τὰ σχέδια τοῦ Schkorpil. Ἡ ἀντίθεσις προέρχεται ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν ἀνασκαφέων καταστροφῆς τῶν ἀναβαθμῶν καὶ τῆς αὐξήσεως οὕτω τοῦ πλάτους τῶν τάφων ἐν τῷ πυθμένι. Ἂν δ᾽ ἀληθεύῃ τοῦτο, πρέπει νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι καὶ ὅπου ὁ Schkorpil πλησιάζει τὰ κτερίσματα πρὸς τὴν ἑτέραν μακρὰν πλευρὰν (εἰκ. 2 - 4), δὲν ἀπέδωκε μετ᾽ ἀκριβείας τὴν κατάστασιν, διότι προφανῶς δὲν ἀπέδιδε σημασίαν εἰς τὴν λεπτομέρειαν ταύτην.

Αἱ ἀσπίδες εὑρέθησαν φαίνεται εἰς ἱκανὴν ἐγγύτητα πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ ἴσως, ἐπειδὴ δὲν ἔχουσι πόδα ἱδρύσεως, ἐπεστηρίχθησαν εἰς τοὺς σαρκοφάγους ἐν μέρει, ὥστε νὰ

1 Ἀρ. 1 καὶ 2 (μῆκ. 0,08 καὶ 0,092μ. πλ. 0,064μ.) φαίνονται ἄρτια τὸ μῆκος, διατηροῦντα ἑκατέρωθεν εὐθεῖαν τομήν. Γενικὸν κόσμημα μαίανδρος καὶ φύλλα. Ὅμοια φύλλα καὶ ἐν τῷ τάφῳ VI 18. Τῶν ἀρ. 3 καὶ 4 (μῆκ. 0,076 καὶ 0,11 μ. πλ. 0,06 μ.) ὁ μαίανδρος, διὰ γραμμῶν ἀντὶ στιγμῶν, κοσμεῖται διὰ δικτύου ἀντὶ κύκλων. Καὶ ταῦτα, ἰσομεγέθη τοῖς ἄλλοις δύο, σῴζουσιν ἄρτιον τὸ μῆκος. Ὅμοια καὶ ἐν τάφ. II, VI 18, VII 11 καὶ 17. Ἐν τάφ. III καὶ IV ἴσως ἦσαν ἐπὶ ὑαλώδους μάζης ὅμοια χρυσᾶ ἐλάσματα ἀπολεσθέντα. Τὰ κοσμήματα ταῦτα ἁρμόζουσιν εἰς ἀκραίας παρυφὰς ξυλίνων σκευῶν. Ὁμοίας χρήσεως φαίνονται καὶ ἄλλα χρυσᾶ ἐλάσματα ἔχοντα ὀδοντωτὰς γωνιώδεις ἐξαρτήσεις (F. ἀριθ. 19, 20 εἰκ. 19).

δικαιολογῆται, πῶς χρυσαῖ τινες πλάκες ἢ ἐλάσματα, κοσμηματικὰ πιθανῶς τῶν σαρκοφάγων, εὑρέθησαν ἐπ᾽ αὐτῶν (F. σελ. 27).

Τὴν ὕπαρξιν στέγης ἢ σαρκοφάγου ξυλίνης ἢ ἀμφοτέρων ἔν τινι βαθμῷ ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ, νομίζω, καὶ ἡ θέσις τῶν κρανίων τῶν νεκρῶν. Διότι, ἐπειδὴ αἱ σάρκες διαλύονται ταχέως, τὸ κρανίον ὑπτίων νεκρῶν, ἐν κενῷ τεθαμμένων, ἀπολέσαν τὸν διὰ τῶν σαρκῶν σύνδεσμον, δὲν δύναται νὰ σταθῇ ἐν τῇ φυσικῇ θέσει ὡς πρὸς τὸ ἄλλο ὕπτιον σῶμα, ἀφ᾽ οὗ τὸ κατ᾽ ἰνίον λεγόμενον ὀπίσθιον ὀστοῦν δὲν εἶνε ἐπίπεδον, ἀλλὰ πίπτει εἰς τὴν ἑτέραν παρειάν· ἐν ᾧ, ὅταν ὁ νεκρὸς θάπτεται ἄνευ σαρκοφάγου, ἐντὸς χωμάτων, ὅλα τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ τὰ ἀντικείμενα στερεοῦνται ὑπ᾽ αὐτῶν καὶ ἀνευρίσκονται ἐν ᾗ θέσει ἐτέθησαν κατὰ τὴν ταφήν. Καὶ μόνη δὲ ἡ πεῖρα δεικνύει, ὅτι οἱ ὀδόντες τοὐλάχιστον ἀντέχουσι περισσότερον εἰς τὴν σῆψιν ἢ τἆλλα ὀστᾶ, ὥστε νὰ δύναταί τις ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν νὰ πορισθῇ πολλάκις χρήσιμα πορίσματα. Ἂν δ᾽ οἱ νεκροὶ ἐφόρουν ἐν τῷ τάφῳ τὸ κράνος εἰς τὴν κεφαλήν, τότε, ἐπὶ μὲν ταφῆς ἐν τῷ χώματι τὸ κράνος θὰ ἀνευρίσκετο ἐν τῇ ἀρχικῇ ἐκείνῃ θέσει, ἐπὶ δὲ ταφῆς ἐν σαρκοφάγῳ θὰ ἀπεκυλίετο ἐκ τῆς κεφαλῆς. Παρατηρῶ δὲ ὅτι εἰς τοὺς πρώτους 5 νεκροὺς τοῦ Τρεμπένιστε τὸ κράνος εἶνε μὲν ἐγγὺς τῆς κεφαλῆς, ἀλλ᾽ οὐχὶ ἐπ᾽ αὐτῆς, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους δύο ἔκειτο πιθανῶς ἔξω τοῦ σαρκοφάγου, ὡς καὶ τἆλλα ὅπλα.

1-2
3-4
5-6

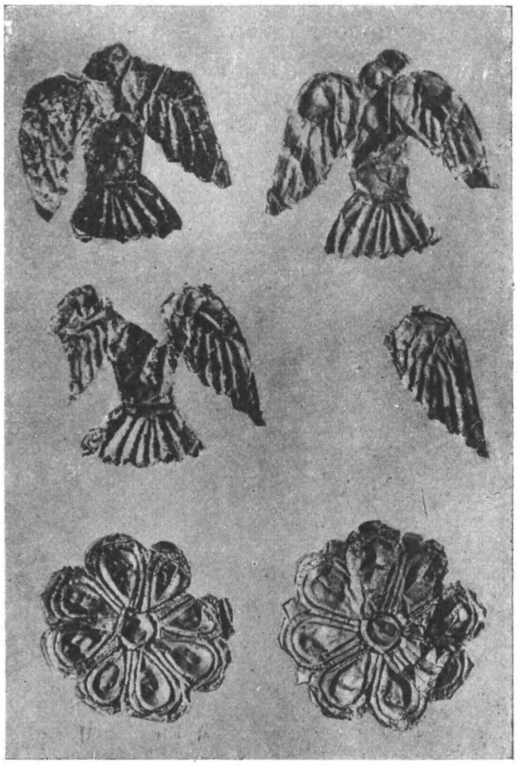

Εἰκ. 14 Τέσσαρα χρυσᾶ πτηνὰ (= F. πίν. V 1-4, ἀριθ. 21). Δύο Χρυσοῖ ῥόδακες (= F. πίν. V 5-6, ἀριθ. 22, τοῦ τάφ. VI 24 καὶ 25). [1]

ΜΥΚΗΝΑΪΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Ἄν τε νικᾷ ἄν τε μὴ ἡ γνώμη περὶ δυναστείας Θηβαϊκῆς ἐν τοῖς Ἐγχελεῦσι καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐξαρθῶσι καί τινα ἄλλα σημεῖα ἀναλογίας τῶν τάφων τῆς Ρειτσώνας πρὸς τοὺς τοῦ Τρεμπένιστε. Εἶνε δὲ ταῦτα πρῶτον, ὅτι καὶ ἐν Ρειτσώνᾳ εἷς μόνος νεκρὸς εἶνε τεθαμμένος ἐν ἑκάστῳ τάφῳ, ὅπερ εἶνε ἀξιοσημείωτον, κυρίως ἂν οἱ 7 νεκροί, πεσόντες συγχρόνως ἐν μάχῃ, δὲν ἐτάφησαν ὅμως ἐν πολυανδρίῳ· καὶ δεύτερον ὅτι καὶ οἱ τάφοι τῆς Ρειτσώνας εἶνε πλουσιώτατοι εἰς κτερίσματα. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην παρατήρησιν δύναται ἴσως νὰ ἰσχύῃ καὶ ὁ λόγος τοῦ Fabricius, ὅτι ἡ περιττὴ εὐρυχωρία τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε προωρίζετο νὰ δεχθῇ καὶ ἄλλους νεκροὺς κατὰ τὸν μυκηναϊκὸν τρόπον· ὡς πρὸς τὴν δευτέραν πρέπει νὰ

1 Τὰ πτηνὰ τοῦ τάφ. II 5, τάφ. VI 3, τάφ. III, τάφ. VI 10. Τὸ ἄρτιον ἔχει μῆκ. 0,045, πλ. 0,05, βάρ. 0,065 γρ. Οἱ ῥόδακες διάμ. 0,042 καὶ 0,045 μ. βάρ. ἑκάτερος 0,75 γρ. Τὰ πτηνὰ ἔχουσιν ἐν μέσῳ ὀπὴν πρὸς προσήλωσιν ἐπὶ σκληροῦ ὑποθήματος. Πέμπτον εὑρέθη προσκεκολλημένον ἐπὶ σιδήρου (F. εἰκ. 104,2). Γνωστὴ εἶνε ἡ συμβολικὴ εἴτε ἱερὰ σημασία τοιούτων πτηνῶν ἐν Μυκήναις, διατηρηθεῖσα μέχρι τῶν ῥωμ. αὐτοκρ. χρόνων ἐν Πάφῳ τῆς Κύπρου (Blinkenberg, Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab ἱστορ. φιλολογ. τάξις IX, 2, 1924). Τοιοῦτοι ῥόδακες εὑρέθησαν ἐν τοῖς πλείοσι τῶν 7 τάφων (δύο ἐπὶ σιδήρου ἐπικεκολλημένοι).

Καὶ οἱ ῥόδακες, γνωστοὶ καὶ συνήθεις ἐν τῇ παλαιᾷ τέχνῃ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, ὑπάρχουσιν ὕστερον παρά τε τοῖς Μυκηναίοις ἐν χρυσοῖς κοσμήμασιν καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγείων καὶ παρὰ τοῖς ἔπειτα ἐν χαλκῷ (F. ἀρ. 22).

προστεθῇ, ὅτι ἐγὼ τοὐλάχιστον οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος πλὴν τῆς Ρειτσώνας γνωρίζω τόσον πλουσίους τοῦ 6ου αἰ. π. Χ. τάφους, ὧν ἕκαστος ἔχει πολλὰς ἑκατοντάδας ἀγγείων ὡς κτερίσματα. Ὁ πλοῦτος οὗτος βεβαίως ὑπομιμνήσκει τὸν πλοῦτον τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν καὶ δεικνύει, ὅτι ὑπὸ τὰς μνημονευθείσας ἤδη προϋποθέσεις οἱ *βοιωτοὶ*-ἂν γενικεύσωμεν τὸ ἐν Ρειτσώνᾳ μόνον βεβαιωθὲν ἐν τῷ 6ου αἰ. δι᾿ ἐπιστημονικῶν ἀνασκαφῶν παράδειγμα-ἦσαν συντηρητικώτεροι τῶν ἄλλων ἑλλήνων ἢ συντηρητικοὶ ὡς οἱ ἐν Τρεμπένιστε «νοσταλγοὶ» τοῦ Fabricius. Ἡ διαφορὰ τοῦ ὑλικοῦ πλούτου τῶν κτερισμάτων ἐξηγεῖται διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν νεκρῶν. Ἡ αὐτὴ δ᾿ ἐξήγησις ἰσχύει καὶ πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ πλήθους τῶν κτερισμάτων τῶν συγχρόνων περίπου ἀλλήλοις τάφων τῆς Ρειτσώνας. Πλὴν δὲ τῆς μυκηναϊκῆς ἀναλογίας τῶν χρυσῶν προσωπίδων, τῆς χρυσῆς χειρὸς καὶ τῶν ἄλλων χρυσῶν πλακῶν ἢ ἐλασμάτων ἢ ῥοδάκων ἢ ἀστέρων κλπ. καθ᾿ αὐτὰ ἢ ἀθρόων ὡς κοσμημάτων τῶν ξυλίνων λαρνάκων, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ὅμοιαι ἀναλογίαι. Οὕτω πλὴν τῶν φορητῶν ἀλλαχόθεν χαλίκων τῶν πληρούντων τὰ χώματα τῶν 7 τάφων καὶ ἐχόντων ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τοὺς χάλικας τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Ἡραίου καὶ ἄλλων (περὶ τούτων γράφω ἐν *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910, 193 ἑξ. 205 ἑξ. πρβλ. Poulsen *Dipylongräber* 25 κ. ἀ.), καὶ ὁ τύμβος τῶν Μαραθωνομάχων εἶχεν ἄμμον θαλασσίαν ἐστρωμένην *Ἀρχ. Δελτ.* 1890 σ. 67-8. Νῦν τὸ χωμάτινον ἔξαρμα τῆς ἐπιφανείας τῶν τάφων καλύπτουσι ἢ κοσμοῦσι διὰ χαλίκων πολυχρώμων μάλιστα. Ἴσως καὶ τὸ γήινον ἔξαρμα τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε ἐκαλύπτετο διὰ ψηφώματος χαλίκων, οἵτινες συνεχύθησαν μέχρι βάθους τινός, ὅτε, ὑποχωρησάσης τῆς ὀροφῆς, ἐβυθίσθησαν τὰ ἐξάρματα ἐκεῖνα, οἱ τύμβοι.

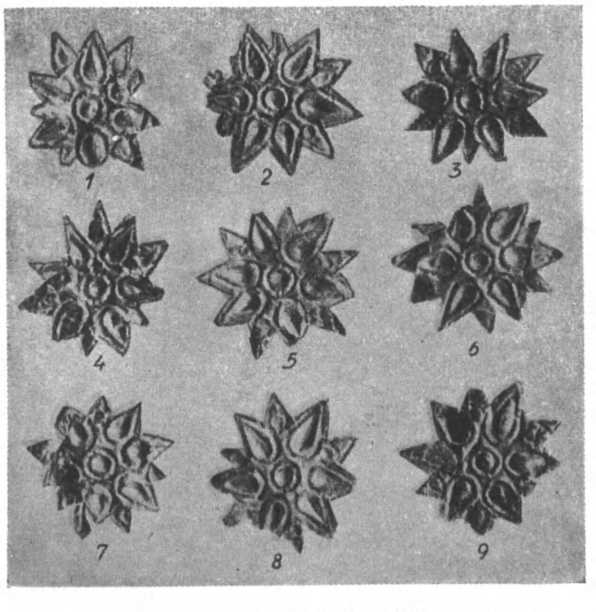

Εἰκ. 15 (=F. εἰκ. 20, ἀριθ. 23). Ῥόδακες χρυσοῖ ἀστεροειδεῖς. [1]

Τὸ ἤλεκτρον ὡς ὕλη ὅρμων ἢ κοσμημάτων εὑρίσκεται ἐν Ἑλλάδι σύνηθες μόνον κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους. Τὰ χρυσᾶ πτηνὰ (εἰκ. 14) ἐνθυμίζουσι τὰ ἱερὰ πτηνὰ τῶν «χρυσῶν ἱερῶν οἴκων» τῶν Μυκηνῶν (ὅρα π. Χ. Καββαδία *Προϊστορ. Ἀρχ.* σ. 239 *Jahrb.* 1915, 302 ἑξ.) Οἱ ἐν θυρεῷ λέοντες (εἰκ. 8 καὶ 9) εὑρίσκονται καὶ ὑπὸ τοῦ Filow ὅμοιοι τοῖς μυκηναϊκοῖς, ὡς καὶ τὰ ξίφη μετὰ προφυλακτῆρος τῆς χειρὸς κατὰ τὴν ἔκφυσιν τῆς λεπίδος (εἰκ. 57, F. ἀριθ. 128). Οἱ κολεοὶ τῶν ξιφῶν (F. σ. 27-8 καὶ ἀριθ. 130) ἐπεκοσμοῦντο χρυσῷ ἐλάσματι καὶ κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (παράδειγμα ἐκ θηβαϊκοῦ τάφου *Ἀρχ. Δελτίον* 1917 = Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σελ. 174 ἑξ.). Κοῖλαι χρυσαῖ ψηφῖδες σύνθετοι ἐκ δύο ἡμιτόμων ἐλασμάτων πλήρεις δὲ ὑαλώδους μάζης εἶνε γνωσταὶ κυρίως ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, εὗρον δὲ καὶ ἐγὼ (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1910 σελ. 220 ἀριθ. 6). Τὰ ἀποτυπώματα κοσμημάτων ἐπὶ τοῦ πηλοῦ F.

1 Ἔχοντες δηλ. τῶν φύλλων τὰς κορυφὰς πρὸς τὰ ἔξω. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου πάντες πλὴν τοῦ 6. Προέρχονται 1 καὶ 9 ἐκ τοῦ τάφ. VII 1α. 2 καὶ 3 ἐκ τοῦ V. 4 ἐκ τοῦ III. 5 καὶ 8 ἐκ τοῦ VI 11 καὶ 49. 6 καὶ 7 ἐκ τοῦ IV. Διάμ. περίπου 0,035 μ. Θραύσματα ὁμοίων ῥοδάκων εὑρέθησαν καὶ ἐν τάφ. II 10, III, VI 49. Ἄλλα χρυσᾶ κοσμήματα ὅρα παρὰ Filow.

22 δὲν ἦσαν, νομίζω, ὄντως ἐπὶ κοινοῦ πηλοῦ ἀλλὰ ἐπὶ ὑαλώδους μάζης, ἥτις συνήθως ἐν τῇ ὑγρασίᾳ γίνεται μαλακὴ καὶ πηλώδης καὶ δυσκόλως ἐξάγεται ἢ συλλέγεται ἐκ τῶν χωμάτων· γνωστὸν δ' εἶνε, ὅτι τοιαῦτα ἔργα, εἴτε ἀκάλυπτα εἴτε διὰ χρυσῶν ἐλασμάτων κεκαλυμμένα, εἶνε συνήθη ἐν μυκηναϊκαῖς ἀνασκαφαῖς. Καὶ ἡ ταφὴ δὲ τῶν νεκρῶν μετὰ τῶν ὅπλων αὐτῶν ἀπαντᾷ ἐν Ἑλλάδι κυρίως ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις ἐγκαταλειφθεῖσα ἔπειτα, ὥστε, ἂν ἐνθυμηθῶμεν καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ μακεδονικοῦ τύμβου τῆς Χαιρωνείας καὶ ὅσας μακεδονικὰς ταφὰς θὰ μνημονεύσω κατωτέρω, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ μεθ' ὅπλων ταφὴ ἦτο ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις μακεδονικὸν κυρίως ἔθιμον.

Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΩΝ

Διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων ὅμως, ἐν ᾧ ζητοῦμεν νὰ διαπιστώσωμεν μυκηναϊκὰ κατάλοιπα ἐν τῇ βορείᾳ ἐκείνῃ ἄκρᾳ, εἰσερχόμεθα λεληθότως εἰς τὴν κριτικὴν τῆς τέχνης καὶ καλὸν εἶνε νὰ διατρίψωμεν ὀλίγον περὶ τὸ θέμα τοῦτο συγκεκριμένως πρὸς διάκρισιν πραγμάτων τινῶν. Εἰς βαθεῖαν αἴσθησιν τῆς τέχνης δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ προβῶμεν ἄνευ αὐτοψίας τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς περιγραφὴ καὶ ἀνάλυσις ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ Filow ἐπιτρέπει νὰ εἴπωμέν τι.

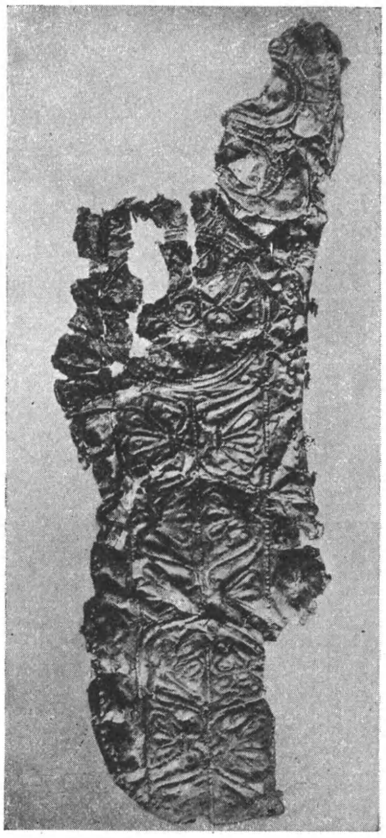

Εἰκ. 16 (= F. πίν. VI 2, συμπεπληρωμένον σχέδιον. F. εἰκ. 23). Ἐπίχρυσον ἀργυροῦν ἔλασμα ἔκκρουστον. [2]

Ὁ Filow διαιρεῖ τὰ χαλκᾶ κυρίως ἔργα, ὡς εἴπομεν, εἰς καθαρῶς ἑλληνικὰ καὶ εἰς ἑλληνίζοντα ἢ κατωτέρας ἐργασίας ἑλληνικὰ ἔργα. Τὰ δεύτερα εἶνε ὁμοιόσχημα τοῖς πρώτοις πολλάκις (πρβλ. καὶ F. σ. 92). Τὰ πρῶτα κατάγει ἐκ Κορίνθου διὰ τοῦ Ἀδρίου ἐλθόντα, τὰ δ' ἄλλα κατὰ πιθανότητα ἐκ Χαλκίδος διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ κομισθέντα. Δὲν εἶνε ἀκόμη καιρὸς νὰ κρίνωμεν τὴν ὑποτίμησιν τοῦ χαλκιδικοῦ ἐργαστηρίου ὑπὸ τοῦ Filow· προσεχῶς ὁ ἔφορος τῆς Β' ἀρχαιολογικῆς περιφερείας Καροῦζος θὰ δημοσιεύσῃ χαλκῆν ὑδρίαν, ἣν εὗρεν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Παππαδάκις ἐν τάφῳ τῆς Ἐρετρίας· τὸ ἔργον τοῦτο τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. εἶνε κάλλιστον καὶ κοσμεῖται διὰ προτομῆς γυναικείας εἰς τὴν βάσιν τῆς καθέτου λαβῆς ἀλλὰ καὶ διὰ λεόντων καὶ κριῶν.[1]

Ἂν ὅμως τὰ τῆς πρώτης κατηγορίας ἔργα εἶνε κορινθιακά, τότε ἡ διὰ τοῦ Ἀδρίου ὁδός, ἣν ὑποδεικνύουσιν αἱ αὐτόθι κορινθιακαὶ ἀποικίαι, δὲν εἶνε ἡ μόνη πρὸς κομιδὴν αὐτῶν. Καὶ ἐν τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ ὑπάρχει ἡ Ποτείδαια ἐπίσης ἢ ἀρκούντως παλαιὰ ἀποικία τῶν Κορινθίων. Ἐξ αὐτῆς εὑρίσκω, ὅτι ἦγεν ἡμερω-

1 Τὴν ὑπ' ἀριθ. F. 74 οἰνοχόην δύναταί τις νὰ παραβάλῃ πρὸς τὴν τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν μουσείου ἐπίσης Μακεδονικήν, *Athen. Mitt.* 1926 σ. 92 ἑξ., τὰ δὲ «τηγάνια» ἤτοι τὰς μετὰ λαβῆς φιάλας (εἰκ. 41 - 44) πρὸς τὸ τοῦ Ἐθν. μουσείου τῆς αὐτῆς προελεύσεως αὐτ. σελ. 88 ἑξ. πίν. XI.

2 Τάφ. VII 35. μῆκ. 0,23 μ., μέγιστον πλ. 0,07 μ. βάρ. 7,45 γρ. Τὸ ἔλασμα βεβλαμμένον ἄνω, ἀπεστρογγυλωμένον ἄνω καὶ κάτω, πρὸς κατακόρυφον τοποθέτησιν ὡς καὶ τὸ ἐν εἰκ. 10. Ἔκκρουστα κοσμήματα, ἄνω ῥόδαξ μέγας ὀκτάφυλλος μετὰ παρεμβολῆς ἐλασσόνων φύλλων, ὑπ' αὐτὸν ἕτερος μικρότερος καὶ κατωτέρω διπλῆ σειρὰ ἀνθεμίων λωτοῦ, ὡς περίπου ἐν εἰκ. 10.

Καὶ ἐν τῷ τάφῳ VII, 33 (εἰκ. 4) εὑρέθησαν θραύσματα ὁμοίων κοσμημάτων. Τὸν ἄνω μέγαν ῥόδακα τοῦ κοσμήματος τούτου ἔχουσιν ὁμοίως καὶ ἄλλα ἐπίχρυσα ἀργυρᾶ ἐλάσματα τοῦ τάφου VII 33 καὶ 34 = F. ἀρ. 29 εἰκ. 24.

τέρα ὁδὸς πρὸς τοὺς Ἐγχελεῖς ἢ Δασσαρήτας, γείτονας τῶν Λυγκηστῶν καὶ τῶν Πελαγόνων, ἐθνῶν Μακεδονικῶν.

Τὸ Μακεδονικὸν κράτος ἦτο πιθανώτατα συντεταγμένον κατά τινα ὁμοσπονδιακὸν τρόπον, ὥστε οἱ ἡγεμόνες τῶν διαφόρων Μακεδονικῶν φύλων (Λυγκηστῶν, Ἐλιμείων, Ὀρεστῶν κλ.) ὑπήκουον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἡμαθίας, ἑδρεύοντα ἐν Αἰγαῖς, παρὰ τὰς ἐνίοτε ἀναφυομένας ἔριδας. Ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὅτε ὁ Ἀρχέλαος εἶχε μεταθέσει τὴν πρωτεύουσαν εἰς Πέλλαν, ἐξέδωκε τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ τῶν Ἐλιμείων γυναῖκα πρὸς βεβαίωσιν τῆς Μακεδονικῆς ταύτης ἑνότητος. Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ὁ Α΄ ὁ Φιλέλλην ἐμφανίζεται κατὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν ὡς βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων καὶ ἴσως θὰ ἦτο τοὐλάχιστον παῖς, εἰ μὴ συμπολεμιστής, ὅτε ἔπεσαν οἱ 7 ἄνδρες, ὧν χάριν ἠνοίχθησαν οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε (Ἡρόδ. V, 19 ἑξ. VIII, 137 IX, 44 πρβλ. Θουκ. II, 99).

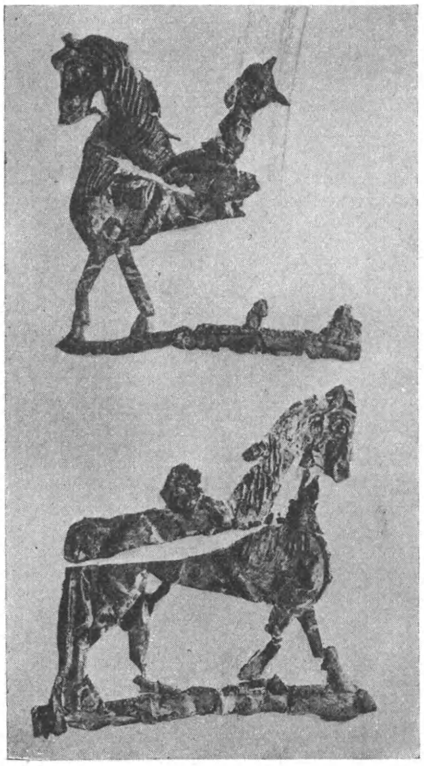

Εἰκ. 17 (= F. πίν. V 7 καὶ 8. ἀριθ. 30). Τάφ. VII 35. Ἱππεὺς ἐκ δύο συνηρμοσμένων φύλλων ἀργύρου ἐπιχρύσων. [1]

Ἀπὸ τῆς Λυχνιδοῦ διὰ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους ἡ ὁδὸς πρὸς τὰς Αἰγὰς δὲν εἶνε μακρά, οὐδέποτε θὰ ἦτο τόσον δύσκολος φύσει ἢ ἄλλως πως, ὅσον ἡ δι' Ἰλλυρίας, ἀπὸ τῶν Αἰγῶν δὲ καθορᾶται ἡ θάλασσα τοῦ Θερμαίου κόλπου, ἔνθα ἡ Ποτείδαια.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος λόγος συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ὁδοῦ ταύτης. Ὁ Στράβων ἐν τῷ χωρίῳ, ὃ παραθέτει ἀνωτέρω ὁ Fabricius, συνεχίζων λέγει: «οἱ δὲ Λυγκησταὶ ὑπ' Ἀρραβαίῳ ἐγένοντο τοῦ Βακχιαδῶν γένους ὄντι, τούτου δ' ἦν θυγατριδῆ ἡ Φιλίππου μήτηρ τοῦ Ἀμύντου Εὐρυδίκη». Ἔχομεν δηλ. ἐν τῇ Λυγκηστίδι δυναστείαν κορινθιακήν, ἥτις ἐξέδωκε καὶ βασίλισσαν εἰς τὸν μακεδονικὸν θρόνον· ἡ δὲ Μακεδονικὴ αὕτη χώρα δυσκόλως θὰ ἐτρέπετο πρὸς τὴν Ἰλλυρίαν, ἵνα προμηθευθῇ κορινθιακὰ προϊόντα τέχνης, ὅτε εἶχεν ἐξ ἑτέρου ἐγγὺς καὶ εὐχερῶς προσιτὴν τὴν Ποτεί-

1 Μῆκ. 0,085 μ. ὕψ. 0,078 μ. ἔκκρουστον ἑκάτερον φύλλον. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς ἐνθυμίζει τὴν ἀρχαϊκὴν Ἀθηνᾶν τῆς Ἀκροπόλεως (Ἐφ. Ἀρχ. 1887 πίν. V. De Ridder, Catal. des Bronzes fig. 299. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος πίν. 6 καὶ 7. Staïs, Marbres et Bronzes du mus. Nation. Nº 6448 p 282). Ἰσχυρὸν τὸ πρόσθιον σῶμα τοῦ ἵππου, μακρὰ ἡ οὐρὰ καὶ ἡ χαίτη, δεδεμένη εἰς κόμβον ἐπὶ τοῦ μετώπου ὡς ἐπὶ στατήρων τοῦ Ἀλεξάνδρου (Head). Ὁ ἵππος φορεῖ κράνος ἀπολῆγον ἐπάνω καὶ ὄπισθεν εἰς ὀξύ. Ἐπάνω θὰ ἐστερεοῦτο λόφος παράλληλος πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ κράνους. Πρότυπον αὐτοῦ ἴσως ἡ κυνῆ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀμφορέως τῶν πολεμιστῶν (Darenberg - Saglio λ. galea εἰκ. 3440), συγγενὴς μορφὴ τῇ φρυγικῇ (αὐτ. εἰκ. 3439), γνωστὴ δὲ καὶ τὸν 6ον αἰ. ὡς εἰς ἀγγειογραφίας τοῦ Ἐξεκίου (αὐτ. εἰκ. 3453). Καὶ ἐκ Μακεδονίας ὅμως εἶνε γνωστὸν τοιοῦτον κράνος ἐκ τῶν νομισμάτων τῶν Ἰχναίων (Brit. Mus. catal. coins, Macedonia σελ. 76 (τοῦ 500 - 480 π. Χ.). Ἡ ὑπόδεσις τοῦ ἱππέως εἶνε ῥαμφώδης, ὡς εἰς τὰ χρυσᾶ ποτήρια τοῦ Βαφειοῦ (Τσούντας *Μυκῆναι* σελ. 589 πίν. V.5 καὶ πίν. X., καὶ ἐν ἀρχαϊκοῖς χρόνοις εἰς τὴν χαλκῆν λαβὴν τῆς Ἀκροπόλεως (ἀριθ. 6484). Συνήθως γυναῖκες εἶχον τοιαύτην ὑπόδεσιν ἐν Ἑλλάδι ὡς εἰς τὸ λακωνικὸν ἀνάγλυφον τοῦ Βερολίνου (*Beschreibung* Nº 731), τὴν μαρμαρίνην κόρην τοῦ μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (*Ἐφ. Ἀρχ.* 1883 πίν. VIII, *Μνημ. τῆς Ἑλλ.* πίν. 26 Dickins *Catal. of the Acropolis Mus.* Nº 683 σ. 235 ἑξ.) καὶ εἰς τὰ χαλκᾶ κάτοπτρα τοῦ Ἐθνικ. Μουσείου Ἀθηνῶν ἀριθ. 7464, 11691. Σήμερον ἐν Ἑλλάδι λίαν συνήθης τοιαύτη ὑπόδεσις (πρβλ. καὶ Abrahams, *Greek Dress* σ. 7, 117). Ὁ ἱππεὺς φορεῖ προσέτι περισκελίδας ὡς ὁ τῆς Ἀκροπόλεως μαρμάρινος (Dickius ἔ. ἄ. ἀριθ. 606 σελ. 138 ἑξ.) ἀρχαϊκὸς ἐπίσης, ἑρμηνευόμενος ὡς Πέρσης ἢ Θρᾷξ. Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ ψυχρὸν κλῖμα ἴσως εἶχεν ἐπιβάλει τοιαύτην εἰδικὴν στολὴν εἰς ὡρισμένας περιστάσεις (ὡς καὶ νῦν, ἂν ὁ ἱππεὺς δὲν ἦτο μισθοφόρος. Πιστεύω, ὅτι ἦτο Μακεδών, ἐπιφανὴς ἑταῖρος, ἀφ' οὗ ἐτυπώθη εἰς ἄργυρον ἐντέχνως καὶ ἐπεχρυσώθη.

δαιαν. Ἂν δ' ἀληθῶς ἐν Τρεμπένιστε ὑπάρχωσι Χαλκιδικὰ ἔργα, τότε αὕτη ἡ πρὸς τὸν Θερμαῖον ὁδὸς ἐπιβάλλεται σχεδὸν ἀναγκαίως ὡς ἡ μόνη πρόσφορος, ἀφ' οὗ ἐν τῇ Χαλκιδικῇ χερσονήσῳ ἔχομεν καὶ χαλκιδικὰς ἀποικίας (π. χ. τὴν Ὄλυνθον) καὶ Ἐρετρικὰς (π. χ. τὴν Μένδην).[1]

Καὶ σήμερον δὲ τὸ φυσικὸν ἐμπορεῖον τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς νοτίου Σερβίας εἶνε ἡ Θεσσαλονίκη, ἐφ' ὅσον τὰ φυσικὰ πρὸς Δ ἐμπόδια δὲν ὑπερνικῶνται δι' ὁδοποιΐας πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Ἡ Ἀχρὶς ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐξηρτᾶτο πάντοτε ἐκ Θεσ/νίκης ἐμπορικῶς, εἰ καὶ ἡ Ἀδριατικὴ παραλία ἀνῆκεν εἰς τὸ αὐτὸ κράτος,[2] τὴν Τουρκίαν.

Ἀλλ' ἐκ τῶν χαλκῶν ἔργων, νομίζω, ὅτι δύνανται νὰ ἐξαιρεθῶσι τοῦ εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου τὰ κράνη, πλὴν ἴσως τοῦ ἔχοντος τύπον κορινθιακόν. Ἡ ὁπλουργία ἠσκεῖτο παρὰ παντὶ λαῷ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἦτο εὔλογος καὶ φυσικὴ πᾶσα πρόοδος ἐν τῇ εἰδικότητι ταύτῃ. Ἀπόδειξις δ' εἶνε τὰ σιδηρᾶ ξίφη, ἅτινα ἕνεκα τῆς μορφῆς αὐτῶν ἀναγνωρίζονται (F. σ. 89 ἑξ.) ὡς τύπος παραδεδομένος ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἐπειδὴ ταῦτα δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ διετηροῦντο ἀπὸ τῶν χαλκῶν ἐκείνων χρόνων, κατὰ δὲ τὸν 6ον αἰ., ἤτοι κατὰ τὸν χρόνον, εἰς ὃν ἀνήκουσιν οἱ 7 τάφοι, μόνον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ βορείως (Filow) εὕρηται εἰδικὴ βιομηχανία τοιούτων ἔργων, τὰ δὲ ξίφη ἦσαν πρώτης ἀνάγκης ἀντικείμενα, συνάγομεν, ὅτι κατεσκευάζοντο ἐπὶ τόπου ὡς καὶ αἱ σιδηραὶ λόγχαι (ἴσως δὲ καὶ αἱ ἀσπίδες). Εἶνε βεβαίως λυπηρόν, ὅτι ὁ σίδηρος φθείρεται πλέον τοῦ χαλκοῦ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος τῆς ἐργασίας τῶν ἔργων τούτων, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρορῶμεν, ὅτι ἡ ὁπλουργία διὰ τὴν μακρὰν ἄσκησιν εἶχεν ἐξιχθῇ εἰς μεγάλην πρόοδον καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Εὐρώπῃ, μακρὰν πάσης ἐπιδράσεως τῶν παλαιῶν πολιτισμῶν τῆς Ἑλλάδος.

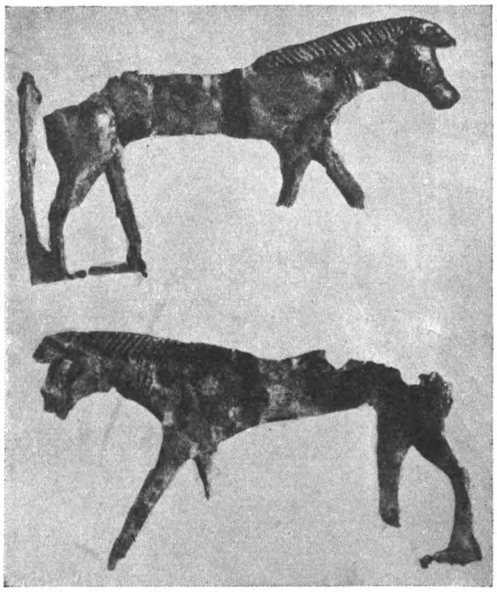

Εἰκ. 18 (=F. εἰκ. 25, ἀριθ. 31). Ἀργυροῦς ἵππος.[3]

Ἐπειδὴ δὲ οἱ Δωριεῖς, Μακεδνὸν ἔθνος καθ' Ἡρόδοτον, κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα ἔχοντες γνωστὸν καὶ οἰκεῖον τὸν σίδηρον, ἡ δὲ Μακεδονία καὶ πολυμέταλλος καὶ σιδηροῦχος χώρα

1 Πρβλ. Geyer, *Topogr. und Gesch. der Jnsel Euböa* ἐν Sieglin, *Quellen und Forschuugen zur alten Gesch. und Geographie* Heft 6. 41 ἑξ. 64 ἑξ.)

2 Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ *πλοῦ* τοῦ Κάδμου διὰ τοῦ Ἀδρίου πρὸς τοὺς Ἐγχελεῖς (ὅρα Paufy-Wissowa R E·) δὲν θὰ εἰσέλθω, (ὅμοιον πλοῦν λέγει ὁ Ἡρόδοτος VIII, 137 καὶ περὶ τῶν ἐξ Ἄργους Τημενιδῶν), ἀφ' οὗ ὑπάρχει καὶ ἡ παράδοσις, ὅτι ὁ Κάδμος διὰ ξηρᾶς μετέβη εἰς Ἰλλυρίαν (ὅρα π. χ. Preller-Pobert, *Griech. Heldensage* II, 103). Ἔπειτα ἡ μὲν τυχοδιωξία εἶνε αὐτὸ τοῦτο περιπλάνησις, ἐν ᾧ τὸ ἐμπόριον ἀναζητεῖ τὰς ἀσφαλεστέρας καὶ εὐθηνοτέρας ὁδούς. Ἀναφέρω ὅμως προσέτι, ὅτι ὁ Κάδμος, μετὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ πρώτου ἀνακτόρου αὐτοῦ, ἔκτισε δεύτερον, ἐν ᾧ ἐβασίλευσεν ἔπειτα καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ, μέχρις ὅτου, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, τὸ δεύτερον τοῦτο ἀνάκτορον ἐγένετο ναὸς τῆς Δήμητρος (Παυσ. 9,12,3+9,16,5. Πρβλ. τὰ ἐμὰ *Θηβαϊκὰ* σελ. 338 ἑξ. 353. *Πρακτ. τῆς Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν* ἐ. ἄ. σ. 431 ἑξ.). Ὥστε εἰς τοὺς Ἐγχελεῖς πρέπει νὰ μετέβη κλάδος τις τοῦ γένους, ἵνα βασιλεύσῃ.

3 Τάφ. VI 50. Μῆκ. 0,103μ. ὕψ. 0,058. Ὁ ἵππος ἐκ δύο ἀργυρῶν ἐλασμάτων ἰδίᾳ ἐκκρούστων καὶ προσαρμοσθέντων, ὡς ὁ ἱππεὺς εἰκ. 17. Λεπτὸν τὸ σῶμα, βραχεῖα ἡ χαίτη, μακρὰ ἡ οὐρά. Πτυχαὶ κατὰ τὸν λαιμὸν δεικνύουσι φυσιοκρατικὴν προσπάθειαν. Θραύσματα ὁμοίου ἵππου εὑρέθησαν καὶ ἐν τῷ τάφῳ VII, 29α. Πήλινοι ἱππεῖς καὶ ἵπποι εὑρέθησαν καὶ ἐν ἀρχαϊκοῖς βοιωτικοῖς μάλιστα τάφοις, χαλκοῖ δὲ καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ (π. χ. Staïs l. c. p. 277).

εἶνε, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν αὐτῇ ἢ παρ᾽ αὐτὴν εὑρέθη τὸ πρῶτον ὁ σίδηρος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἡ δ᾽ ἔκτοτε ἄσκησις τῆς σιδηρουργίας δικαιολογεῖ πᾶσαν πρόοδον ἐν αὐτῇ.[1]

ΧΡΥΣΟΥ ΚΑΙ ΑΡΓΥΡΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ἄλλη τις ὅμως μεταλλουργία συλλαμβάνεται μετὰ βεβαιότητος ὡς ἐγχωρία. Εἶνε δ᾽ αὕτη ἡ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἡ τοῦ ἀργύρου ἐργασία. Ἀμφότερα τὰ μέταλλα ταῦτα εὑρίσκονται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι καὶ ἂν τὰ μεταλλεῖα δὲν ἀνῆκον ἀκόμη εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ἐκεῖθεν ὅμως προέρχεται τὸ πολύτιμον ὑλικὸν τῶν 7 τάφων[2].

Ἐκ χρυσοῦ σπουδαῖα τεκμήρια τούτου εἶνε κυρίως αἱ δύο προσωπίδες καὶ ἡ χείρ, ἃς ἐδέχθημεν ὡς κοσμήματα τῶν σαρκοφάγων. Τὰ ἔργα ταῦτα εἶνε τόσον διάφορα τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν τέχνην, τόσον καθυστερημένα, ὥστε εἶνε ὅλως ἀσυμβίβαστα πρὸς τὰ καλλίτεχνα χαλκᾶ ἀγγεῖα, ἀκόμη δὲ καὶ πρὸς τὰ δευτερεύοντα. Εἶνε λοιπὸν ἀδύνατον νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν αὐτῶν κέντρων πρὸς ἐκεῖνα. Ἀφ᾽ ἑτέρου πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὡς βέβαιον, ὅτι κατεσκευάσθησαν χάριν τῶν νεκρῶν καὶ ἑπομένως ἐν βραχεῖ χρόνῳ, εἶνε ἄρα σύγχρονα τῇ ταφῇ ἔργα. Τὸ ἐπιχείρημα δὲ τοῦτο δὲν ἐξασθενοῦται καὶ ἂν δεχθῇ τις, ὅτι καὶ ὀλίγῳ πρότερον τῆς ταφῆς εἶχον κατασκευασθῆ ταῦτα· διότι, ἀφ᾽ οὗ προορισμὸς αὐτῶν ἦτο νὰ τεθῶσιν εἰς τὸν τάφον (ἄλλην χρῆσιν αὐτῶν δὲν γνωρίζομεν οὔτε ἐκ Μυκηνῶν, οὔτε ἐκ Κρήτης *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1904, 49 πρβλ. 1907, 56 ἑξ. οὔτε ἐκ Βοιωτίας κατὰ τὸ ἐκπλῆττον ἡμᾶς ἀρτιφανὲς παράδειγμα Evans ἔ. ἀ. σ. 8 ἑξ., οὔτε ἐκ Τρεμπένιστε), δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχον ἀγορασθῆ ὑπὸ τῶν προγόνων τῶν 7 νεκρῶν κατὰ τὸν χρόνον, εἰς ὃν θά τα ἀνεβίβαζέ τις ἴσως, κρίνων αὐτὰ ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν κοσμημάτων αὐτῶν. Ἀγοράζει τις κοσμήματα ἢ ἄλλα χρήσιμα ἐν τῇ ζωῇ πράγματα, ἀλλὰ δὲν προμηθεύεται προώρως τὴν νεκρικὴν λάρνακα αὐτοῦ πολλῷ δ᾽ ἧττον τὴν τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Τὸ πολύ, ἑτοιμαζόμενος πρὸς ἐκστρατείαν, ἀναλογίζεται, ὅτι εἶνε πιθανὸν νὰ ἀποθάνῃ. Δέχεται δὲ καὶ ὁ Filow σ. 26, ὅτι τὰ ἀντικείμενα, περὶ ὧν ὁ λόγος, ἦσαν προωρισμένα οὐχὶ πρὸς πρακτικοὺς τῆς ζωῆς σκοποὺς ἀλλὰ πρὸς κόσμησιν τῶν νεκρῶν·[4]

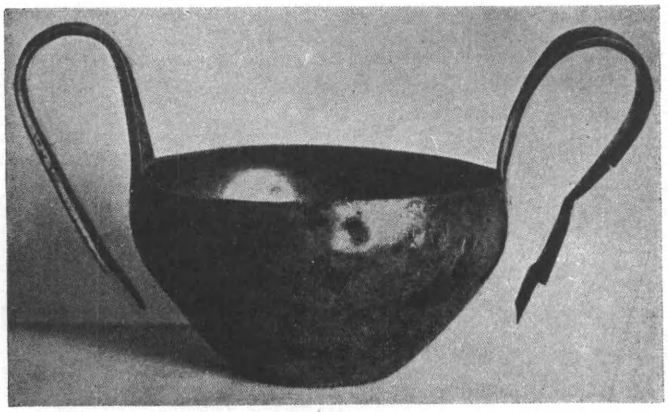

Εἰκ. 19 (= F. εἰκ. 26, ἀριθ. 32). Ἀργυροῦς κάνθαρος ἢ σκύφος.[3]

1 Πρβλ. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria* 1926 σ. 142 ἑξ. 171 ἑξ. Ὁ Heurtley εὗρεν, ὅτι ἐν Βαρδαρόφτσᾳ, πρὸς Β τῆς Θεσσαλονίκης παρὰ τὸν Ἀξιόν, ὁ σίδηρος ἦτο γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τοῦ 1600 π. Χρ. *Annual Br. School Ath.* 1925-26, *Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929 σ. 61.

2 Πρβλ. Casson ἔ. ἀ. σ. 59 ἑξ.

3 Τάφ. Ι, ὕψ. 0,065 μ., μετὰ τῶν λαβῶν 0,108 μ. Διάμ. 0,121. Τὸ ἀγγεῖον εἶνε πεποιημένον ἐξ ἑνὸς τεμαχίου τό τε κοῖλον καὶ αἱ λαβαί, ὧν ἡ ταινία καμπυλουμένη κοίλως πρὸς τὰ ἄνω ἀνακάμπτεται καὶ προσεκολλᾶτο εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου. Τὸ σημεῖον τῆς προσκολλήσεως ἐκαλύπτετο διὰ προσθέτων κοσμημάτων ἀποπεσόντων. Ἕτερα δύο μικρὰ διαφέροντα (ἄνευ ἐπικοσμημάτων εἰς τὴν κοιλίαν) ἀγγεῖα εὑρέθησαν ἐν τάφ. VII, 36 καὶ VI 35 (= F. εἰκ. 27). Ὁ Casson (J. H. St. 1928 p. 269) εὑρίσκει τὸν τύπον τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιχωριάζοντα ἐν Μακεδονίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, ὥστε ταῦτα εἶνε ἐγχώρια ἔργα ἐγχωρίου λαοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέχρι τοῦ 500 π. Χ. τοὐλάχιστον.

4 Τῆς γνώμης ταύτης περὶ τῶν ἐλαφρῶν ἐξ ἐλάσματος χρυσοῦ κοσμημάτων γίνεται εὐρεῖα διάδοσις, ἀλλ᾽ ἐγὼ εὑρὼν τοιαῦτα κοσμήματα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Κάδμου ἐν Θήβαις, (*Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑτ.* 1927), ὅπερ δὲν εἶναι τάφος, ἀλλ᾽ οἰκία πυρποληθεῖσα αἰφνιδίως, πιστεύω, ὅτι ἡ

Τὰ κοσμήματα λοιπὸν τῶν τριῶν ἐκείνων ἀντικειμένων εἶνε πλοχμοὶ καὶ μαίανδρος καὶ στικταὶ ἢ κοκκιδωταὶ γραμμαί. Αἱ στικταὶ γραμμαὶ εἶνε κόσμημα γεωμετρικῶν χρόνων· ἀλλ' ὅταν ὑπάρχῃ ὑπόνοια, ὅτι οἱ γεωμετρικοὶ χρόνοι διαδέχονται «μυκηναϊκούς», δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι αἱ στιγμαὶ ἀντιπροσωπεύουσι κοκκίδας ἤτοι τελειοτέρας σειρὰς μαργαριτῶν, λίαν συνήθεις ἐν τῇ μυκηναϊκῇ τέχνῃ. Ἔργα γεωμετρικῶν χρόνων μακεδονικά, στικτὰ οὕτω, ἔχομεν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς Τσαουσίτσης χρυσᾶ (Casson *Macedonia* κλ. εἰκ. 53) Ὁ πλοχμὸς εἶνε κόσμημα γνωστὸν ἐκ τῶν πρωτοκορινθιακῶν χρόνων, ἀλλὰ ὄχι ἀσύνηθες ἐν τῷ 6ῳ αἰ., εὕρηται δὲ καὶ εἰς τὸν κρατῆρα εἰκ. 25. Παλαιότατα ὅμως παραδείγματα γινώσκω τὰ ἐπὶ ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων π.χ.· Blegen, *Zygouries* σ. 146, ἀριθ. 1, 3, 6. Ὁ μαίανδρος προσιδιάζει εἰς τὴν γεωμετρικὴν τέχνην δαψιλὴς καὶ πλούσιος καὶ ποικιλόμορφος, διατηρεῖται σπάνιος καὶ ἁπλοῦς εἰς τὴν πρωτοκορινθιακὴν καὶ ἐξακολουθεῖ εἴς τινας ἀρχαϊκοὺς ῥυθμοὺς κατερχόμενος εἰς τὸν 6ον αἰ. καὶ ἐπέκεινα. Εἰς οὐδὲν ὅμως ἀγγεῖον τοῦ Τρεμπένιστε εὕρηται. Ἡ κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν λοιπὸν ἐπείγουσα ἀνάγκη τῆς κατασκευῆς τοιούτων ἔργων καὶ ἡ διὰ τοῦ μαιάνδρου διάκρισις αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀγγείων δεικνύει, οὐ μόνον ὅτι ἐκεῖνα εἶνε ἐγχώρια ἔργα, ἀλλὰ καὶ ὅτι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ταφέντας ἐν τῇ χώρᾳ τῶν «Ἐγχελέων», πλὴν τῶν τόπων, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ ἀγγεῖα τῶν τάφων, ἦσαν γνωστὰ καὶ ἄλλα βιομηχανικὰ κέντρα, ὅθεν ἐδιδάσκοντο προσθέτους κοσμητικὰς μορφὰς οἱ τεχνῖται εἰσάγοντες ἔργα ἄλλης τέχνης, οὕτω κεκοσμημένα, ἢ αὐτοὺς τούτους τοὺς τύπους τῶν κοσμημάτων τούτων ἑτοίμους, ἐκτὸς ἂν ὁ μαίανδρος σῴζεται ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Δωριέων, οἵτινες ἦσαν καθ' Ἡρόδοτον (Ι 56 πρβλ. VIII 43), Μακεδνὸν Ἔθνος καὶ ἑπομένως διῆλθον διὰ Μακεδονίας (πρβλ. καὶ Casson ἔ. ἄ. 310, 312).

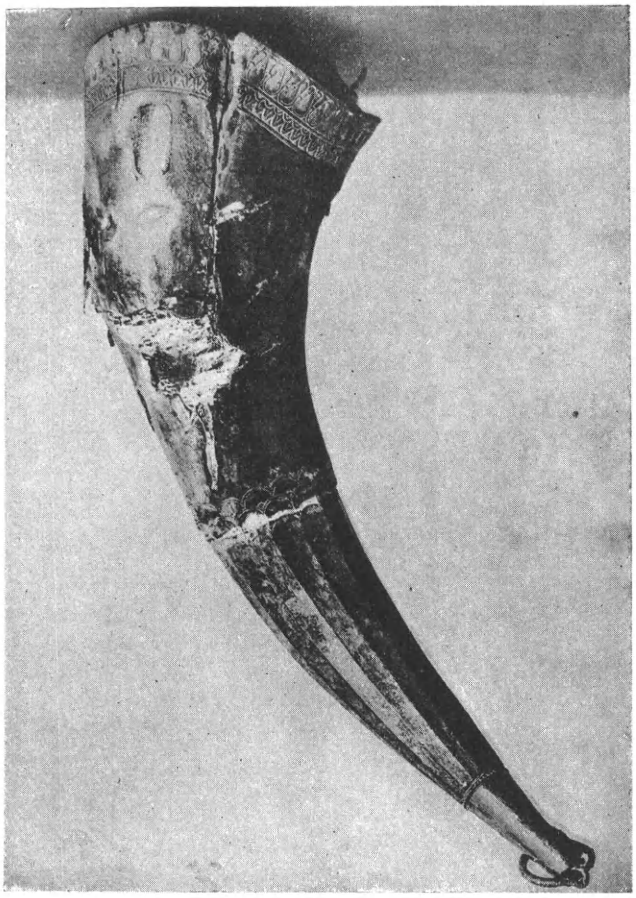

Εἰκ. 20 (= F. ἀριθ. 35, πίν. VI 1). Κέρας ἀργυροῦν. [1]

Δοθέντος ὅμως, ὅτι ἐν τοῖς ἑπτὰ ἐκείνοις τάφοις ἔχομεν ἔργα ἐγχωρίων χρυσοχόων

ἐλαφρότης τῶν ἀντικειμένων τούτων καὶ ἡ οὕτω γινομένη οἰκονομία ὕλης ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν σπάνιν καὶ ἑπομένως τὴν πολυτιμότητα αὐτῆς, ἥτις φαίνεται οὕτω, ὅτι ἦτο ἱκανῶς αἰσθητή, παρὰ τὴν συχνὴν εὕρεσιν ἐν μυκηναϊκοῖς τάφοις χρυσῶν, ἐλαφρῶν ὅμως συνήθως, ἀντικειμένων. Ἔχω ὅμως λόγους, οὓς θὰ ἐκθέσω ἀλλαχοῦ, ἵνα ἀποδείξω, ὅτι τὰ κοσμήματα ταῦτα τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου κατεσκευάζοντο ἐν αὐτῷ τούτῳ καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ προορίζοντο πρὸς ἐμπορίαν, ὅτε θὰ ἠδύναντο νὰ καταλήξωσιν εἴς τινα τάφον ὡς κτερίσματα.

1 Τάφ. Ι. Ὕψ. 0,25 Διάμ. στομίου 0,084 μ. Περὶ τὸ στόμιον τοῦ κέρατος ἀνθέμια λωτοῦ, ἀμέσως δὲ κατωτέρω μεταξὺ δύο ἀστραγάλων λέσβιον κυμάτιον, πάντα ταῦτα ἐπίχρυσά ποτε πιθανῶς. Περὶ τὸ μέσον κόσμημα φολιδωτόν, ὑφ' ὃ ἀβαθεῖς ῥαβδώσεις μέχρι 0,03 ἀπὸ τοῦ ἄκρου, ἔνθα ἀνέχων ἀστράγαλος, οὗ πέραν ἐπίχρυσον τὸ ἄκρον. Ἐν τέλει κρίκος ἐξαρτήσεως. Οὐδεμία ὀπὴ εἰς τὸ ἄκρον. λεπτὴ ἐργασία.

τεχνιτῶν, οὐδείς, νομίζω, θὰ ἀρνηθῇ, ὅτι πάντα τὰ χρυσᾶ ἐλάσματα τὰ πεποιημένα καθ'ὅμοιον τρόπον δι' ἐμπιέσεως ἐπὶ τύπων σκληροτέρων καὶ δεικνύοντα τὰ αὐτὰ κοσμήματα τοῦ πλοχμοῦ καὶ τοῦ μαιάνδρου, καὶ πάντα τὰ λοιπά ἔργα, τὰ συνδεόμενα πρὸς αὐτὰ δι' ἄλλων κοινῶν ἀλλήλοις κοσμημάτων καὶ δεικνύοντα ἴσην καὶ ὁμοίαν δύναμιν τέχνης, εἶνε ἐγχώρια σύγχρονα μακεδονικὰ ἔργα, τυπωθέντα ἐνίοτε διὰ τοῦ αὐτοῦ τύπου.

Ἐκ τῶν ἄλλων δ' ἐκείνων κοσμημάτων ἀξιομνημόνευτα εἶνε οἱ διάφοροι ῥόδακες, οἵτινες, περιουσία τῆς παλαιοτάτης εὐρωπαϊκῆς τέχνης ὄντες καὶ μεταδοθέντες πρὸς νότον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην διὰ τῆς Μακεδονίας, διετηρήθησαν ἔκτοτε[1], εὕρηνται δὲ καὶ καθ' αὐτοὺς ὡς δισκάρια ἢ ἀστέρες καὶ συνυπάρχουσιν ὡς κοσμητικὸς πλοῦτος ἐν ποικίλῃ μορφῇ εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἔργον, ὡς εἶνε ἡ «ὑποδερὶς» πλὰξ εἰκ. 8.9. Οἱ ἐμπίεστοι μικροὶ κύκλοι οἱ κοσμοῦντες τὸν μαίανδρον εἰκ. 13 καὶ ἄλλα ἔργα, εἶνε γνωστοὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἤδη ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (Casson ἔ. ἄ. εἰκ. 53), καὶ ἴσως εἶνε ἀρχικὸς πυρὴν ἢ στοιχειώδης μίμησις προγενεστέρου κοσμήματος, ὃ εὑρίσκομεν καλλίτεχνον ὡς συστατικὸν μέρος συνθέτων ροδάκων ἐπὶ τῶν μεγάλων χρυσῶν ἐλασμάτων τῶν Μυκηνῶν. (π.χ. Καββαδία ἔ.ἄ. σ. 243-4. 232). Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀναγκαστικὸν τοῦτον συλλογισμὸν οὐδὲν ἔργον χρυσοῦν ἔρχεται ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς. Ἅπαντα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ F. 1 μέχρι τοῦ 27ᵅ εἶνε ἐπιτόπιαι ἐργασίαι.

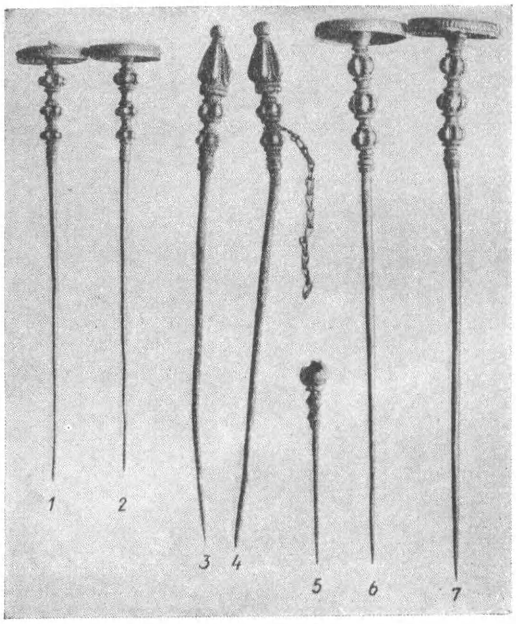

Εἰκ. 21 (= F. ἀριθ. 40-43 εἰκ. 29), Ἀργυραῖ περόναι. [2]

Τὸ κῦρος δὲ τοῦ συλλογισμοῦ τούτου ἐπεκτείνεται καὶ εἰς πάντα τὰ ἐπίχρυσα ἀργυρᾶ ἔργα (F. ἀριθ. 28-30) τὰ ἐξ ἐλάσματος κατεσκευασμένα καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τεχνικὸν τρόπον κεκοσμημένα, ἴσως δὲ ἔνια διὰ τοῦ αὐτοῦ τύπου, δι' οὗ καὶ τὰ χρυσᾶ. Τὰ ἔργα ταῦτα δεικνύουσι τοὺς μακεδόνας τεχνίτας ἀμφιδεξίους περὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ τε χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου καὶ προσέτι γνώστας καὶ τῆς τέχνης τῆς ἐπιχρυσώσεως. Ὁ Πλούταρχος (Αἰμ. Παῦλ. 18) περιγράφει τοὺς ἐν Πύδνῃ ἀγωνισθέντας Μακεδόνας «ἀστράπτοντας ***ἐπιχρύσοις*** ὅπλοις». Ὥστε καὶ ὁ ἱππεὺς εἰκ. 17 πεποιημένος κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, φορῶν δὲ «βαρβαρικὰς» περισκελίδας καὶ ὑπολειπόμενος ὡς ἔργον τέχνης τῆς τεχνικῆς δεξιότητος τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν, μὴ ὑπερβαίνων δὲ τὴν τῶν ἐγχωρίων, εἶνε ἐπιτόπιον ὡσαύτως ἔργον.

Πρέπει δὲ νὰ προστεθῇ, ὅτι ὁ horror vacui, ὅν δεικνύουσιν ἡ ὑποδερὶς ἀριθ. F. 4 (εἰκ. 8.9)

1 Πρβλ. Böhlau *Prähist. Zeitschr.* 1928, 95 ἑξ.

2 Οἱ ἀριθ. 6 καὶ 7 τοῦ τάφ. VII 12. Ἔχουσι κεφαλὴν δισκώδη· μῆκ. 0,192 καὶ 0, 189 μ. διάμ. τῶν δίσκων (εἰκ. 22, 3 καὶ 4) 0,032 μ. Οἱ δίσκοι κοσμοῦνται ἐπάνω διὰ ῥόδακος ἐντὸς διπλοῦ κύκλου ἀστραγάλων καλλιτέχνων καὶ πέριξ δὲ εἶνε κατακόσμητοι· εἰς τὸν λαιμὸν ὀγκοῦνται κωδύαι. Ὅμοιαι περόναι ἐκ χαλκοῦ εὑρέθησαν ἐν Ὀλυμπίᾳ, Σπάρτῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν Β. Ἰταλίᾳ. Οἱ ἀριθ. 1 καὶ 2 παρόμοιαι μικρότεραι (πρβλ. εἰκ. 22, ἀριθ. 1 καὶ 2) τάφ. VI 15 Μῆκ. 0,151 καὶ 0,15 μ. διάμ. τῶν δίσκων 0,026 μ. Ἐν μέσῳ τῶν δίσκων ἐπάνω ἐπίχρυσα κοσμήματα βεβλαμμένα νῦν. Οἱ ἀριθ. 3 καὶ 4, τοῦ τάφ. I, μῆκ. 0,183 καὶ 0,181 μ., ἔχουσι καλυκοειδῆ κεφαλὴν καὶ ὑπ' αὐτὴν κωδύας σῴζούσας λείψανα ἐπιχρυσώσεως. Ἡ ἑτέρα σῴζει καὶ μέρος ἀργυρᾶς ἁλύσεως. Ὁμοία περόνη εὑρέθη ἐν Δωδώνῃ χαλκῆ· Ὁ ἀριθ. 5 τοῦ τάφ. IV, μῆκ. 0,07 μ. μετὰ σφαιρικῆς κεφαλῆς ἐπιχρύσου καὶ λεπτῶς εἰργασμένης. Ὁμοία χαλκῆ ἐν Ὀλυμπίᾳ.

καὶ τὰ ἐλάσματα F. ἀρ. 5,6,7,28,29 (εἰκ. 10.11.16) καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει ὄχι τόσον νὰ καταχθῇ ἐξ ἐπιδράσεως τῆς κορινθιακῆς τεχνοτροπίας, ὡς φρονεῖ ὁ Filow σ. 106, ὅσον νὰ εἶνε κατάλοιπον ἐκ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ἀφ᾽ οὗ ἡ ὑποδερὶς εἰκ. 8.9 καὶ τὰ ἐλάσματα εἰκ. 10 καὶ εἰκ. 16 μόνον ἐν τοῖς τάφοις τῶν Μυκηνῶν εὑρίσκουσι παράλληλα ἔργα, προωρισμένα ὡσαύτως χάριν τῶν τάφων, καὶ μαρτυροῦσι τὰ αὐτὰ περὶ τὰς ταφὰς ἔθιμα. Διετηρήθησαν δηλ. καὶ ἐν ὅλῳ καὶ ἐν τοῖς μέρεσι κατὰ τὸ δυνατὸν ἥκιστα μεταβεβλημένα ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη μετὰ τοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν.

Ἀλλ᾽ ἀφ᾽ οὗ οἱ ἐγχώριοι ἐκεῖνοι τεχνῖται ἐποίουν ἐπίχρυσα ἀργυρᾶ ἔργα, εἶνε αὐτονόητον, ὅτι ἐποίουν καὶ ἁπλῶς ἀργυρᾶ. Ἀληθῶς δὲ αἱ δίδυμοι περόναι[1] τῆς ἐμῆς εἰκ. 23 καὶ τῆς εἰκ. 32_4 παρὰ Filow καὶ αἱ μετὰ σπειρῶν τῆς αὐτῆς εἰκόνος εἶνε αἱ μὲν πρῶται ἄγνωστοι ἐν Ἑλλάδι, αἱ δὲ δεύτεραι γνωσταὶ μόνον εἰς τὸν κυκλαδικὸν πολιτισμόν, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν τοῦ 6ου αἰ. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἴδομεν, οἱ ἐγχώριοι χρυσοχόοι ἐργάζοντο τὸν μακεδονικὸν ἄργυρον, θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι θὰ ἐπέτρεπον εἰς ξένην τινὰ βιομηχανίαν νὰ κατακτήσῃ τὴν ἀγορὰν τῆς πατρίδος αὐτῶν διὰ τοιούτων ἔργων, ἅτινα δὲν ὑπερέβαινον τὴν τεχνικὴν αὐτῶν ἱκανότητα. Ὅμοια δ᾽ εἶνε τὴν τέχνην καὶ πάντα τὰ λοιπὰ τῶν F. εἰκ. 32 καὶ 33, ὥστε καὶ ταῦτα εἶνε ἐγχώρια ἔργα. Ἐπειδὴ δὲ δύο δίδυμοι περόναι φέρουσι ἀνὰ μίαν ἅλυσιν διαφόρου ἐξεργασίας ἑκατέραν, ἕπεται, ὅτι καὶ αἱ ἀργυραῖ ἁλύσεις τῆς εἰκ. 24, πλεκταὶ κατὰ τὸν τρόπον τῆς πρώτης, εἶνε ἐπίσης ἐγχώρια ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἵππος εἰκ. 18 καὶ οἱ σκύφοι ἢ κάνθαροι ἀριθ. F. 32-34 (εἰκ. 19), ὅσον δύναμαι νὰ κρίνω ἐκ τῶν εἰκόνων, ἐν ᾧ εἰς οὐδὲν ἑλλ. ἐργαστήριον τῶν χαλκῶν ἀγγείων θὰ προσεποίουν τεχνικὴν τιμὴν πολλῷ δ᾽ ἧττον ὑπερηφάνειαν, δὲν εἶνε ἀπροσδόκητα ὡς ἐγχώρια ἔργα.[2] Τὰ λοιπὰ ἀργυρᾶ θραύσματα δὲν δύνανται νὰ κριθῶσι· μόναι δὲ αἱ πόρπαι τῆς εἰκ. 21 διὰ τὴν λεπτὴν ἐργασίαν, διακριτὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀργυρῶν ἔργων, καὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς ἄλλας γνωστὰς ἐξ Ἑλλάδος, ἦλθον, φαίνεται, ὅθεν καὶ τὰ καλλίτεχνα χαλκᾶ ἀγγεῖα. Ἴσως ὅμως εἶνε ὠφέλιμον νὰ παραβάλῃ τις τὴν ἅλυσιν τῆς περόνης εἰκ. 21,4 πρὸς τὴν τῆς εἰκ. 23,5 (F. ἀριθ. 46), διότι αἱ δύο ἁλύσεις φαίνονται ὅμοιαι, ἐν ᾧ αἱ συνημμέναι αὐταῖς περόναι διεκρίθησαν ἀνωτέρω τεχνικῶς ὡς ἀλλότρια ἀλλήλων ἔργα.

1 2 3 4

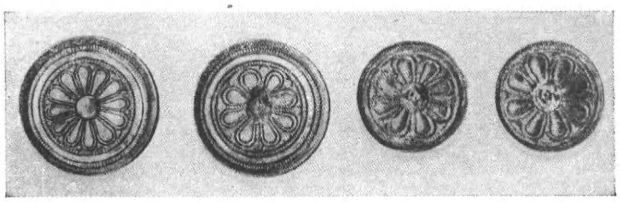

Εἰκ. 22. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν δίσκων τῶν περονῶν εἰκ. 21, 1, 2, 6, 7.

Ἀλλὰ καὶ κράνη, τοῦ κορινθιακοῦ μὴ ἐξαιρουμένου, φέρουσι κόσμον ἐκ χρυσῶν ἐλασμάτων ἐπικεκολλημένων (πρβλ. εἰκ. 50-53, F. ἀριθ. 114 ἑξ. καὶ σ. 27,105 ἑξ.). Εἶνε δὲ τὰ ἐλάσματα ταῦτα ὁμοιότατα πρὸς τὰ λοιπὰ καὶ φέρουσι συνήθως τὸ αὐτὸ κόσμημα τοῦ πλοχμοῦ, ἴσως μάλιστα ἐκ τῶν αὐτῶν τύπων πρὸς τὰ λοιπά. Τὸ πόρισμα, ὃ ἐπιβάλλεται ἐκ τούτου τοῦ γεγονότος, εἶνε ἢ ὅτι τὰ κράνη, ἀλλαχοῦ κατασκευασθέντα, ἤτοι ἐπείσακτα, ἐπεκοσμήθησαν εἶτα ἐπιτοπίως χάριν τοῦ ἡγεμονεύοντος οἴκου, ἢ ὅτι μέρος αὐτῶν ἢ τὸ ὅλον εἶνε ἐξ ὑπαρχῆς

1 Δίδυμον χαλκῆν περόνην ἐκ Τσαούσιτσας (*Annual* 1923-5 σ. 16 καὶ Πίν. II 2;) καὶ ἑτέραν ἀργυρᾶν ἐκ Ζεϋτυνλὺκ παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην (*Albania* II, 1927 σ. 38 καὶ εἰκ. 18), ἀμφοτέρας ἐκ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων Hallstatt, μνημονεύει αὐτὸς ὁ Filow σ. 34 ἑξ. Ἐκ τῶν χρόνων λοιπὸν ἐκείνων μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ 500 π. Χ. ὁ αὐτὸς λαὸς κατεσκεύαζε καὶ ἐφόρει τοιαύτας περόνας ἐν Μακεδονίᾳ.

2 Τὸν τύπον τῶν κανθάρων εὑρίσκει νῦν ὁ Casson Journ. of Hell. Stud. 1928 σ. 269 ὡς μακεδονικὸν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐμφανίσεως τοῦ σιδήρου.

ἐγχώρια ἔργα. Εἶπον ἀνωτέρω καὶ περὶ τῶν πιθανῶν προόδων τῆς ὁπλουργίας παρὰ τοῖς παλαιοῖς λαοῖς, ὥστε περὶ τῶν κρανῶν ἃς ἀποφανθῇ ὅστις ἐξ αὐτοψίας ἢ καὶ ἄλλως βοηθεῖται περισσότερον, συγκρίνων αὐτὰ τὰ εὑρήματα τοῦ Τρεμπένιστε. Τὸ αὐτὸ δὲ λέγω καὶ περὶ τῆς «τρίπλακος ἄντυγος» τῶν ἀσπίδων (εἰκ.54[1], F. ἀριθ. 121), ἥτις εἶνε γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν προσέτι (*Ἀρχ. Δελτ.* 1915, Παράρτ. σελ. 31 εἰκ. 37). Ὑπομιμνήσκω δέ, ὅτι τὸ κόσμημα τοῦ πλοχμοῦ[1] ἦτο συνηθέστατον ἐν τοῖς πρωτοκορινθιακοῖς καὶ πρωΐμοις κορινθιακοῖς χρόνοις, καθ᾽ οὓς δηλ. ἐν Κορίνθῳ ἦρχε τὸ γένος τῶν Βακχιαδῶν, οὗ γόνοι ἐδυνάστευον κατὰ Στράβωνα τοὺς Λυγκηστὰς τῆς Μακεδονίας. Ἀλλ᾽ ὑπομιμνήσκω ὡσαύτως, ὅτι αἱ ἀσπίδες τῶν πρωΐμων γεωμετρικῶν χρόνων ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιοῦ πρὸς Β. πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης (ἐν Τσαουσίτσῃ Casson, *Macedonia, Thrace* κλ. σ. 149) εἶνε ὅλως ἀλλότριαι τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος, συγγενεῖς ὅμως πρὸς ἄλλας ἑλληνικὰς γεωμετρικῶν ἐπίσης χρόνων ἐξ Ἑλλάδος.[2]

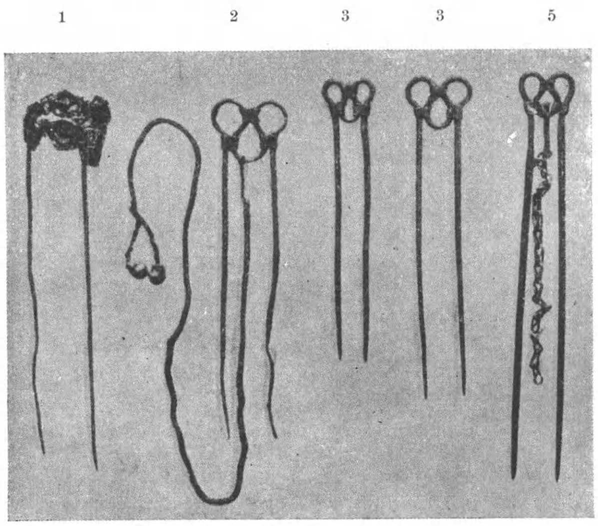

Εἰκ. 23 (= F. ἀριθ. 44-47, εἰκ. 31). Ἀργυραῖ δίδυμοι περόναι. 23

Ἡ χρυσοχοϊκὴ διακοσμητικὴ τῶν ἔργων τοῦ Τρεμπένιστε δὲν συνεβάδιζε μετὰ τῶν εὐκινήτων καὶ ταχυπροόδων ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων. Ἑτερόφωτοι κυρίως ἐν τούτῳ ὄντες οἱ τεχνῖται αὐτῆς, ὁσάκις δὲν ἦσαν ἁπλῶς συντηρητικοί, προσελάμβανον βραδέως τὰς νέας διακοσμητικὰς μορφὰς καὶ δυσκόλως ἀπηλλάττοντο αὐτῶν. Διὰ τοῦτο συμμειγνύουσι τὸν πλοχμὸν μετὰ τοῦ μαιάνδρου, ἅτινα ἀκμάζουσιν ἐν διαφόροις χρόνοις καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῶν ἑκάτερον μᾶλλον ὡς διάδοχα ἀλλήλων, εἰ καὶ συνυπάρχουσιν ἐνίοτε ἐν παλαιοτέροις χρόνοις (π.χ. εἰς τὴν ἐξ Αἰγίνης γρυπόστομον οἰνοχόην τοῦ Λονδίνου Pfuhl, *Malerei und Zeichnung* III σελ. 21, ἀριθ. 97) ἢ καὶ ἐν τῷ 6ῳ αἰ. σπανίως (π.χ. εἰς τοὺς Κλαζομενίους σαρκοφάγους αὐτ. σελ. 32 ἀριθ. 141). Ἀλλ᾽ ἡ συνάντησις αὕτη εἶνε ἄγνωστος εἰς τὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα τῶν 7 τάφων.

1 Περὶ τούτου ὅρα καὶ Lippold ἐν *Münchener arch. Studien* σ. 456 ἑξ.).

2 Ὅτι τὸ νεκροταφεῖον τῆς Τσαουσίτσης ἀνάγεται εἰς πρωΐμους γεωμετρικοὺς χρόνους, δεικνύει ὁ σκύφος μετὰ τῶν συγκεντρικῶν κύκλων (Casson εἰκ. 55). Τοιοῦτος σκύφος εὑρέθη ἐν Θήβαις μὲν ἐντὸς θαλαμοειδοῦς ὑστερομυκηναϊκοῦ τάφου (Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σ. 203 εἰκ. 148), ἐν Τίρυνθι δὲ ἐντὸς γεωμετρικοῦ τάφου (*Tiryns* I, 1912 πίν. XVI,3,).

23 Αἱ περόναι εἶνε ἐξ ἑνὸς σύρματος ἑκάστη· ὁ ἀριθ. 1 τοῦ τάφ. VI 19 ἔχει μῆκ. 0, 132μ. Ὁ ἑλιγμὸς τῆς κεφαλῆς καλύπτεται διὰ δύο χρυσῶν ἐλασμάτων συμπεπιεσμένων νῦν, ἐχόντων δ᾽ ὀπὴν πρὸς ἐξάρτησιν ἁλύσεως ἴσως· ὁ ἀριθ. 2, τοῦ τάφ. I, μῆκ. 0,112μ., μῆκ. ἁλύσεως 0,315. Τὸ σύρμα τῆς προσδέσεως τῶν ἑλιγμῶν τῆς κεφαλῆς ἐπίχρυσον. Ἡ ἐξηρτημένη χρυσῆ ἅλυσις, πλεκτὴ ἐκ λεπτοῦ σύρματος, διαιρεῖται κάτω ἐπὶ μῆκ. 0,025 εἰς δύο μέρη φέροντα ἀνὰ μίαν ψηφῖδα χρυσῆν. Ὁ ἀρ. 3 καὶ 4 τῶν τάφ. VII 15 καὶ III. μῆκ. 0,095 καὶ 0.107μ. Ὁ ἀριθ. 5, τάφ. VII 16, μῆκ. 0,12μ. Τῆς χρυσῆς ἁπλῆς ἁλύσεως σῴζεται μῆκ. 0,08μ. Κατὰ τοὺς ἑλιγμοὺς τῆς κεφαλῆς ἴχνη ἐπιχρυσώσεως. Τοιούτου τύπου περόναι χαλκαῖ εἶναι συνήθεις καὶ χαρακτηριστικαὶ ἐν τάφοις ἀνδρῶν βορειοδυτικῶς τῆς Μακεδονίας τῆς περιόδου Hallstatt. Εὑρίσκονται κατὰ τὸ στῆθος καὶ ὄχι κατὰ τὴν κόμην. Μία ὅμως χαλκῆ εὑρέθη εἰς Τσαούσιτσαν καὶ μία ἀργυρᾶ εἰς Ζεϋτυνλὺκ τῆς Μακεδονίας παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην, ἀμφότεραι χρόνων τῆς Hallstatt. Προφανῶς εἶνε Μακεδονικὰ ἔργα ἐπιχωριάζοντα ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων καὶ συνήθη τῷ ἔκτοτε ἀμεταβλήτῳ φυλετικῶς λαῷ. Ἄλλων μορφῶν περόνας διδύμους ἢ ἁπλᾶς καὶ ἄλλα παρεμφερῆ σκεύη ἔχει ὁ F. εἰκ. 32 καὶ 33.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΧΡΥΣΟΧΟΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑι

Ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου ἠσκεῖτο εὐρέως ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ βοηθουμένη ὑπὸ τῶν τεχνικῶν προόδων τῶν Ἑλληνικῶν ἐργαστηρίων, ἀφ᾽ ὧν ἠδύναντο νὰ λαμβάνωσιν ἢ νὰ μιμῶνται μήτρας.

Οἱ λαοὶ ὅσῳ ταπεινότερον εὑρίσκονται ἐν τῷ πολιτισμῷ, τόσῳ μᾶλλον ἀρέσκονται εἰς τὰ ἐκ πολυτίμου ὕλης κοσμήματα. Παρ᾽ ἡμῖν μέχρι πρὸ 15 ἐτῶν ὅλοι οἱ ὀρεινοὶ πληθυσμοί, φοροῦντες κατακεντήτους στολάς, ἦσαν κατάφορτοι διὰ κοσμημάτων χρυσῶν ἔτι δὲ μᾶλλον ἀργυρῶν ἢ ἐπιχρύσων εἰς τὴν κεφαλήν, τοὺς πλοκάμους, τὸν λαιμόν, τὸ στῆθος, τὰς χεῖρας. Ἀλλ᾽ ἀφ᾽ ὅτου εἰσέβαλε μετὰ τὸν μέγαν πόλεμον τὸ ἀκατάσχετον κῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, αἱ στολαὶ αὗται ἐγκατελείφθησαν ἢ ἐξακολουθοῦσιν ἐγκαταλειπόμεναι, τὰ δὲ κοσμήματα αὐτῶν συρρέουσιν ὡς ἄχρηστοι ἐν τῷ καθ᾽ ἡμέραν βίῳ ἀρχαιότητες εἰς τὰ παλαιοπωλεῖα τῆς ὁδοῦ Πανδρόσου τῶν Ἀθηνῶν ἢ τὰ μεσάζοντα χρυσοχοεῖα τῶν ἐπαρχιῶν, καὶ εἰς τὰς ἐπιδείξεις τοῦ λυκείου τῶν Ἑλληνίδων παραλλήλως πρὸς τὰς μινωϊκάς, τὰς μυκηναϊκάς, τὰς κλασσικὰς καὶ τὰς βυζαντιακὰς ἑλληνικὰς στολάς.

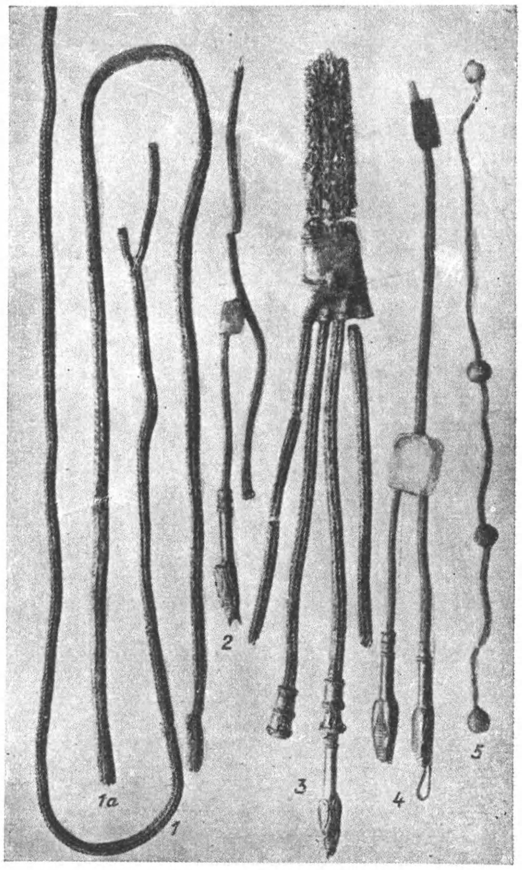

Εἰκ. 24 (= F. ἀριθ. 61, 62, εἰκ. 34).
Ἁλυσιδωτὰ κοσμήματα ἀργυρᾶ. [1]

Αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ πάλαι. Ἐν Ἀθήναις τοὐλάχιστον τὰς πολυτελεῖς καὶ κατακεντήτους στολὰς τῶν ἀνθρώπων τοῦ κρατῆρος τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου καὶ τῶν προπερσικῶν κορῶν τοῦ μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως διαδέχεται ὁ ἁπλοῦς δώριος πέπλος τῶν μετὰ τὰ περσικὰ χρόνων.

Οἱ «Ἐγχελεῖς» καὶ οἱ περίοικοι αὐτῶν εἶνε ἀμφίβολον, ἂν ἐν τῇ ἐσχατιᾷ, ἣν οἰκοῦσιν ἀπὸ χιλιετηρίδων, «χθονὸς ἐς τηλουρὸν πέδον», μακρὰν παντὸς ἀξιολόγου ἐκπολιτιστικοῦ κέντρου, ἐγνώρισαν μετάπτωσιν τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἢ ἰσχυρὰν πρόωσιν ὡς οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰ. ἢ ἡμεῖς σήμερον. Διὰ τοῦτο εἶνε εὔλογον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι, ἀφ᾽ οὗ αἱ ἕξεις τῶν ἀνθρώπων δὲν μετεβλήθησαν σπουδαίως, καὶ ἡ χρυσοχοϊκὴ τέχνη

1 Τὰ κοσμήματα φέρουσιν ἴχνη ἐπιχρυσώσεως, εὑρέθησαν δὲ εἰς πάντας τοὺς τάφους. Ὁ ἀριθ. 1 τοῦ τάφ. VII 9, μῆκ. 0,65 μ. διάμ. 4 χλστμ. Τὸ ἕτερον ἄκρον διασχίζεται τέχνῃ εἰς δύο καὶ ἴσως εἶχεν ἐξηρτημένας κεφαλὰς ὄφεων ὡς οἱ ἀριθ. 2 καὶ 4. Ὁ ἀριθ. 2 τοῦ τάφ. VI 4. μῆκ. 0,19μ. διάμ. 3 χλστμ. Εἰς τὸ μέσον διακλαδίζεται εἰς δύο σχοινία ἐξερχόμενα ἐκ περιβλήματος ἐπιχρύσου, κεκοσμημένου διὰ διπλοῦ ἀστραγάλου. Τὸ ἕτερον ἄκρον καταλήγει εἰς κεφαλὴν ἐπίχρυσον ὄφεως δάκνοντος δακτύλιον ἐλλειψοειδῆ τεθραυσμένον νῦν. Ὁ ἀρ. 3 τοῦ τάφ. I. μῆκ. 0,255μ. διάμ. ἑκάστης τῶν 4 ἁλύσεων 5 χλστμ. Αὗται συνέχονται διὰ περιβλήματος ἐπιχρύσου κεκοσμημένου δι᾽ ἀστραγαλωτῶν κοσμημάτων καὶ φέροντος μικρὰν θηλειάν. Τὰ ἄκρα κατέληγον εἰς κεφαλὰς ὄφεων (μία σῴζεται). Ὁ ἀριθ. 4 τοῦ τάφου II. μῆκ. 0,245μ. διάμ. 4 χλμ. Μορφὴ ὡς τοῦ 2. Ἐπὶ τοῦ μεσαίου περιβλήματος προσκεκολλημένον πλακίδιον φέρον ποτὲ κόσμημά τι. Ἡ μία κεφαλὴ ὄφεως σῴζει τὸν δακνόμενον κρίκον. Ὁ ἀριθ. 5 ἅλυσις μετὰ ψηφίδων κατὰ διαστήματα, ἐλλιπὴς ἑκατέρωθεν, τοῦ τάφ. VII 19. μῆκ. 0,215μ. διάμ. 2 χλσμ. Ὁμοία τοῖς ἄλλοις ἡ πλοκή.

θὰ ἐξηκολούθησε καλλιεργουμένη. Ὁ Πλίνιος (33,39) ὀνομάζει Δαρδάνιον χρυσοῦν τινα κόσμον, προφανῶς ἐκ τῆς βορειότερον κειμένης πολυμετάλλου Δαρδανίας.

Εἶνε δὲ σφόδρα ἄξιον προσοχῆς, ὅτι καὶ σήμερον ἡ τέχνη αὕτη, ἐκ πάντων τῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος ἢ καὶ τοῦ δυτικοῦ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, προώδευσε σπουδαίως

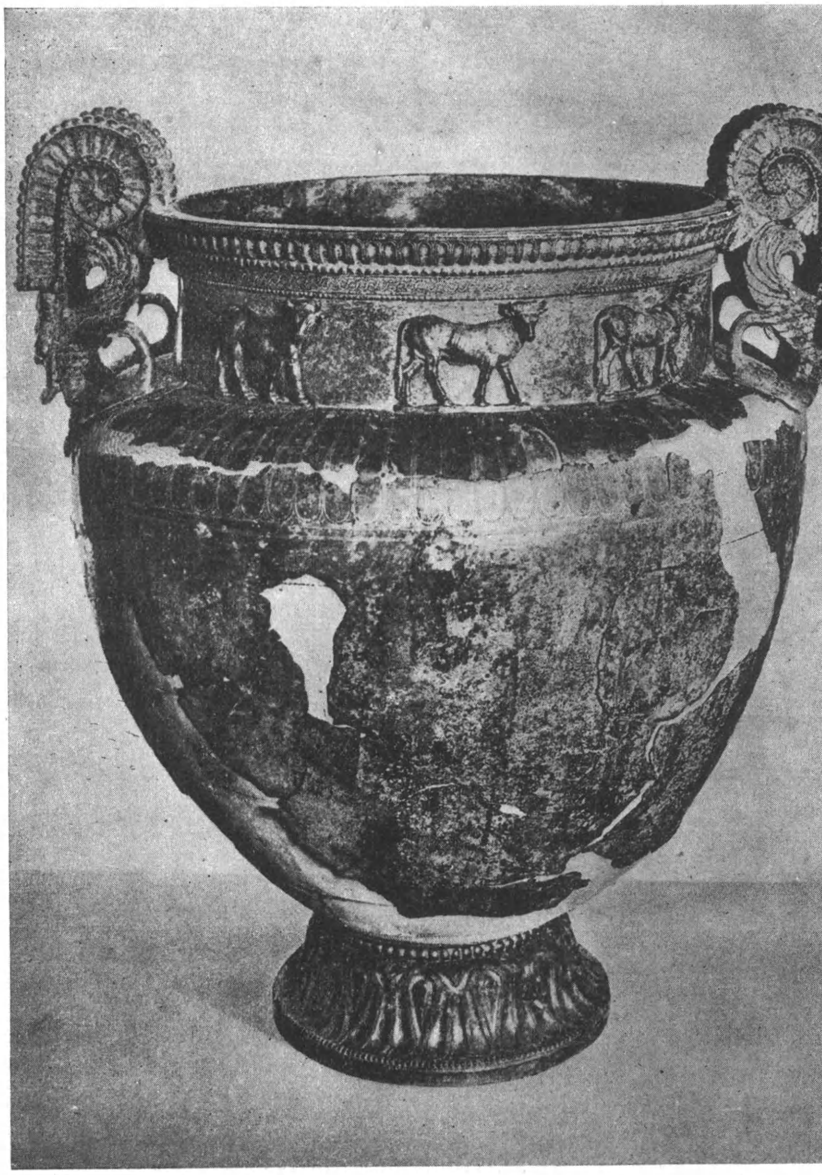

Εἰκ. 25 (= F. ἀριθ. 63, πίν. VII). Κρατὴρ χαλκοῦς (πρβλ. εἰκ. 26-29). [1]

καὶ ἀντέχει ἀκόμη ἐν σχετικῇ ἀκμῇ κυρίως ἐν ἄνω Μακεδονίᾳ, ἤτοι εἰς τὸ Μοναστήριον, τὸ Μεγάροβον, τὸ Κρούσοβον (Σερβία νῦν) καὶ τὴν Νέβεσκαν (Ἑλλὰς νῦν) ὡς καὶ εἰς τοὺς

1 Τοῦ τάφ. I (;). Τοῦ κρατῆρος ὅλον ὕψος 0,68μ., μέχρι χειλέων 0,622μ. Ὕψ. λαιμοῦ 0,114μ. Διάμ. στομίου 0,405μ. Διάμ. κοιλίας 0,51μ. Ὕψ. λαβῶν 0,196μ., πλάτ. 0,088μ. Ποδὸς ὕψ. 0,083, διάμ. 0,254μ. Βαθυπρασίνη κατίωσις. Περὶ τὸ χεῖλος πλαστικαὶ ζῶναι φύλλων λεσβίων, ἀστραγάλου, πλοχμοῦ, ἀστραγάλου (πρβλ. εἰκ. 28. 29). Περὶ τὸν λαιμὸν ἓξ ἀγελάδες, ἰδίᾳ εἰργασμέναι (εἰκ. 26), προσηλοῦνται διὰ τριῶν ἥλων. Σῴζονται δ' αἱ πέντε. Ὁ ὦμος τοῦ ἀγγείου κοσμεῖται διὰ δωρίου κύματος. Ἡ κοιλία κοσμεῖται διὰ στεφάνης τριμερῶν ἀνθεμίων ἐξηρτημένων ἐκ κυματοειδοῦς ἕλικος καὶ

Καλαρρύτας τῆς νοτίου Ἠπείρου. Σχεδὸν δὲ εἰς πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς πολλὰς ἔξω αὐτῆς εὑρίσκει τις ἐγκατεστημένον χρυσοχόον ἐκ Νεβέσκης ἢ ἐκ Καλαρρυτῶν.[1]

Κατέχω δ' ἐγὼ ζώνην ἐπίχρυσον ἐκ καθαροῦ ἀργύρου (πλ. 0.043 μήκ. 0.86 ἄνευ τῶν πορπῶν) κατασκευασθεῖσαν ἐν Μοναστηρίῳ πρὸ 150 περίπου ἐτῶν. Εἶνε λαμπρῶς πεπλεγμένη ἐξ ἑνός, ὡς πείθομαι, καὶ μόνου σύρματος, κατὰ τεχνικὴν μέθοδον ἄγνωστον νῦν, ἐπειδὴ ἐγκατελείφθη πρὸ πολλοῦ ὡς δαπανηρά.

Ἀλλ' ὅταν πρόκειται νὰ κρίνῃ τις τὰς πλεκτὰς ἁλύσεις τοῦ Τρεμπένιστε (εἰκ. 23,2 καὶ εἰκ. 24), δὲν δύναται νὰ μὴ ἀναλογισθῇ, ὅτι, ὡς ἀκμάζει σήμερον, πολλῷ μᾶλλον ἤκμαζε πρὸ 150 ἐτῶν ἡ «συρματερὴ» ἐργασία (filigran) ἐν ποικίλῃ ἐφαρμογῇ εἰς τὰ μέρη τῆς Λυχνιδοῦ καὶ τῶν περιοίκων, ἅτινα ὁρίζουσιν αἱ σημεριναὶ Μακεδονικαὶ πόλεις ἢ κωμοπόλεις, ἃς ἐμνημόνευσα. Ὁμοίαν δὲ ἐργασίαν θὰ ηὑρίσκομεν καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Μακεδονίᾳ, ἂν ὁ ἐθνογραφικὸς χάρτης αὐτῆς δὲν μετεβάλλετο ἐπὶ Τούρκων μάλιστα.

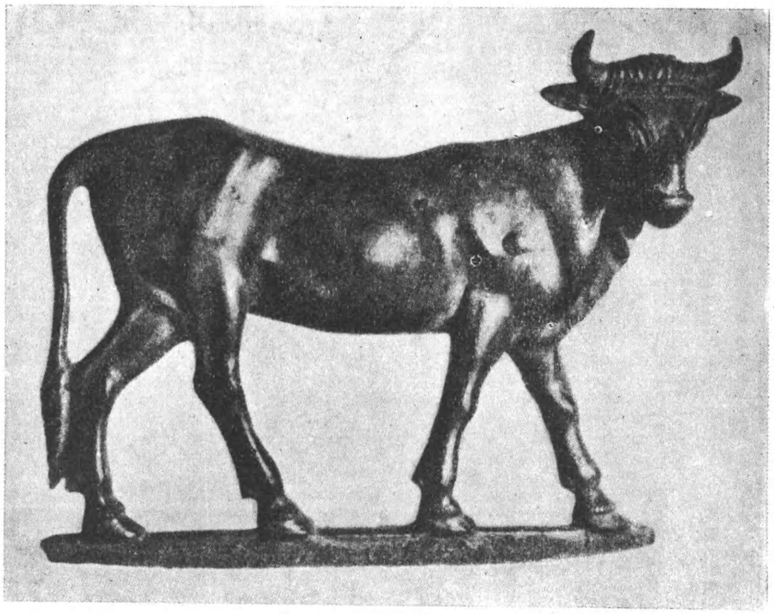

Εἰκ. 26 (= F. εἰκ. 35α). Χαλκῆ ἀγελὰς ἐκ τῶν σῳζομένων πέντε τοῦ λαιμοῦ τοῦ κρατῆρος εἰκ. 25. 2

Τοιαύτη ἐργασίας ἀκμὴ προϋποθέτει πολλὰς προβαθμίδας καὶ μακρὰν ἄσκησιν. Ἂν δὲ σήμερον εὑρισκόμεθα 2300 ἔτη μετὰ τοὺς χρόνους τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, ἀλλὰ καὶ οἱ χρόνοι τῶν τάφων τούτων ἦσαν 900 περίπου ἔτη μετὰ τοὺς τάφους τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ὧν διετήρησαν τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς, τὸ σχῆμα τῶν κινητῶν χρυσῶν κοσμημάτων, τοὺς διακοσμητικοὺς τύπους τῶν κοσμημάτων τούτων, τὴν χρῆσιν αὐτῶν μεμονωμένων ἢ συνηνωμένων ἐν τῷ αὐτῷ κοσμήματι, τὴν μέθοδον τῆς πυκνώσεως αὐτῶν κλ. Διατὶ τὰ 900 ἔτη ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους ἐξελίξεως δὲν δύνανται νὰ ἐκταθῶσιν εἰς πλείονας χιλιετηρίδας; Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἀληθῶς ἐξετάθησαν mutatis mutandis. Εἶνε δὲ τὰ mutanda, ὅσα ἐπέβαλεν ὁ χριστιανισμὸς περὶ τὴν λατρείαν τῶν νεκρῶν καὶ ἡ ἐλευθέρα οὕτω ἐξέλιξις τῆς τέχνης διατηρηθείσης. Διότι κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ βίος τῶν ἀποκέντρων ἀνθρώπων διετέλεσεν

συμπληρουμένων δι' ὀξυκορύφων φύλλων. Ἐν τοῖς κύμασι τῆς ἕλικος τρικόρυμβα ἀνθέμια λωτοῦ καὶ ἄλλα συμπληρωματικά. Πάντα λεπτῆς ἐργασίας. Ὁ ποὺς τοῦ ἀγγείου (εἰκ. 27) δι' ἀναγλύπτων κοσμημάτων φυλλωδῶν κεκοσμημένος. Αἱ λαβαὶ (εἰκ. 28 καὶ 29) κατακόσμητοι καὶ διὰ προτομῆς Μεδούσης πτερωτῆς, ἧς ὄπισθεν ἐκφύονται καὶ προσκολλῶνται ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου δύο ὄφεις.

Τὸ ὅλον ἀγγεῖον ἐξαιρέτως καλλίτεχνον. Οὐδὲν ἄλλο ἐσώθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος οὕτω πλουσίως εἰργασμένον κατὰ τὸν λαιμὸν (τὰ δυνάμενα νὰ συγκριθῶσιν ὅρα παρὰ F. σ. 42 ἑξ.).

1 Πρβλ. Weigand, *Die Aromunen* 1894 II σ. 62 ἑξ. καὶ πίν. I Φαλτάϊτς *Ἑλληνικὰ Γράμματα* 16 Ἰουν. 1928 σελ. 8 ἑξ. Ζ. Παπαντωνίου, ἐν τῇ ἐφημερίδι «Ἐλεύθερον βῆμα» 25 Δεκεμ. 1928 σελ. 1, στήλη 6.

2 Πᾶσαι αἱ ἀγελάδες πατοῦσιν ἐπὶ ἰδίας βάσεως βαδίζουσαι πρὸς δεξιά. Ἔχουσι μῆκ. 0,09 καὶ ὕψ. 0,067μ. Ἑκάστη δηλοῖ πλεκτὴν τὴν κόμην ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ ἑλικοειδῆ τὴν ἄκραν οὐράν. Τινὲς δεικνύουσι λεπτομερείας ἀνατομικάς. Ἐξαίρετα ἀρχαϊκὰ ἔργα.

ἄνευ βαθέων μεταβολῶν, ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιωθῶσι τὰ ἔθιμα τὰ τρέφοντα τὴν τέχνην. Μετ᾽ ὀλίγον ὅμως οἱ χρυσοχόοι τῶν μερῶν ἐκείνων θὰ διορθώνωσιν ὡρολόγια μόνον ἢ θὰ γίνωσι σταθμάρχαι σιδηροδρόμων, τηλεφωνηταί, ὁδηγοὶ αὐτοκινήτων, ἴσως δὲ καὶ ἀεροπλάνων, καὶ θὰ ἐνδύωνται αὐτοὶ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθὼς οἱ ἄνθρωποι τῶν μακρινῶν πόλεων, ὧν ἡ ἀπόστασις ἐκμηδενίζεται καθ᾽ ἡμέραν.

Οἱ χρυσοχόοι οὗτοι προέρχονται ἐκ πόλεων ἢ κωμῶν ὀρεινῶν βλαχοφώνων· θὰ ἀποδείξω δὲ ἀλλαχοῦ, ὅτι οἱ βλάχοι κάτοικοι τῶν ὀρέων τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου εἶνε ἰθαγενεῖς στρατιῶται τῶν ρωμαϊκῶν στρατῶν, ἐκλατινισθέντες κατὰ τὸν εἰκοσαετῆ στρατιωτικὸν βίον αὐτῶν, ἐγκατασταθέντες εἶτα ὡς ὀρεινοὶ φρουροὶ τῶν στρατιωτικῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου ἐν γένει κατὰ γειτόνων κατωτέρου πολιτισμοῦ ἢ ὁπωσδήποτε κακοποιῶν καὶ κατὰ τῆς αὐτομάτου ἀναπτύξεως ληστείας εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη, διασωθέντες δὲ τέλος μόνοι συνεχισταὶ τοῦ πατροπαραδότου βίου μετὰ τὴν μερικὴν ἢ γενικὴν

Εἰκ. 27 (= F. εἰκ. 36). Ὁ ποὺς τοῦ χαλκοῦ κρατῆρος εἰκ. 25. Ἰδίᾳ κεχυμένος, συνεκολλήθη ἔπειτα μετὰ τοῦ ἀγγείου.

κατὰ τόπους ἐκρίζωσιν τοῦ ἑλληνοφώνου πληθυσμοῦ μάλιστα τῶν πεδιάδων, ὅστις ἦτο ὁ κύριος φορεὺς καὶ τὸ θῦμα τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς ἑλλ. ἱστορίας μέχρι καὶ ἐπὶ τῶν Τούρκων.

ΤΙΝΕΣ ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΟΙ 7 ΝΕΚΡΟΙ. – ΒΑΣΑΝΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΤΟΥ FILOW

Μετὰ τἀνωτέρω γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ χρυσοχοϊκὴ τέχνη δὲν εἶνε ἐν τῇ Μακεδονικῇ ἐκείνῃ χώρᾳ ἐπιτήδευμα παροδικῶν ἢ παρεπιδήμων ἀνθρώπων, ἀλλὰ μονίμως ἀπὸ μακρῶν αἰώνων ἐγκατεστημένων, θεραπευόντων δ᾽ ἐπίσης παλαιὰ ἔθιμα, ἅτινα ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι εἶχον ἢ ἀποσβεσθῆ ἢ μεταρρυθμισθῆ. Ἡ παράδοσις λοιπὸν περὶ μεταβάσεως ἐκεῖσε τοῦ Κάδμου ἐνισχύεται, ὡς φαίνεται.

Συνέβαινεν ἴσως καὶ πάλαι ὅ,τι καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, καθ᾽ ἣν ἡμεῖς μὲν μετεκαλέσαμεν βασιλέα ἐκ Βαυαρίας ἢ Δανίας, ἄλλοι δ᾽ ἄλλοθεν. Τοιαῦτα παραδείγματα ῥίπτουσι φῶς εἰς τὴν σκοτεινὴν ἱστορίαν τῶν βορείων χωρῶν τῆς Ἑλλ. χερσονήσου, ὅμοια δ᾽ εἶνε τὰ παραδείγματα, ἅτινα εὑρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἰλλυριοῖς (Στρβ. 326, ἄνω ἄνω σελ. 48)· ἀλλὰ νομίζω,

ὅτι αἱ χῶραι τῆς Μακεδονίας θὰ ἐτίμων τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ὄχι ὡς ἀλλόφυλοι ἀλλ' ὡς συγγενεῖς· καὶ ἐν ἐμπορικῇ δ' ἐπιμειξίᾳ μετὰ τῶν νοτίων Ἑλλήνων θὰ διετέλουν καὶ ἑπομένως καὶ παροδικοὺς ἐπισκέπτας ἢ ἐμπόρους ἀγγείων καὶ ἄλλων προϊόντων θὰ ἐδέχοντο. Τοιοῦτος συγχρωτισμὸς θὰ συνετέλει, ὥστε ὁ τυχὼν ξένος δυναστικὸς κλάδος νὰ μὴ φαίνηται ὡς ξενόπλασμα ἑτερογενὲς ὅλως, ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι, ἐλθὼν ἐπὶ τὸν θρόνον, συνωδεύθη ὑπ' ἀκολουθίας πολυπληθοῦς καὶ ποικίλης ὡς ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς νεωτάτης Ἑλλάδος Ὄθων.

Εἰς τοῦτο δ' ὅμως θὰ συνετέλουν καὶ στοιχεῖα φυλετικὰ συγγενῆ, παραμείναντα εἰς τὰς βορείας ἐκείνας χώρας, αἵτινες ὑπῆρξαν ἡ ὁδὸς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ βορρᾶ μεταναστεύσεως τῶν ἑλληνικῶν φύλων πρὸς νότον. Ἀπεῖχε δ' ὁ χρόνος οὗτος οὐχὶ ἄγαν πολὺ ἀπὸ τοῦ ὑποτιθεμένου χρόνου τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως τοῦ Κάδμου, ὥστε νὰ εἶνε πιθανὴ ἡ διατήρησις ἐν τῷ τόπῳ βραδυπόρων τινῶν τῆς ἀθρόας μεταναστεύσεως. Ἂν μάλιστα λαλήσωμεν τὴν γλῶσσαν τοῦ Beloch ([2] *Griech. Gesch.* I II σ. 42 ἑξ.), ἡ Μακεδονία ἦτο σταθμὸς τῶν ἑλλ. φύλων διαρκής, ὥστε ἡ ἀνοιγομένη νῦν ἄποψις χρωματίζεται λίαν ἰσχυρῶς (πρβλ. καὶ Χατζηδάκιν, *Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχ. Μακεδόνων* 1925 σ. 17 ἑξ.)

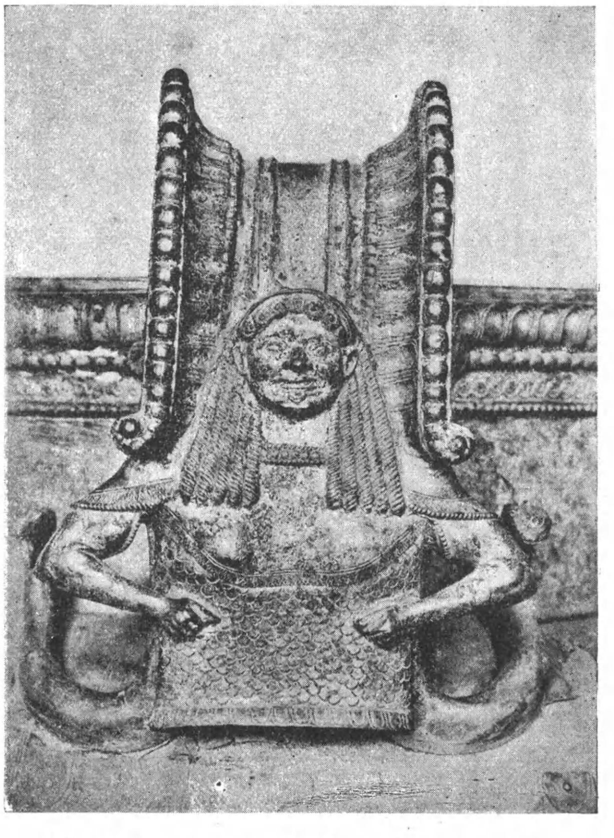

Εἰκ. 28 (=F. πίν. VIII, 1). Ὄψις λαβῆς τοῦ κρατῆρος εἰκ. 25. [1]

Τούτων οὕτως ἐχόντων, οἱ 7 νεκροὶ τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, τεθαμμένοι ὄχι μὲν ἐντὸς πρωτοφανῶν διὰ τὴν Ἑλλάδα τῶν ἱστορικῶν χρόνων τάφων, ἀλλὰ μετὰ πλούτου καὶ κοσμημάτων πρὸ πολλοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐκλιπόντων, δὲν δύνανται νὰ εἶνε ξένοι ἐξ Ἑλλάδος καὶ μάλιστα μισθοφόροι. Ἄνδρες Ἕλληνες κάτοχοι τοιούτου πλούτου δὲν ἠσπάζοντο τὸν τυχοδιωκτικὸν βίον τοῦ μισθοφόρου. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν θὰ διήγειρον ἆρά γε τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τοῦ ἐγχωρίου βαρβάρου ἡγεμόνος, ὃν δέχεται ὁ Filow; Καὶ ἂν ὁ ἡγεμὼν οὗτος ηὐλαβήθη τὸν πλοῦτον τῶν μισθοφόρων ζώντων, πῶς ἀντέσχε νὰ μὴ σφετερισθῇ αὐτὸν ὅτε ἀπέθανον, θάπτων αὐτοὺς μετὰ μόνων τῶν ὅπλων, ἃ ἔφερον κατὰ τὴν μάχην; Καὶ πόσον πλουσιώτερος θὰ ἦτο ὁ ἡγεμὼν οὗτος, ἵνα δύναται νὰ ἔχῃ τοιούτους ἄνδρας ὡς μισθοφόρους; Ἂν δ' ἦτο πτωχότερος, δὲν θὰ κατεφρονεῖτο μὲν αὐτός, θὰ ἠπει-

1 Ἡ λαβὴ συνίσταται ἐξ ἕλικος κατακοσμήτου διὰ φύλλων καὶ ἀστραγάλων πλαστικῶν καὶ ἀνεχομένης ὑπὸ προτομῆς Μεδούσης. Αὕτη φορεῖ περιδέραιον καὶ φολιδωτὸν χιτῶνα θυσανωτὸν κάτω καὶ κατὰ τοὺς βραχίονας. Ἑκατέρα χεὶρ συνεσφιγμένη ἐρείδεται ὑπὸ τὸν ἀντίστοιχον μαστόν. Μεγάλοι οἱ ὀφθαλμοί, πλατεῖα ἡ ῥὶς καὶ τὸ στόμα, ἐξ οὗ κρέμαται ἡ γλῶσσα. Ἡ κόμη ὑπὲρ τὸ μέτωπον καταλήγει σπειροειδῶς εἰς ὄφεις. Ἑκατέρωθεν τοῦ προσώπου ἀνὰ πέντε βοστρύχους συνεστραμμένους μακροὺς μέχρι τοῦ στήθους. Ὄπισθεν δύο πτέρυγες (πρβλ. εἰκ. 29) καὶ δύο ὄφεις πρὸς στήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν ἅμα τῆς λαβῆς.

λεῖτο δ' ὁ θρόνος αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀσυνήθως πλουσίων καὶ ἑπομένως ἰσχυρῶν, καὶ ἐμπειροπολέμων δέ, κατὰ τὸν Filow, μισθοφόρων; Ἂν δ' ὁ ἐγχώριος βάρβαρος ἡγεμὼν εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ μισθοῖ τοιούτους ἄνδρας συναποφέροντας ἐκ τῆς πατρίδος τηλικοῦτον πλοῦτον, διατὶ δὲν εἶχεν ἐπάρκειαν νὰ ἔχῃ αὐτὸς τὸν πλοῦτον τοῦτον, ἀφ' οὗ ἐξ ἄλλου καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐγνώριζε καὶ τὰ προϊόντα αὐτῆς, ἅτινα ἐκόμιζον οἱ μισθοφόροι, οὓς αὐτὸς μετεπέμπετο; Καὶ ἂν τὰ κτερίσματα τῶν 7 τάφων ἀνῆκον εἰς τοὺς μισθοφόρους, τίνα λόγον ἔχει ἡ ἔρευνα περὶ τῆς δι' Ἰλλυρίας ὁδοῦ κορινθιακῶν ἔργων, ὅταν οἱ μισθοφόροι οὗτοι κομίζοντες αὐτὰ οἴκοθεν ἴσως, δὲν εἶνε βέβαιον, εἶνε μάλιστα ἀπίθανον, ὅτι θὰ ἐβάδιζον δι' Ἰλλυρίας ἐρχόμενοι κατὰ τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. εἰς τὴν βόρειον ὅμορον τῆς ὑφ' Ἑλλήνων βασιλευομένης Μακεδονίας, ἵνα μὴ στηριχθῶ καὶ εἰς τὴν καθ' ὅλου Ἑλληνικότητα τῆς Μακεδονίας, εἰς ἣν πιστεύω, καὶ διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἡ Θεσσαλία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε καθαρῶς ἑλληνικὴ χώρα, ἂν ἡ Μακεδονία δὲν ἐπροστάτευεν αὐτὴν ἀπὸ πάσης βαρβαρικῆς νοθείας; Καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι μισθοφόροι πολεμισταί, μάλιστα δὲ πλούσιοι, θὰ μετέβαινον εἰς κατωτέρου πολιτισμοῦ καὶ ἐπισφαλοῦς ὀργανώσεως καὶ τάξεως χώραν, ἵνα κινδυνεύσωσι μετὰ τοσούτων καὶ τοιούτων θησαυρῶν, ὅσους περιέσωσαν οἱ τάφοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλων, ἀπαραιτήτων ἐν τῷ βίῳ, οὓς ὅμως τὸ ἔθος δὲν ἀπῄτει νὰ θέσωσιν εἰς τοὺς τάφους ἢ οὓς τεθέντας ἔφθειρεν ὁ χρόνος;

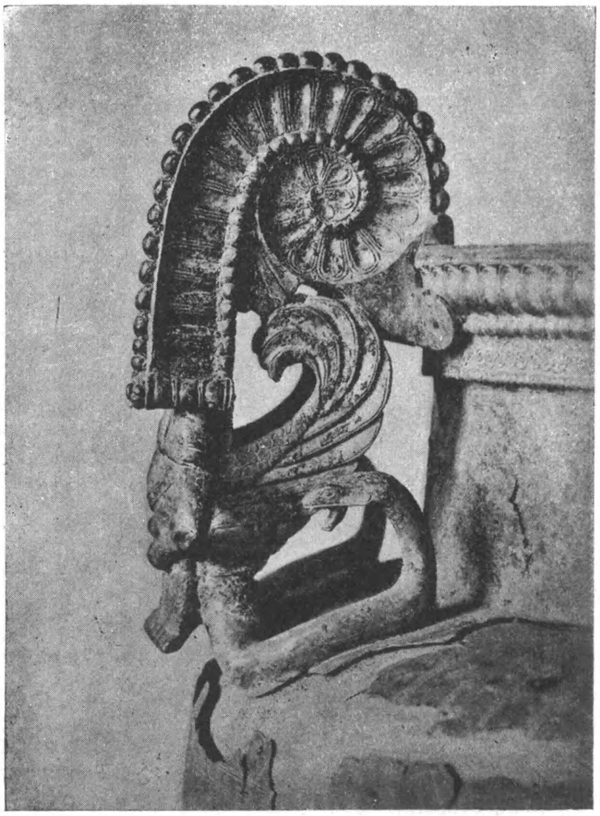

Εἰκ. 29 (= F. πίν. VIII, 2) Πλαγία ὄψις τῆς καλλιτέχνου λαβῆς (εἰκ. 28) τοῦ χαλκοῦ κρατῆρος (εἰκ. 25). [1]

Δὲν εἶνε λοιπὸν ξένοι πρὸς τὴν χώραν οἱ νεκροὶ τῶν 7 τάφων, ἢ δὲν εἶνε τόσον ξένοι, ὅσον ἂν ἦσαν μετάκλητοι μισθοφόροι τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰ. π. Χ.

Ἐρωτᾶται ἤδη, πῶς εὑρίσκονται ἔνθα εὑρίσκονται οἱ 7 τάφοι;

Καὶ πρῶτον παρατηροῦμεν, ὅτι πάντες οἱ νεκροὶ εἶνε ἄνδρες. Οὐδεμία γυνὴ ὑπάρχει ἐν τοῖς 7. Ἴσως τοῦτο εἶνε σύμπτωσις· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εἶνε σύμπτωσις, ὅτι καὶ οὐδεὶς παιδικὸς σκελετὸς ὑπάρχει, καίπερ τῆς θνησιμότητος τῶν παίδων ἀείποτε οὔσης μείζονος (πρβλ. *Θηβαϊκὰ* σ. 225_1). Φαίνεται δέ, ὅτι οὔτε ἄωροι οὔτε ὑπερώριμοι εἶνε οἱ 7 ἄνδρες, ἀλλὰ πάντες ἀκμαῖοι πολεμισταὶ τεθέντες πάνοπλοι εἰς τοὺς τάφους. Φαίνεται προσέτι, ὅτι καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ταφὴ αὐτῶν δὲν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ χρονικοῦ διαστήματος, τοὐλάχιστον φανεροῦ. Τὰ κοσμήματα τοῦ χρυσοῦ ἐλάσματος εἰκ. 11 τοῦ τάφου II εἶνε ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ἐλάσματος F. ἀριθ. 7 τοῦ τάφου III καὶ πιθανῶς διὰ τῆς αὐτῆς μήτρας ποιηθέντα κατὰ τὸν Filow. Τὸ αὐτό, νομίζω, ἰσχύει διὰ τοὺς 8 χρυσοῦς ἀστέρας τῆς εἰκ. 15

1 Δεικνύει πῶς τὸ ἄνω ἀνόργανον μέρος τῆς λαβῆς συνδέεται μετὰ τοῦ κρατῆρος καὶ μετὰ τῆς Μεδούσης καὶ τῶν πτερύγων της. Πρόσθετος ἐνίσχυσις εἶνε οἱ δύο ὄφεις, οἵτινες, ἐκφυόμενοι ἐκ τῶν νώτων τῆς Μεδούσης, ἁπλοῦσι τὸ σῶμα αὐτῶν, προσηλωμένον δι' ἥλων. ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου.

καὶ πολλὰς χρυσᾶς ταινίας μετὰ πλοχμοῦ (εἰκ. 12), αἵτινες προέρχονται ἐκ πάντων τῶν τάφων. Ἂν δ' αἱ εἰκόνες τοῦ Filow ἦσαν ὑπὸ τὴν αὐτὴν κλίμακα πᾶσαι, θὰ ἠδύνατό τις ἴσως καὶ πλείονας τοιαύτας ἀναλογίας νὰ πιστώσῃ ἄνευ αὐτοψίας αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων.

Ἔπειτα δὲν εὑρέθη «πόλις» τις ἀρχαία παρὰ τοὺς τάφους, ἡ δὲ Λυχνιδὸς κεῖται 10 χιλιόμετρα μακράν, ἄλλη δέ τις ὄχθη τῆς Λυχνίτιδος λίμνης 3 χιλιόμετρα μακράν, ἀλλὰ στερεῖται παντὸς ἀρχαίου λειψάνου. Δὲν γνωρίζω δὲ καὶ διὰ τίνος γνώμονος μετρεῖ ὁ Schkorpil τὰ ἀναζητούμενα ἐρείπια, ἤτοι ἂν ἐνθυμῆται, ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ καὶ μάλιστα τῇ μεσογαίᾳ καὶ βορείῳ κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους χρόνους μόνον κῶμαι μικραὶ ἴσως ὑπῆρχον, ἐκτισμέναι πενιχρῶς, ὥστε νὰ μὴ καταλίπωσιν ἐπιφανῆ ἢ ἀξιόλογα λείψανα πλὴν ὀστράκων καὶ χωμάτων καὶ λιθαρίων τινῶν. Εἰς ἐπίμετρον δὲν εὑρέθησαν παρὰ τοὺς 7 ἄλλοι τάφοι ἀναλόγως παλαιοὶ (ὁ τύμβος Mogila, εἰκ. 1, δὲν ἠρευνήθη βαθέως) οὐδὲ πολυάνδριόν τι, εἰ καὶ ἡ συστὰς τῶν τάφων τούτων, συγχρόνων ὄντων, μᾶλλον πολυάνδριον δύναται νὰ ὀνομάζηται ἡ νεκρόπολις.

Οἱ 7 δὲ νεκροὶ εὑρέθησαν πάντες τεταμένοι κανονικῶς συμφώνως τοὐλάχιστον πρὸς τὰ σχέδια τοῦ Schkorpil, ἅτινα πρέπει νὰ συνετάχθησαν βεβαίως κατὰ σῳζόμενα λείψανα τῶν σκελετῶν· βεβαιοῖ δὲ τὴν τοιαύτην θέσιν τῶν νεκρῶν ῥητῶς καὶ ὁ Filow σελ. 4.

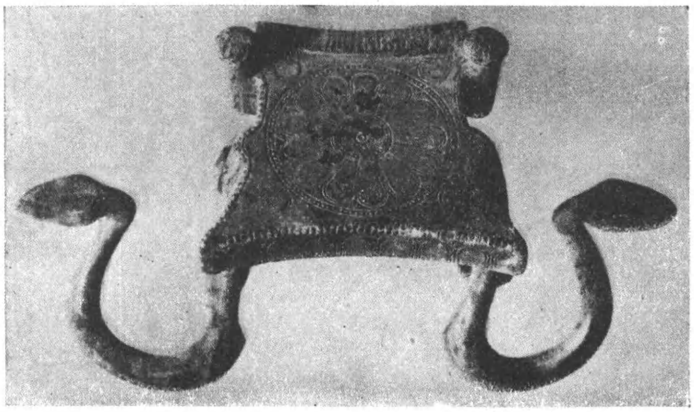

Εἰκ. 30 (=F. εἰκ. 45). Λαβὴ τοῦ κρατῆρος F. ἀριθ. 65. Τάφ. VII 41.[1]

Ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, οἱ 7 τάφοι ἔκειντο ἐν ἐρημίᾳ, ἡ δὲ σύγχρονος ὄρυξις αὐτῶν χάριν 7 πολεμιστῶν ἑρμηνεύεται, μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι εἶνε νεκροὶ μάχης, πεσόντες καὶ ἐκπνεύσαντες ἀμέσως ἐπὶ τοῦ πέριξ ἐκτεινομένου πεδίου τῆς μάχης ἢ μετ' οὐ πολὺν χρόνον.

Ἡ κανονικὴ δ' ἐν τῷ τάφῳ ἀπόθεσις αὐτῶν ἐκτεταμένων δεικνύει προσέτι καὶ μόνη -ἄνευ δηλ. τοῦ πλούτου τῶν κτερισμάτων- ὅτι ὁ στρατὸς αὐτῶν πιθανώτατα ἦτο νικητής. Ὁ Θηβαῖος ἱερολοχίτης, τοῦ ὁποίου τὸν σκελετὸν ἔχομεν ἐν τῷ Ἐθνικῷ μουσείῳ, κομίσαντες ἐκ τοῦ ὑπὸ τὸν λέοντα Θηβαϊκοῦ πολυανδρίου τῆς Χαιρωνείας, νεκρὸς τῆς ὁμωνύμου μάχης (338 π. Χ.), εἶνε ἀτάκτως κατακεκλιμένος μετ' ἀτάκτως συνεσταλμένων τῶν ἄκρων, διότι ἀνήκει εἰς τὴν ἡττηθεῖσαν στρατιάν· τὸ πεδίον τῆς μάχης εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ Φιλίππου (τὸ πολυάνδριον τῶν Μακεδόνων εἶνε ἐντεῦθεν τοῦ τῶν Θηβαίων καὶ ἑπομένως τῶν ἀρχικῶν Θηβαϊκῶν γραμμῶν· πρβλ. τὸν χάρτην παρὰ Σωτηριάδῃ *Athen. Mitt.* 1903 σελ. 305 καὶ ἀσχέτως πρὸς τὰς χαρασσομένας ἐκεῖ γραμμὰς παρατάξεως), οἱ δὲ νεκροὶ τῶν ἡττημένων, ἄφιλοι ἐκπνεύσαντες καὶ ἐγκαταλειφθέντες, ἐψύγησαν καὶ ἐλορδώθησαν ἢ ἐπάγησαν, ὡς ἔτυχον· οὕτω δὲ καὶ ἐτάφησαν ὅτε ἀνηρέθησαν ὑπόσπονδοι.[2]

1 Ὕψ. λαβῆς 0,132μ. Τῆς πλακὸς μῆκ. 0,082, πλ. 0,073μ. Ἐπ' αὐτῆς ῥόδαξ ἐγχάρακτος, ἐν ταῖς γωνίαις φύλλα, κατὰ τὰ χείλη ἀστράγαλος, εἰς τὰς πλευρὰς φύλλα. Ἐκ τῶν δύο γωνιῶν ἐκπορεύονται ὄφεις μετ' ἀνυψωμένων κεφαλῶν, κεκοσμημένοι ἐγχαράκτως καὶ στικτῶς. Ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι παραπλήσιοι κρατῆρες (ὅρα Filow ἀριθ. 66-67) καὶ ἄλλοι ἄνευ λαβῶν.

2 Τοῦτο δὲν ἔγινε μετὰ μακρὸν ἄγαν χρόνον, ὡς ἐπιτρέπει νὰ νοήσωμεν ὁ Σωτηριάδης ἔ. ἀ. 311-2, διότι θὰ ἤρχετο ἡ διάλυσις τῶν σαρκῶν, ὅτε θὰ ἔδει οἱ νεκροὶ νὰ καῶσιν, ἐν ᾧ ὁ Σταματάκης *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑτ.* 1883 σ. 69 λέγει, ὅτι ἐκ τῶν 254 νεκρῶν δύο μόνον ἦσαν κεκαυμένοι.

Ἐξ ἄλλου οἱ 7 ἄκαυστοι νεκροὶ τοῦ ἐν Θεσπιαῖς πολυανδρίου (*Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας* 1911 σελ. 154 ἑξ. 159) τῶν Θεσπιέων νικητῶν τῆς παρὰ τὸ Δήλιον μάχης (424 π. Χ.) εἶνε, πλὴν ἑνός, κανονικῶς τεταμένοι. Τὴν ἀκανόνιστον θέσιν τοῦ ἑνὸς νεκροῦ δικαιολογεῖ ἡ μέχρι νυκτὸς παράτασις τῆς μάχης ἐκείνης. (Πρβλ. καὶ Ἀθηναϊκὸν πολεμικὸν τάφον *παράρτ.* *Ἀρχ. Δελτ.* 1915,74 II, 1916,59 II).

Οἱ νεκροὶ λοιπὸν τοῦ Τρεμπένιστε ἐκρίθη καλὸν νὰ ταφῶσιν ἐκεῖ, ἔνθα ἐνδόξως ἔπεσον, ὡς οἱ Μαραθωνομάχοι. Οἱ τάφοι αὐτῶν, περίφρακτοι πιθανῶς διὰ σηκοῦ τινος, ἀπετέλεσαν ἡρῷον, οὗ ἡ λατρεία ἦτο ἅμα προσκύνημα (pelerinage) πρὸς τὸν ἔνδοξον τόπον. Τοιαύτη λατρεία θὰ συνεπλήρου τὰ μυκηναϊκὰ ἔθιμα τὰ διατηρηθέντα ἐν Τρεμπένιστε κατὰ τὸ πιθανὸν παράδειγμα τῶν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1918,58), ὅπερ ἐτηρεῖτο καὶ πολλαχοῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περυσινὴν ἀνακοίνωσίν μου πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν.

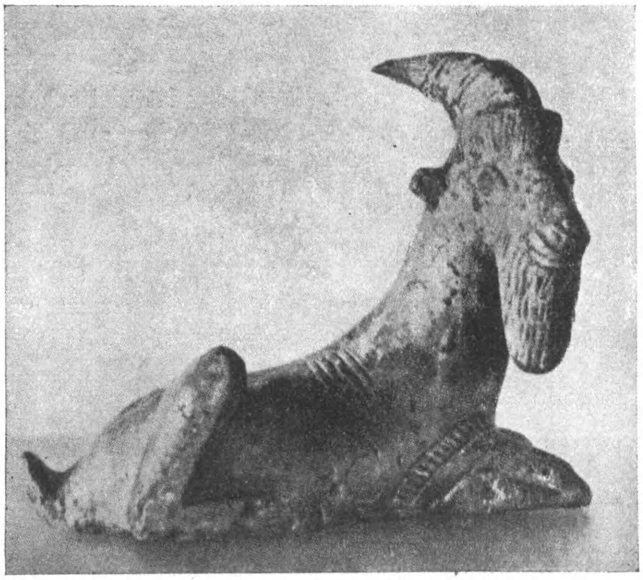

Εἰκ. 31 (=F. Εἰκ. 53). Χαλκοῦς τράγος κόσμημα τῶν ὤμων τοῦ κρατῆρος F. ἀριθ. 69 τοῦ τάφου I; [1]

Ἂν οἱ νεκροί, πρὶν ταφῶσιν, ἐκομίσθησαν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ προυτέθησαν εἰς τὴν πόλιν, ἔστω αὕτη ἡ Λυχνιδός, καὶ ἔπειτα πάλιν μετηνέχθησαν εἰς τοὺς τάφους, ἢ ἂν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐγένετο ὁ στολισμὸς καὶ πᾶσα ἡ πρὸς αὐτοὺς προσήκουσα τιμή, τοῦτο ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τοῦ ἐντελῶς ἢ μὴ ἐντελῶς συγχρόνου θανάτου αὐτῶν, καὶ ἐκ τοῦ ἀπαιτηθέντος χρόνου πρὸς ὄρυξιν πάντων συγχρόνως ἢ χωριστὰ ἑκάστου τάφου (ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι πολεμιστής τις ἀπέθανεν ἐκ τῶν τραυμάτων ὕστερόν πως) καὶ ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἄλλων λόγων, οἷον ἐθίμων ἐν γένει ἢ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς πολέμους. Ἀλλὰ ταῦτα ἐκφεύγουσιν ὄχι μόνον τὴν ἀκρίβειαν ἀλλὰ καὶ τὴν πιθανολογίαν. Καὶ ὅμως κατωτέρω θὰ γίνῃ ἴσως σαφέστερον τὸ πρᾶγμα.

Δὲν θὰ μειώσωμεν ὅμως τὴν ἀξίαν τῶν ἐν πολέμῳ ἐρευνῶν τοῦ Schkorpil, ἂν εἴπωμεν, ὅτι ἴσως ὑπάρχει ἀκόμη στάδιον πρὸς περαιτέρω ἐξέτασιν τοῦ ἐδάφους καὶ ἀναζήτησιν τοὐλάχιστον ἄλλων τάφων καὶ πρὸ πάντων πολυανδρίου τινὸς τῶν πεσόντων στρατιωτῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε καὶ κεκαυμένον, ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι, καθὼς ἦτο κοινὸς ὁ παλαιὸς τύπος τῆς ταφῆς ἐν Ἑλλάδι καὶ Μακεδονίᾳ, οὕτω ἠδύνατο ἔπειτα νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ καῦσις καὶ νὰ εὑρίσκηται κατὰ τὸν 6ον αἰ. ἐν παραλλήλῳ χρήσει πρὸς τὴν ταφὴν ὡς καὶ

1 Ὁ τράγος εἶνε κοῖλος κεχυμένος καὶ πλήρης μολύβδου κάτωθεν· πρασίνη ἡ κατίωσις. Μετὰ δύο ἄλλων ἀπολομένων ἐπεκάθητο ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ κρατῆρος F. ἀριθ. 69 εἰκ. 52 τοῦ τάφ. I. Μεταξὺ τῶν τράγων κυλινδρικαὶ λαβαὶ τρεῖς (ὅμοιαι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 παράρτ. σ. 25 εἰκ. 16 ϑ, ι). Μῆκ. τοῦ τράγου 0,068 μ., ὕψ. 0,053 μ. Ἡ ἐργασία κατωτέρα τῆς τῶν ἀγελάδων (εἰκ. 26). Μέγας ὀφθαλμός, τρίχωμα ὑπὲρ τὸ μέτωπον ἀνωρθωμένον, πλατέα κέρατα, μικρὰ ὦτα, μακρὸς πώγων, ὑπὲρ τὰ πρόσθια σκέλη κόσμημα. σχηματικὴ δήλωσις πλευρῶν· λείπει τὸ ὀπίσθιον ἀριστερὸν σκέλος, μὴ ποιηθέν. Τοιοῦτοι τράγοι, ἐξ ὁμοίων βεβαίως ἀγγείων, καὶ ἄλλοι γνωστοί. Εἷς ἐκ Γευγελῆς τῆς Μακεδονίας ἐν Σόφιᾳ (F. εἰκ. 54).

παρὰ τοῖς νοτίοις Ἕλλησι· συνέβαινε δ' ἀληθῶς οὕτω παρὰ τοῖς Μακεδόσι κατὰ τὸν 4ον αἰ: οἱ ἐν Χαιρωνείᾳ πεσόντες Μακεδόνες ἐκάησαν (Sotiriades ἔ. ἄ. 301 ἑξ.), ὁ Ἡφαιστίων ἐκάη, ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας «ἐτάφη».

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΓΝΩΜΗΝ ΤΟΥ FABRICIUS

Ἂν πρέπῃ συλλαμβάνοντες τὰ γενικώτερα πορίσματα ἐκ τῆς ἐν τῷ βορρᾷ παρουσίας τῶν τάφων ἐκείνων, νὰ κεφαλαιώσωμεν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῶν πέριξ τόπων, λέγομεν τάδε:

Κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχήν, ἀκμάζουσαν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀκτινοβολοῦσαν μέχρι τῶν βορείων τῆς Ἰλλυρίας καὶ Μακεδονίας μερῶν, μετεκλήθη ὑπὸ τῶν Ἐγχελέων δυναστεία ἐκ Θηβῶν, μιᾶς τῶν τότε «Μεγάλων Δυνάμεων», ὧν ἡ φήμη δὲν θὰ ἦτο ἄγνωστος ἐν τῷ βορρᾷ, ὡς δὲν ἦτο ἄγνωστος ἐν Ἀνατολῇ, ἐν τῇ Φρυγίᾳ τοῦ Μπογάζκιοϊ. Ἡ ἀχαϊκὴ δυναστεία αὕτη (παρ' Ἑλλανίκῳ ὁ Μακεδὼν ἦτο υἱὸς τοῦ Αἰόλου, Στέφ. Βυζ. λ. Μακεδονία) συνωδεύετο πιθανῶς ὑπὸ πολυαρίθμου ἀκολουθίας καὶ ἠδυνήθη, ἀντὶ νὰ ἀφομοιωθῇ, τοὐναντίον νὰ διατηρήσῃ τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς πατρίδος αὐτῆς, τῇ βοηθείᾳ ἴσως καὶ τῆς συγγενείας, ἣν εἶχε πρὸς μεῖζον ἢ ἔλασσον πλῆθος τῶν ἐγχωρίων κατοίκων, καταλειφθέντων ἐκεῖ ἤδη κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ βορρᾶ καθόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα τοῦ φύλου τῶν Ἀχαιῶν. Τὸ ὄνομα τῶν Ἐγχελέων ἢ Ἐγχελάνων εἶνε τόσον πρόσφορον κατοίκοις παραλιμνίου χώρας, ὅσον εἶνε καὶ Ἑλληνικὸν τὴν καταγωγήν, ὅμοιον δ' εἶνε τὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης καὶ τῆς Λυχνιδοῦ, τῶν Βοιῶν (πρβλ. Βοιωτοὶ) καὶ τῶν βορειότερον κειμένων Ἀλαλκομενῶν ὡς καὶ ἄλλων παλαιῶν Μακεδονικῶν πόλεων. Αἱ σχέσεις δὲ τῆς χώρας ταύτης πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐξηκολούθησαν μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν Δωριέων, οἵτινες ἦσαν καθ' Ἡρόδοτον «Μακεδνὸν ἔθνος» καὶ παρ' ὧν παρέλαβον ἢ ἐκράτησαν τὸν καὶ

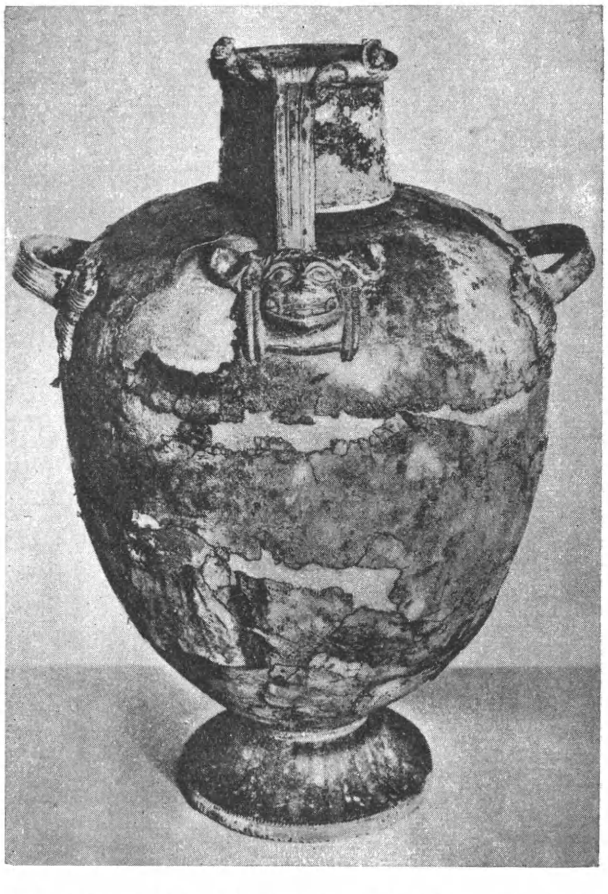

Εἰκ. 32 (=F. ἀριθ. 70, πίν. IX_1). Χαλκῆ ὑδρία τοῦ τάφ. I. (πρβλ. εἰκ. 33). [1]

1 Τῆς ὑδρίας ὕψος 0,53 μ., ἄνευ δὲ τοῦ ποδὸς ὕψος 0,468 μ. ὕψ. λαιμοῦ 0,092μ. Διάμ. στομίου 0,125μ., τῆς κοιλίας 0,32μ. Ὕψ. τοῦ μὴ ἀνήκοντος εἰς τὸ ἀγγεῖον ποδὸς 0,062μ., διάμ. 0,189μ. Κυανοπρασίνη κατίωσις. Ὑψηλὸς στενὸς λαιμός. Ἰσχυρῶς καμπύλοι ὦμοι ἀρχαϊκῷ τρόπῳ. Ἡ κάθετος λαβὴ ῥαβδωτὴ (ὕψ. 0,205μ.). Ἄνω συνδέεται μετὰ τοῦ χείλους διὰ δύο κατακεκλιμένων λεόντων φερόντων χαίτην. Τὸ κάτω μέρος τῆς λαβῆς ἀποτελεῖται ἐκ τετραγώνου γοργονείου φοβεροῦ: μεγάλοι ὀφθαλμοὶ προπετεῖς, ὁμοίως αἱ ὀφρύες καὶ αἱ βλεφαρίδες, σιμὴ ἐπτυχωμένη ῥίς, στόμα μέγιστον, γλῶσσα ἐξερχομένη, ὀδόντες μεγάλοι, ἐν οἷς καὶ τέσσαρες χαυλιόδοντες. Κόμη ὑπὲρ τὸ μέτωπον σπειροειδὴς καὶ δύο κέρατα, δύο δὲ ὄφεις ἐντεῦθεν ἐξικνοῦνται εἰς τὸν ὦμον τοῦ ἀγγείου ὡς σύνδεσμοι. Δύο βόστρυχοι καταπίπτουσιν ἑκατέρωθεν τοῦ προσώπου. Ὦτα εὐρέα προσηλούμενα εἰς τὸ ἀγγεῖον.—Αἱ ὁριζόντιαι λαβαὶ (μῆκ. 0,188 μ.) κοσμοῦνται εἰς τὰ ἄκρα (εἰκ. 33) διὰ δύο συμμέτρως διατεθειμένων καὶ προσηλωμένων προτομῶν ἵππων, χαῖται μακραί. —Ὁ ποὺς εἶναι ἄλλου ἀγγείου τοῦ τάφ. III. ἐργασία ὁμοία. Ἁπλουστέρας λαβὰς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ὅρα *Ἀρχ. Δελτ.* 1925 Παράρτ. σ. 22-24. Ἄλλα παράλληλα ἔργα παρὰ Filow σελ. 56 ἑξ.

καὶ ἐκ Βοσνίας γνωστὸν πάλαι (πρβλ. Casson ἔ. ἀ. 310 κ. ἀ. *Ἑλληνικὰ* 1928, 163) μαίανδρον (εἰκ. 5,13) τὸ ὑφαντουργικὸν τοῦτο, ὡς ὅλος ὁ γεωμετρικὸς ρυθμός, στοιχεῖον τῶν ὀρεινῶν κτηνοτρόφων (πρβλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη ἐν *Νέᾳ Ἑστίᾳ* 1927: *οἱ Σαρακατσαναῖοι, τὰ διακοσμητικὰ θέματα στὴν κεντητική τους τέχνη*). Τὸν μαίανδρον δὲ προσέθεσαν εἰς τὰ κοσμήματα τὰ ἔχοντα τὴν στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὰ πατροπαράδοτα αὐτῶν ἔθιμα τῆς ταφῆς.

Ἡ ἐπιμειξία ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς πρωτοκορινθιακοὺς λεγομένους καὶ τοὺς κορινθιακοὺς χρόνους, ὡς δεικνύει ἡ παρουσία τοῦ κοσμηματικοῦ πλοχμοῦ πρῶτον, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ᾠοειδῶν φύλλων, ἅτινα οἰκειοῦνται ἐκ τῶν κορινθιακῶν ἀρυβάλλων (*Ἀρχ. Ἐφ.* 1912, 113 ἑξ.) οἱ ἐγχώριοι τεχνῖται καὶ προσάπτουσιν ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν «ἱερὸν» χρυσοῦν κόσμον (π. χ. εἰκ. 5,6,7,13, F. ἀριθ. 6,7,17,18), ἐκτὸς ἂν διετήρησαν αὐτὰ μετὰ τῶν ῥοδάκων τῶν ἐνταφίων χρυσῶν ἐλασμάτων (εἰκ. 8,10) ἀπὸ τῶν χαλκῶν χρόνων τῶν Μυκηνῶν καὶ τῶν ἔτι παλαιοτέρων, ὡς εἶπον ἤδη (σ. 55_1,61,62 πρβλ. καὶ *Θηβαϊκὰ* σ. 152 εἰκ. 113,1)· ληκύθια ὅμως ἤτοι ἀρύβαλλοι ἑλληνικοῦ σχήματος καὶ σύγχρονα αὐτοῖς ἀλάβαστρα (εἰκ. 60,63. F. ἀριθ. 139 ἑξ.) εἰσάγονται ἐκεῖσε καί, ἂν οἱ ἀρύβαλλοι τοὐλάχιστον ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν τοῖς γυμνασίοις ὡς ἐν νοτίῳ Ἑλλάδι, ὑποδηλοῦσιν ὁμοιότητα βίου.

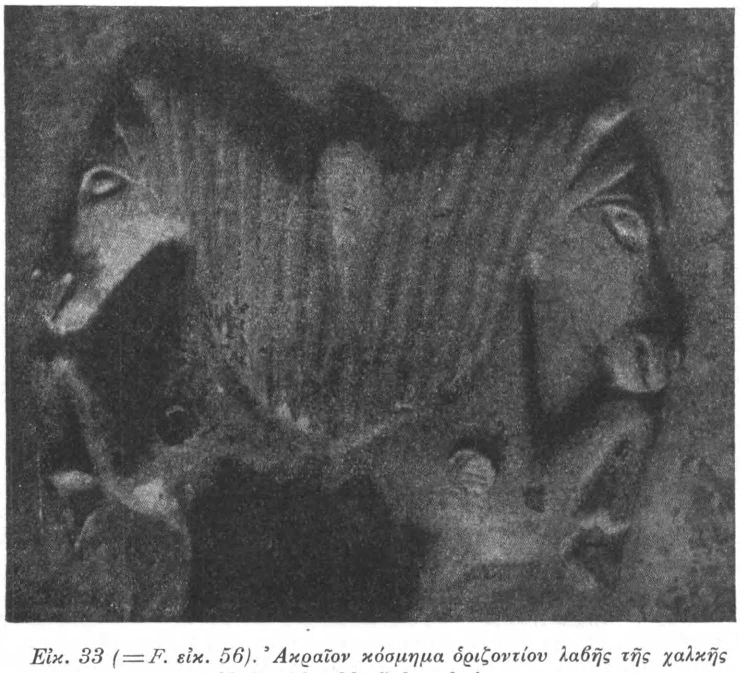

Εἰκ. 33 (=F. εἰκ. 56). Ἀκραῖον κόσμημα ὁριζοντίου λαβῆς τῆς χαλκῆς ὑδρίας (εἰκ. 32) ὄρθιον ὁρώμεον.

Ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, προϋποθέτουσα συνέχειαν τῶν ἐπιμειξιῶν, ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὸν 6ον αἰ., ὅτε πρῶτον μὲν παραλαμβάνονται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων τεχνιτῶν καὶ χρησιμοποιοῦνται μετὰ τῆς κλίμακος τῶν εἰρημένων παλαιοτέρων διακοσμητικῶν στοιχείων τὰ ἀνθέμια τοῦ λωτοῦ (εἰκ. 8 - 10 F. ἀριθ. 4,5,9,28), εἶτα δὲ εἰσάγονται τὰ θαυμαστὰ χαλκᾶ ἀγγεῖα καὶ ὅσα ἄλλα ἐκ τῶν κατωτέρας ποιότητας χαρακτηρισθέντων κτερισμάτων θὰ καταλήξῃ νὰ ἀποδεχθῇ ἡ ἔρευνα ὡς γνησίως ἑλληνικὰ καὶ ἑπομένως ἐπείσακτα ἔργα.

Τὴν ἐπίδρασιν τῶν χρόνων τῆς προηγμένης ταύτης ἑλληνικῆς τέχνης ἐπὶ τὴν ἐγχωρίαν Μακεδονικὴν θὰ πιστώσῃ ὅστις ἀνακαλύψῃ περὶ τὴν λίμνην τῆς Λυχνιδοῦ ἢ καθ' ὅλου ἐν τῷ Μακεδονικῷ βορρᾷ ἐγχώρια ἔργα τοῦ 5ου αἰ. Ἤδη τινὰ συνεκέντρωσεν ὁ Οἰκονόμος *Athen. Mitt.* 1926 75 ἑξ. καὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ Μακεδονία, κατέχουσα ἄφθονον πρώτην ὕλην, εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχε καὶ ἐγχώριον βιομηχανίαν. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπιβάλλεται νῦν· διότι π. χ. οἱ ἱππεῖς οἱ ἀργυροῖ δὲν δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς μίμησιν ἑλληνικὴν ὡς ἔργα τε καὶ ὡς κτερίσματα, καίπερ ἐν Βοιωτίᾳ εὑρισκόμενοι ἐν τάφοις ἀφθονώτατοι ἔν τε ἀτέχνῳ πολλάκις καὶ ἐν τεχνικῇ ἐνίοτε μορφῇ (π. χ. *Annual* ἔ. ἀ. πίν. XII.), ἐπειδὴ ἡ Μακεδονία γνωρίζει ἵππους ὡς κτερίσματα ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων τοῦ Πάτελι (Casson ἔ. ἀ. σελ. 150), φίλιπποι δ' ἦσαν ἀεὶ οἱ Μακεδόνες (πρβλ. τὰ νομίσματα τῶν βασιλέων).

Η ΠΑΛΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ ΕΚΕΙΝΩΝ

Ἀλλ᾽ ἤδη εἰσήλθομεν εἰς χρονικὴν περίοδον, καθ᾽ ἣν δὲν ἀρκεῖ νὰ γίνεται λόγος περὶ ἐπιδράσεως ἁπλῆς. Ἡ χώρα τῶν Ἐγχελέων πιθανώτατα περιέπεσεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Μακεδόνων βασιλέων ἤδη κατὰ τὸν 6ον αἰ. π.Χ. Διότι ὁ Θουκυδίδης ΙΙ,99, συνοψίζων τὴν πρὸ αὐτοῦ ἱστορίαν τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους λέγει: «*Τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγκησταὶ καὶ Ἐλιμιῶται* ***καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ ξύμμαχα μέν ἐστι τούτοις καὶ ὑπήκοα, βασιλείας δ᾽ ἔχει καθ᾽ αὑτά.*** *Τὴν δὲ περὶ θάλασσαν νῦν Μακεδονίαν Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους, πρῶτον ἐκτήσαντο* (πρβλ. Beloch² ἔ.ἄ. I,I σ. 341) *καὶ ἐβασίλευσαν ἀναστήσαντες μάχῃ... Πίερας... Βοττιαίους... Τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενήν τινα καθήκουσαν ἄνωθεν μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης ἐκτήσαντο καὶ πέραν Ἀξιοῦ μέχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν... Ἀνέστησαν δὲ καὶ ἐκ τῆς νῦν Ἐορδίας καλουμένης Ἐορδούς, ὧν οἱ μὲν πολλοὶ ἐφθάρησαν... καὶ ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμῶπας.* ***Ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν οἱ Μακεδόνες οὗτοι, ἃ καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι... Τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται*** *καὶ Περδίκκας Ἀλεξάνδρου βασιλεὺς αὐτῶν ἦν, ὅτε»* κλπ.

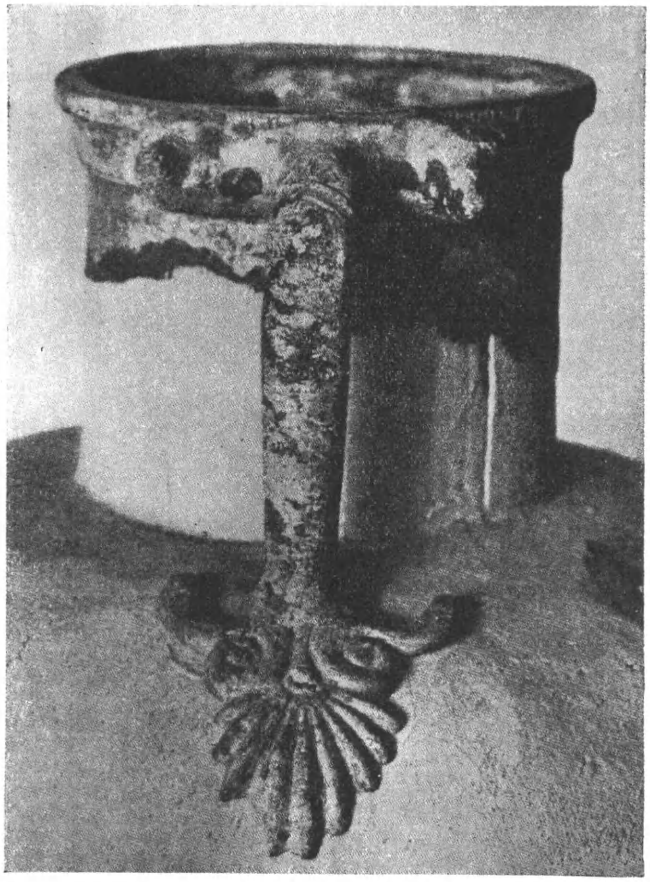

Εἰκ. 34 (=F. ἀριθ. 71, εἰκ. 62). Μέρος χαλκοῦ ἀμφορέως τοῦ τάφ. II. [1]

Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις δύο σημεῖα δέονται διασαφήσεως. Ἡ λέξις *ἐπάνωθεν* δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ τὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπώτερα πρὸς Δ ἔθνη ἢ τὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπώτερα πρὸς βορρᾶν. Μνημονεύσας ρητῶς τῶν Ἐλιμιωτῶν, τῶν Ἐορδῶν καὶ τῶν Λυγκηστῶν περιέγραψεν ἅπαν τὸ δυτικὸν ὀροπέδιον τῆς Μακεδονίας, μέχρι τοῦ Βοΐου ὄρους, τοῦ φυσικοῦ ὁρίου αὐτῆς, ἀφ᾽ οὗ κατάγονται οἱ Βοιωτοί, παραλιπὼν μόνον τὴν Ὀρεστίδα, διότι αὕτη ἦν τὸ ὁρμητήριον αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους, ἂν τοῦτο ἀληθῶς συμφύρηται παρ᾽ Ἡροδ. 8,137, ὃν δὲν ἀγνοεῖ ὁ Θουκυδίδης. Ἄλλο ἔθνος πρὸς Δ. δὲν ὑπολείπεται, ὥστε τὸ *ἐπάνωθεν* δηλοῖ τὰ πρὸς βορρᾶν ἔθνη ὑπὲρ τοὺς Λυγκηστάς, (πρβλ. Στράβων 326 «τὴν ἄνω

1 Ὕψ. ὁλικὸν 0,442μ., ὕψ. λαιμοῦ 0,095μ. Διάμ. στομίου 0,124μ., τῆς κοιλίας 0,295μ. Τοῦ ποδὸς ὕψ. 0,016, διάμ. 0,111μ. Βαθυπρασίνη κατίωσις. Τὸ χεῖλος ἐπάνω καὶ πέριξ κεκοσμημένον. Ὁ ποὺς ἁδρῶς διὰ γωνιῶν ἢ ὀξυκορύφων φύλλων κεκοσμημένος. Αἱ λαβαὶ (ὕψ. 0,15μ.) στρεπταὶ ἀραιῶς, ἀναπτυσσόμεναι ἐπάνω ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ χείλους, ὡς κεφαλαὶ κυνῶν ἢ πιθήκων ἀπειρόκαλοι, καὶ προσηλούμεναι, κάτω δ᾽ ἔχουσαι ἀνθέμιον (πρβλ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 παράρτ. σ. 24 εἰκ. 12 ε, ζ τῆς Ἀκροπόλεως), οὗ αἱ ἕλικες τῆς βάσεως λήγουσιν εἰς κεφαλὰς ὄφεων ἁδρῶς εἰργασμένας καὶ ἐφηλωμένας ἐπὶ τοῦ ἀγγείου.

Μακεδονίαν» *Ἀθηνᾷ* 1913,469). Τοιοῦτον ἔθνος εἶνε οἱ Πελαγόνες, συγγενεῖς ἴσως πρὸς τοὺς Πελασγοὺς καὶ τοὺς ὄχι ξένους πρὸς τὴν ἑλλ. φυλὴν Παίονας (Justin. 7,1 Beloch² $I,_{II}$ σ. 55 ἑξ.), ἀλλ' εἶνε ἕν, ἐν ᾧ ζητοῦνται πλείονα, ἀφ' οὗ ὁ Θουκυδίδης λέγει δὶς «ἄλλα ἔθνη». Ἐπειδὴ δὲ ὑπὲρ τοὺς Πελαγόνας ἢ παρ' αὐτοὺς πρὸς Α εἶνε οἱ Δουρίοπες ἢ Δευρίοπες καὶ οἱ Δασσαρῆται, ἐν οἷς οἱ Ἐγχελεῖς τοῦ Fabricius, οὗτοι, ἂν ὅλοι ἔζων αὐτόθι ἔκπαλαι, πρέπει πάντως νὰ εἶχον ὑποταχθῆ τοὐλάχιστον ὑπ' Ἀλεξάνδρου Α' τοῦ Φιλέλληνος, πατρὸς τοῦ Περδίκκου, εἰ μὴ πρότερον ὑπὸ τῶν προκατόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου.[1]

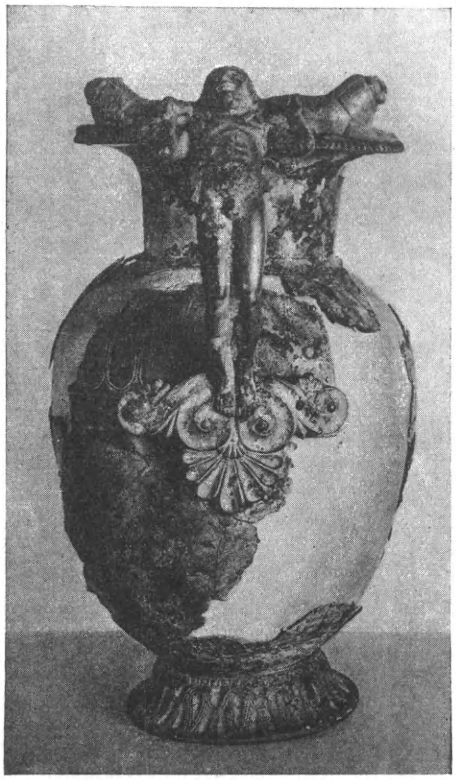
Εἰκ. 35 =(F. ἀριθ. 72. Πίν. X_1). Τάφ. I (;). Οἰνοχόη χαλκῆ (πρβλ. εἰκ. 36 - 39). [3]

Οὕτω λοιπὸν εἶχον τὰ πράγματα ἐπὶ Θουκυδίδου, τουτέστιν, εἰμὴ ἐπὶ Περδίκκου (Θουκ. 4,79), ἀλλὰ βεβαίως ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ (413 π. Χ.) Ἀρχελάου, ὅστις καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους προήγαγε· διότι «βασιλεὺς γενόμενος τὰ νῦν ὄντα ἐν τῇ χώρᾳ ᾠκοδόμησε καὶ ὁδοὺς εὐθείας ἔτεμε καὶ τἆλλα διεκόσμησε τά τε κατὰ τὸν πόλεμον ἵπποις καὶ ὅπλοις καὶ τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ κρείσσονι ἢ ξύμπαντες οἱ ἄλλοι βασιλεῖς ὀκτὼ οἱ πρὸ αὐτοῦ γενόμενοι» (Θουκ. II 100). Τομὴ ὁδῶν ἐν παλαιοῖς χρόνοις προϋποθέτει ἀνάγκας εὐρέος κράτους.[2] Εἶνε δ' ἄλλοθεν γνωστόν, ὅτι ὁ Ἀρχέλαος ἦτο καὶ τῶν Ἑλληνίδων Μουσῶν λάτρης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας θεραπευτής. Πάσας τὰς εἰρημένας χώρας «καὶ νῦν ἔτι ἔχουσι» λέγει ὁ Θουκυδίδης ἤτοι καὶ μετὰ πάροδον ἑκατονταετίας περίπου κατεῖχον. «Τὸ δὲ ξύμπαν Μακεδονία καλεῖται.»

Ἔκτοτε τὸ κράτος τῆς Μακεδονίας, μάλιστα μετὰ τὴν μεσολαβήσασαν μέχρι Φιλίππου ἀκαταστασίαν, μόνον δόξαν καὶ εὐδοκίμησιν ἐγνώρισε καὶ ηὐξήθη μέγα διὰ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὥστε νὰ εἶνε ἀμφίβολον καὶ σχεδὸν ἀπίστευτον, ὅτι τὰ «ἄλλα ἔθνη» ἀπηλλάγησαν τῆς «συμμαχίας καὶ ὑπηκοότητος» τῶν Μακεδόνων, ἂν μάλιστα δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὑπόταξις αὐτῶν εἶχε γίνει διὰ μερικῆς *ἀναστάσεως* τῶν δυσηνίων κατοίκων καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτῶν διὰ πιστοτέρων ἀνθρώπων ἐποίκων Μακεδόνων, ὡς συνειθίζετο.[4]

1 Ὁ Casson ἔ. ἄ. 310 πλανᾶται, νομίζω, δεχόμενος Ἰλλυριοὺς ἐν τῇ περὶ τὸ Μοναστήριον (Πελαγονίᾳ) χώρᾳ ἐκ τοῦ Θουκυδ. 4, 124, ὅστις οὐδὲν τοιοῦτον λέγει. Διακρίνει δὲ τοὺς Λυγκηστὰς ἀπὸ τῶν Ἰλλυριῶν ὡς ἀλλοφύλους (4, 124 - 5).

2 Αἱ ὁδοὶ αὗται δεικνύουσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐστοχάζετο ἀληθῶς τῆς λύσεως προβλημάτων μεγάλου κράτους. Τοιαύτας ἀνάγκας ἔχουσι κυρίως τοιαῦτα κράτη. Ὅτε ὁ Ξέρξης ἐκ Θέρμης ἡτοιμάζετο νὰ εἰσβάλῃ εἰς Θεσσαλίαν, διέταξε τριτημορίδα τοῦ στρατοῦ νὰ κείρῃ τὰ Πιέρια ὄρη, ἵνα διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Πέτρας ὁδηγήσῃ εἰς Περραιβίαν καὶ Θεσσαλίαν τὴν στρατιάν (Ἡρόδ. 7, 131)· ὁ δὲ Σιτάλκης, ὅτε εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μακεδονίαν διὰ τοῦ ὄρους τῆς Κερκίνης, «ἐπορεύετο δι' αὐτοῦ τῇ ὁδῷ, ἣν πρότερον αὐτὸς ἐποιήσατο τεμὼν τὴν ὕλην» (Θουκ. 2, 98). Πρβλ. καὶ Ἡρόδ. 8,98.

3 Ὁλικὸν ὕψ. 0,257μ., μέχρι τοῦ περιθωρίου τοῦ χείλους 0,235μ. Ὕψ. λαιμοῦ 0,055μ. Διάμ. στομίου 0,125, τῆς κοιλίας 0,147μ. Τοῦ ποδὸς ὕψ. 0,025μ., διάμ. 0,095μ. Πρασίνη κατίωσις. Χεῖλος κατακόσμητον. Ἐπὶ τοῦ ὤμου χαρακταὶ γλῶσσαι καὶ ὑπ' αὐτὰς δίγραμμος ζώνη. Ποὺς κεκοσμημένος ὡς ὁ ποὺς εἰκ. 27 περίπου. Ἡ λαβὴ (ὕψ. 0,16μ.) ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ σώματος ἐφήβου (ὕψ. 0,129μ.) πατοῦντος ἐπὶ τῶν ἑλίκων ἀνθεμίου καὶ διὰ τῶν ἀνακεκαμμένων χειρῶν κρατοῦντος τὰς οὐρὰς δύο λεόντων κατακεκλιμένων ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῶν χειλέων τῆς οἰνοχόης. Προσήλωσις τῆς λαβῆς ἄνω καὶ κάτω. Παρεμφερῆ ἔργα ἀρχαῖα ὅρα παρὰ Filow σ. 60.

4 Πρβλ. Διοδ. 16,4 : «πυνθανόμενος (Φίλιππος) τὸν βασιλέα τῶν Παιόνων Ἄγιν τετελευτηκέναι, ὑπέλαβε καιρὸν

ἔχειν ἐπιθέσθαι τοῖς Παίοσι· στρατεύσας οὖν εἰς τὴν Παιονίαν καὶ παρατάξει τοὺς βαρβάρους νικήσας, ἠνάγκασε τὸ ἔθνος πειθαρχεῖν τοῖς Μακεδόσιν. Ὑπολειπομένων δὲ πολεμίων τῶν Ἰλλυριῶν, ἐφιλοτιμεῖτο καὶ τούτους καταπολεμῆσαι. Εὐθὺς οὖν... ἐστράτευσεν εἰς τὴν τῶν Ἰλλυριῶν χώραν... Βάρδυλις δ' ὁ τῶν Ἰλλυριῶν βασιλεύς, πυθόμενος τὴν παρουσίαν τῶν πολεμίων, τὸ μὲν πρῶτον πρέσβεις ἀπέστειλε περὶ διαλύσεως, ἐφ' ὅτῳ κυρίους ἀμφοτέρους εἶναι τῶν *τότε* κυριευομένων πόλεων. Τοῦ δὲ Φιλίππου φήσαντος ἐπιθυμεῖν μὲν τῆς εἰρήνης μὴ μέντοι γε ταύτην συγχωρήσειν *ἐὰν μὴ τῶν Μακεδονικῶν πόλεων ἁπασῶν ἐκχωρήσωσιν οἱ Ἰλλυριοί*, οἱ μὲν πρέσβεις ἐπανῆλθον ἄπρακτοι, ὁ δὲ Βάρδυλις... ἀπήντα τοῖς πολεμίοις... οἱ δὲ Ἰλλυριοὶ διαπρεσβευσάμενοι καὶ *τῶν Μακεδονικῶν πόλεων ἁπασῶν ἐκχωρήσαντες*, ἔτυχον τῆς εἰρήνης».

Προφανῶς αἱ «Μακεδονικαὶ αὗται πόλεις εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν Ἰλλυριῶν κατὰ τὸν μεταξὺ Ἀρχελάου καὶ Φιλίππου χρόνον τῶν ἐσωτερικῶν περὶ τὸν θρόνον ταραχῶν ἐν Μακεδονίᾳ. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ τῶν κατὰ τὴν Λυχνίτιδα λίμνην πόλεων λέγει ὁ Διόδωρος 16,8: «...Φίλιππος... μεγάλῃ παρατάξει νενικηκὼς τοὺς Ἰλλυριοὺς καὶ πάντας τοὺς μέχρι τῆς Λυχνίτιδος καλουμένης λίμνης κατοικοῦντας ὑπηκόους πεποιημένος ἀνέκαμψεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συντεθειμένος ἔνδοξον εἰρήνην πρὸς τοὺς Ἰλλυριούς...» Οὕτω ἀποκατέστησε τὰ παλαιὰ αὐτόθι σύνορα τὰ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Α'. Τὴν πολιτικὴν κατεύθυνσιν τοῦ Φιλίππου δεικνύει ἀμέσως κατωτέρω ὁ Διόδωρος λέγων, ὅτι ὁ βασιλεὺς κατέλαβε τὴν Ἀμφίπολιν, καὶ τὴν Πύδναν, συνεμάχησε πρὸς τοὺς Ὀλυνθίους, ἐξεπολιόρκησε τὴν Ποτίδαιαν, ἔκτισε τοὺς Φιλίππους καὶ ὀργανώσας τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ χρυσοῦ συνέπηξεν ἰσχυρὸν στρατόν. Διὰ τοῦτο (Διόδ. 16, 22) μετ' ὀλίγον «τρεῖς βασιλεῖς συνέστησαν ἐπὶ τὸν Φίλιππον, ὅ τε τῶν Θρᾳκῶν καὶ Παιόνων καὶ Ἰλλυριῶν. Οὗτοι γὰρ ὄντες ὅμοροι τοῖς Μακεδόσι καὶ τὴν αὔξησιν ὑφορώμενοι τοῦ Φιλίππου, καθ' αὑτοὺς μὲν οὐκ ἦσαν ἀξιόμαχοι, προηττημένοι· κοινῇ δὲ πολεμοῦντες ὑπέλαβον ῥᾳδίως αὐτοῦ περιέσεσθαι. Διόπερ... ἐπιφανεὶς (Φίλιππος)... ἠνάγκασε προσθέσθαι τοῖς Μακεδόσι». Ἀλλὰ καὶ πάλιν (Διόδ. 16, 69) «ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἰλλυρίδα μετὰ πολλῆς δυνάμεως· πορθήσας δὲ τὴν χώραν, καὶ πολλὰ τῶν πολισμάτων χειρωσάμενος, μετὰ πολλῶν λαφύρων ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μακεδονίαν· μετὰ δὲ ταῦτα παρελθὼν εἰς τὴν Θετταλίαν καὶ τοὺς τυράννους ἐκ τῶν πόλεων ἐκβαλών, ἰδίους ταῖς εὐνοίαις ἐποιήσατο τοὺς Θετταλούς· *ἤλπιζε* γὰρ τούτους ἔχων συμμάχους καὶ τοὺς Ἕλληνας ῥᾳδίως εἰς εὔνοιαν προτρέψεσθαι, ὅπερ καὶ συνέβη γενέσθαι· εὐθὺς γὰρ οἱ πλησιόχωροι τῶν Ἑλλήνων συνενεχθέντες τῇ τῶν Θετταλῶν κρίσει, συμμαχίαν προθύμως πρὸς αὐτὸν ἐποιήσαντο». Ἐνταῦθα οὐδεμία σκέψις οὔτε παρὰ τοῖς Θετταλοῖς οὔτε παρὰ τοῖς Ἕλλησι γίνεται, ὅτι συνδέονται πρὸς μὴ Ἕλληνα βασιλέα. «Ἀλέξανδρος δὲ (Διοδ. 17,8) ...ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θρᾴκην καὶ πολλὰ μὲν ἔθνη Θρᾴκια... ὑποταγῆναι κατηνάγκασεν· ἐπῆλθε δὲ καὶ τὴν Παιονίαν καὶ τὴν Ἰλλυρίδα καὶ τὰς ὁμόρους ταύταις χώρας καὶ πολλοὺς τῶν κατοικούντων βαρβάρων *ἀφεστηκότας* χειρωσάμενος, *ὑπηκόους πάντας τοὺς πλησιοχώρους βαρβάρους ἐποιήσατο*». (πρβλ. Ἀρριαν. 1, 1,4 ἑξ. Πλουτ. Ἀλεξ. 11). Εἶτα δὲ μαθὼν ὅτι πολλαὶ τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἐνεωτέριζον καὶ πρὸς ἀπόστασιν ὥρμηντο, ἐτράπη ἐκεῖσε καὶ εἶνε γνωστὸν πῶς ἐκυρίευσε τῶν Θηβῶν καὶ ἥνωσε τοὺς Ἕλληνας ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ἡ δίψα αὕτη τῆς ἐκδικήσεως κατὰ τῶν Περσῶν, αἴσθημα αὐτόματον ἐν τῇ ψυχῇ τῶν Μακεδόνων, δεικνύει ὅτι οὗτοι ἐσκέπτοντο ὡς Ἕλληνες (οἱ Θρᾷκες δὲν ἐμελέτησαν τοιαύτην ἐκδίκησιν) καὶ ὅτι ἡ πολεμικὴ καὶ πολιτικὴ προσπάθεια αὐτῶν ἔτεινεν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ὁμονοίας πάντων ὡς ὁμοφύλων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ἡ καθυπόταξις τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀπέφερεν εἰς τοὺς Μακεδόνας οὔτε φόρους οὔτε ἐπικούρους πολυαρίθμους πρὸς τὴν εἰς Ἀσίαν ἐκστρατείαν. (Αἰλιαν. στρ. 4,11,4 - 4,12,3. Πρβλ. Wilhelm, ἐν *Sitz. Ber. d. Wiener Akad.* 1911, τόμ. 165, πραγμ. 6 σ. 16 ἑξ).

Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων καὶ τῶν ἐπιγόνων αἱ βόρειαι ὑπὲρ τὴν Λυχνιδὸν χῶραι καὶ ἡ περιοικὶς ἐν γένει τῆς Μακεδονίας ἦτο ὑπήκοος αὐτῇ (πρβλ. Διόδ. 17, 17. 19, 67). Χάριν ἀσφαλείας ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν καὶ ἐν Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν Δαρδανίᾳ. Ὁ Περσεὺς διὰ νὰ εἶνε ἀσφαλὴς δὲν ἠρκεῖτο εἰς τὴν Δευριοπίαν ἀλλ' ὁρμώμενος ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς Στύβερα (παρὰ τὴν Πρίλαπον) εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἰλλυρικὴν χώραν τῶν Πενεστῶν καὶ ἐκυρίευσε τὰ Ὕσκανα, ἐδάμασε δὲ διὰ πολέμου καὶ τὴν ἀνήσυχον Δαρδανίαν (Λίβ. 43, 18), προυχώρησε δὲ καὶ μέχρι τοῦ Σκάρδου καὶ ἐκυρίευσεν 11 φρούρια καὶ τὸ Οἰναῖον παρὰ τὸν Ἄρτατον παραπόταμον τοῦ Δρίλωνος.

Ὥστε τὰ «ἐπάνωθεν» ἔθνη τὰ ὑποταχθέντα καὶ περιληφθέντα εἰς τὸ ὁμόσπονδον Μακεδονικὸν κράτος κατὰ τὸν $6^{ον}$ αἰῶνα π. Χ., παρὰ τὰς βραχείας περιπετείας πολεμικῶν χρόνων, ὡς ἐπὶ Ἀππίου Κλαυδίου καταλαβόντος τὴν Λυχνιδὸν (Λίβ. 43,9), παρέμειναν ἡνωμένα μετὰ τοῦ λοιποῦ κράτους. Αὐτὸ τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ Παιονίας, ἣν οἱ Δάρδανοι ὡς ὅμορον ἢ ἄλλοτε καταληφθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, ὅστις ὅμως κατὰ τὸ δόγμα τῆς Συγκλήτου ἔταξεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν αὐτὴν τύχην πρὸς τὴν λοιπὴν Μακεδονίαν, διότι προφανῶς ἦτο ὁμόφυλος (Λίβ. 45, 29). Δὲν ἐννοῶ δὲ διατί ὁ Beloch ἐν τοῖς χάρταις αὐτοῦ τοῖς ἰσχύουσιν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Διαδόχων τάσσει τὴν Λυχνιδὸν ἔξω τῆς Μακεδονίας. Τὴν σερβικὴν μελέτην τοῦ Vulic ἐν Strena Buliciana 1924 σ. 237 ἑξ. φαντάζομαι μᾶλλον ἐκ τῆς γαλλικῆς περιλήψεως σελ. XL ἢ ἐννοῶ, πρὸς μεγάλην μου λύπην, ἀφ' οὗ τὸ θέμα αὐτῆς «la frontiere septentrionale de l'ancienne Macedoine» ἅπτεται στενότατα τοῦ ἐμοῦ. Μόνον δὲ τὸν τίτλον δυστυχῶς γινώσκω τῆς μελέτης τοῦ Ichirkoff, La Macedoine, son nom et ses frontières ἐν *Revue Mecédonienne* ἔτ. 3, 1927 σ. 1-22 καὶ 155-158.

Περὶ τῶν *Δευριόπων* ὅμως ἢ *Δουριόπων*, ὧν τὸ ὄνομα εἶνε κατὰ τὸν Fick καὶ τὸν Beloch ἄλλη μορφὴ τοῦ ὀνόματος τῶν *Δωριέων* (Beloch, *griech. gesch*[2]. I II σ. 55 ἑξ), πιστεύω καὶ ἐγὼ παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Kazarow (*Strena Buliciana* σ. 10 ἑξ. *Klio* 1923 σ. 20, 25, πρβλ. Παπαγεωργίου *Ἀθηνᾶ* 1908, 1 ἑξ.) ὅτι μέρος τῶν Πελαγόνων ὄντες, ἦσαν Ἕλληνες. Διότι καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀρχαιότυπον καὶ τῶν ἐν τῇ βορείῳ Ἑλλάδι συνήθων ὂν (πρβλ. Δρύοπες, Ἔλλοπες, Δόλοπες. Ἀλμῶπες, Ἀέροπος) καὶ τὸ τῆς πόλεως αὐτῶν Ἀλαλκομεναὶ οὕτως ἄγει νὰ πιστεύωμεν. Δὲν ἀντιτίθεται δὲ τὸ Βρυάνιον κατά τε τὸ θέμα (*βρύω*) καὶ τὴν κατάληξιν (πρβλ. ὄργανα, *βότανα* κτλ.), οὔτε τὰ Στύβερα. Ὁμοία δὲ ἔνδειξις παλαιᾶς ἐποικίσεως τῆς χώρας ὑφ' ἑλληνικῶν φύλων εἶνε καὶ ἡ κατὰ τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν παρουσία ἀρχαιοπινῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ὡς Ἄρνισσα, Ὀργησσός, Ἔδεσσα (πρβλ. Kretschmer *Einleit. in die Cesch. d. griech. Sprache* σ. 286, 405) κ.ἄ. παραλλήλων πρὸς τὰ ἐν Παιονίᾳ ἐπί-

Οὕτω οἱ Ρωμαῖοι εὑρίσκουσι τὴν Πελαγονίαν *κέντρον* τοῦ ἑνὸς τετάρτου τῆς Μακεδονίας,[1] ὅπερ εἶνε νοητόν, μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι καὶ πρὸς βορρᾶν συνήπτοντο αὐτῇ ὁμόκληροι χῶραι ὡς ἦσαν πρὸς νότον αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν νῦν δυτικὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν.

Πόσον δ' ἑλληνικαὶ ἦσαν αἱ χῶραι ἐκεῖναι κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, δύναταί τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες, εὑρεθεῖσαι αὐτόθι (πρβλ. π.χ. Δήμιτσα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις* 244 ἑ. ἑ.), δεικνύουσι τὴν χώραν οἰκουμένην ὑπ' ἀνθρώπων καὶ ἑλληνογλώσσων καὶ ἑλληνικὰ ὀνόματα φερόντων, οὐδὲν δὲ ἰδιότυπον βαρβαρικόν.

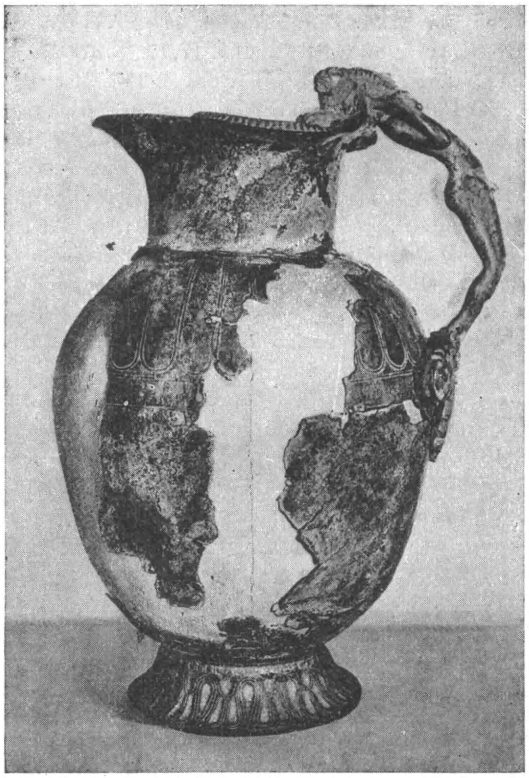

Εἰκ. 36. Πλαγία ὄψις τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35.

ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΙΣ ἈΠΟ ΤΗΣ ΓΝΩΜΗΣ ΤΟΥ FABRICIUS. ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ BELOCH

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις λόγοις, προκειμένου περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν 7 νεκρῶν τοῦ Τρεμπένιστε, ὁ εἱρμὸς τῶν σκέψεων ὑπῆρξε τοιοῦτος, ὥστε νὰ ὑποστηρίζηται ἡ γνώμη τοῦ Fabricius περὶ Ἐγχελέων, οὓς ἐδέχθημεν σημαίνοντας μίαν βεβαίαν πόλιν περὶ τὴν Λυχνιδόν, τοὺς Ἐγχελᾶνας (ἄνω σ. 48_2), ἐν ᾧ ἄλλαι παραδόσεις φαίνονται δεχόμεναι λαὸν ὅλον κατοικοῦντα τὴν Ἰλλυρικὴν παραλίαν ἀπὸ τῶν Ἀκροκεραυνίων μέχρι πέραν τῆς Ἐπιδάμνου. Ὑπήρξαμεν ἔν τινι βαθμῷ δικηγόροι τῆς γνώμης τοῦ Fabricius, διότι πιστεύομεν, ὅτι ὅπως ἡ περὶ δυναστείας ἐν Μακεδονίᾳ εἰ μὴ τῶν Τημενιδῶν ἀλλὰ τῶν Βακχιαδῶν τοὐλάχιστον παράδοσις, οὕτω καὶ ἡ περὶ Ἐγχελέων δύναται νὰ ἀληθεύῃ, δεικνύουσα τὴν συγγένειαν τῶν Μακεδόνων πρὸς τὴν νότιον Ἑλλάδα, ἥτις διὰ τοῦ προαχθέντος πολιτισμοῦ αὐτῆς κατέστη ὁ πόλος ἢ ὁ μαγνήτης τῶν καθυστερημένων τμημάτων τοῦ βορείου ἐκείνου Ἑλληνισμοῦ.

Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω τῆς γνώμης τοῦ ἱστορικοῦ Beloch. Ἰδοὺ τί προσέτι λέγει οὗτος ἐπὶ λέξει (*Griech. Gesch.*[2] I,[1]92):

«Ἂν οἱ Ἕλληνες (τῆς κυρίως Ἑλλάδος) ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι κατὰ τὴν γλῶσσαν, κατὰ τὸ αἷμα ὅμως μόνον ἐν μέρει ἦσαν τοιοῦτοι. Διότι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους (δηλ. τοὺς προελληνικοὺς) εἶχε σχετικῶς πυκνὸν πληθυσμόν, ὅστις πάντως ἦτο πολυπληθέστερος τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν. Καὶ ἂν δ' οὗτοι ἐνδέχεται νὰ προσηνέχθησαν, ἐν τῇ ἀρχῇ

σης παλαιὰ Εὐρωπός, Ἀταλάντη, Εἰδομένη, Ἀμυδών. Αὗται εἶνε αἱ δύο ὁδοὶ καθόδου ἀπὸ βορρᾶ τῶν ἑλληνικῶν φύλων. Ἐν δὲ τοῖς Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' οὓς κυρίως μνημονεύονται οἱ Δουρίοπες, ἦσαν ἐξηλλινισμένοι καὶ οἱ ἀλλόφυλοι τῶν βορείων συνόρων τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους. Ὁ Περσεὺς εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν ἐπιδρομὰς αὐτοῦ πρὸς κατοπτόησιν τῶν βαρβάρων καὶ ἀσφάλειαν τοῦ κράτους αὐτοῦ ὡρμᾶτο ἐκ Στυβέρων (Λίβ. 43, 18 ἑξ. 30).

1 Διόδ. 31, 13 «τέταρτον καὶ τελευταῖον, ὅπερ ὑπὲρ τὸ Βέρμιον ὄρος συνάπτει τῇ Ἠπείρῳ καὶ τοῖς κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα τόποις». «ἡγοῦντο δὲ καὶ πόλεις τέσσαρες τῶν αὐτῶν τεσσάρων μερῶν, τοῦ μὲν πρώτου Ἀμφίπολις, τοῦ δευτέρου Θεσσαλονίκη, τοῦ τρίτου Πέλλα καὶ τοῦ τετάρτου Πελαγονία· ἐν ταύταις ἀρχηγοὶ τέσσαρες κατεστάθησαν καὶ οἱ φόροι ἠθροίζοντο». Ὅρα καὶ Tit. Liv. 45, 29 καὶ Στρβ. 329, 48 πρβλ. Colin *Rome et la Grèce* σ. 74 ἑξ.

μάλιστα τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, λίαν κακοτρόπως πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀλλ᾽ ὅμως τοσοῦτον πλῆθος τούτων δὲν ἦτο εὐχερὲς νὰ ἐκριζωθῇ, τῶν γυναικῶν δὲ τοὐλάχιστον θὰ εἶχον φεισθῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Οὕτως οἱ Ἕλληνες ὑπέστησαν ἐν ταῖς νέαις ἕδραις αὐτῶν ἰσχυρὰν μεῖξιν ξένου αἵματος καὶ δὴ καὶ τόσῳ ἰσχυροτέραν, ὅσῳ βαθύτερον ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον προυχώρει ἡ κατάκτησις. Κατὰ ταῦτα τὸ καθαρώτατον ἑλληνικὸν φῦλον πρέπει νὰ ἦσαν πρῶτα οἱ Μακεδόνες, μετὰ ταῦτα δὲ οἱ Ἠπειρῶται καὶ οἱ Θεσσαλοί, ἐν ᾧ ἐν τῇ Μέσῃ Ἑλλάδι, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν Πελοποννήσῳ ἡ προσθήκη ξένων στοιχείων ἔδει νὰ εἶνε πολλῷ μεγαλυτέρα, ὄχι μόνον διότι οἱ Ἕλληνες, ὅτε ἔφθασαν ἐκεῖ, εἶχον ἤδη ἀναμιχθῆ μετὰ τῶν ἀρχεγόνων κατοίκων, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ νότια ταῦτα μέρη τῆς Χερσονήσου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἑλληνικῆς κατακτήσεως ἐκέκτηντο καὶ πολιτισμὸν ἀνώτερον, ἀναμφιβόλως δὲ καὶ πληθυσμὸν πυκνότερον». Ἐν συνεχείᾳ εἶτα ὁ Beloch ποιεῖται λόγον περί τε τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος χαρακτηριστικῶν τῶν ἰδοευρωπαϊκῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἤτοι τοῦ ξανθοῦ χρώματος τῶν τριχῶν[1] καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἀναστήματος τῶν σωμάτων, ἅτινα εἶνε καὶ χαρακτηριστικὰ τῶν τε παλαιῶν μακεδνῶν καὶ τῶν σημερινῶν ἐντοπίων κατοίκων τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, καὶ περὶ τῶν ὁμοίων παρ᾽ αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις ἕλλησι πνευματικῶν χαρακτήρων.

Εἰκ. 37. Ὁ ἔφηβος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35-36.[2]

ΑΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ LEHMANN-HAUPT ΚΑΙ ΤΩΝ ΟΜΟΦΡΟΝΩΝ

Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ διακεκριμένου ἱστορικοῦ Lehmann-Haupt (ἐν *Gercke-Norden, Einl. in die Altertumswiss.* III, 121 ἑξ.) κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ Beloch, τείνουσαι νὰ ἐπαναφέρωσι τὸ ζήτημα εἰς τὴν παλαιὰν αὐτοῦ σκοτεινὴν θέσιν, ἣν ἀντιπροσωπεύει καὶ ὁ Jardé, *La formation du peuple grec* 394 ἑξ., δὲν φαίνονται ὅμως πείθουσαι. Διότι, ἐν ᾧ τὴν γνώμην τοῦ Δημοσθένους καὶ τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ, ὑβριζόντων τοὺς μὴ καλῶς γνωστοὺς αὐτοῖς καὶ διὰ πολιτικὰς αἰτίας μισητοὺς Μακεδόνας ὡς βαρβάρους, ἑρμηνεύει ὡς δηλοῦσαν ἀλλοφύλους οὐχὶ δὲ κατωτέρου πολιτισμοῦ ἀνθρώπους, ὅπερ ἐπίσης εἶνε δυνατόν, δέχεται ἀφ᾽ ἑτέρου, ὅτι οἱ Μακεδόνες καὶ οἱ Δωριεῖς κατῴκουν ὡς ἓν ἔθνος κατὰ τὴν Πίνδον, ὅθεν οἱ μέν, οἱ ἔπειτα ὡς Δωριεῖς διακριθέντες, ἐτράπησαν πρὸς νότον, οἱ δὲ Μακεδνοὶ ἐξηπλώθησαν πρὸς βορειοανατολικά,[3] εἰ καὶ περὶ τοιαύτης ἀναβάσεως οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν. Ἐνταῦθα, λέγει, «ὁ

1 Πρβλ. Lebzelter, *Mitteil. der anthropolog. Gesells. in Wien* LIX (1929) σ. 95 ἑξ.

2 Ἀρχαϊκὴ διάπλασις (σῶμα, πρόσωπον· κόμη πίπτουσα πρὸς τὰ ἔνδον τῆς οἰνοχόης, εἰκ. 38). Μεγάλοι ὀφθαλμοί. Ὀφρύες γραμμικαὶ (τριχωταὶ) ὡς εἰς τὸ Γοργόνειον εἰκ. 32, μεγάλη ῥίς, παχέα χείλη σεσηρότα, ἐξέχοντες μύες κοιλιακοί, ἀνακαμπτόμενον τὸ σῶμα (εἰκ. 36).

3 Πρβλ. καὶ Hoffmann *Die Makedonen* 1906 σ. 259. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria* σ. 159.

Τὰ ὄστρακα, τὰ συγγενῆ πρὸς Θεσσαλικά, ἅτινα εὑρίσκονται ἐν τῷ τυμβομόρφῳ νῦν προϊστορικῷ συνοικισμῷ παρὰ τὰ Σέρβια κατὰ τὴν δυτικὴν ὄχθην τοῦ Ἁλιάκμονος, ἔνθα νῦν ἡ γέφυρα αὐτοῦ (πρβλ. Wace καὶ Thompson *Prehist. Thessaly* 254_2) ἦλθον διὰ τοῦ ἐμπορίου ἢ δὲν εἶνε

κατὰ βάσιν ἑλληνικὸς δυναστικὸς οὗτος οἶκος - ἴσως μετά τινος ὁμοφύλου ἀνωτέρου στρώματος - ἐδυνάστευσαν» ἐπὶ τοὺς ἐγχωρίους καὶ μένει νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα, ἂν οἱ ἐγχώριοι οὗτοι ἦσαν συγγενὲς τοῖς δεσπόταις φῦλον ἢ ἀλλογενές. Οὕτω, μεταβαλὼν τοὺς ὅλους πρὸς ΒΑ ἐξαπλωθέντας Μακεδνοὺς εἰς δυναστικὸν ἁπλῶς οἶκον, δέχεται ὅμως, ὅτι ἤδη πρὸ τοῦ Φιλίππου αἱ ἄρχουσαι τάξεις ἐν Μακεδονίᾳ ἦσαν εὐρύτατα ἐξηλληνισμέναι καὶ ὅτι ἡ ἰδιότης αὕτη ὤθησε τοὺς Μακεδόνας πρὸς ὑπόταξιν τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλὰ πρῶτον ὁ Ἡρόδοτος 1,56 δὲν λέγει, ὅτι οἱ Μακεδόνες *καὶ* οἱ Δωριεῖς ὁμοῦ ᾤκουν κατὰ τὴν Πίνδον. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει, ὅτι ἐκεῖ ᾤκουν μόνοι οἱ Δωριεῖς, ἐκαλοῦντο δέ, ἤτοι ἦσαν (πρβλ. Ἡρόδ. 8,43) Μακεδνὸν ἔθνος. Τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὅτι ἡ κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας βορειότερον γνωστὴ Μακεδονία ἐξετείνετο δι᾽ ἑνὸς κλάδου τοῦ λαοῦ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν Πίνδον. Ἔπειτα τοιαύτη ἐξελλήνισις λαοῦ ξένου δὲν δικαιολογεῖ τὰ ὀνόματα τόπων καὶ ἀνθρώπων, ἅτινα ἐμφανίζονται ἀρχαιοπρεπῶς ἑλληνικὰ καὶ ἐν χρόνοις πέραν τῆς καθαρᾶς ἱστορίας κειμένοις, ἀποτελοῦσι δὲ πρόσκομμα πρὸς ἀποδοχὴν τῶν ἐνδοιασμῶν αὐτοῦ μεῖζον τῶν προσκομμάτων, ἅτινα ἐμποδίζουσιν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν ἢ τὴν ἐθνικότητα λαοῦ τινος, διότι δὲν ἐσκέφθη νὰ βεβαιώσῃ τὰ τοπωνύμια αὐτοῦ δι᾽ ἐπιγραφῶν, ἐφ᾽ ὅσον τὰ ἀπὸ Ὁμήρου καὶ ἑξῆς γνωστὰ εἶνε ἑλληνικά. Ἂν ἔλειπεν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῆς ἱστορίας ἡ κάτω Ἑλλὰς καὶ ἂν ἑπομένως δὲν ἐγίνετο σύγκρισις τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ ἐπαρχιακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος καὶ τοῦ καθυστερημένου πολιτισμοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, οὐδεὶς θὰ ἐσκέπτετο νὰ ἀκυρώσῃ τὰ συγκεκριμμένα ταῦτα γνωρίσματα. Καὶ ἡ Θρᾴκη ὑπέστη τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ μακρότατον χρόνον, ἀλλὰ διετήρησεν ὀνόματα ὡς Ἐβρίζελμις, Μουκάτραλις, Βρινκάζερις, Μουκαζούρη, Δορζινθοῦ καὶ πάμπολλα ἄλλα παραπλήσια. Εὑρίσκονται ἀνάλογα ὀνόματα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ μάλιστα ἐν ἀριθμῷ, ὥστε νὰ κρίνῃ τις περὶ τῶν Μακεδόνων ὡς μὴ Ἑλλήνων;[2] Ἀλλὰ μήπως οἱ Ἕλληνες ἐλέγοντο Ἕλληνες, ὅτε οἱ Μακεδόνες παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν χωρισθέντες ἀπὸ τῶν πρὸς νότον προβαινόντων ὁμοφύλων; Ἑκάστη φυλὴ ἐκαλεῖτο διὰ τοῦ ἰδίου ὀνόματος (Θεσσαλοί, Βοιωτοί, Αἰτωλοί, κλ.) καὶ μόνον ἀπὸ τοῦ 7 αἰ. ἐκ μικρᾶς κατὰ τὴν Φθιῶτιν χώρας τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων ἢ Πανελλήνων γενικεύεται ἐπὶ πάντας τοὺς νοτίους καὶ γνωστοὺς ἀλλήλοις λαοὺς τῆς οὕτω κληθείσης Ἑλλάδος, (πρβλ. Ἡρόδ. I,1 Beloch[2], *Griech. Gesch.* $I_{I,332}$ Χατζη-

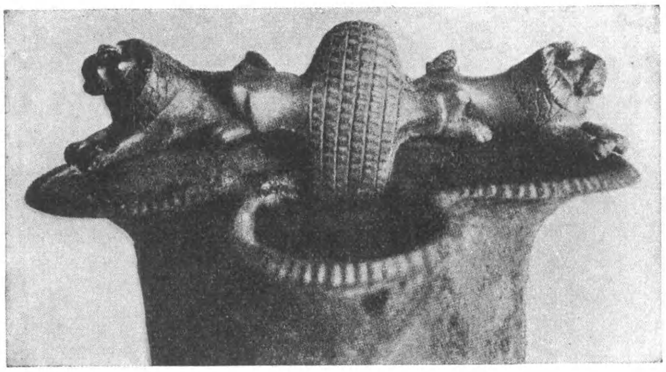

Εἰκ. 38. Τὸ στόμιον καὶ οἱ δύο λέοντες οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35-37. [1]

τεκμήριον ἰσχυρᾶς κινήσεως λαῶν μόνον ἐκ Θεσσαλίας πρὸς βορρᾶν, ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως. Ἴσως δηλ. εἶνε τεκμήριον κοινοῦ πολιτισμοῦ λαῶν κινουμένων πρὸς νότον· τοιαύτας δὲ κινήσεις γινώσκομεν ἐπανειλημμένας πρβλ. Heurtley ἐν *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929, σ. 59 ἑξ.

1 Οἱ λέοντες ἔχουσι χαίτην· μεταξὺ τῶν προσθίων ποδῶν ἧλος προσηλώσεως ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ ἀγγείου. Ἐν μέσῳ τῶν λεόντων ἡ κεφαλὴ καὶ ἡ ἐντὸς καταπίπτουσα κόμη τοῦ ἐφήβου τῆς λαβῆς.

2 Εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Kazarow Klio 1923,20 ἑξ. περὶ τῆς σημασίας τούτων τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων ὡς μαρτύρων ἐθνότητος ἀπήντησε πειστικώτατα, νομίζω, ὁ Παππαδάκις ἐν *Ἀθηνᾷ* 1913, 475 ἑξ.

δάκιν ἐν *Ἡμερολ. τ. μεγ. Ἑλλάδος* 1925,97 ἑξ.). Ἀλλ' οἱ Μακεδόνες τότε διῆγον ὄπισθεν τῶν χωριζόντων αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ὁμοφύλου νοτίας Ἑλλάδος ὀρέων ἴδιον ἐθνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον κρατοῦντες μόνον τὸ παλαιὸν ὄνομα αὐτῶν, ὥστε νῦν νὰ μαχώμεθα ὄχι μόνον περὶ τοῦ πράγματος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς λέξεως· παρηγορία ἡμῶν ἔστω, ὅτι τὸ αὐτὸ ἔπαθον καὶ οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἐν Ὀλυμπίᾳ, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος Α' ἠθέλησε νὰ μετάσχῃ τῶν ἀγώνων (Ἡρόδ. 5,22). Καὶ οἱ τότε δὲ Ἕλληνες ὡς καὶ ἡμεῖς σήμερον, ἐθορυβοῦντο, φαίνεται, ἀκούοντες πλὴν τοῦ ὀνόματος τῶν Μακεδόνων καὶ πολλὰ ἄλλα τοπικὰ ὡς Ὀρέσται, Ἐλιμιῶται, Πελαγόνες, Λυγκῆσται κλ. ἥκιστα γνωστὰ αὐτοῖς ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῶν οὐσίᾳ, καὶ βεβαίως δὲν ἐννόουν σαφῶς, ὅτι λέγοντες περὶ τούτων ἔλεγον περὶ Μακεδόνων· εἶνε πιθανόν, ὅτι δὲν ἐφαντάζοντο τὴν Μακεδονίαν ὡς σύνθετόν τι ἐξ ἐκείνων τῶν φυλῶν, ἀλλά, λέγοντες Μακεδόνας, ἐνόμιζον, ὅτι ἔλεγόν τι ὅλως ενιαῖον ὡς π. χ. τοὺς Βοιωτούς, ἢ τοὺς Αἰτωλοὺς κττ., οὓς ἐγνώριζον οὕτω στρογγύλως, ἐν ᾧ οἱ Μακεδόνες ἦσαν πρὸς τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτοὺς ἐθνάρια, ὅ,τι οἱ Ἕλληνες πρὸς τὰ κάτω τοῦ Ὀλύμπου συστατικὰ αὐτῶν ἔθνη. Ἀφ' οὗ πρὸ μικροῦ ἡμεῖς ἐχρειάσθημεν δεκαετῆ πόλεμον, ἵνα μάθωμεν τὴν ἀνθρωπογεωγραφίαν τῶν δεδουλωμένων ἑλληνικῶν χωρῶν, φαντάζεταί τις τὴν ἄγνοιαν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ζώντων ἐπὶ αἰῶνας βίον κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ὁμοφύλων τοῦ βορρᾶ· Οὐδεὶς ὅμως ἠρώτησέ ποτε, πῶς ὁ Ἀλέξανδρος, διπλωμάτης τῶν χρόνων του, ἠγνόει, ὅτι οἱ μὴ Ἕλληνες δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Ὁ Ἀλέξανδρος, ὁμόφυλος τῶν ἑλλήνων ὤν, ἐσκέπτετο οὐσιαστικῶς, ἐν ᾧ οἱ ἄλλοι ἐσκέπτοντο τυπικῶς, ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ οἱ Μακεδόνες δὲν *ὠνομάζοντο* Ἕλληνες.[2]

Εἰκ. 39 (=F. ἀριθ. 73, εἰκ. 66). Οἰνοχόης χαλκῆς στόμιον (πρβλ. εἰκ. 40).[1]

Ὅτι οἱ Μακεδόνες μὴ ὄντες μήτε Θρᾷκες μήτε Ἰλλυριοὶ κατὰ τὸν Lehmann-Haupt σ. 123 ἦσαν μειξοβάρβαροι, δύναται νὰ ἀληθεύῃ ἐν μέρει καὶ μόνον εἰς τὴν βορειοτάτην ἢ καὶ πᾶσαν ἄλλην μεθόριον, ἐπιτρέπουσαν μεῖξιν διὰ τῆς φυσικῆς τοῦ ἐδάφους διαπλάσεως. Προϋποθέτει ὅμως, ὅτι εἶνε ὀρθὴ ἡ θεωρία τοῦ Beloch, ὅτι οἱ Μακεδόνες, διὰ νὰ γίνωσιν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Lehmann-Haupt μειξοβάρβαροι, ἔδει νὰ εἶνε Ἕλληνες, μόνον δ' ὡς τοιοῦτοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτοπίσωσιν ἢ νὰ ἀφομοιώσωσι πλὴν ἄλλων καὶ λαὸν μέγαν ὡς οἱ Θρᾷκες οἱ ἐκτεινόμενοι μέχρι τῶν Τεμπῶν, πρὸς οὓς ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους ἦγεν αὐτοὺς εἰς διηνεκῆ ἐπαφήν. Τοιοῦτον κατόρθωμα δὲν ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ μιᾶς δεσποζούσης τάξεως, ἀλλ' ὑπὸ λαοῦ ἰσχυροῦ καὶ πολυπληθοῦς, ἐνεργοῦντος ὡς τὰ φυσικὰ στοιχεῖα. Πόσον δύσκολον εἶνε καὶ τότε ἀκόμη, ἔδειξεν ὁ Χατζηδάκις ἐν *Ἀθηνᾷ* 1927, 182 ἑξ.

1 Τάφ. V. Ὕψ. 0,257 μ. ὕψ. τοῦ λαιμοῦ 0,054 μ. Διάμ. στομίου 0,125μ., τῆς κοιλίας 0,147μ. Πρασίνη κατίωσις. Μόνον ὁ ποὺς φέρει κόσμον τορευτῶν γλωσσῶν, ἡ δὲ λαβὴ (ὕψ. 0,147μ.) ἐλαφρὰ διαξέσματα (εἰκ. 40), ἀλλὰ καταλήγει κάτω μὲν εἰς ἀνθέμιον ὅμοιον τῷ ἐν εἰκ. 34, ἄνω δὲ εἰς λεοντοκεφαλὴν φοβεράν, ἔχουσαν ἀκτινοειδῶς διατεθειμένην χαίτην. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς λεοντοκεφαλῆς οἱ ἀκόσμητοι βραχίονες τῆς λαβῆς καταλήγουσιν εἰς κεφαλὰς πιθήκων πιθανῶς (πρβλ. εἰκ. 34)· ἐργασία λίαν ἀμελὴς καὶ συγγενὴς τῇ τοῦ ἀμφορέως εἰκ. 34· πιθανῶς τοῦ αὐτοῦ ἐργοστασίου ἀμφότερα τὰ ἀγγεῖα. Ἕτερον ὅμοιον ἐκ Κύμης εὑρίσκει ὁ Filow σ. 61. Κομψοτέραν λαβὴν ἐξ Ἀκροπόλεως ὅρα *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 παραρτ. σ. 24 εἰκ. 12ζ.

2 Πρβλ. καὶ ὅσα ἔγραψα ἐν *Ἑλληνικοῖς* τόμ. 2 σ. 105 ἑξ.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, ὅ ἐπετέλεσαν οἱ Μακεδόνες μόνοι καὶ ἐν χρόνοις, καθ᾽ οὓς δὲν ἐσκέφθησαν (ὅσον τοὐλάχιστον γινώσκομεν μέχρι σήμερον) μηδὲ μίαν λέξιν νὰ χαράξωσιν ἐπὶ λίθου, ἤτοι ἦσαν ἀμαθεῖς καὶ ἥκιστα πεπολιτισμένοι ἐν τῇ σημερινῇ ἐννοίᾳ — πόσοι ἆράγε λαοὶ τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς ἄλλης Εὐρώπης κατέλιπον τοιαῦτα ἴχνη τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν γλώσσης ἐκεῖ, ὅθεν ὡρμήθησαν ἢ ἐκεῖ, ὅπου, ἐπιδραμόντες, κατέπνιξαν ἄλλους λαοὺς καὶ ἠφάνισαν ἄλλας γλώσσας; — εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο οἱ Μακεδόνες οὐδεμίαν ἀρωγὴν κατ᾽ οὐδένα τρόπον ἔσχον, ἐν τῇ μεσογαίᾳ τοὐλάχιστον, παρὰ τῶν νοτίων Ἑλλήνων. Ὑπῆρξαν μάλιστα ἀποτελεσματικώτεροι τῆς ἐν τῇ παραλίᾳ ἐξελληνιστικῆς δράσεως τούτων. Διότι, καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ Ἀρχέλαος ὠργάνου ἐσωτερικῶς τὸ ἑνιαῖον κράτος αὐτοῦ καλλιεργῶν καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, εἰς τὰ παράλια, ἔνθα ἐκράτει ἡ σφαῖρα τῆς μακροχρονίου ἐπιρροῆς τῶν πυκνῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς ἑλλην. θαλάσσης, διετηροῦντο — ἀλλὰ μόνον ἐκεῖ τῆς Μακεδονίας — ἀκόμη βάρβαροι δίγλωσσοι ἤτοι ἀλλόγλωσσοι (Ἡρόδ. 1,57, Θουκ. 4,109) καὶ θὰ διετηρήθησαν πάντως μέχρι Φιλίππου τοὐλάχιστον, ὅτε ὁ Ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῆς Μακεδονίας ἐγένετο καὶ τοῖς ἔξω ἔκδηλος.

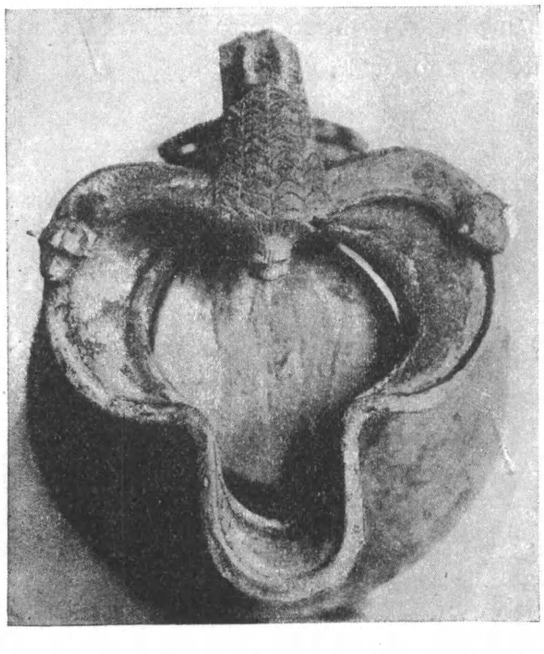

Εἰκ. 40. Κατακόρυφος ὄψις τοῦ τριλόβου στομίου τῆς οἰνοχόης εἰκ. 39, δεικνύουσα τὰς ἐπάνω λεπτομερείας. Ἄλλων οἰνοχοῶν λείψανα ὅρα F. ἀριθ. 74-75.

Ἡ ἐξελληνιστικὴ ὅμως ἀνικανότης τῶν ἑλλην. ἀποικιῶν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς ἄλλης Μακεδονικῆς παραθαλασσίας δεικνύει προσέτι, ὅτι ὁ ἑλλ. χαρακτὴρ τῆς Μακεδονίας ἦτο συμφυὴς τῷ Μακεδονικῷ λαῷ — ἡ Πύδνα π.χ. δὲν εἶχε γείτονας ἀλλογλώσσους — καὶ ὅτι οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα ὀφείλει εἰς τὴν παρουσίαν τῶν ἀποικιῶν ἐκείνων ἢ καὶ τῶν ἀλλαχοῦ που τῆς Μακεδονίας «ἐνοικούντων Ἑλλήνων» (Θουκ. 4,124) ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ χρῶμα.

Περὶ ἄλλης ὁδοῦ τῆς ἑλλ. ἐπιδράσεως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Οἱ ἔμποροι Ἕλληνες, οὓς καὶ ἄνευ τῶν εὑρημάτων τοῦ Τρεμπένιστε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν εἰσχωροῦντας εἰς τὴν χώραν, εἶχον τόσην ἐπίδρασιν ἐθνικῶς προπαγανδιστικήν, ὅσην πάλαι οἱ Φοίνικες ἢ σήμερον οἱ Ἑβραῖοι ἔμποροι. Οἱ ξένοι ἔμποροι πάντοτε ἐκμανθάνουσι κατ᾽ ἀνάγκην τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, μεταδίδουσι δ᾽ ὀνόματά τινα ἐμπορευμάτων, οἷον τὸ φοινικικὸν χιτὼν καὶ οἷα τὰ σημερινὰ τσίτι (ἐκ τοῦ ἐπὶ τῶν ὑφασμάτων σφραγιστοῦ ἀγγλικοῦ City), κουραζὲς (ἐκ τοῦ γαλλιστὶ λεγομένου croysé τρόπου τῆς ὑφάνσεως), καρυοφύλλι (Garlo fils), λαχούρι, κασμίρι, βελέντσα, γυάμπολι κλ.[1] Κατὰ τὰ λοιπὰ δὲν εὑρίσκω, ὅτι οἱ ἐνδοιασμοὶ τοῦ Lehmann-Haupt ἀνῄρεσαν τὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικότητος τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων ἐπιχειρήματα οὔτε τοῦ Beloch οὔτε τῶν γλωσσολόγων Hoffmann[2] καὶ Χατζηδάκι.[3]

Ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη, ὅτι ἐκ τῶν νοτίων ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐκ Πίνδου

1 Πρβλ. καὶ *Ἑλληνικὰ* ἔ. ἄ. σ. 112 ἑξ.

2 *Die Makedonen* 1906.

3 *Indogerm. Forsch.* 1900, 313. *Kuhns Zeitschr.* 1904, 151 ἑξ. *Zur Abstammung der alten Makedonier. Athen* 1897. Περὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχ. Μακεδ. 1925. Ὅρα καὶ *Ἀθηνᾶ* 1927, 171 ἑξ. *Rev. d. ét. gr.* 1928, 390 ἑξ.

ἐπανῆλθον οἱ δωριεῖς Μακεδόνες πρὸς βορρᾶν, δὲν εἶνε, νομίζω, οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων ἀναγκαστική, ὡς ἑρμηνεύων αὐτὰ φρονεῖ ὁ Casson ἔ. ἄ. 159 ἕξ. καὶ ἄλλοι. Τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῆς Τσαουσίτσης, καὶ τοῦ Πάτελι, ἔργα δωριέων ὄντα, ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσι παρὰ τὸν Ἀξιὸν ἢ εἰς τὸ Πάτελι τῆς Λυγκηστίδος ὑπ᾿ αὐτῶν διακλαδισθέντων ἐκεῖσε, ὅτε κατήρχοντο ἀπὸ βορρᾶ. Δὲν βλέπω τὸν λόγον, ὅστις ἐπιβάλλει τὴν παλιρροϊκὴν ἐπάνοδον τῶν Δωριέων Μακεδόνων ἐκ Θεσσαλίας πρὸς βορρᾶν, ὁσονδήποτε καὶ ἂν εἶνε αὕτη δυνατὴ (πρβλ. ἄνω σ. 79_3).

Ἐξ ἄλλου πᾶσα ἀρχαιολογικὴ ὁμοιότης τῆς Μακεδονίας πρὸς τὴν Θεσσαλίαν ἐξηγεῖται διὰ τῆς κοινῆς καταγωγῆς ἢ ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ἣν ἐγὼ δὲν βλέπω, διὰ τῶν σχέσεων, ἃς ἐτήρουν οἱ ἐν Μακεδονίᾳ παραμείναντες καὶ οἱ εἰς Θεσσαλίαν προχωρήσαντες συγγενεῖς. Εἶπον δέ, ὅτι, κατερχόμενος ὁ φυλετικὸς οὗτος ὄγκος ἀπὸ βορρᾶ, ἦτο φυσικώτατον νὰ καταλάβῃ τὴν πρὸ αὐτοῦ ἀνοιγομένην πεδιάδα τῆς Ἠμαθίας καὶ τὴν Ἀμφαξῖτιν, πρὶν τολμήσῃ νὰ ὑπερβῇ τὰ ὄρη πρὸς τὴν Θεσσαλίαν. Ἀφ᾿ οὗ ἐνέδιδον οἱ ὀρεινοὶ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας, τίνα ἀντίστασιν μείζονα ἠδύναντο νὰ ἀντιτάξωσιν οἱ πεδινοὶ εἰς τὰ σιδηρᾶ ξίφη τῶν ἐπιδρομέων τούτων; Δέχεται δ᾿ ὁ Casson (σ. 160) κατὰ τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐνδείξεις, ὅτι ἡ κατάκτησις δὲν ἦτο ὄλεθρος τῶν προγενεστέρων κατοίκων καὶ ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν ἀλλόφυλοι τῶν δωριέων. Ὁ δὲ Heurtley (*Annual of the Br. School at Athens* 1925-6, 21,50,58 ἕξ. 65) εὑρίσκει ἡπλωμένον μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ παραλίᾳ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ, καθαροὺς δ᾿ ἕλληνας τοὺς κατοίκους τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας (αὐτ. σ. 65) ἀρχομένου τοῦ $4^{ου}$ αἰ. Ἡ διείσδυσις τῶν Θρᾳκῶν εἰς τὴν μέσην Μακεδονίαν, εἶνε φαινόμενον μὴ ἀπαιτοῦν παλλίρροιαν ἐθνικὴν ἐκ Θεσσαλίας. Τὸ χωρίον

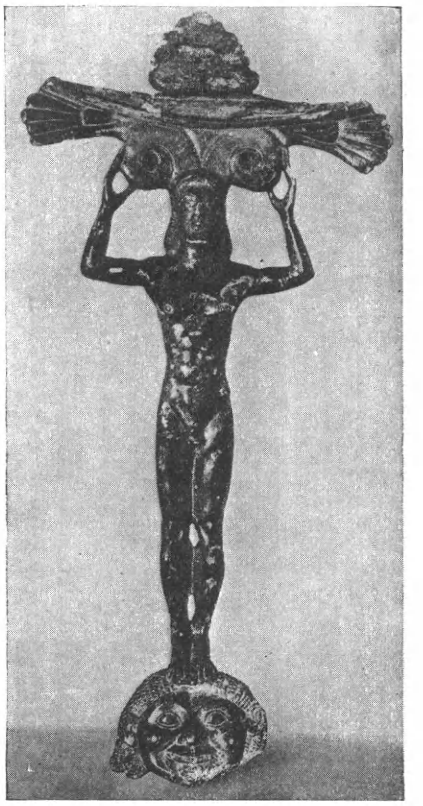

Εἰκ. 41 (= F. ἀριθ. 79, πίν. XII 1). Τάφ. VI 39. Λαβὴ φιάλης ἢ ἀρυταίνης ἐν μορφῇ ἀνδρὸς πωγωνοφόρου γυμνοῦ (πρβλ. εἰκ. 42, 43). [1]

1 Ὕψ. 0,257μ. ὕψ. τοῦ ἀνδρὸς 0,16μ. Ὡραία πρασίνη πρὸς τὸ ἐλαιόχρουν κατίωσις. Ὁ ἀνὴρ πατεῖ ἐπὶ γοργονείου πιθανῶς καὶ ἀνέχει διὰ τῶν χειρῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του τὴν φιάλην. Ἡ κόμη πλουσία (εἰκ. 42), ῥαδινὸν ἐπίμηκες τὸ σῶμα ἐν λεπτομερεῖ διαμορφώσει. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει τύλην, ἐφ᾿ ἧς δύο ἕλικες ὡς τοῦ αἰολικοῦ κιονοκράνου. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἑλίκων (εἰκ. 43) εἶνε κοῖλοι καὶ ἐκοσμοῦντο διὰ πολυτίμων λίθων, ὧν ὁ εἷς, πράσινος, σῴζεται. Ἐπὶ τῶν ἑλίκων ἠρείδετο ἡ κυκλικὴ φιάλη, καταλείπουσα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ γωνίας, ἐν αἷς ἐνσφηνοῦνται ἀνὰ ἓν ἀνθέμιον, ἐν ᾧ ὑψηλότερον ἕτερον ἀνθέμιον προσεκολλᾶτο εἰς τὴν κοιλίαν τῆς φιάλης (ὅρα εἰκ. 42), ἧς ἡ διάμετρος ὑπολογίζεται ἐκ τῶν λειψάνων εἰς 0,27μ.

Ἔργον ἐξαιρέτου ἐργασίας, ἰσαξίας τῇ τοῦ κρατῆρος εἰκ. 25, καὶ τῆς οἰνοχόης εἰκ. 35-38. Παράλληλα ἔργα ὅρα παρὰ F. σ. 66.

Τὸ «γοργόνειον» ἐνθυμίζει τὸ τῶν νομισμάτων τῆς Νεαπόλεως ἢ τῆς Σκάβλας ἀποικίας τῶν Ἐρετριέων (*Brit. Mus. Catal. coins Macedonia* σ. 83 ἕξ. πρβλ. Σβορῶνον *Journ. intern. d'arch. num.* 1913, 233 ἕξ. 1918-19 σ. 68 ἕξ. 73 ἕξ.). Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ γοργόνειον ἔχουσι νομίσματα ἀρχαϊκὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὴν Ἐρέτριαν (*Brit. Mus. coins. Centr. Greece* πίν. XXII), ὥστε νὰ φαίνηται πιθανόν, ὅτι ἔκ τινος Ἐρετρικῆς ἀποικίας ἢ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἐρετρίας προέρχεται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον. Ἐνθυμητέον ὅμως, ὅτι νῦν ὁ Seltman, Athens its history and coinage πίν. IV, σελ· 50, 86 ἕξ. ἀποδίδει ἀρχαϊκὰ νομίσματα μετὰ γοργονείου εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ᾿ ἡ παρουσία τοιούτου νομισματικοῦ τύπου ἐν Νεοπόλει καὶ Σκάβλᾳ πιθανολογεῖ τὴν προΰπαρξιν αὐτοῦ ἐν Ἐρετρίᾳ καὶ οὕτω καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου εἰς τὸν Ἐρετρικὸν κύκλον, οὗ τὸν θυρεόν, οὕτως εἰπεῖν, φέρει.

τοῦ Ἡροδ. 1,56 καθορίζον τὴν ἐκ τῆς Ἑστιαιώτιδος πεδιάδος εἰς τὰς πτυχὰς τῆς Πίνδου ὑποχώρησιν, ἀκριβῶς διότι εἶνε οὕτω καθωρισμένον, δὲν ἐπιτρέπει ἔκτασιν ἑρμηνείας πρὸς βορρᾶν (πρβλ. Beloch.[2] ἔ. ἄ. I_1 σ. 70). Τὰ ἐν Μακεδονίᾳ γεγονότα ἦσαν ἐσωτερικῆς φύσεως. Ἁπλῶς οἱ Ἀργεάδαι ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν ἐκ τοῦ δυτικοῦ ὀροπεδίου τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τὴν μέσην, πρὸς ἀνάκτησιν ἐδάφους, ὅ ἔβλεπον ἀπολλύμενον πολιτικῶς ἢ καὶ ἐθνολογικῶς. Ἀντίστοιχος ἦτο ἔπειτα ἡ προσπάθεια τοῦ Σιτάλκου (429 π. Χ.) ἐπὶ Περδίκου Β΄: ἤθελε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν κατὰ τὸν στ΄ αἰ. προσαρτηθεῖσαν εἰς τὸ Μακεδονικὸν κράτος μέσην Μακεδονίαν, ἔνθα εἶχον εἰσδύσει πρότερον οἱ Θρᾷκες. Εἶνε τοῦτο παλαιὰ μορφὴ τοῦ ζητήματος τῆς Ἀλσατίας καὶ Λωρραίνης, πρὸς ὅ ὑπάρχουσι τόσα ἄλλα παραπλήσια.

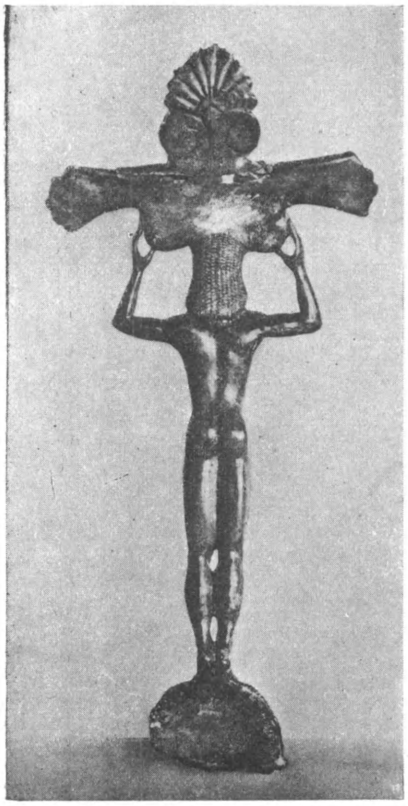

Εἰκ. 42. Ἡ χαλκῆ λαβὴ τῆς φιάλης εἰκ. 41 ἐκ τῶν ὄπισθεν ὁρωμένη.

ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Πῶς ἱδρύθη τὸ μέγα Μακεδονικὸν κράτος τοῦ βορρᾶ, τὸ ἀπηρτισμένον, φαίνεται, ἐν τοῖς χρόνοις τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου (Ἡρόδ. 6,44 πρβλ. 5,17) καὶ ἐκτεινόμενον ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαϊκῶν τῆς ἑλλην. ἱστορίας χρόνων ἀπὸ τῶν πρὸς τὴν Ἰλλυρίαν ὁρίων μέχρι τοῦ Στρυμόνος, εἴδομεν ἀνωτέρω σελ. 75 ἑξ. παρὰ Θουκυδίδῃ II 99 (πρβλ. Αἰσχ. Ἱκ. 260). Ὁ Θουκυδίδης διακρίνει τοὺς Λυγκηστὰς καὶ Ἐλιμιώτας ὡς καθαροὺς Μακεδόνας μὴ διγλώσσους· εἰς τούτους πρέπει νὰ προστεθῶσιν οἱ Ὀρέσται, οἵτινες ἦσαν ὁ κύριος πυρήν, ἀφ' οὗ ἀφωρμήθη τὸ Μακεδονικὸν κράτος ὑπὸ τοὺς Ἀργεάδας τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους πρὸς κατάληψιν τῶν Αἰγῶν τῆς Ἠμαθίας· ἀλλὰ προστίθησι τούτοις καὶ «ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν», ἤτοι πρὸς βορρᾶν τῶν εἰρημένων, ὡς ἦτο ἡ ὁδός, ἣν κατῆλθον πάλαι τὰ μεταναστεύοντα πρὸς νότον ἑλληνικὰ φῦλα.

Πάντα ταῦτα ἦσαν σύμμαχα καὶ *ὑπήκοα* τῶν κρατούντων Μακεδόνων τῶν Αἰγῶν, ἀλλ' εἶχον ἰδίους βασιλεῖς. Διὰ νὰ εἶνε δὲ οὕτω μειονεκτικὴ ἡ ἐν τῷ κράτει θέσις αὐτῶν, θὰ εἶχον ὑποταχθῆ διὰ βίας, ὡς ἐγένετο ἐν Ἐορδαίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ Ἐορδαία φαίνεται, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς μεταναστεύσεως τοῦ τελευταίου κύματος εἶχε κατορθώσει νὰ κρατήσῃ ἰσχυρόν πυρῆνα τοῦ παλαιοτέρου αὐτῆς πληθυσμοῦ, ἤ, ἀφ' οὗ περιβάλλεται ὑπὸ μακεδονικῶν χωρῶν, ἦτο μὲν καὶ αὕτη καθαρῶς Μακεδονικὴ τὸ αἷμα, ἀλλὰ διεπνέετο ὑπὸ ἐγωϊστικῶν φιλοδοξιῶν ἀπαραδέκτων ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἤτοι τῶν ἰσχυρῶν Ἀργεαδῶν, ὥστε ἐγένετο ἀνάγκη καθαρμοῦ τῆς εὐφόρου ταύτης χώρας ἀπὸ τοῦ δυνηνίου ὄγκου καὶ ἐγκαταστάσεως πιστῶν Μακεδόνων. Ἂν δ' αἱ Αἰγαὶ ἐγένοντο πρωΐμως πρωτεύουσα τοῦ «ὁμοσπόνδου», κατὰ τἀνωτέρω, Μακεδονικοῦ κράτους, τότε ἡ διευθέτησις τῶν πραγμάτων ἐν Ἐορδαίᾳ πρέπει νὰ εἶχε γίνει λίαν ἐνωρίς. Διὰ τοῦτο ἡ σειρὰ ἢ ἡ διάταξις, καθ' ἣν ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρει τὰ διάφορα σημεῖα, πρὸς ἃ ἐξετάθη τὸ Μακεδονικὸν κράτος, δὲν εἰκονίζει τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τῆς ὑποτάξεως τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἢ χωρῶν ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, ἀλλὰ στοχάζεται ἁπλῶς νὰ δείξῃ τὴν ἔκτασιν τοῦ κράτους ἐν τοῖς μέρεσιν

αὐτοῦ, ἅτινα ὑπέταξαν, ὡς λέγει συλλήβδην καὶ ἀθρόως, «Ἀλέξανδρος ὁ Περδίκκου πατὴρ καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ» (πρβλ. Στράβ. 329 ἀπ. 10). Ἡ ῥοπὴ ὅμως τοῦ Cascon ἔ. ἀ. 161 νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸν σχηματισμὸν τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους τοῦ $6^{ου}$ αἰ. π. Χ. διὰ μεταναστεύσεων πάντως δέν μοι φαίνεται πιθανή. Τὸ κράτος τοῦτο εἶνε ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν ζυμώσεων τοῦ διῃρημένου ὁμοφύλου λαοῦ. Ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπεχείρησαν ἀνεπιτυχῶς κατὰ τὸν $5^{ον}$ αἰ. ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Σπάρτη, εἶχον ἐπιτύχει ἤδη κατὰ τὸν $6^{ον}$ αἰ. οἱ Ἀργεάδαι ἐν Μακεδονίᾳ. Ὑπελείπετο ἡ ἕνωσις καὶ τῶν νοτίων Ἑλλήνων μετὰ τῆς Μακεδονίας, ἡ ἕνωσις δηλονότι συμπάσης τῆς ἑλληνικῆς ὁμοφυλίας, καὶ ἐπετεύχθη τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἡ φιλανθρωπία δὲ τῶν βασιλέων τούτων πρὸς τοὺς νοτίους Ἕλληνας καὶ ἡ εὐλάβεια αὐτῶν πρὸς τὴν τοπικὴν ἐλευθερίαν ἑκάστων, εἶνε ἡ πατροπαράδοτος πολιτικὴ τῶν Μακεδόνων βασιλέων πρὸς τοὺς ὁμοφύλους, οὓς ἤθελον «συμμάχους καὶ ὑπηκόους.»

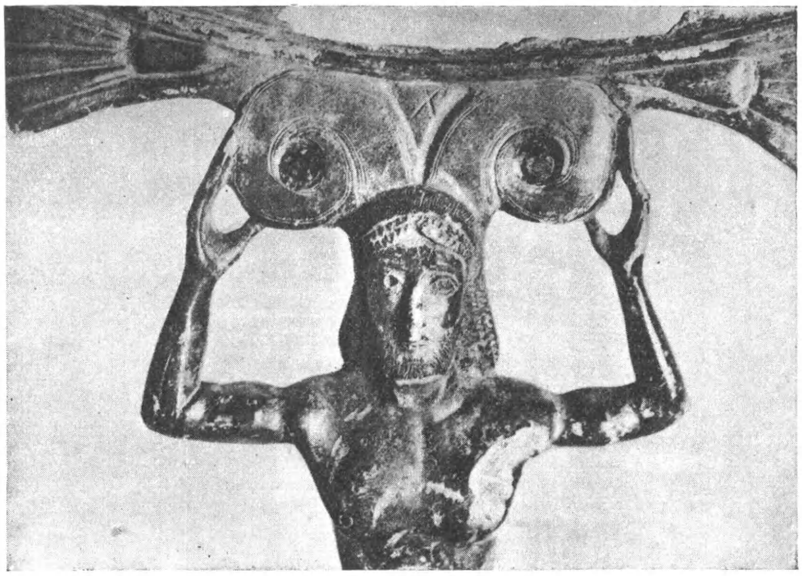

Εἰκ. 43 (= F. πίν. XIII 1). Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀνδρὸς τοῦ σχηματίζοντος λαβὴν φιάλης χαλκῆς εἰκ. 41-42. [2]

Ἓν σημεῖον τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἱστορίας, ὑπὸ μυθώδη πως μορφὴν ἱστορεῖ διεξοδικώτερον ὁ τὸν Θουκυδίδην διδάσκων Ἡρόδοτος 8,137: «*Ἐξ Ἄργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημενιδῶν ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκας, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀφίκοντο ἐς Λεβαίην*[1] *πόλιν. Ἐνθαῦτα δὲ ἐθήτευον ἐπὶ μισθῷ τῷ βασιλέϊ, ὁ μὲν ἵππους νέμων, ὁ δὲ βοῦς, ὁ δὲ νεώτατος αὐτῶν Περδίκκης τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων· ἦσαν δὲ τὸ πάλαι καὶ αἱ τυραννίδες τῶν ἀνθρώπων ἀσθενέες χρήμασι, οὐ μόνον ὁ δῆμος ... 138 ... ὁ δὲ βασιλεὺς ταῦτα ἀκούσας καὶ ὀξυνθείς, πέμπει ἐπ' αὐτοὺς ἱππέας ἀπολέοντας· ποταμὸς δέ ἐστιν ἐν τῇ χώρῃ ταύτῃ, τῷ θύουσιν οἱ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἀπ' Ἄργεος ἀπόγονοι σωτῆρι. Οὗτος, ἐπεί τε διέβησαν οἱ Τημενίδαι, μέγας οὕτω ἐρρύη, ὥστε τοὺς ἵππους μὴ οἵους τε γενέσθαι διαβῆναι· οἱ δὲ ἀπικόμενοι ἐς ἄλλην γῆν τῆς Μακεδονίης οἴκησαν πέλας τῶν κήπων τῶν λεγομένων εἶναι Μίδεω τοῦ Γορδίεω, ἐν τοῖς φύεται αὐτόματα ῥόδα, ἓν ἕκαστον ἔχον ἑξήκοντα φύλλα, ὀδμῇ τε ὑπερφέροντα τῶν ἄλλων. Ἐν τούτοισι καὶ ὁ Σιληνὸς τοῖς κήποισι ἥλω, ὡς λέγεται ὑπὸ Μακεδόνων· ὑπὲρ δὲ τῶν κήπων οὖρος κέεται, Βέρμιον οὔνομα, ἄβατον ὑπὸ χειμῶνος.* ***Ἐντεῦθεν δὲ ὁρμεόμενοι, ὡς ταύτην ἔσχον,*** *κατεστρέφοντο καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίην...*» Πῶς ἐγένετο τοῦτο, λέγει ὁ Θουκυδίδης (ὅρα ἄνω).

1 Ὁ Παππαδάκις *Ἀθηνᾷ* 1913,477 ἐκφράζει ὑπόνοιαν μήπως ἡ Λεβαίη τοῦ Ἡροδότου εἶνε ἡ Λαπίνα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων (πρβλ. αὐτ. σ. 462 ἑξ.).

2 Κόμμωσις ὡς ἡ τῆς εἰκ. 37. Ὀφθαλμοὶ εὐρέως ἀνοικτοί, ἄλλοτε ἔνθετοι. Μακρὰ ῥίς. Εὐχάρακτα τὰ χείλη. Πώγων ἀπὸ τῶν ὤτων ἀρχόμενος. Οἱ δάκτυλοι μακρότατοι ἐπιχαρίτως καμπτόμενοι. Ἐπὶ τοῦ τριγώνου μεταξὺ τῶν ἑλίκων τοῦ κιονοκράνου χαρακτὸν Χ.

Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἡροδότου κατελήφθησαν πρῶτον αἱ Αἰγαί, ἐγένοντο πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ ἐντεῦθεν κατεκτήθησαν ἔπειτα τὰ ἄλλα ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀποτελοῦντα τὴν Μακεδονίαν μέρη πρὸς ἀνατολὰς[1] καὶ πρὸς νότον. Τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων, οὓς ὀνομάζει οὗτος ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ παρατεθὲν ἀνωτέρω χωρίον καὶ οὓς ὁ Beloch[2] ἔ. ἄ. I ι σ. 341 δέχεται ὡς ἱστορικὰ πρόσωπα, κατὰ τὴν πιθανωτέραν παράδοσιν ἀποτελοῦσιν οἱ ἑξῆς βασιλεῖς: Περδίκκας, Ἀργαῖος, Φίλιππος, Ἀέροπος, Ἀλκέτας, Ἀμύντας, Ἀλέξανδρος ὁ Φιλέλλην, ὅστις ἐβασίλευε τῷ 480 καὶ κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θάσου ὑπὸ τοῦ Κίμωνος (Πλουτ. Κίμ. 14). Τούτου υἱὸς ἦν ὁ Περδίκκας, ὃν διεδέχθη ὁ Ἀρχέλαος.

Εἰκ. 44 (=F. ἀρ. 80, XII 3) τάφ. VII 43. Φιάλη ἢ ἀρύταινα χαλκῆ.[4]

Τὴν παράδοσιν τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ γενάρχης τῶν ἄνω βασιλέων Περδίκκας ἦτο Τημενίδης ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ Ἄργους ἔχουσι καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ τὰ πράγματα, ἅτινα ἀφηγεῖται ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, λέγουσιν, ὅτι ὁ Περδίκκας ἔφυγεν ἐκ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους ἢ τῆς Ὀρεστίδος ἐν γένει τῆς ἄνω Μακεδονίας καὶ διαβὰς τὸν Ἁλιάκμονα, πηγάζοντα ἐκ τῆς λίμνης τῆς Ὀρεστίδος (τῆς Καστορίας), ἐβάδισε διὰ τῆς Ἐορδαίας πρὸς τὰς Αἰγάς. Τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος καὶ τὴν Ὀρεστίδα ὁ Στράβων 326[2] θέλει ἐπώνυμα ἑνὸς πλάνητος μητραλοίου, τοῦ Ὀρέστου, πλανωμένου ἀστέγου μετὰ τὸ διαπραχθὲν ἔγκλημα. Καὶ διατί ὁ Ὀρέστης δὲν ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατά τινα ἀνάμνησιν παλαιᾶς ἐκ τῶν Ὀρεστῶν καταγωγῆς αὐτοῦ (πρβλ. ἀνδρωνύμια ὡς Λάκων, Φοῖνιξ, Θεσσαλός, Λίβυς); Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ διατρίβῃ τις πολὺ περὶ τοιούτους μύθους. Τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος ἐν τῷ Ἀργεσταίῳ (ὄχι Ἀργείῳ!) πεδίῳ[3] εἶνε παλαιοτάτη πόλις ἐν Μακεδονίᾳ, ἱδρυθεῖσα, ὅτε οἱ Ἕλληνες διαβαίνοντες πρὸς νότον ὑπέταξαν τὴν χώραν καὶ κατέλιπον μοῖραν ἐξ ἑαυτῶν ἐνταῦθα. Τοῦτο τὸ Ἄργος εἶνε μητρόπολις τοῦ ἔπειτα ἱδρυθέντος ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τὴν Λάρισαν τῶν Πελασγῶν καὶ πρὸς διάκρισιν κληθέντος Πελασγικοῦ. Ὅτε δὲ ἔπειτα οἱ προχωρήσαντες ἐπιδρομεῖς ἵδρυσαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ Ἄργος, πρὸ τῆς λάμψεως τούτου ἡ ἀνάμνησις τῆς ἐκ τοῦ Ὀρεστικοῦ καταγωγῆς ἐλησμονήθη καί, διὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἱστορικῶς ἡ ὕπαρξις τούτου, ἐπλάσθησαν οἱ μῦθοι τῆς ἐκ τοῦ Πελοποννησιακοῦ Ἄργους ἐξόδου ἢ ἐκπομπῆς βασιλικοῦ γόνου Τημενίδου. Ἀληθεύουσι μᾶλλον αἱ παραδόσεις, ὅτι ἐκ

1 Ὡς πρὸς ταῦτα εἶναι ἀξιόλογοι αἱ παρατηρήσεις τοῦ Köhler ἐν *Sifr.-Ber. d. Berl. Akad.* 1897,276. Οὗτος εὑρίσκων παρὰ τὸν μέσον ῥοῦν τοῦ Ἀξιοῦ πόλεις μεθ' ἑλληνικῶν ὀνομάτων καθαρῶν, πιστεύει, ὅτι ἡ κοιλὰς τοῦ Ἀξιοῦ εἶχε καταληφθῇ πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπολομένη ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους κατὰ τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἐπέκτασιν αὐτοῦ. Ὅρα καὶ τὰ ῥηθέττα ἄνω σ. 77 II ἑξ.

2 Στραβ. 326: «λέγεται δὲ τὴν Ὀρεστιάδα κατασχεῖν ποτε Ὀρέστης φεύγων τὸν τῆς μητρὸς φόνον καὶ καταλιπεῖν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν χώραν, κτίσαι δὲ καὶ πόλιν, καλεῖσθαι δ' αὐτὴν Ἄργος Ὀρεστικόν».

3 Tit. Liv. 27,33: «ibi alii majorem adferentes tumultum nuntii occurrunt, Dardanos in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere ac descendisse in Argestaeum campum. πρβλ. Παππαδάκιν *Ἀθηνᾷ* 1913,440.

4 Ὁλικὸν μῆκος 0,328μ. Διάμ. φιάλης 0,122μ. Μῆκ. τῆς λαβῆς 0,218. Πρασίνη κατίωσις. Τὸ ἄνω μέρος τῆς λαβῆς ἔχει ἀνθέμιον μεθ' ἑλίκων, καὶ καταλήγει εἰς δύο βραχίονας συναπτομένους πρὸς τὴν περιφέρειαν τῆς φιάλης. Οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἑλίκων κοῖλοι, ἀνέχοντες πολυτίμους λίθους, ὧν ὁ ἕτερος, κυανοῦς, σῴζεται. Πρὸς τὰς ἕλικας τοῦ ἀνθεμίου συνάπτεται οἱονεὶ ἐχῖνος κιονοκράνου, περαιτέρω δὲ ἀναπτύσσεται κῳδύα· τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς λαβῆς καμπυλούμενον ἡμικυκλικῶς καταλήγει εἰς ὡραίαν κεφαλὴν κύκνου. Κομψὸν ἔργον.

τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους κατῆλθε καὶ ὁ Τήμενος[1]. Οἱ Ἀργειάδαι βασιλεῖς ὀφείλουσι τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸ ὡς Ὀρεστικὸν διακριθὲν ἔπειτα Ἄργος. Ἐνταῦθα ἐβασίλευσεν ὁ Κάρανος, ὁ Κοῖνος καὶ ὁ Τυρίμμας, ἐντεῦθεν πρέπει νὰ ἀπεσπάσθη ὁ Περδίκκας[2] περὶ τὸ 700 π.Χ.

Ὁ Περδίκκας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ εἶνε ποιμένες, ἀλλ᾿ ἦσαν γόνοι τοῦ βασιλεύοντος οἴκου, ὁ δ᾿ Ὅμηρος παρέχει πολλὰ ὅμοια παραδείγματα ἡγεμονιδῶν ποιμένων καὶ ἔτι πλείονα δύναται νὰ φαντασθῇ εὐλόγως ἐν τοῖς παλαιοῖς ἐκείνοις χρόνοις ὁ ἱστορικὸς νοῦς. Διὰ νὰ καταλάβωσιν ὅμως τὰς Αἰγάς, τὸν παράδεισον τοῦτον, ὡς περιγράφει αὐτὸν ὁ Ἡρόδοτος καὶ βεβαιοῖ καὶ σήμερον ἡ φύσις, παράδεισον ὄχι ἔρημον, ἀφ᾿ οὗ ἡ μυθολογία ἐνετόπισεν ἐκεῖ τὸν μῦθον τοῦ Σιληνοῦ ἤδη πρὸ τοῦ 6ου αἰ. (Casson 269), οἱ δ᾿ ἄνθρωποι δὲν ἦσαν ἀναίσθητοι πρὸς τὸ κάλλος αὐτοῦ, εἶχον ἀνάγκην δυνάμεως. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐκ τοῦ κράτους τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους ἀπεσπάσθη τοῦ περὶ τὴν Λεβαίην τμήματος ὁ Περδίκκας,

Εἰκ. 45. (= F. ἀριθ. 81, εἰκ. 72). Τάφ. V. Χαλκοῦς τρίπους καὶ λεκάνη. [3]

εἰς διαφορὰν πρὸς τὸν θρόνον περιπεσών, καὶ ἐκταθεὶς πρὸς ἀνατολὰς καὶ χειρωσάμενος τὴν Ἐορδαίαν[4] ἵδρυσε κράτος καὶ δυναστείαν ἐν Αἰγαῖς, ἃς κατέλαβεν. Ἐντεῦθεν ἐξετάθη τὸ κράτος τοῦτο, ἑνωθὲν εἶτα μετὰ τῆς Ὀρεστίδος, καὶ πρὸς τοὺς ὁμοφύλους Ἐλιμιώτας καὶ Λυγκηστὰς καὶ ἐπὶ τὰ «ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν», ἅτινα ἐγένοντο οὕτω «σύμμαχα καὶ *ὑπήκοα*».

1 Σύγκελ. καὶ Εὐσέβ. παρὰ Διοδ. 7, 15. 16. Ἀππιαν. Συρ. 63 «καὶ Ἄργος τὸ ἐν Ὀρεστείᾳ, ὅθεν οἱ Ἀργεάδαι Μακεδόνες». πρβλ. Kaerst ἐν Pauly-Wissowa RE λ. *Argeadai.* Busolt, *griech. Staatskunde* 108, Σβορῶνος, Διεθν. *ἐφημ. νομ. ἀρχαιολ.* 1913, σ. 209. Beloch [2] ἔ. ἄ. III II σ. 49 ἑξ.

2 Πρβλ. τὴν γενεαλογίαν παρὰ Beloch[2] III II, 49 ἑξ. 62, ἀλλὰ καὶ Ure *The origin of Tyranny* 156 ἑξ.

3 Ὁλικὸν ὕψ. 0,194 μ., διάμ. στομίου 0,465 μ. Ὕψ. τρίποδος 0,104μ., διάμ. τοῦ κύκλου τοῦ τρίποδος 0,252μ., πρασίνη κατίωσις. Ἡ λεκάνη ἔχει δύο λαβὰς (μήκ. 0,145μ.) τοξοειδεῖς, ὧν ἑκατέρα ἐν μέσῳ ἐπὶ ἀνεχούσης ζώνης ἔχει κεκολλημένους ἀνὰ 4 κόμβους, κατὰ δὲ τὰ ἄκρα δίσκους κεκοσμημένους διὰ χαρακτηριστικῶν ῥοδάκων (πρβλ. εἰκ. 46). Ὁ τρίπους πατεῖ ἐπὶ λεοντοπόδων (πρβλ. εἰκ. 47 καὶ ὁμοίους ἐξ Ἀκροπόλεως *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 Παράρτ. σ. 26 εἰκ. 20-22, ἑτέρους δ᾿ ἐκ Βοιωτίας Annual of the Br. School at Athens 1907-8 σ. 286) ὧν τὰ ἄνω ἐγχαράκτως κεκοσμημένα. Παράλληλα ἔργα ἑλληνικὰ ἄλλα ὅρα F. σ. 69. Τοιαῦτα σκεύη ἦσαν χρήσιμα πρὸς παντοίους σκοπούς, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ πρὸς θέρμανσιν ὡς πύραυνα. Ἐν τοῖς 7 τάφοις τοῦ Τρεμπένιστε εὑρέθησαν 11 τοιαῦτα (F. ἀριθ. 81-91), ἄλλα δὲ ἄνευ τρίποδος. Τὴν λαβὴν λεκάνης ὑπ᾿ ἀριθ. F. 89 εἰκ. 89 σ. 76 πρβλ. πρὸς τὰς τῆς Ἀκροπόλεως ἐν *Ἀρχ. Δελτ.* ἔ. ἄ. σ. 22, αἵτινες εἶνε πιθανὸν ὅτι εὑρέθησαν ἐντὸς τῶν περσικῶν χωμάτων, καὶ ἑπομένως εἶνε προπερσικαὶ ἤτοι τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Τὰς δὲ F. ἀρ.109 εἰκ. 28 πρβλ. πρὸς *Ἀρχ. Δελτ.* ἔ.ἄ. σ.25.

4 Πρβλ. ὅμως καὶ Εὐσ. 169 παρὰ Διοδ. 7,17, ἀνάγοντα τὴν ὑπόταξιν καὶ ἀνάστασιν τῶν Ἐορδῶν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Καράνου, ἥτις εἶναι ἐπίσης πιθανή.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ.—Η ΓΝΩΜΗ ΤΟΥ FABRICIUS ΠΑΛΙΝ

Εἴπομεν, ὅτι, ἵνα ὦσιν *ὑπήκοα*, τὰ ἐπάνωθεν ἔθνη, ἔδει νὰ εἶχον ὑποταχθῇ διὰ βίας. Ὁ χρόνος, καθ᾽ ὃν ἐγένετο τοῦτο, κεῖται κατὰ τὸν Θουκυδίδην μεταξὺ Περδίκκου Α′ καὶ Ἀλεξάνδρου Α′, ὅτε ἐβασίλευσαν διαδοχικῶς οἱ 7 πρῶτοι βασιλεῖς. Ἂν εἰς ἕκαστον τῶν 6 πρώτων βασιλέων ἀποδώσωμεν βασιλείας χρόνον 30 τὸ πολὺ ἔτη, ἔχομεν ἔτη 180, ἅτινα προστιθέμενα εἰς τὸν πιθανὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Α′ ἤτοι εἰς τὸ 500 περίπου, ἀνάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὰς ἀρχὰς περίπου τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Τότε ἤρξατο ἡ ἀνάπτυξις τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους. Εἰς ποῖον σημεῖον τῆς μεταξὺ χρονικῆς ἐκτάσεως θὰ τοποθετήσωμεν τὴν καθυπόταξιν τῶν παραλίων χωρῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον, καὶ εἰς ποῖον σημεῖον τὴν καθυπόταξιν τῶν «ἄλλων ἐθνῶν ἐπάνωθεν» ἤτοι πρὸς βορρᾶν, ἔνθα εἴδομεν τοὺς τάφους τοῦ Τρεμπένιστε;

Ἐνταῦθα θὰ ἐπιτραπῇ νὰ ἀπομακρυνθῶ ὁριστικῶς τῶν συλλογισμῶν, οἵτινες ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐφάνησαν ἐκκαθαρίζοντες τὰ ζητήματα συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Fabricius, ἧς κύριον στήριγμα εἶνε ὁ μῦθος.

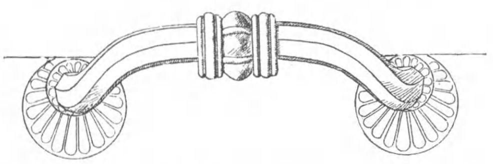

Εἰκ. 46 (=F. ἀριθ. 84, εἰκ. 79). Λαβὴ χαλκῆς τριποδικῆς λεκάνης τοῦ τάφ. Ι. [1]

Οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε εἶνε τόσον πλούσιοι, ὥστε μοὶ φαίνεται ἀπίστευτον, ὅτι βασιλικὸς οἶκος μικρᾶς περιοχῆς ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε τόσον πλούσιος εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ χαλκᾶ σκεύη καλλίτεχνα, ὅσον δεικνύουσιν οἱ τάφοι ἐκεῖνοι. Καὶ δὲν εἶνε μόνον ὁ ἐντάφιος πλοῦτος, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπόλοιπος, ὅστις ὑποτίθεται, ὅτι ἔμεινεν ἐν τῷ οἴκῳ τῶν ταφέντων. Τοσοῦτος καὶ τοιοῦτος περιττότατος πλοῦτος θὰ ἦτο ἀνέφικτος καὶ εἰς οἱονδήποτε μεμονωμένον βασίλειον τῶν Μακεδόνων (Ὀρεστίδα, Ἐλίμειαν, Λυγκηστίδα κτλ.), ἐπειδὴ τὰ βασίλεια ταῦτα, ποιμενικὰ καὶ γεωργικὰ ὄντα, καὶ κατὰ κώμας ᾠκισμένα ἐπὶ μακροὺς καὶ ἐν τοῖς κλασσικοῖς ἀκόμη χρόνοις αἰῶνας, οὔτε ἐμπόριον μέγα διεξῆγον οὔτε πλοῦτον τοιοῦτον κειμήλιον ἤτοι νεκρὸν ἠδύναντο νὰ συγκομίσωσιν ὡς ἡ πολύχρυσος Μυκήνη. Ἐν τῇ Ὀρεστίδι πλὴν τῶν μεταγενεστέρων, ὅσον γινώσκω, τειχῶν παρὰ τὴν κώμην Χρούπισταν, ἔνθα τοποθετεῖται τὸ Ὀρεστικὸν Ἄργος, ἓν μόνον μικρὸν φρούριον τετειχισμένον διὰ πελεκητῶν λίθων γνωρίζω, τὸ παρὰ τὸ χωρίον Δουπιάκοι ἐπὶ τῆς ὄχθης τῆς λίμνης τῆς Καστορίας[2]· ἀλλ᾽ ἐκτὸς ὅτι δὲν φαίνεται καταγόμενον ἐκ τοῦ 6ου αἰ. π. Χ., εἶνε τόσον μικρόν, ὥστε θὰ ἤθελέ τις νὰ ἑρμηνεύσῃ αὐτὸ ὡς μέγα ἱερὸν τέμενος θεοῦ. Ἕτερον ἀναφέρω τὸ παρὰ τὴν Κάλιανην τῆς Κοζάνης (Αἰάνη) ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς ἀρχαίας Ἐλιμείας (ὅρα Δήμιτσα ἔ. ἄ. σ. 219 ἑξ.) καὶ οὐδὲν πλέον. Ὑπάρχουσι πολλαχοῦ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος χώρας κοινὰ τείχη ἐκ λίθων ἀργῶν, ὧν τινα δύνανται νὰ εἶνε παλαιῶν χρόνων, ἀλλ᾽ εἶνε ἀσθενῆ καὶ ἐπὶ ὑψηλῶν κορυφῶν συνήθως ὑπεράνω τῶν πεδιάδων καὶ τῶν κατοικιῶν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν ποιμένων[3], ὡς ἦσαν αἱ ἀκροπόλεις τῶν ἐν τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι Δωριέων, ᾠκισμένων κατὰ κώμας ἀνὰ τὰς πεδιάδας.

Τοιαύτη πενιχρότης κρατῶν ἀόπλων ἢ ἀφυλάκτων δὲν προϋποθέτει πλοῦτον κινητὸν μέγαν, ἐπειδὴ οὗτος ἀπαιτεῖ τείχη ἀσφαλῆ καὶ φυλακτήρια δυσπόρθητα. Δὲν ἐννοῶ διὰ

1 Μῆκ. 0,167μ. Τομὴ ἑξάεδρος. Ἐν μέσῳ κωδύα μεταξὺ δακτυλίων, κατὰ τὰ ἄκρα ῥόδακες ἐπὶ τῶν δίσκων τῆς προσφύσεως (πρβλ. τὰ τῆς Ἀκροπόλεως *Ἀρχ. Δελτ.* ἔ. ἄ. σελ. 23).

2 Ὅρα Παππαδάκιν *Ἀθηνᾶ* 1913, 440 ἑξ. Κεραμόπουλλον ἐν *Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος* 1922 σ. 306.

3 Ὁ Παππαδάκις, *Ἀθηνᾶ* 1913,430 ἑξ. μνημονεύει πολλῶν τοιούτων τειχισμάτων.

τούτου, ὅτι οἱ κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ βασιλεῖς ἦσαν τοσοῦτον πτωχοί, ὥστε νὰ μὴ δύνανται συμφώνως πρὸς τὰ ἔθιμα ταφῆς αὐτῶν νὰ κοσμήσωσιν ἕνα νεκρὸν βασιλέα ἢ ἡγεμονίδην, ἀλλὰ δὲν εἶνε πιστευτόν, ὅτι τὰ ἀνάκτορα βασιλέως τινὸς τῶν Ἐγχελέων θὰ ἠδύναντο, καὶ γυμνούμενα ὅλως, νὰ προσφέρωσι συγχρόνως κτερίσματα εἰς 7 νεκροὺς ἀποτελούμενα ἐξ 7 οἰνοχοῶν, 9 κρατήρων, 3 κανθάρων, ἑνὸς ἀμφορέως, μιᾶς ὑδρίας, δύο τηγανίων ἢ μᾶλλον φιαλῶν μετὰ λαβῆς, 7 λεκανῶν ἢ πυραύνων τριποδικῶν, δώδεκα κυλίκων, 8 τριπόδων, 6 λεβήτων ἢ κακκαβῶν, 7 ποτηρίων, ἑνὸς κέρατος, 9 διαφόρων ἄλλων ἀγγείων ἤτοι ἐν ὅλῳ 75 ἀγγεῖα, καθαρᾶς πολυτελείας (luxus) πλεῖστα, πολύτιμα πάντα εἴτε διὰ τὴν τέχνην εἴτε διὰ τὴν ὕλην εἴτε διὰ τὴν σπάνιν εἴτε διὰ πάντα ταῦτα ὁμοῦ, καὶ μέγιστον πλῆθος κοσμημάτων κυρίως χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἀλλὰ καὶ ἐξ ἠλέκτρου καὶ ἄλλων ὑλῶν. Πόσα ἄλλα ὅμοια ἀγγεῖα ἢ κοσμήματα θὰ ὑπελείποντο ἐν τοῖς ἀνακτόροις μετὰ τὴν ταφὴν τῶν 7 νεκρῶν;

Διὰ πάντα ταῦτα πιστεύω, ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν 7 τάφων ἐξῆλθεν ἐκ τῶν βασιλείων ἀνακτόρων τῶν Αἰγῶν, ὅτε αὗται ἦσαν πρωτεύουσα μεγάλου κράτους, κατεῖχον μέρος τῆς παραλίας [1], διετέλουν ἐν ζωηρᾷ ἐπιμειξίᾳ μετὰ τῆς κάτω Ἑλλάδος διὰ τῶν ἐν τῇ Μακεδονικῇ παραλίᾳ τοὐλάχιστον ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, ἐκ δὲ τῶν προσόδων τῶν βασιλέων εἶχεν ἤδη καὶ πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς ἀνατολικῆς χρυσοφόρου Μακεδονίας συγκομισθῇ ἐν τοῖς ἀνακτόροις πλοῦτος, οὗ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἔκτασιν μαρτυροῦσιν ἐν ἱκανῷ μέτρῳ τὰ κτερίσματα τῶν 7 τάφων.

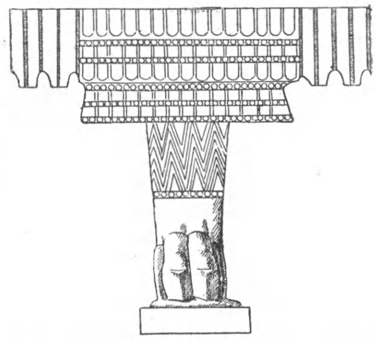

Εἰκ. 47 (= F. ἀριθ. 85 εἰκ. 82). Λεοντόπους χαλκοῦ τρίποδος τοῦ τάφου III. [2]

Κατὰ ταῦτα ἡ καθυπόταξις τῶν «ἄλλων ἐθνῶν ἐπάνωθεν» ἐγένετο κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὀρύξεως τῶν 7 τάφων, ἤτοι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ., πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἀμύντου Α΄ πατρὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ τοῦ κληθέντος εἶτα «Φιλέλληνος». Οὗτος ἐβασίλευσε 43 ἢ 44 ἔτη ὡς θέλουσιν αἱ χρονογραφίαι τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Συγκέλλου (Beloch² ἔ. ἄ. IIIII, 49 ἑξ.). Κατὰ τὸν χρόνον ὅμως τῆς ἐκβολῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐβασίλευεν ὁ Ἀμύντας Α΄ (Ἡρόδ. 5,94) [3]. Ἔν τινι τῶν νικηφόρων ἐμφυλίων μαχῶν τῶν γενομένων ἐκεῖ πρὸς τοῦτο, ἔπεσον οἱ 7 ἐπιφανεῖς νεκροί. Δὲν εἶνε ἀπίθανος καὶ ἡ εἰκασία, ὅτι ἡ μὲν ὑπόταξις τῶν βορείων Μακεδονικῶν ἐθνῶν ἐγένετο πρὸ τῆς χρονολογίας τῶν τάφων τοῦ Τρεμπένιστε, οἱ δὲ τάφοι προέκυψαν ἔκ τινος πρὸς βαρβάρους εἰσβολεῖς μάχης, γενομένης ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ χρόνῳ.

Βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας ἴσως οὐδεὶς ἦτο, ἐπειδὴ οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς δὲν ἐθάπτοντο ἔξω τῶν Αἰγῶν (Iustin. 7,2) ἤδη ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ κράτους τῶν Αἰγῶν. Γόνοι βασιλικοῦ οἴκου ὅμως ἦσαν πιθανῶς μόνον ὁ I καὶ ὁ V καὶ ἐκοσμήθησαν διὰ τοῦτο διὰ προσωπίδων χρυσῶν. Καὶ ἡ μεμονωμένη δέ πως θέσις τοῦ πρώτου τάφου, ἐν μέρει

1 Ὁ Head Hist. num. 218 ἐξ καθ' Ἡρόδ. 5,17 ἀποδίδει ὀρθῶς τὴν πρὸς τὰ χρυσωρυχεῖα ἀνατολικῶς τῆς Μακεδονίας ἐπέκτασιν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Α., ὅστις μετήλλαξε καὶ τὸν βαβυλωνιακὸν σταθμητικὸν κανόνα διὰ τοῦ φοινικικοῦ. Τοῦτο ἐγένετο ἀμέσως μετὰ τὸν Ξέρξην, ὅτε τὰ ὑπὸ Περσικὴν κατοχὴν μέρη ταῦτα ἐγκατελείφθησαν ἀπροστάτευτα καὶ εὐχείρωτος λεία τοῖς Μακεδόσι· τότε ὁ Ἀλέξανδρος κατέλαβε καὶ τὸ Δύσωρον, κατέπαυσε δὲ καὶ τὰς ἀρχαϊκὰς νομισματοκοπίας τῶν Δερρωναίων, Λαιαίων καὶ ἄλλων Παιονικῶν φύλων, ἑκατέρωθεν τοῦ Στρυμόνος, ὧν μιμεῖται τοὺς τύπους. (Πρβλ. Σβορώνου *Διεθν. ἐφ. νομ. ἀρχ.* 1913 σ. 206,271 ἑξ. Casson ἔ. ἄ. 178.

2 Ὅρα τὰ χαρακτὰ κοσμήματα τῶν τοιούτων ποδῶν. Ὅμοιοι ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως *Ἀρχ. Δελτ.* 1915. Παράρτ. σ. 26.

3 Ὁ Beloch ἔ. ἄ. 54 εἰκάζει, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸν θρόνον τῷ 485 περίπου (— 440 π. Χ. περίπου). Ὁ δὲ Head *Hist. nūmm.* 1911 σ. 218 τῷ 498 π. Χ. Τοῦτο δέχεται καὶ ὁ Casson ἔ. ἄ. 177 ἑξ.

δὲ καὶ ἡ διακριτικὴ τοῦ πέμπτου, ἴσως ἐνδεικνύει τοῦτο. Οἱ λοιποὶ θὰ ἦσαν «ἑταῖροι» τοῦ βασιλέως, οἵτινες, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τῶν παναρχαίων χρόνων ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν εὐγενῶν καὶ εὐδοκίμων, ἑπομένως πλουσίων οἴκων, ἐκ τῶν δι᾽ ἀγχιστείας πρὸς τὸν βασιλέα συνδεομένων, καὶ ἐκ τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων τῶν ὁμοσπόνδων κρατιδίων τῆς Μακεδονίας. Οἱ «ἑταῖροι» συνήθως ἦσαν οἱ σύντροφοι τοῦ βασιλέως κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, αὐτὸ τοῦτο ἑταῖροι, γινόμενοι ἔπειτα συστρατιῶται, σωματοφύλακες αὐτοῦ. Κυρίως ἦσαν ἱππεῖς, τοῦ ἱππικοῦ τῆς Μακεδονίας ὄντος ἀείποτε τοῦ κρατίστου πάσης ἄλλης χώρας τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὸ τοῦτο ὀργάνου τῆς νίκης· ἀλλὰ καὶ ἀρχηγοὶ τῶν πεζῶν, τῶν πεζεταίρων, τῶν προερχομένων ἐκ τῶν τάξεων τοῦ λαοῦ [1] ἠδύναντο νὰ εἶνε.

Μάλιστα δ᾽ ὁ ἐξαιρετικὸς πλοῦτος τοῦ τάφου I καὶ ἡ διακριτικὴ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἄλλοις θέσις ὑποβάλλει τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ νεκρὸς ἦτο ἡγεμονικός τις. Ἔφερε καὶ χρυσῆν προσωπίδα καὶ χρυσῆν ὑποδερίδα πλάκα καὶ χεῖρα χρυσῆν. Αὕτη δ᾽ ἔφερε καὶ δακτύλιον, ὅστις φαίνεται, ὅτι καὶ γενικῶς μὲν ἀλλὰ μάλιστα ἐν Μακεδονίᾳ εἶχε σημασίαν ὡς σημεῖον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας. Εἶνε γνωστόν, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας (Διόδ. 17, 117) «πολλοῖς πόνοις καὶ δειναῖς ἀλγηδόσι συσχεθείς, ἐπειδὴ τὸ ζῆν ἀπέγνω, περιελόμενος τὸν δακτύλιον, ἔδωκε Περδίκκᾳ». Τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ὅπερ ὁ Ἀλέξανδρος, μόνον ὅτε ἀπήλπισε περὶ τῆς ζωῆς, ἔπραξεν, ἔδει νὰ ἔχῃ σημασίαν τινά, ὡς συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ Ἰουστίνου 12, 15 «Sexta die praeclusa voce exemptum digito anulum Perdiccae tradidit, quae res gliscentem amicorum dissensionem sedavit», καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Διοδ. 18,2 «ἐπιμελητὴν δὲ τῆς βασιλείας Περδίκκαν (κατέστησαν), ᾧ καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν δακτύλιον τελευτῶν ἐδεδώκει» καὶ ἐκ τοῦ Κουρτίου Ρούφου 10,6 (19,4) «tum Perdicca, regia sella in conspectum vulgi data, in qua diadema vestisque Alexandri cum armis erant, anulum sibi pridie traditum a rege in eadem sede posuit.... et Perdicca, Ego quidem, inquit, anulum, quo ille regni atque imperii vices obsignare erat solitus, traditum ab ipso mihi reddo vobis», καὶ ἔτι σαφέστερον ἐκ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος *Εὐμ.* 2 «Alexandro Babylone mortuo, cum regna singulis familiaribus dispertirentur et summa rerum tradita esset tuenda eidem, cui Alexander moriens anulum suum dederat, Perdiccae: ex quo omnes conjecerant, eum regnum ei commisisse, quoad liberi ejus in suam tutelam pervenissent.» Ὑποδεικνύω τὰ τεκμήρια ταῦτα, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ καταλήξω εἰς συμπέρασμα μᾶλλον συγκεκριμένον καὶ καθαρὸν περὶ τῶν ταφέντων

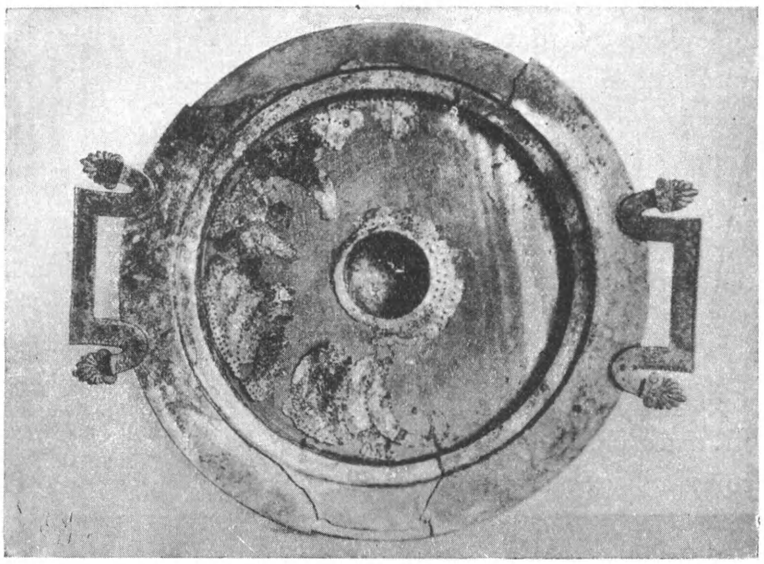

Εἰκ. 48 (=F. ἀριθ. 92, πίν. XIII, 2), Χαλκῆ ἡθμώδης ἀβαθὴς φιάλη τοῦ τάφ. V. [2]

1 Ὅρα Bauer, *Die griech. Kriegsaltert.* 1892 σ. 423 ἑξ.

2 Διάμ. 0,40μ. Πρασίνη κατίωσις. Ἐν μέσῳ ἡ φιάλη σχηματίζει βαθυτέραν ὑποχώρησιν ἄνευ ὀπῶν. Αἱ λαβαὶ (μῆκ. 0,178μ.) εἶνε πλακώδεις, προσηλοῦνται καὶ ἀνακάμπτουσι τὰ ἄκρα κεκοσμημένα δι᾽ ἀνθεμίων. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λαβῶν κεκοσμημένη δι᾽ ἀστραγάλου καὶ τεθλασμένων γραμμῶν.

7 προσώπων (πρβλ. καὶ Pauly - Wissowa R. - E. λ. Ringe)· λέγω μόνον, ὅτι, ἂν ἡ παράδοσις περὶ μὴ ταφῆς τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας ἔξω τῶν Αἰγῶν εἶνε ἔγκυρος, ὁ δὲ δακτύλιος εἶνε σημεῖον βασιλικῆς ἐξουσίας, τότε ὁ φέρων αὐτὸ ἦτο βασιλεὺς μακεδονικοῦ τινος κράτους συμμάχου καὶ ὑπηκόου, ἴσως δὲ καὶ συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Αἰγῶν.

ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΩΝ 7 ΝΕΚΡΩΝ

Οἱ 7 νεκροὶ τοῦ Τρεμπένιστε εἶχον ἀσπίδα διαμέτρου 0.98 περίπου, ὡς ὁρίζει μίαν ὁ Filow ἀριθ. 121 [1]. Ὁ Bauer ἔ. ἀ. σ. 425 ὑπολογίζει κατὰ τὸν Ἀσκληπ. τακτ. 5,1 καὶ τὸν Αἰλ. τακτ. 12 τὴν διάμετρον τῆς Μακεδονικῆς ἀσπίδος, ἣν οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι ἐγνώριζον, εἴς τι πλέον τοῦ ἡμίσεως μέτρου. Ἀναμφιβόλως ὅμως, ἂν μὴ ἐν τῷ αὐτῷ, ἀλλ᾽ ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ θὰ ὑπῆρξε ποικιλία διαμέτρου τῆς Μακεδονικῆς ἀσπίδος.

Ἡ παρουσία ἀσπίδων ἐν τοῖς τάφοις, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἀπουσία μεταλλίνων θωράκων, ἄγει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ ἄνδρες ἦσαν πεζέταιροι. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντιμάχεται πρὸς τὴν διηνεκῆ μέν, ἰσχυροτέραν δ᾽ ἐν τοῖς παλαιοτέροις χρόνοις προτίμησιν τοῦ ἱππικοῦ ὑπὸ τῶν εὐγενῶν. Διὰ τοῦτο ἢ θὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ 7 νεκροὶ ἦσαν ἱππεῖς εταῖροι τοῦ βασιλέως, αἱ δὲ ἀσπίδες ἐτέθησαν εἰς τοὺς τάφους ἐκλεκταί, ἵνα ᾖ πλήρης ἡ πανοπλία, ἢ θὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἦσαν πεζοὶ ἀρχηγοὶ τῶν ὀρεινῶν τῆς δυτικῆς Μακεδονίας πεζαιτέρων, οἵτινες θὰ ἐμάχοντο ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν [3]. Χαλκάσπιδας δὲ λέγει τοὺς Μακεδόνας τοῦ 168 ὁ Πλούτ. Αἰμ. Παῦλ. 18.

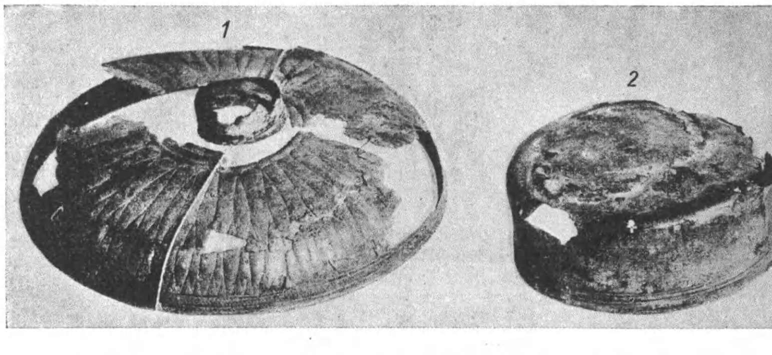

Εἰκ. 49. (=F. εἰκ. 93). 1 (=F. ἀριθ. 102). Φιάλη χαλκῆ ὀμφαλόεσσα. τοῦ τάφου VI 30. 2 (=ἀριθ. 104) τοῦ τάφ. I. Ἁπλῆ φιάλη. [2]

Ἡ Μακεδονικὴ ἀσπὶς κατὰ τὸν Imhoof - Blumer *Monum. grecques* σ. 66,67 εἶχεν ἐν μέσῳ ἀστέρα, ἐξ οὗ ἐξεπορεύοντο ἀκτῖνες. Δὲν εἶμαι βέβαιος, ἂν τοῦτο δύναται νὰ ἰσχύσῃ πρὸς κατανόησιν τῶν κοσμημάτων, ἅτινα φέρουσι τὰ κεντρικὰ λείψανα τῶν ἀσπίδων τοῦ VI καὶ τοῦ VII τάφου (εἰκ. 54,55 = F. ἀριθ. 121, 122). Πιστεύω ὅμως, ὅτι τοῦ λεπτοῦ χαλκοῦ φλοιοῦ ὑπέκειτο ὄχι ξύλον, ὡς δέχεται ὁ Filow 86, ἀλλὰ δέρμα (πρβλ. Hagemann, *Griech. Panzerung* 1919, σ. 139, Ἡρόδ. 7,76). Ὁμοίως θὰ ἦσαν ἐκ δέρματος αἱ κνημῖδες καὶ διὰ τοῦτο δὲν εὑρέθη οὐδ᾽ ἴχνος. Ὅτι ὅμως οἱ Μακεδόνες θὰ ἐφόρουν κνημῖδας, μαρτυρεῖ ὁ ἐξ Ἐδέσσης χαλκοῦς ἀρχαϊκὸς ὁπλίτης τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν μουσείου [4]. Φρονῶ δὲ ταὐτὸ καὶ περὶ τῶν

1 Ἐγὼ ὑπολογίζω τὴν διάμετρον ἄλλης ἐκ τεμαχίων εὑρεθέντων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως εἰς 1.20μ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 Παραρτ. σ. 31 ι ἀριθ. 5).

2 Ἀριθ. 1 : Διάμ. 0,196μ. Ὕψ. 0,032μ. Ἡ κοιλία χαρακτῶς κεκοσμημένη οὕτως, ὥστε νὰ πιστεύω, ὅτι τοιαῦται φιάλαι ἐκαλοῦντο *ἀκτινωταὶ* (πρβλ. τὴν Δηλιακὴν ἐπιγραφὴν Michel, *Recueil* ἀριθ. 815 στ. 34 καὶ Κεραμοπούλλου *Θηβαϊκὰ* σ. 36 ἀλλὰ καὶ 262 - 3). Τὸ ἀγγεῖον ἦτό ποτε πιθανῶς ἐπάργυρον. Ἀριθ. 2 Διάμ. 0,128μ. ὕψ. 0,045μ. πρασίνη κατίωσις.

3 Ὁ Bauer ἔ. ἀ. 427 στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον Ἀρριαν. *Ἀν.* 4, 23, 2 συνάγει, ὅτι καὶ οἱ ἱππεῖς τῶν Μακεδόνων ἐμάχοντο μετ᾽ ἀσπίδων ἢ ὅτι οἱ ἀσπιδηφόροι πεζοὶ ἐμάχοντο καὶ ἀφ᾽ ἵππου οὕτω· ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦ Ἀρριανοῦ λέγει περὶ ταχείας μεταφορᾶς πεζῶν ἀσπιδηφόρων ἐφ᾽ ἵππων εἰς ἄλλο μέρος. Ἐν Χαιρωνείᾳ δὲν ἐβεβαιώθησαν μακεδονικαὶ ἀσπίδες.

4 Athen. Mitt. 1926, 88.

θωράκων, εἰ καὶ ἀμφιβάλλεται, ἂν οἱ πεζέταιροι εἶχον θώρακας [1]. Ἀλλ᾽ ὁ μνημονευθεὶς μακεδονικὸς ὁπλίτης φορεῖ δορὰν ὡς θώρακα· πρβλ. καὶ Πλούτ. Αἰμ. Παῦλ. 19 ἑξ. 32. Ἰδοὺ δὲ τίνα ὅπλα εἶχον οἱ στρατιῶται ἐπὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν Καρακάλλαν, ὡς λέγει ὁ Κάσσιος Δίων 77,7: «ταῦτα δὲ ἦν κράνος ὁμοβόειον, θώραξ λινοῦς τρίμιτος, ἀσπὶς χαλκῆ, δόρυ μακρόν, αἰχμὴ βραχεῖα (=ἀκόντιον;), κρηπῖδες, ξίφος»· πρβλ. καὶ Αἰλιαν. *στρ.* 4,3,13.

Ἀλλ᾽ ὅτι ὁ I καὶ ὁ VI τάφος ἔχουσι δύο δόρατα ἢ σαρίσσας συμφωνεῖ πρὸς νομίσματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Α´, δεικνύοντα ἱππέα μετὰ δύο σαρισσῶν (Head ἔ. ἄ. 219) καὶ ἐνθυμίζει τὰ δύο δόρατα, ἅτινα ἔφερεν ὁ Ὁμηρικὸς (Φ 145) ἥρως Ἀστεροπαῖος ὁ Παίων, υἱὸς τοῦ Πηλεγόνος, ὃν ἐγέννησεν ὁ Ἀξιὸς ἐκ τῆς Περιβοίας θυγατρὸς τοῦ Ἀκεσαμενοῦ. Ἐν τοῖς τάφοις ἔχομεν σαρίσσας βραχυτέρας πάντως τοῦ ἔπειτα μήκους αὐτῶν, ἀνερχομένου μέχρι 5.50 μ. Οἱ 7 τάφοι ἔχουσιν ἕκαστος ὁλικὸν μῆκος 4.80 μέχρι 5.20μ. ἐν ᾧ αἱ σάρισσαι, λοξῶς πολλάκις κείμεναι παρὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ, δὲν ἐξετείνοντο οὐδὲ κατὰ προσέγγισιν εἰς μῆκος 5μ., ἂν ἡ ἀρχικὴ θέσις αὐτῶν ἦτο ὡς σημειοῦται ἐν τοῖς σχεδίοις τοῦ Schkorpil. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι αἱ αἰχμαὶ τῶν σαρισσῶν ἐν τῷ μακεδονικῷ πολυανδρίῳ τῆς Χαιρωνείας σῳζόμεναι μέχρι μήκους 0.38μ. (τὸ ὅλον θὰ ἦτο 0.40) εἶνε παρόμοιαι ἐν τούτῳ πρὸς τὰς τοῦ Τρεμπένιστε ἀριθ. 131-2 (μῆκ. 0.24, 0.25, 0.28, 0.32, 0.34 τῶν σῳζομένων ἀρτιώτερον, ἀλλ᾽ ὄχι ὁλοκλήρων). Ὡς πρὸς τὸ πλάτος μία μόνον ἐν Τρεμπένιστε εἶνε στενὴ ὡς αἱ τῆς Χαιρωνείας [2].

Εἰκ. 50 (=F. ἀριθ. 113, πίν. XIV 1) Κράνος χαλκοῦν μετὰ παρειῶν καὶ προρρινιδίου (πρβλ. εἰκ. 51). [3]

Κράνος ἐφόρουν οἱ Μακεδόνες συνήθως τὴν καυσίαν, κοινὴν καὶ τοῖς ὁμοφύλοις Θεσσαλοῖς, ἀλλὰ καὶ λοφωτὰ κορινθιακὰ ἢ ἄλλα ἐγίνωσκον, ὡς δεικνύουσι τὰ νομίσματα τῶν Δερρωναίων [4] καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α´ [5] καὶ ὁ χαλκοῦς ὁπλίτης τῆς Ἐδέσσης [6]. Ἂν ἡ καυσία ἦτο τὸ κανονικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν στρατιωτῶν ἐν τοῖς πρὸ τοῦ 500 χρόνοις,

1 Πρβλ. Bauer ἔ. ἄ. 425 καὶ Hagemann ἔ. ἄ. 93 132 ἑξ.

2 Ἐν τῇ πυρᾷ τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τῆς Οἴτης εὕρηνται λόγχαι καὶ στεναὶ καὶ πλατεῖαι καὶ μακραὶ καὶ βραχεῖαι. *Ἀρχ. Δελτ.* 1919 παράρτ. σελ. 25 ἑξ.

3 Τάφ. I. Ὕψ. 0,292μ. Ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ προρρινιδίου μέχρι τοῦ ἐπιτραχηλίου γείσου 0,247μ., ἡ εἰς ταύτην δὲ κάθετος ἀπόστασις 0,198μ. Πρασίνη κατίωσις. Χυτόν. Παρ᾽ ἅπαν τὸ χεῖλος σειρὰ ἥλων ἐχόντων κεφαλὴν ἔξω, ἔσω δὲ συγκεκαμμένων διὰ τὴν στερέωσιν ὑπενδύσεως. Ἀπὸ τῶν γωνιῶν τῶν ὀφθαλμῶν ἔξω ἀναχωροῦσιν ἐγχάρακτοι κεφαλαὶ ὄφεων. Ὑπὲρ δὲ τὰς πλευρικὰς ἐντομὰς ἔξω εἶνε ἐγχάρακτα ἀνθέμια (εἰκ. 51). Ὄπισθεν, παρὰ τὸν κρημνὸν τῆς θραύσεως τοῦ ἐπιτραχηλίου, τετράγωνος ὀπὴ κειμένη ἐπ᾽ εὐθείας πρὸς ἧλον ὑπὲρ τὸ προρρινίδιον ὄντα χάριν στερεώσεώς ποτε λόφου. Κατὰ τὸ χεῖλος ἐνδοτέρω τῆς σειρᾶς τῶν ἥλων ἀστράγαλος ἐν μέσῳ δύο ἀναγλύπτων γραμμῶν. Παραλλήλως πρὸς τὸ κόσμημα τοῦτο ἀμέσως ἐνδοτέρω ἡ ἐπιφάνεια δεικνύει ἴχνη κολλήσεως ἐν σχήματι ταινίας συνεχοῦς, ἐπειδὴ ἄλλοτε ἦσαν ἐνταῦθα κεκολλημένα χρυσᾶ ἐλάσματα, οἷα εὑρέθησαν πλησίον (πρβλ. εἰκ. 12 καὶ εἰκ. 52,53). Ὅμοια κράνη ἑλληνικὰ F. σ. 79. Ἐπὶ νομισμάτων τῆς Μακεδονίας εὕρηται ὅμοιον κράνος εἰς τὰ τῶν Δερρωναίων· ὅρα Head - Σβορῶνος *Hist. num.* πίν. I, 6. *Brit. mus. coins Macedonia* σ. 150 ἑξ. πρβλ. τὰ τῶν Σκιωναίων αὐτ. σ. 103.

4 Head ἔ. ἄ. 202.

5 Head σ. 219

6 Athen. Mitt. ἔ. ἄ. Πρβλ. Casson ἔ. ἄ. σελ. 177.

γίνεται πιθανώτερον, ὅτι τὰ κράνη τῶν 7 νεκρῶν ἦσαν ἐπείσακτα ἔργα ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς.

Τοὺς κατὰ τὴν ῥίζαν τῆς λεπίδος τῶν ξιφῶν τοῦ Τρεμπένιστε προφυλακτῆρας (εἰκ. 57) ἔχει καὶ τὸ μόνον ὑπὸ τοῦ Σωτηριάδου *Athen. Mitt.* (1903 Beilage XLI ἐν σελ. 308-309) εἰκονιζόμενον ξίφος τοῦ μακεδονικοῦ πολυανδρίου τῆς Χαιρωνείας, ὥστε ἡ βιομηχανία τῶν ξιφῶν ἠσκεῖτο ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὸν 4ον αἰ. ὡς καὶ κατὰ τὸν 6ον. Τοιούτους προφυλακτῆρας ἔχει καὶ ἓν χαλκοῦν ξίφος τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τῆς Οἴτης[1].

Τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ἔχοντες τεκμήρια, λέγομεν, ὅτι οἱ 7 νεκροὶ τοῦ Τρεμπένιστε ἦσαν ἡγεμονίδαι πεσόντες κατὰ τὸν ἐν τῷ 6ῳ αἰ. π. Χ. χρόνον τῆς πρὸς βορρᾶν ἐπὶ τὰ αὐτόθι «Μακεδονικὰ» ἤτοι Ἑλληνικὰ «*ἔθνη*» ἐξαπλώσεως τοῦ Μακεδονικοῦ *κράτους*, ὃν χρόνον ὁρίζουσιν ἀκριβέστερον· ἐτάφησαν δὲ μετὰ πολλοῦ χρυσοῦ κατὰ τὰ πάτρια ἔθιμα τῶν βασιλέων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Μακεδονίας ἐν τῇ ἀναλογίᾳ τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ὡς προσδοκῶ νὰ διαπιστώσῃ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς χώρας[2].

Εἰκ. 51 (=F. ἀριθ. 113, πίν. XIV 2) Πλαγία ὄψις τοῦ κράνους εἰκ. 50.

ΠΩΣ ΕΘΑΠΤΟΝ ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ

Ὅτι εἰς τοὺς τάφους τῶν μακεδόνων βασιλέων συγκατωρύσσετο πολὺς χρυσός, γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Διοδώρου (22,23) καὶ τοῦ Πλουτάρχου (Πύρρ. 26). Ὁ Διόδωρος λέγει «ὅτι τὰς Αἰγὰς διαρπάσας ὁ Πύρρος (273 π. Χ.), ἥτις ἦν ἑστία τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας, τοὺς Γαλάτας ἐκεῖσε κατέλιπεν· οἱ δέ, πυθόμενοί τινων, ὅτι κατὰ τοὺς βασιλικοὺς τάφους *τοῖς τετελευτηκόσι συγκατωρύχθη χρήματα πολλὰ κατά τινα παλαιὰν συνήθειαν*, ἅπαντας ἀνέσκαψαν, καὶ τυμβωρυχήσαντες τὰ μὲν χρήματα διείλοντο, τὰ δὲ ὀστᾶ τῶν τετελευτηκότων διέρριψαν. Ὁ δὲ Πύρρος ἐπὶ τούτοις βλασφημούμενος οὐκ ἐκόλαζε τοὺς βαρβάρους διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις χρείας». Ὁ δὲ Πλούταρχος λέγει: «Τῶν δ᾽ Αἰγαίων κρατήσας (ὁ Πύρρος), τά τ᾽ ἄλλα χαλεπῶς ἐχρήσατο τοῖς ἀνθρώποις, καὶ φρουρὰν Γαλατικὴν ἐν τῇ πόλει κατέλιπε τῶν μετ᾽ αὐτοῦ στρατευομένων. Οἱ δὲ Γαλάται, γένος ἀπληστότατον χρημάτων ὄντες, ἐπέθεντο τῶν βασιλέων αὐτόθι κεκηδευμένων τοὺς τάφους ὀρύττειν, καὶ τὰ μὲν χρήματα διήρ-

1 Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν φύλλων τούτων ἔλαβον γνῶσιν τῆς εὑρέσεως τάφου πολεμιστοῦ τινος ἐν Μυωνίᾳ τῶν Ἑσπερίων Λοκρῶν πρὸς Δ τῆς Ἀμφίσσης. Τὰ κατὰ τὸν τάφον τοῦτον προσθέτω ἐν παραρτήματι ἀμέσως μετὰ τὸ τέλος τῆς πραγματείας τῆσδε μετά τινων συμπληρωματικῶν παρατηρήσεων. Ἐν τῷ τάφῳ τούτῳ εὑρέθησαν καὶ δύο ξίφη μετὰ προφυλακτήρων τῆς χειρὸς καὶ μία δίδυμος περόνη παρομοία ταῖς ἐν Τρεμπενίστῃ εὑρεθείσαις (πρβλ. ἄνω εἰκ. 23 σελ. 63).

2 Διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ταύτην ἔρευναν τὸ κράτος δὲν ἐμερίμνησε δεόντως. Ὅλη ἡ Μακεδονία μετὰ τῆς ἑλλ. Θράκης ἀποτελοῦσι νῦν μίαν ἀρχαιολογικὴν περιφέρειαν καὶ ἔχουσιν ἕνα μόνον ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων (πρὸς τὸ παρὸν μάλιστα εἶνε κενὴ ἡ θέσις καὶ τούτου), ἐν ᾧ ἡ Κρήτη ἔχει δύο, ἡ Πελοπόννησος τρεῖς κτλ. Δὲν κατενοήθη ἐπαρκῶς ἡ σημασία τῆς ἀρχαιολογικῆς μελέτης τῆς χώρας ταύτης. Πρβλ. καὶ Μυλωνᾶν *Ἡ νεολιθ. ἐποχὴ* ἐν Ἑλλάδι σ. 89.

πασαν, τὰ δ' ὀστᾶ πρὸς ὕβριν διέρριψαν. Τοῦτο κούφως ἔδοξε καὶ ὀλιγώρως ἐνεγκεῖν ὁ Πύρρος ἢ δι' ἀσχολίας τινὰς ὑπερθέμενος ἢ παρεὶς ὅλως διὰ φόβον τὸ κολάσαι τοὺς βαρβάρους· ὅθεν ἤκουσε κακῶς ὑπὸ τῶν Μακεδόνων.»

Εἶνε περιττὸν βεβαίως νὰ ζητήσωμεν διὰ τεκμηρίων νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι τὰ «χρήματα» τῶν τάφων δὲν πρέπει νὰ νοηθῶσιν ὡς νομίσματα. Θὰ ἦσαν πολύτιμα ἀντικείμενα ἢ κοσμήματα ἐκ πολυτίμου ὕλης, ἀναμφισβήτητον ἀγοραίαν ἀξίαν ἐχούσης πάντοτε. Θὰ ἦσαν ὅ,τι περίπου περιεῖχον οἱ τάφοι τῆς Λυχνιδοῦ. Τὸ σχόλιον, τὸ ὁποῖον ἐχρειάζετο καὶ πάντοτε ἐζήτει ἥ τε φιλολογία καὶ ἡ ἀρχαιολογία πρὸς πραγματικὴν κατανόησιν τῶν λόγων τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Διοδώρου, παρέσχον οἱ τάφοι τῆς Λυχνιδοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Ἰουστῖνος 7,2 βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Περδίκκας Α' ὥρισε τόπον ταφῆς τῶν Μακεδόνων βασιλέων τὰς Αἰγάς, οὐχὶ δ' ἄλλον τόπον, ἴσως ὑπονοεῖ, ὅτι οἱ τάφοι ἔδει νὰ εἶνε ἀπαραβίαστοι καὶ ἑπομένως ἐφρουροῦντο. Τὸ κράτος θὰ ἔπαυε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν δυναστείαν, ἂν βασιλεύς τις δὲν ἐθάπτετο ἐκεῖ, ἤ, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ ἂν οἱ τεθαμμένοι ἐξεθάπτοντο. Ἦτο λοιπὸν ἀναγκαία ἡ φρούρησις τῶν τάφων. Τίς δ' ἄλλη φρούρησις ἦτο καλυτέρα τῆς λατρείας; Ταύτην ἡ παράδοσις προσεκόλλησεν εἰς ἕνα καὶ ὡρισμένον τόπον, εἰς ἓν βασιλικὸν μαυσωλλεῖον, τὸ τῶν Αἰγῶν.

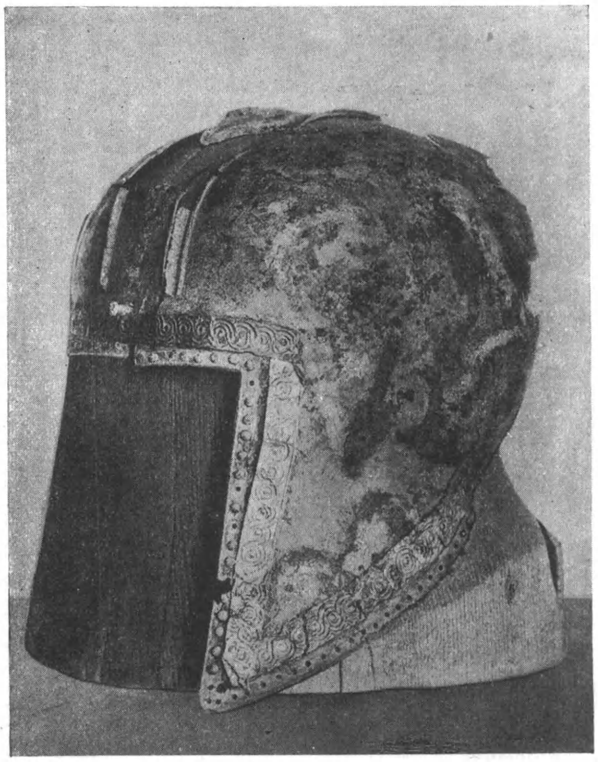

Εἰκ. 52. (=F. ἀριθ. 114, πίν. XV 1). Τάφ. ΙΙΙ. Κράνος χαλκοῦν μὴ καλύπτον τὸ κυρίως πρόσωπον. [1]

Τώρα δὲ ἐννοοῦμεν καὶ τὴν πολυτέλειαν, καθ' ἣν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὁ ἑταῖρος Ἡφαιστίων *ἀφηρωϊσθεὶς* ἀδείᾳ ἢ ἐντολῇ τοῦ Ἄμμωνος (Ἀρριαν. 7,14,7.23,6 ἑξ. Διόδ. 17,115 Πλουτ. Ἀλεξ. 72). Ὁ Διόδωρος (17,114,115) ἀφηγεῖται πῶς διέταξεν ὁ Ἀλέξανδρος ἀνθρώπους καὶ πόλεις νὰ συμβάλωνται «πρὸς τὸν τῆς ἐκφορᾶς κόσμον», «ὥστε μὴ μόνον τὰς προγεγενημένας παρ' ἀνθρώποις ταφὰς ὑπερβαλέσθαι, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐσομένοις μηδεμίαν ὑπέρθεσιν καταλιπεῖν.» 115 «τῶν γὰρ ἡγεμόνων καὶ φίλων ἕκαστος *στοχαζόμενος τῆς τοῦ βασιλέως ἀρεσκείας* κατεσκεύαζεν εἴδωλα (πρβλ. Διόδ. 16,92.25) δι' ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἄλλων τῶν θαυμαζομένων παρ' ἀνθρώποις, αὐτὸς δὲ τοὺς ἀρχιτέκτονας ἀθροίσας καὶ λεπτουργῶν πλῆθος» ἔκτισε τεράστιον δαπανηρότατον κτίσμα κατακόσμητον δι' ἑκατοντάδων ποικιλωτάτων ἔργων ἀρχιτεκτονικῶν, γλυπτικῶν, τορευτικῶν ἐκ χρυσοῦ ἢ ἄλλης

1 Ὕψ. μέγιστον 0,26 μ. Τὸ τετράγωνον ἄνοιγμα τοῦ προσώπου πλ. 0,105μ., ὕψ. 0,13μ. Πρασίνη κατίωσις. Χυτόν. Παρὰ τὸ χεῖλος ἧλοι χάριν τῆς ὑπενδύσεως. Εἰς ἑκατέραν γωνίαν τῶν παρειῶν μείζων ἧλος. Ταινία πλ. 0,01μ. χρυσοῦ ἐλάσματος ἐπικεκολλημένη παραθέει τὸ χεῖλος· κόσμημα αὐτῆς πλοχμός. Ἐπὶ τοῦ κρανίου κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα ἀναίρονται δύο γραμμαί, ὧν μεταξὺ ἐστηρίζετο ὁ λόφος, κρατούμενος ἐπὶ τοῦ μετώπου διὰ μείζονος ἥλου. Ὅμοια κράνη ἐξ Ἑλλάδος, Μακεδονίας καὶ ἄλλων χωρῶν ὅρα F. σ. 80 ἑξ. Φαίνεται, ὅτι τὸ σχῆμα συνειθίζετο ἐν Μακεδονίᾳ (ἐν τοῖς 7 τάφοις εὑρέθησαν 7 τοιαῦτα κράνη καὶ ἐν Κορινθιακὸν εἰκ. 50, 51).

Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' καὶ τοῦ Περδίκκου Β' ἔχομεν τοιαῦτα κράνη (*Brit. Mus. coins. Macedonia* σ. 160, 162)· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Ἀρχελάου (αὐτ. σελ. 164).

ὕλης, ἐπέθηκε δὲ καὶ μακεδονικὰ καὶ βαρβαρικὰ ὅπλα, δηλοῦντα τὰς ἀνδραγαθίας τῶν Μακεδόνων καὶ τὰς ἥττας τῶν βαρβάρων, πάντα δὲ ταῦτα ἀξίας 12 χιλιάδων ταλάντων (72 ἑκατομ. παλαιῶν δραχμῶν), ἵνα συγκαῶσι μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Ἡφαιστίωνος.[1] «Ἀκολούθως δὲ ταύτῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ τῶν ἄλλων γενομένων κατὰ τὴν ἐκφορὰν τιμῶν, τὸ τελευταῖον προσέταξεν ἅπασι θύειν Ἡφαιστίωνι θεῷ παρέδρῳ» ὡς ἔλεγε χρησμὸς κομισθεὶς παρ' Ἄμμωνος. «διόπερ *γενόμενος περιχαρὴς ἐπὶ τῷ τὸν θεὸν κεκυρωκέναι τὴν αὐτοῦ γνώμην*, πρῶτος τὴν θυσίαν ἐπετέλεσε.» Περὶ τούτου λέγει ὁ Πλούταρχος ἕ. ἅ. ὅτι «*ἐξ Ἄμμωνος ἦλθε μαντεία τιμᾶν Ἡφαιστίωνα καὶ θύειν ὡς ἥρωι* παρακελεύουσα»· ὁ δ' Ἀρριανὸς 7,14,7 λέγει: «*εὐαγίζειν τε ὅτι ἀεὶ ὡς ἥρωι ἐκέλευεν* Ἡφαιστίωνι, τοῦτο μὲν πρὸς τῶν πλείστων ἀναγέγραπται· οἱ δὲ *λέγουσιν, ὅτι καὶ εἰς Ἄμμωνος ἔπεμψεν ἐρησομένους τὸν θεὸν εἰ καὶ ὡς θεῷ θύειν συγχωρεῖ Ἡφαιστίωνι· τὸν δὲ οὐ συγχωρῆσαι.*» Πρβλ. καὶ 7,23,6 «ἧκον δὲ καὶ παρὰ Ἄμμωνος οἱ θεωροί, οὕστινας ἐστάλκει ἐρησομένους, ὅπως θέμις αὐτῷ τιμᾶν Ἡφαιστίωνα· οἱ δὲ ὡς ἥρωι ἔφησαν ὅτι θύειν θέμις ὁ Ἄμμων λέγει· *ὁ δὲ ἔχαιρέ τε τῇ μαντείᾳ καὶ τὸ ἀπὸ τοῦδε ὡς ἥρωα ἐγέραιρε.*» Ἔπειτα διηγεῖται ὁ Ἀρριανός, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔπεμψεν ἐπιστολὴν κελεύων «κατασκευασθῆναι Ἡφαιστίωνι *ἡρῷον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* τῇ Αἰγυπτίᾳ ἔν τε τῇ πόλει αὐτῇ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῇ Φάρῳ, ἵνα ὁ πύργος ἐστὶν ὁ ἐν τῇ νήσῳ, μεγέθει τε μέγιστον καὶ πολυτελείᾳ ἐκπρεπέστατον· καὶ ὅπως ἐπικρατήσῃ καλεῖσθαι ἀπὸ Ἡφαιστίωνος, καὶ τοῖς συμβολαίοις.... ἐγγράφεσθαι τὸ ὄνομα Ἡφαιστίωνος.»

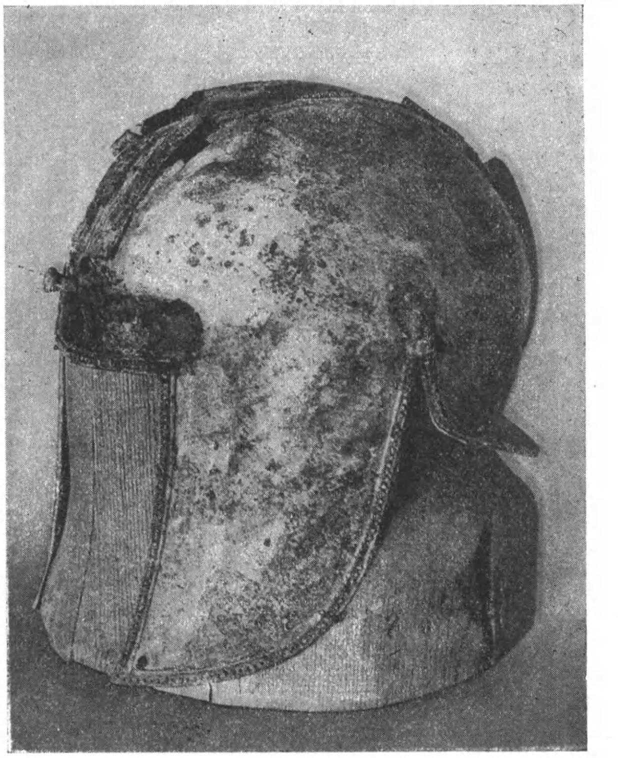

Εἰκ. 53 (=F. ἀριθ. 120, πίν. XV2). Τάφ. V. Κράνος χαλκοῦν.[2]

Ὁ Διόδωρος δὲν ἔχει ἄδικον περιγράφων τἄνω ὡς προερχόμενα ἐκ τῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς «ἀρεσκείας» τοῦ βασιλέως, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ τούτου ὡς ρίζαν τῆς «ἀρεσκείας» πρέπει νὰ δίδωμεν τὴν δύναμιν τοῦ ἐθίμου, ὃ ἐκράτει ἀπὸ πατρὸς καὶ πάππου ἐν τῇ πατρίδι. Ἡ περίσσεια μόνον τῆς μεγαλοπρεπείας ἀνήκει εἰς τὸν Ἀλέξανδρον προσωπικῶς καὶ εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ἐπίδρασιν, ἡ βάσις ὅμως τοῦ ἐθίμου εἶνε Μακεδονική.

Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο πρέπει νὰ συνέβη καὶ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ νεκροῦ Ἀλεξάνδρου ὕστερον. Ὁ διάδοχος βασιλεὺς Ἀρριδαῖος κατασταθεὶς (Διόδ. 18,3) «ἐπὶ τὴν κατακομιδὴν τοῦ σώματος καὶ τὴν κατασκευὴν τῆς ἁρμαμάξης τῆς μελλούσης κομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τετελευτη-

1 Πρβλ. ὅμως Wilcken ἐν Sitz. Ber d. Berl. Akad. 1928 σ. 593_1.

2 Μέγ. ὕψ. 0,26 μ., μῆκ. 0,223 μ. Ἄνοιγμα προσώπου ὕψ. 0,14, πλ. 0,109μ. Πρασίνη κατίωσις. Χυτόν. Περὶ τὸ χεῖλος ἧλοι. Ὑπὲρ τὰς πλευρικὰς ἐντομὰς ἦσαν κεκολλημένα ἀργυρᾶ ἀνθέμια (τὸ ἀριστερὸν ἐσώθη). Παρὰ τὸ χεῖλος τῶν παρειῶν ἴχνη ταινίας, ἐφ' ἧς ἐπεκολλῶντο χρυσᾶ ἐλασμάτινα κοσμήματα, οἷα εὑρέθησαν πλησίον (πρβλ. εἰκ. 12). Ἡ ὁδὸς τοῦ λόφου ἔχει ἐν μέσῳ τρεῖς βαθυτέρας γραμμάς. Ἐπὶ τοῦ μετώπου μέγας ἧλος, ὄπισθεν δὲ κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ ἐπιτραχηλίου γείσου μικρὸς κρίκος.

κότος βασιλέως» ἐδούλευε τῷ πατρίῳ ἔθει καὶ τῇ προδεδηλωμένῃ περὶ τὰ τοιαῦτα ἀρεσκείᾳ τοῦ νεκροῦ βασιλέως. Ὁ Διόδωρος (18,26 πρβλ. Ἀθήν. 5,206) ἔκρινε καλὸν νὰ διατρίψῃ καὶ περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς νεκρικῆς ταύτης ἁρμαμάξης, ὡς ἔπραξε καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη κατ' αὐτόν,[1] «ἐπεὶ τὸ κατασκευασθὲν ἔργον, ἄξιον ὑπάρχον τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης, οὐ μόνον κατὰ τὴν δαπάνην διήνεγκε τῶν ἄλλων ὡς ἀπὸ πολλῶν ταλάντων κατασκευασθέν, ἀλλὰ καὶ τῇ κατὰ τὴν τέχνην περιττότητι περιβόητον ὑπῆρξε.» Ἡμῖν διαφέρει ὄχι ἡ ἁρμάμαξα, εἰ καὶ θὰ μετεχειρίζοντο καὶ ἐν Μακεδονίᾳ νεκροφόρους ἁμάξας οἱ φίλιπποι Μακεδόνες, ἀφ' οὗ ἔχουσιν αὐτὰς οἱ Δωριεῖς, «Μακεδνὸν ἔθνος», κατὰ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Διπύλου, καὶ ἴσως ὅλος ὁ Ὁμηρικὸς κόσμος, ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν ἄλλην διευθέτησιν τῆς κηδείας· «πρῶτον μὲν γὰρ τῷ σώματι [κιβώτιον;][2] κατεσκευάσθη χρυσοῦν σφυρήλατον ἁρμόζον, καὶ τοῦτ' ἀνὰ μέσον ἐπλή-

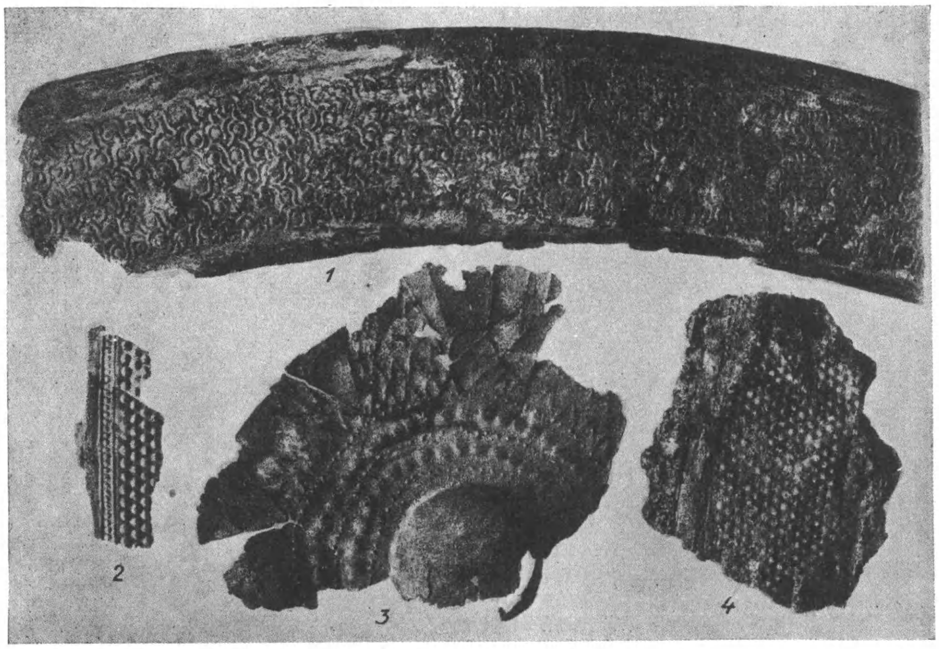

Εἰκ. 54 (= F. εἰκ. 100. τῆς εἰκ. τὸν ἀριθ. 1 = F. ἀριθ. 121, τάφ. VI, 36. Τῆς εἰκ. ἀριθ. 2-4 = F. ἀριθ. 122, τάφ. VII 32 καὶ 37. Χαλκᾶ ἐλάσματα ἐξ ἀσπίδων (2-4 ἐκ μιᾶς ἀσπίδος· 1 καὶ εἰκ. 55 ἐξ ἑτέρας ἀσπίδος). [3]

ρωσαν ἀρωμάτων (πρβλ. Curt. Ruf. 10,31) τῶν ἅμα δυναμένων τὴν εὐωδίαν καὶ τὴν διαμονὴν παρέχεσθαι τῷ σώματι. *Ἐπάνω δὲ τῆς θήκης ἐπετίθετο καλυπτὴρ χρυσοῦς*, ἁρμόζων ἀκριβῶς καὶ περιλαμβάνων τὴν ἀνωτάτω περιφέρειαν. *Ταύτης δ' ἐπάνω περιέκειτο φοινικὶς διαπρεπὴς χρυσοποίκιλτος, παρ' ἣν ἔθεσαν τὰ τοῦ μετηλλαχότος ὅπλα*, βουλόμενοι συνοικειοῦν τὴν

1 Πρβλ. K. Müller, *Der Leichenwagen Alexanders*, Diss. Leipz. 1905.

2 Ὁ Müller ἔ. ἀ. σ. 34 νομίζει περιττὴν πᾶσαν συμπλήρωσιν λαμβάνων τὸ ἑπόμενον *σφυρήλατον* οὐσιαστικῶς.

3 Τὸ ἔλασμα 1, ἐκ τοῦ περιθωρίου τῆς ἀσπίδος, εἶνε ἡ τρίπλαξ ἄντυξ τοῦ Ὁμήρου ἢ αἱ περίδρομοι πλεκτάναι ὄφεων τοῦ Αἰσχύλου (*Ἑπτ. ἐ. Θήβ.* 482) κατὰ τὸν ἔκκρουστον πλοχμὸν (ἔξαπλοῦν ὅμως ἐνταῦθα). Πολλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος γνωστὰ τοιαῦτα λείψανα (F. σ. 85 ἑξ.)· ἐξ Ἀκροπόλεως ὅρα *Ἀρχ. Δελτ.* 1915 Παράρτ. σ. 31.

Τὸ ὑπεστραμμένον τῆς ἄντυγος περιθώριον δηλοῖ, ὅτι ἡ ἀσπὶς ὑποκάτω εἶχε δοράν, ἂν δὲν ἦτο ὑπόξυλος. Ὅμοιαι ἀσπίδες γνωσταὶ ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἱερῶν, ἔνθα ἀνετίθεντο λάφυρα (πρβλ. Filow σελ. 85 ἑξ.).

Τὸ 2 ἐκ τῆς ἄντυγος ἀσπίδος κεκοσμημένον δι' ἐκκρούστων ὄγκων· τὸ 4 εἶνε εἰκὼν τοῦ πηλοῦ διατηρήσαντος ἐν ἀποτυπώματι τὸ πλάτος 0,055μ. τοῦ κοσμήματος, ἐν ᾧ ὁ χαλκὸς ἐθρυμματίσθη — Ἀριθ. 3 (μῆκ. 0,12 μ.) εἶνε ἐκ τοῦ κέντρου τῆς ἀσπίδος· περὶ τὸν ὀμφαλὸν κύκλοι στιγμῶν ἐκκρούστων καὶ εἶτα ἀκτῖνες ἐν εἴδει τριγώνων ἢ ὀξυκορύφων φύλλων.

ὅλην φαντασίαν ταῖς προκατειργασμέναις πράξεσι· μετὰ δὲ ταῦτα παρέστησαν τὴν τοῦτο κομιοῦσαν ἁρμάμαξαν» ἥτις περιγράφεται ἔπειτα (27 καὶ 28) λεπτομερῶς, εἰ καί, «διὰ τῆς ὁράσεως μᾶλλον ἢ τῆς ἀπαγγελίας φαινομένη μεγαλοπρεπεστέρα, πολλοὺς ἐπεσπᾶτο θεωροὺς διὰ τὴν περιβόητον δόξαν.» Οὕτω λοιπὸν ὁ Ἀρριδαῖος «σχεδὸν ἔτη δύο καταναλώσας περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν ἔργων, ἀπεκόμισε τὸ σῶμα τοῦ βασιλέως ἐκ Βαβυλῶνος εἰς Αἴγυπτον.» Ὁ δὲ Πτολεμαῖος «τιμῶν τὸν Ἀλέξανδρον, ἀπήντησε μετὰ τῆς δυνάμεως μέχρι τῆς Συρίας, καὶ παραλαβὼν τὸ σῶμα, τῆς μεγίστης φροντίδος ἠξίωσεν.» «*Κατεσκεύασεν οὖν τέμενος κατὰ τὸ μέγεθος* καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἀλεξάνδρου δόξης ἄξιον, ἐν ᾧ *κηδεύσας αὐτὸν καὶ*

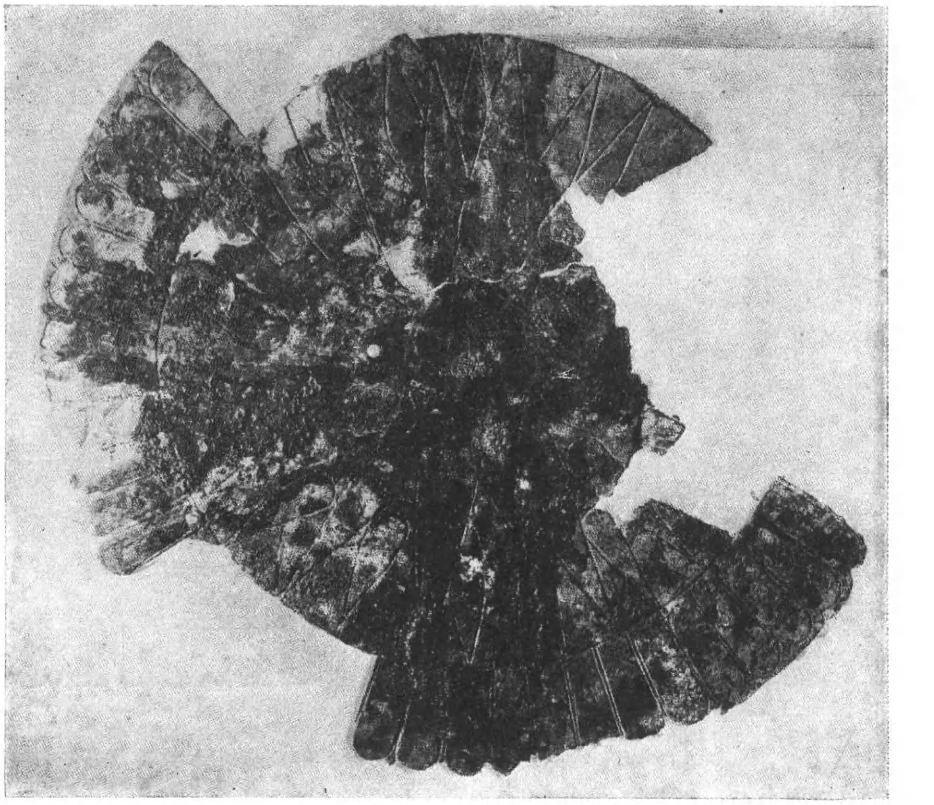

Εἰκ. 55 (=F. εἰκ. 101, ἀριθ. 121). Τὸ κεντρικὸν μετὰ τοῦ ὀμφαλοῦ μέρος τῆς ἀσπίδος εἰκ 54,1. [1]

θυσίαις ἡρωϊκαῖς καὶ ἀγῶσι μεγαλοπρεπέσι τιμήσας, οὐ παρ᾽ ἀνθρώπων μόνον ἀλλὰ καὶ παρὰ θεῶν καλὰς ἀμοιβὰς ἔλαβεν». [2]

Ἐν ταῖς ἄνω περιγραφαῖς μακεδονικῶν κηδειῶν ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ ἀρέσκεια πρὸς πολυτελῆ ἢ ἐπιβλητικὰ ἔργα ἢ κοσμήματα, ἐν χρόνῳ καθ᾽ ὃν ἡ ἄλλη Ἑλλὰς ἠρέσκετο εἰς τὴν λεπτὴν αἴσθησιν τῆς τέχνης κυρίως. Ἐν ᾧ οἱ κάτω Ἕλληνες ἠρκοῦντο εἰς ἓν ἀνάγλυφον κομψὸν ἢ ἓν ἐπὶ λίθου ἐπίγραμμα λεπτῆς ποιητικῆς πνοῆς ἢ ἐπὶ τέλους εἰς ἕνα λέοντα λίθινον ἐπὶ τοῦ πολυανδρίου πολλῶν ἢ ὀλίγων ἀνδρείων στρατιωτῶν, ὁ Ἀλέξανδρος διατάσσει

1 Διάμ. 0,126μ. Μεταξὺ τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ ἑτέρου συγκεντρικοῦ κύκλου τριπλῆ σειρὰ ἐγχαράκτων ὀξυκορύφων φύλλων βαθμηδὸν μικροτέρων ὡς ἀκτίνων. Περαιτέρω ἐντὸς ἄλλου μείζονος συγκεντρικοῦ κύκλου ἐγχάρακτοι γλῶσσαι. Ἐπὶ τοῦ τμήματος τούτου κατὰ σῳζόμενα λείψανα ἐστερεοῦτο σιδηροῦν τι κόσμημα διὰ τεσσάρων χαλκῶν ἥλων διατεθειμένων σταυροειδῶς.

2 Περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅρα τελευταῖον Schnabel Klio 1925. σ. 113 ἑξ Nock ἐν *Journ. of Hell. Stud. 1928* σ. 21 ἑξ. Tarn αὐτ. σ. 206. Wilcken ἔ. ἄ.

νὰ ἱδρυθῇ τῷ Ἡφαιστίωνι ἡρῷον «μεγέθει τε μέγιστον καὶ πολυτελείᾳ ἐκπρεπέστατον.» Ἐννοοῦμεν δὲ νῦν τὴν δύναμιν τῶν λόγων τούτων. Τὰ μεγάλα λοιπὸν μνημεῖα τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων ὀφείλουσι τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῶν ἐν μέρει εἰς τὴν οὕτω μεταδοθεῖσαν συνήθειαν τῶν Μακεδόνων, νὰ λατρεύωσιν ἰσχυρῶς τοὺς ἡγεμόνας αὐτῶν.

Ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶνε τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μὴ καέντος ἀλλὰ ταφέντος Ἀλεξάνδρου. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς χρυσῆς καὶ στεγανῆς λάρνακος, ἥτις περιεῖχε τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐντὸς ἀντισηπτικῶν ἀρωμάτων, ἐτέθη καλυπτὴρ χρυσοῦς, ὃν φαντάζομαι ὡς πλάκα ἐπάνω κατακόσμητον. Ἴσως δυνάμεθα, μειοῦντες τὴν ἀσιατικῶς ὑπερβάλλουσαν μεγαλοπρέπειαν καὶ πολυτέλειαν, ἀντὶ τοῦ ἀσυνήθους καλυπτῆρος νὰ δεχθῶμεν εἰς τοὺς συνηθεστέρους βασιλικοὺς τάφους τὰ πολλὰ κοσμήματα τὰ καλύπτοντα τὰς νεκρικὰς λάρνακας βασι-

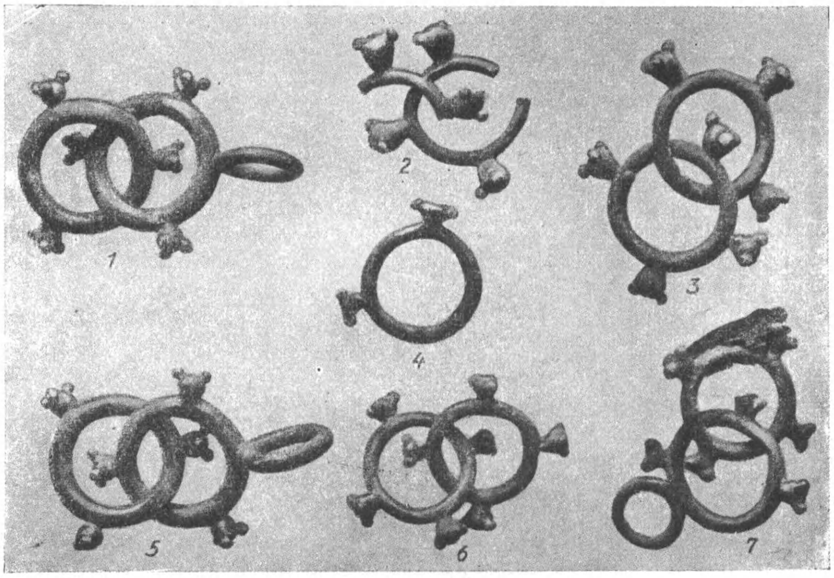

Εἰκ. 56 (=F. ἀριθ. 125 εἰκ. 102). Ζεύγη χαλκῶν κρίκων. [1]

λέων ὡς οἱ τῶν Μυκηνῶν ἢ τῶν Αἰγῶν τῆς Μακεδονίας, πρὶν ἐκταθῇ τὸ κράτος αὐτῶν εἰς Ἀσίαν ἢ καὶ εἰς ὅλην τὴν πρότερον ἔκτασιν αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Τοιουτοτρόπως προσεγγίζομεν πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ πλούτου τῶν τάφων τῆς Λυχνιδοῦ.

Ἐπὶ τοῦ καλυπτῆρος ἐτέθη ἡ φοινικὶς (πρβλ. Πλουτ. Λυκ. 27), τὸ ἔμβλημα τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος, ὁ βασιλικὸς μανδύας χρυσοποίκιλτος, ἤτοι κεντητός, πιστεύω, διὰ χρυσῆς κλωστῆς, ἵνα φορῆται. Παρὰ τοῦτον ἐτέθησαν τὰ ὅπλα τοῦ νεκροῦ. Ἂν μεταφέρωμεν τὴν περιγραφὴν ταύτην εἰς τοὺς τάφους τῆς Λυχνιδοῦ, δὲν πρέπει μὲν νὰ ἀναζητήσωμεν τὰ λείψανα τῆς βασιλικῆς πορφύρας, ἥτις θὰ ἦτο ἁπλουστέρα, ἐκτὸς ἂν ψηφῖδές τινες χρυσαῖ ἢ ἄλλαι ἀνῆκον αὐτῇ ἢ ἐλάσματά τινα χρυσᾶ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ἐπικεκολλημένα (ὀπὰς δὲν ἔχουσι πρὸς ῥαφὴν) χάριν τῆς κηδείας μόνον, ἀλλὰ καὶ πάλιν λαμβάνομεν σαφεστέραν εἰκόνα τοῦ

1 1 ἐκ τοῦ τάφ. III, — 2 καὶ 6 ἐκ τοῦ τάφ. VII 22, — 3 καὶ 7 ἐκ τοῦ τάφ. VI 27, — 4 ἐκ τοῦ τάφ. V 15, — 5 ἐκ τοῦ τάφ. II. Διάμ. περιπου 0,04-0,046μ. Ἐφ᾽ ἑκάστου κρίκου προσφύονται 3-4 σφαιρικοὶ ὄγκοι, ἐφ᾽ ἑκάστου δ᾽ ὄγκου προσφύονται ἕτεροι τρεῖς ἐλάσσονες (ἅπαξ μόνον δύο). Εἴς τινα ζεύγη ὁ ἕτερος κρίκος ἔχει προσπεφυκὸς ἕτερον κρικέλλιον. Ἐπὶ τοῦ ἀριθ. 7 σῴζεται λείψανον σιδήρου. Ἄγνωστος ἡ χρησιμότης τῶν σκευῶν τούτων (πρβλ. τὰ κοσμητικὰ καὶ ἠχητικὰ ἐξαρτήματα Hörnes, Urgesch. d. bild. Kunst in Europa 1898 πίν. IX 17. XII, 7 ἐκ Βοσνίας. XIV, 3).

νεκρικοῦ κόσμου. Ἐπίσης τὸ ὅτι τὰ ὅπλα τοῦ τεθνεῶτος ἐτίθεντο παρὰ τὴν λάρνακα διαφωτίζει τὴν πιστωθεῖσαν κατάστασιν ἐν τοῖς 7 τάφοις τῆς Λυχνιδοῦ.

Ἀξιοσημείωτα εἶνε ἐπίσης ὅσα λέγονται περὶ τοῦ ἀφηρωϊσμοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Ἡφαιστίωνος. Βεβαίως δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐκταθῶ εἰς ἅπαν τὸ περιλεσχήνευτον ζήτημα τῆς λατρείας τῶν ἡγεμόνων.[1] Ἀλλὰ παρατηρῶ, ὅτι προκειμένου μὲν περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου οὐδεὶς ἐνδοιασμός, οὐδεμία σκέψις γίνεται, οὐδεμία ἄδεια ἢ μαντεία οὐδαμόθεν ζητεῖται περὶ ἀπονομῆς αὐτῷ ἡρωϊκῆς λατρείας ἢ μὴ ἀπονομῆς. Ἐν ᾧ περὶ τοῦ Ἡφαιστίωνος πᾶσαι αἱ πηγαὶ μαρτυροῦσι τὸ ἓν τοῦτο: ὅτι ἄνευ ἀδείας τοῦ θεοῦ δὲν ἦτο θεμιτὸν νὰ ἀφηρωϊσθῇ οὗτος. Ταῦτα σημαίνουσιν, ὅτι ὁ βασιλεὺς παρὰ τοῖς Μακεδόσιν, ἀποθανών, ἀφηρωΐζετο, μόνον διότι ζῶν ἦτο βασιλεύς. Οἱ βασιλεῖς ἦσαν διογενεῖς. Τοῦτο δ' ὑπομιμνῄσκει τὴν λατρείαν τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Μενιδίου, τῶν Θηβῶν, τῶν Δελφῶν καὶ ἄλλων, περὶ ὧν ἡ περυσινή μου ἀνακοίνωσις, ἡ ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τοῦ 1927* δημοσιευθεῖσα (ὅρα καὶ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1918 σελ. 57 ἑξ.). Διὰ τοῦτο ὑπεδήλωσα ἀνωτέρω, ὅτι καὶ περὶ τοὺς 7 τάφους τοῦ Τρεμπένιστε, ἂν οὗτοι ἔκρυπτον ἀληθῶς γόνους βασιλικούς, θὰ ὑπῆρχε σηκός τις καὶ θὰ ἐτελεῖτο λατρεία.

1 2 3 4 5

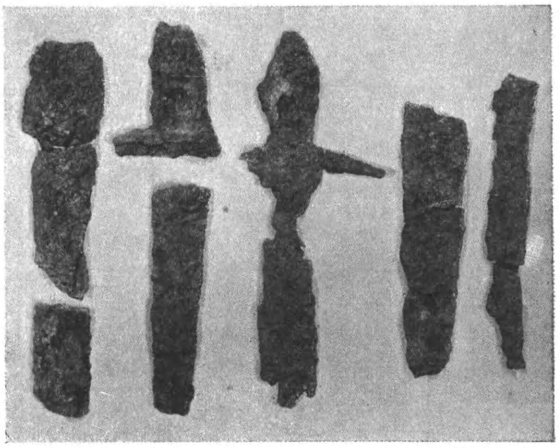

Εἰκ. 57 (= F. εἰκ. 103). Ξίφη σιδηρᾶ.[2]

Ἀλλ' ἂν οἱ Μακεδόνες παρέμειναν ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τἀνωτέρω, ὅτε οἱ Ἑλληνικοὶ λαοὶ κατήρχοντο ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, ἀποσπασθέντες ἀπὸ τῶν προχωρησάντων νοτιώτερον, τότε ἡ περὶ τοὺς νεκροὺς βασιλεῖς λατρεία δὲν εἶνε δάνειον ἐκ τῆς νοτίου Ἑλλάδος ἔθος,— δὲν θὰ ἐπιστεύομεν ὅτι εἶνε δάνειον, καὶ ἂν ηὑρίσκοντο ἐν τῇ μεσογαίᾳ Μακεδονίᾳ πλείονα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, (πρβλ. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria* 134, 173, Heurtley ἔ. ἄ.), διότι τὸ ἐμπόριον δὲν ἰσχύει νὰ ἀλλοιώσῃ τὰ ἔθιμα τῶν λαῶν — ἀλλὰ παλαιὸν κτῆμα τῆς ὅλης ἑλληνικῆς ὁμοφυλίας. Ἡ γνώμη τοῦ Casson ἔ. ἄ. σ. 160, ὅτι οἱ Δωριεῖς δὲν ἐξερρίζωσαν τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιοῦ, ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ γνώμη, ὅτι οἱ Μυκηναῖοι ἐδανείσθησαν ἐξ Αἰγύπτου τὸν τρόπον τῆς κοσμήσεως τῶν νεκρῶν βασιλέων, πρέπει νὰ μεταρρυθμισθῇ. Καὶ αἱ προσωπίδες αἱ τιθέμεναι ἐπὶ τοῦ προσώπου τῶν νεκρῶν φαίνονται ἀνήκουσαι εἰς τὰ ἔθιμα βορείων λαῶν, ἀφ' οὗ καὶ νῦν ἐν Καρνιόλῃ τῆς Σλαβωνίας καὶ ἐν Σερβίᾳ καλύπτουσι τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ δι' ὀθόνης, εἰς ἣν ἀνοίγουσιν ὀπὰς διὰ τοὺς ὀφθαλμούς, τὴν ῥῖνα καὶ τὸ στόμα.[3] Ἡ καῦσις δὲ τῶν νεκρῶν δὲν κατίσχυσεν εἰς τὰς ταφὰς τῶν βασιλέων, διότι τὸ γένος

1 Ὅρα τὰ ἄνω σελ. 97_2 εἰρημένα.

2 1(= F. ἀριθ. 126) ἐκ τοῦ τάφ. I (ὁλικὸν μῆκ. 0,25μ πλ. 0,06μ.). — 2 (= F. ἀριθ. 127) ἐκ τοῦ τάφ. VI 28. τῆς λαβῆς μῆκ. 0,10, πλ. 0,04μ., τῆς δὲ λεπίδος μῆκ. 018μ. — 3 (= F. ἀριθ. 128) τοῦ τάφ. VII 18. Μῆκ. 0,28 μ., πλ. 0,045μ. Τὸ ξίφος τοῦτο ἔχει ῥάχιν κατὰ τὸ μέσον τῆς λεπίδος καὶ κατὰ μῆκος αὐτῆς· τὸ γνώρισμα δὲ τοῦτο ὡς καὶ ὁ ὁριζόντιος προφυλακτὴρ τῆς χειρὸς κατὰ τὴν ῥίζαν τῆς λεπίδος, κοινὸς εἰς τὰ ξίφη 2 καὶ 3, ἀνάγει τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους (Τσούντα *Μυκῆναι* 85 ἑξ). Ἄλλα ὅμοια ξίφη ἐκ Μακεδονίας καὶ ἀλλαχόθεν ὅρα παρὰ F. σ. 81 ἑξ —4, 5 (= F. ἀριθ. 129) ἐκ τῶν ταφ. II καὶ III. — Παρὰ Filow ἀριθ. 130, εἰκ. 104 ὅρα λείψανα κολεῶν ξιφῶν.

3 Πρβλ. *Strena Buliciana* 1924 σελ. 695 ἑξ. περίλ. σελ. XXXVIII.

τούτων θὰ ἀνήρχετο εἰς ἀχαϊκοὺς χρόνους, ἐξ ὧν κατήγοντο καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμα αὐτῶν. Πρὸς τὰ ἔθιμα ταῦτα εἶχε συνδεθῇ καὶ ὁ περὶ ταφῆς τῶν βασιλέων χρησμὸς καταστήσας αὐτὰ ἰσχυρότερα. Τὰ ἔθιμα δὲ ταῦτα εἶχον ἀνάγκην τέχνης ὡς θεραπαινίδος καὶ διὰ τοῦτο ἡ χρυσοχοϊκὴ τέχνη τῶν κτερισμάτων τοῦ Τρεμμένιστε εἶνε ἡ κατὰ παράδοσιν λαϊκὴ τέχνη τῆς Μακεδονίας, ἔχουσα διὰ τοῦτο πάντα τὰ στοιχεῖα ὅλως διάφορα τῶν ἐν τοῖς συγχρόνοις χαλκοῖς ἀγγείοις κρατούντων.

Ἕτερον πόρισμα εἶνε τόδε: Ἡ Ἤπειρος εἶνε χώρα παραμείνασα, σχεδὸν καθὼς ἡ Μακεδονία, ἀποκεκλεισμένη ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὸν πυρετώδη πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν βίον τῆς νοτίας Ἑλλάδος κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον. Ἐξηκολούθει καὶ αὕτη βασιλευομένη, καθ᾽ ὃν χρόνον ἡ ἄλλη Ἑλλὰς ἐδημοκρατεῖτο. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι καὶ ἡ Ἤπειρος ἔθαπτε τοὺς βασιλεῖς αὐτῆς μετὰ πλουσίων κτερισμάτων· διότι μόνον οὕτω κατανοῶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καρδιανοῦ Ἱερωνύμου, (Παυσ. 1,9,7 ἑξ.), ὅτι ὁ Λυσίμαχος καταστὰς εἰς πόλεμον πρὸς τὸν Πύρρον τὸν Αἰακίδου «τήν τε ἄλλην ἐλεηλάτησεν Ἤπειρον καὶ ἐπὶ τὰς θήκας ἦλθε τῶν βασιλέων», ἢ ἀκριβέστερον κατὰ τοὺς λόγους τοῦ Ἱερωνύμου, ὅτι «τὰς θήκας τῶν νεκρῶν ἀνελὼν τὰ ὀστᾶ ἐξέρριψε». Ὁ Παυσανίας ἀγανακτεῖ κατὰ τοῦ Ἱερωνύμου ὡς ἄλλοτε μὲν γράφοντος οὕτως, ὥστε νὰ καθιστᾷ ἀπεχθεῖς τοὺς βασιλεῖς, ἄλλοτε δὲ καταχαριζομένου αὐτοῖς· «τὰ δὲ ἐπὶ τοῖς τάφοις τῶν Ἠπειρωτῶν παντάπασίν ἐστι φανερὸς ἐπηρείᾳ συνθείς, ἄνδρα Μακεδόνα θήκας νεκρῶν ἀνελεῖν». Ἀλλ᾽ εἴτε χρυσοθῆραι στρατιῶται τοῦ Λυσιμάχου διέπραξαν ἀληθῶς τὴν βεβήλωσιν καὶ σύλησιν τῶν τάφων, ὁ δὲ Ἱερώνυμος κακοβούλως ἀποδίδει αὐτὴν εἰς τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ τοῦ Λυσιμάχου, εἴτε ἁπλῶς μόνον ὡς δυνατὴν δεχθῶμεν ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Λυσιμάχου τὴν σκέψιν ἢ μελέτην τῆς συλήσεως τῶν τάφων, τὸ πρᾶγμα λαμβάνει λογικὴν ληστρικὴν ὄψιν, μόνον ἂν δεχθῶμεν, ὅτι οἱ τάφοι ἔκρυπτον θησαυροὺς κτερισμάτων. Τοῦτο δὲ προϋποθέτει τὰ αὐτὰ πανάρχαια τῶν Ἑλλήνων ἔθιμα τῆς λατρείας τῶν διογενῶν βασιλέων, ἀφ᾽ οὗ κατὰ τὸν Παυσανίαν «ἠπίστατο δήπου καὶ Λυσίμαχος οὐ Πύρρου σφᾶς προγόνους μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀλεξάνδρου τοὺς αὐτοὺς τούτους ὄντας. Καὶ γὰρ Ἀλέξανδρος Ἠπειρώτης τε ἦν καὶ τῶν Αἰακιδῶν τὰ πρὸς μητρός».

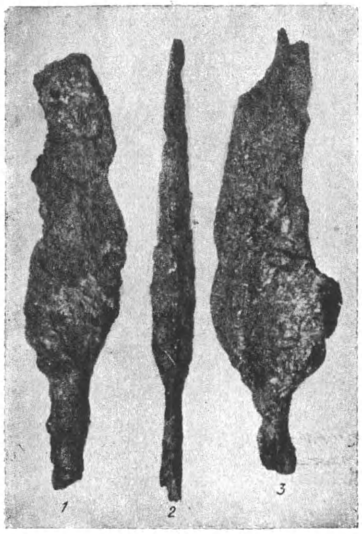

Εἰκ. 58 (= F. εἰκ. 106). Τρεῖς σιδηραῖ αἰχμαὶ δοράτων μετὰ ῥάχεως ἐν μέσῳ. [1]

ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΗΡΕΣΚΟΝΤΟ ΕΙΣ ΠΟΛΥΤΕΛΗ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΣΚΕΥΗ

Οἱ νεώτεροι χρόνοι τῆς ἱστορίας τῆς Μακεδονίας, οἱ χρόνοι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, διδάσκουσιν, ὅτι ἡ Μακεδονικὴ αὐλὴ ἠρέσκετο νὰ ἔχῃ ἐκλεκτὰ ἀγγεῖα· μόνον ὅτι ἐπὶ Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου, διὰ τὸν μέγαν πλοῦτον, ἀναφέρονται πολλὰ χρυσᾶ, ὃ δηλοῖ ὅτι τὰ ἐξ ἄλλων μετάλλων θὰ ἦσαν καὶ ἀφθονώτερα καὶ πολυτελέστερα. Οὕτω ὁ Δημοσθένης κατηγορεῖ τὸν Αἰσχίνην καὶ τοὺς συμπρέσβεις, ὅτι προὔπινον τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος τῷ Φιλίππῳ, ὅστις πάλιν ἀντιπροὔπινεν αὐτοῖς «ἄλλα τε πολλά.... καὶ ἐκπώ-

1 1 καὶ 3 ἐκ τοῦ τάφ. VI 7,6. ἔχουσι περίπου μῆκ. 0,32μ. πλ. 0,35μ. Ἄλλαι αἰχμαὶ δοράτων παρὰ Filow ἀριθ. 131 μέγ. πλ. 0,09μ. — τὸ 2, ἐκ τοῦ τάφ. V, ἔχει μῆκ. 0,34 καὶ εἰκ. 105 ἐν σχήματι ἐπιμήκους φύλλου.

ματ' ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ» (Δημοσθ. 324, 23. 384, 13). Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος πίνει ἐκ «κύλικος μεγάλης» περιφήμου καὶ σπένδει συχνὰ ἀπὸ χρυσῆς φιάλης, πιθανῶς τῆς αὐτῆς (Πλουτ. ἠθ. 454E, 623F. Tarn *Journ. of Hell. Stud.* 1928, 212) ἢ καὶ χρυσῶν κρατήρων, ἐμβάλλει δὲ καὶ τὴν χρυσῆν φιάλην καὶ τοὺς κρατῆρας εἰς τὸν πόντον χαριστήρια τῷ Ποσειδῶνι, ᾧ σπένδει (Ἀρριαν. 6,3,1, 6,19,5. Πρβλ. Διόδ. 31, 13). Φιάλαι ἀργυραῖ, πίνακες χαλκοῖ, κορινθιακὰ ἔργα χαλκᾶ, λήκυθοι χρυσαῖ καὶ ἀργυραῖ, λαμπτῆρες ἀργυροῖ (Ἀθην. 4,2, 146) εὕρηνται ἐν πλουσίῳ μακεδονικῷ οἴκῳ. Ὁ δ' Αἰμίλιος Παῦλος ἀποκομίζει τῷ 167 π. χ. ἐκ Μακεδονίας κολοσσιαίαν λείαν «statuarum tubularumque, textilium et *vasorum ex auro et argento et aere et ebore* factorum ingenti cura in ea regia» (Liv. XLV,3). Τὸν αὐτὸν δὲ θρίαμβον τοῦ Παύλου περιγράφων ὁ Πλούταρχος (βί. Αἰμ. Παύλ. 32 πρβλ. 23, 28 ἑξ.) λέγει μεταξὺ ἄλλων «μετὰ δὲ τὰς ὁπλοφόρους ἁμάξας ἄνδρες ἐπεπορεύοντο τρισχίλιοι νόμισμα φέροντες ἀργυροῦν ἐν *ἀγγείοις* ἑπτακοσίοις πεντήκοντα τριταλάντοις, ὧν ἕκαστον ἀνὰ τέσσαρες ἐκόμιζον, ἄλλοι δὲ *κρατῆρας* ἀργυροῦς καὶ *κέρατα* καὶ *φιάλας* καὶ *κύλικας* εὖ διακεκοσμημένα πρὸς θέαν ἕκαστα καὶ *περιττὰ τῷ μεγέθει* καὶ τῇ *παχύτητι τῆς τορείας*» καὶ 33 ... «καὶ παῖδες *ἀργυρᾶ λοιβεῖα καὶ χρυσᾶ* κομίζοντες· εἶτα μετὰ τούτους οἱ τὸ χρυσοῦν νόμισμα φέροντες, εἰς ἀγγεῖα τριντα-λαντιαῖα μεμερισμένον ὁμοίως τῷ ἀργυρίῳ· τὸ δὲ πλῆθος ἦν τῶν ἀγγείων ὀγδοήκοντα τριῶν δέοντα· τούτοις ἐπέβαλλον οἵτε τὴν ἱερὰν φιάλην ἀνέχοντες, ἣν ὁ Αἰμίλιος ἐκ χρυσοῦ δέκα ταλάντων διὰ λίθων (γρ. διάλιθον) κατεσκεύασεν, οἵτε τὰς *Ἀντιγονίδας* καὶ *Σελευκίδας* καὶ *Θηρικλείους* καὶ ὅσα *περὶ δεῖπνον χρυσώματα* τοῦ Περσέως ἐπιδεικνύμενοι» Καὶ ὁ Διόδ. 31,13 περιγράφει λεπτομερῶς τήν τε ἄλλην λείαν καὶ «*ἐκπωμάτων πλῆθος*». «*φιάλην* δέκα ταλάντων χρυσοῦ διάλιθον, *χρυσωμάτων παντοίας κατασκευὰς* ταλάντων δέκα„ ἐλεφάντων ὀδόντας δισχιλίους τριπήχεις, ἅρμα ἐλεφάντινον ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων, ἵππον φαλάροις διαλίθοις καὶ τῇ λοιπῇ κατασκευῇ διαχρύσῳ πολεμικῶς κεκοσμημένον, κλίνην χρυσῆν στρωμναῖς πολυανθέσι κατεστρωμένην, φορεῖον χρυσοῦν περιπεπετασμένον πορφύραν, ἐφ' οἷς Περσεὺς ὁ δυστυχὴς βασιλεὺς Μακεδόνων ἅμα δυσὶν υἱοῖς καὶ θυγατρὶ μιᾷ καὶ τοῖς ἡγεμόσι διακοσίοις πεντήκοντα».

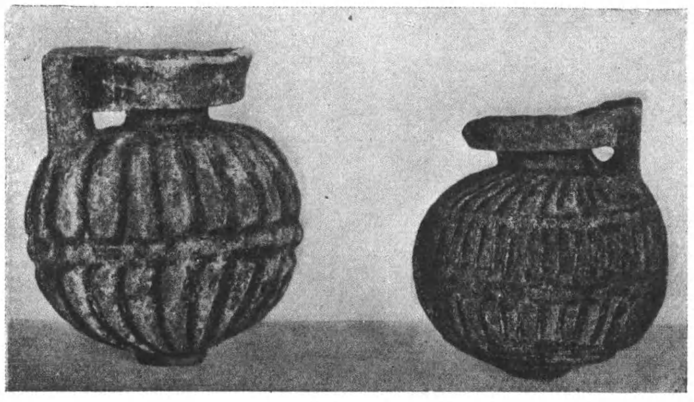

Εἰκ. 59 (= F. εἰκ. 111, ἀριθ. 139 καὶ 140). Ἀρύβαλλοι ἐξ ὑαλώδους μάζης τοῦ τάφ. I. [1]

Ἐννοεῖται νῦν, ὅτι ἀφ' οὗ οἱ 7 νεκροὶ εἶνε ἡγεμονικοὶ τῆς Μακεδονίας γόνοι, τὰ χαλκᾶ ἔργα ἑλληνικῆς προελεύσεως δὲν ἦλθον δι' Ἰλλυρίας, ἀλλὰ διὰ τοῦ Αἰγαίου· ὅσα τούτων φαίνονται ἢ εἶνε μὴ ἑλληνικά, εἶνε μακεδονικὰ ἔργα· ἡ χρυσοχοϊκὴ ἐργασία εἶνε μακεδονική, διατηρηθεῖσα μέχρι σήμερον διὰ τῶν ἰθαγενῶν μακεδόνων, τῶν ὀρεινῶν μονίμων βλάχων κατοίκων.

1 Τὸ 1 ἔχει ὕψ. 0,061, διάμ. κοιλίας 0,055 μ. Ἡ κοιλία διαιρεῖται ὁριζοντίως εἰς δύο διὰ ζώνης, εἶνε δὲ αὐλακωτῶς κεκοσμημένη. Πυθμὴν στενός. — Τὸ 2 ἔχει δύο ζώνας περὶ τὴν κοιλίαν, ὁμοίαν διακόσμησιν, ὕψ. 0,052μ. διάμ. 0,052. Ἡ ἐπιφάνεια ἀμφοτέρων ἀποστίλβει ἐνιαχοῦ πρασίνως ἢ κυανῶς.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑΘΜΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ. — ΟΙ ΠΑΙΟΝΕΣ

Ἐπειδὴ μετὰ τῶν Μακεδόνων καὶ οἱ Παίονες, μὴ ὄντες κατὰ πιθανότητα Θρᾷκες μηδὲ Ἰλλυριοί, καὶ ἔχοντες ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν μυκηναϊκῶν κρατῶν τῆς Ἑλλάδος (ὅρα Casson, Macedonia κλ. σ. 135 Heurtley, Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. σ. 61), κατῴκουν πόλεις παλαιὰς ἐχούσας ἑλληνικὰ ὀνόματα, εἶχον δὲ καὶ αὐτοὶ ὁμοίως ἑλληνικὰ ὀνόματα (πρβλ. Beloch² ἔ.ἄ. I ii 55 ἑξ. ἄνω σ. 76, 77 ii 86₁, 92) γνωστὰ καὶ τῷ Ὁμήρῳ (Ἰλ. Φ. Β.), ἑπομένως ἦσαν Ἕλληνες,[1] ζήσαντες καὶ οὗτοι κατὰ τὸν Ἀξιὸν μεμονωμένον ἀπὸ τῆς νοτίας Ἑλλάδος βίον, ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τοὺς Μακεδόνας κρατήσαντες πιθανῶς μετὰ τῆς γλώσσης καὶ τὰ παλαιὰ φυλετικὰ ἔθιμα, γίνεται πιθανόν, ὅτι ἡ Μακεδονία ἀληθῶς ἐπὶ ἱκανοὺς αἰῶνας ὑπῆρξεν ὁ σταθμὸς τῶν ἀπὸ βορειοτέρων χωρῶν κατελθόντων Ἑλλήνων, καὶ ὅτι, ὅτε ὁ ὑπερπληθυσμὸς καὶ ἡ ἀνάγκη ἑπομένως κτήσεως εὐρυτέρας γῆς ἢ καὶ ἄλλαι περιπέτειαι ἐστενοχώρησαν αὐτούς, ἐξεπέμφθησαν κύματα μεταναστῶν πρὸς νότον εἰς τὴν κάτω Ἑλλάδα, καθ' ὃν τρόπον εἴδομεν ἀνωτέρω κατὰ τὸν Beloch.[3] Τοιαύτη ἐξέλιξις πραγμάτων προϋποθέτει γενικὴν τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν ἐξάπλωσιν ἐν Μακεδονίᾳ. Διατί νὰ προχωρήσουν εἰς τὰ πρὸς νότον δύσ-

Εἰκ. 60 (= F. εἰκ. 112). Ἀγγεῖα ληκύθια ἐξ ὑαλομάζης.[2]

1 Κατὰ τὸν Θουκ. 2.99 οἱ Ἀργεάδαι καταλαβόντες τὴν Πιερίαν *ἀνέστησαν* τοὺς Θρᾷκας Πίερας, «τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν στενήν τινα καθήκουσαν ἄνωθεν (=χωροῦσαν μεσογείως) μέχρι Πέλλης καὶ θαλάσσης *ἐκτήσαντο*».

2 Τὸ 1 (= F. ἀριθ. 143) ἐκ τοῦ τάφ. II 18. Σῴζεται ὁ λαιμὸς καὶ τὸ στόμιον μετὰ τῆς ἑτέρας τῶν λαβῶν καὶ τὸ πρὸς τὸν πυθμένα μέρος, ὃ μόνον σῴζει τὴν χάριν τῶν χρωμάτων τῆς μάζης. — Τὸ 2 (= F. ἀριθ. 142) ἐκ τοῦ τάφ. II, 23 σῴζει μόνον τὸ ἄνω μέρος. — Τὸ 3 (= F. ἀριθ. 141) ἐκ τοῦ τάφου I. Ἔχει κοιλίαν ἀρυβάλλου μετὰ μικρῶν λαβῶν. Ὕψ. 0.06μ., διάμ. κοιλίας 0,052μ. Κυανοῦν καὶ ὠχρὸν χρῶμα ἐναλλάσσονται κυματοειδῶς. Ὅμοια χρώματα ἐν Βοιωτίᾳ ὅρα *J. Hell. St.* XXIX (1909) σ. 327. — Τὸ 4 (= F. ἀριθ. 144) τοῦ τάφ. VII 24, εἶνε ἀλάβαστρον ὕψ. 0,14μ. Λευκὰ κοσμήματα ἐν βαθυκυάνῳ ὕλῃ.

3 Ὁ Kazarow *Klio* 1923 σ. 20 ἑξ. δὲν ἀπήντησεν εἰς ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Beloch περὶ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῶν Παιόνων οὐδ' ἀνήρεσεν ὅσα ἐπεχείρησε νὰ ἀναιρέσῃ. Τὰ παλαιὰ τοπικὰ ὀνόματα παραμένουσιν ἀμειώτως ἑλληνικὰ καὶ ἰθαγενῆ, ἀφ' οὗ τοιούτων ὀνομάτων δανεισμὸς εἶνε ἀνήκουστος. Τὰ ἑλληνικὰ βασιλικὰ ὀνόματα ἑρμηνεύει δι' ἀμαρτύρου ἑλληνικῆς δυναστείας ξενικῆς ἀντὶ ἰθαγενοῦς εἶνε δὲ τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς καὶ τὰ Μακεδονικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀρχαιοπρεπῆ ἑλληνικὰ γλωσσικὰ μνημεῖα, οἷα δὲν συνειθίζοντο ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Εἰς τὰ νομίσματα αὐτῶν οὐδὲν στοιχεῖον ὑπάρχει ἀνελλήνιστον (ὅρα περὶ Μακεδονικῆς τέχνης Casson ἔ. ἀ. 229 ἑξ.). Οἱ Μακεδόνες δὲ δὲν ἠρήμωσαν τὴν Ἀμφαξῖτιν Παιονίαν ὅτε «ἐκτήσαντο» αὐτὴν (Θουκ. 2,99), εἰ καὶ οἱ φυγόντες Παίονες ἐξετάθησαν πρὸς τὸν Στρυμόνα (πρβλ. Σβορῶνον ἔ. ἄνω σ. 206 ἑξ.), ἡ δὲ ἱστορία δὲν διετήρησεν ἀνάμνησίν τινα ἀσυμφύλου ἑνώσεως τῶν δύο λαῶν. Αἱ στεναὶ σχέσεις τοῦ Αὐδωλέοντος μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἑρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ Kaz. ὡς τεκμήριον ὄχι πολιτικῆς ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἀλλ' ἑτεροφυλίας. Διότι τὸ γλωσσικὸν στοιχεῖον dro εὕρηται καὶ ἐν τῇ θρακικῇ γλώσσῃ, τὸ ὄνομα Δρωπίων (πρβλ. τὸν ἀδελφὸν ἢ στενὸν φίλον τοῦ Σόλωνος Δρωπίδην) δὲν εἶνε ἑλληνικόν, χωρὶς νὰ κερδαίνῃ τι ἡ περὶ Παιόνων θεωρία, ἀφ' οὗ οἱ Παίονες δὲν εἶνε θρᾷκες. Τὸ ὄνομα Παιονίδαι τοῦ ἀττικοῦ δήμου (πρβλ. καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀττικοῦ δήμου Παιανία) ὡς καὶ φρατρίας τινὸς τοῦ Ἄργους, καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἀττικῆς φρατρίας Δυαλεῖς (Ἡσυχ. «Δύαλος· Διόνυσος παρὰ Παίοσιν») δέχεται ὡς τεκμήρια ἑτεροφυλίας καὶ ἀλλοτριότητος ἐθνικῆς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Παιόνων, ἐπειδὴ ἀποβλέπει μόνον εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς Θρᾳκίδας καὶ λησμονεῖ τοὺς Ἰωνίδας καὶ τὸ ὅτι ὅλοι οἱ ἕλληνες κατῆλθον

βατα ὄρη, ἀφοῦ ὄπισθεν τοῦ Βερμίου ἐξετείνετο πρὸς ἀποικισμὸν ἡ εὔφορος Ἠμαθία καὶ ἡ Βοττιαία ἐγγύς, ἐγγύτερον μάλιστα τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ, ἣν ἐπίσης ἐχρησιμοποίησαν οἱ μετανάσται;[1] Μετὰ τὸν χωρισμὸν δέ, οἱ παραμείναντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ οἱ κατελθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔζησαν βραδύτερον ἑκάτεροι χωριστὸν πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν βίον ὄπισθεν τῶν διακρινόντων αὐτοὺς ὑψηλῶν ὀρέων. Οἱ δεύτεροι προσέλαβον ὕστερον πρὸς τῷ μερικῷ ἕκαστοι ὀνόματι καὶ τὸ γενικὸν «Ἕλληνες» ἢ μᾶλλον «Πανέλληνες» τὸ πρῶτον καὶ εἶτα Ἕλληνες.[2] Καὶ περὶ μὲν τοῦ στασίμου σχετικῶς καὶ συντηρητικοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ παραμεινάντων, τῶν ὑψηλοσώμων ἤτοι Μακεδνῶν (τοῦτο τὸ συμπτωματικὸν ἐξ ἐξωτερικοῦ γνωρίσματος τῶν ἀνθρώπων ὄνομα, πιθανῶς δοθὲν αὐτοῖς ὑπὸ ξένων, κατί-

ἀπὸ βορρᾶ (ὁ Kretschmer, Glotta I 14 παράγει τὸ Ἰωλκὸς ἐκ τοῦ *Ἰάων ὁλκός*. 33). Ἀνάλογον δύναμιν ἔχει ὁ πρὸς ὅμοιον σκοπὸν γινόμενος παραλληλισμὸς τῆς Πρασιάδος λίμνης πρὸς τὰς Πρασιὰς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Λακωνικῆς, λησμονουμένου τοῦ πράσου (πάρσου) καὶ τοῦ ἀμφισβητητοῦ Παρρασίου καὶ τῶν Παρρασίων ἀλλὰ καὶ τῆς ὁμηρικῆς πρασίης καὶ τοῦ Βουπρασίου. Τὸ ὄνομα Παί-ων δέχεται ἐκ τοῦ Παι = Hai = Ἀρμένιοι καὶ ἐκ τοῦ ων, συνηθεστάτης καταλήξεως *ἐν Μακεδονίᾳ* καὶ Θράκῃ, καὶ φέρει παραδείγματα τοὺς *ἑλληνικοὺς* τύπους τῶν ἐθνικῶν παιονικῶν ὀνομάτων Μύγδονες, Κρηστῶνες, Ἠδῶνες κλ. Δύναται ὅμως, λέγει, τὸ ων νὰ εἶνε καὶ ἰλλυρικὸν καὶ παραβάλλει τὸ ἀλβανικὸν an = γῆ. Μόνον ἑλληνικὸν δὲν δύναται νὰ εἶνε κατὰ τὸν Kazarow. Τί γίνονται ὅμως οἱ Ἴωνες, οἱ Λάκωνες, ὁ Πάρνων, οἱ Φίλωνες, Δίωνες, Κίμωνες, Πλάτωνες κλπ., δὲν λέγει. Ἀπολέμητα εὑρίσκων τὰ παλαιὰ ἑλλ. τοπωνύμια τῆς Παιονίας (Εἰδομένη Γορτυνία, Ἀμυδών, Ἀταλάντη, Εὔρωπος) καὶ ὑποθέτων, ὅτι δύνανται νὰ εἶνε ταῦτα δάνεια «vȯn einer älteren griechischen Bevölkerûng» (ταύτην δὲ ζητοῦμεν!), ἀρκεῖται, ὅτι εὑρίσκει ἄλλα ὡς τὸ Βρυάνιον τῆς Δευριοπίας, ὃ «ἐνθυμίζει» τοὺς Βρύγας θρᾶκας (πρβλ. ὅμως βρύω, βρύον, βρυάζω, βρυώνη, Βρυσεαὶ) καὶ τὸ Brucida πρὸς Α τῆς Λυχνιδοῦ. Almana (Liv., 44, 20) κατὰ τὴν κατάληξιν φαίνεται, λέγει, Ἰλλυρικὸν (ἀλλὰ ὄργανα, πόπανα πέλανος, πλαθάνη, ἵνα δι' ὁμοίων ἐπιχειρημάτων ἀπαντήσω· πρβλ. καὶ Ἄδανα Ἄμανος, κ. ἄ. Amer. Jurn. of archaeol. 1928, 143) καὶ παραβάλλει τὰ Ταυριανὰ τῆς Παιονίας καὶ τὸ «ἰλλυρικὸν» ὄνομα Tritano· τὸ Εὔριστος διὰ τὸ παρένθημα st εἶνε ἰλλυρικόν, χωρὶς νὰ ἀναιρεθῶσιν τὰ περὶ τοῦ st εἰρημένα ὑπὸ τοῦ Beloch (καὶ Kretschmer, ἔ. ἄ. 16 Ὀφελέστης Παίων Ἰλ. Φ 211). Ἐκ τινων ἄλλων, ὧν τινὰ ἑλληνικὰ (Ἄλωρος; Ἁρμονία) ἄλλα ξενικὰ (Βάργαλα Ζάπαρα) πείθεται, ὅτι μετὰ τὰ ἀνδρωνύμια ἐπικουροῦσι καὶ τὰ τοπωνύμια πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ «Θρακοϊλλυρικοῦ» (διατὶ ὄχι ἑλληνοϊλλυρικοῦ, ἢ καὶ ἑλληνοθρᾳκικοῦ, ἀφ' οὗ εἶνε ἐξ ἴσου ἑτερομιγῆ) χαρακτῆρος τῆς Παιονίας, χωρὶς νὰ ἀναζητήσῃ πότε ταῦτα ἐπλάσθησαν καὶ ἐπολιτογραφήθησαν ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, καθ' ὃν καὶ ἡ Παιονικὴ χώρα ποικίλας ἔσχε τὰς περιπετείας. Διὰ νὰ πολεμήσῃ τὴν γνώμην τοῦ Beloch, ὅτι οἱ Ἀγριᾶνες ἔχουσιν ἑλλ. ὄνομα ἕλληνες ὄντες, δὲν ἐγκρίνει τὴν παραβολὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀγραίους τοῦ Ἀχελῴου, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τῶν Ἰλλυριῶν Ἄγρωνος, ὡσεὶ μὴ ἦτο δυνατὸν καὶ τοῦτο νὰ εἶνε ἑλληνικὸν δάνειον ὡς καὶ τὸ τοῦ Γλαυκίου. Οὔτε τοὺς Δευριόπας δέχεται (πρβλ. Strena Buliciana σ. 10) ἑλληνικὸν ὄνομα ἔχοντας (πρβλ. ***Δρύοπας***, Ἀλμῶπας, Δόλοπας, Ἕλλοπας (Ἑλλούς, Ἕλληνας). Οἴνοπας κ.τ.τ. ἐθνικά, Ἀέροπος, Ἠέροπος δὲ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἡρόδ. 9,26) καίπερ δρῶντας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὅτε τὰ μέρη ταῦτα, καὶ ἂν δὲν ἦσαν ἑλληνικά, εἶχον ἐξελληνισθῇ (πρβλ. τὰ ὀνόματα, ἑλληνικὰ πάντα, ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Δευριόπου *Ἀθηνᾶ* 1908, 1 ἑξ). Πιστεύει δέ, ὅτι κατὰ τὸν 13ον αἰ., ὅτε ἐκινήθησαν πρὸς νότον διάφοροι λαοὶ καὶ κατελθόντες εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἐξέωσαν τοὺς Φρύγας (Βρύγας) καὶ τοὺς Μυσοὺς θρᾶκας εἰς τὴν Ἀσίαν, τότε κατῆλθον καὶ οἱ Ἰλλυρικοὶ Δάρδανοι καὶ οἱ Παίονες. Τοῦτο δύναται νὰ ἀληθεύῃ, πιστεύω καὶ ἐγώ, εἰ καὶ συζητεῖται ὁ ἀκριβὴς χρόνος, ἀλλὰ πῶς ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Παίονες δὲν εἶνε ἕλληνες, ἀφ' οὗ τότε κατήρχοντο καὶ ἑλληνικὰ φῦλα, ἅτινα σταθμεύσαντα ἐν Μακεδονίᾳ κατέλιπον ἡμῖν τὰ τεκμήρια τοῦ δωρικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸ Πάτελι τοῦ Ὀστρόβου καὶ εἰς τὴν Τσαούσιτσαν τοῦ Παιονικοῦ Ἀξιοῦ (πρβλ. Casson ἔ. ἄ.), ὃ ἐπιτρέπει νὰ προσδοκῶμεν, ὅτι τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν θὰ εὕρωμεν ἐρευνῶντες καὶ εἰς τὸν ἀνώτερον ῥοῦν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἤτοι εἰς τὴν καρδίαν τῆς Παιονίας; Ἀξιοσημείωτον μάλιστα εἶνε, ὅτι εἰς τὴν Τσαούσιτσαν, τὸ Κιλινδὶρ, τὴν Βαρδαρόφτσαν κλ. εὑρέθησαν καὶ μυκηναϊκὰ ἐγχώρια ἀγγεῖα Casson ἔ. ἄ. 134 ἑξ. Heurtley καὶ Hutchinson ἐ. ἀ. σ. 58 ἑξ. Μυλωνᾶς *Ἑλληνικὰ* 1928 σελ. 164. Ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἐπηλύδων τεχνιτῶν ἐξ ἐγχωρίου πηλοῦ, *διότι* δὲν δεικνύουσι τοπικὰ γνωρίσματα ἴδια, δὲν μοὶ φαίνεται στερεά, ἐπειδὴ τὰ τοιαῦτα μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα οὐδαμοῦ δεικνύουσιν ἰδιάζοντας τοπικοὺς χαρακτῆρας. Ἂν δ' ἔρευναι δείξωσιν ὅμοια καὶ βαθύτερον ἐν τῇ Παιονίᾳ, θὰ φανῇ, ὅτι ὅλα τὰ ἑλληνικὰ φῦλα κατῴκησαν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι καὶ οἱ Προέλληνες κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἦσαν ὁμόφυλοι τοῖς ἐν Ἑλλάδι συγχρόνοις, ἂν τὸ ὄνομα (Κ)αλίνδοια καὶ Σίνδος (πρβλ. Σινδησσὸς ἐν Καρίᾳ, Σινδία ἐν Λυκίᾳ) εἶνε οἵας φύσεως νομίζει καὶ ὁ Blegen ἐν *Amer. journ. of Arch.* ἔ. ἄ. (τὰ Ἄκανθος, Οἰσύμη Ὄλυνθος, Μίνδη - Μένδη = μίνθη ἐλήφθησαν, νομίζω ἐκ φυτῶν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις, ὥστε δὲν ἔχουσιν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, πρβλ. Ἐρινεός, Μάραθος κ.τ.τ.) Περὶ τῶν ὀρχαιολογικῶν τεκμηρίων τῶν παλαιῶν ἐκείνων χρόνων πρβλ. προσέτι Rey, BCH, 1917 - 19 Μυλωνᾶς *Ἡ νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι* σ. 79. 99 ἑξ. 126 ἑξ 140 ἑξ 145 ἑξ. 148, 150 153 ἑξ.

27 Πρβλ. δὲ καὶ Ἡρόδ. 5,13-15.7,113. Πολύβ. 24,8. Στρβ. 318, 329, 11, 20, 23 ἑξ. 38 ἑξ., 41. Πλίν. 4,17.

28 Ἡσιόδ. Ἔ Ἡ. 528. Ἀρχιλόχ. ἀπ. 52. Beloch² I ı 332. Χατζηδάκις *Ἡμερολ. τ. Μεγ. Ἑλλάδος* 1925 σ. 103.

σχυσεν ἀντὶ τοῦ φυλετικοῦ· τόσον ὀλίγον ἐγίνωσκον ὡς σύνολον ἐθνικὸν τὸν ἐξ Ὀρεστῶν, Ἐλιμιωτῶν, Λυγκηστῶν, Πελαγόνων κλ. συγκροτούμενον πολύκλαδον φυλετικὸν ὄγκον), περὶ τοῦ πολιτισμοῦ λοιπὸν τῶν Μακεδόνων εἴπομεν, ὅσα εἴπομεν. Οἱ ἄλλοι, οἱ πρὸς νότον τραπέντες, ὡς γνωστόν, ἀνέδειξαν ἐν τῷ χαλκῷ αἰῶνι πρῶτον οἱ παλαιότεροι τὸν πολιτισμὸν τῶν ἡρωϊκῶν ἀνάκτων ἐν Φθίᾳ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας καὶ νοτιώτερον, ἵνα κορυφώσωσιν αὐτὸν ἐν Ἀργολίδι, καὶ ἔπειτα ἐν τῷ αἰῶνι τοῦ σιδήρου οἱ νεώτεροι τὰ γεωμετρικῶν χρόνων βασίλεια. Ἡ χώρα, ἣν οἱ Παίονες κατῴκουν ἀφαιρέσαντες αὐτὴν ἀπὸ τῶν Θρᾳκῶν (σ. 84), κατελήφθη κατὰ τὸν 6ον αἰ. ὑπὸ τῶν Μακεδόνων τοῦ δυτικοῦ ὀροπεδίου καὶ ἔκτοτε ἐκρατήθη ὑπ' αὐτῶν, ἀποτυχούσης τῆς ἀποπείρας τοῦ Σιτάλκου νὰ ἀνακαταλάβῃ αὐτὴν κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα.

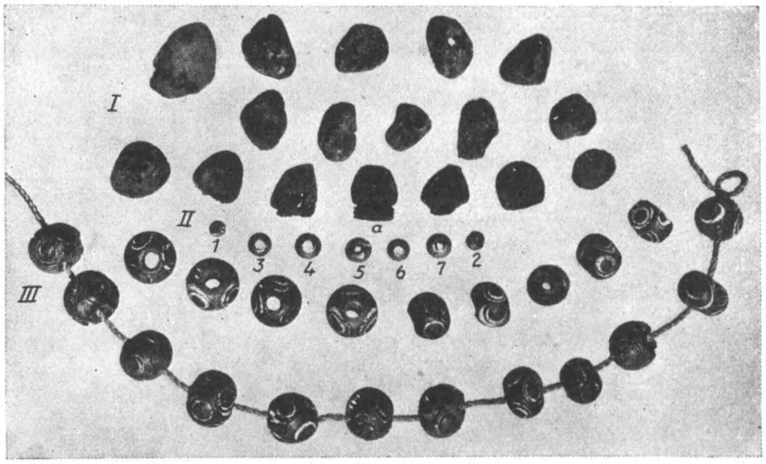

Εἰκ. 61 (= F. εἰκ. 113). Ψηφῖδες ἐξ ἠλέκτρου, χρυσοῦ καὶ ὑάλου. [1]

*

Διὰ τὸν ἀρχαιολόγον καὶ τὸν ἱστορικὸν ἐν γένει καταλήγει οὕτω ἡ ἀνακάλυψις τῶν 7 τάφων νὰ εἶνε καταπληκτικὸν εὕρημα. Σπανίως ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ὑπάρχουσιν οὕτω διαφωτιστικὰ σκοτεινῆς περιόδου τῆς ἱστορίας, ὅσον οἱ τάφοι οὗτοι, ἂν ἐξαιρέσωμεν μεγάλας τινὰς ἐν Ἀνατολῇ καὶ Αἰγύπτῳ ἀνακαλύψεις περὶ λαῶν καὶ ἱστοριῶν ἀγνώστων. Οἱ τάφοι τοῦ Τρεμπένιστε ἐγνώρισαν ἡμῖν τὴν παλαιὰν Μακεδονίαν σχεδὸν τόσον, ὅσον οἱ τάφοι τῶν Μυκηνῶν τὸν Μυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Παρέσχον σπουδαῖον σημεῖον ἱστορικὸν τῆς πρὸς βορρᾶν ἐπεκτάσεως καὶ ἐπιτυχίας τοῦ ἀρχικοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, σύμφωνον πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου, ἔδωκαν σύνολον ἔργων τέχνης, δι' ὧν μανθάνομεν τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῆς ἐγχωρίας τέχνης, τὴν συντηρητικότητα καὶ βραδυπορίαν αὐτῆς καὶ τὰς πηγάς, ἐξ ὧν ἀντλεῖ παλαιὰ ἢ νέα στοιχεῖα· διεσάφησαν τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν Μακεδόνων καὶ κατέδειξαν τὴν σχέσιν καὶ συγγένειαν αὐτῶν πρὸς τὰ νότια ἑλληνικά, ἐνισχύσαντα καὶ πλουτήσαντα τὰς ἀποδείξεις τῆς ὁμοφυλίας πρὸς τοὺς νοτίους ἕλληνας.

1 III ἐκ πάντων τῶν τάφων πλὴν τοῦ I· συνελέγησαν 69 τοιαῦται ψηφῖδες· ἐν βαθυκυάνῳ ὕλῃ ὑαλώδει σχηματίζονται κατὰ τὴν περιφέρειαν διὰ λευκοῦ ἀποτροπιαστικοὶ ὀφθαλμοί. Εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος εὕρηνται συχναὶ τοιαῦται ψηφῖδες π. χ. ἐν τῷ Καβειρείῳ ἱερῷ (εὗρον καὶ ἐγὼ ἐκεῖ πλῆθος), ἐν Ρειτσώνᾳ ἤτοι Μυκαλησσῷ ἐντὸς τάφου (Ure *6th and 5th century pottery from Ritsona* 1927 σ. 102 ἀριθ. 58 πρβλ. Κεραμοπούλλου, *Ἀποτυμπανισμὸς* 1923, σελ. 121ο). — II 1 καὶ 2 ἐν κυανῇ ὕλῃ λευκὰ καὶ ὠχρὰ κοσμήματα. Δύο τοιαῦται ψηφῖδες ἐκ τοῦ τάφ. IV καὶ δύο ἐκ τοῦ VII 20. Ια (= F. ἀριθ. 147) ἐξ ἠλέκτρου 12 μικροὶ κρατῆρες πρὸς περιάμματα διάτρητοι (ὕψ. 0,02μ. περίπου) ἐκ πάντων τῶν τάφων πλὴν τοῦ I. Αἱ λοιπαὶ ψηφῖδες I (= F. ἀριθ. 148), ἐξ ἠλέκτρου ἐπίσης, εἶνε ἀκανονίστου σχήματος, ἐκ τῶν αὐτῶν τάφων, 36 τὸν ἀριθμόν. Ἐν Μυκηναϊκοῖς χρόνοις γνωστὴ ἡ συνήθεια τοῦ ἐξ ἠλέκτρου κόσμου ἐν Ἑλλάδι (πρβλ. Nilsson, Minoan-Mycenaean Relig. κλ. 1927, σ. 17 ἑξ.). Ὕστερον φαίνονται μόνοι οἱ συντηρητικοὶ Μακεδόνες κρατοῦντες ἀκόμη καὶ ἐν τῷ 6ῳ αἰῶνι τὸ ἔθιμον, ἀλλὰ καὶ βορειότεροι λαοὶ ὡσαύτως, ἀφ' οὗ ἀπὸ βορρᾶ κομίζεται τὸ ἤλεκτρον.

Τὸ μουσεῖον τῆς Σόφιας δικαιοῦται νὰ εἶνε ὑπερήφανον διὰ τὴν σπανίαν εὐτυχίαν καὶ τὰ πολύτιμα προσκτήματα.

Καὶ διὰ μὲν τὴν τέχνην καὶ τὰ φυλετικὰ ἔθιμα καὶ τὴν καταγωγὴν τῶν Μακεδόνων ἐρρήθησαν ἀνωτέρω ἱκανά, θὰ ῥηθῶσι δὲ βεβαίως καὶ ἄλλα ὑπ᾽ ἄλλων. Διὰ τὴν ἱστορίαν δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τόδε.

Εἰκ. 62 (=F. εἰκ. 115, ἀριθ. 140). Πλαγγὼν πηλίνη τοῦ τάφ. VI 38. [1]

Οἱ τάφοι τῆς χώρας τῆς Λυχνιδοῦ ἦσαν ἀρραβών, ὃν ἐτοποθέτησαν ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς ἐκείνης γῆς οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, ὅτε κατειργάζοντο τὸ ἡνωμένον φυλετικὸν κράτος αὐτῶν. Δὲν κατέθηκαν τοὺς ἡρωϊκοὺς νεκροὺς καὶ τὰ πολύτιμα κτερίσματα ἐν πολεμίᾳ γῇ, ἀλλὰ «συμμάχῳ καὶ ὑπηκόῳ», ὡς ἦσαν πᾶσαι αἱ δυτικαὶ τοὐλάχιστον ἐπαρχίαι τοῦ κράτους. Ὁ ἀρραβὼν οὗτος ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνας ἄρρηκτος, ἐπὶ αἰῶνας ἔγκυρος καὶ σεβαστός, ὥστε οἱ τάφοι, ἂν δὲν ἐτύγχανον ἀείποτε λατρείας, περὶ οὗ δὲν ἔχομεν ἁπτὸν τεκμήριον, ἀλλ᾽ ὅμως καὶ οὕτως ἁπλῶς ἄθικτοι διατηρηθέντες, μαρτυροῦσι τὸν μακραίωνα ἀναπόσπαστον σύνδεσμον τῆς Λυχνιδοῦ ἀπὸ τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, μέχρις ὅτου ἐλησμονήθησαν. Ἀλλ᾽ ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ, καθ᾽ ὃν ἦσαν γνωστοὶ καὶ σεβαστοί, ἡ ἐκεῖ κυριαρχία τῶν Μακεδόνων παρὰ τὰ μικρὰ διαλείμματα ἦτο πάντως ἱστορικὴ παράδοσις προστατευθεῖσα πάσῃ δυνάμει, ὁ δὲ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ τῆς βορείας ἐκείνης χώρας, καὶ ἂν δὲν ἦτό ποτε ὁπωσδήποτε καθαρὸς ἕνεκα τῆς μετὰ βαρβάρων πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς γειτονίας καὶ ἐμπλοκῆς, ἠδυνήθη ὅμως ἀδιαταράκτως νὰ ἐκνικήσῃ καὶ ἐμπεδωθῇ μάλιστα ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους, ἵνα ὑπάρξῃ ἀσπὶς τῆς καθαρότητος τοῦ νοτιωτέρου ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἑλληνισμοῦ, ὅτε τοῦτον ἐμάστιζον αἱ θύελλαι τῶν καιρῶν. Πολλάκις δ᾽ ἡ χώρα αὕτη ἔλαχε τὴν τύχην, ἣν λαγχάνουσι συνήθως οἱ πρόμαχοι καὶ οἱ οὐραγοὶ τῶν στρατῶν. Διὰ τοῦτο τιμᾶται καὶ δὲν λησμονεῖται.

Εἰκ. 63 (=F. εἰκ. 117, ἀριθ. 152). Λύκηθος πηλίνη τοῦ τάφ. I. [2]

1 ὕψ. 0,107 μ. Ἐπιφάνεια ἐφθαρμένη. Γυνὴ (ἡ Ἀφροδίτη;) κάθηται ἐπὶ θρόνου μετ᾽ ἀνακλίσεως ὑψηλῆς μέχρι τῶν ὤμων, φορεῖ χιτῶνα ἄπτυχον ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς πέπλον καταπίπτοντα ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ στήθους. Ἡ δεξιὰ χεὶρ μετ᾽ ἀνοικτῶν δακτύλων ἀναπαύεται ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου μηροῦ, ἡ ἀριστερὰ δὲ κρατεῖ πρὸ τοῦ στήθους περιστεράν. Ὑπὸ τοὺς κεκαλυμμένους πόδας ὑποπόδιον. Κοίλη ἡ πλαγγών. Τοιούτου τύπου πλαγγόνας ὅρα Winter *Typencatalog der griech. Terraeotten.* Εὑρέθησαν καὶ ἄλλης ὁμοίας πλαγγόνος τεμάχια, πλείονα δὲ ἄλλων ἄλλης μορφῆς (F. ἀριθ. 150, 151).

2 Σῳζόμενον ὕψ. 0,14 μ. Μόνον χαμηλὰ ἐσώθησαν ἴχνη χρώματος καὶ ἐπὶ τῆς λαβῆς, ἂν δὲν ἀπατᾷ ἡ εἰκών. Ἡ κοιλία ἴσως ἦτο λευκή. Εὑρέθησαν καὶ ἄλλων πηλίνων ἀγγείων λείψανα, ἤτοι κακοτέχνου σκύφου τεμάχιον, ἕτερον μεγάλου ἀμφορέως, ἴσως ὀξυπυθμένου, καὶ ἕτερα δύο ἑνὸς μεγάλου ἀγγείου μετ᾽ ἐπιπέδου πυθμένος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΑΦΟΣ ΠΟΛΕΜΙΣΤΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΖΟΛΑΙΣ ΛΟΚΡΟΙΣ

Κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1928 λήγοντα, τεμνομένης τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἀμφίσσης-Ναυπάκτου, ΒΔ τοῦ χωρίου Ἁγ. Εὐθυμίας, ἔνθα τίθεται ἡ ἀρχαία Μυωνία τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν, εὑρέθη τάφος πολεμιστοῦ ἔχων μῆκος 1.40μ., πλάτ. 0.80μ. καὶ βάθ. 0.80, συγκεκροτημένος δὲ διὰ πέντε πλακῶν κροκαλοπαγῶν, ὧν μία ὡς κάλυμμα καὶ τέσσαρες εἰς τὰς καθέτους πλευρὰς ὡς ἐπένδυσις. Ὁ διευθύνων τὰς ἐργασίας τῆς ὁδοῦ μηχανικὸς κ. Π. Σκουζὲς συνέλεξε τὰ κτερίσματα, ἰχνογράφησε τὰς τομὰς (εἰκ. 64 α, β, γ)[1] δεικνυούσας τὴν σχετικὴν ἐν τῷ τάφῳ θέσιν τοῦ νεκροῦ (β) καὶ τῶν κτερισμάτων (γ) καί, ἀναγγείλας τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, παρέδωκε τὰ κτερίσματα εἰς τὸν διαταχθέντα καὶ προσελθόντα πρὸς τοῦτο παλαίμαχον καὶ ὑποχρεωτικὸν ἐπιμελητὴν τοῦ μουσείου Δελφῶν κ. Ἀλ. Κοντολέοντα. Νῦν τὰ κτερίσματα ἀπόκεινται ἐν τῷ μουσείῳ ἐκείνῳ καταγραφέντα ἐν τῷ εὑρετηρίῳ αὐτοῦ ὑπ᾽ ἀριθ. 5758-5766.

Ὁ τάφος, ἔχων μῆκος 1.40μ, προφανῶς εἶνε ἀνεπαρκὴς νὰ δεχθῇ νεκρὸν ἐξηπλωμένον, τὸ δὲ σχέδιον τοῦ Σκουζὲ δεικνύει αὐτὸν ἀνακαθήμενον. Δὲν γνωρίζω, ἂν ὁ τάφος εὑρέθη κενὸς χωμάτων· ἀλλ᾽ ἐπειδὴ αἱ πλάκες — παρὰ τὰ σχέδια τῆς εἰκ. 64 — δὲν φέρονται καλῶς εἰργασμέναι, εἶνε δὲ καὶ ποιότητος ἀνεπιδέκτου καλῆς ἐργασίας μάλιστα ἐν τῷ 6ῳ αἰῶνι π. Χ., εἰς ὃν φαίνεται ἀνήκων ὁ τάφος, καὶ καθ᾽ ὃν τὸ εἶδος τοῦτο τῶν λίθων δὲν ἐτιμᾶτό, συνάγω, ὅτι, καὶ ἂν ὁ νεκρὸς ἐτέθη ἐν κενῷ, ὁ χρόνος ὅμως ἐσώρευσεν ἐντὸς πολλὰ ἢ ὀλίγα χώματα ἔπειτα. Πιστεύω δέ, ὅτι, καὶ ἂν ὅλος ὁ σκελετὸς δὲν εἶχε στερεωθῇ ὑπὸ τούτων ἐν ᾗ θέσει εἰκονίζεται, μέρος ὅμως αὐτοῦ θὰ εὑρέθη οὕτως, ὥστε ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Σκουζέν, οὗ τὸ διαφέρον ἐκίνησεν οὕτω, νὰ εἰκονίσῃ βασίμως ὡς εἰκόνισεν αὐτόν.

Τοιαύτη θέσις νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ εἶνε ἀσυνήθης. Γνωρίζομεν ἐκ τῶν Κυκλαδικῶν καὶ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τῶν ἔπειτα, ὅτι νεκροὶ ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ἢ ἐπὶ τῶν νώτων ἐξηπλωμένοι, ἀλλὰ ἔχοντες κεκαμμένα τὰ γόνατα, ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ περιπτώσει πατοῦντας τοὺς πόδας (ὅρα Κεραμόπουλλον *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910, 198 ἕξ. *Θηβαϊκὰ* σ. 87, 146, 185, 203)· ἀλλ᾽ ἀνακαθημένους νεκροὺς ἐγὼ γνωρίζω μόνον τινὰς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἐν Ἐλευσῖνι ἀνασκαφέντας ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ (πρβλ. Poulsen, *Dipylongräber und Dipylonwasen* σ. 26), οὐδένα δὲ νεώτερον.

Ὁ πολεμιστὴς τῆς Μυωνίας φαίνεται ὡσεὶ ἀποσυρθεὶς ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης βαρέως τετρωμένος, ἐκάθησέ που ἐρείδων τὰ νῶτα καὶ οὕτω κατελήφθη ὑπὸ τῆς θανασίμου λιποθυμίας. Οὕτω δὲ νεκρὸς καὶ κατεψυγμένος εὑρεθείς, ἐτάφη εἶτα ἐν ᾗ καταστάσει εὑρέθη. Ὅτι δὲ δὲν συνετάφη ἡ ἀσπίς, ἴσως εἶνε σημεῖον τῶν βαρέων τραυμάτων, ἅτινα ἠνάγκασαν αὐτὸν νἀποβάλῃ αὐτήν, ἐκτὸς ἂν καὶ ἡ ἀσπὶς καὶ ὁ θώραξ καὶ αἱ κνημῖδες ἦσαν ἐκ φθαρτῆς ὕλης.

1 Τὴν α χαρακτηρίζει ὁ Σκουζὲς ὡς «τομὴν α». Παρὰ τὴν β γράφει: «Εἰς μῆκος τομὴ δεικνύουσα τὴν θέσιν τοῦ σκελετοῦ». Παρὰ δὲ τὴν γ γράφει: «Εἰς μῆκος τομὴ δεικνύουσα τὴν θέσιν τῶν εὑρημάτων». Ἐγὼ βλέπω τὸ κράνος ἐν μὲν τῇ α ἐστραμμένον πρὸς δυσμάς, ἐν δὲ τῇ γ ἐστραμμένον πρὸς νότον. Πρόκειται περὶ λάθους ἢ ἀτελοῦς προοπτικῆς; Δυστυχῶς δὲν ἔσχον καιρὸν νὰ ἀναζητήσω τὸν ἀνασκάψαντα καὶ ἐξετάσω περὶ τούτου τοῦ πράγματος καὶ περί τινων ἄλλων.

Τὸ κράνος πρέπει νὰ εἶχε τεθῆ εὐτάκτως παρ' αὐτόν, ὡς εὑρέθη, διότι τὸ βάθος τοῦ τάφου δὲν ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν αὐτὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Ἴσως μάλιστα ἡ κύρτωσις τοῦ κορμοῦ τοῦ νεκροῦ προήρχετο ἐν μέρει ἐκ τῆς πιέσεως τοῦ καλύμματος τοῦ τάφου.

Οὕτω ἔχομεν παράδειγμα νεκροῦ ταφέντος μετὰ τῶν ὅπλων, ὅπερ ἀνωτέρω (σελ. 57) ἐχαρακτηρίσθη ὡς γνώρισμα κυρίως μυκηναϊκὸν καὶ εἶτα Μακεδονικόν.

Τὰ ἐν τῷ τάφῳ συλλεγέντα ἀρχαῖα εἶνε τὰ ἑξῆς, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Εὑρετηρίου τοῦ Δελφικοῦ μουσείου ἕκαστον :

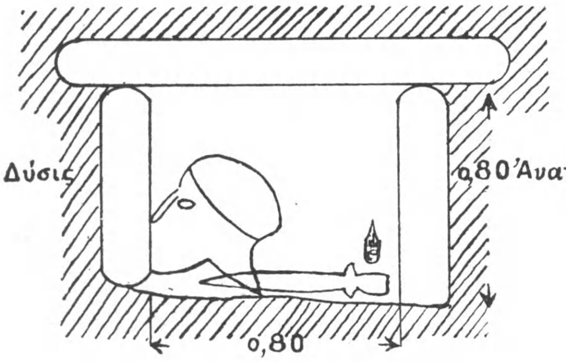

α

5758, Εἰκ. 65. Χαλκοῦν κορινθιακὸν κράνος, ἄριστα διατηρούμενον, μετὰ σταθερῶν παραγναθίδων καὶ προρρινιδίου. Τὸ κυρίως κρανίον, τὸ ἐπίκρανον, χωρίζεται δι' ἐξάρματος. Ὑπὸ τὰ ὦτα σχηματίζεται γωνιώδης ἐντομὴ τοῦ ἐλάσματος χωρίζουσα τὰς παραγναθίδας ἀπὸ τοῦ καταυχενίου γείσου. Περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ προρρινίδιον ἀνέχουσα ὦα

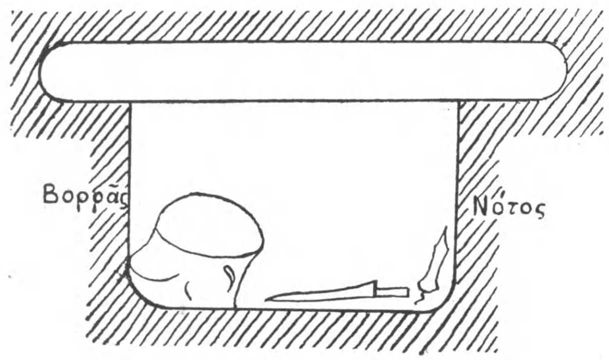

β

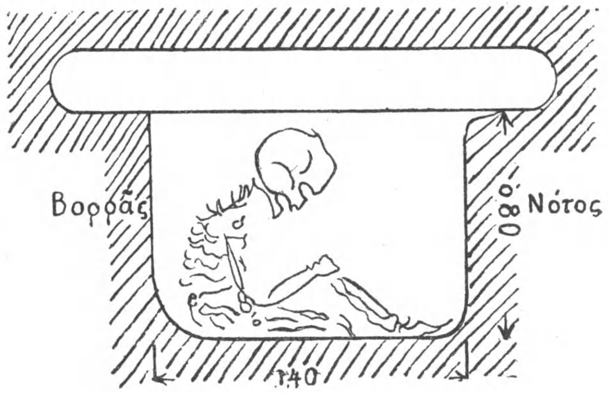

γ

Εἰκ. 64. Τομαὶ τοῦ τάφου τοῦ πολεμιστοῦ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

σφυρήλατος λεία. Εἰς ἑκατέραν γωνίαν ὑπὸ τὰ ὦτα καὶ εἰς ἑκατέραν ἐμπρὸς κάτω ἄκραν τῶν παραγναθίδων ὀπὴ πρὸς στερέωσίν ποτε ὑπενδύσεως τοῦ κράνους ἢ καὶ ἱμάντος ὑπὸ τὰ ὦτα.

5759, Εἰκ. 66ε. Μάχαιρα σιδηρᾶ μετὰ μέρους τῆς συναφοῦς λαβῆς. Μῆκ. 0.53μ., πλ. μέγ. 0.035, μῆκ. τῆς λαβῆς 0,11. Ἡ λεπὶς ἔχει ῥάχιν ἀνέχουσαν, εἰς δὲ τὴν ἔκφυσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς λαβῆς καθέτους προασπιστῆρας τῆς χειρός.

5760, Εἰκ. 66γ. Ξίφος ἀμφίστομον σιδηροῦν μετὰ συναφοῦς λαβῆς καὶ βραχυτέρων προασπιστήρων. Μῆκ. 0.48μ, πλάτ. 0,05μ. Μῆκ. λαβῆς 0,085μ. Ἡ λεπὶς ἔχει ῥάχιν κατὰ μῆκος, ἡ δὲ λαβὴ σῴζει δύο ἥλους ἀμφικεφάλους.

5761, Εἰκ. 66δ. Σαυρωτὴρ χαλκοῦς τετράπλευρος ἐμπρός, στρογγύλος κοῖλος ὄπισθεν, ἄριστα διατηρομενος μήκ. 0,435.

5762, Εἰκ. 66β. Αἰχμὴ δόρατος σιδηρᾶ μεθ' ὑψηλῆς ῥάχεως κατὰ μῆκος· μήκ. 0,19.

5763, Εἰκ. 66α. Αἰχμὴ ἀκοντίου σιδηρᾶ φυλλοειδὴς μετὰ ῥάχεως κατὰ μῆκος. Μῆκ. σῳζόμενον 0,11.

5764, Εἰκ. 66η. Δίδυμος περόνη χαλκῆ ἐξ ἑνὸς ὅλη σύρματος. Μῆκ. 0,10μ. Ἑκάτερον σκέλος ἀνερχόμενον πρὸς τὴν κεφαλὴν ἑλίσσεται εἰς σπεῖραν καὶ κορυφοῦνται εἶτα ἀμφότερα εἰς καμπύλην ἑνωτικήν. Εἰς τὰς διδύμους περόνας τῶν τάφων τῆς Λυχνιδοῦ (εἰκ. 23) ἡ μεσαία μεγάλη καμπύλη σχηματίζεται πρὸς τὰ κάτω.

5765, Εἰκ. 66ζ. Μαχαίριον σιδηροῦν μήκ. 0,07μ.

5767 Λαβὶς χαλκῆ μὴ διαγνωσθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Νῦν τὸ ὅλον ἔλασμα αὐτῆς ἔχει μῆκ. 0,07. Κεκαμμένη εἰς σχῆμα λαβίδος θὰ εἶχε μῆκος ἔλασσον τοῦ 0,035. Δὲν ἀπεικονίσθη.

Περὶ τῶν ὅπλων τούτων πρέπει νὰ ῥηθῶσι τάδε: Τὸ ἕτερον δόρυ πρέπει νὰ εἶχεν αἰχμὴν μὲν σιδηρᾶν, σαυρωτῆρα δὲ χαλκοῦν, τὸ δὲ ἄλλο θὰ ἦτο βραχύτερον, ἅτε πρὸς ἐξακόντισιν προωρισμένον, καὶ ἄνευ σαυρωτῆρος. Ἀμφότερα θὰ ἐτέθησαν εἰς τὸν τάφον, ἀφ᾽ οὗ πρῶτον ἐθραύσθησαν ἀναλόγως τοῦ μήκους αὐτοῦ. Αἱ λαβαὶ καὶ οἱ κολεοὶ τῶν ξιφῶν θὰ ἦσαν ἐκ φθαρτῆς ὕλης.

Εἰκ. 65. Χαλκοῦν κράνος τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

Ἀνωτέρω σ. 59, παρασυρθεὶς ὑπὸ τῆς γνώμης τοῦ Filow, ἐδέχθην, ὅτι τὰ ξίφη μετὰ προφυλακτήρων τῆς χειρὸς εἶνε παλαιὰ μυκηναϊκὴ μορφή, διατηρηθεῖσα κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα μόνον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς. Κατὰ τὴν τύπωσιν δὲ προσέθηκα ὅμοιον παράδειγμα ἐκ τῆς πυρᾶς τῆς Οἴτης (ἄνω σελ. 93), προστιθέμενον εἰς τὰ δύο ἐκ Δωδώνης γνωστά. Νῦν ἔχομεν καὶ τὸ ξίφος καὶ τὴν μάχαιραν τῆς Μυωνίας, ὥστε τὰ ῥηθέντα ἄνω σελ. 59 περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ κατασκευῆς τῶν ξιφῶν τοῦ Τρεμπένιστε διατηροῦσι τόσον κῦρος, ὅσον παρέχουσιν αὐτοῖς οἱ ἄλλοι συλλογισμοὶ οἱ ἐκφρασθέντες ἐκεῖ.

Πρέπει δὲ νὰ μεταρρυθμίσωμεν καὶ τὴν περὶ διδύμων περονῶν γνώμην τοῦ Filow (ἄνω σελ. 64). Τὰ παραδείγματα, ἅτινα προσεκόμισεν ὁ Filow ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ σελ. 33 ἑξ. εὑρέθησαν πάντα πρὸς βορρᾶν τῆς Μακεδονίας ἢ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Μακεδονίᾳ εὑρέθησαν πλὴν τῶν τοῦ Τρεμπένιστε ἓν εἰς Τσαούσιτσαν καὶ ἓν εἰς Ζεϋτυνλὺκ (ἄνω σ. 66_3)· ὥστε ὀρθῶς ὁ Filow συνήγαγεν, ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἔχει βορείαν καταγωγήν.

Ἀλλ᾽ ἤδη ὁ τάφος τῆς Μυωνίας παρέχει ἑλληνικὸν παράδειγμα, ὅπερ εἶνε τεχνικώτερον τῶν Μακεδονικῶν, ὥστε ὄχι μόνον δὲν προέρχεται ἐκεῖθεν, ἀλλὰ καὶ προϋποθέτει μακροχρόνιον τὸ ἔθος τῆς χρήσεως τοιούτων περονῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνδρῶν, ἀκριβῶς διότι ἡ περόνη τῆς Μυωνίας εἶνε λίαν ἔντεχνος. Ἂν δὲ δὲν εὑρέθησαν ἄλλαι τοιαῦται περόναι ἐν Ἑλλάδι, ἴσως τοῦτο συνέβη τυχαίως, ἴσως εὑρέθησαν, ἀλλ᾽ ἦσαν ἐφθαρμέναι καὶ δὲν διεγνώσθησαν, ἴσως δὲν ἦσαν πανταχοῦ συνήθεις.

Ἂν ἀληθῶς τὰ τελευταῖα ἑλληνικὰ κύματα, τὰ ἐλθόντα ἐκ βορρᾶ κατὰ τὸν σιδηροῦν αἰῶνα, δὲν ἀπετελοῦντο ἐκ Δωριέων μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κληθέντων βορειοδυτικῶν φύλων, οἷα ἦσαν οἱ Βοιωτοί, οἱ Λοκροί, οἱ Αἰτωλοί, οἱ Θεσσαλοὶ κλπ., δύναταί τις νὰ δεχθῇ, ὅτι ἴσως ὄχι ὅλα ηὑρίσκοντο εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς τὰ κέντρα τοῦ βορρᾶ, ἐν οἷς ὑπῆρχε τὸ ἔθιμον τῶν διδύμων περονῶν, ἢ εἶχον μὲν τοιαύτην ἐπαφὴν ἐκεῖ, ἀλλ᾽ ἄλλαι σχέσεις νοτιώ-

τερον πρὸς ἄλλα ἐκπολιτιστικὰ κέντρα μετήλλαξαν τὸ ἔθιμον πολλαχοῦ, δὲν ἔθιξαν δ' αὐτὸ μόνον παρὰ καθυστερημένοις πληθυσμοῖς ἀποκέντροις, μεμονωμένοις ἐπὶ ὀρέων ἀξένων, οἷοι ἦσαν οἱ Ἑσπέριοι Λοκροὶ οἱ σιδηροφοροῦντες καὶ λῃσταί, οἱ μὴ κατορθώσαντες νὰ ὑπερβῶσιν ἀξιολόγως καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων ἀκόμη τοῦ Θουκυδίδου τὸν πολιτισμὸν τῆς παλαιᾶς κατὰ κώμας οἰκήσεως, οἱ γείτονες τῶν Αἰτωλῶν, ὧν τόσον ἐπιδεὴς ἦτο ἐπίσης ὁ πολιτισμὸς καὶ λήγοντος τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ. (Θουκ. I, 5.6 πρβλ. Παπαδάκις, *Ἀρχ. Ἐφ.* 1924, 119 ἑξ. Wilamowitz *Sitz. Ber. d. Berl. Akad.* 1927 σ. 9 ἑξ.). Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν τὸν χρόνον, ὅστις πρέπει νὰ δώσῃ ἡμῖν κατ' ἀνάγκην καὶ ἄλλα ὅμοια παραδείγματα.

Ἡ μορφὴ ὅμως τῶν περονῶν τούτων δὲν πιστεύω, ὅτι ἐπενοήθη δίς, δηλ. ἅπαξ μὲν ἐν τῷ βορρᾷ ἔπειτα δὲ ἐν τοῖς Ἑσπερίοις Λοκροῖς. Ἂν οὗτοι εἶχον ἀναπτύξει πάλαι ποτέ, ἐν τῷ 6ῳ αἰῶνι καὶ πέραν, κέντρον τι μεταλλουργίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ δεχθῇ παρ' αὐτοῖς τοιαύτην ἐφεύρεσιν. Ἐπειδὴ ὅμως τοιοῦτόν τι δὲν συμβαίνει, τὸ δὲ ἔθιμον τῶν διπλῶν περονῶν πιστοῦται παρ' αὐτοῖς, συνάγομεν, ὅτι ὁ συντηρητικὸς βίος αὐτῶν διετήρησεν αὐτὸ ἀπὸ παλαιῶν χρόνων, ἡ δὲ βιοτεχνία, εἴτε ἐγχωρία εἴτε γειτονική, ἐθεράπευεν αὐτό. Ἡ συνήθεια δὲ καὶ ἡ δαψιλὴς χρῆσις τοιούτων περονῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ βορειότερον, δύναται, νομίζω, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριον πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ὁδοῦ, ἣν ἠκολούθησεν ἐρχομένη ἡ συνήθεια αὕτη, τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐβάδισαν τὰ ἑλληνικὰ φῦλα κατερχόμενα εἰς Ἑλλάδα, καὶ τοῦ πιθανοῦ τόπου, ἐξ οὗ ἐξεπορεύθησαν.

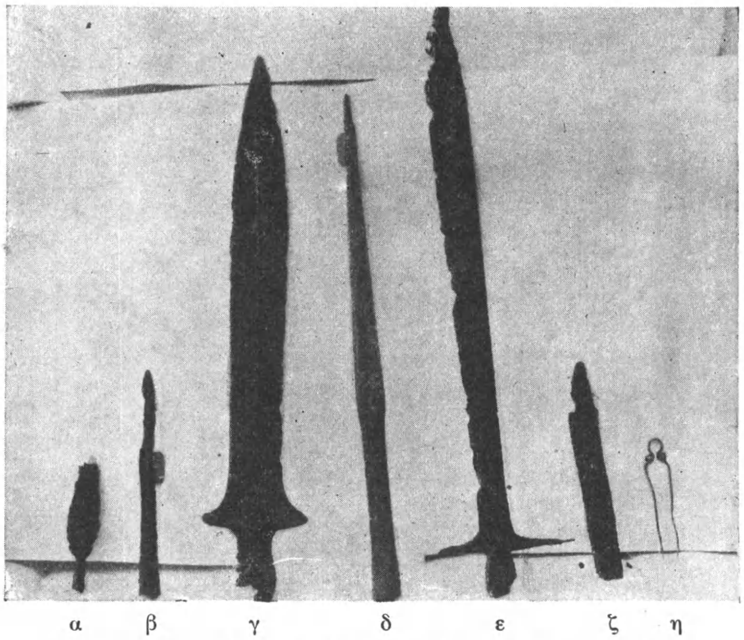

α β γ δ ε ζ η

Εἰκ. 66. Ὅπλα χαλκᾶ καὶ σιδηρᾶ καὶ περόνη χαλκῆ τοῦ πολεμιστοῦ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

Περὶ τούτων θὰ προσθέσω καὶ τόδε: ἐδέχθημεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ Τημενίδαι κατήγοντο ἐκ τοῦ Ὀρεστικοῦ Ἄργους καὶ ὅτι ἡ ἀνάμνησις τῆς συγγενείας ταύτης ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Α' δὲν εἶχε λησμονηθῆ, ἀλλὰ ἐγένετο ἀνάγκη νὰ ἀντιστραφῇ ἡ καταγωγή, ἵνα δύναται ὁ Ἀλέξανδρος νὰ λέγῃ, ὅτι δὲν εἶνε ξένος πρὸς τὸ *ὄνομα Ἕλλην*, ὅπερ, ὑστερογενῶς πλασθὲν ἢ ἐκταθὲν πρὸς νότον, δὲν εἶχεν ἐκταθῆ καὶ πρὸς βορρᾶν, ἵνα καλύψῃ καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἡ συγγένεια τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Τημενιδῶν τοῦ πελοποννησιακοῦ Ἄργους ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς δωρικῆς καθόδου, ἐπειδὴ οἱ Ἀργεῖοι τῆς Πελοποννήσου ἦσαν Μακεδνοὶ δωριεῖς, τοῦτο δ' ἦτο τοῖς Μακεδόσι τόσον τοὐλάχιστον γνωστὸν ὅσον καὶ τῷ Ἡροδότῳ.

Ἀλλ' ὅταν ἔχωμεν παράδοσιν, ὅτι ἡ Λυχνιδὸς εἶνε κτίσμα Καδμεῖον (ἄνω σ. 48_1), ὅτι ὁ Κάδμος ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἐγχελεῖς καὶ ὑπῆρχε πόλις Ἐγχελᾶνες παρὰ τὴν Λυχνιδὸν (ἄνω αὐτ.), ὅταν γνωρίζωμεν καὶ πιθανῶς ἐγνώριζον καὶ οἱ παλαιοί, ὅτι οἱ Βοιωτοὶ ὠνομάσθησαν ἐκ τῆς μακρᾶς ὀροσειρᾶς τοῦ Βοΐου τοῦ χωρίζοντος ἀπὸ βορρᾶ (Λυχνιδὸς) πρὸς νότον (Λάκμος, Ζυγὸς) τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς Ἠπείρου, ἔχομεν δὲ παρὰ τὴν Λυχνιδὸν

καὶ πόλιν Βοιοὺς (αὐτ.), γεννᾶται αὐτόματος ἡ ὑπόνοια, μήπως καὶ οἱ Πελαγόνες καὶ οἱ Δουρίοπες καὶ πᾶσα ἡ περὶ τὴν Λυχνιδὸν μακεδονικὴ ὁμοφυλία «ἑλληνικοῦ» αἵματος ἐπεθύμησε νὰ ἀναστήσῃ εἰς ζωὴν ἔκδηλον τὴν παλαιὰν συγγένειαν, ἥτις ἦτο αὐτὸ τοῦτο εὐγένεια μετὰ τὰ Μηδικά. Τὰ γεγονότα τῶν περσικῶν πολέμων θὰ εἶχον συγκλονήσει σύμπαντα τὸν τότε κόσμον, ἡ δόξα καὶ ἡ αἴγλη τῶν νικητῶν τοῦ νότου *Ἑλλήνων*, ὧν τὸ ὄνομα τοῦτο τότε ἀκριβῶς ἐξεδηλώθη καὶ ἐστερεώθη ὡς ἑνωτικὸς δεσμὸς γενικώτερον ἐθνικός, θὰ ἦτο μεγάλη καὶ ἐπίζηλος. Τίς τῶν δικαιουμένων ὁπωσδήποτε νὰ ἀντιποιῶνται τοῦ ὀνόματος τούτου, δὲν θὰ ἐπεζήτει νὰ ἐπιτύχῃ αὐτό, νὰ σταθῇ παρὰ τοὺς νικητάς, νὰ μετάσχῃ τῆς ἀνακλάσεως τῆς δόξης αὐτῶν ὡς ὁμόφυλος καὶ ὁμώνυμος; Ἡ γλῶσσα ἦτο ἡ αὐτή, τὰ ἤθη ὁμότροπα, οἱ θεοὶ κοινοὶ τοῖς νοτίοις καὶ τοῖς βορείοις (πρβλ. καὶ μόνα τὰ ὀνόματα τῶν μακεδονικῶν μηνῶν). Ἔπειτα, ἂν οἱ Σπαρτιᾶται τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν Περσῶν ἔρριψαν εἰς φρέαρ, ἵνα λάβωσι γῆν καὶ ὕδωρ, ὁ Ἀλέξανδρος Α΄ ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου «ἕλλην Μακεδόνων ὕπαρχος» (Ἡρόδ. 5,20), ἐφόνευσεν αὐτούς. Καὶ ἂν οἱ Μακεδόνες ἐμήδισαν ὕστερον, τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ οἱ Βοιωτοὶ καὶ ἄλλοι. Τί ἠδύνατο νὰ διακρίνῃ ῥιζικῶς τοὺς Μακεδόνας ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων; Γνωρίζομεν προσέτι σήμερον κάλλιστα, ὅτι οἱ νικηφόροι ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες ἐξαίρουσι μεγάλως τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἑνοῦσι στενῶς τὰς ὁμοφύλους ἐθνικὰς μοίρας καὶ ὠθοῦσι πρὸς κοινοπραγίαν.

Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξανδρος Α΄, ἐκ τοῦ πλησίον ἰδὼν καὶ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν Ἑλλήνων τοῦ νότου καὶ συντελέσας κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς αὐτά, πρῶτος μετὰ τὰ Μηδικὰ πιθανῶς ἦλθεν εἰς Ὀλυμπίαν κοινωνὸς τῆς κοινῆς λατρείας. Θρᾷξ τις δὲν ἐσκέφθη τοιοῦτόν τι. Αἱ δὲ ἐνστάσεις τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, εἴδομεν τίνα σημασίαν εἶχον καὶ πῶς ὑπερενικήθησαν.

Ἀλλ᾽ ἂν ὁ βασιλεὺς τῆς ὅλης Μακεδονίας ἠσφάλισεν οὕτω τὴν ὁμοφυλίαν αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, διατί δὲν θὰ ἔπραττον τὸ αὐτὸ καὶ οἱ ἄλλοι ἡγεμονικοὶ οἶκοι τῆς Μακεδονίας οἱ «σύμμαχοι καὶ ὑπήκοοι;» Κίνησις γὰρ καὶ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς ἕλλησιν ἐγένετο.

Οὕτω ἔπλασαν καὶ οἱ Πελαγόνες τῆς Λυχνιδοῦ τὸν γενεαλογικὸν μῦθον τὸν ἐκ τοῦ Κάδμου, ἐν ᾧ καὶ ἐνταῦθα ἀντίθετος θὰ ἦτο ἡ φορὰ τῆς ἱστορίας. Ἡ διαφορὰ εἶνε, ὅτι ὁ καδμεῖος οὗτος καὶ βοιώτιος μῦθος σῴζει τὰ σπέρματα δύο παραδόσεων, μακρὰν ἴσως ἀπ᾽ ἀλλήλων ἐχουσῶν χρονικῶς τὰς ῥίζας: ἡ μία ἀνάγεται πιθανῶς εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους τῆς καταβάσεως τῶν Καδμειόνων ἀντιστοιχούντων πρὸς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, ἡ δ᾽ ἄλλη εἰς τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων, οἷς ἠκολούθουν οἱ Βοιωτοί. Φαίνεται, ὅτι τὰ παλαιὰ λαϊκὰ ἑλληνικὰ στρώματα παρὰ τὴν Λυχνιδὸν δὲν εἶχον ἀφανισθῇ ὑπὸ τῶν νεωτέρων.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, καὶ ὁ γενεαλογικὸς μῦθος τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῶν Λυγκηστῶν ἀναχθέντος εἰς τοὺς Βακχιάδας τῆς Κορίνθου, πρέπει νὰ εἶνε τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἂν δὲ πάντες οἱ μῦθοι οὗτοι ἐπεδίωξαν καὶ ἠρκέσθησαν νὰ ἀποδείξωσι τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν μόνων τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων οὐχὶ δὲ καὶ τῶν λαῶν αὐτῶν, τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν θέσιν καὶ σημασίαν τῶν οἴκων ἐκείνων πρὸς τοὺς ποιμενικοὺς καὶ γεωργικοὺς λαούς, ἐφ᾽ ὧν ἐδυνάστευον, καὶ πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ τοιούτων ζητημάτων. Ἂν οἱ δυναστικοὶ οἶκοι ἦσαν ὁμόφυλοι τοῖς λαοῖς αὐτῶν, ἡ ἑλληνικὴ ἀναγνώρισις τῶν οἴκων τούτων ἔκρινε καὶ τὴν φυλετικὴν ὑπόστασιν τῶν δυναστευομένων λαῶν.

Περὶ τῆς φυλετικῆς συστάσεως τῶν λαῶν τούτων συνήθως θέλουσι νὰ κρίνωσιν ἐκ τῶν

λεξειδίων τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου, ἅτινα ὡς περίεργα ἔσωσαν παλαιοὶ γραμματικοὶ κ. ἄ. καθὼς ἐτόνισεν ἐπανειλημμένως ὁ Χατζηδάκις, ἀποδείξας προσέτι καὶ ταῦτα ἑλληνικά, εἰ καὶ οὐδὲν ἄπορον θὰ ἦτο, ἂν παρεισέφρυε καὶ ἐκ τῶν γειτόνων βάρβαρός τις λέξις εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, τὴν ἔχουσαν πάντα σχεδὸν τὰ ἀνδρωνύμια ἑλληνικὰ ἀπὸ καταβολῆς τῆς ἱστορίας. Μοὶ φαίνεται ὅμως, ὅτι οὐδαμῶς εἶνε ἐπαινετὴ ἱστορικὴ μέθοδος ἡ ἀδιαφοροῦσα πρὸς τὰ καὶ νῦν ζῶντα φυλετικὰ ἑλληνικὰ λείψανα, ὧν ἡ παρουσία δὲν ἑρμηνεύεται κατ' οὐδένα πειστικὸν τρόπον δι' ἐξελληνισμοῦ ἢ ἀποικισμοῦ.

Ὑπέστη βεβαίως ἡ Μακεδονία πολλὰς περιπετείας καὶ εἰσβολὰς μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους τοῦ 5ου αἰῶνος, κυρίως κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀποικιστικὴν ἐν αὐτῇ ἑλληνικὴν ἀπὸ νότου κίνησιν γινώσκομεν. Μέγα μέρος τῶν παλαιῶν κατοίκων τῶν εὐφόρων πεδιάδων ἐξετοπίσθη ὑπὸ ἀλλοφύλων Σλαύων καὶ Τούρκων ἐπιδρομέων, ἀλλ' ἡ δυτικὴ Μακεδονία εἰς τὰ μᾶλλον ἀπρόσιτα καὶ ἀπρόσφορα πρὸς ἀποικισμὸν μέρη διατηρεῖ πληθυσμοὺς καθαρῶς ἑλληνοφώνους. Πόθεν ἦλθον οὗτοι; Καὶ ἂν ἦλθον ἐκ τῶν πεδιάδων ἐκδιωχθέντες, πῶς ηὑρίσκοντο ἐν ταῖς πεδιάσι; ποῦ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ὑπῆρχε τόση πολυανθρωπία, ὥστε κατὰ τοὺς κλασσικοὺς ἢ τοὺς παλαιοτέρους ἢ τοὺς νεωτέρους χρόνους νὰ ἔχωσιν ἐκπεμφθῇ εἰς μεσογαίαν καὶ μακρυνὴν καὶ ὀρεινὴν χώραν οἱ ἄποικοι οὗτοι, περὶ ὧν οὐδεμία παράδοσις οὐδὲν λέγει, ὅταν μάλιστα εἶνε γνωστόν, ὅτι ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου ἡ ἑλληνικὴ αἱμορραγία κατηυθύνετο πρὸς τὴν Ἀσίαν, τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, πλὴν ἐξαιρέσεων μηδεμίαν ἐχουσῶν σχέσιν πρὸς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος χώραν (πρβλ. τοὺς Παυλικιανοὺς τῆς Θρᾴκης); Οἱ πληθυσμοὶ οὗτοι ἔχουσι κατὰ τὴν γνώμην μου ὡς ἱστορικὰ τεκμήρια τὴν αὐτὴν καὶ τὰ εὑρήματα π. χ. τοῦ Πάτελι ἀξίαν. Καὶ τὸ γλωσσικὸν δὲ ἰδίωμα τῶν βορείων τούτων Ἑλλήνων εἶνε ἰδιόρρυθμον, ὁ δὲ λεξικολογικὸς πλοῦτος, ἐξ ὅσων γινώσκω, παρέχει μνημεῖα γλωσσικὰ καὶ λίαν παλαιὰ καὶ μοναδικά, ἅτινα δεικνύουσιν αὐτὸν ἰθαγενῆ, πᾶν δ' ἄλλο ἢ ἐξ ἀποικιστικῆς πανσπερμίας προελθόντα καὶ πολλῷ ἧττον ἐξ ἐξελληνισμοῦ, καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω καὶ ἐν *Ἑλληνικοῖς* II 1929) ἐρρήθη.

Ἄλλη τις παρατήρησις, ἀξία νὰ ῥηθῇ προσθέτως, εἶνε ἡ ἑξῆς: ἡ λαϊκὴ μακεδονικὴ πατροπαράδοτος τέχνη εἴπομεν ὅτι ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἐνταφίων κοσμημάτων. Ὁ διάκοσμος τούτων εἶνε κρᾶμα σχεδίων μυκηναϊκῶν (λέοντες ἀνωρθωμένοι, πτηνὰ καὶ ῥόδακες διαφόρων μορφῶν), γεωμετρικῶν (μαίανδροι) καὶ διαδόχως νεωτέρων. Ἐπιμένω εἰς τὰ μυκηναϊκὰ σχέδια καὶ ἐκπλήττομαι μὴ βλέπων εἰκονιζόμενα θαλάσσια ὄντα (πολύποδας, ναυτίλους κ.τ.τ.), ἅτινα εἶνε τόσον χαρακτηριστικὰ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ τοῦ δεδομένου τούτου συνάγω, ὅτι, ἂν τὰ ἄνω «μυκηναϊκὰ» σχέδια ἤρχοντο ἐκ νότου, ἔνθα ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ὁ ἐπιθαλάσσιος μυκηναϊκὸς πολιτισμός, δὲν θὰ ἤρχοντο μόνα, ἑπομένως δὲ ὅτι ὄντως δὲν ἦλθον ἐκεῖθεν, ἀλλ' ἦσαν παλαιὰ περιουσία τῶν ἑλληνικῶν λαῶν ὡς καὶ τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς, οἷς ὑπηρέτουν. Τοῦτο ὅμως προϋποθέτει, ὅτι ἀληθῶς ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων δὲν ὑπῆρχεν ἐπικοινωνία, τοὐλάχιστον ἀξιόλογος, τῶν νοτίων πρὸς τοὺς βορείους. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ παράλια καὶ παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ κάτω Ἀξιοῦ (*Annual of the Br. School at Athens* XXVII 1925-6 σ. 21 ἑξ.) εὑρέθησαν μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ταῦτα εἰσέδυον ὀλίγον μόνον πέραν τῆς παραλίας καὶ κυρίως ὅπου καὶ ὅσον ἐβοήθουν οἱ πλωτοὶ ποταμοὶ (πρβλ. Κεραμόπουλλον *Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* 1929 σ. 56 ἑξ.).

Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ αὐτὴ παρατήρησις ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὰ γεωμετρικὰ κοσμήματα,

ἀλλ' εἶνε ἐπίσης πιθανόν, ὅτι, ὅτε οἱ νότιοι Ἕλληνες ἡπλώθησαν κατὰ τὸν ἀποικισμὸν τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἰς πᾶσαν ἀκτὴν τῆς Μεσογείου, θὰ εἶχον τολμηροὺς ἐμπόρους εἰσδύνοντας καὶ εἰς τὴν ἐνδοχώραν τόπων ἑλληνικῶν ὡς ἡ Μακεδονία, καὶ μεταδίδοντας στοιχεῖα τοῦ προκόπτοντος πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἐντεῦθεν προέρχονται τὰ νεωτερικὰ στοιχεῖα ἐν τῇ διακοσμητικῇ τῆς μακεδονικῆς λαϊκῆς τέχνης (πλοχμοί, φύλλα λωτοῦ, ἀνθέμια κ.τ.τ.).

Τοιούτων ἐμπορικῶν σχέσεων κατὰ τὸν 6ον αἰ. π.Χ. ἀπαραγνώριστον τεκμήριον εἶνε ἡ παρουσία τῶν ἑλληνικῶν ἔργων τέχνης ἐν τοῖς 7 τάφοις τῆς Ἀχρίδος. Μέχρις ὅτου δὲ ἡ ἔρευνα τῆς Μακεδονίας ἐμφανίσῃ ἀνάλογα εὑρήματα ἀποδεικνύοντα τὴν συνέχειαν τῆς ἐμπορικῆς ταύτης ἐπιμειξίας τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος, τεκμήριον ἀνωτέρας καὶ στενοτέρας ἐθνικῆς σχέσεως καὶ δὴ καὶ συγγενείας τῶν λαῶν τῶν δύο χωρῶν θὰ εἶνε ἡμῖν ἡ μετοχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' εἰς τοὺς Πανελληνίους Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, ἐν ᾗ αὕτη ἡρμηνεύθη ἀνωτέρω ἐννοίᾳ, καὶ τὸ πρὸς τὸν αὐτὸν θρασυμήδεα παῖδα τοῦ Ἀμύντα ἐγκώμιον τοῦ Πινδάρου (ἀπ. 120 Schröder), ὅστις οὐδένα βάρβαρον ὕμνησε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΤΟ ΚΑΣΤΡΟΝ ΤΟΥ ΚΟΡΥΝΟΥ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΑΡΡΗ

Εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς οὐκ ὀλίγοι ἐρευνηταὶ ἠσχολήθησαν, πολλὰ δὲ τοπογραφικὰ προβλήματα ταύτης ἔχουσι λυθῆ. Ἰδίως σημαντική, ὡς γνωστόν, πρόοδος ἐπετελέσθη ἀπὸ τῆς τοπογραφικῆς ἐργασίας τοῦ Kaupert καὶ τῆς συμφώνως πρὸς ταύτην δημοσιεύσεως τοῦ τοπογραφικοῦ χάρτου τῆς Ἀττικῆς τοῦ αὐτοῦ εἰς φύλλα (Karten von Attika εἰς κλίμακα 1:25000 ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1891 καὶ 1:100000 τῷ 1900), ἔνθα ἐσημειώθησαν πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ τόποι. Τὰ σημειώματα ταῦτα ὡς καὶ αἱ κατὰ μέρη γενόμεναι ἀνασκαφαί, καθ' ἃς καὶ ἐπιγραφαὶ χρήσιμοι εἰς τὴν τοπογραφίαν εὑρέθησαν, οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς τοπογραφίας τῆς Ἀττικῆς, οὕτω δ' οἱ πρὸς τοῦτο ἐργασθέντες E. Curtius, J. A. Kaupert καὶ A. Milchhöfer ἠδυνήθησαν νὰ καθορίσωσι πλεῖστα τοπογραφικὰ σημεῖα καὶ δὴ θέσεις ἀρχαίων δήμων. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην τοπογραφικὴν ἐργασίαν, ὑπάρχουσιν ἔτι σημεῖά τινα διαλαθόντα τὴν προσοχὴν τῶν τοπογράφων. Ἓν τούτων εἶναι τὸ καλούμενον «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ», ἐκ τοῦ τοπωνυμίου Κορυνός[1], ὡς καλεῖται ὀρεινή τις θέσις πρὸς Ν. τῶν χωρίων Καβάσαλα[2] καὶ Κρόρα (τῶν Δερβενοχωρίων) καὶ τοῦ ἀρχαίου φρουρίου Πανάκτου. Ἡ θέσις τοῦ «κάστρου» τούτου ἀναγνωρίζεται ἐν τῷ 25ῳ φύλλῳ τῶν χαρτῶν τῆς Ἀττικῆς (Karten von Attika XXV, Μεγάλο βουνὸ) ἐπὶ τοῦ ὑψομέτρου 519,8 ἢ 520 κατὰ τὸν αὐτὸν χάρτην τῆς κλίμακος 1:100000. Εἰς τὴν κορυφὴν ταύτην,

1 Ἀξιοπαρατήρητον τὸ ἀρχαῖον τοῦτο Ἑλληνικὸν τοπωνύμιον ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, διατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ ἀλβανοφώνου πληθυσμοῦ τῶν Δερβενοχωρίων. Σημειωτέον ὅτι Κορυνὸς καλεῖται καὶ χωρίον τῆς Μακεδονίας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κατερίνης. Πρβ. τὰς τῶν ἀρχαίων πόλεις ***Κορύνα*** ἐν τῇ Ἐρυθραίᾳ (Mela I, 89) ἐξ ἧς καὶ τὸ ἀκρωτήριον Κορυναῖον (Πλίν. V, 117) καὶ ***Κορύνη*** ἐν τῇ Ἤλιδι (Πτολ. III, 14,39) ὡς καὶ τὰ ὀνόματα Κορίνα, Κόριννα, Κόριννος καὶ Κοριννώ.

2 Οὕτω καλεῖται κοινῶς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς κοινότητος Πανάκτου, ἐνῷ ἐπισήμως ἀναγράφεται Καβάσιλα. Τὸ δὲ χωρίον Κρόρα μετωνομάσθη ἐσχάτως ἐπισήμως εἰς Στεφάνην.

καίτοι ληφθεῖσαν ὡς σημεῖον τριγωνισμοῦ πρώτης τάξεως, οὔτε ὄνομα ἀναγράφεται, οὔτε σημειοῦνται τὰ ἀρχαῖα τῆς ἀκροπόλεως τείχη, ὅπως μετ' ἀκριβείας ἀλλαχοῦ παρατηρεῖ τις

1. Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς περιοχῆς τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».

τὰ τοιαῦτα σημειούμενα. Γενικῶς δ' ἐν τῷ φύλλῳ τούτῳ, παρ' ὅλην τὴν ἐπιτυχῆ ἐργασίαν, παρατηρεῖται πενιχρότης τοπωνυμίων.

Τὸ «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ» εἶναι ἱδρυμένον ἐπὶ παραφυάδος τῆς δυτικῆς κορυφοσυστά-

δος τῆς Πάρνηθος, ἥτις φέρει τὸ ὄνομα Μεγάλο βουνὸ (ὕψ. 885μ.) καὶ εὑρίσκεται πλησίον τοῦ ἐγκαταλελειμμένου χωρίου Κοκκίνι, ὅπου σήμερον ὑπάρχουσι δέκα οἰκίαι, σταθμοὶ τῆς πέριξ ῥητινοσυλλογῆς (1 χιλιόμ. ΒΔ. τούτου κατ' εὐθεῖαν γραμμήν). Βλέπων τις μακρόθεν τὴν βραχώδη καὶ ἀπότομον κορυφὴν ταύτην ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται ὄντως περὶ ἀκροπόλεως καὶ δὴ προϊστορικῆς. Ἀνήκει εἰς ἐκεῖνα τὰ ἐρύματα, ὧν ἡ ὀχύρωσις στηρίζεται εἰς τὸ φυσικὸν βραχῶδες τείχισμα καὶ τὸ ἀπότομον τῶν βράχων, τῶν τειχῶν περιοριζομένων εἰς τὰ βατὰ μέρη. Ἀπότομον βραχῶδες τεῖχος σχηματίζει ἡ κορυφογραμμή, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως καὶ συγχρόνως τὸ μέγιστον μῆκος αὐτῆς,

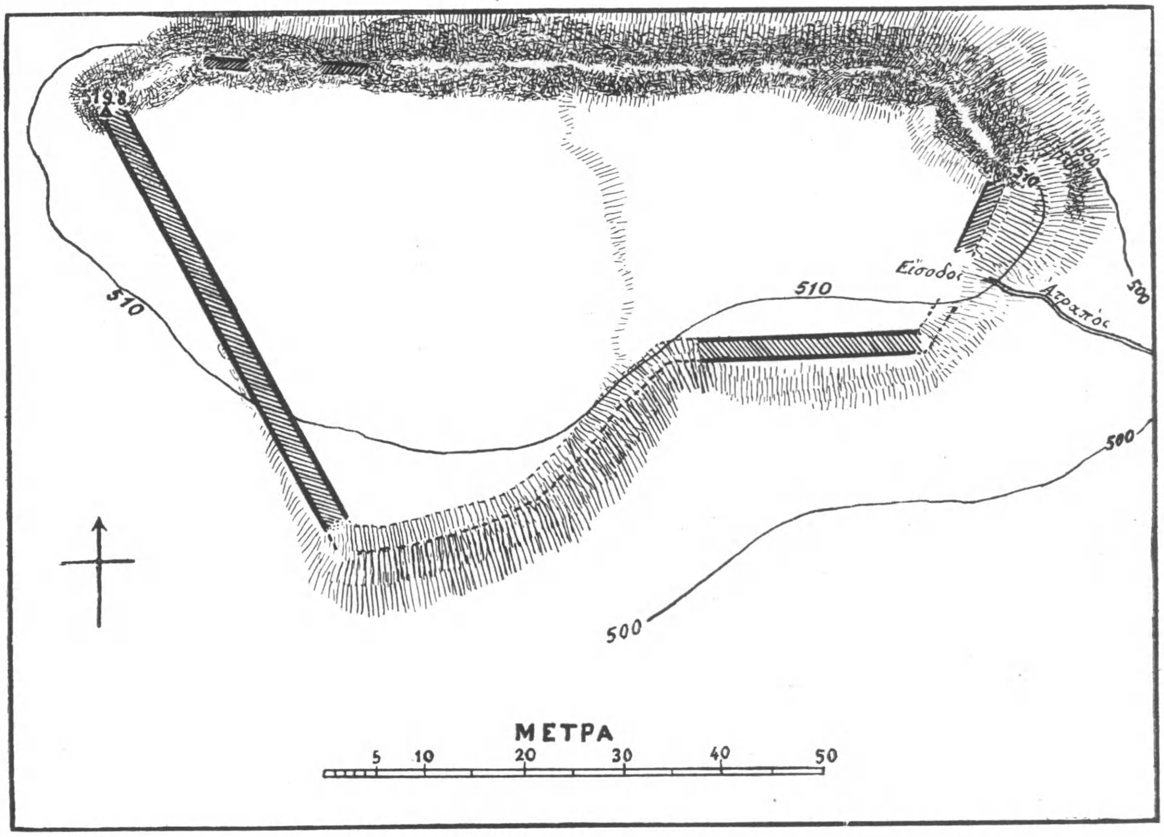

2· *Διάγραμμα τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ».*

ἀνερχόμενον εἰς 90 μέτρα. Ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου, ὅπερ εἶναι τὸ ὕψιστον σημεῖον (520 μ.) διήκει πρὸς τὰ ΝΑ. τὸ μακρότερον καὶ κάλλιον διασῳζόμενον τεῖχος, μήκους 45 μ. (ὅρα διάγραμμα). Ἀποτελεῖται τοῦτο κατὰ μὲν τὰς παρειὰς ἐξ ὀγκωδῶν πετρῶν ἀκατεργάστων, τὸ μεταξὺ δὲ τούτων διάστημα πληροῦται διὰ λίθων μικροτέρων. Τὸ εὖρος εἶναι 2.90 μέτρων μέχρι 3.30, τὸ δ' ὕψος διατηρεῖται ἔτι $1\,{}^1/_2$ μέτρων μέχρι $2\,{}^1/_2$. Τεῖχος ὅμοιον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ΝΑ. μέρος τοῦ φρουρίου ὅπου διακρίνεται καὶ ἡ εἰς τοῦτο εἴσοδος. Κατὰ τὴν διπλῆν ἐνταῦθα ἐπίσκεψίν μου θραύσματα ἀγγείων ἢ ἄλλο τι δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω, ἐκπλυνομένου ἄλλως τοῦ ἐδάφους λόγῳ τῆς κλίσεως αὐτοῦ. Ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ φρουρίου, ἐπὶ τοῦ σχηματιζομένου αὐχένος, ὅστις καλεῖται κοινῶς Κιάφα Ντελέρα, διέρχεται ἡ συντομωτάτη ἀτραπός, ἥτις ἐκ τοῦ Θριασίου πεδίου καὶ τῆς κάτω κοιλάδος τοῦ Ἐλευσινίου Κηφισοῦ βαίνει πρὸς τὸ γνωστὸν ἀρχαῖον φρούριον Πάνακτον καὶ τὸ ὀροπέδιον τῆς Σκούρτας.

Πρὸς Β. τοῦ μνημονευθέντος αὐχένος, εἰς ἀπόστασιν 500 μέτρων διέρχεται πρὸ χειμάρρου πηγήν, Κόρτσι κοινῶς καλουμένην. Ἀτραπὸς ἔτι δυσμικῶς τοῦ φρουρίου ἀκολουθεῖ τὸν Ἐλευσίνιον Κηφισὸν βαίνουσα πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Οἰνόης.

Τὸ ὀχύρωμα τοῦτο δὲν παρουσιάζει ὄψιν πραγματικῆς ἀκροπόλεως πρὸς ὑπεράσπισιν συνοικισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον τῶν πέριξ διεσπαρμένων κατοίκων. Καίτοι δ᾽ ἡ πέριξ περιοχὴ εἶναι ὀρεινή, ὅμως ὑπὸ τὸ ὀχύρωμα, ΝΑ., ἐκτείνεται μικρά τις λεκάνη, καθ᾽ ἣν ἡ μνημονευθεῖσα ἀγροικία Κοκκίνι μετὰ τριῶν πηγῶν. Φαίνονται ἔτι αὐτόθι ἴχνη ἀρχαίας οἰκήσεως, ἔξωθεν δὲ τοῦ ναΐσκου τοῦ χωρίου, τῆς Παναγίας (Ζῳοδόχου πηγῆς), ὀγκόλιθοι καὶ βάσις κιονοκράνου.

Ὡς εἶναι εὐνόητον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων, ἡ θέσις αὕτη εὑρίσκεται κατὰ τὴν

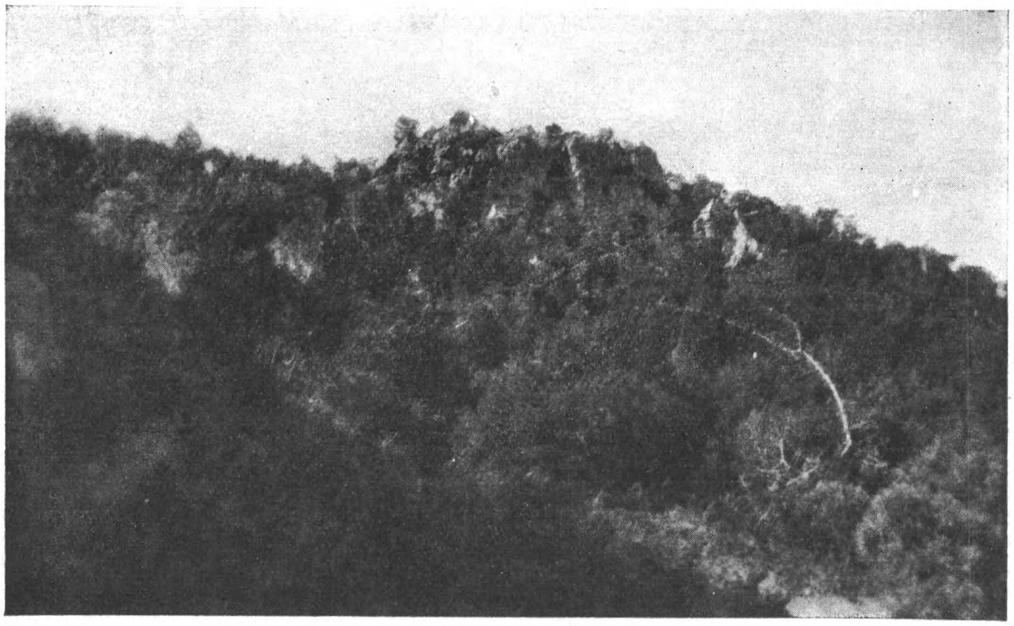

3. Τὸ «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ» ὁρώμενον ἐκ βορρᾶ.

χώραν τῶν Ἀττικο-βοιωτικῶν ὁρίων, καθ᾽ ἣν αἱ συνεχόμεναι ἑκατέρωθεν διακλαδώσεις τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Κιθαιρῶνος διασχίζονται ὑπὸ τοῦ χειμάρου Ἐλευσινίου Κηφισοῦ (κ. Σαρανταποτάμου) καὶ τῶν συρρεόντων εἰς τοῦτον ὑδάτων. Ὁ χείμαρρος οὗτος ἔχει τὴν ἀρχήν του ἄνωθεν τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου, ὅπου σχηματίζεται ῥύαξ ὑπὸ τὸ ἀλβανικὸν ὄνομα Ριμπάρι (δηλ. ῥεῦμα). Ἡ περιοχὴ αὕτη εἶχε σπουδαίαν στρατηγικὴν σημασίαν[1], αἱ δ᾽ αὐτόθι διεξαχθεῖσαι ἀρχαιότατα μάχαι τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Βοιωτῶν πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ κράτους αὐτῶν πέραν τοῦ Θριασίου πεδίου μέχρι τῶν ὑψίστων κορυφογραμμῶν τοῦ Κιθαιρῶνος καὶ τῆς Πάρνηθος φαίνονται ὅτι παρεδόθησαν διὰ τοῦ μύθου τῆς μονομαχίας μεταξὺ τοῦ Ἀθηναίου Μελάνθου καὶ τοῦ Βοιωτοῦ Ξάνθου. Ἡ μονομαχία αὕτη φέρεται ὡς διεξαχθεῖσα ἐν τῇ θέσει τῶν Μελαινῶν[2], ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνει ὁ Toepffer[3] ὅτι ὁ ἐπώνυμος ἥρως Μέλανθος δύναται νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ἐπωνύμου ἥρωος ἐκ Μελαινῶν. Οὕτω

1 Ὅρα A. Milchhöfer ἐν Karten von Attika (Text VII, 15).

2 Πολυαίνου Στρατ. I, 19, ἔνθα διασῴζεται καὶ χρησμὸς τῆς Πυθίας «τῷ Ξάνθῳ τεύξας ὁ Μέλας φόνον ἔσχε Μελαινάς».

3 Toepffer ἐν Pauly - Wissowas Lexikon ἐν λέξει Ἀπατούρια.

τὸ Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ μετὰ τῆς ἀγροικίας Κοκκίνι ἐνθυμίζει ἡμᾶς τὰς Μελαινάς, αἵτινες κατὰ μὲν τὸν Καλλίμαχον (παρὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον) ἦτο δῆμος τῆς Ἀττικῆς τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς[1], κατὰ δὲ τὸν Πολύαινον (Στρατ. 1, 19) καὶ ἄλλους χώρα ἢ χωρίον (λέγεται ἔτι Μελανία καὶ Κελαιναί). Παρατηρητέον δ' ἔτι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο σχετίζεται μετὰ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐγκαταστάσεων τῶν Μινυῶν ἐν Ἀττικῇ, ὡς ἔδειξεν ὁ Boeckh (Abhand. der Berl. Akad. 1830 σ. 40-41)[2].

Φαντάζομαι ὅτι, ἂν ἦτο γνωστὸν τὸ φρούριον τοῦτο, δὲν θὰ ἐγείρετο μεταξὺ τῶν τοπογράφων τοσαύτη συζήτησις καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε τοιαύτη ποικιλία γνωμῶν ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν Μελαινῶν. Οὕτως οἱ παλαιότεροι τοπογράφοι (O. Müller, Preller, Grotefends) ζητοῦσι ταύτας παρὰ τὴν Ἐλευσῖνα κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Μάνδρας.

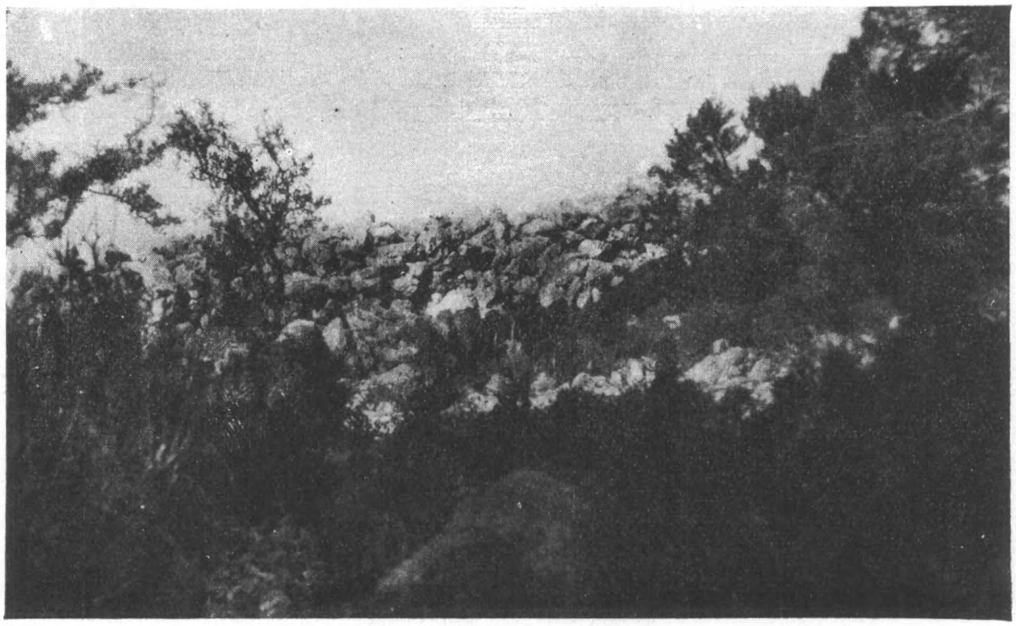

4. Ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ «Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ».

Ὁ Leake (Demen von Attika σ. 132), ὁ Ross (die Demen von Attika σ. 83) καὶ ὁ Deneken (Arch. Anz. 1892 σ. 124) θεωροῦσι πιθανὴν τὴν τοποθέτησιν αὐτῶν παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ὁσίου Μελετίου, μεταξὺ τῶν Ἐλευθερῶν καὶ τοῦ Πανάκτου. Ἀλλ' ἡ τοποθέτησις αὕτη δὲν φαίνεται παραδεκτή, διότι πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τῶν Ἐλευθερῶν, ὅπου ἀρχαία θέσις, τοποθετεῖται ὀρθῶς ἡ Οἰνόη. Διὰ τοῦτο ὁ Milchhöfer (ἐν Karten v. Attika VII, 15 κ.ἑ.) στηριζόμενος εἰς ἐπιγραφὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι (1884 σ. 135), ἐν ᾗ ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἐγένετο ἐν Πανάκτῳ καὶ ἑπομένως ἐσχετίζετο μετὰ τῶν Μελαινῶν, ἀναζητεῖ ταύτας παρὰ τὸ φρούριον Πάνακτον. Ἀμφιβάλλων ὅμως ἂν αὗται ἦτο δῆμος ὑποδεικνύει ὅτι πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως τῶν Μελαινῶν δὲν εἶναι ἀναγκαία ἡ ἀναζήτησις φρουρίου, ἀλλ' ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀποβλέψῃ τις εἰς κλιτὺν ὄρους. Οὕτω μεταφέρεται εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Σκούρτων, βορείως τοῦ Πανάκτου, εἰς τὴν δυσμικήν, ὡς λέγει,

1 Ross, die Demen v. Attika, σελ. 83. Οἱ δημόται Μελαινεῖς.

2 Τοιαῦτα ὀνόματα εἶναι καὶ τὰ Οἶον, Φάληρον (Φάλαρος ἐν Βοιωτίᾳ) κ. ἄ. (ὅρ. E. Curtius ἐν Karten von Attika, Text, I, 27).

πλευρὰν τοῦ ὀροπεδίου, ἐπιδοκιμάζων τὴν ὑπὸ τοῦ Bursian τοποθέτησιν κατὰ τὸ χωρίον Δερβενοσάλεσι, ὅπου ἐν τῷ Γαλλικῷ χάρτῃ τῆς Ἑλλάδος τῆς κλίμακος 1: 50000 (φύλλον Thèbes N° 2, ἔτ. 1834) σημειοῦται Pyrgos Dervent Salessi. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ πύργος οὗτος εἶναι μεσαιωνικὸς καὶ δὲν βλέπει ἄλλην ἀρχαίαν θέσιν, ἐκφράζει ἀορίστως τὴν γνώμην ὅτι ἡ θέσις αὐτῶν εἶναι ἀνατολικώτερον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὀροπεδίου τῶν Σκούρτων, ὅπου ὁ Nur Gell (Itinerary σ. 54) συνήντησεν ἀρχαῖα ἐρείπια κατὰ τὴν ἐκ Φυλῆς εἰς Δερβενοσάλεσι ὁδόν, 37′ πρὸ τοῦ χωρίου τούτου. Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Milchhöfer δὲν ἐμμένει εἰς τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ ὑποδειχθέντα, ὅτι δηλ. δέον νὰ ζητηθῇ ἡ θέσις αὕτη εἰς κλιτὺν ὄρους· διότι τὰ ὑπὸ τοῦ Nur Gell μνημονευόμενα ἀσήμαντα ἐρείπια κεῖνται ἐν τῷ μέσῳ τῆς πεδιάδος (μεταξὺ τῶν χωρίων Κρόρας καὶ Σκούρτων), ἐπὶ πλέον δὲ ταῦτα εἶναι μεσαιωνικά. Τὰ μόνα λείψανα ἀρχαίας ὀχυρώσεως, ἄγνωστα καὶ ταῦτα, ὑπάρχουσιν εἰς τὸ δυσμικὸν ἄκρον τοῦ ὀροπεδίου, τρία χιλιόμετρα (κατ᾽ εὐθεῖαν γραμμὴν) πρὸς Δ. τοῦ χωρίου Δερβενοσάλεσι, κατὰ τὴν μεταξὺ τοῦ χωρίου τούτου καὶ τοῦ Δαριμάρι ὁδόν, δηλ. κάτωθεν τῆς θέσεως «Πόρτες», ὅπου κατὰ τὸν ἐνταῦθα αὐχένα (ὑψόμ. 630) ἡ διάβασις ὀχυροῦται διὰ τείχους, ἐπὶ δὲ τοῦ ὑπερκειμένου λόφου (ΒΑ) διακρίνονται λείψανα ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πύργου.

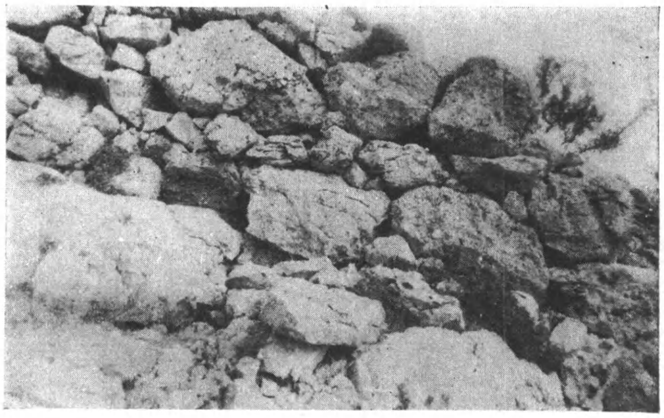

5. Ἐξωτερικὴ ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τείχους

Ὡς παρατηρεῖ τις, ἡ ἀρχαιολογικὴ αὕτη θέσις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Bursian καὶ τοῦ Milchhöfer ἀναζητουμένην πρὸς Β. τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου. Δέον ὅμως νὰ ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι κατὰ τὴν ἀναζήτησιν ταύτην τῶν Μελαινῶν βορειότερον τοῦ Πανάκτου, ἀπομακρυνόμεθα ἐκ τῆς πιθανῆς τούτων θέσεως, διότι τὰ πέραν τοῦ Πανάκτου μέρη δὲν φαίνεται ὅτι κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχήν, οὐδ᾽ αὐτὸ τὸ Πάνακτον, προσέτι δ᾽ ἡ ἀπόστασις τῆς θέσεως ταύτης ἀπὸ τοῦ Πανάκτου ὡς καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Nur Gell ἀναφερομένης εἶναι μεγαλειτέρα τῆς τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ». Ἐνταῦθα καὶ εἰς τὴν παρακειμένην θέσιν «Φούσκεναν» ὅπου ἡ ἐγκαταλελειμμένη μονὴ τῆς Παναγίας (Ζῳοδόχου πηγῆς) [1] ἤθελέ τις ἀναγνωρίσει τὸν «Δρυμόν»,

6. Τὸ «Τρύπιο λιθάρι» φυσικὸν παράδοξον κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ», ΒΔ. αὐτοῦ, ἔνθα καὶ λείψανα ἐγκαταλελειμμένου ἀσκητηρίου.

1 Οὐ μόνον τὰ ὑπ᾽ ἐμοῦ ἀναφερόμενα λείψανα ταῦτα εἶναι ἄγνωστα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ μονή, ὡς λέγει ὁ Ὀρλάνδος ἐν τῇ «Μοναστηριακῇ Ἀρχιτεκτονικῇ» σελ. 59 (ἔτος 1927) ἦτο τέως ἄγνωστος. Ἐν τούτοις αὕτη σημειοῦται εἰς τὸν Γαλλικὸν χάρτην ἀπὸ τοῦ 1834 ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι φύλλῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Fuskina

ὅστις κατὰ τὸν Ἁρποκρατίωνα ἦτο πόλις μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, κατὰ δὲ τὸν Αἰσχύλον χωρίον καὶ φρούριον[1]. Μόνος ὁ Milchhöfer τοποθετεῖ τοῦτον πολὺ βορειοδυσμικώτερον, εἰς τὸ Βοιωτικὸν χωρίον Δαριμάρι, στηριζόμενος εἰς τὴν ὁμωνυμίαν τούτων (Δρυμὸς-Δρυμάρι-Δαρυμάρι), ἐνῷ γενικῶς εἶναι παραδεδεγμένον ὑπὸ τῶν ἄλλων τοπογράφων ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο κατέχει τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Σκώλου[2]. Εἰς τὴν θέσιν Πόρτες οὐ μόνον ὀχύρωμα βλέπομεν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν περίβολον τῆς μονῆς τῆς Παναγίας μεγάλους πρίνους, λείψανα τοῦ ἐνταῦθα ἄλλοτε «δρυμοῦ», ὡς καὶ ἄφθονον ὕδωρ ἐν φρέατι, ἐξερχόμενον κατωτέρω ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου, ὅπερ γέμει ἐρειπίων μεσαιωνικῶν οἰκήσεων.

Καθορίζοντες οὕτω τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαιοῦ Δρυμοῦ, τὸ Κάστρο τοῦ Κορυνοῦ ἐνδείκνυται ὡς ἡ θέσις τῶν ἀρχαίων Μελαινῶν. Παρουσιάζει καὶ φρούριον καὶ ἀπότομον ὄρος,

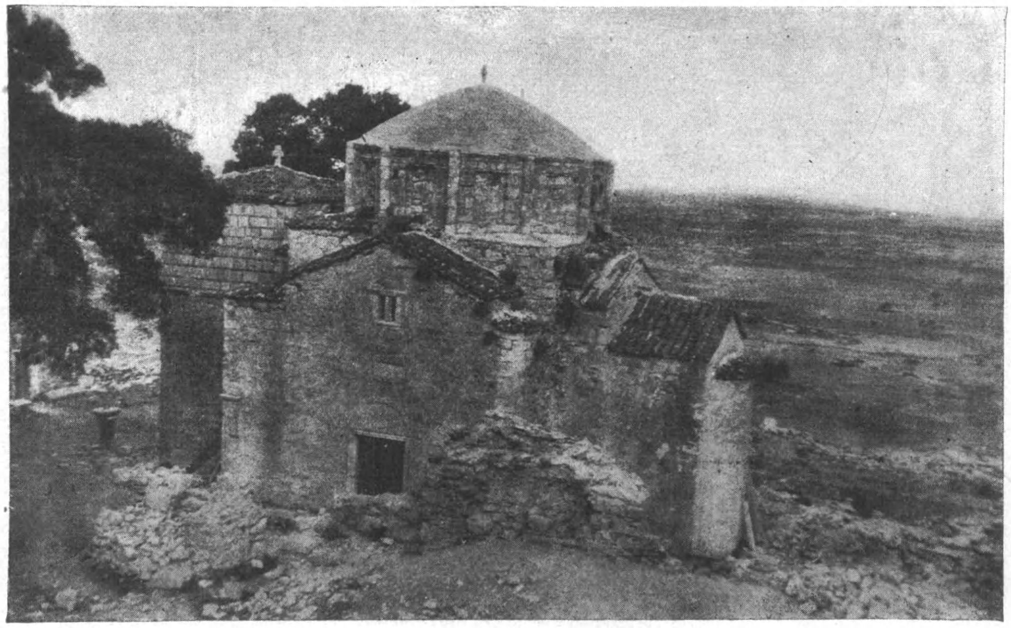

7. Ἡ Παναγία (Ζῳοδόχος Πηγή), εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀρχαίου Δρυμοῦ μετὰ ἀπόψεως τοῦ ὀροπεδίου «Φούσκενας», παρὰ τὸ χωρίον Δερβενοσάλεσι.

μελανίζον ἐκ τοῦ πυκνοτάτου ἐκ πευκῶν δάσους, ὅπερ περιβάλλει τοῦτο. Φαίνεται δ' ὅτι ἦτο ἐγκαταλελειμμένον κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἐφ' ὅσον ἡ κυρία ἐκ τοῦ Θριασίου πεδίου πρὸς τὴν Βοιωτίαν ὁδὸς ἠκολούθει τὸν νοτιώτερον βραχίονα τοῦ Ἐλευσινίου Κηφισοῦ καὶ διήρχετο διὰ τῆς Οἰνόης καὶ τῶν Ἐλευθεριῶν (τῆς νῦν Κάζας), πρὸ δὲ τῆς Οἰνόης διακλάδωσις φαίνεται ὅτι ἀνήρχετο πρὸς τὸ ὀροπέδιον τῆς Σκούρτας ὑπὸ τὸ Πάνακτον, ὡς καὶ σήμερον. Τῆς νοτιωτέρας ταύτης ἀρχαίας ὁδοῦ μέχρι σήμερον διακρίνονται δύο τμήματα, ἓν βορείως τοῦ ναΐσκου Ἁγίου Βλασίου καὶ ἕτερον ΒΑ. ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πύργου, Βελατοῦρι[3] κοινῶς καλουμένου[4]. Οὐχ ἧττον διὰ τοῦ χωρίου Κοκκίνι καὶ τοῦ

(ἀντὶ Φούσκενα). Τὸ τοπωνύμιον τοῦτο φαίνεται ἀλβανικῆς προελεύσεως, ἐκ τοῦ φούσα (=ἴσωμα), ὡς εἶναι ἡ ἐδαφικὴ μορφὴ τῆς οὕτω κληθείσης θέσεως, ἥτις δὲν στερεῖται εὐφορίας.

1 Ὁ Δρυμὸς ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους (περὶ τῆς Παραπρεσβείας σ. 446) «περὶ Δρυμοῦ καὶ τῆς πρὸς Πανάκτῳ χώρας μεθ' ὅπλων ἐξερχόμεθα».

2 Παρατηρητέον ὅτι παρὰ τὸ χωρίον Δαριμάρι δὲν εὑρίσκεται φρούριον, ὅπως ἀκριβῶς ἡ Σκῶλος ἐλέγετο ἀτείχιστος. Ὅρα Κεραμόπουλλον εἰς «Θηβαϊκὰ» ἐν Ἀρχαιολ. δελτίῳ, τόμ. 3 (1917) σ. 288.

3 Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ τοπωνυμίου τούτου ὅρα ἐν Ἀθηνᾷ τόμ. Μ' σελ. 128 (εἰς τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς).

4 Τὸ δεύτερον τοῦτο τμῆμα σημειοῦται ἐν τῷ Γερμανικῷ

Κορυνοῦ διήρχοντο ὅπως καὶ σήμερον ἀτραποὶ πρός τε τὸ Πάνακτον, τὸ ὀροπέδιον τῆς Σκούρτας καὶ τὸν Δρυμόν, δι᾽ ὧν θέσεων, ὡς γνωστόν, ἄγουσιν αἱ πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ τὰς Θήβας ὁδοί. Ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῆς Φυλῆς συντομωτέρα ἐξ Ἀθηνῶν ὁδὸς πρὸς τὰς Θήβας, ἥτις σήμερον διέρχεται κατὰ τὴν περιοχὴν ταύτην διὰ τοῦ χωρίου Δερβενοσάλεσι, φαίνεται ὅτι κατήρχετο εἰς τὸν Ἀσωπὸν διὰ τοῦ Δρυμοῦ καὶ τοῦ Σκώλου (τοῦ νῦν Δαριμάρι), οἱ δ᾽ ἀκολουθοῦντες καὶ σήμερον τὴν ὁδὸν ἐκ τοῦ Δερβενοσάλεσι εἰς τὸ Δαριμάρι διέρχονται διὰ τοῦ μνημονευθέντος κατὰ τὴν θέσιν Πόρτες αὐχένος. Οὐχ ἧττον σήμερον οἱ ἐκ τοῦ Δερβενοσάλεσι μεταβαίνοντες κατ᾽ εὐθεῖαν εἰς Θήβας δὲν διέρχονται διὰ τοῦ χωρίου Δαριμάρι, ἀλλ᾽ ἀκολουθοῦσιν ἀνατολικωτέραν ὁδόν, οὕτως ὥστε δὲν διαβαίνουσι τὴν ἐν λόγῳ ὀχυρὰν θέσιν. Οὗτος δ᾽ εἶναι ὡς φαίνεται ὁ λόγος δι᾽ ὃν ἡ ὀχυρὰ αὕτη διάβασις δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ περιηγητῶν, ὁ δὲ καθορισμὸς τοῦ Δρυμοῦ παρέμενεν οὕτως ἀκαθόριστος. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἀναζητήσαντας τὴν θέσιν τῶν Μελαινῶν παρατηροῦμεν ὅτι αἱ ἔρευναι, ἀπὸ τῆς Μάνδρας ἀρχίσασαι, διέγραψαν ἐπὶ τοῦ χάρτου τόξον πέριξ τοῦ Κοκκίνι καὶ τοῦ «Κάστρου τοῦ Κορυνοῦ», ἔνθα ἡ πιθανωτέρα καθ᾽ ἡμᾶς τοποθέτησις τοῦ ἀρχαίου τούτου Ἀττικοῦ δήμου. Ἀξιοσημείωτον δ᾽ ἔτι εἶναι ὅτι ὁ Milchhöfer ἐν τῷ τελευταίῳ αὐτοῦ χάρτῃ τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς, παρὰ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ ἐκτεθέντα, ἀναγράφει τὸ ὄνομα Μελαιναὶ κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ «Κάστρου» τούτου, μόνον δὲ τὸ ἀκριβὲς σημεῖον τῆς θέσεως ταύτης παραλείπει.

ΙΩ. ΣΑΡΡΗΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Τῷ 1927 τῇ φροντίδι τοῦ ἀποστράτου ἀξιωματικοῦ κ. Χρ. Γκαλκανοπούλου ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ φύλακος Φερῶν ἀπετειχίσθη ἐν ***Φίλιᾳ***, χωρίῳ ἀπέχοντι 2 ὥρας μεσημβρινοανατολικῶς τῶν Σοφάδων τῆς Καρδίτσης, ἐκ τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας μέγας τετράγωνος λίθος ἐν εἴδει βάσεως λευκοῦ μαρμάρου, καὶ ἐστάλη διὰ τὸ δυσμετακόμιστον αὐτοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁλμυροῦ, ἔνθα ἐτέθη ἐν τῇ μεγάλῃ μέσῃ αἰθούσῃ, καταγραφεὶς ἐν τῷ Εὑρετηρίῳ ἐπιγραφῶν τοῦ ἐκεῖ Μουσείου ὑπ᾽ ἀριθ. 199.

Ὁ λίθος οὗτος φέρει ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως μακρὰν ἐπιγραφὴν εἰς δύο τμήματα μικροῖς καὶ πυκνοῖς γράμμασι γεγραμμένην. Κάτωθι δὲ ὁ λίθος τελευτᾷ εἰς γεῖσον.

Ὁ λίθος ἔχει ὕψος 0,750: πλάτος 1,08, πάχος, 0,30. γραμ. ὕψος 0,006 διάστιχον 0,005. Ἐκ δὲ τῶν δύο τμημάτων καὶ ἐπιγραφῶν τὸ μὲν ἀριστερὰ εἶναι πλατύτερον τοῦ ἑτέρου δεξιά, ἔχον τὸ μὲν ἀριστερὰ Α΄ πλάτος 0,55, τὸ δὲ δεξιὰ Β΄ πλάτος 0,20. Ἄρχεται δὲ τὸ μὲν ἀριστερὰ οὐχὶ ἐκ τοῦ ἄκρου τοῦ λίθου, ἀλλ᾽ ἐσώτερον ἀφῖνον κενὸν περιθώριον ἀριστερὰ πλάτους 0, 28. Τὸ δὲ μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων Α΄ καὶ Β΄ τῶν ἐπιγραφῶν κενὸν ἔχει πλάτος 0,025 - 0,03. ***(Εἰκὼν 1. Τμῆμα Α΄).***

Ἐκ τοῦ πρώτου τμήματος Α΄ ἡ ἐπιγραφὴ μέχρι τοῦ 16ου στίχου σῴζεται σχεδὸν ἀκεραία πλὴν ὀλίγων φθορῶν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 17ου στίχου μέχρι τοῦ 20οῦ οἱ στίχοι ἔχουσιν

χάρτῃ (Karten von Attika φύλ. XXV, Μεγάλο βουνό). Σήμερον, ὡς γνωστόν, ἡ ἁμαξιτὸς ἐξ Ἐλευσῖνος ὁδός, ἀκολουθεῖ ἄλλην διεύθυνσιν, διὰ τοῦχ ωρίου Μάνδρας καὶ τῶν Παλαιοκουντούρων.

Εἰκὼν 1. Τμῆμα Α'. (ἀριστερά). Ψήφισμα περὶ ὁρίων ἐκ χωρίου Φίλιας τῆς Καρδίτσης.

ἐξαφανισθῇ ἐκ προστριβῆς καὶ κατὰ τὸ ἓν τέταρτον περίπου πρὸς τὰ δεξιὰ ἐσώθησαν τὰ ἄκρα τῶν στίχων 17 - 18 καὶ ὀλίγα γράμματα τοῦ τέλους τῶν στίχων 19 - 20.

Μετὰ δὲ τὸν 20ὸν στίχον εἵποντο ἕτεροι δέκα στίχοι, εἰ καὶ πλείονες τελείως ἐξαφανισθέντες ἐκ προστριβῆς καὶ μόνον κατὰ τὸ μέσον περίπου αὐτῶν διεσώθησαν τὰ γράμματα: ΟΥΙΔΙ[1]. Ἐπιπροσθέτως δὲ ἡ ἐπιγραφὴ εἶχεν ἐπαλειφθῇ διὰ ῥευστῆς ἀσβέστου ὑπὸ τῶν γυναικῶν, ὅτε ἦτο ἐντετειχισμένος ὁ λίθος ἐν τῷ τοίχῳ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ νάρθηκι, οἱ δὲ χωρικοὶ καθήμενοι ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸν τοῖχον τοιχαρίου προσετρίβοντο διὰ τῶν τραχέων αὐτῶν ἐνδυμάτων καὶ οὕτως ἐκ τῆς πολυχρονίου προστριβῆς ἐξηφανίσθησαν 14 καὶ πλέον ἴσως στίχοι.

Ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου τμήματος Β' τῆς ἐπιγραφῆς ἐσώθησαν 29 στίχοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐντελεῖς καὶ εἰς καλλιτέραν κατάστασιν τῶν τοῦ πρώτου ***(Εἰκὼν 2. Τμῆμα Β')***. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ἡ συνέχεια τοῦ Β' τμήματος ἐξηκολούθει εἰς ἕτερον παρακείμενον λίθον. Ἐκ τοῦ ἄκρου δεξιὰ τοῦ λίθου, ἔχοντος ὀλίγην φθοράν, ὑπολογίζομεν ὅτι δὲν λείπουσιν ἢ

1 Ἴχνη πού καὶ που γραμμάτων φαίνονται ἐπί τε τοῦ λίθου καὶ τοῦ ἐκτύπου. Πολλὴν δυσχέρειαν παρέσχεν ἡμῖν ἡ ἀνάγνωσις, διότι ὁ κ. Γκαλκανόπουλος ἐσημείωσε τὰ γράμματα διὰ μολυβδίδος, ὡς τὰ ἀντελαμβάνετο.

δύο ἕως τέσσαρα τὸ πολὺ γράμματα. Ἐκ τοῦ 2ου στίχου ἴσως δὲν λείπει γράμμα τι, συνεχομένου τοῦ στίχου μετὰ τοῦ 3ου ***(καὶ ἀπὸ ταύτας ἐν / Τούλαι).*** Ἐπίσης δὲ τοῦ 3ου στίχου ἐν τέλει λείπουσιν 6 γράμματα, ἵνα μετὰ τοῦ 4ου συνδεθῇ ἡ λέξις ***Κρυ / βέλαι (ἀπὸ δὲ τούτο[υ ἐν Κρυ]/βέλαι)***· διότι τὴν λέξιν ***Κρυβέλα*** ἐπανευρίσκομεν ἐν στίχῳ 12. Δύσκολος δὲ εἶναι ἡ συμπλήρωσις τοῦ τέλους τοῦ 4ου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ 5ου στίχου, ἐλλειπόντων γραμμάτων ***(ἐπεὶ τὰ ἀπὸ Γ----[ἐ-]/πιδια βάντων δὲ τὸ /Δέρας)***[1]. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν φαίνεται ὅτι καὶ τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτοτελές, ἐλλειπόντων ἔκ τινων στίχων ἐν τέλει ὀλίγων γραμμάτων. Μεταξὺ δὲ τῶν 23 καὶ 24 στίχων κεῖται κενὸν ἑνὸς στίχου (ὕψους 0,03). Ἀπὸ δὲ τοῦ 24ου μέχρι τοῦ 29ου στίχου ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐλλιπὴς ἐξ ἀποκρούσεως τεμαχίου τριγωνοειδοῦς κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν. Μεγάλην δὲ φθορὰν ὑπέστη καὶ ὁ 23ος στίχος, διασωθέντων τριῶν μόνον γραμμάτων. Ἐὰν λοιπὸν τὸ κενὸν μεταξὺ τῶν στίχων 23ου καὶ 24ου θεωρήσωμεν ὡς στίχον ἐξαλειφθέντα — καὶ βεβαίως εἶναι στίχος ἐξαλειφθείς, διότι ὁ 24ος ἄρχεται: ***ἱεροὺς λόγο[υς], - - - - -],*** τότε τὸ τμῆμα τοῦτο ἔχει 30 στίχους, τοῦ 24ου ἀριθμουμένου 25ου.

Παρατίθεμεν δὲ κατωτέρω τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ τῆς μεταγραφῆς.

Α΄. Στίχ. 1.—***Στραταγέοντος τῶν Θεσσαλῶν ..... που τοῦ Ἀλεξίππου Λαρι/σαίου.*** Τὸ κύριον ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ λείπει ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου ἄνω κατὰ 0,05 μήκους γωνιωδῶς, διασωθείσης μόνον τῆς καταλήξεως ----***που.*** Καὶ ἔχομεν μὲν γνωστὰ ὀνόματα στρατηγῶν, ἐχόντων πατρωνυμικὸν ***Ἀλεξίππου,*** ὡς ***Ἱππόλοχος Α΄ Ἀλεξίππου, Λαρισσαῖος,*** στρατηγήσας κατὰ τὸ ἔτος 117 π. Χ. (Kroog, De foederis Thessalorum pra-

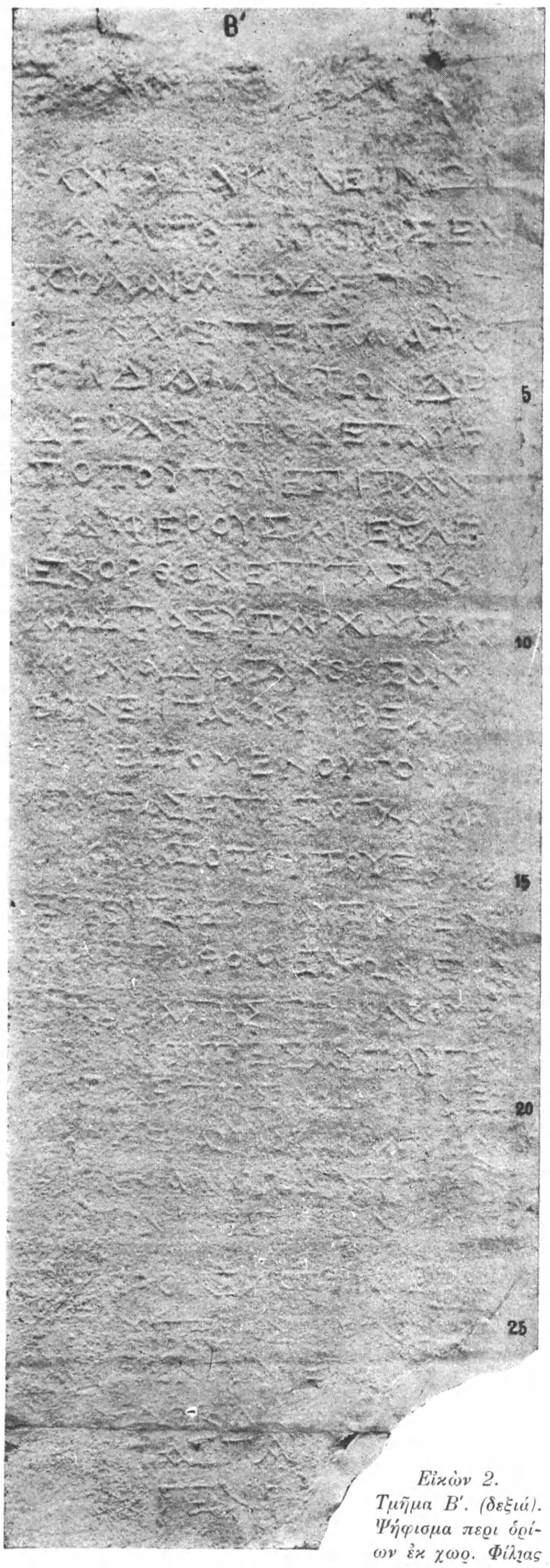

Εἰκὼν 2. Τμῆμα Β΄. (δεξιά). Ψήφισμα περὶ ὁρίων ἐκ χωρ. Φίλιας τῆς Καρδίτσης.

1 Ὁ ἐν Ἁλμυρῷ ἰδὼν κατ᾽ αὐτὰς τὴν ἐπιγραφὴν κ. Béqnignon μοὶ ὑπέδειξε τὴν συμπλήρωσιν τοῦ 5ου στίχου ***[ἐ]/πιδιαβάντων.***

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ[1]

Α

ΣΤΡΑΤΑΓΕΟΝΤΟΣΤΩΝΘΕΣΣΑΛΩΝ ΠΟΥΤΟΥΑΛΕΞΙΠΠΟΥΛΑΡΙ
ΣΑΙΟΥ......ΘΑΚΟΣΚ.. ΑΙΓΥΡΙΤΕΩΝΚΛΕΟΝΙΚΟΥΤΟΥΑΜΕΙΝΙΑΜΕΝΗ
ΤΟΣΤΟΥΝΙΚΑΤΑΠΑΣΙΜΑΧΟΥΤΟΥΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣΤΑΔΕΑΠΕΦΗΝΑΝΤΟ
ΟΙΑΠΟΣΤΑΛΕΝΤΕΣΔΙΚΑΣΤΑΙΠΡΟΣΤΟΚΟΙΝΟΝΤΩΝΘΕΣΣΑΛΩΝΥΠΟ
ΜΕΝΤΟΥΔΗΜΟΥΤΟΥΚΟΛΟΦΩΝΙΩΝΔΙΟΝΥΣΙΟΣΕΡΜΑΣΙΑΝΑΚΤΟΣΑ
ΑΝΤΩΝ . . ΥΠΟΔΕΤΟΥΔΗΜΟΥΤΟΥΣΑΜΙΩΝΝΕΟΠΤΟΛΕΜΟΣΗ
ΖΩΠΥΡΟΣΑΠΑΤΟΥΡΙΟΥΥΠΟΔΕΤΟΥΜΑΓΝΗΤΩΝΔΗΜΟΥΚΥΔΙ
ΔΙΑΓΟΡΑΣΙΣΑΓΟΡΟΥΠΕΡΙΤΩΝΠΑΡΑΓΡΑΦΩΝΤΩΝΥΠΟΓΕΓΡΑΜ
ΜΕΝΩΝΣΤΡΑΤΑΓΕΟΝΤΟΣΤΩΝΘΕΣΣΑΛΩΝΚΡΑΤΕΡΑΙΟΥΤΟΥΔΙΟΔΩΡΟΥ
ΜΗΝΟΣΛΕΣΧΑΝΟΥΡΙΟΥΝΟΥΜΗΝΙΑΙΠΟΛΙΣΜΕΛΙΤΑΙΕΩΝΔΙΔΩ
ΣΙ ΚΑΤΑΤΕΤΩΝΣΥΝΝΕΔΡΩΝΚΛΕΟΝΙΚΩΙΜΕΝΝΕΙΟΥΛΑ
ΑΥΠΑΡΧΕΙΝΟΡΙΑΤΑΣΧΩΡΑΣΠΑΓΩΝΑΝΝΑΡΟΑΚΙΒ
ΟΥΤΙΝΝΟΣΤΑΟΡΙΑΕΧΟΝΤΙΤΑΠΟΤΙΛΑΜΙΕΙΣΕΚΤΑΣΠΑΡΑΣΤΟΙΧΙΔΟΣ
ΝΕΑΘΑΜΑΝΩΝΕΚΤΟΥΠΛΑΘΑΜΟΥΕΝΤΑΝΣΥΑΛΑΝΕΠΙΤΟ
ΑΣΕΝΩΚΙΥΜΗΝΑΠΑΝΤΑΕΠΙΤΩΝΤΗΣΑΝΘΕΝΤΟΣΕΠΟΥΘΑ ---
ΟΤΟΣΕΙΚΙΝΕΚΤΟΥΑΚΟΝΙΕΝΤΟΣΕΠΙΤΑΝΠΑΓΑΝΤΑΙΠΟΛΕΙΜΕΛΙΤΑΑΙΩΝ
ΕΠΙΤΟΑΡΤΕΜΙΔΟΣ
ΙΥΠΟΛΑΥΤΑΣΤΑΓΩΝ
ΚΤΑΣ
ΩΝΙΩΝ
ΤΙΗ

ΟΥΙΔ

Β

ΜΝΙΑΔΑΚΑΛΕΙΜΕ
ΚΑΙΑΠΟΤΑΥΤΑΣΕΝ
ΤΟΥΛΑΙΑΠΟΔΕΤΟΥΤΟ
ΒΕΛΑΙΕΠΕΙΤΑΑΠΟΓ
ΠΙΔΙΑΒΑΝΤΩΝΔΕΤΟ
ΔΕΡΑΣΑΠΟΔΕΤΑΥΤΑ
ΠΟΤΟΥΤΟΥΕΠΙΤΑΝΚΥ
ΤΑΙΦΕΡΟΥΣΑΙΕΓΛΕΑΙ
ΕΝΟΡΘΟΝΕΠΙΤΑΣΚΑΛ
ΛΑΣΤΑΣΥΠΑΡΧΟΥΣ
ΚΟΜΜΑΔΑΤΑΝΟΥΣΑΝΥΠ . .
ΘΟΝΕΝΤΑΝΚΡΥΒΕΛΑΝ . .
ΤΑΛΕΙΠΟΜΕΝΟΥΤΟΥΙΕΡ . .
ΩΣΤΑΣΕΠΙΤΟΓΧΑΡΑ . . .
ΙΟΝΚΑΙΑΠΟΤΟΥΤΟΥΕΝΤΑΝ
ΠΕΡΒΙΤΑ ΕΚΤΑΥΤΑΣΕΝ ---
ΣΥΓΓΡΑΦΟΜΕΝΩΝΕΝ
. ΟΣΚΑΙΤΗΣΤΩΝΑΚΟΥΟ . . .
ΚΡΙΝΟΝΤΕΣΑΥΤΑΥΠΑ . . . . .
Ω . ΔΕΤΗΣΑΝΑΛΥΘ –
ΕΙΑΠΙΝΑΚΑΣΔΕΝ --- ·
ΚΕΦΑΛΑΙΩΣΥ . Ω . ΤΤ . Α
ΕΝ Ε

(κενὸν 0,03 ὕψους, ἑνὸς στίχου)

ΙΕΡΟΥΣΛΟΓΟ
ΥΠΕΡΗΣΠΟΙΝ
ΤΩΝΠΑΡΕΓΕΝ
ΕΔΩΚΑΝΟΙΑ
ΤΑΣΠΑΡΑ
ΑΓΕΝΟ

[1] ***Σημ.*** Τὰ ὑπογραμμιζόμενα γράμματα ἐπὶ τοῦ λίθου εἶναι λίαν ἀμυδρά.

Α΄

Στραταγέοντος τῶν Θεσσαλῶν . . . που τοῦ Ἀλεξίππου Λαρι-
σαίου . . . θακος . . κ . . . . αι Γ;υριτέων Κλεοδίκου τοῦ Ἀμεινία, Μένη-
τος τοῦ Νικάτα, Πασιμάχου τοῦ Αἰσχρίωνος, τάδε ἀπεφήνατο
[οἱ ἀποστ]αλέντες δικασταὶ πρὸς τὸ Κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν ὑπὸ
μὲν τοῦ δήμου τοῦ Κολοφωνίων Διονύσιος Ἑρμασιάνακτος, Ἀ-
— — — αντων . . ὑπὸ δὲ τοῦ δήμου τοῦ Σαμίων Νεπτόλεμος Ἡ-
[γησίου; Ζ]ώπυρος Ἀπατουρίου, ὑπὸ δὲ τοῦ Μαγνήτων δήμου Κύδι-
ππος; ἢ - ας δεῖνος]Διαγόρας Ἰσαγόρου, περὶ τῶν παραγραφῶν τῶν ὑπογεγραμ-
[μένων.] Στραταγέοντος τῶν Θεσσαλῶν Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου
— — — — μηνὸς Λεσχανουρίου νουμηνίαι πόλις Μελιταιέων δίδω-
[σι — — κατ;]ά τε τῶν Συννέδρων Κλεονίκωι Μεννείου Λα-
[μιεῖ;] . . ἅ ὑπάρχειν ὅρια τὰς χώρας Παγῶν, ἅν ⟨ν⟩ ά ροὰ Κιβ-
— — — οὗ τιννος τὰ ὅρια ἔχοντι τὰ ποτὶ Λαμιεῖς ἐκ τᾶς Παραστοιχίδος,
— — — — — — νε Ἀθαμάνων (;) ἐκ τοῦ Πλαθάμου ἐν τὰν Συάλαν ἐπὶ τὸ
— — ΑΣΕΝΩΚΙΥΜΗΝ απαντα ἐπὶ τῶν τῆς Ἁλοεντος (;) ΕΠΟΥΘΑ — — — —
ΟΤΟΣ FK ΤΙ ἐΚ τοῦ Ἀκονίεντος ἐπὶ τὰν Παγὰν τᾶι πόλει Μελιτααίων
— — — — — — — — — — — — — — — — — ἐπὶ τὸ Ἀρτέ[μιδος ἱε-]
[ρόν] — — — — — — — — — — — — — — ι [ὑ]πὸ Λαύτα[ς] τ[ῆ π]αγῶν
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — [ἐ]κ τᾶς
— ωνιων
— —

ΤΙΗ

ΟΥΙΔ

Β

Μνιάδα καλεῖ με — — — —
καὶ ἀπὸ ταύτας ἐν —
Τούλαι, ἀπὸ δὲ τούτο[υ ἐν Κρυ-]
βέλαι ἐπεὶ τὰ ἀπὸ Γ — — — ἐ-
πιδιαβάντων δὲ τὸ
Δέρας, ἀπὸ δὲ ταῦτα [ἀ-]
πὸ τούτου ἐπὶ τὰν Κυ — — —
ταὶ φέρουσαι ἐγ Λεαί[νας;]
ἐνορθον ἐπὶ τὰς Κάλ-
λας τὰς ὑπαρχούσας
Κομμάδα, τὰν οὖσαν ὕπ[ορ-]
θον ἐν τὰν Κρυβέλαν, [κα-]
ταλειπομένου τοῦ ἱερ[οῦ],
ὡς τὰς ἐπὶ τὸγ Χαρα[δρα-]
ῖον καὶ ἀπὸ τούτου ἐν τὰν
Περβίτα[ν](;) ἐκ ταύτας ἐν — —
συγγραφομένων ἐν-
[τ]ὸς καὶ τῆς τῶν ἀκουό[ντων;]
κρίνοντες αὐτὰ ὑπάρ[χειν]
ὡ[ς] δὲ τῆς ἀναλήψεω[ς.]
— — εια πίνακας δ' ἐν — — [ἐν]
κεφαλαίωτ ΣΥ . Ω . ΤΤ . Α
ΕΝ Ε
(κενὸν ὕψους 00,3 ἑνὸς στίχου λείποντος)
ἱεροὺς λόγο[υς;] — — — — —
ὑπὲρ ἧς ποιν — — — — — —
τῶν παρεγέν[ον το — — — — -]
ἔδωκαν οἱ Ἀ — — — — — — —
τὰς παρὰ — — — — — — [παρ-]
αγενό[μενοι — — — — — — —

toribus, Halle, 1908, σ. 59-60), ἀλλ' ὄνομα στρατηγοῦ, τελευτῶντος εἰς - - - - ***πος Ἀλεξίππου, Λαρισαῖος,*** δὲν ἔχομεν. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι τὸ κύριον ὄνομα θὰ εἶχεν ***[Ἀλέξιπ]πος Ἀλεξίππου, Λαρισαῖος,*** καὶ ὅτι οὗτος θὰ ἦτο πατὴρ ἢ υἱὸς τοῦ Α΄ ἢ Β΄ τῶν Ἱππολόχων, ἐπομένως ἡ στρατηγία του θὰ συμπίπτῃ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 178-172 π. Χ. Ἔχομεν δὲ μετὰ τὸ 178 ἔτος π. Χ. στρατηγὸν ***Ἀλέξιππον Ἱππολόχου*** υἱὸν τοῦ Α΄ Ἱππολόχου, λαβόντα τὸ ὄνομα τοῦ πάππου αὐτοῦ, ἐπομένως δυνατὸν νὰ ἦτο καὶ ἕτερος τῆς αὐτῆς ἐκ Λαρίσης οἰκογενείας, ὁ ***[Ἀλέξιπ]πος Ἀλεξίππου, Λαρισαῖος.***

Α΄. Στίχ. 2. — Τὰ σῳζόμενα καὶ φαινόμενα γράμματα μετὰ τὴν λέξιν ΛΑΡΙ|ΣΑΙΟΥ εἶναι.... ΘΑΚΟΣ.-Κ//////ΑΙ· ἐπομένως δὲν εὐοδοῦσι τὴν συμπλήρωσιν λέξεως ΤΑΓΕΥΟΝΤΩΝ, ὡς θὰ ἥρμοζε μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ, φαίνεται δὲ πιθανὸν νὰ ἦναι ὄνομα ἐθνικὸν πόλεώς τινος καὶ μετ' αὐτὸ ἔπεται ἕτερον ἐθνικὸν ἐὰν τὰ πρὸ τοῦ δευτέρου ἐθνικοῦ ὀνόματος γράμματα //////ΑΙ συμπληρώσωμεν [Κ]ΑΙ. Τὸ δεύτερον ὅμως ἐθνικόν, εἰ καὶ σῴζεται ὁλόκληρον, εἶναι αἰνιγματῶδες· διότι μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ λίθου ἔπεται: ΑΙ ΕΥΟΙΤΕΩΝ, τὸ ὁποῖον δύναται ν' ἀναγνωσθῇ [Κ]ΑΙ ***Εὐριτέων*** καὶ ***Εὐοιτέων.*** Ὄνομα ὅμως τοιοῦτον ἀρχαίας πόλεως ***Εὔριτος*** καὶ ***Εὔοιτος*** δὲν εἶναι ἡμῖν γνωστόν. Πιθανωτέρα ὅμως μοὶ φαίνεται ἡ ἀνάγνωσις ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἐξ ὀνόματος πόλεως ἀγνώστου ἡμῖν ***Γυρίτου.*** Τὸ δὲ ὄνομα ***Γύριτος*** εἶναι γνωστὸν ἐξ ἑτέρας ἐπιγραφῆς ἀποκειμένης ἐν τῷ Μουσείῳ Ἁλμυροῦ, ἐν ᾗ φέρεται: ΔΕΙΝΝΙΑΣ|ΓΥΡ⊏ΙΤ⊏ΙΟΣ, ὅπερ συνεπλήρωσαν οἱ ἐκδόται εἰς ***Γυρ(ε)ίτ(ε)ιος*** (πρβλ. ***Δελτίον*** Φιλαρχ. Ἑταιρ. «Ὄθρυος», Ε΄, 1903, 22, 15. — IG, IX² 428). Ἐρωτᾶται ἤδη ἂν τὸ ἐν τῇ στήλῃ ὄνομα ΓΥΡ⊏ΙΤ⊏ΙΟΣ εἶναι πατρωνυμικόν, κατὰ τὴν Θεσσαλικὴν διάλεκτον, ἢ ἐθνικόν; Ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως ἐπὶ τῆς στήλης φαίνεται ὅτι ἀνάγεται εἰς τὸν Δ΄ π. Χ. αἰῶνα, ὁ δὲ λίθος οὐδεμίαν φθορὰν παρουσιάζει. Διατὶ ὁ χαράκτης τὸ μὲν τῆς λέξεως ΔΕΙΝΝΙΑΣ ***Ε*** ἔγραψε κανονικῶς, τῆς δὲ δευτέρας λέξεως ΓΥΡΕΙΤΕΙΟΣ ἀφῆκεν ἡμιτελὲς ἄνευ μεσαίας γραμμῆς ἤτοι ⊏;

Μετὰ δὲ τὸ ἐθνικὸν ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἕπονται τὰ ὀνόματα ***Κλεονίκου τοῦ Ἀμεινία, Μένητος τοῦ Νικάτα*** καὶ ***Πασιμάχου τοῦ Αἰσχρίωνος,*** τὰ ὁποῖα ἴσως εἶναι ὀνόματα ἀρχόντων.

Στίχ. 3-4. — ***Τάδε ἀπεφήναντο οἱ [ἀποστ]αλέντες δικασταὶ πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν.*** — Εἶχον ἀποσταλῆ δικασταὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὑπὸ μὲν τοῦ δήμου τοῦ Κολοφωνίων δύο, ὑπὸ δὲ τοῦ δήμου τοῦ Σαμίων δύο, ὑπὸ δὲ τοῦ δήμου τοῦ Μαγνήτων (Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ) ἕτεροι δύο, ἐν ὅλῳ ἕξ. Οἱ δικασταὶ οὗτοι ἦλθον νὰ ἐκδικάσωσι καὶ ἀποφασίσωσι ***περὶ τῶν παραγραφῶν τῶν ὑπογεγραμμένων.*** Ἡ λέξις ***παραγραφὴ*** καὶ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων τῶν Φαϋττίων, πόλεως Θεσσαλικῆς ἀπαντᾷ, ἔνθ' ἀναγινώσκεται (στίχ. 8) ***παραγραφὰν*** (IG. IX² 488).

Στίχ. 7. — ***[Ζώ]πυρος Ἀπατουρίου,*** δικαστὴς ἐκ Σάμου. Τὸ ὄνομα ***Ἀπατούριος*** εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Εὐβοίας (Wilhelm, Εὐβοϊκά, ΑΕ 1912, 234-235).

Στίχ. 7. — ΚΙΔΙ| - - - - - Συνεπληρώσαμεν ἐν στίχῳ 8 ***Κύδι|[ππος]*** ἢ ***Κυδί|[ας].*** Ἐξ ἄλλων Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν εἶναι γνωστὸν ὄνομα ***Κύδας*** (IG, IX² 415|$_{21}$). Ἐνταῦθα ὅμως εἶναι ΚΥΔΙ| - - - -· συνεπῶς δύναται νὰ συμπληρωθῇ μᾶλλον ***Κυδί|[ας],*** ἴσως δὲ καὶ ***Κύδι[ππος].***

Στίχ. 9. — Μετὰ δὲ τὴν λέξιν ***ὑπογεγραμ|[μένων]*** ἕπεται ἕτερον ψήφισμα ὑπὸ στρατηγὸν ***Κρατεραῖον τὸν Διοδώρου*** - - - - (λείπει τὸ ἐθνικόν). Ὁ Kroog (ἔνθ' ἀνωτέρω) ἀμφιβάλλων τίθησιν ὄνομα στρατηγοῦ ***Κρατερόφρων (?).*** Ἐν ἐπιγραφῇ δὲ τῆς Λαρίσης

(IG, IX² 533) φέρεται «***ἐν στρατηγῷ Κρατε....***», τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα λείπει. Οἱ Jardé καὶ Laurent ὅμως συνεπλήρωσαν αὐτὸ ἐκ νομίσματος Θεσσαλικοῦ ***Κρατερόφ...*** (BCH, XXVI, 373, 1). Ἐν ὁμοίῳ δὲ νομίσματι τοῦ Μουσείου Βερολίνου φέρεται πληρέστερον τὸ ὄνομα ***Κρατερόφρων.*** Ὁ δὲ Kroog (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 46 καὶ 60) ἐν ἀμφιβόλῳ τίθησι τὸ ὄνομα ***Κρατερόφρων (?)*** ἐν ἀρχῇ τοῦ Α΄ π. Χ. αἰῶνος. Ἐκ τῆς προκειμένης ὅμως ἐπιγραφῆς διορθοῦται πληρέστατα τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ ἀντὶ ***Κρατερόφρων*** εἰς ***Κρατεραῖος Διοδώρου,*** ὅστις εἶναι ὁ αὐτὸς τῷ ἐν τῇ IG, IX², 533 ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφῇ ***Κρατε*** - - - -. Κατὰ ταῦτα δὲ ὁ στρατηγὸς ***Κρατεραῖος Διοδώρου*** τίθεται κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Α΄ π. Χ. αἰῶνος. Ἀτυχῶς ὅμως καὶ ἐνταῦθα λείπει τὸ ἐθνικόν. Ἕτερος δὲ εἶναι ὁ ἐν τοῖς νομίσμασι φερόμενος ***Κρατερόφρων.*** Διορθωτέον λοιπὸν παρὰ Kroog τὸ ὄνομα ἀντὶ ***Κρατερόφρων*** εἰς ***Κρατεραῖος.***

Στίχ. 10. — ***Μηνὸς Λεσχανουρίου νουμηνίαι.*** Ὁ μὴν ***Λεσχανούριος*** ἀπαντᾷ καὶ ***Λεοχανόριος*** καὶ ***Λεοχανώριος.*** (Rensch, De manumissionum titulis apud Thessalos, Halle, 1908, σελ. 124 - 129). Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ὄνομα ***Λεσχανώριος*** ἦτο· ἐνταῦθα δὲ ἐτηρήθη ὁ Θεσσαλικὸς ἰδιωτισμὸς ***Λεσχανούριος.*** Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχεται ἡ περιγραφὴ τῶν ὁρίων μεταξὺ διαφόρων πόλεων.

Ἡ ἀπόφασις εἶχεν ἐκδοθῆ ὑπὸ τῶν ἐκ Κολοφῶνος, Σάμου καὶ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ δικαστῶν κατὰ μετάκλησιν τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν, πρὸς ὃ εἶχον ἀνενεχθῆ αἱ διαφερόμεναι πόλεις περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων ἐπὶ τῆς στρατηγίας [Ἀλεξίπ;] που τοῦ Ἀλεξίππου, Λαρισαίου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 178 - 172 π. Χ. Ἡ ἀπόφασις ὅμως αὕτη μετὰ τῆς παραγραφῆς τῶν ὁρίων ἀνεγράφη ἐπὶ λίθου μετὰ 70 ἴσως καὶ πλείω ἔτη, ἤτοι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Α΄ π. Χ. αἰῶνος, ἐὰν πρέπῃ νὰ θέσωμεν τὴν στρατηγίαν Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, τὶς οἶδε διὰ ποίους λόγους, ἴσως θὰ ἠγέρθη πάλιν τὸ ζήτημα τῆς ἀμφισβητήσεως τῶν ὁρίων ἢ ἄλλως· διότι διὰ ποῖον λόγον ἐνῷ ἐν ἀρχῇ ἀναφέρεται ὡς ἐπώνυμος ἄρχων ὁ στρατηγὸς Θεσσαλῶν [Ἀλέξιπ;]πος Ἀλεξίππου, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὁρίων ἀναγράφεται ἕτερος στρατηγὸς ὁ Κρατεραῖος Διοδώρου καὶ ὁ μὴν Λεσχανούριος ἐν νουμηνίᾳ;

Ἡ δὲ ἀμφισβήτησις τῶν ὁρίων συμβαίνει μεταξὺ Μελιτειέων (Μελιταιέων, κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς) καὶ Λαμιέων, ὡς φαίνεται, διότι μετὰ τὸν μῆνα φαίνεται εὐκρινῶς: ΠΟΛΙΣ ΜΕΛΙΤΑΙΕΩΝ ΔΙΔΩ|[ΣΙ] (στίχ. Α΄ 10), καὶ ἐν στίχῳ Α΄, 13 φέρεται: ΟΥΤΙΝΝΟΣ ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΧΟΝΤΙ ΤΑ ΠΟΤΙ ΛΑΜΙΕΙΣ. Παραδόξως δὲ βλέπομεν ὅτι οἱ Μελιταιεῖς εἶχον συχνὰς διενέξεις περὶ ὁρίων μεταξὺ διαφόρων γειτονικῶν πόλεων. Οὕτως ἡ ὑπὸ τῶν Α. Ρ. Ραγκαβῆ (Antiquités Helléniques, II, 692) καὶ Ussing (Inscriptiones Graecae ineditae, σελ. 2, ἀρ. 2) τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα ἀπόφασις τοῦ Αἰτωλικοῦ Συνεδρίου περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Μελιτείας καὶ Πηρείας καὶ ἄλλων τινῶν διατάξεων μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων εἶναι ἡ πρώτη (IG, IX², 205). Δευτέρα ἀπόφασις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ δικαστῶν ἐκ Κασσάνδρας εἶναι περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Μελιτειέων καὶ Χαλαίων κατὰ τῶν Πευματίων (Laurent, BCH, XXV, 1901, 337 καὶ ἑξ. 1. — IG, IX² add. ult. XI, II). Τρίτη ἀπόφασις ἐκδοθεῖσα ὑπὸ δικαστῶν αἱρεθέντων ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν εἶναι περὶ διενέξεως περὶ ὁρίων μεταξὺ Μελιτειέων καὶ Ξυνιαίων (Laurent, BCH, XXV, 1901, 344 καὶ ἑξῆς, 2. — IG, IX 2, add. ult. XI, III). Τετάρτη δὲ εἶναι ἡ προκειμένη, ἥτις ἦτο καὶ ἡ μακροτέρα, ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ κοινὸν Θεσσαλῶν. Αἱ τρεῖς δ' ἀνωτέρω ἀποφάσεις ἔδοσαν ἀφορμὴν εἰς τὸν Fr. Stählin νὰ μελετήσῃ ἐπὶ τόπου τὴν τοπογραφίαν καὶ συντάξῃ μελέτην, ἐν ᾗ καθορίζει τὰ

ὅρια μεταξὺ Μελιτειέων καὶ Πηρέων ἀφ᾿ ἑνός, μεταξὺ Μελιτειέων καὶ Χαλαίων κατὰ Πευματίων ἀφ᾿ ἑτέρου (Stählin, Die Grenzen von Meliteia, Pereia, Peumata und Chalai, AM. XXXIX, 1914, 83-103 μεθ᾿ ἑνὸς τοπογρ. πίνακος).

Ἀτυχῶς ὅμως τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τοῦ στίχ. 15-20, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐν καλῇ ὁπωσοῦν καταστάσει, εἶναι δὲ τὸ σπουδαιότερον μέρος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀναγράφονται αἱ τοπωνυμίαι διαφόρων θέσεων τῶν ὁρίων. Ἀπὸ δὲ τοῦ στίχου 21 καὶ ἑξῆς ἔχουσιν ἐξαφανισθῇ τὰ γράμματα ἐκ προστριβῆς, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, μόλις ἰχνῶν αὐτῶν διαφαινομένων.

Εὐτυχῶς ὅμως διεσώθη ἐν καλλιτέρᾳ πως καταστάσει τὸ δεξιὰ Β′ τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς, ἂν καὶ ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσι κενὰ ἀπὸ τοῦ 20οῦ στίχου μέχρι τοῦ 30οῦ. Δέον δὲ νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ ἐλλεῖπον μέρος τοῦ Α′ τμήματος ἀριστερὰ τῆς ἐπιγραφῆς εἰς 10 στίχους, ἐὰν οἱ στίχοι ἀμφοτέρων τῶν τμημάτων ἦσαν ἰσάριθμοι. Τὸ Β′ λοιπὸν τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς φαίνεται ὅτι εἶναι συνέχεια τοῦ Α′ τμήματος, διότι ἐξακολουθεῖ ἡ ἀναγραφὴ ὁρίων. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι καὶ ἡ πρώτη λέξις τοῦ Β′ τμήματος πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ***[Ὑ]μνιάδα,*** τοῦ Υ ὑπάρχοντος ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ τοῦ Α′ τμήματος, διότι τὸ Β′ τμῆμα ἄρχεται: ΜΝΙΑΔΑ ΚΑΛΕΙ ΜΕ //////////.

Τὸ ἐν Β′ στίχῳ 14-15 ὄνομα Χάρα[δρον] ἐπανευρίσκομεν καὶ ἐν τῇ ἀποφάσει περὶ ὁρίων μεταξὺ Μελιτειέων καὶ Ξυνιαίων (ἔνθ᾿ἀνωτ. στίχ. 11: «***ἐν τὰν παγὰν τοῦ Χαράδρου).*** Ἴσως δὲ συμπληρωτέα ἡ λέξις: «***ἐπὶ τὸ Χαρα[δρα-|ῖον]***», διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ 15ου στίχου φαίνεται ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ΙΟΝ.

Περὶ δὲ τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ ***ν*** ἐν στίχῳ Α′ 11: ***συννέδρων·*** ἐν στίχῳ Α′ 11: ***Μεννείου·*** καὶ ἐν στίχῳ Α′ 13: ***οὖ τιννος,*** κατὰ Θεσσαλικὸν ἰδίωμα (πρβλ. G. Fohlen, Untersuchungen zum Thessalischen Dialekte, Strassburg, 1910, σελ. 19: ***ὑστερομειννία*** (IG, IX^2 577/$_{40}$· σελ. 23: ***προξεννιοῦν*** (n. 258/$_6$)· σελ. 49: ***πὲρ τούννεουν*** (n. 517/$_{17}$) κλπ. ὡς καὶ ἄλλων συμφώνων.

Ὀνόματα τοπωνυμιῶν ἔχομεν ἐν στίχῳ Α′ 12: ***Κιβ---.*** στίχ. Α′ 13: ***Παραστοιχίδος*** στίχ. Α′ 14: ***Πλαθάμου, Συάλαν.*** στίχ. Α′ 15: ΑΝΟΕΝΤΟΣ, ΕΠΟΥΘΑ---- στίχ. Α′ 16: ***Ἀκονίεντος, Παγάν.*** στίχ. Α′ 17: ***Ἀρτέμιδος[ἱε|ρόν].*** στίχ. Α′ 18: ***Λαύτα[ς].*** — Στίχ. Β′ 1: ***Μνιάδα*** (ἴσως ***[Ὑ]μνιάδα).*** στίχ. Β′ 3: ***Τούλᾳ.*** στίχ. Β′ 4: ***[Κρυ]|βέλᾳ·*** στίχ. Β′ 6: ***Δέρας.*** στίχ. Β′ 7: Κυ-----. στίχ. Β′ 8: ἐγ ***Λεαί[νας;].*** στίχ. Β′ 9-10: ***Κάλ|λας.*** στίχ. Β′ 11: ***Κομμάδα.*** στίχ. Β′ 12: ***Κρυβέλαν.*** στίχ. Β′ 13: ***ἱερ[οῦ].*** στίχ. Β′ 14: τὸγ ***Χαρα[δρα|]ῖον.*** στίχ. Β′ 16: ***Περβίτα*** (ἴσως ***[Ὑ]περβίτα).***

Μνημεῖα ἐν τῷ χωρίῳ Φίλιᾳ σῴζονται τὰ ἑξῆς: 1) Μέγας προϊστορικὸς συνοικισμὸς τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς ***(μαγοῦλα)*** πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χωρίου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου κεῖνται αἱ ἀνατολικαὶ οἰκίαι τοῦ χωρίου Φίλιας. Οἱ χωρικοὶ ἀνευρίσκουσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγρούς των ἐπὶ τῆς μαγούλας τεμάχια ἀγγείων γραπτῶν μετὰ διακοσμήσεων ἐρυθρῶν ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους, ὀψιανούς, λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ἀγαλμάτια (εἰδώλια) πήλινα ἔγχρωμα, εὐμεγέθη, ὧν τινα ἐκομίσαμεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁλμυροῦ[1]. 2) Ἀνευρέθη ὑπὸ τοῦ δημοδιδασκάλου Φίλιας Κων. Γκουνέτη χαλκοῦν ἀγαλμάτιον ἀρχαϊκὸν (ὕψ. 0,10) παριστῶν ἄνδρα ἀγένειον ὁπλίτην δρομέα, φέροντα ἀνηρτημένον διὰ τελαμῶνος

1 Τὸν συνοικισμὸν τοῦτον δὲν περιγράφουσιν οὔτε ὁ Τσούντας ἐν τῷ βιβλίῳ του ***Διμήνιον καὶ Σέσκλον,*** οὔτε ὁ Wace καὶ Thompson ἐν τῷ βιβλίῳ των ***Prehistoric Thessaly.***

ξίφος, καὶ ἐπὶ τῆς ὠμοπλάτης σακκίδιον, ὡς παρ' ἡμῖν οἱ στρατιῶται τὸν γυλιόν, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κράνος κωνικὸν καὶ κατὰ τοὺς ἀστραγάλους τῶν ποδῶν πτέρυγας ἀνὰ μίαν. Ἡ κόμη τῆς κεφαλῆς πίπτει ὄπισθεν ἐπὶ τοῦ αὐχένος. Ὁ δὲ ἀριστερὸς ποὺς προβαλλόμενος ἔμπροσθεν λείπει ἀπὸ τοῦ μηροῦ. Εἰς τὰς χεῖρας φαίνεται ὅτι ἐκράτει δόρυ καὶ ἀσπίδα. Τὸ ἀγαλμάτιον ἀνάγεται εἰς τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα, ἀγορασθὲν δὲ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁλμυροῦ καὶ δημοσιεύεται ἐν τῇ ΑΕ. 3) Ἀνεκαλύφθη κατὰ τὸ ΒΔ ἄκρον τοῦ χωρίου δάπεδον ψηφιδωτὸν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν μετὰ καταπεσόντων τόξων καμαρῶν ἐκ πλίνθων ὀπτῶν τετραγώνων καὶ τοίχων ἀσβεστοκτίστων, ἀδήλου οἰκοδομήματος ῥωμαϊκοῦ ἢ παλαιοχριστιανικῆς ἐκκλησίας. Εὑρέθησαν δ' ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ χωρίῳ καὶ κίονες μονόλιθοι καὶ ἄλλοι τινὲς λίθοι ἀρχαῖοι καὶ ἀνευρίσκονται ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ πολυάριθμα ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ ἀρχαῖα νομίσματα ὅλων τῶν ἐποχῶν. 4) Εἰς τὸ χωρίον Μαυραχάδες ἀπέχον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Φίλιας ἓν χιλιόμετρον, κεῖται ἐν ταῖς γωνίαις ἀχυρῶνος εἰς δύο τεμάχια τεθραυσμένον ἐπίκρανον βάσεως μετ' ἐπιγραφῆς ἀναθηματικῆς ἀνδριάντος. Καὶ τὸ μὲν ἓν τεμάχιον ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὰ ἔξω· τὸ δ' ἕτερον ἔχει αὐτὴν πρὸς τὰ ἔσω τοῦ τοίχου τοῦ ἀχυρῶνος. Ὁ κ. Χρ. Γκαλκανόπουλος, ὁ ἀνακαλύψας τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ σχεδιαγραφήσῃ τὸ πρῶτον τεμάχιον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἐχούσης ὧδε:

ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ — — — — —	**Τὸ Κοινὸν [Θεσσαλῶν καὶ οἱ]**
ΣΥΝΕΔΡΟΙ — — — — —	**Σύνεδροι** — — — — — —
ΟΝΑ ΕΥΡΟΥ Υ — — — —	**ονα Εὔρου υ** — — — — —

Ἀνάγκη νὰ ἀποτοιχισθῶσι τὰ τεμάχια τοῦ ἐπικράνου τούτου καὶ μεταφερθῶσιν εἴς τι ἐν Θεσσαλίᾳ μουσεῖον πρὸς συγκόλλησιν καὶ ἐξασφάλισιν.[1]

Ποία ἀρχαία πόλις ἔκειτο ἐνταῦθα; Τὸ Κιέριον ἀπέχει ἐντεῦθεν περὶ τὰς τρεῖς ὥρας πεζῇ. Ἴχνη ἀρχαίων τειχῶν οὐδαμοῦ ἐν τῷ χωρίῳ φαίνονται, κειμένῳ ἄλλως ἐν τῇ πεδιάδι. Ἐὰν ἐν ταῖς βορείαις ὑπωρείαις τῆς Πίνδου που κεῖνται τείχη ἀρχαίας πόλεως ἐγγὺς τῇ Φίλιᾳ, τοῦτο θὰ ἐξετάσωμεν τὸ προσεχὲς θέρος.

Τὸ χωρίον Φίλια παραρρέει πρὸς δυσμὰς ὁ Σοφαδίτικος ποταμός, ὅστις πρὶν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν περὶ Θεσσαλίας γραψάντων ὡς ὁ ἀρχαῖος ***Ὀνόχωνος*** ποταμός, εἷς τῶν πέντε δοκίμων ποταμῶν τῆς Θεσσαλίας. Ἐσχάτως ὅμως ὁ Stählin ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ Das hellenische Thessalien, Stuttgart, 1924, 82 καὶ 131, 10 θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ***Κουάριον*** τῶν ἀρχαίων, ῥέοντα ἐν τῇ Θεσσαλιώτιδι παρὰ τὸ Κιέριον, καὶ διάφορον ὄντα τῶν ἐν Φθιώτιδι (ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ) καὶ Βοιωτίᾳ ***Κουραλίων*** ποταμῶν, παρ' οἷς ἦσαν ὁμώνυμα διάσημα ἱερὰ τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς. Σχετίζει δὲ ὁ Stählin τὸ ὄνομα ***Κουάριος*** πρὸς ἐπιγραφὴν ἀναθηματικὴν τῷ Ποσειδῶνι ***Κουερίῳ*** (IG, IX^2 258, 12), ἵνα συμβιβάσῃ τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος (IX, 411. 412. 435), ἔνθ' ἀναφέρει ἕτερον κατὰ σύγχυσιν ***Κουράλιον*** (ἀντὶ ***Κουάριον)*** ὁ Στράβων ἐν Θεσσαλιώτιδι παρὰ τὸ τῆς [Ἰτων]ίας Ἀθηνᾶς ἱερόν. Ἐὰν ὄντως ὁ Ὀνόχωνος εἶναι ὁ Κουάριος καὶ ἔκειτο παρ' αὐτὸν ἕτερος ναὸς τῆς Ἰτωνίας Ἀθηνᾶς, διάφορος τοῖς ἐν Φθιώτιδι παρὰ τὴν Ἴτωνον καὶ ἐν Βοιωτίᾳ παρὰ τὴν Κορώνειαν, ὁ ναὸς οὗτος ἔδει νὰ κεῖται ἐν τῷ χωρίῳ Φίλιᾳ ἢ παρ' αὐτήν, καὶ ἐν αὐτῷ ἀνετέθησαν αἱ ἐπιγραφαί, ἃς ἀνωτέρω δημοσιεύομεν. Δέον ὅμως οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ ἐξερευνήσωσι τὰ περὶ τὴν Φίλιαν μέρη δι' ἀνασκαφῶν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

1 Ἐκ Φίλιας ἐκομίσαμεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁλμυροῦ καί τινα τεμάχια ἐνσφραγίστων πλίνθων καὶ κεράμων μετ' ἐπιγραφῆς: ΦΕΒΙΟΤΟΥ. (ΦΕΒΙΟΤΟΥ). Τὸ Φ εἶναι μονόγραμμα ἐκ Φ, Α, Τ, καὶ Υ.

ΓΟΡΓΩ Ἢ ΜΕΔΟΥΣΑ;

ΥΠΟ Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗ

Ἐν μελέτῃ ἡμῶν δημοσιευθείσῃ πρὸ ἐτῶν ἐν τῇ «Διεθνεῖ Ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας» τομ. 9 (1906) σελ. 1 - 45, ἐπροσπαθήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι τὸ ἀπαισίως μορφάζον γοργόνειον τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου παρὰ τὰς ἐπικρατούσας σχετικὰς θεωρίας παρήχθη ἀρχικῶς διὰ τεχνικοὺς λόγους ἐκ τῆς κατ' ἐνώπιον παραστάσεως τῆς ἀγρίας καὶ ἀποτροπαίου λεοντοκεφαλῆς, καὶ ὅτι κατόπιν ὡς τοιοῦτον ἐφηρμόσθη ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς δαιμονικῆς Γοργόνος Μεδούσης πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς ὁποίας καὶ ἐταυτίσθη ἐξ ὁλοκλήρου.

Γράφων περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος μετὰ ταῦτα ὁ P. Wolters (ἐν Bonner Jahrbücher (1909) Heft 118, σελ. 257 - 274 καὶ ἰδίως σελ. 269 ἐφ.) κατέληξε (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 272) νὰ ἀσπασθῇ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἄλλας θεωρίας τὴν περὶ γενέσεως τοῦ γοργονείου γνώμην ἡμῶν ταύτην, [1] δι' ἧς, ὅπως λέγει, τὸ πρῶτον ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπαραίτητος ἑνότης τοῦ τύπου κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀδιακρίτως φύλου ἐμφάνισις γενείου ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων γοργονείων ἡ ἀποτελοῦσα κατὰ τὸν Wolters (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 271) τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τῶν ἄλλων θεωριῶν. Ὡς ἐκπροσωποῦσαν δὲ προστάδιον τῆς τοιαύτης τεχνικῆς ἐξελίξεως προθύμως ἀναγνωρίζει ὁ Wolters (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 273) τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀναφερομένην ἔκτυπον λεοντοκεφαλὴν ἐπὶ χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ τοῦ Ἰδαίου ἄντρου τῆς Κρήτης προσθέτων ἐπὶ λέξει. «Καὶ τοιουτοτρόπως δὲν θὰ εἴμεθα ἴσως πλέον ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν» (Furtwängler Antike Gemmen II. σελ. 112) προκειμένου περὶ θηριωδῶν τὴν ὄψιν Γοργόνων, ὅπως ὁ Six De Gorgone πίν. 2. III, 9^{α}.

Ἐξακολουθῶν ὁ Wolters λέγει (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 273) ὅτι τὸ ἐκ τῆς λεοντοκεφαλῆς προελθὸν τοῦτο ἀποτρόπαιον προσωπεῖον ἢ φόβος [2] ἐφηρμόσθη ἐπὶ διαφόρων γυναικείων μορφῶν ὄχι μόνον καθαρῶς ἀποτροπαίου χαρακτῆρος, ἀλλὰ καὶ μὴ τοιούτων ὡς ἐπὶ τῆς «ποτνίας θηρῶν» καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῆς Γοργόνος. Ἀλλ' ὁ διὰ τοῦ γοργονείου φόβου θηριομορφισμὸς αὐτὸς τῆς Γοργόνος, ἰσχυρίζεται ὁ Wolters, ἀποτελεῖ ἁπλῆν παρένθεσιν εἰς τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ γοργονείου φόβου ἐξελίσσεται διὰ τοῦ μέσου λεγομένου τύπου εἰς καθαρῶς ἀνθρωπόμορφον, ἀλλ' ὑπῆρξε τοιοῦτος καὶ πρὸ αὐτῆς. Ταῦτα ὅμως ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, καθ' ἣν ὁ τερατώδης θηριομορφισμὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ ἀμφοτέρων τῶν τύπων τοῦ τε γοργονείου καὶ τῆς Γοργόνος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν θεμελιώδη τάσιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης νὰ προχωρῇ ἐκ τοῦ τερατώδους καὶ μικτοῦ πρὸς τὸ καθαρῶς ἀνθρωπόμορφον καὶ ὄχι ἀντιστρόφως, ὅπως πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐτόνισεν ἤδη ὁ Milchhöfer Anfänge d. Kunst in Griechenland σ. 58.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ταύτης ὁ Wolters ἀναφέρει μόνον τὸ ἐξ ἠλέκτρου νόμισμα (P. Gardner Types of Greek Coins IV. 5), ***(εἰκ. 1),*** τὸ ὁποῖον, ὅπως καὶ εἰς τὴν

1 Πρὸς τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην τάσσεται ἐσχάτως ἐκθύμως ὁ Chr. Blinkenberg (Revue Archéologique. τόμ. XIX (1924) σελ. 274.

2 Ὅρα σχετικῶς πρώτην ἡμῶν μελέτην σελ. 18 ἐφ. καὶ Wolters ἔνθ. ἀνωτ. σ. 269.

πρώτην ἡμῶν μελέτην (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 13,[1]) ἐτονίσαμεν ἐσφαλμένως ἐθεωρήθη ἀνέκαθεν ὡς πολύτιμος μαρτυρία ἐν προκειμένῳ ***(εἰκ. 1)***.

Ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ νομίσματος προσωπεῖον παριστᾷ ἀνθρωπόρφον μᾶλλον παρὰ θηριώδη τύπον ἀπηλλαγμένον τῶν εἰδικῶν ἐκείνων χαρακτηριστικῶν τῶν συναποτελούντων τὸν ἀποτρόπαιον μορφασμὸν τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἤδη ἀνεγνωρίσαμεν (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 13,[1]). Παρὰ τὴν ἔλλειψιν ὅμως τῶν τοιούτων στοιχείων [1] εἶναι κατάδηλος ἔκ τε τοῦ γενικοῦ σχήματος καὶ τῶν λεπτομερειῶν ἡ ἐκ τοῦ τερατώδους φόβου προέλευσις αὐτοῦ, ὅπως καὶ ὁ Furtwängler (ἐν Roschers Myth. Lex. Gorgonen σ. 1708) ῥητῶς ὁμολογεῖ. Ὅσον δ᾿ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἐν λόγῳ νομίσματος, τὸ ὁποῖον ὁ Furtwängler ἀνάγει εἰς τὸν 7ον αἰῶνα — ἣν γνώμην παραδέχεται ὁ Wolters καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην (σ. 13, [1]) θεωροῦμεν ὡς πιθανὴν — παρὰ τὴν πρωτογενῆ αὐτοῦ ἐμφάνισιν δυσκόλως θὰ ἠδύνατο τοῦτο, νομίζομεν, νὰ θεωρηθῇ ὡς προγενέστερον τῶν ἀρχῶν ἢ τὸ πολὺ τῶν μέσων τοῦ ἕκτου αἰῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ χρονολογεῖται ὑπὸ τοῦ Ο. Ε. Babelon[2]. Πρὸς τὴν χρονολογίαν ταύτην συμφωνεῖ πλήρως καὶ ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἐπ᾿ αὐτοῦ προσωπείου, τοῦ ὁποίου λίαν χαρακτηριστικὴ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶναι ἡ σχηματικὴ παράστασις τῆς κόμης, καθὼς καὶ τὸ σχῆμα καὶ ἡ διάπλασις τῆς ῥινός, ἰδιορρυθμίαι ἀπαντῶσαι μᾶλλον εἰς γοργόνεια τοῦ μέσου λεγομένου τύπου[3]. Ὁμοιότητα δὲ πρὸς τὸν μέσον τύπον ἀνεγνώρισε καὶ αὐτὸς ὁ Furtwängler (ἔνθ. ἀνωτ.), ἀλλ᾿ ὡς μὴ συμβιβαζομένην πρὸς τὴν ὑποτιθεμένην ἀρχαιότητα τοῦ νομίσματος ἐθεώρησεν ὡς τυχαίαν. Συνεπῶς, ὅταν εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἐν λόγῳ νόμισμα εἶναι πάντως πολὺ νεώτερον τῶν ἀρχαιοτέρων σῳζομένων δειγμάτων τοῦ γοργονείου φόβου, τινῶν ἐκ τῶν ὁποίων τὰς εἰκόνας παραθέτομεν ἐνταῦθα ***(εἰκ. 2-4)***[4], τοῦθ᾿ ὅπερ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν μελέτῃ ἤδη ἐτονίσαμεν — καὶ ὅταν τὸ ἐπ᾿ αὐτοῦ προσωπεῖον φέρει καταφανῆ σημεῖα τῆς ἐκ τοῦ θηριώδους φόβου ἐξελίξεως αὐτοῦ, δὲν βλέπομεν ποία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ ἀξία τοῦ ἐπ᾿ αὐτοῦ προσωπείου ὡς μαρτυρίας, ὅτι πρὸ τοῦ ἀπαισίως μορφάζοντος θηριομόρφου γοργονείου ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ κεφαλή, ἄρα καὶ μορφὴ Γοργόνος καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος; Μολονότι πάλιν δὲν πρέπει νὰ ταυτίζωμεν ἀπολύτως τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνος πρὸς τὸ γοργόνειον, ὅπως δὲ θὰ ἀποδείξωμεν

Εἰκὼν 1. Νόμισμα Παρίου Μυσίας.

Εἰκ. 2. Γοργόνειον. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Μήλου ἐν Ἀθήναις.

1 Ἡ χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν θηριώδη τύπον τοῦ γοργονείου κρεμαμένη γλῶσσα λείπει κατὰ τὸν Wolters (ἔνθ. ἀνωτ. σ. 271,6), ὅπως ὀφείλομεν νὰ βεβαιώσωμεν καὶ ἡμεῖς ἔχοντες ὑπ᾿ ὄψιν τὰ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Νομισμ. Μουσείῳ Ἀθηνῶν φυλασσόμενα ἐκμαγεῖα τοῦ νομίσματος, θεωροῦσιν ὅμως αὐτὴν ὡς ὑπάρχουσαν ὅ τε J. Six «De Gorgone» σ. 60 καὶ ὁ Furtwängler ἐν Rochers Myth. Lex. I σελ. 1701.

2 Traité d. monnaies grecques et rom. Τόμ. III. πίν. V N° 90 καὶ τόμ. I σ. 133-34. Κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον λόγον τὸ νόμισμα αὐτὸ ὤφειλε νὰ μὴ θεωρηθῇ προγενέστερον τοῦ ἕκτου αἰῶνος, ἐὰν παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Ι. Σβορώνου, καθ᾿ ἣν ἀνήκει εἰς Σκάβαλαν τῆς Μακεδονίας (ὅρα Διεθν. Ἐφ. τῆς Νομισ. Ἀρχαιολογίας τόμ. 19 (1918-19) σελ. 204 pl. IX, 29, 30).

3 Πρβλ. λ.χ. τὸ γοργόνειον τὸ ἀπαντῶν ὡς ἐπίσημον ἀσπίδος ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ ἐν Δελφοῖς θησαυροῦ τῶν Κνιδίων, Feuilles de Delphes τόμ. IV sculpture, πιν. XI-XII.

4 ***Εἰκ. 2:*** γοργόνειον ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Μήλου (Conze «Melische Thongefässe» πίν. 3; ***Εἰκ. 3:*** κεφαλὴ Γοργόνος ἐπὶ τοῦ λεγομένου ἀμφορέως τοῦ Νέσσου (Perrot. Hist. de l'art dans l'antiquité τόμ. X εἰκ. 65). ***Εἰκ. 4:*** κεφαλὴ Γοργόνος ἐπὶ ἐλεφαντίνης πλακὸς ἐκ Σπάρτης (Annual Br. School. τόμ. XIII (1906-7) σελ. 83. εἰκ. 19.

κατωτέρω οὔτε ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν γοργόνειον φόβον ὑπῆρξε καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος κεφαλὴ Γοργόνος κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχήν.

Ἀλλ᾽ ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ γοργονείου καὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνος ἐν τῇ τέχνῃ, τοῦτο δὲν ἔχει καὶ τόσον μεγάλην σημασίαν. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως αὐτὸς τοῦ Wolters εἶναι ἀλληλένδετος πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπίσης παρ᾽ ἀρχαιολόγοις παλαιὰν θεωρίαν, καθ᾽ ἣν ἡ Γοργὼ ἢ αἱ Γοργόνες, μιᾶς τῶν ὁποίων τὴν κεφαλὴν ὑποτίθεται ὅτι εἰκονίζει τὸ ἀποτρόπαιον γοργόνειον, δὲν ὑπῆρξαν ἀρχικῶς κατώτεραι δαιμονικαὶ συλλήψεις καὶ φόβητρα κατὰ τὴν κοινὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, ἀλλ᾽ ἀνώτεραι θεότητες [1]. Τοῦτο δὲ καὶ καθ᾽ ἑαυτὸ καὶ ἀπὸ γενικωτέρας ἰδίως ἀπόψεως ἔχει ἱκανὴν σπουδαιότητα ὡς συνδεόμενον στενῶς μὲ αὐτὴν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ αὐτὸ κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα [2]. Πρὸς τοῦτο δὲ προφανῶς σχετίζονται καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Wolters (ἔνθ. ἀν.

Εἰκ. 3. Κεφαλὴ Γοργόνος. Ἐξ ἀγγείου τοῦ Νέσσου ἐξ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 4. Μέδουσα. Ἐξ ἐλεφαντοοστῦ ἐκ Σπάρτης.

σελ. 274) ἀναφερόμενοι λόγοι τοῦ Furtwängler (ἔνθ. ἀν. σ. 1705) ὅτι παρ᾽ Ἕλλησιν ἡ μυθικὴ ἔννοια τῶν Γοργόνων εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀναπτυχθῆ πρὶν ἐφαρμοσθῇ ἐπ᾽ αὐτῶν τὸ ἀποτρόπαιον προσωπεῖον.

Ναί, ἀλλά, ἐὰν ἡ μυθικὴ ἔννοια τῶν Γοργόνων εἶχεν ἀναπτυχθῆ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ θηριώδους προσωπείου — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ διαφιλονικήσωμεν — ἀπομένει πάντως νὰ ἐξακριβωθῇ ποία ἦτο ἡ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην προσωπικότης τῶν Γοργόνων συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Γοργόνος Μεδούσης. Ἐταυτίζετο δηλαδὴ ἡ ἔννοια αὕτη ἀρχικῶς πρὸς τὸν «βδελύκτροπον δαίμονα», τὴν Γοργὼ βλοσυ-

1 Ἤδη ὁ Gerhard (Über Metroon und Göttermutter (ἔκδ. 1851) σελ. 7) ἰσχυρίσθη ὅτι ὅλαι αἱ γυναικεῖαι θεότητες τοῦ Ὀλύμπου εἶναι ἐκφύσεις τῆς ἀρχικῆς Μεγάλης Μητρὸς θεότητος, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὄφεως κοινοῦ αὐτοῦ συμβόλου (σελ. 14) — ὁπότε βεβαίως δὲν ἀπέμεινε παρὰ ἓν βῆμα, ὅπως θεωρηθῇ καὶ ἡ Γοργὼ Μέδουσα μία ἄποψις τῆς Μεγάλης Μητρὸς διὰ τοὺς ὄφεις, μονονουχὶ ἀπαραιτήτου αὐτῆς συμπληρώματος. Κατὰ δὲ τὸν Otto Jahn (Annali d. l. Instit. (1851) σ. 171-2) ἡ Μέδουσα ἦτο ἡ σκοτεινὴ πλευρὰ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐνῷ ὁ H. D. Müller (Mythol. d. griech. Stämme τόμ. 2 (1861) σελ. 34 ἑφ.) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς κάθε ὀλυμπίαν θεότητα ὑπῆρχε καὶ δευτέρα χθονία, ἄρα σκοτεινὴ φύσις (σελ. 44).

2 Πόσον αἱ τοιαῦται ἐσφαλμέναι προκαταλήψεις ἐπιπροσθοῦσιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως, μεθ᾽ ἧς ὁ A. Koerte (Athen. Mittheilungen τόμ. 20 (1895) σελ. 8 ἑφ.) καταφέρεται ἐναντίον τῆς περὶ τῆς λεγομένης «περσικῆς Ἀρτέμιδος» θεωρίας.

ρῶπιν», τὸ «δεινὸν πέλωρ» τοῦ Ὁμήρου, ὅπως ἡμεῖς νομίζομεν, ἢ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ὑπερόχου ἄρα καὶ ἐνδεχομένως καθαρῶς ἀνθρωπομόρφου θεότητος, ἥτις κατόπιν ἐξέπεσεν εἰς ἀπαίσιον δαίμονα καὶ φόβητρον καὶ διεμορφώθη συνεπῶς ὑπὸ τῆς τέχνης εἰς τέρας, ὅπως παραδέχονται οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν παλαιὰν θεωρίαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται ὁ U. v. Wilamowitz (Griechische Tragödien (1901) II σ, 226-227), O. Gruppe (Griech. Mythologie etc. II σ. 1141-2 (1906), R. M. Dawkins (Ann- Br. School vol. XIII (1906) σ. 105), L. R. Farnell (Cults of the Gr. States vol. III (1907) σ. 57), J. E. Harrison (Prolegomena to the Study of Greek Religion (1908) σ. 191-194), J. Déchelette (Rev. Archéologigue (1909) τόμ. 14 σ. 109-110), A. L. Frothingham (The Amer. J. of archaeology, vol. XV (1911), σελ. 344-377), E. Küster (Die Schlange in der griechischen Kunst u. Religion (1913) σ. 141), L. Malten (Jahrbuch des Instituts τόμ. XXIX (1914) σ. 184), M. Hoernes Urgesch. d. bild. Kunst (1915) σ. 67;

Καὶ δὲν ὑπάρχει μὲν ἀμφιβολία ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Γοργόνος, Μέδουσα, ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ἄνασσα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑποδηλοῦν ἀνωτέραν φύσιν τῆς Γοργόνος, ὡς ἤδη ἐτόνισεν ὁ Wilamowitz, καὶ αἱ φερόμεναι σχέσεις τῆς Μεδούσης πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ αἱ περὶ γεννήσεως ἐξ αὐτῶν ἀθανάτων ἵππων μῦθοι φαίνονται ὑποστηρίζοντες τὴν περὶ ἀνωτέρας Μεδούσης ὡς ταυτιζομένης πρὸς τὴν Δήμητρα θεωρίαν, ὅπως κυρίως ὁ Gruppe καὶ Malten ἀνέπτυξαν, καθὼς καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν περιελθόντων εἰς ἡμᾶς μνημείων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ὑπάρχουσι παραστάσεις, ἐμφανίζουσαι συνδυασμοὺς χαρακτηριστικῶν ἢ γνωρισμάτων τῶν τύπων τῆς «ποτνίας θηρῶν» καὶ τῆς Γοργόνος, αἱ ὁποῖαι εὐκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποβάλουν τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ Γοργὼ Μέδουσα εἶναι ἄλλη ὄψις τῆς προσωπικότητος τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπως συμπεραίνει ὁ Dawkins, ἢ τῆς Μεγάλης Μητρὸς θεότητος τῆς γῆς, ὅπως δι' ἰδιαιτέρας μελέτης ὑπεστήριξεν ὁ Frothingham, ἢ ἔχει στενὴν σχέσιν μὲ τὸν ἥλιον, ὅπως ἀποφαίνεται ὁ Déchelette.

Ὅταν ὅμως, ὅπως θὰ ἀποδείξωμεν κατωτέρω, οὔτε αἱ φιλολογικαὶ μαρτυρίαι καὶ αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ τῶν μύθων οὔτε τὰ σχετικὰ μνημεῖα τῆς τέχνης ἀποδεικνύουσι ποσῶς τὴν ὕπαρξιν ἀνωτέρας Γοργόνος Μεδούσης, καὶ δύνανται αἱ σχετικαὶ ἀνωμαλίαι νὰ ἐξηγηθῶσι κάλλιστα ἄνευ τῆς προσφυγῆς εἰς μίαν τοιαύτην θεωρίαν, εἶναι, νομίζομεν, ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον νὰ ἐμμένωμεν εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην, ἐὰν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Γοργὼ Μέδουσα καὶ συνεπῶς αἱ Γοργόνες ὡς ἀνώτεραι θεότητες ἀντιστρατεύονται πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς Γοργόνος, ὄχι μόνον ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀλλά, τὸ καὶ σπουδαιότερον, καὶ ὅπως δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πιθανῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας. Τοῦτο δὲ ἐνέχει δι' ἡμᾶς δεσπόζουσαν σημασίαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ δύναται ἀσφαλῶς νὰ στηριχθῇ μία σχετικὴ ἐπιστημονικὴ θεωρία. Ἐνῷ ἀντιθέτως εἶναι ἄτοπον νὰ παρασυρώμεθα εἰς θεωρίας περὶ μυθολογικῶν προσώπων ὑπὸ τῆς φαινομενικῆς μαρτυρίας τῶν μνημείων τῆς τέχνης, καθόσον οἱ τύποι τῆς τέχνης, ὀφείλοντες τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν αὐτῶν, καθὼς καὶ τὰς τυχὸν ἰδιορυθμίας τῶν καθ' ἕκαστον σῳζομένων αὐτῶν δειγμάτων εἰς τεχνικούς, διακοσμητικοὺς καὶ παντὸς εἴδους ἄλλους τυχαίους λόγους ἀσχέτους καὶ πάντως ἀνεξαρτήτους ἀπὸ τὰ μυθολογικὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα παριστάνουσι, καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς πρώτης ἡμῶν μελέτης ἐτονίσαμεν, δὲν πρέπει ποτὲ κατ' ἀρχὴν νὰ χρησιμεύωσιν ὡς βάσις πρὸς προσδιορισμὸν τῶν σχετικῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσώπων. Λίαν δὲ

χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν τούτου εἶναι ὅσα μετὰ τόσης αὐτοπεποιθήσεως λέγει ὁ Koerte ἐν Athen. Mitth, 1893, σ. 253 - 254, ἀποδίδων τὴν συμμετοχὴν τῆς Ὑγιείας εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀμφιαράου «μολονότι ὁ Ἀμφιάραος ἀρχικῶς οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν Ὑγιείαν», ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ ἐξ Ἀθηνῶν ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἀμφιαράου ἐν Ὠρωπῷ καὶ Ραμνοῦντι, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνάγλυφα οἱ Ἀθηναῖοι λιθοξόοι ἀντέγραφον μηχανικῶς τὸν διὰ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ προωρισμένον ἀναθηματικὸν τύπον, ἐν ᾧ ἡ Ὑγιεία ἀπετέλει ἀναπόσπαστον μέρος τῆς συνθέσεως.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἔκπτωσις τῆς Γοργόνος ἀπὸ θεότητος εἰς πονηρὸν δαίμονα καὶ φόβητρον συνεπείᾳ τῆς ἐπικρατήσεως νέου θρησκευτικοῦ καθεστῶτος ἢ νέου θεοκρατικοῦ συστήματος ἢ δυναστείας — ὅπως τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν ἰδίως ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς μυθολογίας καὶ δὴ τὸ τοῦ Σήθ, ὅστις ἀπὸ ἰσότιμος τοῦ Ὀσίριδος καὶ τῆς Ἴσιδος κατήντησε βραδύτερον νὰ θεωρῆται ἡ προσωποποίησις τοῦ πονηροῦ — δὲν θὰ ἦτο κατ᾽ ἀρχήν τι μυθολογικῶς παράλογον. Ἀλλ᾽ ἡ ὕπαρξις ἔστω καὶ ἄλλων παραδειγμάτων τοιούτου εἴδους ὄχι μόνον ἐκ ξένης μυθολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς δὲν θὰ εἶχε προφανῶς δι᾽ ἡμᾶς καθόλου δεσμευτικὴν σημασίαν. Τοὐναντίον δεσμευτικὸν ὁπωσδήποτε ὤφειλε νὰ θεωρηθῇ δι᾽ ἡμᾶς, ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ἡ παρουσία εἰς τὴν ἑλληνικὴν θρησκευτικὴν μυθολογίαν κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων δαιμονικοῦ χαρακτῆρος θὰ ἠδύνατο μόνον νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ὀφειλομένη ἀποκλειστικῶς εἰς ἔκπτωσιν ἐξ ἀνωτέρας θεότητος καὶ ὅτι μόνον κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὕπαρξις δαίμονος ἢ μᾶλλον φοβήτρου, οἷα ἦτο ἡ Γοργὼ Μέδουσα τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Τοιοῦτόν τι ὅμως θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον, καθ᾽ ὃν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου ἀρχικῶς τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ οἱ δαίμονες καὶ νὰ ἐγεννήθη ἐν γένει ἡ λατρεία καὶ ἡ θρησκεία [1].

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΙΣ

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, νομίζομεν, ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῇ ἐξερευνήσει τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κακοῦ πρέπει νὰ προϋπῆρξεν εἰς τὸν νοῦν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ [2] καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ κακὸν δὲν συνέλαβεν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἄρνησιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ᾽ ἀντιστρόφως ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρῆται ὅτι ἐμορφώθη ὡς ἄρνησις τοῦ κακοῦ, ὁπότε καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα καὶ οἱ δαίμονες ἐγεννήθησαν φυσικὰ πρὸ τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου. Ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος δὲν θὰ κατέληγε ποτὲ ἴσως εἰς τὴν ἐπινόησιν τῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων, πονηρῶν — ὡς εἴπομεν — κατ᾽ ἀρχάς, ἐξ ὧν παρήχθησαν κατόπιν αἱ θεότητες, καθὼς καὶ τῆς σχετικῆς λατρείας, ἐὰν εἶχε ἄφθονα καὶ πρόχειρα τὰ μέσα τῆς ζωῆς του, δὲν περιεστοιχίζετο ἀπὸ παντοειδεῖς κινδύνους, καὶ δὲν ἐμαστίζετο ἀπὸ τὰς νόσους καὶ τέλος ἀπὸ τὸν θάνατον. Τὰ διάφορα αὐτὰ κακὰ ἐφαντάσθη ὡς διαφόρους δυνάμεις, πνεύματα, δαίμονας, οἱ ὁποῖοι, φυσικά, ἦσαν ἐχθρικοὶ πρὸς αὐτὸν ἄρα καὶ πονηροί.

1 Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνοῦμεν πληρέστατα μετὰ τοῦ E. B. Tylor, ὁ ὁποῖος ἐξετάζων τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκείας (Primitive Culture ἐκδ. 1920, I σελ. 424) καταλήγει νὰ παραδεχθῇ ὅτι διὰ τὸν ὁρισμὸν αὐτῆς εἶναι ἀρκετὴ αὐτὴ ἡ ἁπλῆ πίστις εἰς τὴν ὕπαρξιν πνευματικῶν ὄντων, δηλαδὴ δαιμόνων.

2 Πρβλ. καὶ E. Küster Die Schlange κλπ. σ. 86.

Καὶ ὅτι μὲν ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος τὰ διάφορα ἐπαπειλοῦντα αὐτὸν δεινὰ ἐφαντάσθη ὡς κακοὺς δαίμονας δύναται νὰ θεωρηθῇ πολὺ φυσικόν, ἀλλὰ πῶς συνέλαβεν ἀρχικῶς ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδέαν τοῦ πνεύματος, αὐτῆς τῆς δυνάμεως ἐν γένει ἢ τῆς ψυχῆς (animisumus), ἡ ὁποία ὡς ἄϋλος καὶ ὑπερφυσικὴ εἶναί τι διὰ τὴν αἴσθησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀνύπαρκτον;

Κατὰ τὸν Wundt (Elemente d. Völkerpsychologie κεφ. 1. σ. 81 — 83) ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν φόβον, τὸν ὁποῖον ἐπροξένησαν εἰς αὐτὸν αἱ νόσοι καὶ ἰδιαιτέρως ὁ θάνατος, ἐμόρφωσεν ἀρχικῶς τὴν ἰδέαν τοῦ θανάτου ὡς δαίμονος, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει συγχρόνως μέσα εἰς τὸ σῶμά του καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ αὐτὸς δίδει καὶ ἀφαιρεῖ τὴν ζωήν. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἐν γένει, νομίζομεν, δυνατὸν νὰ ἀπετέλεσε τὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ ὑπῆρξε περισσότερον ἁπλῆ, ἡ δὲ ἰδέα τοῦ θανάτου ὡς δαίμονος εἶναί τι σύνθετον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰδέας τοῦ κακοῦ. Ἡμεῖς λοιπόν, νομίζομεν, ὅτι μᾶλλον ἡ ἐπιφοίτησις τῶν νεκρῶν καθ' ὕπνους καὶ ἡ ἀνάμιξις αὐτῶν εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ζώντων (πρβλ. καὶ O. Kern Die Religion der Griechen σ. 31) συνετέλεσεν ἀρχικῶς περισσότερον εἰς τὴν ἐπινόησιν αὐτῆς τῆς ἁπλῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος, καθόσον ἔκαμε τοὺς ἀνθρώπους νὰ φαντασθῶσι τοὺς νεκροὺς ὡς ζῶντας καὶ μετὰ θάνατον ὑπὸ ἄϋλον μορφὴν ὡς πνεύματα, δαίμονας. Τοῦτο δὲ δὲν εὑρίσκεται καθόλου εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὅν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, φανταζόμεθα ὅτι ἐγεννήθη ἡ ἰδέα τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν πονηρῶν καὶ ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων εἰς τὸν ἄνθρωπον· διότι τῆς ἰδέας τοῦ πονηροῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ὀφείλει νὰ προϋπῆρξεν ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ἁπλῆς δυνάμεως ἐν γένει, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ Nilsson, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν History of Greek Religion σ. 81, ἰσχυρίζεται ὅτι τῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων προϋπῆρξεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου ἡ ἰδέα τῆς ἁπλῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία δὲν ἔχει οὔτε ἀγαθὴν οὔτε κακὴν ἰδιότητα, ἀλλὰ γίνεται καλὴ ἢ κακὴ ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπαφῆς. Προσέτι δέ, ὅπως φανταζόμεθα νὰ συνέβησαν τὰ πράγματα, τοῦτο εἶναι καὶ ὁ μόνος τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ σχέσις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς νεκρούς, ἡ ὁποία φαίνεται ὑπῆρξε παμπαλαία, καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περισσότερον παντὸς ἄλλου παράγοντος συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπινόησιν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀρχικοῦ μικτοῦ τύπου τῆς λατρείας [1].

Κατὰ τὸν Edward Tylor Primitive Culture I, σ. 428 - 29, ἐπὶ λέξει: «Εἰς τὸν ἐν πρωτογενεῖ καταστάσει εὑρισκόμενον ἄνθρωπον ἔκαμαν ἐντύπωσιν δύο ὁμάδες βιολογικῶν προβλημάτων» — μὲ ἀποτέλεσμα, βεβαίως, τὴν ἐπινόησιν ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος. «Ἐν πρώτοις τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ διαφοράν, μεταξὺ ἑνὸς ζῶντος σώματος καὶ ἑνὸς νεκροῦ, τί προξενεῖ τὴν ἐγρήγορσιν, τὸν ὕπνον, τὰς νόσους, τὸν θάνατον. Καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τί εἶναι ἐκεῖναι αἱ ἀνθρώπιναι μορφαί, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς αὐτὸν καθ' ὕπνους καὶ ἐν ὁραματισμοῖς». Νομίζομεν ἐν τούτοις ὅτι τὴν πρώτην ἀφορμὴν ἔδωκε μᾶλλον ἡ ἐπιφοίτησις τῶν ἀνθρωπίνων μορφῶν ἐν ὀνείρῳ, ὅπως παραδεχόμεθα ἡμεῖς· διότι καθ' ὕπνους ὁ ἄνθρωπος βλέπει μορφὰς ἀνθρώπων, εἴδωλα, διὰ τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ εἶναι καθ' ὅλα ὅμοια πρὸς τὸν ἑαυτόν του, εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῇ ὕπαρξιν, ἐνῷ, προφανῶς, ἀπαιτεῖται πολὺ μεγαλύτερος βαθμὸς πρωτοβουλίας καὶ ἀναπτύξεως τῆς σκέψεως καὶ ἰδίως πρωτοβουλία σκέψεως, τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ φανταζώμεθα ὅτι εἶχεν ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος διὰ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐπινόησιν τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φαινομένων τοῦ ὕπνου, τῶν νόσων καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, τὰ ὁποῖα φαινόμενα δὲν

1 Πρβλ. καὶ Nilsson History of greek Religion σ. 106.

παρουσιάζουν καμμίαν ὁμοιότητα πρὸς οἱανδήποτε ζωντανὴν μορφήν. Καὶ κατὰ ταῦτα εἶναι, νομίζομεν, φυσικώτερον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐμόρφωσε πρῶτον τὴν ἰδέαν τῆς ἐκτὸς αὐτοῦ ψυχῆς καὶ εἶτα ἐξ αὐτῆς τὴν ἰδέαν τῆς ἰδίας ψυχῆς καὶ ὄχι ἀντιστρόφως, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Tylor (ἐνθ. ἀν. II, σ. 109).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀφοῦ συνέλαβεν ὁ ἄνθρωπος πρῶτον τὴν ἰδέαν τοῦ κακοῦ — εἰς τὸ ὁποῖον συμφωνοῦν καὶ αἱ γνῶμαι διαφόρων σοφῶν, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν — ἐσχημάτισε κατ᾽ἀνάγκην, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, κατόπιν τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τότε φυσικὸν ἦτο νὰ στραφῇ ἡ προσοχή του εἰς τὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀντιθέτως ἦσαν εὐεργετικὰ δι᾽ αὐτόν, καὶ τοιαῦτα ἦσαν πρωτίστως ἡ παρέχουσα εἰς αὐτὸν τροφὴν γῆ καὶ ὁ ζωογόνος ἥλιος, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθησαν ὡς αἱ πηγαὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κατ᾽ ἀνάγκην θὰ κατέλαβον τὴν ἀνωτάτην θέσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου. Ἐνῷ ὡς ἀντίρροπα τῶν πονηρῶν δαιμόνων, προϊούσης τῆς ἐξελίξεως, θὰ ἐδημιούργησε ὑποτελῆ εἰς τὰς δυνάμεις τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἢ τοῦ ἡλίου κατ᾽ ἀρχὴν ἀγαθὰ πνεύματα, τὰ ὁποῖα κατόπιν, ὡς καὶ τοὺς δαίμονας, ἐνετόπισεν εἰς δένδρα, λίθους καὶ ζῷα, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὄχι φυσικόν, νομίζομεν, τρόπον, καθ᾽ ὃν φαντάζεται τὰ πράγματα αὐτὰ ὅτι συνέβησαν ὁ De Visser (Die nicht menschengestaltigen Götter d. Griechen (1903) σ. 19) ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἐμψυχώσεως τῶν λίθων, δένδρων, ζῴων, τὰ ὁποῖα, ὡς μᾶλλον ἀδιάφορα διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ὕπαρξίν του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπετέλεσαν τὴν ἀρχὴν τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως. Προκειμένου δὲ εἰδικώτερον περὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, ὁ ἄνθρωπος βραδύτερον ἐδημιούργησε τοὺς ἥρωας τοῦ παλαιοτέρου δαιμονοειδοῦς τύπου, τὴν λατρείαν τῶν ὁποίων ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 36 καὶ 103 - 104) παράγει ἀκριβῶς ἐκ τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν [1], ἀλλ᾽ οἱ ὁποῖοι, νομίζομεν, δὲν εἶναι κυρίως πρόγονοι τῶν ἀνθρώπων, ὅπως αὐτὸς ἰσχυρίζεται (σ. 128), οὔτε ὅμως ἐκπεσόντες θεοί, ὅπως διὰ τὸν παλαιότερον προθεοκρατικὸν τύπον αὐτῶν θέλει ὁ Rohde (Psyche, I σ. 125), ἀλλ᾽ ἀποτελοῦσι μᾶλλον ἕνα διάμεσον σταθμὸν ἐξελίξεως τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως ἐκ τοῦ δαίμονος εἰς τὸ θεῖον.

Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὴν θεότητα ἀπὸ τὸν πονηρὸν δαίμονα ἢ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀρχικῶς ἀνώτερος βαθμὸς δυνάμεως καὶ ὑπεροχῆς, πρᾶγμα, ὅπερ καταντᾷ ἀκατανόητον ὥς τι ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀγαθοποιὸς καὶ εὐεργετικὴ πρὸς τὸν ἄνθρωπον διάθεσις, συνέπεια τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἀπονομὴ εἰς τὴν θεότητα ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφερομένου ἀνθρώπου ἀνωτέρας δυνάμεως καὶ περιωπῆς. Δηλαδὴ οὐσία τῆς θεότητος εἶναι τὸ ἀγαθόν, ὅπως οὐσία τοῦ κατωτέρου, τοῦ κυρίως δαίμονος, εἶναι τὸ κακόν. Ἐὰν δὲ ὁ ἄνθρωπος ᾐσθάνθη φυσικὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκλιπαρήσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ θεοτήτων, ὅπως ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγαθά, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθη ἡ λατρεία, ἀσφαλῶς θὰ εἶχεν αἰσθανθῆ πρωτήτερα τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του τὰ διαρκῶς ἐπικρεμάμενα ἐναντίον του κακά, περὶ ὧν ἐκάμαμεν ἀνωτέρω λόγον. Καὶ πρὸς τοῦτο ἔπρεπε νὰ στραφῇ πρὸς τὰ πρὸ τῶν θεῶν ὑπάρχοντα — ὅπως ἀνεπτύξαμεν — διὰ τὴν ἀντίληψίν του πονηρὰ πνεύματα καὶ τοὺς δαιμονας, τοὺς ὁποίους ὡς φύσει πονηροὺς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαθέσῃ εὐμενῶς πρὸς τὸν ἑαυτόν του — ὅπως καὶ ὁ Gruppe (ἐνθ. ἀν. II σ. 758. 907) τονίζει, — ἀλλὰ τῶν ὁποίων ὤφειλε νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν κακοποιὸν δρᾶσιν

1 Τοὺς ἥρωας δαίμονας τοῦ παλαιοῦ προθεοκρατικοῦ τύπου, ὅπως εἶναι οἱ δαίμονες τοῦ Ἡσιόδου δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν πρὸς τοὺς δευτερογενεῖς τοπικοὺς ἥρωας τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας (πρβλ. Rohde, Psyche I, σελ. 157, καὶ Gruppe ἐνθ. ἀν. σ. 760, ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρ᾽ Ἕλλησιν ἀντίληψιν περὶ τῶν νεκρῶν).

ἐξαναγκάζων αὐτοὺς καθ᾽ ἕνα οἱονδήποτε τρόπον εἰς ἀδράνειαν. Πρὸς αὐτὸν δὲ τὸν σκοπὸν ἐπενόησεν ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος τὴν μαγείαν μεθ᾽ ὅλων τῶν ἀποτρεπτικῶν μέσων τοῦ κακοῦ. Ἓν δὲ τῶν μέσων αὐτῶν τῆς μαγείας ἦτο ἡ χρῆσις τῶν μαγικῶν συμβόλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουσι τὰ ἀποτρόπαια τοῦ ἐπιθετικοῦ τύπου, ὡς συνδέοντα τὰς ἀφανεῖς μαγικὰς ἰδιότητας μὲ τὴν ἐπίδειξιν φυσικῆς δυνάμεως καὶ ἀγριότητος καὶ ἀντιμετωπίζοντα συνεπῶς πληρέστερον τὰ πνεύματα καὶ τὴν εἰς αὐτὰ καὶ τοὺς δαίμονας κατατετμημένην μεγάλην ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν. Προκειμένου δὲ τώρα εἰδικώτερον διὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἐκ τῶν μαγικῶν συμβόλων τὴν κορύφωσιν ἀπετέλεσε κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ὁ ἡμέτερος θηριώδης γοργόνειος φόβος καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ σχηματισθεῖσα ἀρχαϊκὴ μορφὴ τῆς ἀποτροπαίας Γοργόνος, ἡ ὁποία κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἀποτελεῖ ἁπλῶς δύναμιν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν ἐναντίον τοῦ κακοῦ· διότι εἰς αὐτὴν τὴν τακτικὴν τῆς μαγείας ἐξηκολούθουν νὰ ἐμμένωσιν οἱ ἄνθρωποι ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν ἐπινόησιν τῶν παντοδυνάμων θεῶν. Εἶναι δὲ ὁ τρόπος αὐτὸς τόσον ἐρριζωμένος εἰς τὴν λαϊκὴν ψυχολογίαν, ὥστε, ὡς γνωστόν, χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον ὄχι μόνον ὑπὸ τῶν ἀγρίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν λεγομένων πολιτισμένων, ἀλλ᾽ ἀμαθῶν καὶ δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων.

Τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς μαγείας πολὺ ὡραῖα καθορίζει ὁ L. R. Farnell εἰς τὸ Archiv f. Religionswissenschaft τοῦ 1914, λέγων σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπὶ λέξει (σ. 19) ὅτι: «ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς μαγείας εἶναι ὁ ἐξαναγκασμός, ἡ δὲ ἀρχὴ τῆς θρησκείας ταπεινὴ μετὰ σεβασμοῦ ἔκκλησις· εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ θεότης δύναται νὰ ἐκβιασθῇ, εἰς τὴν δευτέραν ἐνεργεῖ ἐλευθέρως καὶ ἐκ περιωπῆς». Εἰς τοῦτο ὅμως θὰ εἴχομεν νὰ προσθέσωμεν ἡμεῖς, ὅτι, ἐνῷ ἡ καθαρὰ θρησκεία ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν θεότητα, ἡ μαγεία ἐγεννήθη πρὸ αὐτῆς ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὴν ὕπαρξιν πονηρῶν δαιμόνων καὶ μετεδόθη κατόπιν εἰς τὰς πρὸς τὴν θεότητα σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου, ἐπελθούσης τοιουτοτρόπως μιᾶς ἀδιασπάστου ἀναμίξεως πίστεως εἰς δαίμονας καὶ μαγείας ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ πίστεως εἰς θεοὺς καὶ λατρείας ἀφ᾽ ἑτέρου, ἡ ὁποία ἀνάμιξις ἐπεκράτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν. Χαρακτηριστικὸν δὲ σχετικῶς εἶναι καὶ τὸ τοῦ Gruppe, ὁ ὁποῖος, καίπερ ἀντιδιαστέλλων τὴν δαιμονολατρείαν ἀπὸ τὴν κυρίως θρησκείαν, ἀναφέρει (ἔνθ. ἀν. II σ. 758) τὴν στενωτάτην συνύφανσιν τῆς δαιμονολατρείας καὶ τῆς μαγείας μετὰ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας διὰ νὰ δικαιολογηθῇ, διατί ἀναγκάζεται νὰ πραγματευθῇ καὶ περὶ αὐτῶν εἰς τὸ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας σπουδαῖον δίτομον σύγγραμμά του. Ἐνῷ ἡ ἀρχικὴ αὐτὴ συνύφανσις μαγείας καὶ κυρίως θρησκείας φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποβάλῃ περαιτέρω τὴν σκέψιν, ἐὰν ὡς ἀρχὴ τῆς θρησκείας δὲν θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ — ὅπως πολλοὶ παραδέχονται — ἡ ἀπωτάτη ἐκείνη στιγμή, καθ᾽ ἣν ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἀνωτέρω, φθάνει τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ὑπερφυσικοῦ.

Τὴν ἐκ τῶν κατωτέρων δαιμόνων ἐξέλιξιν τῶν θεῶν παραδέχεται καὶ ὁ ἐπιφανὴς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας Nilsson λέγων μάλιστα ἐπὶ λέξει (History of Greek Religion (1924) σ. 112): «Αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου ἐδημιούργησαν τοὺς θεούς, ἡ δὲ λατρεία εἶναι ἡ ἔκφρασις αὐτῆς τῆς ἀνάγκης. Ὁ θεὸς εἶναι δαίμων, ὁ ὁποῖος ἀπέκτησε σπουδαιότητα καὶ ὡρισμένην μορφὴν διὰ τῆς λατρείας. Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὁμοειδῶν ὄντων ἡ λατρεία ἐκλέγει ἕνα ὡς ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ τοῦτο λέγεται θεός. Ἡ πίστις ὅμως εἰς τοὺς πολυαρίθμους δαίμονας ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται». Αὐτὰ δὲ συμφωνοῦσιν ἐξ ὁλοκλήρου μὲ τὴν γνώμην ἡμῶν, ἣν ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν, ὅτι πάντως ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὸ τέρμα τῆς

ἐξελίξεως τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας καὶ ὄχι τὴν ἀρχήν, ὅπως ὁ Andrew Laug (The makiug of Religion), ὁ P. Guillaume Schmidt (L'origine de l'idée de Dieu) καὶ οἱ λοιποὶ θιασῶται τῆς τοιαύτης θεωρίας παραδέχονται, καὶ ἣν θεωρίαν ῥητῶς ἀποκρούει καὶ ὁ Nilsson εἰς τὸ περὶ μινωϊκῆς καὶ μυκηναϊκῆς θρησκείας νεώτατον (1927) ἔργον του (Minoan Mycenaean Religion σ. 250). Στηρίζονται δὲ οἱ τὰ τοιαῦτα περὶ ἀρχικοῦ θεοῦ φρονοῦντες κυρίως εἰς τὰς παρὰ τοῖς σημερινοῖς ἀγρίοις γενομένας σχετικὰς παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως, ὅπως ὁ Eduard Tylor εἰς τὸ σύγγραμμά του Primitive culture (ἐκδ. 1920) διὰ μακρῶν ἀναπτύσσει καὶ ὁ O. Kern εἰς τὸ πρόσφατον ἔργον του περὶ τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, Die Religion d. Griechen (1926) σ. 13, ἐπιμόνως τονίζει, δὲν ἀποτελοῦσιν ἐν προκειμένῳ καθόλου ἀσφαλῆ πηγήν. Ἔχει δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο πολὺ μεγάλην δι' ἡμᾶς σημασίαν ἐνταῦθα· διότι ἡ περὶ Γοργόνων καὶ Μεδούσης ὡς ἀνωτέρων θεοτήτων σφαλερὰ καθ' ἡμᾶς προκατάληψις στηρίζεται ἀπωτέρω κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν πεπλανημένην ἀρχήν, ὅτι ἡ θεότης, καὶ δὴ ὡς ἀνώτερος θεός, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ φυσικὴ τῶν τοιούτων πραγμάτων ἐξέλιξις συνετελέσθη ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ ὄχι ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ὅπως νομίζομεν ἡμεῖς καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀναπτύξεως τοῦ ζητήματος προκύπτει.

Ἐὰν τώρα θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν εἰδικώτερον, ὁποία πραγματικῶς ὑπῆρξεν ἡ ἐξέλιξις τῆς θρησκευτικῆς καταστάσεως ἐν Ἑλλάδι ἀκριβῶς πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἱστορικῆς περιόδου, χωρὶς νὰ ἀνατρέξωμεν πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν προσωπικοτήτων, δὲν θὰ εἴχομεν μὲν τὴν διάθεσιν νὰ διαφιλονικήσωμεν τὴν μεταβολήν, ἡ ὁποία φέρεται ἐπελθοῦσα τότε — ἀδιάφορον πόθεν προερχομένη — εἰς τὰ θρησκευτικὰ πράγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων διὰ τῆς ὁριστικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ συγκροτήματος τοῦ Διὸς καὶ ἔστω τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταλύσεως τοῦ συστήματος τῆς Μεγάλης Μητρὸς θεότητος τῆς γῆς, ὅπως χαρακτηριστικῶς ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν αὐτὴν ὁ M. Hoernes (Urgeschichte d. bild. Kunst σ. 57. ἐφ. ἔκδ. 1915). Θὰ ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αἱ γυναικεῖαι μυθολογικαὶ συλλήψεις τοῦ παλαιοῦ θεοκρατικοῦ καθεστῶτος, Γοργόνες, Ἐρινύες, Ἅρπυιαι κλπ. ὑπέστησαν ἀπηνῆ διωγμὸν ἐκ μέρους τῶν δορυφόρων τοῦ νέου κράτους τοῦ Ὀλύμπου, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ὁ φονεύσας τὴν Γοργόνα Μέδουσαν Περσεύς. Δὲν βλέπομεν ὅμως πῶς τοῦτο δικαιολογεῖ τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ Γοργόνες καὶ αἱ λοιπαὶ παρόμοιαι συλλήψεις ὑπὸ τὸ παλαιὸν καθεστὼς ἦσάν τι πλέον τῶν ἀπαισίων δαιμόνων καὶ φοβήτρων — ἰδίως αἱ Γοργόνες — καὶ ὅτι μάλιστα εἶχον «κυριαρχίαν ἐπὶ ζωῆς καὶ θανάτου», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Hoernes (ἔνθ. ἀν. σ. 67). Ἀφοῦ ἄλλως τε αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε ἀνωτέρας θεότητας, τὸ δὲ προολυμπικὸν θρησκευτικὸν καθεστὼς ὁ Hoernes ἀναγνωρίζει ῥητῶς ὡς μονοθεϊστικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προῆλθεν ὁ πολυθεϊσμὸς τῆς ἱστορικῆς περιόδου (σ. 58). Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ μονοθεϊστικὸν σύστημα τῆς Μεγάλης Μητρὸς δὲν χωροῦσιν ἄλλαι ἀνώτεραι θεότητες, ἀλλὰ μόνον δαιμονικαί, χθόνιαι συλλήψεις, οἷαι ἦσαν αἱ Γοργόνες καὶ κυρίως ἡ Γοργὼ Μέδουσα. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν τὸν μονοθεϊσμὸν τῆς Μεγάλης Μητρὸς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὸν φαντασθῶμεν ἁπλῶς ὡς τὸν πολυθεϊστικὸν μοναρχισμὸν τοῦ Διός, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχουσι θέσιν καὶ ἄλλοι θεοί, ἀκόμη καὶ τότε δὲν εἶναι πιθανὸν αἱ Γοργόνες καὶ συνεπῶς ἡ Μέδουσα νὰ ἦσάν τι πλέον τῶν δαιμονικῶν συλλήψεων, ἐκτὸς ἐὰν αὐτὰ τὰ πράγματα ἀπεδείκνυον τὸ ἐναντίον. Καθόσον ὑπὸ τὸ προολυμπικὸν ἐκεῖνο θρησκευτικὸν καθεστὼς φυσικὸν θὰ ἦτο — καθὰ ἀνε-

πτύξαμεν ἀνωτέρω — νὰ ἐπικρατῇ κατάστασις περισσότερον προσκειμένη εἰς τὴν δαιμονολατρείαν καὶ μία κατωτέρα ὑπὸ ἔποψιν περιεχομένου καὶ μᾶλλον δαιμονικὴ ἢ χθονία ἀντίληψις τῆς θεότητος, ὅπως τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν καὶ μινωϊκῶν μνημείων (ὅρα σχετικῶς Nilsson H. G. R. καὶ M. M. R.) [1].

Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ ἡ ὅλη ἐκείνη θρησκευτικὴ μεταβολὴ θὰ ἠδύνατο μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐνέκειτο κυρίως εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἰδέας τῆς θεότητος καὶ τὴν ἀνύψωσιν ἐν γένει κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων εἰς ἀνώτερα. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ θεοὶ καὶ αὐταὶ αἱ θεότητες τῆς γῆς, ὡς ἡ Δημήτηρ, ἡ Ἄρτεμις, μετετοπίσθησαν εἰς τὸν μᾶλλον οὐράνιον (ὅπως τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος 0,189 - 193) Ὄλυμπον, τοῦθ᾽ ὅπερ ἔχει καθαρῶς συμβολικὴν σημασίαν. Ὄχι, δηλαδή, ὅτι ἀπὸ τῆς λατρείας τῆς γῆς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μετεπήδησεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ ἡλίου ἢ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Hoernes (ἔνθ. ἀν. σ. 57) μετέβαλε κατεύθυνσιν ἀπὸ γαιοτροπικῆς εἰς οὐρανοτροπικήν, ἀλλ᾽ ἡ λατρεία τῆς γῆς συνυπάρχουσα μετὰ τῆς λατρείας τοῦ ἡλίου, ἄρα ἡ λατρεία ἐν γένει, μετετοπίσθη ἀπὸ τὴν κατωτέραν σφαῖραν τοῦ ψυχικοῦ συναισθήματος, τὸ ὁποῖον συμβολίζει τὸ χθόνιον, εἰς τὸ ἀνώτερον πνευματικώτρον ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον συμβολίζει ὁ οὐρανός. Καθ᾽ ὅσον θὰ ἦτο, νομίζομεν, παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι καὶ δὴ οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι ἐλάτρευον τὴν γῆν, παρέμειναν ἐπὶ μακρὸν ἀσυγκίνητοι ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ δὴ ἀπὸ τὸν ζωογόνον ἥλιον, ὁσονδήποτε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Kern (ἔνθ. ἀν. σ. 33 ἑφ.) ὅτι φυσικῶς μᾶλλον προσκειμένη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἦτο ἡ λατρεία τῆς γῆς· ἀφοῦ, καθὰ ὁ ἴδιος ὁ Kern (σ. 37) ἀναφέρει, τὴν βροχὴν οἱ ἀρχαῖοι ἀντελαμβάνοντο ὡς τὸ σπέρμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ οὐρανὸς ἢ ὁ ἥλιος γονιμοποιεῖ τὴν γῆν, καὶ ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ μὴ ἦτο παμπαλαία. Τοιαύτην δέ τινα συμβολικὴν σημασίαν ἴσως νὰ ἔχῃ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ περιφήμου χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μηκυνῶν παράστασις.

Πράγματι δὲ τὴν ὕπαρξιν παναρχαίας λατρείας τοῦ ἡλίου καὶ συνεπῶς τοῦ κράτους τῶν ἀνδρικῶν θεοτήτων πιστοποιοῦσι διάφορα μνημεῖα μυκηναϊκῆς καὶ μινωϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐν γένει προελληνικῆς προελεύσεως, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουσιν ἡ περίφημος ἐκ Σύρου ἀργυρᾶ ταινία (Ἀρχαιολ. Ἐφημερὶς 1899 σ. 123, 124 πίν. 10,1) καὶ ἡ ἐκ Σητείας μήτρα (Ἀρχ. Ἐφημ. 1900 σ. 25, πίν. 3), καθὼς καὶ παρόμοια τοιαῦτα τοῦ αἰῶνος τοῦ χαλκοῦ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας (ὅρα σχετικῶς J. Dechelette ἐν Rev. Archéologique, 1909 τομ. 13. σ. 308 ἑφ.). Κατὰ δὲ τὸν Kern (ἔνθ. ἀν. σ. 28) ἡ μεταβολὴ αὕτη ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπιδρομεῖς, οἱ ὁποῖοι «ἐπεχείρησαν δι᾽ ὅλων τῶν μέσων νὰ συντρίψωσι τὴν δύναμιν τῶν χθονίων, δὲν ἐδίστασαν δὲ τὰς παλαιὰς θεότητας τῆς γῆς νὰ μετατρέψωσιν εἰς οὐρανίους θεότητας».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει λοιπὸν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ παρουσία πονηρῶν δαιμόνων καὶ ἐν γένει κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων, ἅτινα ἐκπροσωποῦσι τὸ κακὸν εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκείας καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν, εἶναι τρόπον τινὰ φυσιολογικὴ καὶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ θεωρηθῶσι ταῦτα ὡς ἀρχικῶς ἁγναὶ καὶ ἀνώτεραι θεότητες, αἱ ὁποῖαι σὺν τῷ χρόνῳ ἐξεφυλίσθησαν καὶ μετετράπησαν εἰς δαίμονας, ἐκτὸς ἐὰν ὑπῆρχον εἰδικαὶ μαρτυρίαι ἀποδεικνύουσαι τὸ ἐναντίον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰς τὴν προκειμένην περί-

1 Ὁ Nilsson (M. M. R. σ. 250) ἀποκρούων τὴν μονοκρατορίαν τῆς Μητρὸς Θεότητος κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὑποθέτει ὅτι θὰ ἐπεκράτουν μᾶλλον κατ᾽ αὐτὴν «μαγεία, καὶ δαίμονες καὶ περισσότεραι θεότητες, ἐὰν ὑπῆρχον ἐν γένει θεότητες».

πτωσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀσφαλῶς δὲν συμβαίνει. Εἰδικῶς δὲ δὲν πρέπει νὰ ξενίζῃ ἡμᾶς ὁ δαιμονικὸς χαρακτὴρ τῆς Μεδούσης, ἀφοῦ, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, τοῦτο ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ὡς κανονικὴ πρώτη φάσις τῆς μυθολογικῆς ἐξελίξεως καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, πιστοποιεῖται δὲ εἰδικώτερον καὶ δι᾽ ἀνωτέρας τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου προσωπικότητας [1].

ΑΙ ΓΡΑΠΤΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ

Μεταβαίνοντες νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς Γοργόνας ὡς μυθικὰς προσωπικότητας φιλολογικῶν μαρτυριῶν βλέπομεν ὅτι ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ κυριωτέρα περὶ αὐτῶν πηγὴ εἶναι ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου. Ἔχει δὲ τὸ σχετικὸν χωρίον ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς (σ. 274 ἐφ.).

Γοργοῦς θ᾽, αἳ ναίουσι πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο
ἐσχατιῇ πρὸς νυκτός, ἵν᾽ Ἑσπερίδες λιγύφωνοι,
Σθεινώ τ᾽ Εὐρυάλη τε Μέδουσά τε λυγρὰ παθοῦσα.
Ἡ μὲν ἔην θνητή, ταὶ δ᾽ ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω,
αἱ δύο· τῇ δὲ μιῇ παρελέξατο Κυανοχαίτης
ἐν μαλακῷ λειμῶνι καὶ ἄνθεσιν εἰαρινοῖσι.
Τῆς δ᾽ ὅτε δὴ Περσεὺς κεφαλὴν ἀπεδειροτόμησεν,
ἔκθορε Χρυσάωρ τε μέγας καὶ Πήγασος ἵππος.

Ἐκ τῶν στίχων τούτων προβάλλει κυρίως ἡ συγκεντρώνουσα ὁλόκληρον τὸ ἐνδιαφέρον καὶ δημιουργὸς τοῦ ὅλου ζητήματος τῶν Γοργόνων ἐξέχουσα μορφὴ τῆς Μεδούσης.

Ἡ μαρτυρία ὅμως τῶν πάντως ἀρχαιοτέρων τοῦ Ἡσιόδου ὁμηρικῶν ἐπῶν — ἐὰν βεβαίως θεωρηθῇ ὡς γνησία, πρᾶγμα ἀμφισβητήσιμον — [2] καίτοι οὐδεμία γίνεται ἐν αὐτοῖς μνεία περὶ Μεδούσης καὶ τοῦ σχετικοῦ περὶ αὐτῆς καὶ τῶν Γοργόνων μύθου, εἶναι ἐν τούτοις δι᾽ ἡμᾶς λίαν σημαντική· καθόσον τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὡς ἀναφέροντα φοβερὰς παραστάσεις, τὸ μὲν «Γοργὼ βλοσυρῶπιν» ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος (Ἰλιὰς Λ στ. 36, πρβλ. καὶ Θ στ. 349), τὸ δὲ «Γοργείην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου» καὶ «Διὸς τέρας» ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς (Ἰλιὰς Ε στ. 741 — 42 καὶ Ὀδυσ. λ στ. 633) πιστοποιοῦσι τὴν περὶ φοβήτρου καὶ τέρατος ἡμετέραν ἀντίληψιν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἀποτελοῦσι σπουδαίαν ἐνίσχυσιν τῆς ἡμετέρας περὶ Γοργόνων ἐν γένει καὶ περὶ Γοργόνος Μεδούσης ὡς ἀρχικῶς δαιμονικῆς συλλήψεως γνώμης· καθόσον ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου συμπαράστασις τῆς Γοργόνος μετὰ τῶν ἄλλων ἀποτροπαίων συλλήψεων Δείμου, Φόβου, Ἔριδος, Ἰωκῆς κλπ. (Ἰλιὰς Ε στ. 740 καὶ Λ στ. 37) ἐπὶ ἀσπίδων καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηνᾶς ἀποδεικνύει τὴν ἐπικράτησιν κατὰ τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ καὶ δὴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀνθρωπομορφικὸν τοῦ Ὁμήρου θεολογικὸν σύστημα τῆς πρωτογενοῦς δοξασίας περὶ ὑπάρξεως φοβερᾶς δαιμονικῆς δυνάμεως, ἐναντίον τῆς ὁποίας γίνεται χρῆσις κατὰ πρωτογενῆ ἐπίσης μαγικὴν ἀντίληψιν τῶν διαφόρων ἀποτροπαίων, ἐν οἷς καὶ ἡ γοργείη κεφαλὴ ἢ Γοργώ, ὡς μετεχόντων ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς δυνάμεως, ὅπως καὶ ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 165, 167 καὶ 172), μὴ θέτων προφανῶς ἐν ἀμφιβόλῳ τὸ γνήσιον τῶν ἐν λόγῳ

1 Πρβλ. καὶ Nilsson H. G. R. σελ. 112 ἔνθα οὗτος παραδέχεται τοιαύτην προέλευσιν εἰδικῶς διὰ τὴν Ἄρτεμιν.

2 Ὅρα Gerojannis ἔνθ. ἀν. σ. 11 — 14.

ὁμηρικῶν στίχων, ἀναγκάζεται νὰ ἀναγνωρίσῃ. Ἐνῷ δὲ ἡ ἀπουσία τῆς Μεδούσης ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν δὲν ὑπονοεῖ κατ᾽ ἀνάγκην ὅτι ἡ Γοργὼ καὶ ἡ Μέδουσα εἶναι δύο διαφορετικαὶ προσωπικότητες οὔτε ἀκόμη ὅτι ὁ περὶ Περσέως καὶ Μεδούσης μῦθος ἐγεννήθη κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ χωρίζον τὸν Ὅμηρον ἀπὸ τὸν Ἡσίοδον, ἀλλὰ μᾶλλον μόνον ὅτι ὁ ἐν λόγῳ μῦθος δὲν εἶχεν ἀποκτήσει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὁμήρου τὴν μετέπειτα πανελλήνιον φήμην καὶ σπουδαιότητα, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνυψώθη ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Ἡσιόδου, καθιερώνει οὐχ ἧττον τὴν σημασίαν τοῦ φοβήτρου ὡς πρωτεύοντος στοιχείου εἰς τὴν σύλληψιν τῆς Γοργόνος — Μεδούσης, καθὼς καὶ τὴν προτεραιότητα τοῦ γοργονείου φόβου εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ σχετικοῦ τύπου τῆς τέχνης.

Τὸ γεγονὸς ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ Θεογονία οὐδὲν ἀπολύτως ἀναφέρει περὶ τοῦ τερατώδους χαρακτῆρος τῆς Μεδούσης, ἐνῷ ἡ ἔκφρασις «λυγρὰ παθοῦσα» ὑπονοεῖ μᾶλλον συμπαθητικὴν Μέδουσαν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ Μέδουσα εἴτε ὡς μυθολογικὴ προσωπικότης εἴτε ὡς τύπος τῆς τέχνης ἦτο κατ᾽ οὐσίαν διάφορος τῆς Γοργοῦς τοῦ Ὁμήρου· καθόσον ὁ ἴδιος ὁ Ἡσίοδος ἐν τῇ «Ἀσπίδι Ἡρακλέους» (στ. 230 καὶ 251 - 252) ἐξηγεῖ πῶς πράγματι ἀντιλαμβάνεται τὴν Μέδουσαν περιγράφων αὐτὴν ὡς φοβερὸν τέρας, τοῦ ὁποίου τὴν ἀποκοπεῖσαν κεφαλὴν ἀπάγει ὁ Περσεύς. Ὡς φοβεραὶ δὲ καὶ ἀπαίσιαι τὴν ὄψιν χαρακτηρίζονται καὶ αἱ ἕτεραι δύο ἀδελφαὶ Γοργόνες τῆς αὐτῆς περιγραφῆς. Καὶ ἐὰν δὲ ἀκόμη παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ «Ἀσπὶς» δὲν εἶναι γνήσιον ἔργον τοῦ Ἡσιόδου, ἡ μαρτυρία αὐτῆς ἐν προκειμένῳ θὰ ἦτο καὶ τότε λίαν πολύτιμος, καθόσον θὰ ἐδείκνυεν ὅτι διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀρχαίου συγγραφέως τῆς «Ἀσπίδος» ἡ ἀσάφεια τῆς Μεδούσης τῆς Θεογονίας ὤφειλε νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς ὁμηρικῆς συλλήψεως τῆς Γοργόνος. Τὸ τοιοῦτον δὲ ἐνισχύει καὶ ἡ παρ᾽ Αἰσχύλῳ ἀντίληψις τῶν Γοργόνων ὡς δαιμονικῶν καὶ τερατομόρφων συλλήψεων (Εὐμενίδες στ. 48: «οὔτοι γυναῖκας, ἀλλὰ Γοργόνας λέγω»).

Ἡ ἔλλειψις ὅμως τοῦ Ἡσιόδου, ὅπως διευκρινήσῃ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς φυσιογνωμίας τῆς Μεδούσης καὶ τῶν ἄλλων Γοργόνων — ὅπως ἔκαμεν ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἀσπίδος» — διὰ τὸ ὁποῖον, ὅπως μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ὁμήρου, μία ἢ δύο λέξεις, ὡς «βλοσυρῶπις» ἢ «δεινοῖο πελώρου» θὰ ἦσαν ἀρκεταί, ὀφείλεται νομίζομεν, εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μεταδίδει εἰς ἡμᾶς ὁ Ἡσίοδος διὰ τῶν σχετικῶν στίχων τῆς Θεογονίας, δὲν εἶναι ἡ γνησία μορφὴ παλαιοῦ περὶ Γοργόνων καὶ Μεδούσης μύθου, ἀλλὰ μᾶλλον κρᾶμα ἐκ διαφόρων μύθων ἀρχικῶς ἀνεξαρτήτων ἀπ᾽ ἀλλήλων, τῶν ὁποίων ἡ ἀνομοιογένεια εἶναι καταφανής, ὅπως θὰ ἀποδείξωμεν κατωτέρω.

Οὕτως ἡ ζωηρὰ ἀντίθεσις, ἰδίως ἡ διακρίνουσα τὰς τρεῖς Γοργόνας, περιγραφομένας ἁπλῶς ὡς θαλασσίας νύμφας [1], οὐδὲν ἐχούσας τὸ ἔκτροπον ἀπὸ τὴν ἀλλόκοτον προσωπικότητα τῆς Μεδούσης, τῆς θνητῆς, τῆς συνεύνου τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ ὁποία ἀπεκεφαλίσθη ἐν τέλει ὑπὸ τοῦ Περσέως, ὁπότε ἐκ τοῦ τραχήλου αὐτῆς ἐξέθορε ὁ Χρυσάωρ καὶ ὁ Πήγασος, δὲν ἀφίνει καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Περσέως καὶ τῆς Μεδούσης ἦτο ἀρχικῶς

1 Εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ σχετικῶς ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτὴρ τῶν Γοργόνων ὡς θαλασσίων νυμφῶν, ὁ ὁποῖος ὑπεσκελίσθη ἐντελῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ καὶ τῇ φιλολογίᾳ ὑπὸ τῆς Ὁμηρικῆς συλλήψεως τῆς Γοργόνος ὡς καθαρῶς ἀποτροπαίου καὶ τέρατος, ἐπέζησεν εἰς τὴν γοητευτικὴν Γοργόνα τῆς Νεοελληνικῆς λαογραφίας, τὴν ὁποίαν ἡ λαϊκὴ τέχνη παριστάνει ὡς κατὰ τὸ ἥμισυ γυναῖκα καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἰχθὺν καὶ δὴ ἁλυσίδετον, τοῦ ὁποίου καλλιτεχνικοῦ τύπου ἡ ἀρχὴ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ ξόανον τῆς θαλασσίας νύμφης Εὐρυνόμης, ὅπως περιγράφει αὐτὸ ὁ Παυσανίας (VIII. 41,6) «οὐδὲ τῆς Εὐρυνόμης τὸ ἄγαλμα εἶδον· τῶν Φιγαλέων δὲ ἤκουσα ὡς χρυσαῖ τε τὸ ξόανον συνδέουσιν ἁλύσεις καὶ εἰκὼν γυναικὸς τὰ ἄχρι τῶν γλουτῶν, τὸ ἀπὸ τούτου δέ ἐστιν ἰχθύος· θυγατρὶ μὲν δὴ Ὠκεανοῦ καὶ ἐν βυθῷ τῆς θαλάσσης ὁμοῦ Θέτιδι οἰκούσῃ παρέχοιτο ἄν τι ἐς γνώρισμα αὐτῆς ὁ ἰχθύς».

ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἐκ τοῦ μύθου τῶν Γοργόνων καὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅτι συνεπῶς ἡ Μέδουσα δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ἀρχικῶς πρὸς τὸν «εὐρυμέδοντα» θεὸν Ποσειδῶνα καὶ ὅτι ὁ τερατώδης χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀποτρόπαιος ἰδέα, ἡ ἀποκρυσταλλωθεῖσα εἰς τὴν Γοργὼ καὶ τὴν «γοργείην κεφαλὴν» τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, συνεταυτίσθη κατόπιν μετὰ τῆς Μεδούσης τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ μετεβιβάσθη ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἄλλας Γοργόνας, ὅταν οἱ σχετικοὶ μῦθοι συνεχωνεύθησαν[1]. Εἶναι δὲ ὁπωσδήποτε ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ὁ Ἡσύχιος (ἐν λ. γοργείη κεφαλή) εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ «γοργόνειον» ἢ «γοργείη κεφαλή», ὅπερ οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς Γοργόνας, ἀλλὰ σημαίνει ἁπλῶς «φόβητρον», ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἡσίοδον νὰ ἀναπλάσῃ τὸν περὶ Περσέως καὶ Γοργόνων μῦθον· καίτοι δὲν εἶναι ἀνάγκη βεβαίως νὰ πιστεύσωμεν αὐτὸν ὅτι ὁ μῦθος περὶ Περσέως καὶ Γοργόνων ἦτο πράγματι καθαρὰ ἐπινόησις τοῦ Ἡσιόδου.

Ὅτι οὔτε ὁ Ἡσίοδος οὔτε ἄλλος τις ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν εἶναι δημιουργὸς τῆς ἑλληνικῆς Μυθολογίας τοῦτο εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ἐὰν ἐν τούτοις οἱ λόγοι τοῦ Ἡσυχίου ἀντιπροσωπεύουσιν — ὅπως ἀσφαλῶς συμβαίνει — ἀρχαίαν παράδοσιν, τότε ἡ ἀναμφισβήτητος δόσις ἀληθείας, ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ἡσυχίου, εἶναι ὅτι ἡ «γοργείη κεφαλὴ» ἢ φόβος τῆς τέχνης καὶ γενικώτερον ἀπὸ μυθολογικῆς ἀπόψεως ἡ ἰδέα τοῦ ἀπαισίου δαίμονος καὶ φοβήτρου ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς συλλήψεως τῆς Γοργόνος Μεδούσης παρ᾽ ἀρχαίοις Ἕλλησι.

Ἀλλ᾽ ἐνῷ ἀποκλείομεν τὴν καθαρὰν κατὰ Ἡσύχιον ἐπινόησιν τοῦ περὶ Περσέως καὶ Γοργόνων μύθου ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἐπινόησιν ἐν γένει τοῦ μύθου αὐτοῦ ἐξ ἀφορμῆς παραστάσεως, εἰκονιζούσης ἄνδρα φονεύοντα γυναῖκα τερατοπρόσωπον, εἰσαχθείσης εἰς Ἑλλάδα ἐξ Ἀσίας κατὰ τὴν νεωτέραν θεωρίαν τοῦ Clermont Ganneau (παρὰ S. Reinach Cultes mythes et réligions vol. IV, σ. 97-100), ἢ τὴν γνώμην, ὅτι ἡ κατὰ τὴν Θεογονίαν εἰδικὴ παραλλαγὴ τοῦ μύθου προῆλθεν ἐκ παρερμηνεύσεως ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου σχετικῶν παραστάσεων ἐπὶ ἀγγείων, ὅπως ὑποθέτει ὁ Farnell Cults of the Greek States (τ. III σ. 57, ε), δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ πιστεύσωμεν ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ Θεογονία καὶ εἰδικώτερον ἡ κοσμογονία ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ἡσιόδου οἱονεὶ κωδικοποιημένη ἐν Ἑλλάδι, περίπου, ὅπως αἱ σχετικαὶ θρησκευτικαὶ δοξασίαι τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὰ γνωστὰ κείμενα τῶν πυραμίδων, καὶ ὅτι ὁ Ἡσίοδος ἁπλῶς μετέτρεψεν αὐτὴν εἰς στίχους, ὁπότε βεβαίως θὰ ἐφαίνετο ὡς ἐκ τῶν προτέρων βεβιασμένη καὶ ἀβάσιμος ἡ ἡμετέρα γνώμη, ὅτι ὁ Ἡσίοδος εἰς τοὺς ἐν λόγῳ στίχους τῆς Θεογονίας συνέρραψεν — ὄχι βεβαίως ἄνευ λόγου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω — διαφόρους μύθους διὰ νὰ ἀποτελέσῃ ἐξ αὐτῶν μίαν κατὰ τὸ φαινόμενον συνειρμένην ἑνότητα. Ἡ δὲ ἀνάγκη, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνθησαν ὅ τε Ἡσύχιος καθὼς καὶ οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, οὓς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ὅπως ἐπιζητήσωσι διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς τόσον ἀπιθάνους ὑποθέσεις τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου, ἐνισχύει τὴν γνώμην ἡμῶν, ὅτι ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ συμφύρματος διαφόρων μύθων.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς περὶ Γοργόνων μῦθος λήγει ἐκεῖ, ἔνθα ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Περσεύς, ἢ μᾶλλον ἐκεῖ, ἔνθα γίνεται ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν τριῶν

1 Καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων σῳζομένων παραστάσεων τοῦ μύθου Περσέως — Μεδούσης, ὡς τῆς γνωστῆς μετόπης ἐκ Σελινοῦντος ἢ τοῦ ἐξ Αἰγίνης ἀγγείου τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου (Cat. Nº 1682. Arch. Zeitung 1882 πιν. 9 - 10), ὁ Ποσειδῶν οὐδέποτε ἀποτελεῖ μέρος τῆς συνθέσεως, ἐνῷ παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Περσέως συνήθως εἰκονίζεται ἡ Ἀθηνᾶ, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ Ποσειδῶνος δὲν ἦτό τι ὑστερώτερον, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης.

Γοργόνων, ὅτι δηλαδὴ αἱ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀθάνατοι καὶ ἀγήρω, ἡ δὲ τρίτη ἡ Μέδουσα ἦτο θνητή. Ἡ Μέδουσα ὡς μία τῶν Γοργόνων ὤφειλε νὰ εἶναι ἀθάνατος, ἀφοῦ καὶ αἱ ἄλλαι δύο ἀδελφαὶ αὐτῆς ἦσαν ἀθάνατοι, καὶ εἶχε πολὺ ἰσχυρότερον λόγον νὰ εἶναι ἀθάνατος ἡ Μέδουσα, ἀφοῦ πρὸς αὐτὴν συνηυνάσθη κατὰ προτίμησιν ὁ Ποσειδῶν. Καὶ πολὺ περισσότερον, ἐὰν ἡ Μέδουσα ἦτο ἀληθῶς τόσον πολὺ ἀνωτέρα ἀπὸ τὰς ἀδελφάς της, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἁπλαῖ νύμφαι. Ἀλλὰ τὴν ἀθάνατον Γοργόνα πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ φονεύσῃ ὁ ἥρως Περσεύς, καὶ διὰ τοῦτο ἡ Μέδουσα μετετράπη εἰς θνητήν. Δηλαδὴ ὁ μῦθος τοῦ Περσέως καὶ τῆς Μεδούσης πρέπει νὰ ἦτο ἀρχικῶς ἄσχετος πρὸς τὸν μῦθον τῶν Γοργόνων. Τοῦτο δὲ προδίδει καὶ ἡ φράσις τῆς Θεογονίας «τῆς δ'ὅτε δὴ Περσεὺς κεφαλὴν ἀπεδειροτόμησεν», ὅπερ προϋποθέτει γνωστὴν ἱστορίαν· ἀδικαιολογήτως ὅμως, καθόσον οὐδένα περὶ τούτου ἔκαμε προηγουμένως λόγον ὁ συγγραφεύς. Ὥστε ἔχομεν δεύτερον μῦθον, τοῦ ὁποίου κύριον πρόσωπον εἶναι ὁ Περσεύς, ὅστις Περσεὺς ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Δανάης, θνητῆς γυναικός.

Ὁ δεύτερος οὗτος μῦθος διαφέρει τοῦ πρώτου εἰς δύο οὐσιώδη σημεῖα. Πρῶτον δὲν ἔχει καθόλου ἐνάλιον χαρακτῆρα, ὅπως ὁ τῶν Γοργόνων, καὶ δεύτερον ὡς ἀνάγων τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτὸν τὸν Δία φαίνεται μᾶλλον νεωτέρας κατασκευῆς. Ἀνήκει δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν μύθων τῶν διαφόρων ἡρώων, οἱ ὁποῖοι καταδιώκουσι καὶ φονεύουσι τὰ λυμαινόμενα τὴν ἀνθρωπότητα τέρατα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτοστατεῖ ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἐξ οὗ ἀσφαλῶς προκύπτει ὅτι καὶ ἡ Γοργὼ Μέδουσα ἦτο τέρας. Ὅτι δὲ ἡ ἀποκοπεῖσα κεφαλὴ τῆς Μεδούσης εἶχε κατὰ τὴν μυθολογίαν τὴν ἰδιότητα νὰ ἀπολιθώνῃ διὰ τοῦ βλέμματος τοὺς θεωμένους αὐτήν[1], τοῦτο ταυτίζει αὐτὴν πρὸς τὴν παρ' Ὁμήρῳ «Γοργείην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου», ἣν κατὰ τὸν στίχον τῆς Ὀδυσσείας (λ στ. 633) ὡς φοβερὸν ἀποτρόπαιον μετεχειρίζετο ἡ ἐν τῷ ᾅδῃ Περσεφόνη. Ὥστε δυνάμεθα τὴν Μέδουσαν τοῦ Περσέως κατὰ τὸν καθαρῶς ἀποτρόπαιον αὐτῆς χαρακτῆρα ἀσφαλῶς νὰ ταυτίσωμεν πρὸς τὴν «Γοργείην κεφαλὴν» καὶ τὴν «Γοργὼ βλοσυρῶπιν» τοῦ Ὁμήρου.

Ἀλλ' εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο μύθων ἀνάγεται ἡ ἀνάμιξις τοῦ Ποσειδῶνος; Δὲν ὑπάρχει, νομίζομεν, καμμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἀνήκει εἰς τὸν πρῶτον μῦθον τῶν Γοργόνων· διότι αἱ τρυφεραὶ σχέσεις τοῦ κραταιοῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης πρὸς τὰς θυγατέρας τοῦ θαλασσίου δαίμονος Φόρκυνος εἶναι πολὺ φυσικαί, συμβολίζουσι δὲ τὴν ἑδραίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτέρας προολυμπικῆς παραδόσεως.

Καὶ ποῖος μὲν ὑπῆρξεν ὁ καρπὸς τῶν σχέσεων τούτων τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Γοργόνος δὲν ἀναφέρει ἀπ' εὐθείας ἡ Θεογονία—παρὰ τὸν κανόνα, ὅστις ἐπικρατεῖ καθ' ὅλον τὸ ποίημα—λέγει ὅμως πλαγίως ὅτι, ὅτε ὁ Περσεὺς ἀπεδειροτόμησε τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, ἐξέθορεν ὁ Χρυσάωρ καὶ ὁ Πήγασος, οἱ ὁποῖοι ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τὰ τέκνα, τὰ ὁποῖα εἶχε συλλάβει ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος ἡ Μέδουσα· ὥστε ἔχομεν νέαν ἀνωμαλίαν. Ἐὰν ἡ Μέδουσα συνέλαβεν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, ἠδύνατο κάλλιστα νὰ γεννήσῃ ἄνευ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Περσέως. Αἱ δὲ σχέσεις τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Φόρκυνος ἀνάγονται προφανῶς εἰς μυθολογικὴν ἐποχὴν πολὺ προγενεστέραν τῶν μεταξὺ Περσέως καὶ Μεδούσης διαδραματισθέντων γεγονότων καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι φυσικὸν ἡ Μέδουσα νὰ διετέλει ἔγκυος ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος, ὅτε ἀπεκεφάλισεν αὐτὴν ὁ Περσεύς. Προσέτι δὲ κατὰ τὴν Θεογονίαν

1 Ὡς ἀρχαιόταται σχετικαὶ μαρτυρίαι ὀφείλουσι νὰ θεωρηθῶσιν ἡ παρὰ Πινδάρῳ Πυθ. X, 47, XII, 12 καὶ ἡ παρ' Αἰσχύλῳ Προμηθεύς, 798.

αἱ Γοργόνες ὑπάγονται γενεαλογικῶς εἰς τὸν αὐτὸν μυθολογικὸν κύκλον μετὰ τῶν Ἁρπυιῶν, αἵτινες εἶναι θυγατέρες τοῦ Θαύμαντος, ἀδελφοῦ τοῦ Φόρκυνος, περιγράφονται δὲ ὡς πτερωτὰ ὄντα ἁμιλλώμενα εἰς τὴν ταχύτητα πρὸς τοὺς ἀνέμους καὶ τοὺς οἰωνούς· ἀκριβῶς ὅπως εἰκονίζει καὶ τὰς Γοργόνας ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη (ὅρ. εἰκ. 3). Ἐκ δὲ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου (Π στ. 149-151) μανθάνομεν ὅτι ἡ Ἅρπυια Ποδάργη ἔτεκε «Ζεφύρῳ ἀνέμῳ» τὸν ἵππον Ξάνθον καὶ Βαλίον, ἐξ οὗ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς Μεδούσης ὑπῆρξεν ἁπλῶς νεωτέρα ἔκδοσις τῆς γεννήσεως τῶν προμνημονευθέντων ἵππων ἐκ τῆς Ποδάργης. Ἀλλὰ τότε δὲν ὑπάρχει λόγος προσφυγῆς εἰς τὴν ἐκ τῆς κεφαλῆς γέννησιν τῶν τέκνων τῆς Μεδούσης, ἀφοῦ τὸ προηγούμενον καθιερώνει τὸν κανονικὸν τρόπον τοῦ τοκετοῦ, ὅστις ἄλλως τε εἶναι καὶ ὁ ἀνεξαιρέτως ὑπονοούμενος τρόπος ὅλων τῶν μέχρι Μεδούσης γεννήσεων ἐν τῇ Θεογονίᾳ. Ἐκ τούτου δὲ δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης δὲν ἀπετέλει ἀρχικῶς ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ περὶ Μεδούσης ὡς τέρατος μύθου καὶ συνεπῶς τὸ τέρας τοῦτο τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα. Τοῦτο δὲ πιστοποιεῖ καὶ ἡ ὑστερωτέρα παραλλαγὴ τοῦ μύθου, καθ᾽ ἣν ἐκ τοῦ ἀποκεφαλισθέντος σώματος τῆς Μεδούσης ἔρρευσεν ἁπλῶς αἷμα, ἐκ δὲ τοῦ αἵματος τούτου ἐγεννήθη ὁ Πήγασος[1].

Ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ὁμήρου ἐξάγεται, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι βάσις τῆς ἰδέας τῆς Μεδούσης ὑπῆρξεν ὁ γοργόνειος φόβος· τοῦθ᾽ ὅπερ πληρέστατα συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἡμετέραν περὶ Γοργονείου θεωρίαν[2]. Ἀλλὰ πέρᾳ τούτου οὐδεμίαν περιγραφὴν τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος παρέχει ὁ Ὅμηρος εἰ μὴ μόνον ὅτι ἡ κεφαλὴ αὕτη ἦτο κεφαλὴ δεινοῦ τέρατος καὶ ὅτι τὸ βλέμμα αὐτῆς ἦτο φοβερόν. Ἡ δὲ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου οὐδὲν ἐπίσης ἀναφέρει περὶ τοῦ εἴδους τῶν Γοργόνων. Ἡ Θεογονία ὅμως περιγράφει τὰς Ἁρπυίας «αἵ ῥ᾽ ἀνέμων πνοιῇσι καὶ οἰωνοῖς ἅμα ἕπονται ὠκείοις πτερύγεσσι» (στ. 266-267). Καὶ ἐπειδή, ὡς εἴδομεν, ἡ Γοργὼ Μέδουσα καὶ ἡ Ἅρπυια Ποδάργη τοῦ Ὁμήρου κατὰ τοῦτο ταυτίζονται, ὅτι ἀμφότεραι συνέλαβον ἐν λειμῶνι καὶ ἐγέννησαν ἵππους, ἡ τέχνη ἔπλασε τὸν τύπον τῶν Γοργόνων κατὰ τὴν παρ᾽ Ἡσιόδῳ περιγραφὴν τῶν Ἁρπυιῶν τῇ προσθήκῃ τοῦ προϋπάρχοντος ἐν τῇ συλλήψει ἐκ τῆς ὁμηρικῆς περιγραφῆς γοργονείου φόβου.

Ἀλλ᾽, ὅπως ὁ Ποσειδῶν δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν Μέδουσαν καὶ τὰς Γοργόνας, ὅπως αὗται διεπλάσθησαν ἐκ τῆς ὁμηρικῆς περιγραφῆς καὶ τοῦ περὶ Περσέως μύθου ὡς ἀποτρόπαιαι Ἅρπυιαι καὶ ὡς τοιαῦται ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ἐν τῇ ὑστερωτέρᾳ Ἀσπίδι τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Ἡσιόδου, ἴσως ἀπεικασθεῖσαι πρότερον ἐν τῇ τέχνῃ, οὕτως ἐπίσης καὶ ἡ γέννησις τοῦ ἵππου ἐκ τῆς Μεδούσης δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ μύθου τοῦ Περσέως καὶ τῆς Μεδούσης, ἀλλ᾽ ἀπετέλεσε μᾶλλον ἴδιον μῦθον περὶ τῆς ἐκ θεοῦ καταγωγῆς τοῦ ἵππου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὅμως, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς Μεδούσης, τὸ τοιοῦτον δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὸν ἀρχικῶς τερατώδη καὶ ταπεινὸν χαρακτῆρα τῆς Μεδούσης.

Δὲν ὑπάρχει, νομίζομεν, καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐξημέρωσις τοῦ ἵππου κατὰ τὴν ἀπωτάτην προϊστορικὴν ἐποχὴν καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἰδίως αὐτοῦ ὡς ἵππου πολεμικοῦ ὑπῆρξε κατόρθωμα ἀνυπολογίστου σπουδαιότητος διὰ τὸν πρωτογενῆ ἄνθρωπον καὶ εἶναι πολὺ

1 Ὅρα Mythol. Vaticana, II, 131 καὶ Ovid. Metamorph. IV, 184.

2 C. Gerojannis, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 5 - 45.

φυσικὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ἵππος ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ζῷον θὰ ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀπωτάτην ἐκείνην ἐποχὴν καὶ ὅτι συνεπῶς κατόπιν ἐμυθεύθη ὅτι τὸ γένος αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τοὺς θεούς. Δὲν λείπουσι δὲ τὰ μνημεῖα τῆς παναρχαίας τέχνης τὰ πιστοποιοῦντα τὴν τοιαύτην περὶ τοῦ ἵππου θεωρίαν (Fr. Poulsen, Jahrb. d. Inst. 1911, σ. 338· L. Malten, αὐτόθι, 1914, σ. 254). Ἐκεῖθεν δὲ ἕλκουσι τὴν ἀρχὴν καὶ διάφοροι ἑλληνικοὶ μῦθοι, οἵτινες ὡρισμένους ὀνομαστοὺς ἵππους φέρουσιν ὡς τέκνα θεῶν. Ὥστε εἴτε περὶ τῶν ἀθανάτων ἵππων τοῦ Ἀχιλλέως πρόκειται, οὓς ἔτεκεν, ὡς εἴδομεν, ἡ Ἅρπυια Ποδάργη ἐκ τοῦ Ζεφύρου, εἴτε περὶ τοῦ Πηγάσου, ὅστις θεωρεῖται γόνος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Μεδούσης, εἴτε περὶ τοῦ Ἀρίονος, ὅστις τοῦ αὐτοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος ἢ Ἐρινύος ἢ Ἁρπυίας γενεαλογεῖται, ὑπὸ τὰ διάφορα ὀνόματα διαφαίνεται ὁ αὐτὸς ἀρχικὸς μῦθος τῆς θείας καταγωγῆς τοῦ ἵππου, ὅστις κατὰ διαφόρους τοπικὰς ἴσως παραλλαγὰς προσηρμόσθη εἰς διάφορα μυθολογικὰ πρόσωπα. Καὶ συνεπῶς θὰ ἦτο ἐντελῶς ἄτοπον ἐκ τῆς ἀναμίξεως ἑνὸς οἱουδήποτε μυθολογικοῦ προσώπου εἰς τὸν μῦθον τῶν ἀθανάτων ἵππων νὰ ἐξαρτηθῇ ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ ἐν γένει μυθολογικὴ ὑπόστασις καὶ σημασία τοῦ προσώπου τούτου. Καὶ δή, προκειμένου εἰδικώτερον περὶ Μεδούσης, αἱ ὑποτιθέμεναι αὐτῆς σχέσεις πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς γέννησις τοῦ Πηγάσου, ὡς μὴ ἀποτελοῦντα γνήσια στοιχεῖα τοῦ ἀρχικοῦ περὶ αὐτῆς μύθου δὲν δύνανται νὰ ἐπηρεάσωσιν οὐσιωδῶς καὶ ὁριστικῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς Μεδούσης, τοῦθ᾽ ὅπερ καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ ἐπικρατήσας αὐτῆς τύπος σαφέστατα μαρτυρεῖ (ὅρ. εἰκ. 2-4). Αἱ δὲ μεμονωμέναι παραστάσεις Μεδούσης κενταυρικῆς, ἰδίως ἡ τοῦ γνωστοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου (ὅρ. εἰκ. 20), ἣν ἡμεῖς ὡς Μέδουσαν-Ποδάργην κατωτέρω χαρακτηρίζομεν, οὐδαμῶς ἀποδεικνύουσι, καθὰ καὶ κατωτέρω ἀναπτύσσομεν, τὴν ἀρχικῶς ἱπποειδῆ φύσιν τῆς Μεδούσης, ὅπως ἰδίως ὁ U. V. Wilamowitz[1], O. Gruppe[2] καὶ L. Malten[3] παραδέχονται, ἀλλ᾽ ἀντικατοπτρίζουσιν ἁπλῶς ἐν τῇ τέχνῃ τὴν περὶ τὴν γέννησιν ἀθανάτων ἵππων σύγχυσιν τῶν διαφόρων μύθων, περὶ ἧς διαλαμβάνομεν κατωτέρω, ἥτις σύγχυσις περιλαβοῦσα ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸν μῦθον Περσέως-Μεδούσης ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ τοῦ ἀνωτέρω τύπου τῆς Μεδούσης-Ἁρπυίας-ἵππου ἐν Βοιωτίᾳ τῇ κοιτίδι τῶν περὶ Ποσειδῶνος καὶ ἵππου μύθων (πρβλ. Gruppe, ἔνθ᾽ ἀν., σ. 1180).

Κατὰ ταῦτα οὔτε αἱ Γοργόνες τῆς Θεογονίας ἦσαν ἀρχικῶς προσωποποιήσεις τοῦ ἀποτροπαίου φόβου, ὅπως διατείνεται ὁ L. Malten (Jahrb. d. Inst., 1914 σ. 184), οὔτε ἡ Μέδουσα, πρὶν καταστῇ μία τῶν Γοργόνων, ὑπῆρξεν ἀνωτάτη θεὰ ἰσότιμος τῷ Ποσειδῶνι, ὅπως ὁ αὐτὸς Malten (ἔνθ. ἀν.) καὶ ἄλλοι πιστεύουσιν. Ὄχι· αἱ Γοργόνες, ὅπως περιγράφει αὐτὰς ἡ ἀρχαιοτάτη φιλολογικὴ πηγὴ τῆς Θεογονίας, ἦσαν θαλάσσιαι θεότητες οὐδὲν τὸ ἐξαιρετικὸν καὶ τερατῶδες καὶ ἀποτρόπαιον εἰς τὸν χαρακτῆρα ἢ τὸ εἶδος αὐτῶν ἔχουσαι, εἰς μίαν δὲ ἐξ αὐτῶν ὡς θαλασσίαν νύμφην κατὰ πολὺ φυσικὸν λόγον ἀναφέρονται αἱ σχέσεις τοῦ Ποσειδῶνος ὡς θεοῦ τῆς θαλάσσης. Ἡ Μέδουσα τοῦ Περσέως ἀφ᾽ ἑτέρου ὑπῆρξε τὸ κατ᾽ ἀρχάς, ὡς ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν, ἄσχετος πρὸς τὰς θαλασσίας Γοργόνας, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως αὐτὴ κατ᾽ ἀνάγκην τέρας φοβερὸν καὶ ὡς τοιαύτη ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Γοργὼ καὶ τὴν Γοργείην κεφαλὴν τοῦ Ὁμήρου. Ἡ δὲ ἀνάγκη ἴσως τοῦ καθορισμοῦ καὶ τῆς νομιμοποιήσεως τῆς θέσεως τῆς Γοργοῦς αὐτῆς ἐν τῇ μυθολογικῇ γενεαλογίᾳ ὑπηγόρευσε τὴν ἀφομοίωσιν αὐτῆς πρὸς τὰς θαλασσίας Γοργόνας, ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ σύνδεσμος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, δὲν ἀποκλείεται δὲ

1 Griech. Tragödie, II, σελ. 227.
2 Griech. Myth. und Religion, II, σελ. 1141.
3 Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σελ. 184.

καὶ τοῦτο νὰ ὑπῆρξεν ἁπλῶς ἀποτέλεσμα συγχύσεως διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος[1]. Καὶ ἡ τοιαύτη ὑπόνοια δικαιολογεῖται, ὡς ἐν ἀρχῇ παρετηρήσαμεν, ἐξ αὐτῆς τῆς περιγραφῆς τῆς Θεογονίας, ἔνθα ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχικὴ ἀντίληψις τῶν Γοργόνων ὡς θαλασσίων νυμφῶν, ἡ δὲ παρένθεσις τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Περσέως, ἀποταμόντος τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, φαίνεται ἐντελῶς ἄσχετος καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς τὰ προηγούμενα. Ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ περιγραφὴ τῶν Γοργόνων ἐν τῇ πάντως ὑστερωτέρᾳ Ἀσπίδι Ἡρακλέους τοῦ Ἡσιόδου (στ. 230-236) δὲν ὑπενθυμίζει ποσῶς τὰς θαλασσίας συλλήψεις τῆς Θεογονίας.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τώρα αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς Μεδούσης, δὲν ἀποτελεῖ, νομίζομεν, τοῦτο τὸ παράπαν ἐμπόδιον εἰς τὴν περὶ τέρατος καὶ φόβου θεωρίαν, καθόσον «Μέδουσα» καὶ «Εὐρυμέδουσα» θὰ ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κοινὸν γυναικεῖον ὄνομα ἐν χρήσει ἄνευ ἰδιαιτέρας τινὸς σημασίας ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν τοὐλάχιστον χρόνων[2]. Ἀλλὰ καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ «Μέδουσα» ἐν προκειμένῳ σημαίνει τὴν «ἄνασσαν» καὶ «δέσποιναν» καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀκόμη δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ φέρον αὐτὸ πρόσωπον εἶναι πράγματι ὑπέροχος θεότης, ὅπως ἰδίως ὁ Wilamowitz, Gruppe καὶ Malten ἰσχυρίζονται, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐκληφθῇ ὡς εὐφημιστικὴ ὀνομασία τῆς ἀπαισίας Γοργοῦς· πολὺ περισσότερον ὅπου μία νεωτέρα παραλλαγὴ τῆς Γοργόνος - Ἐρινύος ἡ «Κάλω, μὲ τὸ στόμα τὸ μεγάλο» τῆς νεοελληνικῆς λαογραφίας, ἀποκαλεῖται εὐφημιστικῶς «Κυρὰ Κάλω», τοῦ «κυρὰ» ἰσοδυναμοῦντος προφανῶς πρὸς τὸ «Μέδουσα»[3].

Ἀλλ' ὅτι ἡ περὶ Μεδούσης μεγάλη ἰδέα, ἐφ' ὅσον στηρίζεται εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος αὐτῆς, ὅπερ θεωροῦσιν ὡς ὑποδηλοῦν τὴν ὑπέροχον αὐτῆς ἀρχικὴν φύσιν καὶ προέλευσιν, εἶναι ἐσφαλμένη καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς. Ἐὰν ἡ Μέδουσα ἦτο ἀρχικῶς σύνευνος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ ἰσότιμος αὐτῷ ἡ «Allwaltende» κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Malten (ἔνθ. ἀν., σ. 206 πρβλ. καὶ Wilamowitz, ἔνθ. ἀν., II, σ. 226 [Medusa=Fürstin] καὶ Gruppe, ἔνθ. ἀν. II, σ. 1141 [1]), διατί αὕτη νὰ ἐκπέσῃ κατόπιν ἐκ μεγάλης θεότητος εἰς ἁπλοῦν μορμολύκειον καὶ διατί νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὰς κατ' αὐτὸν ἀπαισίας Γοργόνας; Ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Malten, ὅτι δηλαδὴ ἐν τῇ Μεδούσῃ ὡς ὑπερόχῳ θεότητι ἐνυπῆρχε καὶ δευτέρα κακὴ καὶ ταπεινὴ φύσις, ἡ προσωποποίησις τῆς ὁποίας ἀπετέλεσε τὴν Γοργόνα Μέδουσαν, εἶναί τι προφανῶς βεβιασμένον καὶ ἀμαρτύρητον. Ἡ θεωρία τῆς διττῆς φύσεως, ἧς πολλὴ ἐγένετο κατάχρησις, θὰ ἠδύνατο μόνον νὰ νοηθῇ, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δευτέρα φύσις ἀναπτύσσεται ἐκ τῆς πρώτης δι' ἐξελίξεως, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῇ τίνι τρόπῳ ἐκ τῆς ἀνωτέρας καὶ ἁγνῆς θεότητος παρήχθη τὸ τέρας. Ἀλλ', ὅπως ἐν ἀρχῇ ἀνεπτύξαμεν, ὁ μὲν

1 Ὑπὲρ μιᾶς τοιαύτης γνώμης συνηγορεῖ καὶ ἡ διττὴ σημασία τῆς λέξεως «γοργὸς» παρ' ἀρχαίοις. Καὶ τὸ μὲν γοργὸς ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ ὁρμητικὸς ἐφαρμόζει εἰς τὰς Γοργόνας τῆς Θεογονίας, τὸ δὲ γοργὸς ὡς φοβερὸς ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς Γοργοῦς τοῦ Ὁμήρου. Ἐνῷ τὴν ἐπιτυχῆ ἕνωσιν τῶν δύο ἰδιοτήτων ἐκπροσωπεῖ ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος τῆς Γοργόνος-Μεδούσης ἐν τῇ τέχνῃ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς δρομαίως κινουμένης μορφῆς μετὰ τῆς ἀποτροπαίου κεφαλῆς.

2 Ὅρα Ὁμ. Ἰλ. Β, στ. 727. Ὀδύσσ. δ, στ. 627 καὶ 696 καὶ η. στ. 8· πρβλ. καὶ Παυσανίου (10, 26, 9) ὅτι μία ἐκ τῶν θυγατέρων τοῦ Πριάμου ἐλέγετο Μέδουσα.

3 Ἐσφαλμένως, νομίζομεν, ὁ F. C. Lawson (Modern Greek Folklore etc., σ. 163) μεταφράζει τὸ «Κυρὰ Κάλω» διὰ τοῦ «Laidy beautiful» (περικαλλὴς δέσποινα) καὶ θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ὑπέροχον ἀρχαίαν θεότητα δυναμένην νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν «Ἀρτέμιδα Καλλίστην». Τὸ «Κάλω» ἐκ τοῦ νεοελληνικοῦ καλός, καλὴ σημαίνει ἀγαθή, σεμνὴ καὶ εἶναι, νομίζομεν, εὐφημιστικὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ «Καλότυχες» — ὅπως ἀποκαλοῦνται παρ' ἡμῖν αἱ Νεράϊδες (νεώτεραι Ἐρινύες) — ὅπερ εἶναι προφανῶς κατ' εὐφημισμὸν ἀντὶ τοῦ «κακότυχες». Καὶ αἱ προσωνυμίαι δὲ τῶν Ἐρινύων «Σεμναὶ θεαὶ» καὶ Εὐμενίδες θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν κατὰ μέγα μέρος ὡς εὐφημιστικαί. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ φυσικωτέραν ἐξήγησιν παρὰ ἡ διπλῆ φύσις. Ἡ δυσκολία δὲ τῆς διπλῆς φύσεως ἔκαμε τὸν Hartung (Rel. u. Myth. d. Griech., III, 69) νὰ διαστείλῃ τὰς Εὐμενίδας ἀπὸ τὰς Ἐρινύας (ὅρα Gruppe, ἔνθ. ἀν. II, 764 [1]).

τρόπος, καθ' ὃν εἶναι δυνατὸν νὰ παρήχθησαν ἀρχικῶς αἱ μυθολογικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι καὶ αἱ προσωπικότητες αὐτῶν, δὲν εὐνοεῖ μίαν τοιαύτην σταδιοδρομίαν τῆς Μεδούσης, εἰδικώτερον δὲ ἡ μυθολογικὴ ἐξέλιξις τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων διδάσκει μᾶλλον τὸ ἐναντίον[1]. Ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ δύο φύσεις συνυπῆρχον ἀρχῆθεν, ἀλλὰ καὶ τότε πρόκειται περὶ ἐντελῶς διαφορετικῶν καὶ ἀνομοίων πρὸς ἄλληλα μυθολογικῶν ὄντων καὶ προσώπων, τὰ ὁποῖα καὶ ἂν φέρωνται ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα δὲν παύουσι διὰ τοῦτο νὰ εἶναι διάφορα.

Οὕτω καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτοῦ τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀφ' ἑνὸς Ζεὺς χθόνιος ἢ καταχθόνιος, μειλίχιος κλπ., δὲν πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ H. D. Müller, κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, εἰς κάθε ἀνωτέραν θεότητα ὑπάρχει καὶ δευτέρα σκοτεινὴ φύσις, ἀλλὰ περὶ διαφόρων θεοτήτων, ὅπως πολὺ ὀρθῶς παρετήρησεν ἤδη ὁ Rohde (Phyche, I, 205-206, 3), κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ «Ζεὺς» ἐνταῦθα ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ «θεὸς» καὶ συνεπῶς ὁ Ζεὺς χθόνιος δὲν εἶναι ὁ ὀλύμπιος Ζεὺς ὑπὸ ἄλλην ἰδιότητα, ἀλλὰ ἄλλος θεός, ὁ ᾍδης, ὁ μετέπειτα Πλούτων. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ τοῦ Διός, δὲν δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τῆς Μεδούσης· διότι ὁ Ζεὺς χθόνιος εἶναι θεὸς ὅπως καὶ ὁ ὀλύμπιος, ἐνῷ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς Γοργοῦς εἶναι ἀκριβῶς ὅτι δὲν εἶναι θεότης, ἀλλὰ κατωτέρα δαιμονικὴ σύλληψις· δηλαδὴ — ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἐν ἀρχῇ — ἀντίθεσις τῆς θεότητος. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρμοῦ, ὁ ὁποῖος φέρεται καὶ ὡς χθόνιος, καὶ τὸ τῆς Δήμητρος χθονίας (Παυσ. 2, 35, 4 καὶ 3, 14, 2) δὲν ἔχουσι καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν περίπτωσιν τῆς Γοργοῦς Μεδούσης· διότι ἐκεῖ πρόκειται περὶ ἀνωτέρων θεοτήτων, εἰς τὸς ὁποίας, ὅπως γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Παυσανίου καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐκ μνημείων τῆς τέχνης, καὶ ὑπὸ τὰς χθονίους αὐτῶν ἰδιότητας ἀπενέμετο λατρεία.

Κυρία αἰτία ὅμως τῆς συγχύσεως ταύτης περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς Μεδούσης εἶναι προφανῶς, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ ἀνεφέραμεν, αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος γεννηθεὶς ἵππος. Ὁ Ποσειδῶν ὅμως δὲν φέρεται μόνον ἐκ τῆς Μεδούσης γεννήσας τὸν Πήγασον, ἀλλ' εἶναι καὶ πατὴρ τοῦ Ἀρίονος ἢ Ἐρίονος (Ἰλιὰς Ψ, 346), ὃν κατ' Ἀρκαδικὴν παράδοσιν ἐγέννησεν ἐκ τῆς Θελπουσίας Δήμητρος - Ἐρινύος, μεταμορφωθείσης εἰς ἵππον, «ἵππῳ καὶ αὐτὸς εἰκασθεὶς» (ὅρ. Παυσανίου VIII, 25, 4-6). Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς Δήμητρα - Ἐρινύν, δηλ. ἀποτρόπαιον, καὶ Δήμητρα ἵππον καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀποτρόπαιον Μέδουσαν γεννήσασαν ἵππον, ἄρα καὶ αὐτὴν ἵππον, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι Μέδουσα καὶ Δημήτηρ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον καὶ συνεπῶς ὅτι ἡ Μέδουσα ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ὄχι τέρας καὶ φόβητρον, ἀλλὰ θεότης ὑπέροχος. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εἶναι σαθρόν, καὶ ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ὄντως ὁ Ποσειδῶν ἐγέννησεν ἐκ τῆς Δήμητρος τὸν Ἀρίονα. Κατὰ τὸν Θελπούσιον μῦθον, ὅπως ἀναφέρει αὐτὸν ὁ Παυσανίας, τὴν ἰδιότητα τῆς Ἐρινύος προσέλαβεν ἡ Δημήτηρ, ἀκριβῶς διότι συνέλαβε καὶ ἐγέννησεν ἵππον. Ἐὰν δὲ ἡ Δημήτηρ ἐκπεσοῦσα ἐξωμοιώθη πρὸς Ἐρινὺν καὶ Γοργόνα, οὐδαμῶς ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ἡ Γοργὼ Μέδουσα ὑπῆρξεν ἀρχικῶς ὅ,τι καὶ ἡ Δημήτηρ. Τοὐναντίον δὲ τὸ ὅτι ἡ Δημήτηρ συνευρεθεῖσα ὡς ἵππος τῷ Ποσειδῶνι καὶ γεννήσασα ἵππον κατέστη διὰ τοῦτο Ἐρινὺς σημαίνει ὅτι ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς Μεδούσης — ὅτι δηλ. ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος τὸν Πήγασον — εἰς τὴν ὁποίαν στηρίζεται ἡ περὶ αὐτῆς μεγάλη ἰδέα, ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς διὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων τι τὸ ταπεινωτικὸν καὶ ἀναξιοπρεπὲς καὶ ἀσυμβί-

1 Πρβλ. καὶ Nilsson H. G. R., σ. 112, καὶ ὁ Gruppe δὲ (ἔνθ. ἀν. σ. 769) ἐπίσης μίαν τοιαύτην ἐξέλιξιν παραδέχεται ῥητῶς διὰ τὸν Ἄρην.

βαστον πρὸς τὸ γόητρον τῆς ὑπερτέρας θεότητος, ἁρμόζον δὲ εἰς ὑποδεέστερα μυθολογικὰ ὄντα, οἷαι αἱ Ἅρπυιαι, αἱ Ἐρινύες καὶ αἱ Γοργόνες. Ὥστε καὶ ἐκ τῶν σχέσεων πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἐκ τῆς ἐξ αὐτοῦ γεννήσεως ἵππου — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν πιστοποιεῖται ὑπὸ τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου — καὶ ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἑνὸς μύθου καὶ ἑνὸς προσώπου, πάλιν δὲν προκύπτει τι τὸ ὑπέροχον διὰ τὴν Μέδουσαν.

Ἀλλ᾽ ὅσα πάλιν περὶ Δήμητρος-Ἐρινύος ἀναφέρει ὁ Παυσανίας δὲν φαίνεται νὰ ἀποδίδωσι πιστῶς ἀρχαῖον καὶ γνήσιον μῦθον, ἀλλ᾽ εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερον κατασκεύασμα, ἐν τῷ ὁποίῳ συγχέονται πρόσωπα καὶ πράγματα. Οὕτως ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων περὶ Ἀρίονος πηγῶν, ἅς ἀναφέρει αὐτὸς ὁ Παυσανίας (VIII, 25, 4, ἑφ.), οὐδεμία ποιεῖται μνείαν τῆς Δήμητρος. Ἀλλ᾽ ἡ μὲν ἀρχαιοτέρα ὅλων πηγὴ ἡ Ἰλιὰς τοῦ Ὁμήρου λέγει περὶ Ἀρίονος εἰς Ψ, 346 ἁπλῶς ὅτι «ἐκ θεόφιν γένος ἦεν», ὅπερ σχολιάζων ὁ Εὐστάθιος ἐξηγεῖ ὅτι ὁ Ἀρίων «κατὰ τὸν μῦθον Ποσειδῶνος καὶ Ἁρπυίας ἢ Ἐρινύος γενεαλογεῖται[1]. Ἡ δὲ Θηβαῒς διαλαμβάνει ὅτι ὁ Ἄδραστος ἔφευγεν ἐκ Θηβῶν

«εἵματα λυγρὰ φέρων σὺν Ἀρείονι κυανοχαίτῃ»,

τοῦ ἐπιθέτου ὑπαινισσομένου, καθὰ ὁ Παυσανίας ὀρθῶς παρατηρεῖ, τὸν κατ᾽ ἐξοχὴν κυανοχαίτην θεὸν Ποσειδῶνα ὡς πατέρα τοῦ Ἀρίονος. Ἐνῷ κατ᾽ Ἀντίμαχον Ἀρίονα τὸν Θελπουσαῖον αὐτὴ ἡ Γῆ ἀνέδωκεν. Ὥστε περὶ Ἀρίονος ὡς ἀθανάτου ἵππου δύο οὐσιωδῶς διάφοροι μῦθοι φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον παρ᾽ ἀρχαίοις, ἢ ὅτι ἀνέδωκεν αὐτὸν ἡ Γῆ, ἦτο δηλαδὴ γηγενής, ἢ ὅτι ἐγεννήθη ἐκ θεῶν καὶ δὴ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἁρπυίας — ὅπως ὁ Ξάνθος καὶ Βαλίος ἐκ τῆς Ποδάργης — ἢ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἐρινύος διὰ τὸν ἀπαίσιον αὐτῆς χαρακτῆρα· ὄχι ὅμως ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος, ὅπως φέρεται εἰς τὴν κατὰ Παυσανίαν ἐν Θελπούσῃ τῆς Ἀρκαδίας ἐπιχωριάζουσαν παράδοσιν.

Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἴδιον Παυσανίαν (VIII, 42, 1, ἑφ.) ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ οἱ Φιγαλεῖς εἶχον τὴν αὐτὴν περὶ Ποσειδῶνος καὶ Δήμητρος παράδοσιν, μὲ τὴν οὐσιώδη ὅμως καὶ λίαν σημαντικὴν διαφοράν, ὅτι καρπὸς τῶν τρυφερῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων ὑπῆρξεν ἡ Δέσποινα καὶ ὄχι ἵππος. Ἐὰν δὲ λάβωμεν προσέτι ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι κατὰ τὴν Θελπουσίαν παράδοσιν πλὴν τοῦ Ἀρίονος ἡ Δημήτηρ ἐγέννησεν ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ κόρην (Παυσ. VIII, 25, 5), δυνάμεθα μετ᾽ ἀσφαλείας νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται προφανῶς περὶ συγχύσεως καὶ συγχωνεύσεως δύο διαφόρων εἰς τὸν Ποσειδῶνα ἀναφερομένων μύθων, ἤτοι τοῦ βοιωτικοῦ μύθου τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος γεννήσεως τῆς Περσεφόνης καὶ τοῦ μύθου τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἐρινύος-Ἁρπυίας γεννήσεως τοῦ Ἀρίονος[2]. Ἡ δὲ σύγχυσις τῶν δύο μύθων ἐπέφερε φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ σύγχυσιν τῶν δύο μητέρων, Δήμητρος καὶ Ἐρινύος ἢ μᾶλλον Ἁρπυίας[3]. Συνεπείᾳ δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης μετεδόθη ὁ ἱππόμορφος χαρακτὴρ εἰς τὴν Δήμητρα· διότι ἄλλως εἶναι δυσεξήγητον, διατί ὁ Ποσειδῶν τῶν Φιγαλέων

1 Ἐν δὲ Schol. Homer. Il. Ψ (23), στ. 346 (edit. Bekkeri) ἀναγινώσκομεν: «Οἱ νεώτεροι Ποσειδῶνος καὶ Ἁρπυίας αὐτὸν γενεαλογοῦσιν, οἱ δὲ ἐν τῷ κύκλῳ Ποσειδῶνος καὶ Ἐρινύος.

2 Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης εἶναι καὶ τὸ ἀρχαῖον σχόλιον (Schol. Hom. Il., Ψ, 346, Edit. Bekker), ἔνθα ἡ γέννησις τοῦ Ἀρίονος ἀναφέρεται εἰς τὴν Βοιωτίαν. «Ποσειδῶν ἐρασθεὶς Ἐρινύος καὶ μεταβαλὼν τὴν αὑτοῦ φύσιν εἰς ἵππον ἐμίγη κατὰ Βοιωτίαν παρὰ τῇ Τιλφούσῃ κρήνῃ, ἡ δὲ ἔγκυος γενομένη ἐγέννησεν ἵππον, ὃς... ἐκλήθη Ἀρίων.

3 Ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Ποσειδῶνος εἰς ἵππον προϋποθέτει ἱππόμορφον νύμφην, ὅπως τοιαῦται φαίνεται ὅτι ἦσαν αἱ Ἅρπυιαι, αἱ βοσκόμεναι εἰς τοὺς λειμῶνας κατὰ τὸν Ὅμηρον.

συνευρέθη πρὸς τὴν Δήμητρα ὡς ἵππος, ἀφοῦ ἐκ τῆς ἑνώσεως αὐτῆς ἐπρόκειτο νὰ γεννηθῇ καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος θεότης, ἡ Δέσποινα[1].

Βεβαίως τὴν ὁμοιότητα τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν ἀνωτέραν θεότητα Δήμητρα ἕνεκα τῆς ὑπ' ἀμφοτέρων γεννήσεως ἵππων ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος κατὰ τὴν μυθολογίαν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀποκρούσωμεν πολὺ εὐκολώτερον, ἐὰν τὸν ἀρκαδικὸν μῦθον περὶ γεννήσεως ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἵππου ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος θεωρήσωμεν, ὅπως μετὰ τόσης πεποιθήσεως ἰσχυρίζεται ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 65), ὡς καθαρῶς αἰτιολογικόν[2], ὀφειλόμενον εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐν Φιγαλίᾳ ἡ Δημήτηρ εἰκονίζετο ὡς ἔχουσα κεφαλὴν ἵππου· ἀποφεύγομεν ὅμως νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῆς τόσον εὐκόλου αἰτιολογικῆς τῶν μύθων ἐξηγήσεως, διότι δι' αὐτῆς κόπτεται κυρίως ὁ δεσμός· δὲν λύεται. Καὶ πράγματι εἰδικῶς εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν θὰ παρέμενε πάντως ἀνεξήγητον, διατί τὸ ἐν λόγῳ ξόανον τῆς Δήμητρος ἐν Φιγαλίᾳ εἶχε κεφαλὴν ἵππου. Ὅτι δὲ τοῦτο, δηλαδὴ ἡ ἱπποκέφαλος Δημήτηρ, εἶναι «ἀνάμνησις τῆς παραστάσεως τῶν θεῶν ὑπὸ μορφὴν ζῴων», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Nilsson, τοῦτο ἀποτελεῖ ἁπλῆν ὑπόθεσιν, χωρὶς μεγάλην ἀξίαν ἐν προκειμένῳ· ἐφ' ὅσον τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν εἶναι εἰς ἡμᾶς ἀδύνατον νὰ ἀποδείξωμεν. Ἐὰν δὲ ἡ ὕπαρξις τῆς ἱπποκεφάλου Δήμητρος ἐν Φιγαλίᾳ εἶχε δώσει ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ μύθου περὶ τῶν σχέσεων τῆς Δήμητρος μετὰ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν γεννήσεως ἵππου, θὰ ἔπρεπε κατὰ φυσικὸν λόγον τὴν τοιαύτην παραλλαγὴν τοῦ μύθου νὰ συναντήσωμεν ἐν Φιγαλίᾳ. Ἀντὶ τούτου ὅμως τὸν μύθον τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος γεννήσεως τοῦ ἵππου ἀπαντῶμεν ἐν Θελπούσῃ, ἐνῷ ἐν Φιγαλίᾳ ἡ Δημήτηρ φέρεται γεννήσασα τὴν Δέσποιναν. Ἀλλὰ καὶ πλὴν τούτου τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μῦθος τῶν σχέσεων Ποσειδῶνος καὶ Δήμητρος καὶ δὴ μὲ καρπὸν τῶν σχέσεων αὐτῶν τὴν Κόρην ἀπαντᾷ καὶ ἐν Βοιωτίᾳ, ἡ ὁποία ὡς εὑρισκομένη πλησίον εἰς τὴν θεωρουμένην ὡς κοιτίδα τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος Θεσσαλίαν καὶ ἐγγύτατα πρὸς τὸ κέντρον τῆς λατρείας αὐτῆς τὴν Ἐλευσῖνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὤφειλε τὸν σχετικὸν μῦθον εἰς τὴν ἀπόκεντρον καὶ πολὺ δευτερευούσης σχετικῶς σπουδαιότητος Ἀρκαδίαν[3], καθιστᾷ λίαν ἀπίθανον τὴν γνώμην, ὅτι ὁ μῦθος αὐτὸς εἶναι ὑστερώτερον ἐπινόημα καὶ ὅτι ἡ γένεσίς του ὀφείλεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἐν Φιγαλίᾳ ἱπποκέφαλον ξόανον τῆς Δήμητρος, καὶ ἀποδεικνύει μᾶλλον ὅτι ὁ μῦθος προϋπῆρχε καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλεται τὸ ἱπποκέφαλον ξόανον, ὅπως ὀρθῶς παραδέχεται καὶ ὁ Παυσανίας (VIII, 42,4). Ὁ μῦθος ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι γνήσιος καὶ προῆλθεν ἐκ τῆς συγχύσεως ἄλλων ἀρχαιοτέρων μύθων, ἀναφερομένων εἰς τὸν Ποσειδῶνα.

Ἀλλὰ τίς ἦτο ὁ Ποσειδῶν καὶ τίς ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἵππον; Καίτοι ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περὶ Ποσειδῶνος ἀντίληψις εἶναι ἡ παρ' Ὁμήρῳ ὡς θεοῦ

1 Ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι σοβαροὶ ἐρευνηταί, ὡς ἀναφέρει ὁ Gruppe (ἔνθ. ἀν. II. 764. [1]), ἐν οἷς ὁ Welcker (Griech. Götterl. II 391), ὁ K. D. Müller (Myth. Gr. St. II σ. 414) κλπ., θεωροῦσι τὸν σύνδεσμον μεταξὺ Δήμητρος καὶ Ἐρινύος ὥς τι ὑστερώτερον. Ἐνῷ ὁ Wilamowitz (Gr. Tragöd. II.[2] 255 [2]) διαφιλονικεῖ τὴν Τιλφουσίαν περὶ γεννήσεως τοῦ Ἀρίονος παράδοσιν. Ὁ δὲ Hartung ἐννοεῖ (Rel. u. Myth. d. Gr. III, 69) νὰ διακρίνῃ τὰς Ἐρινύας ἀπὸ τὰς Εὐμενίδας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ θεότης τῶν Ἐρινύων κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν θεωρηθῇ ἀναμφισβήτητος, καὶ τοῦτο δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόδειξις κατ' ἀναλογίαν ἀνωτέρας Μεδούσης· καθόσον ἡ θεοποίησις τῆς Ἐρινύος ἀποτελεῖ τὸ τέρμα μιᾶς ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω σταδιοδρομίας, ὅπως πολὺ ὀρθὰ τονίζει ὁ Gruppe (σ. 768 - 769)· ἐνῷ οἱ ὁμιλοῦντες περὶ ἀνωτέρας Γοργόνος Μεδούσης ἰσχυρίζονται ἀκριβῶς τὸ ἀντίστροφον (ὅρα καὶ Wilamowitz, Griech. Trag. II 227).

2 Ὡς αἰτιολογικὸν μῦθον παραδέχεται τὰ λεγόμενα ἐν Θελπούσῃ περὶ τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Δήμητρος γεννήσεως ἵππου καὶ ὁ W. Immerwahr, Die Culte und Mythen Arkadiens (1891 σ. 118).

3 Ὅτι ἀντιθέτως φυσικὸν εἶναι νὰ μετεδόθησαν ἐκ Βοιωτίας εἰς τὴν Ἀρκαδίαν τὰ διάφορα εἴδη τῆς σχετικῆς λατρείας (ὅρα σχετικῶς Gruppe, ἔνθ. ἀν. I. σ. 199 - 200).

τῆς θαλάσσης, ἐν τούτοις αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ποσειδῶνος ἐπίθετα παρ' Ὁμήρῳ «γαιήοχος», «ἐνοσίγαιος», «ἐνοσίχθων», παριστάνοντα αὐτὸν ὡς κυρίαρχον τῆς γῆς, συνηγοροῦσι μᾶλλον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ὁ Ποσειδῶν δὲν ἦτο τὸ κατ' ἀρχὰς κυρίως θεὸς τῆς θαλάσσης[1]. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἡμεῖς θὰ ἤμεθα διατεθειμένοι νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν Ποσειδῶνα ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν θεὸν τῆς γῆς[2] ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Δία, ὅστις ὡς ὑπερτάτη θεότης τοῦ σύμπαντος καὶ θεότης τοῦ φωτὸς ἑδρεύει εἰς τοὺς οὐρανούς. Ἡ δὲ ἀντίθεσις τῶν προειρημένων ἐπιθέτων τοῦ Ποσειδῶνος πρὸς τὸ χαρακτηριστικὸν «νεφεληγερέτα» τοῦ Διὸς ἐνισχύει μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν. Ὡς θεὸς δὲ τῆς γῆς ὁ Ποσειδῶν εἶναι καὶ θεὸς τῆς θαλάσσης — ἥτις ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς γῆς — ὅπως ὡς τοιοῦτος κατέληξεν ἀποκλειστικῶς νὰ θεωρῆται. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μεταφορικῆς ἀντιλήψεως τῶν κυμάτων ὡς καλπαζόντων ἵππων καὶ τῶν νεφῶν, ἅτινα ὑπὸ τῆς τρικυμίας ὠθούμενα ὁμοιάζουσι πρὸς τρέχοντας ἵππους[3], διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν σύνδεσμον τοῦ ἵππου πρὸς τὸν Ποσειδῶνα. Ὁ ἵππος συνεδέθη ἀρχικῶς πρὸς τὸν γαιήοχον Ποσειδῶνα ὡς γηγενής, συμβολίζει δὲ ἴσως τὴν ἕνωσιν τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν. Ὁ ἵππος τρέχων κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πετᾷ — ὅπως καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ἡ ποιητικὴ φαντασία τοῦ λαοῦ λέγει περὶ ἵππου τρέχοντος ἀπὸ ῥυτῆρος ὅτι «ἐπετοῦσε μὲ τὰ πουλιὰ» — πετῶν δὲ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς οὐρανούς. Ἴσως δὲ εἰς τοιαύτην τινὰ ἀντίληψιν ὀφείλεται ἀρχικῶς καὶ ἡ ἐπίνοια τοῦ πτερωτοῦ ἵππου ἐν τῇ τέχνῃ. Ἀντιθέτως τὴν ἕνωσιν τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν συμβολίζει τὸ πτηνὸν καὶ δὴ τὸ ὑψιπετέστερον πάντων τῶν πτηνῶν ὁ ἀετός, ὅστις κάμνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κατοικεῖ εἰς τοὺς οὐρανούς, ὁπόθεν που καί που κατέρχεται εἰς τὴν γῆν· διὸ καὶ ὁ ἀετὸς εἶναι τὸ ἀχώριστον σύμβολον τοῦ Διός. Εἶναι δὲ πολὺ φυσικὸν ὁ ἵππος νὰ συμβολίζῃ οὐ μόνον τὸν σύνδεσμον τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς πρὸς τὸν Ἅδην· ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Ποσειδῶν, οὗτινος ἡ στενὴ σχέσις πρὸς τὸν Πλούτωνα εἶναι γνωστή, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς συνδέων τὰς ἄνω τὰς οὐρανίους πρὸς τὰς κάτω ἢ χθονίους θεότητας ὡς θεὸς κατ' ἐξοχὴν γαιήοχος καὶ ἐπίγειος. Τὴν δὲ ἀποδιδομένην εἰς τὸν ἵππον διττὴν ταύτην ἰδιότητα ἀντιπροσωπεύουσι τρόντι ἐξ ἡμισείας οἱ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος προελθόντες ἵπποι, ὁ μὲν ἐκ τῆς Ἐρινύος γεννηθεὶς Ἀρίων, μετὰ τοῦ ἐπιβαίνοντος αὐτοῦ Ἀδράστου ἐξαφανισθείς, καθὰ ὁ Wilamowitz πολὺ ὀρθῶς συμπεραίνει[4], εἰς τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ὁ δὲ ἐκ τῆς Μεδούσης Πήγασος κατὰ τὴν Θεογονίαν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πινδάρου καὶ Εὐριπίδου ἀνελθὼν εἰς τὸν Ὄλυμπον[5].

Καθὰ ὅμως ἀνωτέρω διετυπώσαμεν, τὸ ἀποδίδειν ὑπερφυσικὰς ἰδιότητας εἰς τὸν ἵππον εἶναί τι πολὺ προγενέστερον τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα καὶ ἴσως εἶναι πολὺ προγενέστερον καὶ αὐτοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, καθόσον ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἵππου ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοὐλάχιστον ὡς τροφῆς ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀπωτάτην παλαιολιθικὴν ἐποχήν, — ὅπως ἀποδεικνύουσιν αἱ ἐπὶ ὀστῶν ζῴων ἐγχάρακτοι παραστάσεις ἵππων, αἱ ἐκ σπηλαίων τῆς Μαγδαληναίας ἐποχῆς προερχόμεναι[6], — ἡ δὲ ἐξημέρωσις αὐτοῦ δὲν θὰ ἐβράδυνε

1 Ὅρα E. N. Meyer ἐν Roscher's Myth. Lex. «Poseidon» σελ. 2789.

2 Τοῦτο σημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα Ποσειδῶν κατὰ τὸν P. Kretschmer Glotta I (1909) σ. 27 ἑφ. — ὅπως παρατηρεῖ ὁ O. Kern, ἔνθ. ἀν. σελ. 44 — Πότις - Δᾶς (Δαμάτηρ).

3 E. N. Meyer, ἔνθ. ἀν. σελ. 2799.

4 Ὅρα L. Malten, Das Pferd im Todtenglauben ἐν Jahrb. d. Inst. 1914 σελ. 202· καὶ U. v. Wilamowitz Griech. Tragöd. II. 226[3], καὶ I 192[1].

5 Ὅρα Πίνδ. Ὀλυμπ. Β. 92, Εὐριπίδου Βελλεροφόντης, ἀποσπ. ἐν Ἀριστοφάνους Εἰρήνῃ στ. 722.

6 Ὅρα M. Hoernes, Die Urgeschichte des Menschen σελ. 191, εἰκ. 71.

νὰ ἐπέλθῃ. Ἐν τούτοις δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Ποσειδῶν ὑποκατέστησε τὸν ἵππον εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἀνθρώπων ὡς «Ποσειδῶν ἵππος», ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Wilamowitz (ἔνθ. ἀν. σ. 227[1]· πρβλ. καὶ Nilsson H. G. R. σ. 65)· πρῶτον, διότι ἡ δοξασία περὶ ὑπερφυσικῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἵππου καὶ ἡ τοιαύτη αὐτοῦ προέλευσις δὲν συνεπάγεται κατ᾿ ἀνάγκην λατρείαν, περὶ ἧς οὐδὲν βέβαιον μνημεῖον ἑλληνικῆς προελεύσεως, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀσφαλῶς μαρτυρεῖ. Αὐτὰ δὲ τὰ μυκηναϊκὰ καὶ μινωϊκὰ μνημεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἡ περὶ ζῳολατρείας θεωρία[1], μᾶς διδάσκουσιν ἀπ᾿ ἐναντίας ὅτι δὲν πρόκειται κυρίως περὶ λατρείας ζῴων, ἀλλὰ περὶ λατρείας θεῶν ἢ δαιμόνων, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ζῷα ὡς ἱερὰ τῶν θεῶν ἐπέχουσι θέσιν ἁπλῶν συμβόλων[2]. Τοῦ Ποσειδῶνος δὲ ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ φυσιογνωμία — ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν παραδεχθῶμεν περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἵππου ἐν Ἑλλάδι καὶ εἴτε αὐτὸν θεωρήσωμεν ἐλθόντα ἐξ Ἀσίας εἴτε ἐξ Εὐρώπης — παρουσιάζεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τόσον πλήρης ὑπὲρ πᾶν μέτρον καὶ πάντα περιορισμόν, ὃν κατ᾿ ἀνάγκην συνεπάγεται ἡ ἐκ τοῦ ἵππου ἐξέλιξις, ὥστε δὲν ἀπομένει καμμία ἀμφιβολία ὅτι οὗτος ἐγνώσθη ἐν Ἑλλάδι ὡς θεὸς τέλειος εἰσαχθεὶς ἴσως ἔξωθεν, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι θεοί, ἣν γνώμην ἐνισχύει ὁπωσδήποτε καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου (II, 50 καὶ 145 - 147), καίτοι ἐν ταῖς λεπτομερείαις δὲν δύναται αὕτη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀξιόπιστος. Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη βεβαίως καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπὸ τῶν πρωτογενῶν ἀνθρώπων ἐξευμενίσεως ἢ μᾶλλον ἀποτροπῆς ὡρισμένου δαίμονος νὰ συνετέλεσεν, ὅπως δοθῇ εἰς τὸν δαίμονα αὐτὸν αἰσθητὴ μορφὴ καὶ δὴ μορφὴ ἵππου, καὶ ὁ Ποσειδῶν νὰ διεδέχθη καὶ αὐτὸν τὸν «ἱπποδαίμονα», ὅπως θέλει ὁ Kern (ἔνθ. ἀν. I, σ. 18)· ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει λατρείαν ἵππου καὶ ζῳολατρείαν ἐν γένει, ὅπως παραδέχεται ὁ Kern (σ. 17, ἐφ.).

Ἡ ἀνωτέρω δὲ γνώμη τοῦ Wilamowitz περὶ Ποσειδῶνος τότε μόνον θὰ ἐπεβάλλετο, ἐὰν ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι πρὸ τῆς γενικῆς καθιερώσεως τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι καθαρὰ ζῳολατρεία καὶ δὴ ὡς ἄμεσος ἐξέλιξις τοτεμισμοῦ. Ἀλλὰ παρ᾿ ὅλας τὰς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἀναφαινομένας θρησκευτικὰς συνηθείας καὶ δεισιδαιμονίας, αἵτινες ἐπιπολάζουσαι ἰδίως ἐν Ἀρκαδίᾳ φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ὡς ἀναμφισβήτητα λείψανα ζῳολατρείας ἢ τοτεμισμοῦ[3], οὔτε ἐκ τῶν μνημείων καταφαίνεται ὅτι τοιαύτη τις κατάστασις ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν οὔτε ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλλήνων συγγραφέων.

Οὕτω πλὴν τοῦ Ὁμήρου καὶ ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσιόδου οὐδὲν ἴχνος τοτεμισμοῦ ἢ ζῳολατρείας ἀφίνει νὰ διαφαίνεται εἰς τὸ βάθος τοῦ θεογονικοῦ καὶ κοσμογονικοῦ αὐτῆς συστήματος, ὁ δὲ Ἡρόδοτος πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν διαφόρων θεῶν ἐξ Αἰγύπτου, ἥτις ὑπῆρξε πάντως προγενεστέρα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π. Χ., ἐλατρεύοντο ἐν Ἑλλάδι ἀπρόσωποι θεότητες (II, 50 - 52). Οὐδὲν δὲ περὶ ζῳολατρείας ἐν Ἑλλάδι ἀναφέρει· ἐνῷ ὁ ἴδιος λεπτομερῶς περιγράφει τὰ ζῳολατρικὰ καὶ ἴσως ἀρχικῶς τοτεμιστικὰ ἔθιμα τῶν Αἰγυπτίων (ἔνθ. ἀν. 40 - 47). Ἐὰν δὲ ληφθῇ ἐπὶ πλέον ὑπ᾿ ὄψιν ὅτι καὶ προκειμένου περὶ τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐλατρεύοντο ὑπὸ μορφὴν ζῴων, σοβαροὶ ἐρευνηταὶ (Budge, The gods of the Egyptians, I, σ. 29, ἐφ. πρβλ. καὶ Lewis Spence, Myths and Legends

1 Ὅρα καὶ A. B. Cook ἐν J. Hell. Studies τόμ. XIV (1894).

2 Ὅρα C. J. Evans Mycenaean Tree und Pillar cult ἐν J. H. St. τόμ. XXI (1901)· πρβλ. καὶ G. Karo Altkretische Kulstaten ἐν Archiv f. Religionswiss. 1904.

3 Ὅρα σχετικῶς S. Reinach, Cultes mythes et religions I, σ. 16, ἐφ., πρβλ. καὶ Wilamowitz ἔνθ. ἀν., II, 227. Παυσανίας VIII, 2, 6 καὶ Frazer, Pausanias vol. IV, σ. 189.

of anc. Egypt (1922) σ. 271-292) ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ λατρεία ὠφείλετο εἰς τὴν ἰδιότητα αὐτῶν ὡς θεῶν καὶ ὄχι ὡς τοτέμ, τότε βέβαια καθίστανται ἀκόμη περισσότερον ἀπίθανα τὰ περὶ ζῳολατρείας καὶ τοτεμισμοῦ ἐν Ἑλλάδι.

Ἀλλὰ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην τάσσεται καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Wilamowitz, ὅταν ἐν Griech. Trag. II. σ. 228 μετὰ τῆς μᾶλλον ἀνεπιφυλάκτου πεποιθήσεως παρατηρεῖ ὅτι πρὸ τῶν διὰ τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως καθιερωθέντων ἀτομικῶν καὶ καθαρῶς ἀνθρωπομόρφων θεῶν ἡ θεότης δὲν ἐνεφανίζετο πρὸ τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων κατ᾽ ἀνάγκην ***ὑπὸ ὡρισμένην τινα μορφήν,*** ἀλλ᾽ ἐλατρεύετο ὡς πνεῦμα κατοικοῦν εἰς ἄλση, σπήλαια, δένδρα κλπ., ὅπως παραδέχονται διὰ τὴν μινωϊκὴν καὶ μυκηναϊκὴν θρησκείαν (ὅρα Evans, ἔνθ. ἀν., Karo, ἔνθ. ἀν. σ. 153-55 καὶ Nilsson M. M. R. κεφ. VIII). Ἡ δὲ τοιαύτη ὁμολογία — ἀδιάφορον ἂν δὲν συμβιβάζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν μᾶλλον προελληνικὴν δαιμονολατρείαν — ἀποτελεῖ προφανῶς ἀναίρεσιν τῆς ζῳολατρικῆς θεωρίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατ᾽ ἀνάγκην στηρίζεται ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐκ τοῦ ἵππου ἐξελίξεως καὶ τῆς ἱππομόρφου ἀρχῆς τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ Πανός, ὅστις οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εἰκονίζεται τραγοσκελὴς καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αἰγοπρόσωπος, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Wilamowitz, καθὼς καὶ τὸ τοῦ Κενταύρου, ἐνῷ κάλλιστα ἐξηγοῦνται ὡς ἐκ τῆς δαιμονικῆς, δηλ. θεολογικῶς ὑποδεεστέρας, προελεύσεως τῶν ἐν λόγῳ συλλήψεων, οὐδέν, νομίζομεν, ἀποδεικνύει ὡς πρὸς τὸν Ποσειδῶνα[1]. Ἀλλὰ τοὐναντίον καθιστᾷ μᾶλλον ἀπίθανον τὴν γνώμην, ὅτι καὶ ὁ Ποσειδῶν ὑπῆρξεν ἀρχικὸς ἵππος, ἀφοῦ οὗτος ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα οὐδὲν ἴχνος τοῦ ὑποτιθεμένου ἀρχικοῦ ζῳομορφισμοῦ εἰς τὴν καθαρῶς ἀνθρωπίνην αὐτοῦ μορφὴν διετήρησε. Καὶ ἡ μαρτυρία δὲ τοῦ Ἡροδότου (II. 46), ὅτι τὸν Πᾶνα τραγοσκελῆ καὶ αἰγοπρόσωπον εἰκόνιζον καὶ οἱ Αἰγύπτιοι «οὔτι τοιοῦτον νομίζοντες εἶναι, ἀλλ᾽ ὅμοιον τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι» ἀποδεικνύει ὅτι τὸ τοῦ Πανὸς ἦτο ἐξαίρεσις καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἐξ αὐτοῦ νὰ συμπεράνωμεν κατ᾽ ἀναλογίαν καὶ περὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

Δὲν φαίνεται δὲ ἐν γένει νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορον, ἂν αἱ μικταὶ μορφαὶ ἐκπροσωποῦσι θεοὺς ἢ δαίμονας, ὅπως λέγει ὁ Kern (ἔνθ. ἀν. σ. 22), ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἐξάγνισις τῆς μορφῆς ὑπῆρξεν ἀναγκαία συνέπεια τῆς ἐξελίξεως τῆς κατωτέρας καὶ ζοφερᾶς ἰδέας τοῦ δαίμονος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἁγνῆς θεότητος. Καὶ τοιουτοτρόπως ἐξηγεῖται ἡ συνύπαρξις τῆς ἀνθρωπομορφικῆς ἀντιλήψεως τῶν θεῶν καὶ τῶν μικτῶν μορφῶν τῶν δαιμόνων τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ χωρὶς μάλιστα νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ τὸ φαινόμενον τοῦτο διὰ τῆς διπλῆς θρησκείας, τῆς τοῦ λαοῦ καὶ τῆς τῶν ἀρχόντων, ὅπως λέγει ὁ Kern (ἔνθ. ἀν. σ. 25).

Ἐπανερχόμενοι τώρα εἰς τὸν ἵππον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὴν πρὸ τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ὕπαρξιν ὑπερφυσικῶν αὐτοῦ ἰδιοτήτων ἀποδεικνύουσι προσέτι οἱ προποσειδώνειοι μῦθοι, οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν γέννησιν ἀθανάτων ἢ τοὐλάχιστον ὑπερφυσικῶν ἵππων, ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα ἐξηγεῖται πληρέστατα ἡ κατόπιν ἀπόδοσις τῆς γεννήσεως τῶν τοιούτων ἵππων εἰς τὸν Ποσειδῶνα. Ἐκ τῶν μύθων τούτων ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀντιμάχου ἀναφερόμενος ἀποδίδει — ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω — τὴν γέννησιν τοῦ Ἀρίονος ἀπ᾽ εὐθείας εἰς αὐτὴν τὴν Γῆν καὶ αὐτὸς συνεπῶς εἶναι ὁ ἀρχαιότερος ὅλων ὡς ἀνάγων

1 Πρβλ. σχετικῶς τὸν ἀσσυριακὸν κύλινδρον παρὰ Menant «Glyptique Orientale I εἰκ. 66 σ. 117, ὅστις διαιρεῖται ὁριζοντίως εἰς δύο ζώνας, καὶ ἐν μὲν τῇ ἄνω ζώνῃ εἰκονίζονται αἱ ἄνω θεότητες, ἐν δὲ τῇ κάτω αἱ κάτω ἢ χθόνιοι ζῳοκέφαλοι δαίμονες.

προφανῶς τὸ γεγονὸς τοῦτο εἰς τὴν προθεοκρατικὴν ἐποχήν, καθ᾽ ἣν κοσμογονικῶς ἡ γῆ παρῆγεν ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῆς τὰς διαφόρους δυνάμεις τῆς φύσεως καταλήξασα ἐν τέλει διὰ τῆς ἑνώσεως αὐτῆς μετὰ τοῦ Οὐρανοῦ εἰς τὴν γέννησιν τῶν θεῶν[1]. Ἐὰν δὲ πολὺ ὕστερον ὁ Ποσειδῶν ἐλατρεύετο ὡς θεὸς τῆς γῆς, οὐδὲν ἦτο φυσικώτερον ἢ ἡ γέννησις τοῦ ἵππου νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ποσειδῶνα.

Περιφανῆ δὲ ἐπισφράγισιν τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ ὑπὸ τοῦ C. Robert (Oedipus (1911) I, 19) ἀναφερόμενον σχόλιον εἰς Λυκόφρονα 766, καθ᾽ ὃ παρὰ τὸν ἐν Ἀθήναις ἵππιον Κολωνὸν ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ Ποσειδῶνος ἡ Γῆ ἐγέννησε τὸν ἵππον Σκύφιον ἢ Σκειρωνίτην — ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ λατινικὸν σχόλιον (C. Robert, ἔνθ. ἀν. σ. 20) πολὺ ὀρθῶς εἶναι αὐτὸς ὁ Ἀρίων—καθόσον ὁ ἀττικὸς αὐτὸς μῦθος ἀποτελεῖ προφανῶς τὸν διάμεσον κρίκον, τὸν συνδέοντα τὴν κοσμογονικὴν ἐκ τῆς γῆς προέλευσιν τοῦ ἵππου πρὸς τὴν ἐκ τῶν θεῶν γέννησιν αὐτοῦ (Ἰλιὰς Ψ, 346), ἣν ἐκπροσωποῦσιν αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ τῆς ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος γεννήσεως τοῦ Ἀρίονος, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Ὁ δὲ ἀττικὸς αὐτὸς μῦθος μὲ τὰ διάφορα ὀνόματα τῶν ἵππων ἀποδεικνύει προσέτι ὅτι ὁ πυρὴν ὅλων αὐτῶν τῶν μύθων εἶναι ὁ αὐτός, ἡ ὑπερφυσικὴ δηλαδὴ προέλευσις τοῦ ἵππου, καὶ ὅτι συνεπῶς δὲν πρέπει εἰς τὰ διάφορα ὀνόματα, τὰ ἀπαντῶντα εἰς τὰς πολὺ φυσικὰς ἄλλως τε τοπικὰς παραλλαγὰς τῶν μύθων, νὰ ἀποδίδεται οὐσιώδης σημασία.

Ἐξ ἄλλου μεταξὺ τῆς ἀπωτάτης ἐποχῆς τῆς κυρίως λατρείας τῆς Γῆς ὡς Μητρὸς τῶν πάντων καὶ τῆς ὁριστικῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀνθρωπομόρφων θεῶν τοῦ Ὀλύμπου παρενεβλήθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μακρὰ περίοδος, καθ᾽ ἣν ἄνευ ὡρισμένου τινὸς καὶ ἑνιαίου θεοκρατικοῦ συστήματος ἐλατρεύοντο κατὰ τόπους αἱ εἰς δαίμονας καὶ ἥρωας γίγαντας προσωποποιημέναι δυνάμεις τῆς φύσεως. Εἰς τὴν μεσάζουσαν δὲ ταύτην ἐποχὴν πιθανῶς ἀνάγεται ὁ παρ᾽ Ὁμήρῳ (Ἰλ. Υ, στ. 219, ἑφ.) μῦθος τοῦ Βορέου, ὅστις ἐγέννησε πώλους ἐκ τῶν ἵππων τοῦ Τρωικοῦ Ἐριχθονίου, καὶ ὁ ἕτερος ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἐπίσης ἀναφερόμενος μῦθος τοῦ Ζεφύρου, γεννήσαντος ἐκ τῆς Ἁρπυίας Ποδάργης τοὺς ἀθανάτους ἵππους τοῦ Ἀχιλλέως Ξάνθον καὶ Βαλίον (Ἰλ. Π, 149-151). Ὥστε ὁ Ποσειδῶν φαίνεται ὑπεισελθὼν καὶ ἐκ δευτέρου εἰς τὰ ἐπὶ τῆς μυθολογικῆς γεννήσεως τοῦ ἵππου δικαιώματα ὡς διάδοχος τοῦ κράτους τῶν ἐπὶ γῆς γιγάντων καὶ δαιμόνων. Ὅτι δὲ εἰς τὴν παλαιοτέραν μορφὴν τοῦ περὶ γεννήσεως ὑπερφυσικῶν ἵππων μύθου, τοῦ ὁποίου ἁπλῶς νεωτέρα ἔκδοσις εἶναι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ποσειδῶνα, ὡς μήτηρ τοῦ ἵππου φέρεται ἡ Ἅρπυια, τοῦτο δικαιολογεῖ ἀφ᾽ ἑνὸς πληρέστατα τὴν θέσιν τῆς ἰσοτίμου τῇ Ἁρπυίᾳ Γοργόνος-Μεδούσης ὡς μητρὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος ἀθανάτου ἵππου Πηγάσου καὶ καθιστᾷ ἀφ᾽ ἑτέρου ἐντελῶς ἀπίθανον τὴν ἀνάμιξιν τῆς Δήμητρος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Ἀρίονος — εἰς ἣν ἀνάμιξιν, ὡς εἴδομεν, ὀφείλεται καὶ ἡ σύγχυσις Δήμητρος-Ἐρινύος — ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς καὶ ἀναμφισβητήτως τὸ ἐντελῶς ἀβάσιμον τῆς περὶ ἐξισώσεως τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ τὰς ἀνωτέρας θεότητας θεωρίας.

Συνάμα δὲ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Μεδούσης εἶναι ἁπλῶς νεωτέρα μορφὴ τοῦ περὶ καταγωγῆς τῶν ἀθανάτων ἵππων παλαιοτέρου μύθου, διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἐκ τῆς ἑνώσεως ταύτης δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ προσδοκῶμεν ἄλλο τι πλὴν τοῦ ἵππου καὶ ὅτι ὁ ἵππος αὐτὸς θὰ ἦτό τι ἀνάλογον πρὸς τοὺς προγόνους αὐτοῦ, οὓς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν. Ἀλλ᾽ ἡ σταδιοδρομία τῶν πρὸ τοῦ Πηγάσου ἀθανάτων ἵππων διαδραματισθεῖσα

1 Ὅρα Ἡσίοδος, Θεογονία στ. 116 ἑφ.

κυρίως ἐπὶ τῆς γῆς ὑπῆρξε σταδιοδρομία ἵππων, καὶ τῳόντι τοὺς ἵππους τούτους μετεχειρίσθησαν ὀνομαστοὶ ἥρωες πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων εἴτε ἐπιβαίνοντες αὐτῶν εἴτε ἁρματηλατοῦντες. Τοιαύτη δέ τις ὑπῆρξε καὶ ἡ περὶ Πηγάσου ἐν γένει τῆς ἀρχαιότητος ἀντίληψις, ἥτις διὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς (Θεογονία στ. 345 καὶ Πινδάρου Ὀλυμπ. 13, στ. 86 - 94)· καθόσον φέρεται ὡς ὁ ἐπὶ γῆς ἀχώριστος σύντροφος καὶ συνεργάτης τοῦ Βελλεροφόντου. Τοῦ Πηγάσου ἐπιβαίνων ὁ ἥρως οὗτος ἐξετέλεσε τοὺς διαφόρους αὐτοῦ ἄθλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει ἡ ἐξ ὕψους κατατόξευσις τῆς Χιμαίρας. Ὅπως δὲ ὁ Ἀρίων, ἀφοῦ ἔσωσε διὰ τῆς ταχύτητος αὐτοῦ τὸν Ἄδραστον (Παυσ. VIII, 25, 8) φεύγοντα ἐκ Θηβῶν, ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἅδην, οὕτως ἀντιθέτως ὁ Πήγασος τὸν Βελλεροφόντην, διανοηθέντα νὰ φθάσῃ εἰς τὸν οὐρανόν, καταρρίψας ἀνῆλθε μόνος εἰς τὸν Ὄλυμπον. Καίτοι δὲ ὁ Ὅμηρος ἐξιστορῶν ἐν ἐκτάσει τὰ κατὰ Βελλεροφόντην καὶ Χίμαιραν (Ἰλιάδ. Ζ στ. 179 ἑφ.) οὐδεμίαν ποιεῖται μνείαν τοῦ Πηγάσου, νομίζομεν ἐν τούτοις ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀπετέλεσε τὸν πυρῆνα τοῦ μύθου τοῦ Πηγάσου ὡς τὸ μᾶλλον ἁρμόζον εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ παρ' Ὁμήρῳ σιωπὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸν Πήγασον δὲν προϋποθέτει ἀναγκαίως ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Πηγάσου ὑπῆρξε δημιούργημα νεώτερον τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ σημαίνει μᾶλλον ὅτι ὁ μῦθος τοῦ Πηγάσου ὡς ἀθανάτου ἵππου δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς Ὁμηρικῆς μυθολογίας. Θὰ ἠδύνατο δὲ ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρὸν ἐγχείρημα κατὰ τῆς γνώμης ἡμῶν, ἐὰν ἀντιθέτως ὁ Ὅμηρος ἀναφέρων τὸν Πήγασον ἠγνόει τὰ κατὰ τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Βελλεροφόντην.

Ἀλλὰ τὸ ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν ἀρχαίων δραματικῶν ὁ Πήγασος μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βελλεροφόντου ἀνῆλθε μόνος εἰς τὸν Ὄλυμπον, ἔνθα ἐξηκολούθει νὰ ζῇ ὡς ἵππος καὶ νὰ ἐκτελῇ ἔργα ἵππου διαμένων κατὰ τὸν Πίνδαρον εἰς τὰς «φάτνας τοῦ Διός»[1], εἰς τὸ ἅρμα τοῦ ὁποίου κατ' Εὐριπίδην ἐζεύχθη[2], ταῦτα εὑρίσκονται ἐν πληρεστάτῃ συμφωνίᾳ πρὸς ὅ,τι δικαιούμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ περὶ ἀθανάτων ἵππων μύθου καὶ τῆς ἰδιαιτέρας ἱστορίας τῶν ἄλλων ἀθανάτων ἵππων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον θὰ ἔπρεπεν ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἑρμηνευθῶσιν οἱ εἰς τὸν Πήγασον ἀναφερόμενοι στίχοι τῆς Θεογονίας (284 - 286):

Χὠ μεν ἀποπτάμενος προλιπὼν χθόνα μητέρα μήλων,
ἵκετ' ἐν ἀθανάτοις. Ζηνὸς δὲ δώμασι ναίει
βροντήν τε στεροπήν τε φέρων Διὶ μητιόεντι.

ἐὰν δὲν θελήσωμεν νὰ θεωρήσωμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὺς ὡς ὑποβολιμαίους[3].

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν Χρυσάορα, ὅστις κατὰ τὴν Θεογονίαν ἐξέθορε μετὰ τοῦ Πηγάσου ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς Μεδούσης — ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Μεδούσης, ὅστις, καθὰ ἀνεπτύξαμεν ἤδη, εἶναι κυρίως μῦθος τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἵππου, παρὰ τὸν Πήγασον οὐδὲν ἄλλο πρόσωπον χωρεῖ[4] —

1 Ὀλυμπ. 13, 92.

2 Παρ' Ἀριστοφάνῃ (Εἰρήνη στ. 722), ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος «Βελλεροφόντου» τοῦ Εὐριπίδου.

3 Ὅρα Θεογονίας ἔκδοσιν Gottleig-Flach (1878) σημ. εἰς στ. 282-286.

4 Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀστήρικτον γνώμην, ὅτι καὶ ὁ Χρυσάωρ εἶναι ἵππος. Πρβλ. καὶ συσχετισμὸν τοῦ ζεύγους Πηγάσου Χρυσάορος πρὸς τοὺς Açvins τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας παρὰ O. Gruppe, Griech. Myth. σ. 725 (§ 257). Ὁ δὲ Hannig συμπεραίνει (F. Hannig «De Pegaso» ἐν Breslauer phil. Abhandlungen VIII, 4 (1902) σ. 26-28 καὶ ἐν Roscher Myth. Lex. III, 1749) ὅτι ὁ Χρυσάωρ οὐδὲν τὸ κοινὸν εἶχεν ἀρχικῶς μετὰ τοῦ Πηγάσου, ἀλλ' ἦτο αὐτὸς ὁ Χρυσάωρ τῆς Ἰκαρίας, υἱὸς τοῦ Σισυφίδου Γλαύκου κατὰ Στεφ. Βυζ. I. Μύλασσα ... ἀπὸ Μυλάσου τοῦ Χρυσάορος, τοῦ Γλαύκου, τοῦ Σισύφου, τοῦ Αἰόλου — ὅπως ἦτο καὶ ὁ

δὲν δυσκολευόμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου ἐντελῶς ξένου πρὸς τὴν Μέδουσαν μύθου, τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς τῆς Θεογονίας ἐκόλλησεν εἰς τὸν μῦθον τῆς Μεδούσης καὶ τοῦ Πηγάσου. Καὶ τὸ μὲν γεγονός, ὅτι ὁ Χρυσάωρ εἶναι κατὰ τὴν Θεογονίαν πατὴρ τοῦ Γηρυόνου καὶ τῆς Ἐχίδνης (στ. 287 ἐφ.), ἀρχηγὸς δὲ γενεᾶς ὁλοκλήρου τεράτων, ἐν οἷς ἡ Ὕδρα καὶ ἡ Χίμαιρα, θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ δικαιολογήσῃ μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν, τοῦ ποιητοῦ ἐνδιαφερομένου νὰ συνδέσῃ τὸ γένος τοῦ Χρυσάορος πρὸς τὸ κατ᾽ ἐξοχὴν ἀποτρόπαιον τέρας τὴν Μέδουσαν, ἂν ὄχι δι᾽ ἄλλον λόγον, ἀλλ᾽ ἵνα μὴ διακοπῇ ἡ συνέχεια ἐν τῇ μυθολογικῇ γενεαλογίᾳ. Ὥστε καὶ τὰ τῶν ὑποτιθεμένων τέκνων τῆς Μεδούσης, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἀντιστρατευόμενα εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ὑποστάσεως ὡς ἀπαισίου δαίμονος ὁμοίου πως πρὸς τὰς Ἁρπυίας, πάντως δὲ ὄχι ἀνωτέρας θεότητος, ἀντίληψιν.

Προκειμένου δὲ περὶ τῆς μυθικῆς περιωπῆς τῆς Μεδούσης, δὲν εἶναι ἴσως ἄμοιρον σημασίας ἐν τέλει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Παυσανίας ἀντιθέτως πρὸς τὴν συνήθειαν αὐτοῦ νὰ ἀφηγῆται τοὺς ἐπιχωρίους μύθους, τοὺς σχετιζομένους μὲ τὰ διάφορα ξόανα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα λατρείας, τὰ ὁποῖα ἔβλεπεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἱερά, περὶ Γοργόνος Μεδούσης δὲν ἔχει κανένα μῦθον νὰ μεταδώσῃ εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ μόνον τὸν κατ᾽ Εὐήμερον θρῦλον[1] περὶ Γοργόνων ὡς φυλῆς ἀγρίων γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἔζων ἐν Λιβύῃ, τὸν γνωστὸν ἡμῖν ἐκ τοῦ Διοδώρου[2] καὶ ἄλλων συγγραφέων τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων· μολονότι μεταξὺ τῶν πολλῶν σχετικῶν ἔργων τέχνης, τῶν περιγραφομένων εἰς τὸ σύγγραμμά του, περιλαμβάνεται καὶ μνημειώδης λιθίνη κεφαλὴ Μεδούσης ἀρχεγόνου ἐργασίας[3], καθὼς καὶ ὁ ὑποτιθέμενος τάφος τῆς Μεδούσης εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Ἄργους[4]. Τοῦτο δὲ εἶναι ἀσφαλῶς ἐναντίον τῆς θεωρίας, ἥτις ταυτίζει τὴν Γοργόνα-Μέδουσαν πρὸς τὰς θεότητας τοῦ κύκλου τῆς Μεγάλης Μητρός, καὶ διότι ἡ προσπάθεια τοῦ ὀρθολογισμοῦ τῶν ὑστερωτέρων κλασσικῶν χρόνων νὰ ἀπαλλάξωσι τοὺς μύθους ἀπὸ τὰ καθαρῶς μυθικὰ αὐτῶν στοιχεῖα καὶ νὰ διίδωσι μέσα εἰς τὰ μυθικὰ ὄντα ἱστορικὰ πρόσωπα περιωρίζετο μόνον εἰς τοὺς δαίμονας καὶ τὰς ἄλλας δευτερευούσας προσωπικότητας τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας[5] καὶ διότι, ἐὰν ἡ Μέδουσα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς καταστάσει ἦτο πράγματι μεγάλη θεότης καὶ ὄχι ὁ δαίμων καὶ τὸ τέρας τῆς ἀρχαϊκῆς συλλήψεως, ἀναμνήσεις τῆς παλαιᾶς αὐτῆς δόξης ὤφειλον νὰ εἶχον διατηρηθῇ που ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Ἀργολίδι, τῇ χώρᾳ, ἥτις διεξεδίκει τὸν τάφον αὐτῆς, ὅταν ἰδίως λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν τὰ θαυμάσια πράγματα, τὰ ὁποῖα, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, διηγοῦντο περὶ Δήμητρος καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου εἰς τὴν γειτονικὴν Ἀρκαδίαν.

Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὕπαρξις τάφου τῆς Μεδούσης ἐν τῇ ἀγορᾷ τοῦ Ἄργους, ἥν, ὡς εἴδομεν, ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, εἶναι ἐναντίον τῆς ἐκ τῶν ἄνω προελεύσεως αὐτῆς. Τάφοι πράγματι ἀναφέρονται μόνον τῶν ἡρώων τῶν ὑστερωτέρων τύπων Βάττου, Ἀδράστου, Πέλοπος[6] κλπ., οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀρχικῶς θνητοὶ — κἄτι ἀνάλογον πρὸς τοὺς Ἁγίους τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας — καὶ συνεπῶς ὁ τάφος εἶναι χαρακτηριστικὸν κατωτέρων μυθολογικῶν ὄντων.

Βελλεροφόντης (ὅρ. E. Wilisch ἐν Roscher, Myth. Lex. I 1688, ἐφ., καὶ G. Weicker ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encycl. VII, 1408 ἐφ. Πρβλ. καὶ Gruppe ἐν Berliner phil. Wochenschrift, März 25, 1905, σ. 380 ἐφ.

1 Ὅρα Παυσανίου II, 21, 5 - 6.

2 Ὅρα Διοδώρου Σικ. βιβλ. III, 53, 2 καὶ 55, 3.

3 Παυσανίου II, 20, 7.

4 Παυσανίου, ἔνθ. ἀνωτ. Τὸ «ἀπόντος δὲ τοῦ μύθου» σημαίνει ἀναμφισβητήτως «μὴ ὑπάρχοντος μύθου», ὅπως οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ τοῦ Παυσανίου Hitzig καὶ Blümner (τόμ. I, σελ. 585) ὀρθῶς ἀνεγνώρισαν.

5 Ὅρα τὸν περὶ σατύρων κατ᾽ Εὐήμερον θρῦλον ἐν Παυσανίου I, 23, 7.

6 Ὅρα Rohde, Psyche, I, σ. 159, 1.

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Μεταβαίνοντες νῦν εἰς τὴν μαρτυρίαν τῶν μνημείων τῆς τέχνης θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τοὺς σῳζομένους σχετικοὺς πρὸς τὰς Γοργόνας τύπους, ὅπως ἴδωμεν τί ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης προκύπτει, ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεωρίαν περὶ ἀρχικῶς ἀνωτέρας Γοργόνος Μεδούσης, δυναμένης νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὴν ὑπερτάτην θεότητα Μεγάλην Μητέρα Γέαν, «πότνιαν θηρῶν», ἡ ὁποία βραδύτερον ἐξειλίχθη εἰς Δήμητρα καὶ Ἄρτεμιν· καθόσον, ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, κυρίως αἱ μεταξὺ τῶν διαφόρων αὐτῶν τύπων τῆς τέχνης ὁμοιότητες ἐθεωρήθησαν ἀνέκαθεν ἐνισχύουσαι τὴν περὶ Γοργόνος - Μεδούσης ὡς ἀρχικῶς ἀνωτέρας θεότητος θεωρίαν.

Ἡ Μεγάλη Μήτηρ ἀπὸ τῆς παλαιοτάτης μινωικῆς ἐποχῆς εἰκονίζεται ἐν τῇ τέχνῃ ὑπὸ διαφόρους μορφάς, αἱ ὁποῖαι ὅλαι ἔχουσι κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ὤφειλον νὰ θεωρηθῶσιν, ἂν ὄχι ὡς διάφοροι ἀπόψεις τοῦ αὐτοῦ τύπου, πάντως ὅμως ὡς παραλλαγαὶ τοῦ αὐτοῦ βασικοῦ σχήματος καὶ ἀποτελοῦσιν ὅλαι ἀντίθεσιν πρὸς τὴν σύλληψιν τῆς Γοργόνος οὕτως, ὥστε εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον διά τινας ὁμοιότητας εἴτε ἐντελῶς ἐπιπολαίας ἢ ὀφειλομένας εἰς διάφορα αἴτια — περὶ ὧν ἐγένετο ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης λόγος — αἱ ὁποῖαι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχωσι μεταξὺ τοῦ ὁμοιογενοῦς συστήματος τῶν ἐν τῇ τέχνῃ τύπων τῆς «ποτνίας θηρῶν» ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ τῶν μορφῶν τῶν κοινῶς, καίτοι ὄχι πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει ἰσχυρῶν λόγων, καλουμένων Γοργόνων ἀφ᾽ ἑτέρου, νὰ θεωρήσωμεν τὴν Γοργόνα Μέδουσαν εἰς τὴν τυπικὴν αὐτῆς ἀποτρόπαιον μορφὴν ὡς εἰκονίζουσαν μυθολογικὴν ἔννοιαν ἀρχικῶς ταυτιζομένην πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην γυναικείαν θεότητα.

Εἰκ. 5. Γοργονοπρόσωπος δαίμων. Ἐκ πινακίου ἐκ Ῥόδου ἐν Λονδίνῳ.

Οὕτως ἡ γοργονοπρόσωπος μορφὴ τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου[1] ***(εἰκ. 5)*** ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ μορφάζοντος δαίμονος τοῦ γνωστοῦ ἐκ Περουγίας χαλκίνου ἀναγλύφου[2] ἔκαμεν ἤδη τὸν Fr. Studniczka (Kyrene σ. 153 ἐφ. καὶ σ. 161) νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὁ τύπος τῆς «ποτνίας θηρῶν» ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπίσης πρὸς παράστασιν τῆς Μεδούσης· ἐνῷ ἡ σύγκρισις τῶν πηλίνων προσωπείων καὶ τῶν πολυαρίθμων γοργονείων, τῶν εὑρεθέντων εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἐν Σπάρτῃ (Annual of British School τόμ. XII πίν. X - XII.), ὑπέβαλεν εἰς τὸν R. M. Dawkins (ἔνθ. ἀν. τόμ. XIII σ. 105) τὴν ὕπαρξιν στενῆς σχέσεως μεταξὺ Γοργόνος καὶ Ἀρτέμιδος, ἣν γνώμην συμμερίζεται ὡσαύτως καὶ ὁ Frothingham (Amer. J. of Archaeology τόμ. XV (1911) σ. 373).

Καὶ ἡ μὲν παρουσία ἀποτροπαίων γοργονείων εἰς ἓν οἱονδήποτε ἀρχαῖον ἱερὸν δὲν χρῄζει, νομίζομεν, ἰδιαιτέρας ἐξηγήσεως, οἱαδήποτε δὲ καὶ ἂν θεωρηθῇ ἡ σχέσις τοῦ γοργονείου πρὸς τὴν Ἄρτεμιν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ αὐτὴ σχέσις ὑπάρχει καὶ μεταξὺ Γοργόνος καὶ Ἀρτέμιδος, ἀφοῦ τὸ μὲν γοργόνειον περιέχεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς Γοργόνος ἢ

1 J. H. Harrison, Prolegomena etc. εἰκ. 8 καὶ Amer. J. of Archaeology (1911), ἔνθ. ἀν. εἰκ. 8.

2 Antike Denkmäler (D. arch. Inst.) II. πίν. 15.3· G. Micali Monumenti etc. πίν. 28. Fr. Studniczka, Kyrene σ. 152. εἰκ. 29.

Μεδούσης, ὄχι ὅμως καὶ ἡ Μέδουσα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ γοργονείου. Ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ ὕπαρξις μεμονωμένων περιπτώσεων — ὡς τῶν δύο προμνησθέντων μνημείων ἢ τοῦ ἐκ Vulci ἀγγείου[1] **(εἰκ. 6)** — αἱ ὁποῖαι συνδυάζουσι τὰ χαρακτηριστικὰ πολλῶν τύπων, δύναται μὲν νὰ ἐπιφέρῃ ἐκ πρώτης ὄψεως ποιάν τινα σύγχυσιν, ἀλλ᾽ ἡ σύγχυσις αὕτη διαλύεται ἀμέσως, ὅταν καταστῇ δῆλον ὅτι τὰ σχετικὰ μνημεῖα ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῶν πλειονότητι κατατάσσονται εὐκόλως εἰς διακεκριμένους τύπους, οἵτινες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγχέωνται πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς θρησκευτικὰς ἐννοίας ἢ μυθολογικὰς προσωπικότητας διακεκριμένας ἀπ᾽ ἀλλήλων ἐπίσης καὶ μὴ δυναμένας νὰ ταυτισθῶσιν.

Εἰκ. 6. Ἅρπυια. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Vulci ἐν Βερολίνῳ.

Οὕτως ἡ ἐξέτασις τῶν μνημείων, τῶν παριστώντων τὰς διαφόρους μορφὰς ἢ ἀπόψεις τῆς Μεγάλης Μητρὸς — ποτνίας θηρῶν — Ἀρτέμιδος[2], δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι ἔχομεν νὰ διακρίνωμεν δύο κυρίως τύπους τῆς αὐτῆς μυθολογικῆς ἐννοίας, ἤτοι ἀφ᾽ ἑνὸς τὸν τύπον τοῦ «εἰδώλου λατρείας» μετὰ τῶν ἑκατέρωθεν εἰς ἑραλδικὴν στάσιν συμπαριστανομένων ζῴων καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου τὸν ἐν κατατομῇ τύπον τὸν παριστῶντα τὴν θεὰν ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου τύπου ὡς κλασσικὰ παραδείγματα δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰς λεγομένας «Εἰλειθυίας» τῶν ἀρχαϊκῶν ἐκ Βοιωτίας πίθων[3] **(εἰκ. 7)**, τὴν γλυπτὴν μορφὴν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Σπάρτης[4] ἢ τὸ σύμπλεγμα τοῦ λεγομένου ἀγγείου Graekwyl[5], τοῦ δὲ δευτέρου τὴν παράστασιν ἐπὶ ὀστράκου ἀγγείου ἐκ Θήρας[6] **(εἰκ. 8)**, τὴν ἐπὶ ἀρυβάλλου τοῦ μουσείου τῆς Ὀξφόρδης[7] καὶ τὴν ἔκτυπον μορφὴν ἐπὶ ὀστράκου ἐκ Σάρδεων[8].

Εἰκ. 7. Εἰλείθυια. Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας.

Εἰκ. 8. Ἄρτεμις. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Θήρας.

Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν τύπων ὁ ὁ πρῶτος, ὁ λατρευτικὸς τύπος, παριστάνων μορφὴν ἐν ἀπολύτῳ ἠρεμίᾳ, συνήθως ἄνευ πτερύγων, καὶ ἔχουσαν ἑκατέρωθεν ζῷα — ἐὰν πτηνὰ ἢ θηρία εἶναι ἀδιάφορον — φαίνεται ἀνταποκρινόμενος ἀρχικῶς εἰς μητέρα θεότητα. Ἐνῷ ὁ ἕτερος τύπος, ὅστις ὑποδηλοῖ δρᾶσιν καθ᾽ ἕνα οἱονδήποτε τρόπον, παριστᾷ τὴν αὐτὴν θεότητα, ἀλλ᾽ εἰς τὴν παρθενικὴν αὐτῆς καὶ οἱονεὶ παλαιοῦσαν ἀκόμη κατάστασιν. Ὁ δεύτερος αὐτὸς τύπος

1 J, H. Harrison, ἔνθ. ἀν. εἰκ. 19.

2 Ὅρα εἰκόνας ἐν G. Radet, Cubebe, καὶ Ann. Br. School τόμ. XII καὶ XV διὰ τὰ εὑρήματα τῆς Σπάρτης, καὶ τόμ. XII σ. 70 - 108 διὰ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα.

3 Ὅρα Amer. J. of Archaeol, τόμ. XIV (1921) σελ. 374 εἰκ. 13.

4 Ann. Br. School. τ. XIII. εἰκ. 18 σ. 80.

5 G. Radet., ἔνθ. ἀν. εἰκ. 46.

6 G. Radet, ἔνθ. ἀν. εἰκ. 14, σ. 12.

7 Amer. J. of Archaeol. ἔνθ. ἀν. σ. 369 εἰκ. 9.

8 G. Radet., ἔνθ. ἀν. εἰκ. 79.

δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς μητέρα θεότητα καὶ δὲν ἐκπροσωπεῖ κατ' ἀκολουθίαν τὴν γῆν κυρίως ὡς μητέρα, καταλληλότερον δὲ δι' αὐτὸν θὰ ἦτο τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος[1].

Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος ἀνταποκρίνεται, νομίζομεν, μᾶλλον πρὸς παλαιότερον καὶ ὄχι ἐντελῶς ἀνεπτυγμένον στάδιον τῆς θρησκευτικῆς ἐξελίξεως· τὸ δὲ γεγονός, ὅτι ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μνημείων τῆς τέχνης ἡ πάλη ὑπό τινα μορφὴν ἀποτελεῖ κοινὸν θέμα, ἐνισχύει τὴν τοιαύτην γνώμην. Οὔτε θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὅτι πρὸς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν ἀντιστρατεύεται τὸ γεγονός, ὅτι τὸν λατρευτικὸν ἢ ἑραλδικὸν τύπον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὰ παλαιότατα γυναικεῖα εἰδώλια, πήλινα καὶ λίθινα τοῦ χαλκοῦ καὶ νεολιθικοῦ ἀκόμη αἰῶνος, τὰ εὑρεθέντα καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ ἐν Θεσσαλίᾳ (Χρ. Τσούντα, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, πίν. 31, 32 ἐφ.). Ταῦτα ὡς συμβολίζοντα τὴν γονιμότητα καὶ μητρότητα τῆς γῆς θὰ ἠδύναντο παρὰ τὸν ἄτεχνον αὐτὸν νατουραλισμὸν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ἀπώτατα πρότυπα τῆς Εἰλειθυίας τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων (εἰκ. 8) καὶ δὴ μὲ διαμέσους σταθμούς, ἐκπροσωπουμένους ὑπὸ τοῦ Θεσσαλικοῦ εἰδωλίου (Τσούντας, ἔνθ. ἀν. σ. 289. πιν. 34,2), τοῦ παριστῶντος γυναῖκα ἔγκυον, καὶ τοῦ ἐκ Πάρου τοιούτου (Milani ἐν Studi e materiali III, εἰκ. 486, καὶ Perrot, Hist. de l'art VI, εἰκ. 332), ὅπερ παρουσιάζει τὴν γυναικείαν μορφὴν φέρουσαν τὸ ὑπ' αὐτῆς προφανῶς γεννηθὲν βρέφος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Καθόσον τὰ εἰδώλια ταῦτα δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ εἰκονίζωσιν ὡρισμένην θεὰν — τὴν Ῥέαν, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Milani (ἔνθ. ἀν. σ. 107), ἀλλ' εἶναι προθεοκρατικὰ καὶ συμβολίζουσιν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὸ πολὺ τὴν γονιμότητα τῆς γῆς.

Κατὰ ταῦτα καὶ ἡ παρθενικὴ Ἄρτεμις δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτελοῦσα ἐξέλιξιν τῆς Μεγάλης Μητρὸς κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν θεωρίαν (ὅρα Hoernes, ἔνθ. ἀν. σ. 67, καὶ Kern, ἔνθ. ἀν. σ. 39), ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι προϋπάρχουσα παραλλήλως καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῆς τὴν ὑποκατέστησεν ἐν μέρει, ὅταν ἡ λατρεία τῆς πρώτης ἔχασε τὴν προτέραν αὐτῆς δημοτικότητα· τοῦθ' ὅπερ ἄλλως τε συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν ἡ Μεγάλη Μήτηρ εἰσήχθη εἰς Ἑλλάδα ἐκ Φρυγίας. Διὰ τούτου δὲ δὲν πρέπει κυρίως νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐξ Ἀσίας εἰσαγωγὴν τῆς μυθικῆς ἐννοίας καὶ προσωπικότητος τῆς Μεγάλης Μητρός, ἡ ὁποία ἦτο ἀσφαλῶς πολὺ παλαιὰ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν σχετικῶν τύπων τῆς τέχνης, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες τεχνῖται τῆς πρωίμου ἐκείνης ἐποχῆς δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ δημιουργήσωσιν, ἴσως δὲ διὰ τῶν τύπων καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς συμπαρομαρτούσης εἰδικῆς λατρείας. Εἶναι δὲ νομίζομεν ἡ ἐξέλιξις αὕτη πολὺ φυσικωτέρα παρὰ ἡ ὑστερωτέρα ἀνήβησις (Verjüngung) τῆς μητρικῆς μορφῆς εἰς παρθένον, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Hoernes (ἔνθ. ἀν. σ. 67). Περισσότερον δέ, νομίζομεν, εἴμεθα δικαιολογημένοι, ἐὰν ὡς πρότυπον τοῦ ὑστερωτέρου γνωστοῦ τύπου τῆς Ἀρτέμιδος ἀναγνωρίσωμεν τὴν μινωικὴν λεγομένην «Μητέρα ὀρείην»[2] ***(εἰκ. 9)***, τῆς ὁποίας ἡ παράστασις συνδυάζει τὰ χαρακτηριστικὰ ἀμφοτέρων τῶν τύπων. Ἐνῷ τὸν τύπον τῆς μετὰ ζῴων κινουμένης παρθενικῆς θεᾶς, ὅπως εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ἐκ Θήρας ὀστράκου (εἰκ. 8), βλέπομεν ἐπίσης ἐπὶ ὑστερομινωικῆς σφραγῖδος[3] ***(εἰκ. 10)***.

1 Ὅτι ὁ τύπος τῆς Μητρὸς θεότητος δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς παράστασιν τῆς Παρθένου, τοῦτο, ὅπως καὶ ὁ εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν συνταυτισμὸς Ἀρτέμιδος καὶ Εἰλειθυίας — ἀνάλογος πρὸς τὸν ταυτισμὸν τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς τὴν Κυβέλην ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ (πρβλ. Kern, ἔνθ. ἀν. σ. 39) — παρὰ τὴν χωριστὴν αὐτῶν λατρείαν ὄχι μόνον εἰς ἰδιαίτερα ἱερά, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἱερόν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (3, 14, 6), δὲν ἔχει, ἐννοεῖται, καμμίαν σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω.

2 Amer. J. of Archaeol. τ. XV (1911) σ. 361, εἰκ 3.

3 Ἔνθ. ἀν. σ. 361 εἰκ. 4β.

Τὴν «Μητέρα ὀρείην» τῆς ἐκ τῆς τρίτης μεσομινωικῆς περιόδου ταύτης σφραγῖδος παραδέχεται καὶ ὁ Nilsson [1] ὡς πρότυπον τῆς «ποτνίας θηρῶν» τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἐὰν δὲ ἀντιδιαστέλλων τὸν ἁπλῶς ἀντιθετικὸν τύπον τῆς «Μητρὸς ὀρείης» πρὸς τὸν καθαρῶς συμμετρικὸν καὶ ἑραλδικὸν τύπον τῆς Ἀσιατικῆς τέχνης, συμπεραίνει ἐκ τούτου μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν ἐξ Αἰγύπτου παρὰ ἐξ Ἀσίας ἐπὶ τῆς μινωικῆς θρησκείας, ἡμεῖς, τὸν ὁποῖον δὲν ἐνδιαφέρει τὸ ζήτημα τοῦτο κυρίως ἐνταῦθα, τὸν ἐν κατατομῇ τύπον τῆς κραδαινούσης τὸ δόρυ καὶ οἱονεὶ ἐπιθετικῆς «Μητρὸς ὀρείης», ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κατὰ μέτωπον παράστασιν τοῦ λατρευτικοῦ τύπου τῆς Ἀσιατικῆς Μητρός, ὅπως τοῦτο παραδέχεται καὶ ὁ Nilsson (ἔνθ. ἀν. σ. 336), δὲν θεωροῦμεν ὡς ὀφειλόμενον εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τῆς θεότητος, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ ἀπεικονίσῃ. Δηλαδὴ ὁ ἐπιθετικὸς καὶ οἱονεὶ πολεμικὸς αὐτὸς τύπος ὀφείλεται κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεότης, τὴν ὁποίαν παριστάνει, δὲν εἶναι ἡ Μήτηρ θεότης, ἀλλ' ἡ Παρθένος θεότης, ἡ κατόπιν Ἄρτεμις ἢ Ἀθηνᾶ. Τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ σημαντικὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἡμετέρας γνώμης περὶ τῆς συγχρόνως μετὰ τῆς μητρὸς θεότητος, ἂν ὄχι καὶ πρὸ αὐτῆς, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει περὶ τῆς ἀνεξαρτήτως αὐτῆς ὑπάρξεως παρθένου θεᾶς εἰς τὴν προελληνικὴν ἐν Ἑλλάδι θρησκείαν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐκάμαμεν λόγον [2].

Εἰκ. 9. Μήτηρ ὀρείη. Σφραγιδότυπος. ἐκ Κνωσοῦ.

Εἰκ. 10. Πότνια θηρῶν. Ὑστερομινωϊκὴ σφραγίς.

Καὶ ἡ γνώμη ἡμῶν αὕτη ἐνισχύεται ὡς πρὸς τὴν μινωϊκὴν θρησκείαν καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μεταξὺ τῶν περιελθόντων εἰς ἡμᾶς μνημείων μινωϊκῆς τέχνης δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα ἀσφαλῶς παριστῶντα γυναικείας θεότητας μετ' ἀναμφισβητήτων σημείων μητρότητος [3]. Ἐὰν δὲ ἡ μήτηρ θεότης συμβολίζῃ τὴν γῆν καὶ τὴν γονιμότητα αὐτῆς [4], ἡ παρθένος θεότης ὡς θεὰ τῆς ἄγρας (ἀγροτέρα), ὅπως τοιαύτη ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ λεγομένη «Μήτηρ ὀρείη» (πρβλ. καὶ Nilsson, ἔνθ. ἀν. σ. 336 «huntiug goddess»), ὑπῆρξεν, ὅπως καὶ εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἀνεπτύξαμεν, προγενεστέρα ἐκείνης εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ πρωτογενοῦς ἀνθρώπου, ὅσον τὸ στάδιον τοῦ πλάνητος κυνηγετικοῦ βίου ὑπῆρξε προγενέστερον τῆς γεωργικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐγκαταστάσεως.

Ἀλλ' ὁ εἰδικὸς οὗτος τύπος τῆς Ἀρτέμιδος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται ἐν τούτοις πρὸς τὸν κατ' ἐξοχὴν ὁρμητικὸν τύπον καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἀγριωτέραν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν, τὴν ἀπαι-

1 M. M. R. σ. 334 ἑφ.

2 Πρβλ. καὶ Evans, The palace of Minos I σ. 51 - 52, ἔνθα οὗτος παραδέχεται τὴν συνύπαρξιν τῶν ἰδεῶν τῆς μητρότητος καὶ τῆς παρθενίας εἰς πολλὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων προϊστορικῶν τύπων τῆς τέχνης παριστανομένας μεγάλας θεότητας.

3 Οὕτω τὰ περιελθόντα εἰς ἡμᾶς μινωϊκὰ γυναικεῖα εἰδώλια διαφόρων τύπων καὶ ἐποχῶν κατὰ κανόνα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι μετὰ βεβαιότητος ὅτι παριστάνουσιν ἐν γένει θεότητας, ὅπως ἐμπεριστατωμένως ἀναπτύσσει ὁ Nilsson (M. M. R. σ. 248 - 49). Ὅ,τι δὲ ἐξ ἄλλου θεωρεῖται ὡς ἔνδειξις μητρότητος, ἡ θέσις δηλαδὴ τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ στήθους, δὲν εἶναι καθόλου ἀσφαλὲς σημεῖον ταύτης, ὅπως ὁ Nilsson ἐπίσης παρατηρεῖ (ἔνθ. ἀν. σ. 252 - 53)· καθόσον εἶναι κοινὸν καὶ εἰς ἀναμφισβητήτως ἀνδρικὰ εἰδώλια· διὰ δὲ τῶν χειρῶν δὲν πιέζονται οἱ μαστοί, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται εἰς τὰς εἰκόνας τῆς ἀσιατικῆς θεᾶς τῆς γονιμότητος.

4 Δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μετὰ τοῦ Nilsson, ὁ ὁποῖος ἀντιδιαστέλλει ἐνταῦθα (ἔνθ. ἀν. σ. 250) τὴν γονιμότητα τῆς ἀνθρωπίνης μητρότητος ἀπὸ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς. Τὸ πρῶτον συμβολίζει τὸ δεύτερον.

σίαν Γοργόνα. Καὶ εἰς τὴν Γοργόνα ἔχομεν πάλιν δύναμιν ἐν ἐνεργείᾳ, ὄχι ὅμως ἀνωτάτην θεότητα, ἀλλὰ πονηρὸν δαίμονα, ὅπως φαίνεται ἐξ ὅλων τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς περιβολῆς καὶ ὅπως ἰδίως ὑποδηλοῖ τὸ θηριῶδες καὶ φοβερὸν προσωπεῖον, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὄχι μόνον δύναμιν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν ἐπὶ τοῦ κακοῦ. Οὕτως ἡ ἤρεμος ἐνέργεια τῆς Ἀρτέμιδος, ἥτις συνήθως ἐκφράζεται δι᾽ ἐλαφρᾶς πρὸς τὰ πρόσω κινήσεως τοῦ σώματος ἢ καὶ ταύτης μετὰ δυσκολίας, ἐνταῦθα γίνεται σφοδρὰ καὶ βιαία μεταφραζομένη διὰ τοῦ κατὰ συνθήκην σχήματος τοῦ κεκαμμένου γόνατος τοῦ ὑποδηλοῦντος ὁρμητικὴν κίνησιν καὶ τοῦ ὁποίου χαρακτηριστικὸν παράδειγμα παριστᾷ ἡ παρατιθεμένη εἰκὼν **(εἰκ. 11)** ἐξ ἀρχαϊκοῦ ἀγγείου ἐκ Σπάρτης (Ann. Br. School τ. XV πιν. IV). Δὲν εἶναι δὲ παράδοξον ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν παραλλαγῶν τοῦ ὁρμητικοῦ αὐτοῦ τύπου, ἐν αἷς καὶ ἡ Ἅρπυια —καίτοι ἡ μᾶλλον ἐξηγνισμένη—συγκαταλέγεται καὶ ἡ Νίκη, ὡς ἡ Νίκη τοῦ Ἀρχέρμου, καθόσον νίκη σημαίνει καταστροφὴν τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ δὲν νομίζω συνεπῶς ὅτι θὰ ἠδύνατό τις νὰ αἰσθανθῇ δυσκολίαν, ὅπως διακρίνῃ τυπικήν τινα Γοργόνα, τὴν Γοργόνα π. χ. τοῦ ἀμφορέως τοῦ Νέσσου (εἰκ. 3), ἀφ᾽ ἑνὸς ἀπὸ μίαν τυπικὴν πτερωτὴν Ἄρτεμιν, π. χ. τὴν Ἄρτεμιν τοῦ ἐκ Θήρας ὀστράκου (εἰκ. 8), καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου ἀπὸ τὸν τύπον τῆς μητρὸς θεότητος, ὅπως ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς μορφῆς τῆς ἐξ ἐλεφαντοστοῦ πλακὸς ἐκ Σπάρτης (Ann. Br. School τ. XIII εἰκ. 18. σ. 30). Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει τὴν ὕπαρξιν καὶ μεμονωμένων ἐκτρόπων παραστάσεων, αἵτινες ἐμφανίζουσι σύγχυσιν τῶν ἐν λόγῳ τύπων. Ἀλλ᾽ αἱ παραστάσεις αὗται, ὀφειλόμεναι, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, εἰς διάφορα εὐνόητα αἴτια, οὐδέποτε πρέπει νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις θεωρίας περὶ Γοργόνος, ἡ ὁποία ἀντιστρατεύεται εἰς τὴν περὶ αὐτῆς ἔκ τε τοῦ συνόλου τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν καὶ τοῦ συνόλου τῶν μνημείων καὶ πρὸ παντὸς τῆς πιθανῆς θρησκευτικῆς ἐξελίξεως — ὡς ἐν ἀρχῇ ἀνεπτύξαμεν — ἐκπηγάζουσαν ἀντίληψιν. Πόσον δὲ τὸ τοιοῦτον εἶναι ἄτοπον ἀποδεικνύει ἡ περίπτωσις τῆς μορφῆς τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου (εἰκ. 5), ἣν ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν.

Εἰκ. 11. Γοργώ. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Σπάρτης.

Οὕτως, ἐνῷ ὁ ἐν λόγῳ γοργονοπρόσωπος δαίμων τῆς εἰκ. 5 ὡς κρατῶν διὰ τῶν χειρῶν πτηνὰ ὑπέβαλεν εἰς τὸν Studniczka, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, τὴν ἰδέαν τῆς συγγενείας τῆς Γοργόνος Μεδούσης πρὸς τὴν μεγάλην θεότητα «ποτνίαν θηρῶν», μονονουχὶ δὲ ταυτότητος πρὸς αὐτὴν εἰς τὴν J. E. Harrison («Prolegomena» σ. 194), τὸ αὐτὸ μνημεῖον ἐξ ἄλλου ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ J. Déchelette (Rev. Archéologique (1909) τ. 14, σ. 109 - 100) ὡς ὑποδηλοῦν στενὴν σχέσιν τῆς Γοργόνος πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα, ἡ ὁποία σημειωτέον, καὶ ἂν ἦτο ἀληθής, θὰ προσέθετε τὸ πολὺ νέον τι εἰς τὰς περὶ Ἀπόλλωνος δοξασίας τῶν ἀρχαίων, οὐδέποτε ὅμως θὰ ὑπενόει κἄτι ἀνώτερον διὰ τὴν Γοργόνα Μέδουσαν ὡς ἰσότιμον τρόπον τινὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ἡλίου. Τὴν γνώμην του δὲ ταύτην ὁ Déchelette στηρίζει ἀφ᾽ ἑνὸς εἰς τοὺς κύκνους, τοὺς ὁποίους κρατεῖ ὁ δαίμων ἐκ τοῦ λαιμοῦ, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τοὺς σταυροὺς ἁπλοῦς καὶ ἀγκυλωτοὺς (swastika), οἱ ὁποῖοι διακοσμοῦσι τὸ πεδίον τῆς παραστάσεως καὶ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι, ὅπως καὶ οἱ κύκνοι, εἰδικὰ σύμβολα τοῦ ἡλίου, ἄρα τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐνῷ οἱ κύκνοι καὶ οἱ σταυροὶ στεροῦνται ἐνταῦθα οἱασδήποτε συμβολικῆς σημασίας, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Déche-

lette παραδέχεται ἀναγνωρίζων τὴν σὺν τῷ χρόνῳ μετατροπὴν τῶν τοιούτων συμβόλων ἐν τῇ τέχνῃ εἰς ἁπλᾶ διακοσμητικὰ στοιχεῖα.

Λίαν ἀξιοπερίεργον ἐν τούτοις εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐξ ἄλλου ὁ Frothingham συνδυάζων τὰς δύο γνώμας περὶ στενῆς συγγενείας μεταξὺ Γοργόνος καὶ Μεγάλης Μητρός, ἣν ὑποστηρίζει, ὡς εἴδομεν ὁ Studniska καὶ ἰδίως ἡ Harrison, ἀφ' ἑνὸς καὶ μεταξὺ Μεδούσης καὶ Ἀπόλλωνος ἢ ἡλίου ἀφ' ἑτέρου, ἣν παραδέχεται ὁ Déchelette, θεωρεῖ τὴν δαιμονικὴν μορφὴν τοῦ ἐκ Ῥόδου πινακίου (Am. Journal of Archaeology, 1911 σ. 369-70) ὡς ὑποδεικνύουσαν τὴν ἐξέλιξιν τῆς Μεδούσης ἀπὸ θεᾶς τῆς γῆς — ἤτοι ἑτέρας πλευρᾶς τῆς Μεγάλης Μητρὸς — εἰς θεότητα τοῦ ἡλίου, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ κατέληξε κατ' αὐτὸν ὁριστικῶς ἡ Μέδουσα βραδύτερον, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ κεφαλὴ αὐτῆς ἀποκοπεῖσα, ἵνα συμβολίσῃ, λέγει, τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου. Καὶ τοῦτο ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φυσικὴν ἐκ τοῦ γοργονείου ὡς πρώτης ἀρχῆς ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τῆς Γοργόνος, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἴδομεν, τονίζουσιν ὅ τε Furtwängler καὶ ὁ Wolters καὶ ἡμεῖς καὶ εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην καὶ εἰς τὴν παροῦσαν διὰ μακρῶν ἀναπτύσσομεν, ἵνα ἀποδειχθῇ οὕτως ἡ ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν, ὅτι πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ χαρακτῆρος τῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσώπων μόνον ἐπικουρικὴν χρῆσιν ἐπιτρέπεται νὰ κάμνωμεν τῶν σχετικῶν τύπων τῆς τέχνης, οὐδέποτε δὲ νὰ παρασυρώμεθα ἐκ τῆς κατ' ἐπίφασιν μαρτυρίας αὐτῶν εἰς κατὰ τὰ ἄλλα ἀστηρίκτους θεωρίας.

Ἀλλὰ τὸ πιθανώτερον ἐξ ὅλων αὐτῶν εἶναι ὅτι ἡ σημασία τοῦ γοργονοπροσώπου δαίμονος τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου εἶναι μᾶλλον καθαρῶς ἀποτρόπαιος, ὅπως καθαρῶς ἀποτρόπαιος εἶναι καὶ ἡ σημασία τῆς χιμαίρας, τῶν γρυπῶν καὶ παντὸς ἄλλου τέρατος ἢ θηρίου, τοῦ ὁποίου γίνεται χρῆσις ἐπὶ ἀγγείων καὶ σκευῶν ἐν γένει, ὅπως καὶ εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην (ἔνθ. ἀν.) διεξοδικῶς ἀναπτύσσομεν (πρβλ. καὶ M. Hoernes, ἔνθ. ἀν. (ἐκδ. 1915 σ. 39/17). Καὶ γενικώτερον δὲ τοῦτο ἰσχύει καὶ δι' ὅλα τὰ σύμβολα καὶ δὴ καὶ τὰ τοῦ ἡλίου, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος καὶ τῶν ὁποίων πλήρη ἀπαρίθμησιν, περιγραφὴν καὶ εἰκόνας παρέχει ἡ μελέτη τοῦ Déchelette, ἐφ' ὅσον βέβαια αἱ μορφαὶ καὶ τὰ σύμβολα αὐτὰ δὲν ἔχουσι καθαρῶς διακοσμητικὸν χαρακτῆρα, ὅπως, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, παρρδέχεται καὶ αὐτὸς ὁ Déchelette.

Ὁ δὲ ἀποτρόπαιος χαρακτὴρ τοῦ γοργονείου προσωπείου ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ ἐπὶ διαφόρων μορφῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι κοινὸν τὸν ἀποτρόπαιον χαρακτῆρα, χωρὶς τοῦτο νὰ ἐμποδίζῃ αὗται νὰ ἐκπροσωπῶσι διαφόρους μυθολογικὰς ἐννοίας, ὅπως λ. χ. αἱ Γοργόνες, ἡ Μέδουσα, ἡ Κὴρ, ὁ Φόβος, ὁ Δεῖμος κλπ. Δὲν εἶναι δὲ συνεπῶς καθόλου παράδοξον, ἐὰν ὑπάρχωσι καὶ μορφαί, τυπικαὶ ἄλλως τῆς «ποτνίας θηρῶν», γοργονοπρόσωποι, χωρὶς τοῦτο νὰ δικαιολογῇ τὸ παράπαν οἱαδήποτε συμπεράσματα περὶ στενῆς σχέσεως ἢ ταυτότητος μεταξὺ «ποτνίας θηρῶν» καὶ Γοργόνος ἢ Γοργόνος Μεδούσης καὶ Ἡλίου ἢ Ἀπόλλωνος, ἐὰν ἡ φέρουσα τὸ γοργόνειον ὡς πρόσωπον μορφὴ ὑπεδήλου κατὰ ἕνα τρόπον σχέσιν πρὸς τὸν ἥλιον. Τότε δὲ μόνον θὰ ἠδυνάμεθα ἐκ τῆς συνυπάρξεως τῶν διαφόρων αὐτῶν στοιχείων εἰς τὴν αὐτὴν παράστασιν νὰ συμπεράνωμεν περὶ ἐνδεχομένης κοινῆς μυθολογικῆς καὶ θρησκευτικῆς σημασίας τῶν ἀντιστοίχων προσώπων, ἐὰν ἡ παράστασις αὕτη εἶχε καθαρῶς λατρευτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἦτο ἰδίως λατρευτικῆς χρήσεως, ἀλλὰ τοιοῦτόν τι ἀσφαλῶς δὲν συμβαίνει ἐν προκειμένῳ. Καθαρῶς λατρευτικὰ ἀπ' ἐναντίας θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσι τὰ πλαστικὰ εἰδώλια, ἀλλ' εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δὲν παρατηροῦνται αἱ τοιαῦται ἀνωμαλίαι.

Οὕτω μεταξὺ τῶν πηλίνων εἰδωλίων, τῶν εὑρεθέντων εἰς ἀμέσως προαρχαϊκὰ ἢ πρωτοαρχαϊκὰ στρώματα ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰκονιζόντων ἀσφαλῶς θεότητας, δὲν ὑπάρχει κανὲν εἶδος δεικνύον χαρακτηριστικὰ ἢ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο δι᾽ ἐξελίξεως νὰ καταλήξωσιν εἰς τὴν μορφὴν τῆς Γοργόνος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Τοὐναντίον ὅλαι αἱ ἀρχαιότεραι ἐκεῖναι κατηγορίαι τῶν εἰδωλίων, τῶν παριστανόντων γυναικείας μορφάς, προμηνύουσι κατὰ κανόνα — ἰδίως τὸ κωδωνοειδὲς σῶμά των καὶ ὁ πόλος — τὸν γενικὸν τύπον τῆς Μεγάλης Μητρὸς-Δήμητρος - Ἥρας· ἐνῷ ἡ προσπάθεια παραστάσεως τοῦ προσώπου, ἡ ὁποία φαίνεται ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ῥάμφους ἢ ἔχει ὡς βάσιν τὴν ῥῖνα[1] ἀποκλείει τὴν δυνατότητα τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου, τὸ ὁποῖον ἀντιθέτως διὰ τῆς σιμῆς ῥινὸς καὶ τοῦ δισκοειδοῦς σχήματος τοῦ προσώπου ἀποτελεῖ τὸν ἀντίποδα τῆς πτηνομορφίας. Καίτοι δὲ αἱ ἀντιρρήσεις σοβαρῶν ἐρευνητῶν[2] ὡς πρὸς τὴν προμυκηναϊκὴν χρονολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγει ὁ Ch. Waldstein[3] τὸν ἀργεῖον τύπον τῶν ἐν λόγῳ εἰδωλίων, φαίνονται νὰ εἶναι ὀρθαὶ — καθόσον αἱ συνθῆκαι τῆς ἀνακαλύψεώς των εἰς διάφορα μέρη, ὡς π. χ. ἐν Σπάρτῃ[4] (Μενελάϊον, Ἀρτεμίσιον) καὶ ἐν Βοιωτίᾳ (Ῥιτσώνα)[5], ὑποδεικνύουσι μᾶλλον τὸν 8ον αἰῶνα[6] ὡς τὸ ἀπώτατον χρονολογικὸν ὅριον τῆς ἐμφανίσεώς των· — ἐν τούτοις τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ εἰδώλια ἀφ᾽ ἑνὸς ἔχουσι στενὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν μυκηναϊκὸν τύπον[7], ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου, καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου πρὸς τὰ γνωστὰ πήλινα εἰκονίσματα τῆς Δήμητρος ἢ Ἥρας, ἅτινα ἐπικρατοῦσι καθ᾽ ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον[8], ἀποδεικνύει ἐν σχέσει πρὸς τὴν Μητέρα Θεότητα ἀμετάβλητον συνέχειαν τῆς λαϊκῆς ἐκείνης ἀντιλήψεως παρ᾽ Ἕλλησι καὶ δὲν παρέχει καθόλου βάσιν πρὸς οἱανδήποτε ἀπόπειραν, ὅπως κατατάξωμεν τὴν Γοργόνα Μέδουσαν εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχικὴν πηγὴν μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς «ποτνίας θηρῶν».

Τώρα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Frottingham[9], ὅστις ὡς πρότυπον τῆς Γοργόνος θεωρεῖ τὴν λεγομένην Θεὰν τῶν ὄφεων, τῶν γνωστῶν μινωϊκῶν εἰδωλίων[10], καίτοι τὸ πρᾶγμα φαίνεται ἄξιον προσοχῆς, ὁ ἀποκλεισμὸς ἐν τούτοις τῆς Μεδούσης ἐκ τοῦ κύκλου τῶν θεοτήτων Μεγάλης Μητρός, «ποτνίας θηρῶν» γίνεται ἀσφαλέστερος, ἐὰν ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ὁ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνος πρωτότυπος ἰθαγενὴς τύπος τῶν κωδωνοειδῶν εἰδωλίων μὲ τὸ ῥαμφοειδὲς πρόσωπον, ὅστις κατὰ τοὺς ἀρχαϊκοὺς χρόνους ἀνεπτύχθη εἰς χαρακτηριστικὰ εἰδώλια τῆς Δήμητρος, θὰ ἠδύνατο αὐτὸς κυρίως νὰ ἀναχθῇ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν μινωικὸν τύπον τῆς Θεᾶς τῶν ὄφεων, ἰσχυρὰς ἀναμνήσεις τοῦ ὁποίου σημειοῦμεν ἀφ᾽ ἑνὸς εἰς τὰ πλαστικὰ περιδέραια ἢ κυματοειδεῖς ταινίας τοῦ κατὰ τὸν Waldstein προκεχωρηκότος ἀργείου τύπου[11] καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου εἰς τὸν πόλον καὶ τὴν προεξέχουσαν σφηνοειδῆ ἕλικα τῶν βοιωτικῶν εἰδωλίων[12]. Ἡ γνώμη δὲ αὕτη ἐνισχύεται ἐπὶ πλέον ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ὅπως ὁ Nilsson ἀναφέρει[13], ἐν Κρήτῃ εὑρέθησαν θραύσματα τυπικοῦ εἰδω-

1 Διὰ τὸν τύπον αὐτὸν ὅρα ἰδίως Ch. Waldstein, «The argive Heraeum», II πίν. 42. εἰκ. 3, 5

2 A. Frickenhaus, Tiryns I σ. 52 - 53 καὶ Beilage III σ. 115· Τσούντας, ἐνθ. ἀν. σ. 382.

3 Ἔνθ. ἀν. II. σ. 3 ἐφ. πίν. 42 - 43.

4 Ann. Br. School τόμ. XIV σ. 50 ἐφ. εἰκ. 1 g, h, i, k, p, q καὶ τ. XV, σ. 116.

5 Ann. Br. School τόμ. XIV σ. 219, ἀριθ. 362 - 366 πίν. XII ἀνήκοντα εἰς συγκρότημα τάφων Α ὄχι παλαιοτέρων τοῦ 550 π. Χρ.

6 A. Frickenhaus, ἔνθ. ἀν.

7 Perrot., Hist. τόμ. VI εἰκ. 341, 342, 347. Winter Die Typen d. Figürl. Terracotten I. σ. 2 - 3.

8 Winter, ἔνθ. ἀν. I σ. 31 ἀρ. 4 καὶ Ann. Br. School τόμ. XIV (1907) πίν. VII, A, πίν. XII ἀρ. 1,3,4 πρώτη σειρά.

9 Am. J. of Archaeology ἔνθ. ἀν. σ. 349 - 377.

10 Ann. Br. School τόμ. IX (1902 - 03) εἰκ. 54 - 57· H. R. Hall, Aegean Archaeology pl. I.

11 The Argive Heraeum II πίν. XLII, XLIV, σελ. 25 εἰκ. 39· καὶ A. Frickenhaus Tiryns πίν. I.

12 Winter, Typen I σ. 4, 1 Perrot, ἔνθ. ἀν. τόμ. VI εἰκ. 342 (μυκηναϊκὸς τύπος)· εἰκ. 343 (ταναγραῖος τύπος).

13 Nilsson, H. G. R. σ. 24· Bulletino d'arte, 11 (1908) σ. 456 ἐφ.

λίου τῆς Θεᾶς τῶν ὄφεων, ἀνήκοντος κατ᾽ αὐτὸν ὡς ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτοῦ ἰδιοτροπίας καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς ἀνακαλύψεώς του εἰς τὴν ὑστερωτέραν γεωμετρικὴν περίοδον.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Frothingham περὶ στενῆς συγγενείας μεταξὺ Γοργόνος καὶ Θεᾶς τῶν ὄφεων στηρίζεται κυρίως εἰς τοὺς ὄφεις, οἱ ὁποῖοι εἶναι κοινὸν γνώρισμα τῶν ἀντιστοίχων τύπων τῆς τέχνης. Ἐναντίον ὅμως τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἔρχονται ἐν πρώτοις ἡ ἐπίμονος γνώμη τοῦ Evans (The Palace of Minos I (1921) σ. 495 ἑφ.), καθὼς καὶ τοῦ Nilsson (H. C. R. σ. 13 καὶ M. M. R. σ. 275 ἑφ.), καθ᾽ ἣν τὰ ἐν λόγῳ μινωικὰ εἰδώλια εἰκονίζουσιν ἐφεστίαν θεότητα, καθόσον, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι τὰ πράγματα, δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν Γοργόνα Μέδουσαν ὡς ἐξέλιξιν ἐφεστίου θεότητος. Καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἰδέας τῆς Γοργόνος καὶ τῆς μινωικῆς θεότητος γίνεται ἀκόμη μεγαλυτέρα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι κατὰ τὸν Evans (ἔνθ. ἀν. σ. 509) ὡς πατρὶς τῆς μινωικῆς θεότητος θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ἡ Αἴγυπτος καὶ ὡς πρότυπα αὐτῆς αἱ αἰγυπτιακαὶ θεότητες Ἀθὼρ καὶ ἰδίως ἡ θεότης τοῦ Δέλτα Βαζότ· καθόσον αἱ αἰγυπτιακαὶ αὐταὶ θεαὶ εἶναι συλλήψεις ἐντελῶς ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Γοργόνα.

Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτου οὔτε ὑπάρχει, νομίζομεν, λόγος ἐν γένει ὑποχρεώνων ἡμᾶς νὰ ταυτίσωμεν τὴν Μέδουσαν πρὸς τὴν Θεὰν τῶν ὄφεων διὰ τοὺς ὄφεις ἢ καὶ νὰ παραδεχθῶμεν, ἔστω στενήν, μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν. Καὶ ἐν γένει τίποτε δὲν εἶναι τόσον ἀστήρικτον, ὅσον ἡ πεποίθησις περὶ ἀνωτέρας Γοργόνος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τυπικῶν διὰ τὴν μορφὴν αὐτῆς ὄφεων. Ὁ ὄφις εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῆς Ἀθηνᾶς, προσέτι δὲ ἀπαντᾷ ὡς σύμβολον ἢ ἐξάρτημα τόσον ἄλλων γυναικείων θεοτήτων [1], οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀρρένων θεῶν — Ἀπόλλων, Ἑρμῆς [2] — καὶ ἐκπροσωπεῖ ἐπὶ πλέον ἡρωοθεϊκὰς συλλήψεις, ὡς τὸν Ἀσκληπιόν, τὸν Μειλίχιον [3], ἢ τὰς ἡρωοποιημένας ψυχὰς τῶν νεκρῶν (ἀνάγλυφα νεκροδείπνων) [4]. Τοῦτο δὲ ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς νὰ ἀναζητήσωμεν γενικωτέραν ἐξήγησιν τοῦ ὄφεως, τοιαύτη δὲ θὰ ἦτο ἴσως ἡ φυσικὴ καὶ ἁπλῆ ἐξήγησις, ὅτι ὁ ὄφις ὡς διαιτώμενος ἐντὸς τῆς γῆς συμβολίζει τὸν χθόνιον χαρακτῆρα καὶ τὴν χθονίαν προέλευσιν πασῶν τῶν μυθολογικῶν προσωπικοτήτων, τὰς ὁποίας συνοδεύει. Ὡς χθόνιος δὲ ὄφις εἶναι φυσικὰ καὶ οἰκουρὸς ὄφις· τοῦθ᾽ ὅπερ συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀρχικὴν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ τῆς θρησκείας ἐν γένει ἐξέλιξιν, ὅπως ἀπεδείξαμεν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης.

Καίτοι ὅμως ὑπὸ τὸν χθόνιον χαρακτῆρα — πρᾶγμα πολὺ γενικὸν — δύνανται νὰ συνυπάρξωσιν αἱ κατ᾽ οὐσίαν καὶ μυθολογικὴν καὶ θρησκευτικὴν περιωπὴν καὶ ὑπόστασιν ἀνομοιόταται συλλήψεις, Ζεύς, Ἑρμῆς, Ἀθηνᾶ, ἀφ᾽ ἑνός, χθόνιοι ἥρωες ἡρωοποιημένοι νεκροὶ ἢ ψυχαὶ ἀνθρώπων κλπ. ἀφ᾽ ἑτέρου, ἀλλ᾽ οὔτε ἡ τόση ἐκ τοῦ χθονίου χαρακτῆρος ἐκπηγάζουσα συγγένεια εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ δύο μυθολογικῶν ἐννοιῶν ἢ προσώπων, τῶν ὁποίων τὰς ἐν τῇ τέχνῃ παραστάσεις διακρίνει ἡ κοινὴ εἰς ἀμφοτέρας ὕπαρξις ὄφεων. Ὅπως δὲ θρησκεία καὶ τέχνη παραμένουσι πάντοτε δύο χωριστὰ πράγματα, οὕτω καὶ ὁ ὄφις εἶναί τι διπλοῦν ἢ μᾶλλον ἔχει δύο ἐντελῶς διαφόρους ἰδιότητας ἢ πλευράς, τὴν ἀγρίαν καὶ φοβερὰν ὄψιν καὶ τὸν χθόνιον χαρακτῆρα. Καὶ ὁ ὄφις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὸν ὄφιν τῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας, καὶ τοῦτο παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι λέγοντες τέχνην ἐνταῦθα ἐννοοῦμεν ἀποκλειστικῶς τὰς καλλιτεχνικὰς παραστάσεις μυθολογικῶν ἢ θρησκευτικῶν ἐννοιῶν καὶ προσώπων. Καὶ ἐνῷ ἡ ἀπό-

1 J. E. Harrison ἐν J. H. Studies 1899, σ. 220, 221.

2 Δ. Εὐαγγελίδης ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1918 σ. 171 ἑφ.

3 Harrison, «Prolegomena» etc. σ. 13-15.

4 K. A. Romaios ἐν Athen Mitth. 1914 σ. 189-235.

λυτος ἐπικράτησις τοῦ χθονίου χαρακτῆρος τοῦ ὄφεως εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν λατρείαν, τὴν ὁποίαν ὁ Küster (Die Schlange in d. griech. Kust und Religion, σ. 61) τονίζει, δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ διαφιλονικηθῇ, δὲν ἕπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι ὁ χθόνιος χαρακτὴρ ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐπικρατῇ εἰς τὰς ἐμφανίσεις τοῦ ὄφεως ἐν τῇ τέχνῃ, καὶ ὅταν αἱ εἰκόνες αὗται εἶναι ἐξαρτήματα θρησκευτικῶν παραστάσεων καὶ μορφῶν, ὅπως αὐτὸς ἐννοεῖ. Διότι, τεθέντος μάλιστα, ὅπως καὶ ὁ Küster (ἔνθ. ἀν. σ. 60 - 61) παραδέχεται, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ ὄφεως πρώτη τοῦ ἀνθρώπου ἐντύπωσις ὑπῆρξεν ἡ τῆς φρίκης καὶ τοῦ φόβου καὶ ὅτι, καὶ ἐὰν ἡ παμπαλαία ἀνάπτυξις τῆς τέχνης ὀφείλεται εἰς τὴν θρησκείαν, ἡ τέχνη οὐχ ἧττον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγεννήθη ἀρχικῶς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν θρησκείαν[1], ὅπως καὶ τοῦτο ὁ Küster ἐπίσης παραδέχεται (ἔνθ. ἀν. σ. 3), τότε ὁ ὄφις φυσικὸν εἶναι νὰ ἐχρησιμοποιήθη ἀρχικῶς ὡς φοβερὸν καὶ ἀποτρόπαιον στοιχεῖον εἰς τὴν τέχνην καὶ ὡς καθαρῶς τοιοῦτον νὰ παρέμεινε διαρκῶς εἰς αὐτὴν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως τῆς ἄλλης αὐτοῦ χρησιμοποιήσεως ὑπὸ τὴν χθονίαν αὐτοῦ ἰδιότητα. Τοῦτο ὅμως ἀφίνει ἀκαθόριστον καὶ συγκεχυμένον ὁ Küster, ὁ ὁποῖος, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς παραδέχεται τὸν φοβερὸν χαρακτῆρα τῶν ὄφεων τῶν Ἐρινύων (ἔνθ. ἀν. σ. 72) καὶ τῶν Γοργόνων (σ. 94/95[1]), δὲν διστάζει ἐν τούτοις νὰ ἰσχυρισθῇ κατωτέρω (σ. 141) ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν — προφανῶς, ὅπως συμμορφωθῇ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν περὶ Μεδούσης ὡς ἀνωτέρας θεότητος πλάνην — ὅτι ἡ Μέδουσα καὶ ἡ Ἐρινὺς πρόσκεινται εἰς τὴν χθονίαν (ὑπὸ τὴν καλὴν τῆς λέξεως σημασίαν) θεότητα Δήμητρα, ὅπως τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ διακρίνουσα αὐτὰς παρουσία τοῦ ὄφεως, «συμβόλου τῆς εὐεργετικῆς εὐφορίαν καρπῶν παρεχούσης δυνάμεως τῆς γῆς». Ὄχι· ὁ ὄφις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Μειλιχίου, τοῦ χθονίου Ἑρμοῦ, τῶν νεκροδείπνων δὲν πρέπει νὰ συγχέεται καὶ νὰ ταυτίζεται πρὸς τοὺς ὄφεις τοῦ γοργονείου καὶ τῆς Γοργόνος καὶ τοὺς ὄφεις τῶν Ἐρινύων. Καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ παρουσία τοῦ ὄφεως εἴς τινα ἀρχαίαν τῆς τέχνης μορφὴν δὲν ἀποφασίζει αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τὸν χθόνιον ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω σημασίαν τῆς λέξεως χαρακτῆρα τῆς μορφῆς αὐτῆς, οὔτε δὲ καὶ ἡ συμπαρουσία ὄφεων εἰς δύο διαφόρους καλλιτεχνικοὺς τύπους εἶναι ἀσφαλὲς τεκμήριον στενῆς συγγενείας ἢ ὁμοιογενείας τῶν μυθολογικῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐκπροσωποῦσιν αἱ ἐν λόγῳ διάφοροι μορφαί. Καὶ συγκεκριμένως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ὄφις ἢ μᾶλλον οἱ ὄφεις εἶναι σχεδὸν ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἀρχαϊκῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνος Μεδούσης καὶ τῆς ὅλης αὐτῆς μορφῆς, δὲν εἶναι καθόλου τεκμήριον στενῆς συγγενείας ἢ καὶ ἁπλῆς ὁμοιογενείας τῆς Μεδούσης πρὸς οἱανδήποτε ἄλλην θεότητα, ἡ ὁποία ἔχει ὡς σύμβολον τὸν ὄφιν, χωρὶς βέβαια τοῦτο νὰ ἐμποδίζῃ τὸν ὄφιν τῆς Ἀθηνᾶς νὰ ὑπομιμνήσκῃ εἰς ἡμᾶς, ὅπως λέγει ὁ Nilsson (H. G. R. σ. 26 - 26), τὴν μινωικὴν Θεὰν τῶν ὄφεων. Ὁ δὲ ὄφις δὲν εἶναι φοβερός, διότι προέρχεται ἀπὸ τὰ βάθη τῆς γῆς, ἀλλ' εἶναι φοβερός, διότι ἡ ὄψις αὐτοῦ εἶναι εἰδεχθής, ἀπαισία, φρικιαστικὴ καὶ τὸ δῆγμα αὐτοῦ ἐνδεχομένως θανατηφόρον (πρβλ. καὶ Küster σ. 57 καὶ 60), ὡς τοιοῦτος δὲ προξενεῖ φόβον. Καὶ ἐν γένει κάθε τι τὸ φοβερὸν δὲν εἶναι τοιοῦτον δυνάμει χθονίας αὐτοῦ ἰδιότητος οὔτε τὸ χθόνιον εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ φοβερόν· διότι ἡ ἔννοια τοῦ χθονίου εἶναι πάλιν διπλῆ, καὶ τὸ μὲν χθόνιον ὥς τι ἀπαίσιον καὶ φρικῶδες καὶ φοβερὸν προῆλθε φυσικὰ ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ἔνθα βασιλεύει τὸ σκότος[2], ἐκπροσωπεῖ δὲ αὐτὸ ἡ Περσεφόνη τοῦ Ὁμήρου. Πρὸς τοῦτο δὲ τὸ χθόνιον πρόσκειται ὁ ὄφις διὰ τῆς φοβερᾶς αὐτοῦ ἐμφανίσεως καὶ μορφῆς· ἐνῷ τὰ προϊόντα τῆς γῆς, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν εἶναι φοβερὰ καὶ ἀπαίσια — κάθε ἄλλο — ἀλλὰ καὶ εἶναι εἰς ἄκρον εὐεργετικὰ διὰ

1 Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ γνώμη τοῦ Hoernes (ἔνθ. ἀν. (1915) σ. 8.

2 Πρβλ. Nilsson M. M. R. σελ. 279.

τὸν ἄνθρωπον, ἔκαμαν νὰ παραχθῇ ἡ ἄλλη ἡ ἀγαθὴ ἔννοια τοῦ χθονίου ὡς καρποφόρου, ἣν ἐκπροσωποῦσιν αἱ θεότητες τῆς γῆς Μεγάλη Μήτηρ, Δημήτηρ κλπ., αἱ ὁποῖαι, ὡς τοιαῦται δὲν εἶναι καθόλου φοβεραί. Καὶ ἡ παρουσία συνεπῶς τοῦ ὄφεως εἰς τὰς μορφὰς ἢ τὰς παραστάσεις τῶν τοιούτων θεοτήτων δὲν ἔχει κατ' ἀνάγκην φοβερὸν καὶ ἀπαίσιον χαρακτῆρα.

Ὀφείλει δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς πολὺ φυσικόν, ἐὰν ἀργότερα ἐπῆλθε σύγχυσις τῶν δύο διαφόρων ἐννοιῶν τοῦ χθονίου, ἐπακόλουθον τῆς ὁποίας ὑπῆρξε νὰ ταυτισθῇ ἡ Περσεφόνη τοῦ Ὁμήρου πρὸς τὴν Δήμητρα καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ Γοργώ, τῆς ὁποίας τὸν ἐν τῇ τέχνῃ τύπον ἀπετέλεσεν ἡ ὁλοκληρωτικὴ παράστασις τοῦ συμβόλου τῆς ὁμηρικῆς Περσεφόνης γοργονείου φόβου, νὰ συγχυθῇ ὑπὸ τῶν νεωτέρων πρὸς αὐτὴν τὴν Δήμητρα καὶ τὰς συναφεῖς ἀνωτέρας θεότητας.

Ἐὰν ὅμως ἡ Θεὰ τῶν ὄφεων, τῶν γνωστῶν εἰδωλίων, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν Γοργόνα, περισσότερον ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ συσχετισθῇ πρὸς αὐτὴν ἡ μορφὴ τοῦ ἐκ Γουρνιᾶς τῆς Κρήτης προφανῶς λατρευτικοῦ παλαιομινωικοῦ κωδωνοειδοῦς εἰδωλίου[1] **(εἰκ. 12)** καὶ διὰ τοὺς ὄφεις, οἱ ὁποῖοι κατερχόμενοι ἐκ τῶν ὤμων περιζωννύουσι τὴν ὀσφύν, ὅπως βλέπομεν ἐπὶ ποικιλιῶν τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου τῆς Γοργόνος, ὡς τῆς Μεδούσης τοῦ ἀγγείου τοῦ Ἀμάσιος (Walters, Hist. of anc. pottery εἰκ. 97) καὶ τῆς Μεδούσης τοῦ ἐκ Κερκύρας ἀναγλύφου (εἰκ. 23), ἀλλ' ἰδίως καὶ ἕνεκα τοῦ σχήματος τῶν ἀνατεταμένων χειρῶν, εἰς τὸ ὁποῖον ἡμεῖς μὴ θεωροῦντες αὐτὸ ἐνταῦθα κατὰ τὰς κρατούσας ἀντιλήψεις ὡς σημεῖον σεβασμοῦ ἢ εὐλογίας, ὅπως παραδέχεται ὁ Nilsson (M. M. R. σ. 267), θὰ εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ ἀποδώσωμεν μᾶλλον ἀποτρόπαιον σημασίαν. Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ λησμονῶμεν ὅτι αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ δὲν ἔχουσι δεσπόζουσαν σπουδαιότητα, ἐφ' ὅσον τὸ πρόσωπον εἶναι ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον συγκεντροῦται ἡ ἀποτρόπαιος ἔκφρασις τῆς ἀρχαϊκῆς Γοργόνος, καὶ ἐφ' ὅσον προφανῶς ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸ ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ μακροῦ λαιμοῦ τοῦ ἐκ Γουρνιᾶς εἰδωλίου, λείπει δὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ μετὰ τὴν κεφαλὴν χαρακτηριστικὸν τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος σχῆμα τοῦ δρόμου.

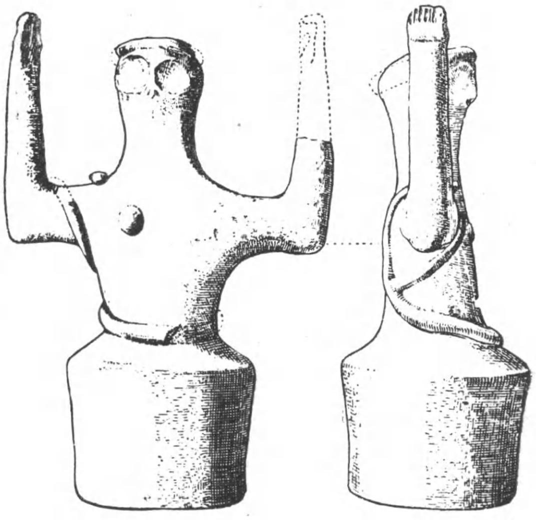

Εἰκ. 12. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ Γουρνιᾶς.

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὸ σχῆμα τοῦ κεκαμμένου γόνατος, τὸ λεγόμενον σχῆμα τοῦ δρόμου, τὸ ὁποῖον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἕτερον σχῆμα └──┐ τῶν χειρῶν καὶ πρὸς τὰς πτέρυγας εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν συγγενῶν παραστάσεων Γοργόνος - Ἁρπυίας ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὸ ὁποῖον, ὅπως εἴδομεν ἀνωτέρω, διακρίνει τὴν μορφὴν τῆς Γοργόνος ἀπὸ τὰς μορφὰς τῶν ἀνωτέρων θεοτήτων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι — πολλοῦ γε καὶ δεῖ — ἐφεύρεσις τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἀλλ' ἀπαντᾷ ἐν πρώτοις εἰς τὴν ὄχι πολὺ χρονολογικῶς ἀπέχουσαν τέχνην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Οὕτως ἐν πρώτοις ἐπὶ μνημειώδους ἔργου τῆς τέχνης τῶν Χετταίων, τοῦ λιθίνου

1 Nilsson, M. M. R. σελ. 75 εἰκ. 3 A.

βάθρου κολοσσιαίου ἀγάλματος, εὑρεθέντος ἐν Σεντζιρλὶ τῆς βορείου Συρίας ***(εἰκ. 13)*** καὶ χρονολογουμένου ὑπὸ τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὸ F. v. Luscham[1] εἰς τὴν 9ην ἢ 10ην ἑκατονταετηρίδα π. Χ., εἰκονίζεται πωγωνοφόρος ἀνάγλυφος μορφὴ ἐν στάσει δρόμου φέρουσα τὸν βραχὺν χιτῶνα, ὅστις εἶναι τυπικὸς διὰ τὴν ἀρχαϊκὴν Γοργόνα, καὶ κρατοῦσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν λέοντας εἰκονιζομένους κατ' ἐνώπιον καὶ φρικωδῶς μορφάζοντας. Τὰ σώματα τῶν θηρίων εἶναι λελαξευμένα ἐπὶ τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ λίθου. Παρομοία δὲ μορφή, ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἄρρεν φῦλον, τὸ μακρὸν γένειον, τὸ σχῆμα τοῦ δρόμου καὶ τὴν ὁριζόντιον θέσιν τῶν βραχιόνων, ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐγχαράκτου διακοσμήσεως ἀναγλύφου ἐκ Νιμρούδ[2], ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ τὸ ἕτερον ἐκεῖνο ὁρμητικὸν σχῆμα τοῦ ἐκ Καμείρου πινακίου[3] (εἰκ. 5) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν θέσιν τῶν χειρῶν, ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω,

Εἰκ. 13. Βάθρον ἀγάλματος ἐκ Σεντζιρλί.

εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ τύπου τῆς Γοργόνος, ἐνῷ ἐπὶ ἀσσυριακοῦ κυλίνδρου[4] βλέπομεν μορφὴν γονυκλινῆ ἄρρενος ἐπίσης, φέρουσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα ἐκ πτερῶν ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐπιτιθεμένων κατ' αὐτῆς θεῶν.

Τώρα τὰ μνημεῖα αὐτὰ θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παρέχοντα τὰ πιθανὰ πρότυπα τοῦ σχήματος τῆς Γοργόνος. Καὶ μέχρι ἑνὸς σημείου ὁ E. Meyer (ἔνθ. ἀν.) καὶ ὁ W. Ward[5] ἔχουσι δίκαιον ἐπιστήσαντες ἤδη τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὴν τοιαύτην συγγένειαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ τύπος τῆς Γοργόνος σύγκειται ἐκ συνδυασμοῦ τοῦ χαρακτηριστικοῦ σχήματος τοῦ δρόμου μετὰ τοῦ γοργονείου φόβου — ὅστις κυρίως ἀποτελεῖ τὴν ἐνσάρκωσιν τῆς ἰδέας τῆς

1 Ausgrabungen in Sendschirli IV, σ. 363 ἐφ. καὶ 367, εἰκ. 265, πίν. 64. Πρβλ. καὶ E. Meyer, Reich u. Kultur d. Chetiter, σ. 110 - 113, εἰκ. 63 (1914).

2 Perrot, Hist. II σ. 171 - 172, εἰκ. 443 - 44.

3 Πρβλ. A. L. Frothingham, ἔνθ. ἀν. σ. 367, εἰκ. 1, ἔνθα ἀναφέρονται αἱ ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ Eflatoun Bunar γλυπταὶ παραστάσεις ὡς παρέχουσαι τὸ πρωτότυπον τοῦ ἐν λόγῳ σχήματος.

4 W. H. Ward, The sealcylinders of Western Asia p. 315 πρβλ. σ. 218 - 222, εἰκ. 642.

5 Ἔνθ. ἀν. Τὸ σχέδιον τοῦ ἀσσυριακοῦ κυλίνδρου (εἰκ. 642) θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν σύνθεσιν Περσέως - Μεδούσης.

Γοργόνος ὡς καθαρῶς ἐννοίας τρόμου — οὐδεμία ἐκ τῶν ἐξ Ἀσίας μορφῶν, ἃς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρότυπον τῆς ἑλληνικῆς Γοργόνος, ἐφ᾽ ὅσον αἱ κεφαλαὶ αὐτῶν — ἐντελῶς κανονικαὶ εἰς διαστάσεις καὶ χαρακτηριστικὰ — καὶ τὰ σύμβολα αὐτῶν κατ᾽ οὐδένα τρόπον προμηνύουσι τὸ ἀποτρόπαιον προσωπεῖον.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ τύπου τοῦ σχήματος τοῦ δρόμου καὶ τῆς μετὰ γοργονείου προσωπείου μορφῆς ἐγένετο καὶ ὑπὸ τοῦ E. Meyer (ἔνθ. ἀν. σ. 111 - 113), ὅστις νομίζει ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν τὸ σχῆμα τοῦ δρόμου ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν Χετταίων, μετεσχημάτισαν δὲ αὐτὸ εἰς τὴν μορφὴν τῆς Γοργόνος προσαρμόσαντες εἰς τὸ φοβερὸν προσωπεῖον· ἀλλ᾽ ὁ Meyer εἶναι βέβαιος ὅτι καὶ τὸ προσωπεῖον τοῦ γοργονείου φόβου ἐπίσης δὲν ἦτο ἑλληνικὴ ἐφεύρεσις ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι ἡμεῖς εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην ὑπεστηρίξαμεν. Ἐνῷ δὲ καὶ αὐτὸς ἀποκρούει τὴν περὶ Βησσᾶ θεωρίαν, ὅμως δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ γοργονείου φόβου εὑρίσκεται κάπου κεκρυμμένον μεταξὺ τῶν τύπων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης. Τὸ μνημεῖον τοῦ Σεντζιρλὶ ἐν τούτοις, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Meyer πολὺ δικαίως ἀποδίδει τόσον μεγάλην σπουδαιότητα ἐν σχέσει πρὸς τὴν προέλευσιν τοῦ σχήματος τοῦ δρόμου — ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ τῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος — πιστοποιεῖ κατὰ τὸν περιφανέστερον τρόπον τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ γοργονείου ὡς ὑποδεικνύον τὸν τρόπον, καθ᾽ ὃν οἱ Ἕλληνες τεχνῖται ὑπείκοντες εἰς τεχνικοὺς λόγους κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐδημιούργησαν τὸ ἀποτρόπαιον αὐτὸ προσωπεῖον. Ἡ ἀρχαϊκὴ μορφὴ τῆς Γοργόνος - Μεδούσης ὀφείλει πράγματι νὰ θεωρηθῇ ὡς μία, οὕτως εἰπεῖν, σύμπτυξις τοῦ ἀποτροπαίου συμπλέγματος τοῦ ἐκ Σεντζιρλὶ μνημείου, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ φοβερὸν στοιχεῖον, τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὴν μορφάζουσαν λεοντοκεφαλήν, μετηνέχθη καὶ συνεσωρεύθη εἰς τὸ πρόσωπον τῆς δρομαίως κινουμένης μορφῆς.

Εἰκ. 14. Σφραγιδότυπος ἐκ Ζάκρου.

Εἰκ. 15. Σφραγιδότυπος ἐκ Ζάκρου.

Ἀλλὰ τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ δρόμου ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῶν ὑστερομινωϊκῶν ἐκείνων σφραγιδοτύπων, τῶν εὑρεθέντων ἐν Ζάκρῳ τῆς Κρήτης[1] ***(εἰκ. 14, 15)***, οἱ ὁποῖοι εἶναι πολὺ παλαιότεροι τῶν ἀνατολικῶν μνημείων, ἅτινα ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, εἰς τρόπον ὥστε δὲν εἶναι ἀσφαλὲς νὰ ἀποδώσῃ τις ἄνευ ἐπιφυλάξεως τὴν προέλευσιν τοῦ ἐν λόγῳ σχήματος εἰς ξένην πηγήν. Καὶ θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ θεωρήσῃ ὡς ὄχι ἐντελῶς ἀπίθανον τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ τραγοκέφαλα καὶ πτερωτὰ ἐκεῖνα τέρατα τῶν ἐκ Ζάκρου σφραγιδοτύπων (εἰκ. 15) ἐνδέχεται νὰ παριστάνωσι συλλήψεις ἀναλόγους πρὸς τὰς Ἁρπυίας καὶ τὰς Γοργόνας τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅτε καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὰ ἀπώτατα πρότυπα τοῦ τύπου Ἁρπείας - Γοργόνος μεῖον ὁ γοργόνειος φόβος εἴτε ἀπ᾽ εὐθείας διὰ τῆς ἐπιχωρίου παραδόσεως ἢ τῇ μεσολαβήσει τῆς ἀνατολικῆς τέχνης[2]. Καθόσον τὸ γεγονός, ὅτι τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ δρόμου, καίτοι ἀποτελοῦν πολὺ σπουδαίαν καὶ χρήσιμον ἐπίνοιαν τῆς τέχνης, δὲν ἀπαντᾷ εἰς τοὺς σῳζομένους δακτυλιολίθους καὶ τὰ ἄλλα μνη-

1 Journal Hell. Studies, (1902) πίν. VIII, ἀριθ. 34 καὶ 36.

2 Πρβλ. σχετικῶς καὶ τὸ ***τανυδρομικὸν σχῆμα*** («flying galop», Evans, The Palace of Minos I. σ. 711 εἰκ. 534, 535), ὅπερ φαίνεται προσιδιάζον μᾶλλον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν καὶ κυκλαδικὴν τέχνην.

μεῖα τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης — τοῦθ᾽ ὅπερ ἔκαμε τὸν Furtwängler νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἦτο ἄγνωστον εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τεχνοτροπίαν — συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι τὸ σχῆμα αὐτό, ὁπουδήποτε καὶ ἂν ἔσχε τὴν ἀρχήν, πολὺ πιθανώτερον εἶναι διὰ τῆς ἀνατολικῆς τέχνης νὰ μετεδόθη εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλ᾽ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην δὲν ἀπαντᾷ ἐν γένει τι τὸ δυνάμενον νὰ συσχετισθῇ πρὸς τὴν ἀρχαϊκὴν Γοργόνα καὶ τὸ γοργόνειον, ὅπως ἄλλως τε ἐπιστοποιήθη ἤδη τοῦτο ὑπὸ εἰδικῶν ἐρευνητῶν [1]. Σημαντικὴν δὲ ἀπόδειξιν ὅτι τὸ γοργόνειον ὑφ᾽ οἱανδήποτε μορφὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγεννήθη εἰς τὴν μυκηναϊκὴν τέχνην ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ σῳζόμεναι παραστάσεις μυκηναϊκῶν ἀσπίδων ἄνευ ἐξαιρέσεως στεροῦνται σημείων, ἅτινα ἀποτελοῦσι πολὺ κοινὸν καὶ δὴ τὸ ἐμφανέστερον γνώρισμα τῶν εἰκόνων τῶν πολεμιστῶν ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ τέχνῃ [2]. Καὶ τοιουτοτρόπως εἷς ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων λόγων — ἂν ὄχι ὁ μόνος — τῶν δυναμένων νὰ ὁδηγήσωσιν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ γοργονείου φόβου ἔλειπε. Πράγματι δέ, ὅπως μανθάνομεν ἔκ τε τῶν φιλολογικῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῶν σῳζομένων ἀγγειογραφιῶν μία ἐκ τῶν κυριωτέρων χρησιμοποιήσεων τοῦ γοργονείου ἦτο νὰ διακοσμῇ τὰς ἀσπίδας τῶν πολεμιστῶν ὡς προστατευτικὸν ἀποτρόπαιον [3], τοῦθ᾽ ὅπερ ἄλλως τε ἦτο πολὺ φυσικόν [4]. Σπουδαιοτάτην δὲ μαρτυρίαν ἐν προκειμένῳ παρέχει ἡμῖν ὁ Ἡρόδοτος, διαβεβαιῶν ἡμᾶς (I, κεφ. 171) ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμαθον τὴν χρῆσιν τῶν ἐπὶ τῶν ἀσπίδων «σημείων» ἀπὸ τοὺς Κᾶρας, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ ἐφευρεταὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ εἰς τὸ βάθος τῆς ἐν λόγῳ πληροφορίας τοῦ Ἡροδότου ἐνυπάρχουσα ἀλήθεια εἶναι ὅτι — ἐὰν λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι τὰ ἐπίσημα τῶν ἀσπίδων δὲν ἦσαν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Μυκηναίοις — ἡ συνήθεια αὕτη καὶ μετ᾽ αὐτῆς τὸ ἀποτρόπαιον σύστημα τῆς διακοσμήσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλεται καὶ ἡ ἐπινόησις τοῦ γοργονείου, εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς μεταμυκηναϊκοὺς χρόνους. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο εἶναι εἷς ἐπὶ πλέον ἰσχυρὸς λόγος, ὅπως ἀρνηθῶμεν εἰς τὰ «σημεῖα» ταῦτα καὶ δὴ καὶ τὰ καθαρῶς ζῳόμορφα τοτεμικὴν προέλευσιν, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐπίσημα τῶν ἀσπίδων, ὧν χρῆσις ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἢ πρὸς τὰ χρησιμοποιούμενα ὑπὸ τῶν σημερινῶν ἀγρίων.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸν μινωϊκὸν τερατομορφισμόν, ὅπως αὐτὸς παρουσιάζεται ἰδίως εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἐκ Ζάκρου σφραγιδοτύπων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, οὔτε ἐκεῖ νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν τὰ σπέρματα τοῦ γοργονείου φόβου ἢ τῆς ἀρχαϊκῆς μορφῆς τῆς Γοργόνος· διότι πρόκειται περὶ τερατομορφισμοῦ, ἐπιδιώκοντος ἁπλῶς τὸ ἀλλόκοτον· ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ οὐσία τοῦ γοργονείου φόβου ἦτο τὸ εἰδεχθὲς καὶ βδελύκτροπον καὶ φοβερόν, κἄτι δηλαδὴ ἐντελῶς διαφορετικόν. Οὔτε δύναται δὲ νὰ διαφιλονικηθῇ ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς μινωικῆς τέχνης ἐπὶ τῇ βάσει μεμονωμένων μνημείων τῆς μικροτεχνίας παρουσιαζόντων τυχὸν ἀντιθέτους στάσεις. Καὶ ὡς τοιοῦτον θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ δαιμονικὴ κεφαλὴ τοῦ ἐκ Μοχλοῦ σφραγιδολίθου (Explorations of the island of Mochlos,

1 Ὅρ. ἰδίως Tsountas - Manatt, The Mycenaean Age σ. 298 - 304 εἰκ. 153 - 55· πρβλ. καὶ Furtwängler ἐν Roscher, Myth. Lex. I σ. 1701 - 02 καὶ J. Six ἐν J. Hell. Studies (1885) σ. 277.

2 Ὅρ. π. χ. τὸν ἐκ Μήλου ἀμφορέα (Conze, Mel. Thongefässe, πίν. III) ἢ τὸν Ἡρακλέα φονεύοντα τὸν Γηρυόνην ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Ἐξεκίου (Perrot, Hist. X., εἰκ. 5. ἢ Baumeister, «Denkmäler» I, εἰκ. 729 καὶ III, 2086. Καὶ εἰδικώτερον τὸ ἀγγεῖον τοῦ Ἀριστονόου (Wiener Vorlege — Blätter πίν. I), ἔνθα αἱ κυκλικαὶ καὶ διὰ περιφανῶν ἐπισήμων διακεκοσμημέναι ἀσπίδες εἶναι σχεδὸν τὰ μόνα γνωρίσματα, τὰ διακρίνοντα τὴν παράστασιν αὐτὴν ἐκ παρομοίων ὑστερομυκηναϊκῶν παραστάσεων, ὡς τῆς τοῦ λεγομένου «ἀγγείου τῶν πολεμιστῶν» (Furtwängler κλπ. Mykenische Vasen, πίν. 43) καὶ τῆς τῆς ἐγχρώμου πηλίνης στήλης, Ἀρχ. Ἐφημ. 1896, πίν. I - II.

3 Ὅρα C. Gerojannis, ἔνθ. ἀν. σ. 11 καὶ 27 - 28.

4 Πρβλ. καὶ A. Milchhöfer, Arch. Zeitung 1881, σ. 388.

εἰκ. 27· καὶ A. Evans, Palace of Minos I σ. 703, εἰκ. 526), ἐὰν βέβαια τὸ ἐντελῶς ἄτεχνον καὶ ὑποτυπῶδες αὐτὸ σχέδιον ***(εἰκ. 16),*** τὸ ὁμοιάζον μὲ τὴν ἐπὶ προϊστορικῶν ἀντικειμένων ἐκ Τροίας ἀπαντῶσαν πρωτογενῆ παράστασιν τοῦ προσώπου (Schlieman, Troja, σ. 31 ἀρ. 1,2 καὶ Ilios ἀρ. 237), ἐπιτρέπει ἐν γένει οἱονδήποτε σχετικὸν συμπέρασμα, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι διὰ τῶν ἐπ᾽ αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν κεράτων ὑπενθυμίζει πολὺ τὸν αἰγυπτιακὸν τύπον κεφαλῆς Ἴσιδος - Ἀθὼρ (Perrot, Hist. III, σ. 647 εἰκ. 451). Ἐνῷ ἀντιθέτως αἱ κεφαλαὶ τῶν ἐπὶ προϊστορικῶν ἀγγείων ἐκ Μήλου εἰκονιζομένων πτερωτῶν δαιμονίων (Excavations at Phylakopi. Melos. (1904), πίν. XIV 6^{α}, 6^{β}) καὶ Evans, ἔνθ. ἀν. σ. 703, εἰκ. 527 c. d.) ***(εἰκ. 17)*** φαίνονται περισσότερον συγγενεύουσαι πρὸς τὸν ἀποτρόπαιον φόβον καὶ διὰ τῶν προφανῶς ἐξωγκωμένων βολβῶν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἰδίως διὰ τῆς ἐπιδείξεως τερατωδῶν ὀδοντοστοιχιῶν. Ἡ παρουσία ἐν τούτοις τῶν κεφαλῶν αὐτῶν ἐπὶ ἀγγείων ἐκ Μήλου, ἀνηκόντων πάντως εἰς τὴν μινωϊκὴν ἐποχὴν (ὅρα Evans, ἔνθ. ἀν.), δηλαδὴ πρὸ τοῦ 1500 π. Χ., ἀποτελεῖ μᾶλλον ἐπισφράγισιν τῆς γνώμης ἡμῶν περὶ τῆς ἐκ τῆς λεοντοκεφαλῆς γενέσεως τοῦ γοργονείου καὶ ἀποκλείει τὴν ὕπαρξιν τούτου κατὰ

Εἰκ. 16. Σφραγιδόλιθος ἐκ Μοχλοῦ. Κεφαλὴ δαιμονίου.

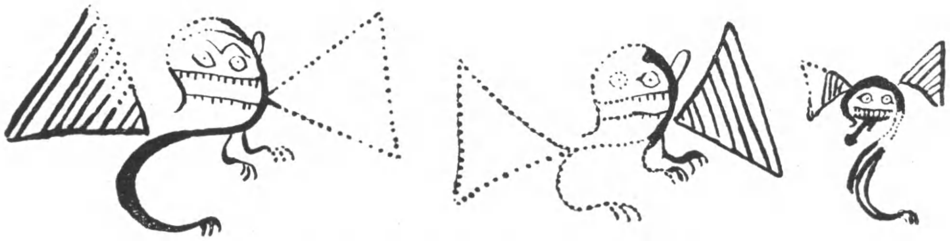

Εἰκ. 17. Πτερωτὰ δαιμόνια ἐξ ἀγγείων ἐκ Μήλου.

τὴν μινωικήν, ἔστω καὶ τὴν ὑστερομινωικήν, ἐποχήν· καθόσον, ἐὰν τὸ γοργόνειον δὲν ἦτο ὑστερωτέρα ἐπινόησις τῆς τέχνης, ἐνδιαφερομένης νὰ παραστήσῃ κατ᾽ ἐνώπιον τὴν ἀγρίως μορφάζουσαν λεοντοκεφαλὴν — ὅπως ὑποστηρίζομεν ἡμεῖς — τότε δὲν ὑπῆρχε λόγος τὸ γοργόνειον τοῦ ἐκ Μήλου ἀμφορέως πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς (εἰκ. 2) νὰ ὁμοιάζῃ τόσον πολὺ μὲ κεφαλὴν λέοντος, ὥστε ὁ Furtwängler νὰ διαμαρτύρεται ἐντόνως (Roscher, Myth. Lex. I, σ. 1706 «Gorgonen») ὅτι αὐτὸ εἶναι κεφαλὴ λέοντος καὶ ὄχι γοργόνειον, ὅπως ἰσχυρίσθη ὁ Six. Καὶ διὰ νὰ ἐξηγήσῃ μάλιστα ὁ Furtwängler τὴν χρῆσιν λεοντοκεφαλῆς ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ ἐκ Μήλου ἀγγείου ὡς ἀποτροπαίου προέβη εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἢ δὲν εἶχε δημιουργηθῆ ἀκόμα τὸ γοργόνειον ἢ δὲν ἦτο γνωστὸν ἀκόμη εἰς τὴν Μῆλον.

Εἰκ. 18. Σφραγιδότυπος ἐκ Ζάκρου.

Ὅτι δὲ τὸ φοβερὸν ἀποτρόπαιον στοιχεῖον δὲν ἦτο γνώρισμα τῆς μινωικῆς τέχνης καταφαίνεται περαιτέρω καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ τύπου τοῦ Μινωταύρου καὶ ὅπως παρίσταται ἐπὶ σφραγιδοτύπου ἐκ Κνωσοῦ (Ann. Br. School (1901-2) VII, σ. 18, εἰκ. 7^{α}) καὶ εἰδικώτερον, ὅπως εἰκονίζεται οὗτος ***(εἰκ. 18)*** ἐπὶ σφραγιδοτύπων ἐκ Ζάκρου (J. Hell. Studies, XXII (1902) πίν. VI, 17,18· Ann. Br. School, VII, εἰκ. 45). Ἡ μορφὴ αὕτη μὲ τὴν ἄκακον κεφαλὴν ταύρου καὶ τὴν ἀδεξίως ὀκλάζουσαν στάσιν εὑρίσκεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φοβερὰν ἰδέαν περὶ τοῦ τέρατος τούτου, ὅπως αὕτη μετεδόθη εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους

ὑπὸ τῆς παραδόσεως. Καὶ τὸ γεγονὸς δέ, ὅτι ὁ μινωικὸς αὐτὸς τύπος ἀπαντᾷ σχεδὸν ἀμετάβλητος εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τέχνην (Roscher, Myth. Lex. II, σ. 3007 - 3009, εἰκ. 2 - 6), ἀντὶ νὰ θεωρῆται ὡς ἐνισχῦον τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ τέχνη τῆς ἱστορικῆς περιόδου εἶναι νέος βλαστὸς παλαιοτέρας ἐπιχωρίου παραδόσεως, δεικνύει ἀπ' ἐναντίας μᾶλλον ὅτι οἱ Ἕλληνες τεχνῖται τῆς πρωτοαρχαϊκῆς ἐποχῆς ἐστράφησαν πρὸς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον ζητοῦντες ὑποδείγματα ὄχι τόσον δι' ἔλλειψιν ἐπαφῆς μετὰ τῆς παραδόσεως ταύτης[1], ἀλλὰ μᾶλλον διότι ᾐσθάνοντο τὴν ἀνικανότητα τῆς τελευταίας ταύτης, ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς νέας συμβολικὰς καὶ αἰσθητικὰς ἀπαιτήσεις, τὰς ἐκπηγαζούσας κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως διαφόρου θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως, ἀφοῦ ἄλλως τε ἡ Αἴγυπτος καὶ πολὺ περισσότερον ἡ Μικρὰ Ἀσία τῶν Χετταίων ἐχρησίμευσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἤντλησε καὶ αὐτὴ ἡ μινωικὴ τέχνη (ὅρα καὶ Nilsson, H. G. R. σ. 10).

Παρ' ὅλα ταῦτα ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ δρομαίως κινουμένη μορφὴ παρὰ τὴν πιθανὴν αὐτῆς ἀνατολικὴν προέλευσιν παριστᾷ τύπον τῆς ἑλληνικῆς τέχνης γνήσιον καὶ δὴ καὶ χαρακτηριστικὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τύπον τῆς «ποτνίας θηρῶν» - Κυβέλης μετὰ τῶν ἑραλδικῶς συμπαριστανομένων ζῴων, ὁ ὁποῖος εἶναι καθαρῶς ἀσιατικός. Ὁ τύπος τῆς Κυβέλης παριστᾷ τῳόντι τὴν συμμετρικὴν ἀντίθεσιν, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν κυριαρχοῦντα νόμον διακοσμήσεως καὶ συνθέσεως τῆς παλαιοτάτης τέχνης τῆς Ἀσίας[2]. Ἐνῷ ἡ τρέχουσα μορφὴ ὡς λαμβάνουσα στάσιν ἀποσκοποῦσαν νὰ θραύσῃ εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας καὶ τὰ ἐλάχιστα ἴχνη τῆς ἀντιθέσεως καὶ συμμετρίας, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, ἀποτελεῖ καταφανὲς διακριτικὸν γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς τεχνοτροπίας, ἥτις, ἐνῷ διετήρησεν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς τέχνης τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπερπληρώσεως τοῦ χώρου (Raumzwang), ἐν τῇ ἐπιδιώξει ἐν τούτοις ἀνωτέρου τινὸς ῥυθμοῦ ἐν τῇ συνθέσει ἐθυσίασεν ἀπὸ τὰ πρῶτα αὐτῆς πρωτοαρχαϊκὰ δοκίμια — πιθανῶς κατ' ἀπομίμησιν αἰγυπτιακῶν μᾶλλον προτύπων — τὰς εὐκόλους αἰσθητικὰς ἐπιτυχίας τῆς μηχανικῆς κατατάξεως εἰς ἀντιθετικὰ συμπλέγματα[3].

Ἀντιθέτως τώρα πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ G. Radet (Cubebe, 1909) προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὡς κοινὴν πηγὴν ὅλων τῶν πτερωτῶν τύπων τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἄρα καὶ τοῦ τύπου τῆς Γοργόνος, τὴν ἀσιατικὴν μορφὴν τῆς Κυβέλης θεωρῶν ὅλους αὐτοὺς ὡς παραλλασσούσας ἐκφράσεις τῆς ἰδέας τῆς «ποτνίας θηρῶν», ὄχι δὲ μόνον τοὺς παριστανομένους μετὰ ζῴων ἢ πτηνῶν ὡς ἐξαρτημάτων ἢ συμβόλων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους, οἵτινες, ὅπως αἱ Κῆρες καὶ αἱ πτερωταὶ Νῖκαι τύπου Ἀρχέρμου, στεροῦνται ἐξ ὁλοκλήρου τοιούτων γνωρισμάτων. Ἐπιμελὴς ἐξέτασις ὅμως τῶν τελευταίων τούτων συλλήψεων τῆς τέχνης δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι πᾶσαι αὗται ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν τύπων κυρίως ἕνεκα τοῦ σχήματος τοῦ δρόμου ἢ τῆς πτήσεως, τὸ ὁποῖον παριστάνουσι καὶ τὸ ὁποῖον, ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω, δὲν ἁρμόζει εἰς τοὺς τύπους τῆς «ποτνίας θηρῶν» καὶ τὸν ἱερατικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἐνῷ ἐξ ἄλλου ἡ

1 Ὀρθῶς νομίζομεν παρατηρεῖ ὁ H. R. Hall (Aegean Archaeology σ. 210) ὅτι ἡ μινωικὴ τεχνοτροπία ἀναγνωρίζεται εἰς τοὺς τύπους τῶν παλαιοτέρων νομισμάτων τῶν κοπέντων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Λίαν χαρακτηριστικὴ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην εἶναι ἡ σχηματικὴ παράστασις λεοντοκεφαλῶν ἐπὶ νομισμάτων (ὅρα P. Gardner, Types, πίν. IV. 16, 17· καὶ E. Babelon, Traité d. monnaies Gr. et romaines τ. 3, πίν. IX 22· πίν. X 22-24· πίν. XI 9-12· πίν. XVII 9, 10), τὸ πρότυπον τῶν ὁποίων εὑρίσκεται ἐπὶ σφραγιδοτύπων ἐκ Ζάκρου (J. Hell. Studies, 22 (1902), σ. 56, πίν. VIII. 60, 63, 68, 69), ἀνηκόντων εἰς τὴν ὑστερομινωικὴν περίοδον (πρβλ. καὶ Evans, ἔνθ. ἀν. I, σ. 673, εἰκ. 492 (M. M. III).

2 Ὅρα ἰδίως τοὺς λεγομένους «Lugalanda cylinders» ἐν C. A. de la Fuye, Documents Presargoniques (1908), πίν. V-VIII· πρβλ. καὶ L. Curtius, Studien z. Gesch. d. altorient. Kunst I (1912), εἰκ. 1-8 ἐν Sitz. Bericht d. k. bayer. Ak. d. Wissenschaften Philos.-philol. Klasse.

3 Περὶ τοῦ ἀντιθετικοῦ τύπου ἐν τῇ μινωικῇ τέχνῃ ὅρα Nilsson, M. M. R. σ. 329 ἐφ.

συμπαρουσία θηρίων ἢ πτηνῶν ἢ ζῴων ἐν γένει δὲν εἶναι πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀναγνωρίσωμεν τύπον τινὰ ὡς εἰκονίζοντα τὴν Μεγάλην Μητέρα, ὅπως τοῦτο ἀποδεικνύουσι καὶ οἱ πολυάριθμοι ἐκεῖνοι τύποι τῆς τῶν Ἀσσυρίων καὶ Χετταίων καὶ τῶν Περσῶν τέχνης, ἐν τῇ ὁποίᾳ μορφαὶ ἀναμφισβητήτως ἀρρένων — ἡγεμόνων ἢ δαιμόνων — εἰκονίζονται κρατοῦσαι θηρία εἰς τὴν τυπικὴν ἑραλδικὴν στάσιν[1].

Μεταβαίνομεν νῦν εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐξέτασιν ὡρισμένων μνημείων τῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθησαν ὡς ἐνισχύοντα τὴν θεωρίαν περὶ Γοργόνος Μεδούσης ὡς ἀνωτέρας θεότητος καὶ ἅτινα ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ παραστάσεις τοῦ φόνου τῆς Μεδούσης ὑπὸ τοῦ Περσέως, τῆς μόνης σχεδὸν συνθέσεως, ἥτις ἐκπροσωπεῖ τὸν μῦθον τῶν Γοργόνων ἐν τῇ τέχνῃ, ὅπως ἀποδείξωμεν τὸ ἀστήρικτον τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων.

Καὶ πρῶτον ἀναφέρομεν τὰς κενταυρικὰς ἐκείνας μορφὰς τὰς γνωστὰς ἡμῖν ἐκ μεμονωμένων καὶ ἀβεβαίων παραδειγμάτων μόνον, περὶ ὧν λόγον ποιεῖται ὁ Frothingham (ἔνθ. ἀν., σ. 373 - 75) καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὑρίσκεται ἡ ἱππομέδουσα τοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου ***(εἰκ. 19),*** Bull. c. Hellénique 1898, πίν. IV, V, σ. 518. Αὗται δύνανται εὐκόλως νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν ἀρχῇ λεχθέντων περὶ τῶν μὴ τυπικῶν γοργονομόρφων παραστάσεων, ἐὰν λάβωμεν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σύγχυσις τῶν Γοργόνων μετὰ τῶν Ἁρπυιῶν, καθὼς καὶ ἡ περίπτωσις τῆς Ἁρπυίας Ποδάργης, ἣν ὁ Ὅμηρος (Ἰλιὰς Π, στ. 150 - 151) ὡς ***βοσκομένην*** λειμῶνι εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἐφαντάσθη ὡς κατὰ τὸ ἥμισυ γυναῖκα καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἵππον — συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Milchhöfer, Anfänge d. Kunst σ. 57 ἑφ. — δικαιολογοῦσι πλήρως τὴν ἐν λόγῳ κενταυρικὴν μορφήν[2]. Ἐνῷ εἰς τὴν γέννησιν τοῦ ἵππου Πηγάσου ἐκ τοῦ τραχήλου τῆς ἀποκεφαλισθείσης Μεδούσης ὀφείλεται ἴσως ἡ ἄλλη ἡ ἱπποκέφαλος σύλληψις[3]. Καὶ θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον νὰ θεωρήσωμεν τοιαύτας ἱππομίκτους μορφὰς ὡς ὑποδηλούσας στενὴν συγγένειαν τῆς Μεδούσης πρὸς τὴν Ἄρτεμιν καὶ τὴν Μεγάλην Μητέρα, ὅπως πιστεύει ὁ Frothingham (ἔνθ. ἀν.), ἢ ὑπονοούσας ὅτι ἡ Μέδουσα εἶναι ἰσότιμος πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ἕνεκα τοῦ ὑποτιθεμένου ἱππείου τούτου χαρακτῆρος, ὅπως ἄλλοι καὶ ἰδίως ὁ Malten, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ὑποστηρίζουσιν, ὅταν πρὸς τοῦτο δὲν ὑπάρχωσιν ἄλλοι σοβαρώτεροι λόγοι. Ἐὰν δὲ λάβωμεν ἐπὶ πλέον ὑπ' ὄψιν ὅτι πλὴν τοῦ Πηγάσου καὶ ὁ ἵππος Ἀρίων φέρεται ὡς γόνος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἁρπυίας ἢ Ἐρινύος, καθὼς καὶ ὅτι ἱκανὰ τέκνα ἐγέννησεν ὁ Ζεὺς ἐκ θνητῶν γυναικῶν, ἀδυνατοῦμεν νὰ ἴδωμεν, διατί ἡ Μέδουσα ὤφειλε νὰ ἀνακηρυχθῇ ἀνωτέρα θεότης διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι ὁ Ποσειδῶν παρελέξατο αὐτῇ καὶ ὅταν μάλιστα ἡ κυριωτέρα περὶ τοῦ σχετικοῦ μύθου αὐθεντία, ὁ Ἡσίοδος, διαβεβαιοῖ ἡμᾶς ὅτι ἦτο θνητή.

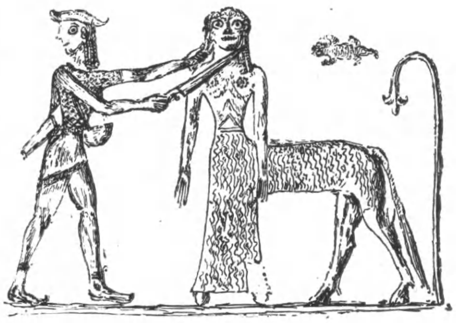

Εἰκ. 19. Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Ἐκ πίθου ἐκ Βοιωτίας.

Ἐπὶ πλέον ἡ κενταυρικὴ μορφὴ τοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου ἐμποιεῖ τὴν ἐντύπωσιν ἀποτροπαίου Γοργόνος καὶ ἐκ τῆς τερατωδῶς κτηνώδους αὐτῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐκ τῆς ἀγρίας καὶ

1 Ὅρα τοὺς σχετικοὺς τόμους τῆς Hist. τοῦ Perrot.

2 Πρβλ. Harrison, Prolegomena, σ. 129, εἰκ. 21, ἔνθα τοιαύτη Ἅρπυια κατὰ τὸ ἥμισυ γυνὴ καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἵππος εἰκονίζεται ἐκ περιέργου βοιωτικοῦ ἀγγείου.

3 Ὅρ. J. Hell. Studies. V, (1884), πίν. XLIII.

εἰδεχθοῦς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου αὐτῆς, τὴν ὁποίαν καθιστᾷ ἀδιαφιλονίκητον ἡ ἐπίδειξις τῶν φοβερῶν ὀδοντοστοιχιῶν καὶ οἱ ἐξέχοντες βολβοὶ τῶν ὀφθαλμῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπομιμνήσκουσιν ἡμῖν τὴν βλοσυρῶπιν καὶ δεινὸν δερκομένην Γοργὼ τῆς ὁμηρικῆς περιγραφῆς.

Πολὺ μικροτέρας καὶ λίαν ἀμφιβόλου σπουδαιότητος εἶναι αἱ μαρτυρίαι τῶν μνημείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι ἡ Μέδουσα κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς σύλληψιν ὑπῆρξεν ἵππος, ὅστις ἰσχυρισμός, ἐὰν ἠλήθευε, δὲν θὰ ἦτο ἄμοιρος σημασίας καὶ θὰ ἐπέφερε περισσότερον χάος εἰς τὸ προκείμενον πρόβλημα. Οὕτως ἡ ἐν τῷ μέσῳ δύο κεφαλῶν ἵππων ἀνθρωπίνη κεφαλή, ἡ εἰκονιζομένη ἐπὶ ἐλεφαντίνου ἀναθήματος, προερχομένου ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἐν Σπάρτῃ ***(εἰκ. 20),*** ἣν ἀναφέρει σχετικῶς ὁ Frothingham (ἔνθ. ἀν. σ. 375, εἰκ. 16), δὲν εἶναι προφανῶς κεφαλὴ Μεδούσης, ἀλλὰ κεφαλὴ Ἀρτέμιδος, ὅπως συνάγομεν ἐξ ἄλλων πηλίνων ἀναθημάτων, ἐχόντων ὁμοίας παραστάσεις (J. Hell. Studies, τόμ. 29 (1909), σ. 290, εἰκ. 6), καὶ εἰδικώτερον ἐκ μολυβδίνων ψηφίδων, εὑρεθεισῶν ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ καὶ παριστανουσῶν ὁλόκληρον τὴν μορφὴν τῆς Ἀρτέμιδος, ὁδηγούσης ξυνωρίδα ἵππων (ἔνθ. ἀν., σ. 291, εἰκ. 7), ἢ μᾶλλον ἡ ἐν λόγῳ κεφαλὴ τοῦ ἐλεφαντίνου ἀναθήματος εἶναι κεφαλὴ ἄρρενος καὶ συνεπῶς κεφαλὴ Ἀπόλλωνος. Ἡ γνώμη δ᾽ αὕτη ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ M. S. Thompson (J. Hell. Studies, τ. 29 (1909), σ. 290), καθ᾽ ἣν αἱ μορφαὶ τῶν προμνημονευθέντων ἐκ μολύβδου ἀναθημάτων γενικῶς δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι εἰκονίζουσι γυναῖκας. Καὶ τοιουτοτρόπως τὸ ἐν λόγῳ ἐκ Σπάρτης μικρὸν ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον ὀφείλει μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τῶν σῳζομένων δειγμάτων συμβολικῆς παραστάσεως τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε νὰ εἶναι ἐν χρήσει καθ᾽ ὅλην τὴν κλασσικὴν ἐποχήν, ὅπως πληροφορούμεθα ἐξ ὑστερωτέρων κλασσικῶν μνημείων, οἷον τὸ ἐκ Κρήτης ἀργυροῦν μετάλλιον τῆς Συλλογῆς Νελίδωφ (L. Pollak, Sammlung Nelidof, σ. 187, ἀρ. 533, πίν. XX).

Εἰκ. 20.
Ἐλεφάντινον ἐκ Σπάρτης.

Εἰκ. 21. Πηλίνη πυξὶς ἐκ Θηβῶν.

Δὲν εἶναι πειστικωτέρα ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Frothingham (ἔνθ. ἀν., σ. 375) περὶ τῆς ἱππομόρφου συλλήψεως τῆς Μεδούσης ἡ μαρτυρία, ἣν παρέχει ἡ ἐκ τῶν Θηβῶν τῆς Βοιωτίας πυξὶς [1] ***(εἰκ. 21),*** ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται πτερωτὴ Ἄρτεμις καὶ παρ᾽ αὐτὴν ἐν χωριστῷ διαμερίσματι ἵππος προσδεδεμένος διὰ τοῦ χαλινοῦ εἰς τὸν τοῖχον· καθόσον ὁ ἵππος ἐνταῦθα ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνάθημα εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἡ ἐξήγησις δ᾽ αὕτη ἐνισχύεται καὶ ὑπὸ τῶν ἀναγλύφων ἐκείνων παραστάσεων ἵππων, τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν θεὰν ἐν Σπάρτῃ (Ann. Br. School. XII (1905-06), σ. 334, εἰκ. 1,2), ἡ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς τῶν ὁποίων καθίσταται ἀδιαφιλονικήτως βέβαιος διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἐκ τῶν ἀναγλύφων αὐτῶν ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς.

Εἰκ. 22
Μολύβδινον
ἐκ Σπάρτης.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὸ ἐκ τῶν εὑρημάτων τοῦ ἐν Σπάρτῃ Ἀρτεμισίου μολύβδινον ἀνάθημα [2] ***(εἰκ. 22),*** τὸ ὁποῖον ὁ Frothingham θεωρεῖ ὡς μεσάζοντα κρίκον μεταξὺ τῆς μορφῆς τῆς Μεδούσης ὡς θεᾶς τοῦ ἡλίου ἐκπροσωπουμένης ὑπὸ τῆς Γοργόνος τοῦ ἐκ Καμείρου πινα-

1 Ἔνθ. ἀν., 375, εἰκ. 17.

2 Ann. Br. School XIV (1907 - 08), σ. 24, εἰκ. 9α.

κίου [1] (εἰκ. 5) ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τοῦ κυκλικοῦ γοργονείου ὡς συμβολίζοντος δῆθεν τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου, τὸ ὁποῖον γοργόνειον εἶναι αὐτὴ ἡ ἐκ τῆς ὅλης καθαρῶς ἀνθρωπομόρφου βεβαίως μορφῆς ἀποσπαθεῖσα κεφαλὴ — ἀσχέτως πρὸς τὸ ἐντελῶς ἀστήρικτον μιᾶς τοιαύτης θεωρίας, ὅπως ἐκ τῆς προκειμένης ἐρεύνης προκύπτει — ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς. Ἐὰν τὸ ἐν λόγῳ εἰδώλιον εἶχε πράγματι τὸ ὑπερμέγεθες γοργόνειον ὡς κεφαλήν, θὰ ἀπεδείκνυε μᾶλλον ἀντιθέτως τὴν ὀρθότητα τῆς ἡμετέρας γνώμης περὶ ἐξελίξεως τοῦ σχετικοῦ τύπου· καθόσον θὰ παρίστα τὸ δεύτερον στάδιον ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐξελίξει, ἤτοι τὴν πρώτην ἀπόπειραν τοῦ ἀρχαϊκοῦ τεχνίτου νὰ ἐντείνῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἀποτροπαίου προσωπείου, νὰ ὁλοκληρώσῃ τρόπον τινὰ τὴν παράστασιν τῆς ἐννοίας προσκολλῶν εἰς αὐτὸ ἕν ἀκρολιθικὸν σῶμα. Διότι, ἐὰν ἐπρόκειτο ἀντιστρόφως περὶ ἀποπείρας πρὸς ἀπόσπασιν τῆς κεφαλῆς ἐκ τῆς τελείας μορφῆς, τὰ διάφορα πιθανὰ στάδια θὰ ἦσαν πρῶτον κεφαλὴ μετὰ τοῦ κορμοῦ, κατόπιν κεφαλὴ μετὰ τοῦ τραχήλου καὶ τέλος κεφαλὴ ὡς ἁπλοῦν προσωπεῖον. Ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις ἡμῶν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς εἰκόνος τοῦ ἐν λόγῳ εἰδωλίου εἶναι ὅτι τὸ γοργόνειον δὲν ἀποτελεῖ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Frothingham· καθόσον ἡ κεφαλὴ ὑπάρχει ὑπεράνω τοῦ γοργονείου, τὸ ὁποῖον εἴτε ὡς αἰγὶς καλύπτει τὸ στῆθος τῆς μορφῆς ἢ εἶναι ἡ ἀσπίς, τὴν ὁποίαν φέρει ἡ πιθανῶς τὴν Ἀθηνᾶν εἰκονίζουσα ἐν λόγῳ μορφή [2], καθ' ὃν τρόπον βλέπομεν καὶ εἰς πλῆθος ἄλλων ἐν τῷ αὐτῷ ἱερῷ εὑρεθέντων εἰδωλίων [3], τῶν ὁποίων τὸ σῶμα καλύπτει ὑπερμέγεθες γοργόνειον [4], καὶ ὅπως τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ περιφήμου ἀγγείου τοῦ Τιμωνίδου [5].

Εἰκ. 23. Μέδουσα. Ἐκ τοῦ ἀετώματος ναοῦ ἐν Κερκύρᾳ.

Μεταβαίνοντες νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὑρεθέντος ἐν Κερκύρᾳ [6] μεγάλου λιθίνου ἀναγλύφου ***(εἰκ. 23)***, τοῦ παριστῶντος τὴν Μέδουσαν μετὰ τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος ἐν τῷ μέσῳ προφανῶς δύο λεόντων, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν κεντρικὴν σύνθεσιν τοῦ ἀετώματος ναοῦ, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν σχετικῶς ὅτι

1 Συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Déchelette (Revue Arch. 1909 τ. 14, σ. 109 - 110).

2 Πρβλ. πρὸς τὸ ἐνθ. ἀν. εἰκ. 9β. παριστῶν τὴν Ἀθηνᾶν μικρὸν μολύβδινον ἀνάθημα.

3 Πρβλ. καὶ πρὸς τὴν μικροτέραν μετὰ δίσκου μορφὴν τῆς ἐκ Σητείας μινωικῆς μήτρας (Ἀρχ. Ἐφημ. 1900, σ. 25, πίν. 3).

4 Ann. Br. Sch. XII, σ. 323, εἰκ. 3 καὶ XV, πίν. VIII καὶ σ. 138, εἰκ. 10, 20.

5 Baumeister, Denkmäler III, εἰκ. 2100.

6 Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἑταιρείας 1911, σελ. 163 ἐφ.

παρ᾽ ὅλην τὴν ἐκ πρώτης ὄψεως ἐντύπωσιν δὲν νομίζομεν ὅτι ἡ δι᾽ αὐτοῦ προσδιδομένη εἰς τὴν Μέδουσαν ἐξέχουσα θέσις εἰς τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ εἶναι ἀσφαλὲς σημεῖον ἀναλόγου αὐτῆς περιωπῆς ἐν τῇ θεολογικῇ ἱεραρχίᾳ, ἀλλ᾽ οὔτε καὶ οἱ λέοντες κατ᾽ ἀνάγκην ὑπονοοῦσι τὴν Κυβέλην, ὅπως παραδέχεται ὁ Frothingham (ἔνθ. ἀν., σ. 373 ἑφ.). Οὕτω τὰ ἐκ λίθου ἀνάγλυφα συμπλέγματα, τὰ εὑρεθέντα ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν[1], ἅτινα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς ἀετώματα ναῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ εἰς τὰ ὁποῖα οὔτε ἡ Ἀθηνᾶ οὔτε ὁ Ζεὺς — ὅπως θὰ περιέμενέ τις — ἀποτελοῦσι τὰς κυριαρχούσας μορφάς, ἀλλ᾽ ὁ Ἡρακλῆς φονεύων τὴν Ὕδραν ἢ καταβάλλων ἄλλα τέρατα, ἀποδεικνύουσιν ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι εἰς ἀρχαϊκοὺς χρόνους τὰ κύρια πρόσωπα τῆς γλυπτικῆς διακοσμήσεως τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν δὲν ἦσαν κατ᾽ ἀνάγκην αἱ ἀνώταται θεότητες τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἡμίθεοι ἢ ἥρωες ἐκεῖνοι τῆς ὀλυμπικῆς ἢ ὑπολυμπικῆς παραδόσεως, τῶν ὁποίων τὰ κατορθώματα ἐναντίον τῶν τεράτων ὡς συγκινοῦντα περισσότερον τὴν λαϊκὴν ψυχὴν ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῶν καλλιτεχνῶν ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἱερέων ὡς τὰ καταλληλότερα θέματα πρὸς διακόσμησιν τοῦ μᾶλλον ἐξέχοντος καὶ περιφανοῦς σημείου τοῦ ναοῦ. Ἐὰν δὲ ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ συμπλέγματος τῆς Κερκύρας λείπῃ ὁ Περσεύς, ἡ παράλειψις αὕτη ἴσως ὀφείλεται εἰς τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας θὰ παρεῖχον εἰς τὸν ἐπιχώριον τεχνίτην ἡ πλήρωσις τοῦ μέσου τοῦ τριγωνικοῦ χώρου ὑπὸ δύο ἰσορροπουσῶν μορφῶν, μὴ ὑπάρχοντος κεντρικοῦ ἀντικειμένου. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Περσέως ἀποκοπῆς τῆς κεφαλῆς τῆς Μεδούσης, τοῦτο ὑποδηλοῦται κυρίως κατὰ τὸν ἀρχαϊκὸν τρόπον διὰ τῆς παρουσίας τῶν ἐκ τοῦ τραχήλου αὐτῆς ἐξελθόντων Πηγάσου καὶ Χρυσάορος, ὅπως τοῦτο βλέπομεν εἰς τὴν γνωστὴν μετόπην ἐκ Σελινοῦντος[2], ἔνθα ἡ ἀποκεφαλιζομένη ὑπὸ τοῦ Περσέως Μέδουσα κρατεῖ ἤδη εἰς τοὺς κόλπους της τὸν Πήγασον. Καὶ τὸ γεγονὸς δὲ τῆς ὑποκοριστικῆς μορφῆς τοῦ Χρυσάορος, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν στίχων τῆς Θεογονίας ἦτο ἀντιθέτως γνωστὸς ὡς μέγας, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ τεχνίτης προέβη εἰς τὴν προσαρμογὴν τῆς συνθέσεώς του εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ χώρου ἄνευ ἀνασκοπῆς πρὸς τὴν μυθολογικὴν ἀκρίβειαν.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ἐπρόκειτο περὶ ἀποθεώσεως τῆς Μεδούσης, καὶ τότε τὸ ἐκ Κερκύρας σύμπλεγμα δὲν εἶναι ἐναντίον τῆς γνώμης ἡμῶν περὶ τῆς ἐκ τῶν κάτω προελεύσεως τῆς Μεδούσης· καθόσον ἡ ἀποθέωσις αὕτη τῆς Μεδούσης μετὰ τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος θὰ ἀπετέλει τὸ τέρμα καὶ ὄχι τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου αὐτῆς. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τοὺς συμπαριστανομένους λέοντας, οὗτοι ἔχοντες, ὡς γνωστόν, ἐκ παναρχαίων χρόνων ἐξησφαλισμένην τὴν θέσιν αὐτῶν ὡς φρουρῶν ἐπὶ τῶν πυλώνων καὶ τῶν ναῶν καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀρχαιότερον ἀκόμη ἐν Αἰγύπτῳ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐξαρτήματα τῆς Μεδούσης ἐνταῦθα, ὅπως καὶ τυπικῶς δὲν εἶναι. Ἐνῷ ἡ ὕπαρξις τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος ἀποκλείει σχέσιν τῆς Μεδούσης πρὸς τοὺς ἑκατέρωθεν αὐτῆς λέοντας ἀνάλογον πρὸς τὴν τῶν μορφῶν τῶν ἀσιατικῶν μνημείων, τὴν ὁποίαν παραδέχεται ὁ Ch. Picard (La sculpture antique, I, σ. 276), πολὺ περισσότερον, ἀφοῦ ἔχομεν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς παράστασιν ἐν μέσῳ δύο λεόντων ἐπὶ ἀρχαϊστικοῦ ἀναγλύφου ἐκ Περγάμου (Pergamon vol. V, εἰκὼν ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου), χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ καμμία ἔνδειξις ἀμέσου μεταξὺ θεᾶς καὶ λέοντος σχέσεως. Ἡ δὲ συμπαρουσία τῶν τέκνων τῆς Μεδούσης ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ἰδίου Picard (ἔνθ. ἀν.), ὅτι ἡ Μέδουσα ἔχει σχέσιν μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος εἰκονιζομένην μάχην τῶν γιγάν-

1 Ἀρχ. Ἐφημερίς, 1894, πίν. 7. καὶ Lechat, Le musée de l'Acropole d'Athènes.

2 Ὅρα Brunn - Bruckmann, Denkmäler, πίν. 286.

των, πρὸς βοήθειαν τῶν ὁποίων κατὰ τὴν φράσιν αὐτοῦ σπεύδει. Ἀπ' ἐναντίας ἡ συμπαρουσία μετὰ τῆς Μεδούσης τοῦ Πηγάσου καὶ τοῦ Χρυσάορος καθιστᾷ ἀδιαφιλονίκητον, νομίζομεν, ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ ἐκ Κερκύρας συμπλέγματος εἶχεν εἰς τὸν νοῦν του μόνον τὸν ὑπὸ τοῦ Περσέως φόνον τῆς Μεδούσης.

Ὅ,τι ἐλέχθη ἀνωτέρω διὰ τοὺς λέοντας τοῦ ἐκ Κερκύρας μνημείου, τὸ αὐτὸ κατὰ πολὺ ἰσχυρότερον λόγον ἀληθεύει καὶ διὰ τοὺς λέοντας τοῦ ἐκ Μιλήτου ἀναγλύφου τῆς Μεδούσης[1], τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἀναφέρει πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του ὁ Frothingham (ἔνθ. ἀν., σ. 355), πολλῷ μᾶλλον ὅπου εἰς αὐτὸ ὁ λέων ἐξαιρετικῶς ὑπερμεγέθης ἐν σχέσει πρὸς τὴν Γοργόνα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπετέλει ἐξάρτημα αὐτῆς, ἐνῷ ἐξ ἄλλου εἶχε πλέον ἢ δεδικαιολογημένην τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ζῳφόρου τοῦ ναοῦ ὡς ἱερὸν ζῷον τῆς Μιλήτου.

Καὶ καταλήγομεν εἰς τὸν ἐκ Μεσοποταμίας κύλινδρον[2] ἀρχαϊκῆς τέχνης ***(εἰκ. 24)***, τὸν παριστάνοντα προφανῶς τὸν Περσέα φονεύοντα τὴν Μέδουσαν, ὅπερ μνημεῖον, ὅπως καὶ τὸ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης μνημονευθὲν ἐξ ἠλέκτρου νόμισμα (εἰκ. 1), φαίνεται ἐνισχῦον ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν περὶ ἀρχικῶς καθαρῶς ἀνθρωπομόρφου Γοργόνος καὶ ἀνθρωπομόρφου γοργονείου γνώμην καὶ συνεπῶς τὴν περὶ ἀνωτέρας Γοργόνος θεωρίαν.

Εἰκ. 24. Περσεὺς φονεύων τὴν Μέδουσαν. Κύλινδρος ἐκ Μεσοποταμίας.

Χωρὶς νὰ προσχωρήσωμεν εἰς τὴν γνώμην τοῦ W. A. Ward (The sealcylinders of Western Asia σ. 211 - 212 καὶ 385), ὁ ὁποῖος δὲν θεωρεῖ τὴν μορφὴν τοῦ ἐν λόγῳ κυλίνδρου ὡς Μέδουσαν καὶ παραβάλλει αὐτὴν πρὸς τοὺς γίγαντας τῶν Ἀσσυριακῶν κυλίνδρων (ἔνθ. ἀνωτ., εἰκ.642, 643 καὶ 646), ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ἐν πρώτοις ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο τῆς τέχνης ὡς ἐκ τοῦ μὴ ἑλληνικοῦ τύπου τοῦ σφραγιδοκυλίνδρου καὶ τῆς μὴ ἑλληνικῆς αὐτοῦ προελεύσεως ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπικουρικὴν μόνον κατ' ἀνώτατον ὅρον θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀξίαν. Ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς μαρτυρίας ἐναντίον τῆς ὑφ' ἡμῶν ὑποστηριζομένης γνώμης δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι μεγάλη· καθόσον ἀσφαλῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ γοργόνειος φόβος ἐν τῇ τυπικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει εἶχεν ἀπολέσει ἤδη τὴν ἐπικράτησιν τῶν θηριωδῶν αὐτοῦ χαρακτηριστικῶν γενόμενος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος· ἀφοῦ κατὰ τὸν Furtwängler (ἔνθ. ἀν. I, σ. 24) δὲν δύναται νὰ εἶναι προγενέστερον τῶν ἀρχῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος. Ἡ δὲ ἅρπη, ἣν κρατεῖ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ὁ Περσεὺς καὶ ἡ ὁποία εἶναι ὑστερωτέρα ἀντικατάστασις τοῦ ἀρχικοῦ ξίφους[3], ὑποδεικνύει ἴσως ὑστερωτέραν ἀκόμη χρονολογίαν (πρβλ. καὶ F. Kühnert ἐν Roscher, Myth. Lex· III, σελ. 2033).

Καὶ πλὴν τούτου ὅμως ἡ ἐξέτασις τῆς κεφαλῆς τῆς ἐν λόγῳ μορφῆς δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἔλλειψιν τῶν χαυλιοδόντων, τῆς κρεμαμένης γλώσσης καὶ τοῦ χαρακτηριστικοῦ μορφασμοῦ, πάντων τούτων τυπικῶν διὰ τὸ ἀρχαῖον γοργόνειον — ἥτις ἔλλειψις πιθανῶς νὰ ὀφείλεται εἰς τὰς μεγάλας δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἐπαρουσίαζεν εἰς τὸν τεχνίτην ἡ ἐπὶ σκληροῦ λίθου γλυφὴ τόσον μικρᾶς κεφαλῆς — διακρίνουσιν αὐτὴν ὡς ἀποτρόπαιον καὶ

1 Ὅρα F. Pontremoli et Haussoulier, Didymes Fouilles (1896), πίν. XX, σ. 196.

2 Ὅρα A. Furtwängler, Antike Gemmen, πίν. 5, 43. Perrot, ἔνθ. ἀν. IX, εἰκ. 11.

3 Πρβλ. τὸν Περσέα τοῦ ἐκ Βοιωτίας πίθου (εἰκ. 19), τοῦ ἐλεφαντίνου ἀναγλύφου ἐκ Σπάρτης (εἰκ. 4), τῆς ἐκ Σελινοῦντος μετόπης.

θηριώδη ὄχι μόνον οἱ ἀναμφισβητήτως βλοσυροὶ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ἐξωγκωμένα μῆλα τῶν παρειῶν καὶ οἱ ἀκτινοειδῶς ἐξ αὐτῆς ἐκφυόμενοι ὄφεις, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπερμέγεθες αὐτῆς ἐν καταφανεῖ δυσαναλογίᾳ πρὸς τὴν ὅλην μορφήν, τὸ ὁποῖον εἶναι μᾶλλον κατάδηλον, ἐὰν συγκρίνωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν συμπαριστανομένην μορφὴν τοῦ ὑποτιθεμένου Περσέως.

Ἀλλ᾽ ὅ,τι προσδίδει ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τὴν κεφαλὴν ταύτην εἶναι ἡ διακρίνουσα αὐτὴν ξένη πρὸς τὸν τύπον τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην ἐν γένει, καὶ ἰδιόρρυθμος διάταξις τῆς κόμης εἰς πλοκάμους πλαισιοῦντας τὴν κεφαλὴν καὶ καταλήγοντας εἰς ἕλικας ἀνεστραμμένας. Εἶναι δὲ αὕτη τυπικὴ τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων καὶ δὴ τῆς θεᾶς Ἀθὼρ (**εἰκ. 25**), ἀπαντῶσα ἐπὶ μνημείων τῆς 19ης δυναστείας (Perrot, ἔνθ. ἀν. I, σ. 416, 419, εἰκ. 244 καὶ 242 - 43)· ὁπόθεν μετεδόθη κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς Κύπρον καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μικρὰν Ἀσίαν διὰ τῆς τέχνης τῶν Χετταίων (Perrot, IV, σ. 665, εἰκ. 327. καὶ III σ. 54, εἰκ. 16, 360, 361).

Εἰκ. 25. Ἀθωρικὸν κιονόκρανον. Ἐκ ναοῦ ἐν Αἰγύπτῳ.

Ἐὰν ὅμως ληφθῇ ὑπ᾽ ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ μορφὴ εἰκονίζεται ἐπὶ κυλίνδρου καὶ ὅτι ὁ κύλινδρος οὗτος εὑρέθη ἐν Χαλδαίᾳ ἢ Μεσοποταμίᾳ [1], δὲν εἶναι, νομίζομεν, ὀρθὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς κεφαλὴν Μεδούσης πᾶσαν ἀρχαϊκὴν κεφαλήν, τὴν ὁποίαν διακρίνει μία τοιαύτη τῆς κόμης διάταξις, ὅταν ἡ κεφαλὴ αὕτη δὲν ἔχῃ τὰ στοιχεῖα ἢ ἔστω τὴν ἔκφρασιν τοῦ γοργονείου φόβου, ὅπως τοιαύτη εἶναι ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου [2] (**εἰκ. 26**). Καὶ θὰ ἦτο κατ᾽ ἀκολουθίαν ἀδικαιολόγητος ὁ ὑπὸ τοῦ Fr. Poulsen (Der Orient und die Frühgriechische Kunst (1912) σ. 46) χαρακτηρισμὸς ὡς κεφαλῶν Μεδούσης διαφόρων ἀρχαϊκῶν κεφαλῶν ἢ προσωπείων [3] — ἐν οἷς καὶ ἡ προμνησθεῖσα κεφαλὴ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου — τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθαρῶς ἀνθρωπόμορφα δὲν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν τύπον τοῦ γοργονείου φόβου, ἀλλ᾽ ἀποτελοῦσι μονονουχὶ ἀντίθεσιν πρὸς αὐτὸν διὰ μόνον προφανῶς τὸν λόγον, ὅτι τὰς κεφαλὰς αὐτὰς διακρίνουσιν οἱ εἰς ἕλικα καταλήγοντες πλόκαμοι, οἱ ἀπαντῶντες ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ ἐκ Μεσοποταμίας ἐν λόγῳ κυλίνδρου, ἢ ὁ ἕτερος ἐκεῖνος τύπος τῶν ἀθωρικῶν πλοκάμων, ὁ ἀπαντῶν προφανῶς εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Poulsen ἐπίσης ἀναφερομένας ἐκ Καμείρου κεφαλὰς (**εἰκ. 27**) (Excavatious at Ephesus, πίν. 4, 6), τὰς ὁποίας ὁ Poulsen (ἔνθ. ἀν.) χαρακτηρίζει ὡσαύτως ὡς κεφαλὰς Μεδούσης. Εἰς τρόπον ὥστε κατὰ τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῶσι — πρᾶγμα ἐντελῶς ἀστήρικτον καὶ αὐθαίρετον — ὡς κεφαλαὶ Μεδούσης πάντα τὰ προσωπεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶσιν ἐπὶ ἀρχαϊκῶν μνημείων, ὄχι μόνον ὅσα εὑρέθησαν ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ

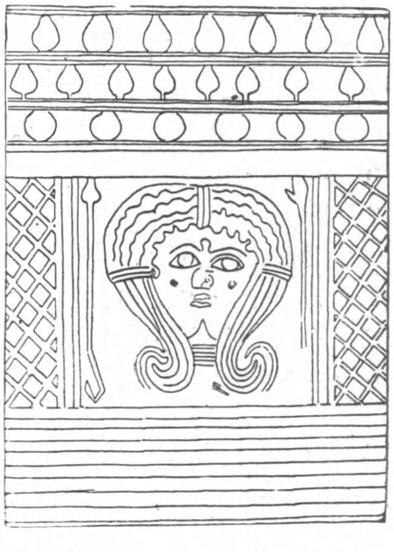

Εἰκ. 26. Ἀθωρικὴ κεφαλή. Ἐξ ἀγγείου ἐκ Φωκαίας.

Εἰκ. 27. Ἀντικείμενον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ἐκ Καμείρου.

1 Ὅρα A. Furtwängler, ἔνθ. ἀν. I, σ. 24. Perrot, IX, σ. 11, εἰκ. 11. Πρβλ. καὶ Roscher, Myth. Lex. III, σ. 2033.

2 Rayer et Collignon, Histoire d. l. ceramique, εἰκ. 26. Ausonia, IV, σ. 211, εἰκ. 45.

3 A. S. Murray, Excavations in Cyprus σ. 105, 152, 3. J. H. Studies, 1881, σ. 304. Am. J. of Archaeology I (1897), σ. 256, εἰκ. 4α. Ausonia IV, σ. 210, εἰκ. 43, 44.

καὶ τὰ ἀνακαλυφθέντα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, εἰς τὴν ὁποίαν τελευταίαν χώραν ἰδίως ἐγένετο ἀφειδὴς χρῆσις τοιούτων προσωπείων ἐπὶ παλαιοτέρων μνημείων πάσης περιγραφῆς ἐτρουσκικῆς τέχνης [1], ὅταν αἱ κεφαλαὶ αὗται, καίτοι οὐσιωδῶς ἀνόμοιαι πρὸς τὸ τυπικὸν ἀρχαϊκὸν γοργόνειον καὶ διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν θηριομορφίας καὶ ἕνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος ᾠοειδοῦς ἢ τριγωνικοῦ σχήματος αὐτῶν, παρουσιάζουσιν ὅμως ἐπουσιώδη γνωρίσματα κοινὰ μετὰ μεμονωμένων καὶ μὴ τυπικῶν μορφῶν Μεδούσης. Ἐνῷ ἡ ἐπὶ τοῦ τυπικοῦ κατὰ τὰ ἄλλα γοργονείου φόβου τοῦ γνωστοῦ ἐκ Σπάρτης ἐλεφαντίνου μεταλλίου [2] **(εἰκ. 28)** ἐμφάνισις κομώσεως παρεμφεροῦς πρὸς τὴν ἰδιότυπον ἀθωρικὴν κόμωσιν ἀποδεικνύει ὅτι, ὅπως κατ᾽ ἐπανάληψιν ἐτονίσαμεν, δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδεται πολλὴ σημασία εἰς τοιαύτας μεταξὺ τῶν διαφόρων τύπων τῆς τέχνης ὁμοιότητας, ἀφορώσας δευτερεύοντα καὶ ἐπουσιώδη γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα εὐκόλως μεταπηδῶσιν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τύπου εἰς τὸν ἄλλον, προκειμένου ἰδίως περὶ διακοσμητικῆς μικροτεχνίας. Οὔτε κατ᾽ ἀκολουθίαν πρέπει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τοιούτων ὁμοιοτήτων νὰ προβαίνωμεν εἰς παρακεκινδυνευμένας περὶ στενῆς συγγενείας τῶν σχετικῶν τύπων τῆς τέχνης καί, ὅπερ σπουδαιότερον, περὶ στενῆς συγγενείας ἢ ταυτότητος τῶν εἰς τοὺς τύπους ἀντιστοιχουσῶν μυθολογικῶν ἐννοιῶν καὶ προσωπικοτήτων θεωρίας.

Εἰκ. 28. Ἐλεφάντινον μετάλλιον ἐκ Σπάρτης.

Εἰκ. 29. Διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.

Ὅτι δὲ ἡ προφανῶς αἰγυπτιακῆς προελεύσεως ἀθωρικὴ κεφαλή, ὅπως βλέπομεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου (εἰκ. 26), δὲν παριστᾷ κεφαλὴν Μεδούσης, ἡ ὁποία εἶναι τροποποίησις τοῦ γοργονείου φόβου εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην, τοῦτο ἀποδεικνύεται προσέτι καὶ ἐκ τῆς ἐναλλὰξ μετὰ τοῦ τυπικοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου χρησιμοποιήσεως τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κεφαλῆς εἰς τὴν ἀνάγλυφον [3] διακόσμησιν τῶν ἐν Κύπρῳ εὑρεθέντων ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων **(εἰκ. 29, 30).** Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξηγεῖ πληρέστατα τὴν ὑπὸ τῆς κυπριακῆς τέχνης ἢ κατ᾽ ἐπίδρασιν αὐτῆς δημιουργίαν τοῦ νόθου ἐκείνου τύπου τοῦ ἐκ Μεσοποταμίας κυλίνδρου (εἰκ. 24), ὅστις εἶναι κρᾶμα τοῦ γοργονείου φόβου καὶ τῆς πλαδαρᾶς αἰγυπτιακῆς κεφαλῆς. Ἐὰν δὲ ἡ καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος κεφαλὴ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου εἶχε χρησιμοποιηθῆ ὑπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ὡς κεφαλὴ Μεδούσης εἴτε συγχρόνως μετὰ τοῦ τυπικοῦ γοργονείου φόβου ἢ μᾶλλον πρὸ αὐτοῦ, ὅτε τὸ τοιοῦτον θὰ ἠδύνατο ὁπωσδήποτε νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς περὶ τῆς ἐννοίας τῆς Μεδούσης καὶ τῶν Γοργόνων ἐν γένει ἡμετέρας ἀντιλήψεις, τότε θὰ ἔπρεπεν ἡ κεφαλὴ αὕτη νὰ εἶναι

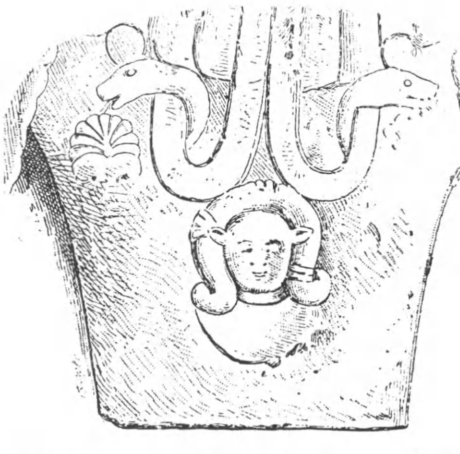

Εἰκ. 30. Διακόσμησις ἀγάλματος ἐκ Κύπρου.

1 Micali, Mouumenti etc., πίν. XXI — XXVIII.
2 Ὅρα Poulsen, ἔνθ. ἀν. σ. 45, εἰκ. 29 α.
3 Perrot, Hist, III, εἰκ. 359, 360.

κοινὴ ἐπὶ ἀναμφισβητήτων μορφῶν ἀρχαϊκῆς Μεδούσης καθαρῶς ἑλληνικῆς προελεύσεως — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει — ἀφοῦ μάλιστα ἡ κεφαλὴ αὕτη ἦτο γνωστὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν προμνησθέντων ἐκ Κύπρου μνημείων καὶ τοῦ ἐκ Φωκαίας ἀγγείου, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παρουσίας τοιαύτης κεφαλῆς ἐπὶ μεταμυκηναϊκῆς χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ Παλαικάστρου τῆς Κρήτης[1] ***(εἰκ. 31)***. Ὅθεν ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι φρονεῖ σχετικῶς ὁ Poulsen (ἔνθ. ἀν., σ. 1) ἔχει, νομίζομεν, πολὺ δίκαιον ὁ Pettazoni, ὁ ὁποῖος πραγματευόμενος ἐν εἰδικῇ μελέτῃ (Ausonia IV, σ. 181 - 218) περὶ τῶν ἀθωρικῶν αὐτῶν κεφαλῶν, ὡς καθαρῶς διακοσμητικοῦ τύπου, καὶ περὶ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἰδίως, ὡς καὶ ἐν Ἑλλάδι, δὲν παρεσύρθη ἐκ τῶν ἀσημάντων ὁμοιοτήτων, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, εἰς ταυτισμὸν τῶν ἀθωρικῶν κεφαλῶν πρὸς τὸν καθαρῶς ἑλληνικὸν τύπον τοῦ ἀρχαϊκοῦ γοργονείου καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν πρὸς τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης, καθόσον, ὡς εἴπομεν ἤδη, αἱ μετὰ περισσῆς εὐκολίας ἀναγνωριζόμεναι συγγένειαι μεταξὺ τῶν διαφόρων τύπων τῆς τέχνης ἀντανακλώμεναι κατ᾽ ἀνάγκην εἰς τὰ ἀντίστοιχα μυθολογικὰ πρόσωπα δύνανται νὰ παρασύρωσιν, ὅπως ἐν προκειμένῳ ἀκριβῶς συνέβη, εἰς γενικωτέρας σημασίας ἀβέβαια συμπεράσματα.

Εἰκ. 31.
Μορφὴ χαλκίνης ἀσπίδος ἐκ Παλαικάστρου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ

ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

(συνέχεια πρὸς **ΑΕ 1925 / 6** 9 - 45 (127 - 160)).

161 : ΑΕ 1925/6 39 (152) ⁝ ἱερέως καὶ σπονδοφόρου στεφάνωσις.

Μεταξὺ τοῦ **ταστεφαρια** καὶ τοῦ **[τ]οῦ** ὑπάρχει χῶρος ἑνὸς γράμματος ἐφθαρμένου· ἐὰν τοῦτο μὴ ᾖ Σ, ἴσως ἦν γράμμα τι, ὅπερ ὕστερον ὁ λιθουργὸς ἀπήλειψεν ὡς ἐσφαλμένον, ἴσως δηλ. ἀναγνωστέον **τὰ στεφάρια** [<·>] **[τ]οῦ.** Ἐν στ. 7 εἰκάζω ὅτι ἔκειτο **ἔτι δὲ καὶ τὸ [ἄβ]ατ[ον.**

Ἐν Ἀμφιαρείῳ, τῇ 29ῃ ὀκτωβρίου 1929.

Β. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ

1 Ausonia, τόμ. IV, σελ. 204, εἰκ. 36.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΕΠΙ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΥ ΑΜΦΟΡΕΩΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΤΗΣ ΒΙΕΝΝΗΣ

Εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τοῦ 1924 ἐδημοσίευσα τοὺς τρεῖς πολυτίμους ἀμφορεῖς, τοὺς ὁποίους ἐκ τῆς ἐν Δεκελείᾳ ἐπαύλεως εἶχον μεταφέρει εἰς τὸ ἐνταῦθα Ἐθνικὸν Μουσεῖον, ἀπέστειλα δὲ ἀντίτυπα τῆς διὰ πολλῶν εἰκόνων καὶ δύο φωτοτύπων πινάκων κεκοσμημένης διατριβῆς μου εἰς τὰς ἐνταῦθα ξένας Ἀρχαιολογικὰς Σχολάς, εἰς μουσεῖα τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ εἰς καθηγητὰς τῆς ἀρχαιολογίας ἡμετέρους τε καὶ ξένους.

Ἐκ τῶν πρώτων μ' εὐχαρίστησεν ὁ κ. H. Bulle, ὅστις πλὴν τῶν εὐχαριστιῶν μοὶ ἔγραψε καὶ τὴν ἑξῆς πληροφορίαν. «Ἡ »παράστασις τοῦ τρίτου ἀγγείου »(Μελέαγρος, Ἀταλάντη, Διό»σκουροι κλ.) ἐπαναλαμβάνεται »σχεδὸν ἀκριβῶς ἐπὶ **ἀγγείου** »τοῦ Μουσείου τῆς Βιέννης, »δημοσιευθέντος εἰς τὰ Monu»menti dell'Instituto, IV, tav. »43, τοῦ ὁποίου **ἡ ἐμπροσθία »ὄψις, παριστάνουσα σκηνὴν »τραγῳδίας εἰσέτι ἀνερμήνευ»τον, ἀπεικονίσθη** εἰς τὰ Jah»reshefte des österreich. ar»chäol. Institutes in Wien. »Band IV. 1899. Ἐφρόντισα »νὰ φωτογραφηθῶσιν αἱ δύο »ὄψεις τοῦ ἀγγείου, δύνασθε »δὲ νὰ λάβητε εἰκόνας παρὰ »τοῦ διευθυντοῦ κ. Bankò ἐν »Βιέννῃ».

Μετὰ τὴν λῆψιν τῆς πληροφορίας ἔστειλα ἀμέσως πρὸς τὸν κ. Bankò τὸ δημοσίευμά μου καὶ ἐπιστολήν, δι' ἧς παρεκάλεσα αὐτόν, νά μοι στείλῃ φωτογραφίαν τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης.

Ὁ κ. Bankò μοὶ ἔστειλε τρεῖς φωτογραφίας τῆς **ὀπισθίας** ὄψεως τοῦ ἀμφορέως καὶ ἐπιστολήν, ἐν ᾗ μ' εὐχαρίστησε διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς μελέτης μου καί με **συνεχάρη διὰ τὴν ἀνακάλυψιν**, τὴν ὀρθὴν δηλαδὴ ἑρμηνείαν τῆς παραστάσεως, προσέθηκε δὲ καὶ τὴν ἑξῆς πληροφορίαν. «Τὸ ἐν »λόγῳ ἀγγεῖον, ἀριθ. ἀπογραφῆς IV. 158 (ὕψος

Εἰκ. 1. Ἀμφορεὺς τῆς Βιέννης.

»35,5 ἑκατοστά, διάμετρος 21 ἑκατοστὰ) εἰσήχθη »εἰς τὸ Μουσεῖον πρὸ τοῦ 1807 ὡς δωρεὰ τῆς

»αὐτοκρατείρας Μαρίας Θηρεσίας, δευτέρας συζύ-»γου τοῦ αὐτοκράτορος Φραγκίσκου Β΄, θυγατρὸς »τοῦ βασιλέως ἀμφοτέρων τῶν Σικελιῶν».

«Τὸ ἀγγεῖον ἐξεδόθη παρὰ τοῦ F. G. Welcker »εἰς τὰ Monumenti dell' Instituto, τόμ. IV, »πίν. 43, καὶ ἡρμηνεύθη παρ' αὐτοῦ εἰς τὰ An-»nali dell'Instituto, τόμ. XIX, σελ. 294 - 304 »καὶ εἰς τὰ Alte Denkmäler, τόμ. III, σελ. 353 -»364. Τὸ ἀγγεῖον περιέγραψαν καὶ οἱ κ. κ. Ed. »von Sacken καὶ Fried. Kenner εἰς τὸ σύγγραμμα »Die Sammlungen des K. K. Münz - und Anti-»ken-Kabinetes, Wien 1866, σελ. 163, ἀριθ. 69».

τὰ ἀνάκτορα αὐτῆς ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ καὶ μετέφερεν ἐκεῖθεν τὴν Ἀντιόπην εἰς Ἀθήνας, ὅπου αὕτη ἐγένετο σύζυγος τοῦ ἥρωος.

Προσθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης. — Ὁ Θησεὺς ξενιζόμενος ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἀντιόπης (εἰκ. 2).

Ὁ Welcker καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Ed. v. Sacken καὶ Fr. Kenner ἑρμηνεύουσι τὴν σκηνὴν ὡς ἑξῆς:

«Ἡ ἐμπροσθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως παριστάνει »τὴν βασίλισσαν Ἀντιόπην μετὰ τῆς ἀκολουθίας «αὐτῆς. Φέρουσα πλούσια καὶ ποικιλόχροα ἐνδύ-

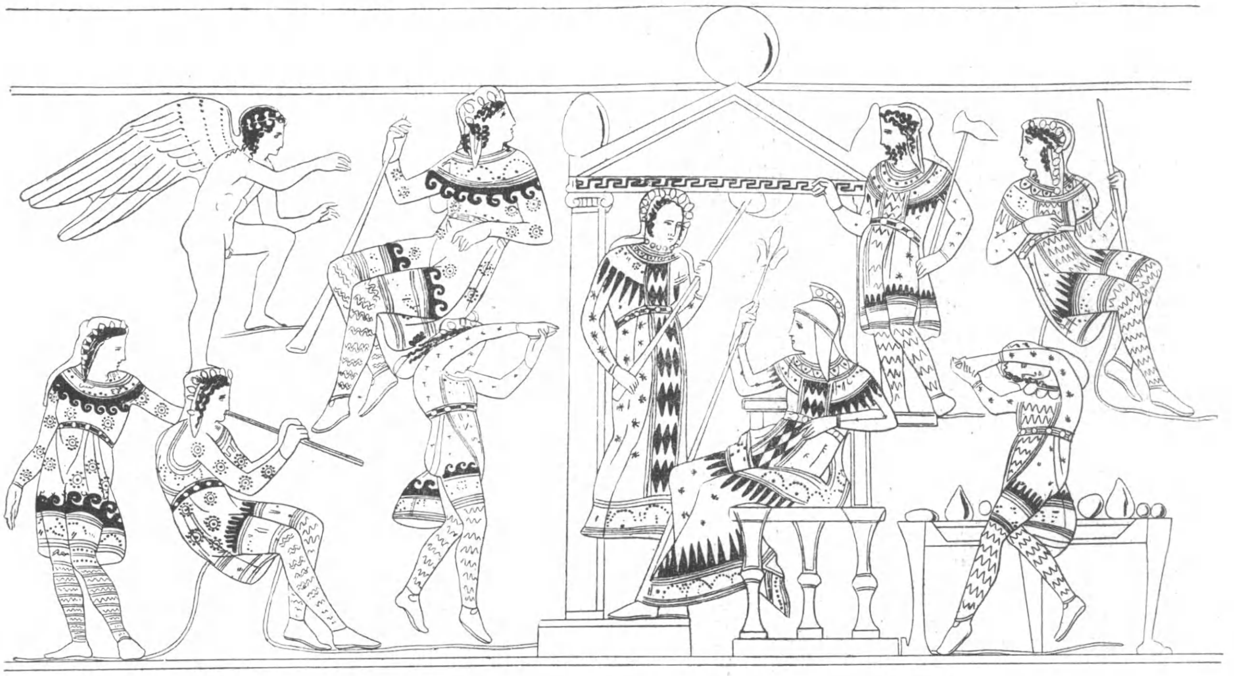

Εἰκ. 2. Προσθία ὄψις ἀμφορέως τῆς Βιέννης: Ὁ Θησεὺς παρὰ τῇ Ἀντιόπῃ.

»ματα καὶ κράνος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ σκῆπτρον »ἐν τῇ δεξιᾷ κρατοῦσα κάθηται ἡ Ἀντιόπη ἐπὶ »θρόνου ἔμπροσθεν τοῦ ἀνακτόρου της, ὅπερ ὑπο-»δηλοῦται διὰ πύλης λευκῶς κεχρωματισμένης. »Παρ' αὐτὴν φαίνεται τραπέζιον καὶ καρποὶ ἐπ' »αὐτοῦ. Ἐκ τῶν περὶ τὴν βασίλισσαν γυναικῶν »μία μόνον, ἡ κρατοῦσα μέγα ῥιπίδιον, εἶναι κάπως »πλουσίως ἐνδεδυμένη· ἐκ τῶν λοιπῶν ἐν ἐνδυ-»μασίᾳ Ἀμαζόνων παρουσιαζομένων γυναικῶν »δύο χορεύουσι καὶ τρίτη συνοδεύει δι' αὐλοῦ τὰς »ζωηρὰς αὐτῶν κινήσεις. Ἄνωθεν τῆς βασιλίσσης »φαίνεται γενειοφόρος ἀνὴρ κρατῶν πέλεκυν (εἷς »τῶν Θρᾳκῶν βασιλέων, τῶν συμμάχων τῆς Ἀντιό-»πης). Ἀπέναντι αὐτοῦ φαίνεται ὁ Ἔρως, οὗτινος ἡ »παρουσία προμηνύει τὴν παράστασιν τῆς ὀπισθίας

«Τὸ ἀγγεῖον φαίνεται Ἀττικῆς προελεύσεως, τοῦ »τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος π. Χ.»

Ὁ ἀμφορεὺς τῆς Βιέννης (εἰκ. 1).

Ὁ Welcker εἰς τὰ παρὰ τῶν κ. κ. Bulle καὶ Bankὸ ἀναφερόμενα συγγράμματα ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ μῦθος περὶ Θησέως καὶ Ἀντιόπης παριστάνεται ἐπὶ **ἀμφοτέρων** τῶν ὄψεων τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης. Κατὰ τὰ περὶ Θησέως μυθολογούμενα ὁ ἥρως οὗτος, ἀκούσας ὅτι ἡ ὡραία καὶ θαρραλέα Ἀντιόπη ἐβασίλευεν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀμαζόνων, εἰς τὰ νότια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ καὶ νὰ ἁρπάσῃ ταύτην ἐκ τοῦ μέσου τῶν φιλοπολέμων αὐτῆς ὁμοφύλων στιφῶν. Μεταβὰς λοιπὸν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ

»ὄψεως τοῦ ἀμφορέως, τοὺς ἀρραβῶνας δηλαδὴ »τῆς βασιλίσσης μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος Θησέως».

Πολὺ ἁπλῆν παρουσιάζει ὁ Welcker τὴν ὑπόθεσιν τῆς σκηνῆς καὶ μετ᾽ αὐτὸν ὁ κ. von Sacken καὶ ὁ Renner. Μετὰ τούτους ὁ ***Robert von Schneider,*** ὅστις συνέγραψεν Übersicht der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, Wien 1904, ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 683 γράφει ὅτι λεπτομερῶς ἐξετάσας τὸν ἀμφορέα ἀντελήφθη ὅτι, πρὶν οὗτος περιέλθῃ εἰς τὸ Μουσεῖον, εἶχέ ποτε βλαβῆ τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως καὶ αἱ βλάβαι εἶχον συμπληρωθῆ διὰ γύψου καὶ μελανωθῆ, ἐπὶ πλέον δὲ ὁ ἐπιδιορθώσας τότε τὰς βλάβας εἶχε τὴν παράδοξον ἔμπνευσιν τὰ γένεια τοῦ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθημένου βασιλέως νὰ ἐπαλείψῃ διὰ λευκοῦ χρώματος καὶ νά τον μεταμορφώσῃ εἰς γυναῖκα. Ἀφαιρέσαντος ὅμως τοῦ von Schneider τὴν ἐπάλειψιν, ἀνεφάνησαν τὰ ὀξέα μαῦρα γένεια τοῦ βασιλέως.

Μὴ ὑποπτευθεὶς ὁ Welcker τὴν μεταμόρφωσιν παρεπλανήθη εἰς ἐσφαλμένην ἐξήγησιν τῆς σκηνῆς, ἧς ἡ ὀρθὴ ἐπεφυλάχθη εἰς ἐμέ.

Αἱ Ἀμαζόνες χορεύουσι λοιπὸν πρὸς τέρψιν οὐχὶ τῆς Ἀντιόπης, ἀλλὰ ξενιζομένου βασιλέως, τοῦ Θησέως, δι᾽ ὃν παρετέθησαν καὶ οἱ δροσιστικοὶ καρποί. Ποῦ ὅμως εὑρίσκεται ἡ Ἀντιόπη; Δὲν ἠδύνατο βεβαίως τὸν ὑψηλὸν ξένον νἀφήσῃ μόνον μετὰ τῶν χορευτριῶν. Εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς εἰκόνος βλέπομεν τὴν Ἀντιόπην καὶ πρὸ αὐτῆς τὸν πτερωτὸν ἀνίκητον Ἔρωτα, κύπτοντα πρὸς αὐτὴν καὶ ἀνοίγοντα τὰς χεῖρας, ὅπως μεταφέρῃ αὐτὴν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Θησέως.

Παράδοξος εἶναι ὁ τρόπος, καθ᾽ ὃν ἐξηγεῖ ὁ Welcker τὸ σχῆμα τῶν ἐλαφρῶν ἐσθήτων τῶν δύο χορευτριῶν. Ὁ σοφὸς οὗτος ἀνὴρ φαίνεται ὅτι δὲν εἶχεν ὑπ᾽ ὄψει χοροὺς καὶ ἰδίως τοὺς μιμικοὺς χοροὺς (μπαλέτα) τῶν θεάτρων ἢ δὲν ἔδιδε προσοχὴν εἰς τὰ λεπτὰ καὶ κοντὰ φορέματα τῶν στροβιλιζομένων χορευτριῶν, εἰ δὲ μή, δὲν θὰ ἔγραφεν ὅτι «αἱ δύο Ἀμαζόνες χορεύτριαι ἔφερον »προσερραμμένας ἐπὶ τῶν φορεμάτων μεγάλας »δερματίνας σφαίρας, αἵτινες πιθανῶς ἐχρησίμευον, »ὅπως ὑποβοηθήσωσιν αὐτὰς κατὰ τὰ πηδήματα »καὶ δώσωσι μεγαλειτέραν ὁρμήν. (Die grossen »Lederbälle, welche die Tänzerinnen ange- »heftet tragen, dienten vermutlich, um bei »diesen Sprüngen zu unterstützen u. Schwung »zu geben)». Μοὶ φαίνεται ὅτι μεγάλη δερματίνη σφαῖρα προσερραμμένη εἰς τὸ φόρεμα θὰ ἠμπόδιζε τὰ πηδήματα καὶ τοὺς στροβιλισμοὺς ἀντὶ νὰ ὑποβοηθήσῃ. Ἀλλὰ μήπως ἡ εἰκὼν δὲν δεικνύει πασιφανῶς ὅτι ἑκατέρας χορευτρίας τὸ φόρεμα ἐτυλίχθη περὶ τὸν ἕνα μηρὸν καὶ ὄπισθεν τῶν δύο ποδῶν ἐσχημάτισεν οἱονεὶ κώδωνα; Λέγω δὲ **πασιφανῶς,** διότι αἱ δῆθεν δερμάτιναι σφαῖραι ἔχουσι τὰς αὐτὰς κοσμητικὰς παρυφάς, ἃς ἔχουσι καὶ τὰ τοὺς πόδας περιτυλίσσοντα μέρη τῶν ἐσθήτων. Ἢ μήπως ἐνόμιζεν ὁ Βέλκερ ὅτι αἱ σφαῖραι ἦσαν ἐστερεωμέναι ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τῶν φορεμάτων;

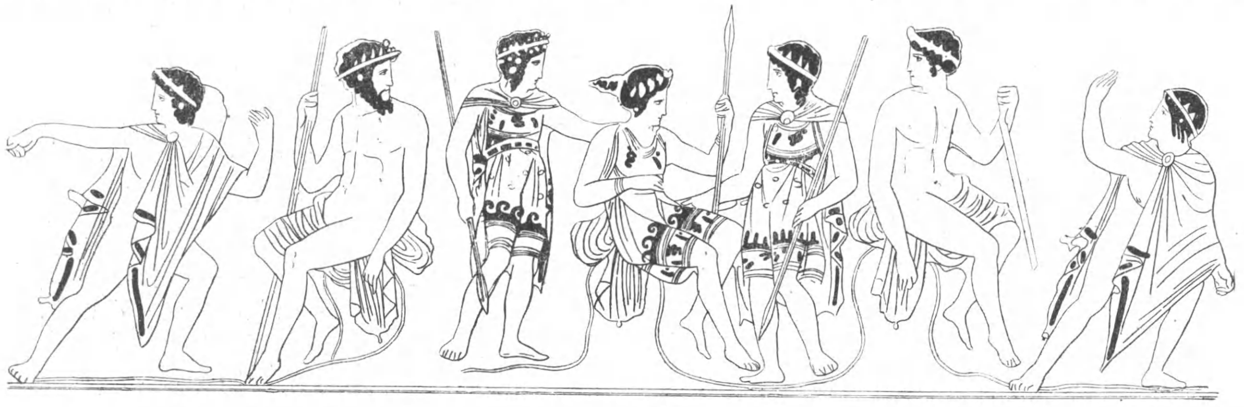

Εἰκ. 3. Ὀπισθία ὄψις ἀμφορέως Βιέννης. Ἥρωες θήρας Καλυδωνίου κάπρου.

Ὀπισθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης (εἰκ. 3).

Ὁ Βέλκερ ἡρμήνευσε τὴν εἰκόνα ταύτην ὡς ἀρραβῶνας τῆς βασιλίσσης Ἀντιόπης μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος Θησέως, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ οἱ κ. κ. von Sacken καὶ Kenner περιέγραψαν τὴν παράστασιν ὡς ἑξῆς. «Ἐν τῇ

»ὀπισθίᾳ ὄψει παριστάνονται οἱ ἀρραβῶνες τῆς »βασιλίσσης Ἀντιόπης μετὰ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος »Θησέως. Κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας παριστάνεται αὕτη »**μεταξὺ δύο ὑπηρετριῶν** ἐν ἑλληνικῇ περιβολῇ »καθημένη καὶ μόνον ἀκόντιον κρατοῦσα ἐν τῇ »δεξιᾷ (διόρθωσον: **ἐν τῇ ἀριστερᾷ**). Παρ᾿ αὐτὴν »κάθηται ἀπὸ τὸ ἓν μέρος ὁ Θησεὺς καὶ ἀπὸ τὸ »ἕτερον ὁ γέρων βασιλεὺς τῆς Ἀττικῆς Αἰγεύς.»

Ἀπαριθμῶ ἤδη τὰς μικρὰς καὶ ὀλίγας διαφορὰς μεταξὺ τῆς παραστάσεως ταύτης ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης (Β) καὶ ἐκείνης ἐπὶ τοῦ ἐκ Δεκελείας ἀμφορέως (Δ), ὃν ἐδημοσίευσα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1924.

α´) Ἡ παράστασις τοῦ Β ἔχει 7 πρόσωπα, ἐκείνη τοῦ Δ ἔχει 10. Ἐκ τῶν 7 προσώπων τοῦ ἀμφορέως Β κατὰ τὸν Βέλκερ τρία εἶναι γυναῖκες καὶ τέσσαρα εἶναι ἄνδρες, ἐνῷ τὰ 10 πρόσωπα τοῦ ἀμφορέως Δ κατ᾿ ἐμὲ ἀποτελοῦνται ἐκ 1 γυναικὸς καὶ 9 ἀνδρῶν.

β´) Τὸ κύριον εἰς τὸ κέντρον πρόσωπον κατὰ τὸν Βέλκερ εἶναι ἡ Ἀντιόπη, κατ᾿ ἐμὲ ἡ Ἀταλάντη. Ἐπ᾿ ἀμφοτέρων τῶν ἀμφορέων τὸ πρόσωπον τοῦτο εἶναι καθήμενον, ἔχει τὰς αὐτὰς κάμψεις τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν, κρατεῖ ἀκόντιον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἔχει τὴν αὐτὴν κόμμωσιν, τὰς αὐτὰς πτυχώσεις τῆς ἐσθῆτος· ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Β ἔχει τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ δεξιά, ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Δ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ Βέλκερ ἐπλανήθη νομίσας ὅτι ἡ παράστασις τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ Β πρέπει νὰ εἶναι συνέχεια τῆς ἐμπροσθίας, ἐκ δὲ τῆς πλάνης ταύτης προέκυψαν καὶ ἄλλαι. Τὰ δύο ἐγγύτατα πρὸς τὴν νομιζομένην Ἀντιόπην πρόσωπα ἐξέλαβεν ὁ Βέλκερ ὡς ὑπηρετρίας παρὰ τὴν ἐξ ἴσου λαμπρὰν αὐτῶν περιβολὴν καὶ παρὰ τὰ ἀκόντια, τὰ ὁποῖα κρατοῦν οἱ κατ᾿ ἐμὲ Διόσκουροι, καὶ παρὰ τὴν λίαν οἰκείαν αὐτῶν στάσιν, στηρίζοντος τοῦ ἑνὸς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἐπὶ τῶν νώτων τῆς κυρίας, τοῦ δ᾿ ἑτέρου τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ μηροῦ αὐτῆς. Μετέβαλε συνεπῶς ὁ Βέλκερ καὶ τὸ φῦλον τῶν δύο νέων, ἂν καὶ φέρουσι χλαμύδας, συγκρατουμένας περὶ τὸν λαιμὸν διὰ πόρπης, ἀκριβῶς ὡς οἱ δύο εἰς τὰ ἄκρα νεανίαι, τοὺς ὁποίους ὁ Βέλκερ ἀφίνει ἀνωνύμους.

γ´) Ὁ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ ἀμφορέως Β νεανίας ἔχει τὴν αὐτὴν στάσιν, τὴν αὐτὴν κλίσιν τῆς κεφαλῆς, τὰς αὐτὰς κάμψεις χειρῶν καὶ ποδῶν, φέρει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον χλαμύδα διὰ πόρπης περὶ τὸν λαιμὸν συγκρατουμένην, ὡς ὁ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Δ δεξιᾷ προτελευταῖος νεανίας, ὁ Μελέαγρος κατ᾿ ἐμέ, ὅστις παρουσιάζει τὴν μόνην διαφοράν, ὅτι ἐν τῇ ἀριστερᾷ κρατεῖ ἱκετήριον κλάδον.

δ´) Τὸν ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Β δεύτερον δεξιᾷ μετὰ τὴν Ἀντιόπην νεανίαν, τὸν κρατοῦντα χονδρὰν ῥάβδον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἡρμήνευσεν ὁ Βέλκερ ὡς τὸν μνηστῆρα τῆς Ἀντιόπης, τὸν Θησέα, ἐγὼ κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ ἀμφορέως Δ ἀπέσχον νὰ δώσω ὄνομα εἰς τὸν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει καθήμενον καὶ καθ᾿ ὅλα ὅμοιον νεανίαν, διότι οὐδὲν ἔχει τὸ διακριτικὸν οὐδὲ τὴν εἰς μνηστῆρα μὴ ἁρμόζουσαν ῥάβδον.

ε´) Ὁ προτελευταῖος εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ Β ἀνήρ, ὁ μόνος γενειοφόρος, ὃν ὁ Βέλκερ ὀνομάζει Αἰγέα, πατέρα τοῦ Θησέως, εἶναι καθ᾿ ὅλα ὁμοιότατος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Δ ἐξ ἀριστερῶν δεύτερον, ὅστις ὅμως δὲν ἔχει γένεια. Ὑποθέτω δὲ ὅτι καὶ εἰς γενειοφόρους δὲν ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν ἄγραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου. Τιμῆς ἕνεκα λοιπὸν τὸν γενειοφόρον ὀνομάζω Θησέα, διότι καὶ αὐτὸς ἔλαβε μέρος εἰς τὸ κυνήγιον τοῦ κάπρου, τὸν δὲ Αἰγέα ἀφίνω νὰ ἀναπαυθῇ εἰς τὸ παλάτιόν του.

Συνελὼν τὰ ἀνωτέρω λέγω ὅτι ὁ Βέλκερ εἰς τὴν ἐξήγησιν ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων τοῦ ἀμφορέως τῆς Βιέννης ἦτο ἀτυχής. Εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν ἠπάτησεν αὐτὸν ἡ παρὰ τοῦ Ἰταλοῦ ἐπισκευαστοῦ τοῦ ἀμφορέως αὐθαίρετος μεταμόρφωσις ἄρρενος εἰς θῆλυν, εἰς δὲ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν ἠπάτησεν ἑαυτὸν διὰ τῆς αὐθαιρέτου μεταμορφώσεως δύο νεαρῶν ἀνδρῶν εἰς ὑπηρετρίας τοῦ σημερινοῦ συρμοῦ.

Τὸ πάθημα καὶ τὴν αὐταπάτην τοῦ Βέλκερ ὑπώπτευσαν ἤδη διάφοροι ἀρχαιολόγοι. Ὀρθῶς δὲ ὁ Adolf Klugmann, die Amazonen in der attischen Literatur und Kunst. Stuttgart 1875, γράφει ἐν σελίδι 31.

«Ἐν τέλει παρατηρῶ ὅτι παρὰ διαφόρων »λογίων ἐξηγήθησαν ἀγγεῖά τινα μεταγενεστέρου »ῥυθμοῦ ὡς παριστάνοντα τοὺς γάμους Θησέως »καὶ Ἀντιόπης. Αἱ ἑρμηνεῖαι ὅμως αὗται οὔτε ἐπὶ »τῶν συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων στηρίζονται »οὔτε ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων αὐτῶν. Ἡ »τελετὴ τοῦ γάμου μεταξὺ τοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος καὶ »τῆς Ἀμαζόνος προφανῶς ἐθεωρεῖτο ἀσήμαντος »διὰ τὸν μῦθον. Τὰ ἐν λόγῳ ἀγγεῖα, **ὧν ἡ ὀρθὴ »ἐξήγησις ἐλλείπει ἀκόμη,** εἶναι τὰ ἀκόλουθα· »α´) Ἐν ἀγγεῖον τῆς Βιέννης, Sacken σελ. 163, »ἀριθ. 59. Monum. d. Inst. IV, 34. Welcker, »alte Denkmäler III, σελ. 353 κλ. β´) Μέγας »ἀμφορεὺς πολὺ ἐπεσκευασμένος ἐκ Ruvo, ἐν τῷ »Μουσείῳ Νεαπόλεως, Heydemann ἀριθ. 3256, »Monum. d. Inst. II, 31, Braun Annali 1836,

»σελ. 99. γ') Ὑδρία ἐκ Ruvo ἐν Πετρουπόλει, »Stephani, ἀριθ. 144, Compte rendu, 1865, »σελ. 168, ἀριθ. 4.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀγγεῖον τῆς Βιέννης, ἡ ὀπισθία αὐτοῦ ὄψις ἡρμηνεύθη ἤδη ἐμμέσως διὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἐξηγήσεως τοῦ ἐκ Δεκελείας ἀμφορέως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν καὶ τὸν τόπον κατασκευῆς τῶν δύο ἀμφορέων καὶ τὴν τέχνην καὶ διατήρησιν αὐτῶν, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἀμφότεροι προέρχονται ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας. Ὁ τῆς Δεκελείας εἶναι ἔργον ἀρίστης τέχνης τοῦ πέμπτου αἰῶν. π.Χ. καὶ ἀμέμπτου διατηρήσεως, ὡσεὶ καινουργής· ὁ δὲ τῆς Βιέννης εἶναι ἔργον νεωτέρας, ἧττον ἐπιμεμελημένης τέχνης τοῦ λήγοντος τετάρτου ἢ ἀρχομένου τρίτου π.Χ. αἰῶν., διατηρεῖται δὲ ἧττον καλῶς.

ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΦΝΕΡ, Δ. Φ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΛΟΚΡΙΚΟΝ ΘΕΣΜΟΝ

ὑπὸ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

(Εἰκ. 1).

Ἐν ΑΕ 1924 σ. 119 κἑ. ἐδημοσιεύθη[1] ὑπὸ Ν. Παππαδάκι θεσμὸς ἐκ τῆς γῆς τῶν Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν τῶν καὶ Ἑσπερίων καλουμένων.

Εἰς τὸν σπουδαῖον τοῦτον θεσμὸν ἐδημοσίευσαν παρατηρήσεις ὁ Νέστωρ τῶν Γερμανῶν φιλολόγων U. von Wilamowitz - Moellendorff, Sitzungsberichte der preuss. Akademie, Philos. -hist. Klasse 1927 σ. 7 κἑ., καὶ ὁ φίλος καθηγητὴς Ἐμμανουὴλ Πεζόπουλος, Πολέμων 1(1929) σ. 97 κἑ·

Ἡμεῖς μελετήσαντες τὸν θεσμὸν Α[2] παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς.

Στίχ. 2. ΠΛΑΚΟΣΥΛΙΑΣΚΑΙΛΙΣΚΑΡΙΑΣ: Ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἀναγνώσωμεν *πλακὸς ὑλίας καὶ λισκαρίας* (=τῆς πλακὸς τῆς ἀνηκούσης τῇ Ὕλῃ καὶ τῇ * Λισκάρῳ) εἶδε μόνον ὁ Ἐ. Πεζόπουλος (ἔ. ἀ. σ. 97 - 98)[3]· ὅτι δὲ ἡ παρατήρησις αὐτοῦ εἶναι ὀρθή, θὰ βεβαιωθῇ καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς.

πλακός: Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. *πλάξ* εἰπέ τινα ἤδη ὁ Wilamowitz ἔ. ἀ. σ. 13.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ *πλάξ* = ἐπίπεδος γῆ, πεδιάς· κατὰ ταῦτα ἐν τῷ θεσμῷ γίνεται λόγος περὶ (κοινῆς ἴσως) πεδιάδος τῆς Ὕλης καὶ τῆς *Λισκάρου· ἡ σημασία αὕτη τῆς λ. *πλάξ* ἐσώθη μέχρι τῆς σήμερον· νῦν *πλάκα* (ἡ) = ὁμαλός, ἐπίπεδος τόπος (κατὰ τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· πρβ. καὶ Ἀ. Ἠπίτην, Λεξικὸν ἑλληνογαλλικόν, λ. *πλάξ*)[4].

1 Καὶ ἐν ἀποσπάσματι, Ἀθῆναι 1926.

2 Ὁ Wilamowitz ἔ. ἀ. σ. 11 ἔδειξεν ὅτι τρεῖς θεσμοὶ εἶναι ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τῆς χαλκῆς πλακός.

3 Τὴν ἀνάγνωσιν ταύτην εἶχεν ἀνακοινώσει ἄλλοις τε καὶ ἐμοὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς διατριβῆς τοῦ Wilamowitz.

4 Τὸ αὐτὸ δηλοῦσι καὶ αἱ τοπωνυμίαι *Μάλια* Κρήτης (= ὁμάλια), *Ὁμαλοὶ* Κερκύρας, *Ὁμάλα* Κρήτης.

Ἐν διατριβῇ, ἀλλαχοῦ δημοσιευθησομένῃ, περὶ τῆς (ἀρχαίας) Πλακίας τῆς Θρᾴκης θὰ δείξω ὅτι ἡ σημερινὴ λίαν συνήθης τοπωνυμία *Πλάκα* (ἐν Ἀθήναις [συνοικία ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν], Αἰτωλίᾳ [πολλαχοῦ], Ἄνδρῳ, Ἀρκαδίᾳ [πολλαχοῦ], Ἀττικῇ [παρὰ τὴν Κερατέαν], Ζακύνθῳ, Ἠπείρῳ [πολλαχοῦ], Ἰκαρίᾳ, Κεφαλληνίᾳ, Κρήτῃ [πολλαχοῦ], ἐν ὑποδιοικήσει Λήμνου, Μήλῳ [τὸ παλαιότερον ὄνομα τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου], Νάξῳ, Νισύρῳ, Σίφνῳ, Τσακωνίᾳ, Χίῳ κ. ἀ.) ὡρμήθη ἀπὸ ὀνομασίας ὁμαλοῦ τόπου· π. χ. ἡ Πλάκα τῶν Ἀθηνῶν δηλοῖ τὸν ὁμαλὸν τόπον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν παρακείμενον ἀπότομον βράχον τῆς Ἀκροπόλεως· πιθανῶς μάλιστα ἡ τοπωνυμία εἶναι ἀρχαία (** Πλάξ*), ἀφ' οὗ ἀθηναϊκὴ ἀποικία ἐν Θρᾴκῃ καλεῖται *Πλακία*· πρβ. Ἡσύχιον: «*Πλακία χώρα* (= πόλις· πρβ. Ἡσύχ. λ. πόλις ἐκδ. Alberti) *παρὰ τὴν Θρᾴκην, εἰς ἣν ἀποικίαν ἔπεμψαν* ***Ἀθηναῖοι***»· πρβλ. *Πάρος - Πάριον* (ἀποικία!)· κακῶς λοιπὸν ὁ Γερμανὸς Fligier, Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien τόμ. 6 σελ. 261 (ἡ παραπομπὴ παρὰ L. Grasberger, Studien zu den griechischen Ortsnamen, Würzburg 1888, σελ. 254) συνῆψε τὴν ἀρχαίαν τοπωνυμίαν *Πλακία* πρὸς τὴν ἀλβανικὴν λ. pljake (= γραῖα! πρβ. G. Meyer, Etymolog. Wörterbuch der albanes. Sprache, Strassburg 1891, λ. pliak). Τὴν γνώμην τοῦ Fligier, ὅστις ἀσφαλῶς ἐν νῷ εἶχε τὴν ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν *Πλάκαν*, ἀπεδέχθησάν τινες καὶ ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν Πλάκα ἔχει ἀλβανικὴν τὴν προέλευσιν· ἀσφαλῶς ὅμως οὗτοι ἠγνόουν τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῆς τοπωνυμίας καὶ δὴ ἐν χώραις, ἃς οὐδέποτε κατῴκησαν Ἀλβανοί.

ὑλίας: Ὀρθῶς εἶδεν ὁ Ἐ. Πεζόπουλος, ἔ. ἀ. σ. 97, ὅτι τὸ *ὑλίας* εἶναι ἐπίθετον[1] ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως *Ὕλης*, περὶ ἧς Στέφανος ὁ Βυζάντιος λέγει τὰ ἑξῆς· «*Ὕλη . . . πόλις Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν, ἧς τὸ ἐθνικὸν Ὑλαῖος*».

Καὶ ὁ μὲν Στέφανος περὶ τῆς θέσεως τῆς Ὕλης[2] οὐδὲν λέγει, ὁ Θουκυδίδης ὅμως καθ' ἡμᾶς δύναται νὰ διδάξῃ περὶ αὐτῆς· παρ' αὐτῷ δηλαδὴ ἐν βιβλίῳ Γ' 101 φέρονται τάδε[3]· «*καὶ Ὑαῖοι* (ἐνν.

1 Ἠδύνατο καὶ *πλακὸς ὑλικῆς* νὰ λεχθῇ· πρβλ. (λίμνη) *Ὑλικὴ* (ἀπὸ πόλεως Ὕλης τῆς Βοιωτίας), λιμὴν [ἐν Κερκύρᾳ] *Ὑλλικὸς* (Ὕλλος), ποταμὸς [ἐν Ἀργολίδι] *Ὑλλικὸς* (πιθανῶς ἀπὸ τόπου, ὅστις* *Ὕλλος* ἐκαλεῖτο).

2 Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Leake, Travels in northern Greece, London 1835, II σ. 619 ἐπειράθη νὰ ὁρίσῃ τὴν θέσιν αὐτῆς· ἀλλ' ἰδὲ Bölte, Pauly-Wissowa RE. λ. Hyle 2.

3 Περιγράφονται αἱ πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις τῶν Σπαρτιατῶν ὑπὸ τὸν Εὐρύλοχον κατὰ τὸ ἔτος 426 π. Χ.· περὶ αὐτῶν βλέπε προχείρως νῦν Oldfather, Pauly — Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1198, 66 κἑ.

τῆς Ὀζολίδος) *οὐκ ἔδοσαν ὁμήρους πρὶν αὐτῶν εἷλον* (ἐνν. οἱ πολέμιοι) *κώμην, Πόλιν ὄνομα ἔχουσαν*».

Ὡς θὰ δείξωμεν κατωτέρω, κατὰ τὸν θεσμὸν (στίχ. 10) τὸν ἀφορῶντα *εἰς τὴν γῆν τῆς ὑλίας καὶ λισκαρίας πλακὸς ἡ πρείγα* (= ἡ βουλὴ) τοῦ τμήματος τούτου συνήρχετο *ἐν Πόλει*· νῦν τίς δὲν βλέπει ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ δὲν εἶχε γράψει *Ὑαῖοι* ἀλλὰ *Ὕλιοι*;

Παλαιογραφικῶς ἡ διόρθωσις ἡμῶν *οὐδεμίαν* ἀπολύτως δυσκολίαν παρέχει (ΥΛΙΟΙ — ΥΑΙΟΙ). Τὴν ἐσφαλμένην γραφὴν *Ὑαῖοι* εἶχεν *ἤδη* ὑπ' ὄψιν [1] Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ὅστις ἐκ τοῦ παρὰ Θουκυδίδῃ *Ὑαῖοι* ἐσκέφθη νὰ *πλάσῃ* [2] πόλιν δῆθεν λοκρικὴν (ὀζολικὴν) *Ὑαία*· ἐπὶ λέξει τὸ χωρίον τοῦ Στεφάνου ἔχει ὧδε· «*Ὑαία*· πόλις Λοκρῶν τῶν Ὀζολῶν· τὸ ἐθνικὸν *Ὑαῖος*· *Θουκυδίδης τρίτῃ*».

Ἀλλ' «*Ὑαία*» πόλις οὐδαμοῦ μαρτυρεῖται [3].

Ὅτι Στέφανος ὁ Βυζάντιος περιέλαβεν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ πολλὰς ἀνακριβείας καὶ ἐσφαλμένας ἀναγνώσεις, εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν· οὕτω παρ' Ἡροδότῳ (Α, 125, ἔστι δὲ τάδε, ἐξ ὧν ὧλλοι πάντες *ἀρτέαται* Πέρσαι· Πασαργάδαι, Παράφιοι, Μάσπιοι) ἐκ τοῦ ῥήματος *ἀρτέαται* ἔπλασε γένος περσικὸν *Ἀρτεᾶται* (!)· πρβλ. τὴν ἔκδοσιν τοῦ Meineke (σελ. 128, ὑποσημείωσιν) καὶ Christ—Κώνσταν—Πολίτην, Ἱστορ. ἑλλην. λογοτεχν. Β´ σ. 626 [4].

1 Τὴν ἄποψιν ταύτην δὲν ἐσκέφθη ὁ Bölte, Pauly—Wissowa RE. λ. Hyle 2.

2 Τοῦτο ὀρθῶς εἶδον ἤδη οἱ παλαιοὶ ἐκδόται τοῦ Στεφάνου Holsten (πρβλ. προχείρως τὴν τοῦ Meineke ἔκδ. τοῦ Στεφάνου, σελ. 644, ὑποσημείωσιν) καὶ ὁ de Pinedo, ὅστις παρατηρεῖ: (Stephanus) ab Ὑαῖοι *finxit* Ὑαία urbis nomen. Τὰ αὐτὰ ἐπανέλαβον ὁ C. Bursian, Geographie von Griechenland, Leipzig 1862, I σ. 152, 4 (eine Fiction) καὶ ὁ Bölte, Pauly — Wissowa RE. λ. Hyaïoi (eine Erfindung). Περὶ παρομοίου πλάσματος Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου πρβλ. διατριβήν μου *Καστωλὸς — Ὠρωπός*, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 197.

3 Τὴν διόρθωσιν τοῦ Leake, Trav. in north. Greece II σ. 615,2, ὅστις παρὰ Θουκυδίδῃ προέτεινε νὰ γραφῇ *Ὑλαῖοι*, δὲν ἐδέχθη ὁ Bölte, Pauly — Wissowa RE. λ. Hyle 2, διότι οὐδὲν σοβαρὸν στήριγμα εἶχε· τοὐναντίον τὴν ἡμετέραν ἀποκατάστασιν *Ὕλιοι* στηρίζει ἄριστα οὐ μόνον ἡ παρὰ τῷ Στεφάνῳ *Ὕλη*, ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπ' ἐξέτασιν λοκρικὸς θεσμός.

4 «Κατὰ τὴν κατάταξιν καὶ τὴν ἐπιτομὴν δὲν ἔλειψαν τὰ ἐξ ὀλιγωρίας καὶ ἀταξίας ἁμαρτήματα· ὁτὲ μὲν ὁ λεξικογράφος πλανώμενος ἐκ διαφόρων γραφῶν τοῦ κειμένου διαλαμβάνει δὶς περὶ τῆς αὐτῆς πόλεως, καὶ τὸ πάθημα τοῦτο εἶναι συχνόν· οἷον Ἀριάνθη καὶ Ἀρίνθη, Δέδμασσα καὶ Μέδμασσα, Ἱμέρα καὶ Χειμέρα, Σελασία καὶ Σελλασία· πρὸς δὲ τούτοις Γλῆτες καὶ Τλῆτες, Γάβιοι καὶ Τάβιοι, Χομψὼ καὶ Ταχεμψώ.»

Περὶ τῆς ἀσφαλοῦς νῦν θέσεως τῆς Ὕλης δύναται νὰ διδάξῃ τὸ ὄνομα τοῦ **ποταμοῦ τῆς** Ὀζολίδος, ὅπερ μνημονεύει ὁ Ἀναγραφὴν **τῆς** Ἑλλάδος γράψας Διονύσιος ὁ **Καλλιφῶντος** [1]· παρ' αὐτῷ στίχ. 64 κέ. (= Geographi Graeci minores I σ. 240 Müller) φέρονται τάδε·

64 *εἶτα μετὰ ταύτην ἡ Λοκρὶς καλουμένη,*
ἐν ᾗ πόλις Ναύπακτος· εἶθ' ὑποκείμενος
λιμὴν μέγας πόλις τε Τολοφών· μετὰ δὲ τὴν
67 *Τολοφῶνα ποταμὸς* ***ἐσθυλαίθος*** *λεγόμενος·*
τοῦτον δὲ ῥεῖν λέγουσιν ἐξ Αἰτωλίας.
. . . .
72 *ἔπειτα Φωκεῖς εἰσι Λοκρῶν ἐχόμενοι.*

Τὸ ἐν στίχ. 67 *ἐσθυλαίθος* προφανῶς εἶναι δύο λέξεις: *ἔσθ' ὑλαίθος* ἢ ὀρθότερον *ἔσθ' Ὑλαῖθος*· τοῦτο ἐν τῇ τοῦ Müller ἐκδόσει φέρεται διωρθωμένον *ἔσθ' Ὕλαιθος* [2]· ἡμεῖς ὅμως φρονοῦμεν ὅτι ἀναντιρρήτως ὁ Διονύσιος εἶχε γράψει *ἔσθ' Ὑλαῖος*. Παλαιογραφικῶς οὐδεμίαν δυσκολίαν παρέχει ἡ ἐμὴ διόρθωσις [3].

Τὸν αὐτὸν ποταμὸν νομίζει ὁ Wilamowitz [4] ὅτι μνημονεύει καὶ ὁ Σενέκας ἐν τῇ τραγῳδίᾳ αὐτοῦ Oedipus [5] στίχ. 285: «gelidumque dirimit amnis † ELEI vadum»· τὸ ELEI ὁ Wilamowitz διορθοῖ εἰς *Hylaethi*· ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι παλαιογραφικῶς ἐλάχιστα ἀπέχει ἡ ἀνάγνωσις *Hylaei* (HYLAEI—HYLEI—ELEI)· ὅτι ae καὶ e ἐναλλάσσονται, εἶναι λίαν γνωστόν· οὕτως ἡ νησὶς *Ἐλαιοῦσσα* (Elaeussa) ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πλιν. Nat. hist. V 107 φέρεται Eleus· πρβ. Bürchner, Pauly — Wissowa RE. λ. Elaius 3, σ. 2227, 13 κέξῆς· παρὰ Νέπωτ. 1, 4, 4 *(Aegates)* ὁ κῶδ. N παρέχει: *egadas*· ὁ ποταμὸς Ἔλαιος (τῆς Βιθυνίας) ἐν Tab. Peut. IX 4 Miller εἶναι γεγραμμένος *Byleum*. Ὁμοίως συγχέονται *fere-ferae* (Πλαῦτ. Capt. 123), *cedo-caedo, equus - aequus, letum - laetum* κ. ἄ. Σφάλματα ὅμοια ἐν χειρογράφοις Ἑλλήνων συγγραφέων ἀνα-

1 Πρβ. Pauly—Wissowa RE. λ. Dionysios 115, σ. 971.

2 Ἀλλὰ τί θὰ ἐσήμαινεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ τὸ παράδοξον ὄνομα *Ὕλαιθος*;

3 ὙΛΑΪΟΣ — ὙΛΑΪΟ/ — ὙΛΑΙΘ/ — υλαίθος· ὁ εἰδικὸς περὶ τὴν ἑλληνικὴν παλαιογραφίαν ἐννοεῖ κάλλιστα, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἄριστα οὕτως ἐξηγεῖται· ὅτι δὲ Ο καὶ Θ συγχέονται, γνωστόν· πρβλ. Bast, Commentatio palaeographica ἐν τῇ ἐκδόσει Γρηγ. Κορινθ. ὑπὸ Schäfer σ. 989 καὶ 1010.

4 Ὁ Oldfather, Pauly-Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1149, 23, ἐγκρίνει ἀνεπιφυλάκτως τὴν γνώμην τοῦ Wilamowitz.

5 Ὑπ' ὄψιν ἔχω τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Peiper καὶ Richter (Λιψία 1902, Teubner).

γράφουσιν ὁ ἀείμνηστος Κ. Κόντος, Λόγιος Ἑρμῆς 5 (1876) σ. 127 κἑ. ἰδίᾳ δὲ σ. 139 κἑ. καὶ 151 κἑ., καὶ ὁ Ἐ. Πεζόπουλος, Byz.-Neugriech. Jahrb. 6 (1927-8) σ. 233 καὶ Διορθωτικὰ καὶ γραμματικά, Ἀθῆναι 1921, σ. 9 (Gloss. Graeco-Lat.: *gelle* = ⟨*un*⟩*gellae*).

Εἰς ἐνίσχυσιν τῶν διορθώσεων ἡμῶν παρὰ Διονυσίῳ καὶ Σενέκᾳ ἔρχεται καὶ ἡ τοπογραφία τῆς Ὀζολίδος (πρβ. εἰκ. *1*).

Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐκ τῶν στίχων τοῦ Διονυσίου συνάγεται ὅτι μετὰ τὸν ποταμὸν *Ὑλαῖ[θ]ον* ἔρχεται ἡ Φωκίς, ὅτι δηλαδὴ ἐν ἄλλοις λόγοις ὁ ποταμὸς ἀποτελεῖ τὸ σύνορον τῆς Ὀζολίδος καὶ τῆς Φωκίδος· τοῦτο ἐδέχθησαν ἤδη ὁ Bursian, Geographie v. Griechenland I, σ. 143, ὁ A. Wilhelm, Jahreshefte des österr. arch. Instit. 14 (1911) σ. 164-165, ὁ Kiepert, Form. orb. ant. XV (πρβ. εἰκ. *1*), ὁ Oldfather, Pauly-Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1149, 16 κ. ἄ.

Ὅτι δὲ ὁ ποταμὸς *Ὑλαῖος* ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς πόλεως Ὕλης, ἥτις κατὰ τὸν Θουκυδίδην κεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι, εἶναι προφανές [1].

Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ πόλεις δίδουσι τὸ ὄνομα αὐτῶν εἰς τὸν παραρρέοντα ποταμόν· ἀκριβέστερον εἰπεῖν, τὸ ἐθνικὸν γίνεται ὄνομα τοῦ ποταμοῦ [1]· πρβ. ἀρχαῖα παραδείγματα: *Τίταρον* (πόλις) — *Τιταρήσιος* (ποταμὸς Θεσσαλίας, ἤδη παρ' Ὁμήρῳ), *Αἰγινήτης* (ποταμὸς τῆς Παφλαγονίας) βεβαίως ἀπὸ **Αἰγίνης*, *Βοῦρα* (πόλις) — *Βουραϊκὸς* (ποταμός), *Βούσιρις* (πόλις) — *Βουσιριτικὸς* (βραχίων τοῦ ποταμοῦ Νείλου), *Σάγγαρος* (τόπος Βιθυνίας) — *Σαγγάριος* (ποταμός), **Λήθη* (τόπος [2] βεβαίως) — *Ληθαῖος* (ποταμὸς Θεσσαλίας, Κρήτης) καὶ ἄλλα· ἔτι πρβ. *Ὕλη* (πόλις Βοιωτίας) — *Ὑλικὴ* (λίμνη), *Βοίβη* (πόλις) — *Βοιβηΐς* (λίμνη), *Ξυνία* (πόλις) — *Ξυνιὰς* (λίμνη), *Νέσσων* (πόλις) — *Νεσσωνὶς* (λίμνη), *Βόλβη* (πόλις) — *Βολβηΐς* (λίμνη),

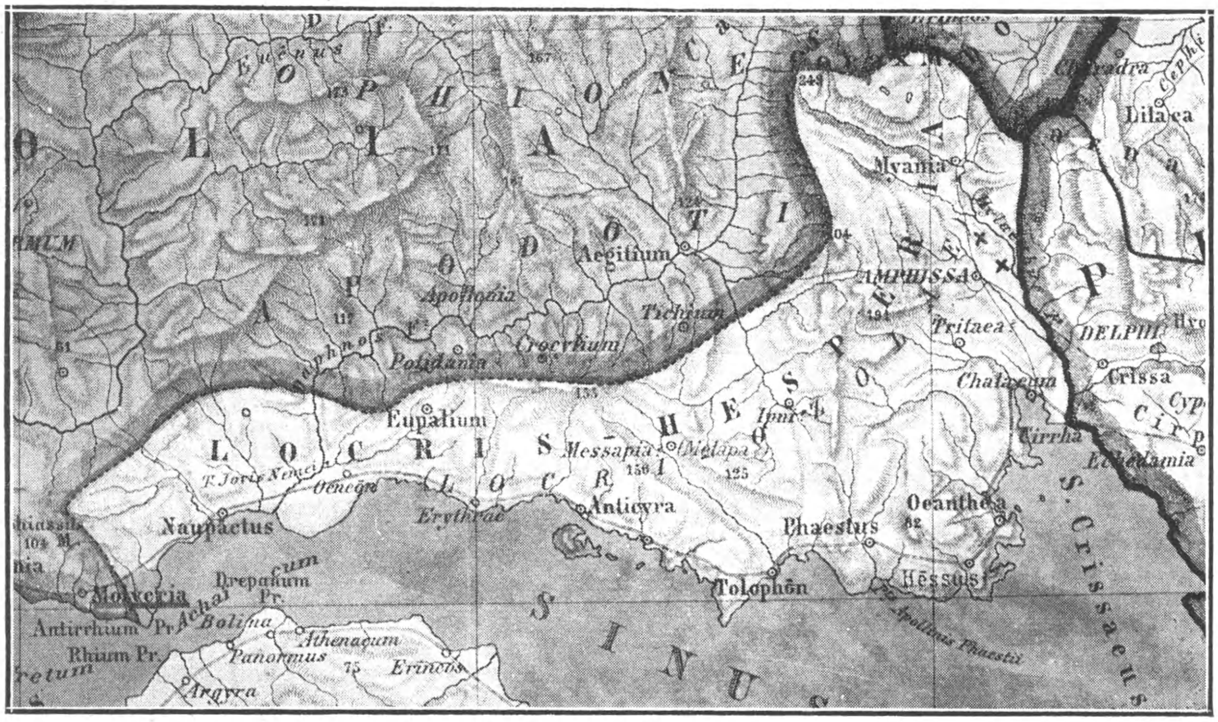

Εἰκ. 1. Χάρτης Ὀζολίδος (Kiepert, FOA XV).

1 Εἶχον γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε εἶδον ὅτι ὁ Leake, Trav. north. Gr. II **619**, παράγει τὸ Ὕλαιθος ἀπὸ τοῦ Ὕλη, νομίζει ὅμως ὅτι εἶναι αἰολικὸς (!;) τύπος τοῦ *Ὑλαῖος*.

1 Πρβ. καὶ Ἐ. Πεζόπουλον, ἔ. ἄ. σ. 98: Ὑλαῖος = Ὕλιος· ἀπὸ τοῦ προσηγορικοῦ *ὕλη* παρήχθη καὶ ἐπίθ. *ὑλαῖος* = ὁ ἀνήκων τῇ ὕλῃ, τῷ δάσει. Περὶ τοῦ ἐθνικοῦ *Ὑλαῖος* ἰ. Στέφ. Βυζ. λ. *Ὕλη*· πρβ. καὶ τὸ μυθικὸν ὄνομα *Ὑλαῖος*.

2 Πρβ. *Λήθης τόπος* (ἐν Θεσπιαῖς)· πρβ. Gruppe, Griechische Mythologie, I, σ. 403, 6 καὶ Pauly-Wissowa RE. λ. Lethe, σ. 2139, 51 κἑ.

Κῶπαι (πόλις)—*Κωπαῒς* (λίμνη), *Στύμφαλος* (πόλις) —*Στυμφαλία* (λίμνη) καὶ ἄλλα· ὁμοίως πρβ. *Τορώνη* (πόλις)—*Τορωναῖος κόλπος*, *Θέρμη* (πόλις)— *Θερμαῖος κόλπος*, *Σάρων* (τόπος) —*Σαρωνικὸς κόλπος*, *Κόρινθος* (πόλις) — *Κορινθιακὸς κόλπος*, *Κρῖσα* (πόλις) — *Κρισαῖος κόλπος* [1].

Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται· πρβ. *Σάλωνα* (ἀρχ. Ἄμφισσα ἐν τῇ Ὀζολίδι παρὰ τὸν ποταμὸν Ὑλαῖον· πρβ. εἰκ. *1*) —*Σαλωνίτικος* (ποταμός), *Ἄρτα* (πόλις) —*Ἀρτινός*, *Τρίκκαλα* (πόλις)—*Τρικκαλινὸς* (ἀρχ. *Ληθαῖος*), *Ὀξύλιθος* (χωρίον) — *Ξυλιθιώτικο ποτάμι*, *Μανίκια* (χωρίον Εὐβοίας) — *Μανικιάτης* (ποταμός) κ. ἄ. π.

Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεύνης ταύτης εἶναι *ὅτι ἡ πόλις Ὕλη θὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ὑλαίου* (πρῴην Ὑλαίθου), ὅστις διαχωρίζει τὴν Ὀζολίδα ἀπὸ τῆς Φωκίδος καὶ ὅστις νῦν [2] καλεῖται *Κατσικοπνίχτης* [3].

Ὁρισθείσης τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῆς Ὕλης ὁρίζεται συγχρόνως καὶ ἡ τῆς *Λισκάρου.

*

Κατὰ ταῦτα: Α΄) ἐκ τοῦ *Ὕλη* ἐπλάσθησαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ τρία ἐπίθετα: α΄) Ὕλιος (Θουκυδίδης)— ὕλιος (ἐν τῇ παρούσῃ ἐπιγραφῇ), β΄) Ὑλαῖος — Hylaeus (Στέφανος Βυζάντιος, Διονύσιος ὁ Καλλιφῶντος καὶ Σενέκας) [4] καὶ γ΄) ὑλικὸς (πρβλ. Ὑλικὴ [λίμνη], ἀπὸ πόλεως Ὕλης τῆς Βοιωτίας).

Β΄) ἡ Ὕλη καὶ ἡ *Λίσκαρος ἀνήκουσι τῇ περιοικίδι τῆς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι κειμένης λοκρικῆς Πόλεως, ἣν ὁ Oldfather, Pauly—Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1144, 52, καλεῖ *Versammlungsort* (πρβ. καὶ σ. 1199, 3) [5]· περὶ τῆς θέσεως ταύτης θὰ εἴπω τὰ δέοντα κατωτέρω· κατὰ ταῦτα καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι [1].

Στίχ. 9 - 11. hόστ|ις δὲ δαιθμὸν ἐνφέροι ἒ ψᾶφον διαφέροι ἐν πρείγαι ΕΝ ΠΟΛΙ, ἒ|'ν ἀποκλεσίαι: Ὁ Ν. Παππαδάκις ἀναγινώσκει *ἐν πόλι* (= πόλει)· ἡμεῖς μετὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα νομίζομεν ὅτι *ὀφείλει* νὰ μεταγραφῇ *ἐν Πόλι*.

Ὁ Ν. Παππαδάκις ἐν σελ. 122 νομίζει ὅτι ἡ θέσις τῆς λ. ἐν τῷ θεσμῷ κωλύει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πρέπει νὰ ὑπονοήσωμεν τὴν λοκρικὴν Πόλιν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐδαμῶς δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν ἀντιπαρατηροῦντες ὅτι ὁ θεσμὸς ἁπλούστατα διδάσκει ὅτι ἡ *πρείγα* (= ἡ βουλὴ) συνέρχεται ἐν Πόλει [2]. ὡς φαίνεται δέ, ἡ *ἀποκλησία* (= ἐκκλησία τις: πρβ. Ν. Παππαδάκιν σ. 136) ἠδύνατο νὰ συνέρχηται καὶ ἀλλαχοῦ (πρβ. καὶ Παππαδάκιν σ. 137: «*ἡ ἀποκλησία* ⟨συνεδριάζει⟩ *καὶ ἔξω, π. χ. ἐν ἱερῷ τινι ἢ καὶ πολλαχοῦ*»).

Ὑπὲρ τῆς γνώμης ἡμῶν εἶναι καὶ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἄρθρου· ταύτην εἶδε καὶ ὁ Ν. Παππαδάκις (σ. 128), ἀλλὰ πειρᾶται ἀνεπιτυχῶς νὰ ἑρμηνεύσῃ.

Ὁ Ν. Παππαδάκις θεωρήσας ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου τὴν Ναύπακτον (ἐν τῇ δυτικῇ Ὀζολίδι) πατρίδα τοῦ θεσμοῦ [3] ἐκωλύετο νὰ ἴδῃ ὅτι περὶ τῆς Πόλεως τῆς ἀνατολικῆς Ὀζολίδος λέγει ὁ θεσμὸς ἐν στίχ. 10.

Ἀλλὰ στήριγμα ἀκλόνητον τῆς ἐμῆς γνώμης εἶναι πλέον τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδου Γ΄ 101, ὅπερ ἀνωτέρω ὁλόκληρον κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀνάγνωσιν ἀντεγράψαμεν, καὶ ἡ ἐν τῷ θεσμῷ μνεία τῆς *ὑλίας* πλακός.

Κατὰ ταῦτα ὁ θεσμὸς ἀφορᾷ εἰς τὴν γῆν τῶν Ὑλίων καὶ Λισκαρίων καὶ ἀνέκειτο βεβαίως ἐν ἱερῷ τινι τῆς Πόλεως τῆς ἀνατολικῆς Ὀζολίδος.

Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπὶ Θουκυδίδου *κώμης* [4] Πόλεως πρῶτος ἔγραψεν ὁ Leake, Trav. north. Gr. II σ. 620· κατ' αὐτὸν ἔκειτο, ὅπου νῦν τὸ χωρίον *Καροῦτες* [5], ἤτοι δυτικῶς τῆς Ἀμφίσσης [6]· ὁ Bursian, Geogr. v. Griech. I σ. 152 ἀδυνατεῖ νὰ καθορίσῃ ταύτην· ὁ Oldfather, Pauly-

1 Ὁ λιμὴν *Ὑλλικὸς* (ἐν Κερκύρᾳ) καὶ ὁ ποταμὸς *Ὑλλικὸς* (ἐν Ἀργολίδι) πιθανῶς ὠνομάσθησαν ἀπὸ τόπου.

2 Πρβ. Bursian, Geogr. v. Griech. I σ. 143, Ἐλευθερουδάκην, Ἑλλὰς σ. 206 καὶ 225, Oldfather, Pauly — Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1149, 17 κ. ἄ.

3 Πρβ. χάρτην Ὀζολίδος (εἰκ. 1)· ὁ ποταμὸς ῥέει ἀνατολικῶς τῆς Ἀμφίσσης (οἱ δύο σταυροὶ + + δεικνύουσι τὴν θέσιν αὐτοῦ).

4 Πρβ. καὶ τὰ μυθικὰ ὀνόματα *Ὑλαῖος* καὶ *Ὑλεὺς* καὶ τὸ ἐπίθετον *Ὑλάτης* (ὕλη) τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Κύπρῳ· πρβ. Roscher ML. λ. Hylates καὶ ἰδίᾳ Pauly - Wissowa RE. λ. Hylates.

5 Ὁ ἀείμνηστος Γ. Μιστριώτης ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θουκυδίδου θεωρεῖ τὴν Πόλιν πρωτεύουσαν· οὕτω π. χ. *Χώρα* (πόλις) καλεῖται κοινῶς σήμερον ἡ πρωτεύουσα τῆς νήσου Ἄνδρου.

1 Ὁ Ν. Παππαδάκις ἐπὶ ἀορίστου φήμης στηριχθεὶς καθώρισεν ὡς πατρίδα τοῦ θεσμοῦ τὴν Ναύπακτον, ἤτοι τὴν δυτικὴν Ὀζολίδα (ἰδὲ εἰκ. 1).

2 Ὁ Oldfather ἤδη πρὸ τῆς εὑρέσεως τοῦ θεσμοῦ καλεῖ τὴν Πόλιν *Versammlungsort*· πρβ. καὶ Γ. Μιστριώτην ἀνωτ.

3 Τοῦτο ἐδέχθη καὶ ὁ Wilamowitz ἔ. ἄ. σ. 7.

4 Περὶ ὁμοίας ἐκπτώσεως πόλεως πρβ. Λουκιαν. Ἀλέξ. ἢ ψευδόμ. 6 (214).

5 Τὸ χωρίον Καρούτια τοῦ αὐτοῦ νομοῦ ἄσχετον.

6 Οὐδεμίαν ὅμως προσάγει ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν.

Wissowa RE. λ. Lokris σ. 1148, 49, τοποθετεῖ ταύτην ἁπλῶς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι· ὀρθῶς καθ' ἡμᾶς [1]· τέλος οἱ Putzger - Baldamus - Schwabe, Historischer Atlas (30ἡ ἔκδ., 1906), πίν. 6, τοποθετοῦσι τὴν Πόλιν ΒΑ τῆς Ἀμφίσσης παρὰ τὸν ποταμὸν Ὑλαῖον (πρῴην Ὕλαιθον)· ὅτι οὗτοι ὀρθότερον καθώρισαν τὴν θέσιν τῆς Πόλεως, διδάσκουσι τὰ ἀνωτέρω διὰ μακρῶν ἀναπτυχθέντα καὶ ἐπαρκῶς, ὡς νομίζομεν, ὑφ' ἡμῶν ὑποστηριχθέντα.

Στίχ. 18 (=19 Wilamowitz). ***τὸς δὲ κοίλος μόρος διαδόντω***: *Κοίλους μόρους* πιθανῶς καλεῖ ὁ θεσμὸς τοῦτο, ὅπερ ἐν στίχ. 2 *πλάκα* ἔχει ὀνομάσει. Πρὸς ὑποστήριξιν τούτου προσάγω τὰ ἑξῆς· *κοίλη* (γῆ) = κοιλάς [2]· πρβ. *κοίλη Λακεδαίμων* = ἡ κοιλὰς τῆς Λακεδαίμονος, κοίλη Θεσσαλία (Ἡρόδ.), Κοίλη Συρία, Κοίλη (ἀττικὸς δῆμος) καὶ ἄλλα· πρβ. Ἐ. Πεζόπουλον ἔ. ἄ. σ. 102 καὶ Τοπωνυμίαι τῆς νήσου Ἄνδρου, Ἀνδριακὸν ἡμερολόγιον 1927 σ. 152 καὶ Σ. Μενάρδον, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶ 18 (1905) σ. 338 [1].

Ἔτι παράβαλε ὅτι τὸ *κοῖλον τοῦ ποδός* [2], τὸ πέλμα, νῦν ἐνιαχοῦ καλεῖται *πλάκα* (κατὰ τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ).

Ἀλλὰ καὶ παρ' Ἡσυχίῳ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἀνάλογον· παρ' αὐτῷ ἐν λ. *πλάκα ἡλιακὴν* κεῖται: « . . . . *πλάκα καὶ τὴν ὅλην* [3] *χώραν καὶ τὴν κοινὴν ἢ τὴν γῆν*»· ταῦτα ἴσως δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν οὕτω: *καὶ τὴν κοίλην [ἢ τὴν γῆν]* [4]· δηλαδὴ ἀναγνώστης τις ἐν τῇ ᾤᾳ εἶχε προσθέσει ὡς ἑρμήνευμα *τὴν γῆν*· τοῦτο ἀντιγραφεύς τις εἰσήγαγεν εἰς τὸ κείμενον καὶ προσέθηκε τὸν διαζευκτικὸν σύνδεσμον (ἢ) μὴ νοήσας ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἄλλης σημασίας, ἀλλὰ περὶ ἑρμηνεύματος.

17 - 11 - 29 ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

1 Τῇ ἀνατολικῇ Ὀζολίδι ἀνήκουσι καὶ οἱ Ἰπνεῖς, οἱ Μεσσάπιοι, οἱ Ὀλπαῖοι κλπ., οὓς ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης ἐν Γ' 101· πρβ. καὶ Bursian ἔ. ἄ. I. σ 152 καὶ Oldfather ἔ ἄ. σ. 1148, 49 κέ.

2 Πρβ. καὶ Grasberger, ἔ. ἄ. σ. 200.

1 Πρβ. καὶ τὴν λ. *γύαλα* (τὸ) καὶ Ν. Παππαδάκιν σ. 127.

2 Πρβ. παροιμίαν *κοῖλον τοῦ ποδὸς δεῖξαι* («ἐπὶ τῶν εἰς φυγὴν τρεπομένων» Ἡσύχ.)

3 Ἄλλοτε ἤκαζον *ὁμαλὴν* (πρβλ. ἀνωτ. σ. 181)· νῦν δὲν θεωρῶ ἀναγκαίαν τὴν διόρθωσιν.

4 Ὁ Σ. Δραγούμης, Ἀθηνᾶ 31(1919/1920) σ. 129, πειρᾶται νὰ σώσῃ τὴν παραδεδομένην γραφήν.

ΟΜΗΡΟΣ, ΜΥΚΗΝΑΙ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗ [1]

Ὁ κόσμος τῶν Ἐπῶν. — Ὅτι τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη περιγράφουσιν ἀνάμεικτον κόσμον, τοῦ ὁποίου τὰ ποικίλα στοιχεῖα ἐλήφθησαν ἐκ διαφόρων πολιτισμῶν καὶ ἐκ διαφόρων ἐποχῶν, τοῦτο παραδέχονται σήμερον φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι σχεδὸν ἀνεξαιρέτως. Πάντες οἱ λαμβάνοντες τὰ Ἔπη ὡς χρονικῶς κεκλεισμένην ἑνότητα, ἵνα οὕτω συναγάγωσι συμπεράσματα, περιπίπτουσιν ἀναγκαίως εἰς θεμελιῶδες σφάλμα, τοῦ ὁποίου πρόσφατον ἔχομεν τὸ τελευταῖον παράδειγμα τῆς Stella. [1]

Χρονικαὶ διαφωνίαι. — Ποῦ πρέπει ὅμως χρονικῶς νὰ τεθῶσι τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη; Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ Σχολή, ἧς τύπος ὑπῆρξεν ὁ Reichel, τὰ πάντα ἑρμηνεύει ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ ἡ Σχολὴ τοῦ Helbig τοὐναντίον φρονεῖ ὅτι ἀνευρίσκει πανταχοῦ ἁπτὸν τὸν φοινικικὸν πολιτισμόν, ὁ δὲ Bethe τελευταίως φρονεῖ ὅτι δύναται νὰ κατέλθῃ μέχρι τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου αἰῶνος, τότε δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν δυσκολίαν τοῦ προβλήματος ἐκ τῶν τοσοῦτον διισταμένων γνωμῶν καὶ μόνων. Ἕκαστος βλέπει, ἑπομένως δ' ἀνευρίσκει καὶ τεκμήρια, ἐκ μόνης τῆς πλευρᾶς ἥτις τὸν ἐνδιαφέρει. Διὰ τοῦτο πρέπει κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ ἀναζητούμενα τεκμήρια νὰ εἶναι γενικῆς φύσεως, ἐφαρμοζόμενα ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν Ἐπῶν, οὐχὶ ἐπὶ μιᾶς μόνον εἰδικῆς περιπτώσεως. Ἓν τοιοῦτον φρονῶ ὅτι εἶναι τὸ ζήτημα ***τῆς γραφῆς*** παρ' Ὁμήρῳ.

Καθορισμὸς ἑνὸς χρονικοῦ ὁρίου διὰ τῆς

1 Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον συνεκέντρωσα τὸ ὑλικὸν διαφόρων μελετῶν μου ἐπὶ ὁμηρικῶν ζητημάτων, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο κατὰ τὰ ἔτη 1927 - 8 διαρκούσης τῆς ἐν Γερμανίᾳ παραμονῆς μου. Ἕνεκα τῆς προώρου ἐπανόδου μου εἰς Κρήτην, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀειμνήστου Στεφάνου Ξανθουδίδου, αἱ μελέται αὗται δὲν ἔλαβον ἑνιαίαν καὶ τελειωτικὴν μορφήν, ἀναμφιβόλως δ' ἐν ταῖς λεπτομερείαις θὰ παρουσιάζωσιν ἀτελείας, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ των ἐλπίζω νὰ προσφέρωσί τι νέον. Ἐκτεθεῖσαι εἰς μίαν διάλεξιν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ Ἀθηνῶν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1929 δημοσιεύονται ἐνταῦθα μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων μεταβολῶν, διότι διὰ τῶν ἐν Κρήτῃ προσιτῶν ἐπιστημονικῶν μέσων δὲν ὑπάρχει πλέον ἐλπὶς πρὸς περαιτέρω παρακολούθησιν τῶν ζητημάτων τούτων.

1 L. A. Stella, Echi di civilta preistoriche nei poemi d'Omero, Μιλᾶνον 1928.

γραφῆς.—Ἐλάχισται ἴσως ἐκφάνσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι τόσον διδακτικαὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς διανοήσεως, ὅσον ἡ γένεσις τῆς γραφῆς. Ἡ γραφὴ ἐφηυρεύθη εἰς διάφορα μέρη τῆς Γῆς ἀνεξαρτήτως, καὶ δὴ περίπου ταυτοχρόνως ἐν Αἰγύπτῳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ Κίνᾳ, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἠκολούθησε πάντοτε στερεοτύπως τὸν αὐτὸν δρόμον ἐν τῇ μεγάλῃ ταύτῃ ἐφευρέσει. [1]

Διάφορα στάδια Γραφῆς. — Ὡς προβαθμίδες τῆς γραφῆς δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἰχνογραφήματα τῶν παλαιολιθικῶν σπηλαίων. Μία εἰκὼν εἶναι κυρίως διήγησις μιᾶς πράξεως, λ. χ. ἀνθρώπου ἐνεδρεύοντος εἴτε φονεύοντος θηρίον. Ἀλλαχοῦ προβαθμίδες τῆς γραφῆς ὑπῆρξαν κόμβοι ἐπὶ σχοινίων, οἵτινες εἰς διάφορα ὕψη καὶ εἰς διαφόρων χρωμάτων σχοινία γινόμενοι σημαίνουσιν ὡρισμένα γεγονότα. Μέχρι σήμερον ἀκόμη εἰς πολλὰ μέρη τῆς γῆς οἱ ποιμένες διὰ τοῦ συστήματος τούτου κρατοῦσι λογαριασμὸν τῶν ποιμνίων των, εἰς μέγαν δὲ βαθμὸν τελειοποιήσεως ἀνήγαγον τὴν μέθοδον ταύτην οἱ ἀρχαῖοι Περουβιανοί, οἵτινες καὶ ἀναφορὰς ἀκόμη ἔστελλον οὕτως εἰς τοὺς προϊσταμένους των [2].

Ἕτερον εἶδος γραφῆς εἶναι ἀτομικὰ σημεῖα ἢ χαράγματα, ἓν εἶδος πρωτογόνων σφραγίδων, ἃς μεταχειρίζονται ἀκόμη καὶ σήμερον οἱ Ἄραβες ἐπὶ πυλῶν, λίθων, μανδρῶν καὶ ἐπὶ πηγῶν ἀκόμη. Ἡ σφραγὶς τῆς πηγῆς σημαίνει οὕτω, ὅτι μόνον τὰ ὁμόσημα ζῷα δύνανται νὰ ποτίζωνται ἐξ αὐτῆς καὶ νὰ βόσκωσιν εἰς τὰ πέριξ.

Τρίτον στάδιον γραφῆς, τὸ ὁποῖον οὐ μόνον πλέον προκεχωρημένον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὴν ὕπαρξιν τῆς πραγματικῆς γραφῆς προϋποθέτει, εἶναι ἡ χρῆσις σημείων προσυμπεφωνημένων, τὰ ὁποῖα δὲν νοοῦνται παρὰ τῶν ἀμυήτων, ἀλλὰ μόνον παρὰ τῶν γνωριζόντων ἐκ τῶν προτέρων τὴν σημασίαν των. Τὰ σημεῖα ταῦτα εἴτε ἔχουσιν ἔννοιαν μᾶλλον ἢ ἧττον συμβολικήν, εἴτε κέκτηνται ἤδη φωνητικὴν ἀξίαν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει πρόκειται περὶ πραγματικῆς πλέον γραφῆς, ἥτις τοῦτο μόνον ἔχει τὸ ἰδιάζον, ὅτι δὲν ἀνεπτύχθη φυσιολογικῶς, ἀλλ᾽ ἐφηυρέθη ἐνσυνειδήτως ὑπὸ ἑνὸς ἢ πλειόνων ἀτόμων, ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλης τινὸς γραφῆς. Τοιοῦτο παράδειγμα παρέχει πιθανῶς ὁ Δίσκος τῆς Φαιστοῦ [1], τῆς δὲ πρώτης περιπτώσεως ἰδέαν παρέχει ἡ καλουμένη γραφὴ τῶν ἀλητῶν (Gaunerschrift), ἧς ἓν δεῖγμα παρέχεται ἐνταῦθα (εἰκ. 1). Ὡς βλέπει τις δὲν πρόκειται περὶ καθαυτὸ γραφῆς οὔτε περὶ γραμμάτων, ἀλλὰ περὶ σημείων, ἅτινα δίδουσιν ἰδεογραφικῶς νὰ ἐννοήσῃ ὁ μεμυημένος περὶ τίνος περίπου ὁ λόγος [2].

Ἡ γραφὴ ἄγνωστος παρ᾽ Ὁμήρῳ.—Ἐὰν νῦν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη, οὐδαμοῦ θὰ συναντήσωμεν ἴχνος πραγματικῆς γραφῆς, ἀλλὰ μόνον τὰς προμνησθείσας προβαθμίδας ταύτης. Δὲν εἶναι δὲ τὸ γεγονὸς τοῦτο argumentum ex silentio, διότι ὑπάρχουσιν εἰς τὰ Ἔπη πολλαὶ

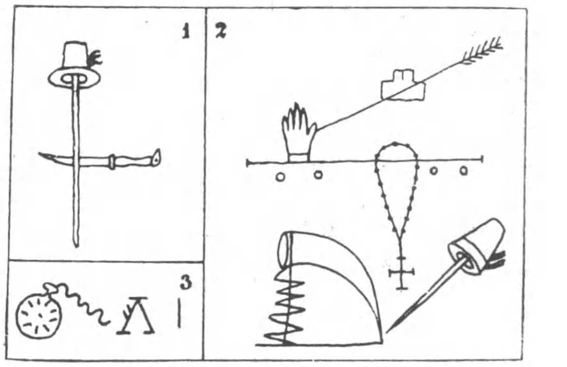

Εἰκ. 1. Δείγματα τῆς καλουμένης ἀλητικῆς γραφῆς.

περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ μνημονευθῇ ἡ γραφή, ἂν ἀληθῶς ἦτο γνωστή.

Οὕτως ὅτε οἱ ἀριστεῖς τῶν Ἀχαιῶν ἠγέρθησαν ἵνα μονομαχήσωσι πρὸς τὸν Ἕκτορα, ὁ κλῆρος

1 Ὅμοιον δρόμον ἠκολούθησαν ἔτι αἱ γραφαὶ τοῦ Νέου κόσμου, τῶν Ἀζτέκων τοῦ Μεξικοῦ καὶ τῶν Μάγια τῆς χερσονήσου Ὑουκατάν. Πρβλ. περὶ πάντων τούτων τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ H. Jensen, Gesch. der Schrift, 1925. Ἑλληνιστὶ ὑπάρχει μόνον ἡ ἐμὴ σύντομος ἔκθεσις τοῦ ζητήματος ἐν ἄρθρῳ ***Γραφὴ*** τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.

2 ἴδ. τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ἄρθρον Γραφή.

1 Ἐν λαμπρᾷ ἐργασίᾳ του περὶ τοῦ δίσκου τούτου ὁ Gunther Ipsen, Indogerm. Forschungen 47, 1929, 1 ἑξ. ὑποστηρίζει μετὰ πειστικότητος τὴν θέσιν ταύτην. Κατ᾽ αὐτὸν καὶ ἡ χεττιτικὴ γραφή, ἧς προβαθμίδες δὲν ὑπάρχουσιν, εἶναι ἐπ᾽ ἴσης ἐφηυρημένη. Ἀλλὰ τοιούτου εἴδους γραφῆς λαμπρότατον καὶ οὕτως εἰπεῖν ζῶν παράδειγμα, ἔχομεν τὸ τοῦ βασιλέως φυλῆς τινος τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀφρικῆς. Οὗτος ἰδὼν Εὐρωπαϊκὴν γραφὴν ὑπέστη ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς καταγραφῆς τῶν ἰδεῶν, καὶ διέταξε τοὺς ἱερεῖς του νὰ πλάσωσι καὶ οὗτοι μίαν γραφὴν πρὸς χρῆσιν τῆς φυλῆς, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἴδ. περὶ τούτου Jensen ἑ. ἀ. καὶ K. Weule, Vom Kerbstock zum Alphabet, 1925. (Ἐν τῇ σειρᾷ Kosmos ἀρ. 3).

2 Ἴδ. λεπτομερῆ ἑρμηνείαν τῶν περικοπῶν τῆς εἰκόνος ἐν τῷ ἄρθρῳ μου Γραφὴ τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας. Ἡ περικοπὴ 1 εἶναι προειδοποίησις φόνου ἢ βιαιοπραγίας καθόλου. Ἡ περικοπὴ 2 εἰδοποιεῖ τοὺς κλέπτας, ὅτι εἰς μίαν ὡρισμένην ἐκκλησίαν δὲν δύναται νὰ ἀσκηθῇ κλοπή, διότι ἐπιβλέπουσιν αἱ Ἀρχαί. Ἡ περικοπὴ 3 διηγεῖται, ὅτι συλληφθεὶς εἰς ἀλήτης ἐπὶ κλοπῇ ἑνὸς ὡρολογίου ἀνεκρίθη δίς, ἀλλ᾽ οὐδὲν ὡμολόγησε.

ἔμελλε νὰ ἀποφασίσῃ εἰς τίνα θὰ ἐλάγχανεν ἡ τιμὴ καὶ ὁ κίνδυνος. Ἐπὶ τῶν κλήρων ὅμως δὲν γράφουσιν ἕκαστος τὸ ὄνομά του, πρᾶγμα αὐτονόητον, ἂν ἡ γραφὴ ἦτο γνωστή, ἀλλ᾽ ἕν ἀτομικὸν χάραγμα ἢ σημεῖον. Ὅτε δ᾽ ἐκ τῆς κυνῆς τοῦ Νέστορος ἀνεπήδησε τοῦ Αἴαντος ὁ κλῆρος, περιφέρεται κύκλῳ εἰς πάντας, μέχρις ὅτου ἀνεγνωρίσθη παρὰ τοῦ κατόχου του[1] διότι νὰ ἀναγνωσθῇ δὲν ἦτο δυνατόν. Ξενίζει πραγματικῶς ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ γεγονός, ὅτι οἱ περίφημοι ὁμηρικοὶ ἥρωες ἦσαν ἀναλφάβητοι. Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχει. Ὁμοίως κατὰ τὸ ἐρωτικὸν ἐπεισόδιον Βελλεροφῶντος - Ἀντείας ὁ Προῖτος δὲν γράφει πρὸς τὸν πενθερόν του ἐπιστολήν, ἀλλὰ μεταχειρίζεται σημεῖα, τὰ ὁποῖα κατά τινα τρόπον θὰ ἦσαν καταληπτὰ εἰς τὸν πενθερόν του. Ὁ Ποιητὴς ἀποκαλεῖ ταῦτα «σήματα λυγρά, θυμοφθόρα πολλά»[2] ἔκφρασις, ἥτις ἀσφαλῶς δὲν δύναται νὰ ὑπονοῇ συστηματικὴν γραφήν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον τρόπον τινὰ συνεννοήσεως ὡς ὁ τῆς εἰκ. 1 ἢ ἐφηυρημένα καὶ συμπεφωνημένα σημεῖα, ὡς περίπου τὰ τοῦ Δίσκου τῆς Φαιστοῦ (πάντως ἰδεογραφικά, οὐχὶ φωνητικά). Ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἐπ᾽ ἴσης οὐδαμοῦ ὑπάρχει χωρίον, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ ὑπονοῇ τὴν ὕπαρξιν γραφῆς. Καὶ αὐτὸ τὸ ἀτομικὸν χάραγμα ἢ σφραγὶς φαίνεται νὰ ἀγνοῆται, ἀφ᾽ οὗ ὁ Ὀδυσσεὺς θέλων νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ κιβώτιον μετὰ τῶν δώρων, ὅπερ παρέδωκαν εἰς αὐτὸν οἱ πρόκριτοι τῶν Φαιάκων, μεταχειρίζεται ἁπλῶς ἕνα πολύπλοκον κόμβον, τὸν ὁποῖον εἶχε μάθει παρὰ τῆς Κίρκης[3]. Ὁποία ὀπισθοδρόμησις ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὁπότε καὶ ὁ ἔμπορος ἀκόμη ἐσφράγιζε τὰ δέματά του διὰ τῆς ἰδιαιτέρας του σφραγῖδος!

Οὕτω λοιπὸν διὰ τοῦ γεγονότος τούτου τῆς ἀγνοίας τῆς γραφῆς παρ᾽ Ὁμήρῳ, περιορίζεται ἐντὸς ὡρισμένων χρονικῶν ὁρίων ἡ γένεσις τῶν Ἐπῶν. Ταῦτα πρέπει νὰ ἐποιήθησαν εἰς ἐποχήν, καθ᾽ ἣν ἡ μὲν κρητομυκηναϊκὴ γραφὴ εἶχεν ἤδη λησμονηθῇ, ἡ δὲ φοινικικὴ δὲν εἶχεν ἔτι εἰσαχθῇ. Τοιαύτη ἐποχὴ εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ 13 ἢ μᾶλλον τοῦ 12^ου^ μέχρι τοῦ 9^ου^ αἰῶνος π. Χ. Περισσότερον δὲν δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν, διότι ναὶ μὲν αἱ παλαιόταται ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ δὲν ἀνέρχονται ὑπὲρ τὸν 7^ον^ αἰῶνα, ἀλλ᾽ ἤδη ἕνα που αἰῶνα πρότερον ἤρχισαν νὰ ἀναγράφωνται αἱ Ὀλυμπιάδες μετὰ τῶν ὀλυμπιονικῶν (776 π. Χ), εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι εἰσαγομένη ἢ καὶ ἐφευρισκομένη εἴς τινα τόπον ἡ γραφή, εἶναι πάντοτέ τι τὸ ἀριστοκρατικόν, πρέπει δὲ νὰ ὑποτεθῇ παρερχόμενος ἀρκετὸς χρόνος, μέχρις οὗ αὕτη ἐκλαϊκευομένη καταντήσῃ νὰ χρησιμοποιῆται ἐπὶ ἀγγείων, ἐπιτυμβίων σημάτων καὶ τῶν τοιούτων, τὰ ὁποῖα ἐν Ἑλλάδι ἀποτελοῦσι τὰ παλαιότατα μαρτύρια γραφῆς.

Μυκηναϊκὰ καὶ δὴ πρωτομυκηναϊκὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἐπῶν. — Ἐντὸς τῆς οὕτω καθορισθείσης χρονικῆς περιόδου, τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη, διαπεπλασμένα ἤδη εἰς μορφὴν ἀρκούντως ὁμοίαν τῆς σημερινῆς, πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν ὑψηλότερον, διότι ὑπάρχουσι λόγοι σοβαροὶ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τούτου. Αἱ ἀναμνήσεις τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εἶναι πολλαὶ καὶ ζωηρόταται, ἓν δὲ σπουδαῖον ἐπιχείρημα γενικῆς φύσεως, εἶναι ὅτι ὁ Ὅμηρος περιγράφει ***χαλκοῦν πολιτισμόν,*** οὐχὶ σιδηροῦν. Καταβιβάζοντες εἰς τὸν 9^ον^, τὸν 8^ον^ ἢ τὸν 6^ον^ αἰῶνα τὰ ἔπη, δημιουργοῦμεν ἀσυναισθήτως ἀρχαιολογοῦντα λόγιον Ποιητήν, πρᾶγμα ἄντικρυς ἀντίθετον πρὸς τὸν δροσερόν, αὐθόρμητον χαρακτῆρα τῆς ἁπλοϊκῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Ἂς φαντασθῇ τις ἂν θὰ ἦτο δυνατὸν εἷς σημερινὸς λαϊκὸς ποιητὴς νὰ περιγράψῃ ἄνευ μελέτης, ἄνευ μουσείων, βιβλίων καὶ βιβλιοθηκῶν τὸν πολιτισμὸν τοῦ 15^ου^ ἢ 16^ου^ αἰῶνος! Ὁ συγκρίνων τὰς οὐτιδανὰς γνώσεις τοῦ Ἡροδότου ἢ τοῦ Θουκυδίδου περὶ τοῦ χαλκοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ἡ ὁμηρικὴ ποίησις εἶχε τόσον καλῶς κατατοπισθῇ εἰς τὸν πολιτισμὸν ἐποχῆς, ἥτις εἶχε σβύσει πρὸ πολλοῦ. Ἢ ἂν ὁ «Ὅμηρος» ἐγίγνωσκε τόσον καλῶς τὸν χαλκοῦν πολιτισμόν, τότε πολλῷ μᾶλλον ὁ Θουκυδίδης ὤφειλε νὰ ἐπίσταται τὸν Γεωμετρικὸν ἢ τοὐλάχιστον τὸν ἀρχαϊκόν. Τοιαῦτα ὅμως φαινόμενα γενικῶς εἶναι ἄγνωστα ἐν τῇ ἀρχαιότητι πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχαιομαθείας. Ὁ μινωϊκὸς καὶ ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς οὐσιαστικῶς ἐξηφανίσθησαν, πλὴν ἀραιοτάτων καὶ ἀορίστων ἀναμνήσεων ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἑλλήνων· οὐ μόνον δ᾽ οὗτοι, ἀλλὰ καὶ ὁ σχετικῶς βραδύτερον ἐπιζήσας χεττιτικὸς πολιτισμός, ἀκόμη καὶ ὁ ἀσσυριακὸς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος του, δὲν ἀφῆκαν ἀναμνήσεις. Ποῦ λοιπὸν ἀλλαχοῦ παρουσιάζεται τοιαύτη ἐπιβίωσις, ὥστε ὁ Γεωμετρικὸς ἢ ἀκόμη ἀρχαϊκὸς «Ὅμηρος» νὰ ἀναπαραστήσῃ τόσον ζωηρῶς πολιτισμὸν ἤδη πρὸ αἰώνων νεκρόν;

Ἄγνοια σπουδαίων μυκηναϊκῶν στοιχείων παρ᾽ Ὁμήρῳ. — Ἐκ τοῦ ἄλλου μέρους δὲν ὑπάρχει

1 Ἰλ. Η, 175 ἑξ.
2 Ἰλ. Ζ, 168 ἑξ.
3 Ὀδ. θ, 447 - 8.

ἀμφιβολία, ὅτι πολλὰς λαμπρὰς ἐκδηλώσεις τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ὁ «Ὅμηρος» δὲν εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ. Ἡ ὁμηρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἁπλουστέρα τῆς κρητομυκηναϊκῆς, ἡ τοιχογραφία εἶναι ἄγνωστος, ἀνωτέρω δ᾿ ἐτονίσθη μία χαρακτηριστικὴ λεπτομέρεια, ὅτι δηλ. ὁ Ὀδυσσεὺς βασιλεὺς ὢν στερεῖται σφραγῖδος, ἣν ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ κατεῖχον καὶ τῶν ἐμπόρων οἱ μέτριοι. Πάντα ταῦτα πείθουσιν, ὅτι οὐχὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν μυκηναϊκὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ τὴν πρόσφατον τούτου ἀνάμνησιν περιγράφει ὁ Ὅμηρος. Διὰ τοῦτο ὡς ὑψηλότερον ὅριον ἐλήφθη ὁ 12ος αἰών. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἄγουσι καὶ αἱ ἀναμνήσεις πρωίμων μυκηναϊκῶν ἔργων, τὰς ὁποίας συναντῶμεν παρ᾿ Ὁμήρῳ.

Ἔχει δῆλα δὴ ἤδη παρατηρηθῆ, ὅτι τὰ Ἔπη παρουσιάζουσι πολλάκις οὐχὶ ἁπλῶς μυκηναϊκά, ἀλλὰ ***πρωτομυκηναϊκὰ*** καὶ ἄλλα παλαιὰ χαρακτηριστικά. Τοιοῦτον εἶναι λ. χ. τὸ δέπας ἀμφικύπελλον, τὸ ὁποῖον μόνον ἐξ ἔργων τρωικῶν, τῆς ἀρχῆς τῆς Β΄. χιλιετηρίδος ἑρμηνεύεται [1]. Ἐπ᾿ ἴσης ἐντὸς ὀλίγου ἐλπίζω νὰ δείξω, ὅτι τὸ ὁμηρικὸν ***χέρνιβον*** ἑρμηνεύεται ἐξόχως μόνον ἐξ ἔργων κρητομυκηναϊκῆς τέχνης τῆς 15ης - 16ης ἑκατονταετηρίδος τὸ δὲ ναυτικὸν παρ᾿ Ὁμήρῳ εἶναι οὐχὶ Γεωμετρικόν, ἀλλὰ κρητομηκυναϊκόν. Τέλος ἡ ἀσάμινθος, ἡ περίφημος τοῦ Αἴαντος ἀσπὶς καὶ πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα πρέπει συστηματικῶς νὰ συλλεχθῶσιν, εἶναι ἐπ᾿ ἴσης Κρητομυκηναϊκά [2].

Ἡ ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως.— Τὸ κάλλιστον ὅμως παράδειγμα πρωίμων μυκηναϊκῶν ἔργων παρέχει ἡ περίφημος περιγραφὴ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Ἡ ἀσπὶς αὕτη τεχνικῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄλλως, ἢ ὡς ἐμπαιστικὴ ἐργασία, τῆς ὁποίας τὰ κάλλιστα, ἀλλὰ καὶ μοναδικὰ πρότυπα, εἶναι τὰ ἐγχειρίδια τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Βαφειοῦ καὶ τοῦ Ἡραίου [1], ἤτοι ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουσιν εἰς τὴν πρώιμον μυκηναϊκὴν περίοδον. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ἔργα ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιζῶσιν ὡς κειμήλια ἢ νὰ ἐπιζῇ τοὐλάχιστον ἡ ζωηρά των ἀνάμνησις κατὰ τὸ τέλος τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐντὸς τοῦ Γεωμετρικοῦ ἢ βραδύτερον. Ἑπομένως ὁ ποιητής, ὅστις εἶδε καὶ περιέγραψε ταῦτα, πρέπει νὰ ἔζησε κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν τελευταίων ἀναλαμπῶν καὶ ἀναμνήσεων τῆς λαμπρᾶς μυκηναϊκῆς περιόδου. Δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ κατασκευάζωνται τοιαῦτα ἔργα, δι᾿ ὃ εἴτε ἐθεωροῦντο ὡς ἔργα θεῖα, ἐξελθόντα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Ἡφαίστου (ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως), εἴτε προήρχοντο ἐκ κληρονομίας τῶν προγόνων (Ἰλ. Ζ 220 - 21).

Περὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως ἐγράφησαν τόσα πολλά, ὥστε ἡ ἐπανάληψίς των ἐνταῦθα θὰ ἀπῄτει χρόνον καὶ χῶρον. Ὅτι ἐπ᾿ αὐτῆς ἐμφανίζονται μοτίβα ἀνατολικά, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῇ τις, ἀλλ᾿ὅτι φέρει καὶ θεμελιωδέστατα γνωρίσματα ἀπαραγνωρίστως μυκηναϊκά, εἶναι ἐπίσης ἀναμφισβήτητον. Διὰ τοῦτο εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἔργου ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ κύκλου (Reichel, Riegl, Heinemann), ὅσον καὶ νὰ παραβάλλωμεν μόνον πρὸς ἔργα τῆς φοινικικῆς μεταλλουργίας (Helbig, Lippold, καὶ ἰδίως Poulsen) [2]. Ἔπειτα οὐδέποτε

1 Πρβλ. περὶ τῶν πρωίμων τούτων γενικῶς χαρακτηριστικῶν τῆς ὁμηρ. ποιήσεως Κ. Schuhhardt ἐν Α. Μ. 47, 1922, 117 - 8 καὶ 123.

2 Χέρνιβον: Ἰλ. Ω 304. Τὰς σχετικὰς ἐργασίας θὰ δημοσιεύσω ἐντὸς ὀλίγου. Ὁ Lippold ἐν τῇ ἐργασίᾳ του Griechische Schilde φρονεῖ ὅτι ἡ πελωρία τοῦ Αἴαντος ἀσπὶς («ἠΰτε πύργος») δύναται νὰ εἶναι ἀσπὶς τοῦ ρυθμοῦ Διπύλου. Ἀσφαλῶς δὲν δύναται, ὅταν φυσιολογικῶς καὶ ἀπροκαταλήπτως ἀναλογισθῶμεν τὰς σχετικὰς περιγραφάς. Ὄπισθεν τῆς ἀσπίδος ταύτης πλὴν τοῦ «πελωρίου» Αἴαντος εὕρισκε καταφύγιον καὶ ὁ Τεῦκρος (Ἰλ. Θ, 267 ἑξ.). Μόνον ὑπερμεγέθεις ἀσπίδες, ὡς αἱ ἐπὶ Μυκηναϊκῶν μνημείων εἰκονιζόμεναι λ. χ. Schliemann, Mykenae 259, εἰκ. 335 θὰ μᾶς δώσωσι νὰ ἐννοήσωμεν τὰς περιγραφὰς τοῦ Ποιητοῦ καὶ τὰς ἐπανειλημένας παραβολὰς τῆς ἀσπίδος ταύτης πρὸς πύργον.

1 Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Βαφειοῦ μετὰ παραστάσεως κολυμβητῶν καὶ δακτυλοπτέρων ἰχθύων ἀνασυνεκροτήθη ὑπ᾿ ἐμοῦ ἐν τῷ πανηγυρικῷ τεύχει πρὸς τιμὴν τοῦ Sir A. Evans, Essays in aegaean Archaeology 63 ἑξ. Ἡ σημασία του ἐν προκειμένῳ, ὡς ἐπ᾿ ἴσης καὶ ἡ τῶν ὑπὸ Blegen εὑρεθέντων δύο τοιούτων ἐντὸς τῶν λαξευτῶν τάφων τοῦ Ἡραίου, εἶναι ὅτι ταῦτα, ἀρκούντως μεταγενέστερα ὄντα τῶν ἐν Μυκήναις εὑρεθέντων, ἵστανται χρονικῶς πλησιέστερον πρὸς τὸν ὁμηρικὸν κόσμον.

2 F. Poulsen, Orient u. frühgr. Stil 172 ἑξ. Ἐνταῦθα δέον ἐπ᾿ ἴσης νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ παλαιὰ μέθοδος τοῦ νὰ ἑρμηνεύωνται τὰ πάντα διὰ τοῦ ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ τῆς φοινικικῆς βιομηχανίας εἶναι, ἵνα μεταχειρισθῶ τὰς λέξεις τοῦ Lehmann - Haupt (Klio 22, 1928, 392) «zum alten Eisen zu werfen». Καὶ πράγματι, κατέχομεν σήμερον τοσοῦτον ὑλικὸν πρὸς σύγκρισιν ἐξ ἄλλων πολιτισμῶν, ὥστε λ. χ. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, ἰδίως ὅμως οἱ ἀστερισμοὶ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως (Σ 484 ἑξ.), δέον νὰ ἑρμηνευθῶσιν οὐχὶ ἐξ ἔργων τοῦ φοινικικοῦ, ἀλλὰ τοῦ βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ. (Πρβλ. λ. χ. εἰκόνα ἀστερισμοῦ ἐν τῷ ἄρθρῳ μου Βαβυλωνία εἰς τὴν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείαν). Δέον ὅμως ἐξ ἄλλου καὶ νὰ τονισθῇ, ὅτι σήμερον δὲν ἔχομεν ἐκ τῶν μυκηναϊκῶν μνημείων μόνον μαρτύριον ἀπεικονίσεως ἡλίου καὶ σελήνης τὸν μέγαν δακτύλιον Μυκηνῶν, ὡς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Poulsen, (Orient 174_1) ἀλλὰ πλείονα. Ἐπὶ τοῦ μεγά-

ὀφείλομεν νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἕνεκα τοῦ ἐλαχίστου ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον περιέρχεται εἰς χεῖρας μας ἐν σχέσει πρὸς τὸ πραγματικῶς ἄλλοτε ὑπάρξαν, ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τῶν ἀποθεμάτων τῆς τέχνης εἰς μοτίβα εἶναι ἐλλιπεστάτη καὶ πλήρης χασμάτων. Πῶς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὰ πράγματα μεταβάλλονται, ἂς καταστήσωσι φανερὸν τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

Στοιχεῖα θεωρηθέντα ἀνατολικὰ εἶναι καὶ μυκηναϊκά.—Ὁ Poulsen [1] παράγει τοὺς ἐπὶ τῶν Γεωμετρικῶν ἀγγείων ὄφεις ἐξ ἀνατολικῶν προτύπων, διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του δὲν ἐγνώριζεν ἄλλους ὄφεις ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου, ἢ τοὺς τῆς Θεᾶς τῶν ὄφεων Κνωσοῦ καὶ τὰ σχετικὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα. Νῦν ὅμως γνωρίζομεν ἀναγλύφους ἐπὶ ἀγγείων ὄφεις οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν Πρινιᾶ καὶ Γουρνιῶν [2] ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τελευταίως δημοσιευθέντων ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων ἐκ Ρόδου [3]. Γραπτοὶ ὄφεις ἐπίσης δὲν εἶναι σπάνιοι ἐπὶ ὑστερωτέρων μυκηναϊκῶν ἀγγείων [4]. Τὸ γεγονὸς λοιπὸν τοῦτο πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅταν πρόκειται νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν προέλευσιν ἔργων, οἷος ὁ θώραξ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐκ Κύπρου ἢ ἡ ἀσπίς του [5], ἅτινα διὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν παρουσίαν ὄφεων παρεβλήθησαν πρὸς φοινικικὰ ἔργα [6].

Ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς Ρόδου [7] ἀποδεικνύεται ἐπ' ἴσης, ὅτι καὶ αἱ ἐπιτύμβιοι στῆλαι ἐν σχήματι ἁπλῶν ἀκοσμήτων λίθων δὲν εἶναι ἄγνωστοι ἐν τῷ ὑστάτῳ μυκηναϊκῷ πολιτισμῷ. Ἔχομεν ἄλλως καὶ ἐκ Μυκηνῶν μίαν γραπτὴν στήλην τῆς αὐτῆς περιόδου. [8] Προφανῶς πρόκειται περὶ συνεχείας τῆς παραδόσεως, ἀφ' οὗ ὡς πρῶτα παραδείγματα ἔχομεν ἐπὶ τῶν λακκοειδῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως

λου δακτυλίου τῆς Τίρυνθος μάλιστα, ἴσως ἔχομεν καὶ τοὺς ἀστέρας (οὕτως ὁ Karo, Arch. Anz. 1916, 146). Ἄλλως ἂς ἔχωμεν πάντοτε ἐν νῷ μετὰ τοῦ Lippold, ὅτι ἡ ἀσπὶς εἶναι ἔργον καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ, ἑπομένως πάντα τὰ περιγραφόμενα θέματα δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προϋποτεθῶσιν ὡς ἀντληθέντα ἐκ τῆς πραγματικότητος.

1 Orient κλπ. 109 - 10.

2 Τελευταίως παρὰ M. Nilsson, Minoan - mycen. Religion 271.

3 Maiuri ἐν Annuario VI - VII, 136.

4 Λίαν ἐναργῶς ἐν Στάη, Coll. mycenienne 108 ἢ Annuario ἐ. ἀ. 125, εἰκ. 44.

5 Λ. 19 ἑξ., 32 ἑξ.

6 Poulsen ἐ. ἀ. 170 καὶ 172.

7 Maiuri, Annuario ἐ. ἀ. 150.

8 Ἐφημ. 1896 πιν. 1.

τῶν Μυκηνῶν στήλας, ὧν αἱ ἁπλούστεραι εἶναι ἐντελῶς ἀκόσμητοι. (Schliemann, Mykenae 102-104). [1] Πάντα λοιπὸν τὰ συμπεράσματα τοῦ Poulsen [2] ἐπὶ τῆς σημασίας τῶν ἁπλῶν, ἀνεπιγράφων 'σημάτων' ὡς πρὸς τὸν χρόνον γενέσεως τῶν ὁμηρικῶν Ἐπῶν χρῄζουσιν ἀναθεωρήσεως.

Ἡ γνώμη, ὅτι ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου οὐδεμίαν ἀγροτικὴν σκηνὴν ἔχομεν, ὅπως συγκρίνωμεν ταύτην πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως περιγραφομένην [3], εἶναι ἐπ' ἴσης ὑπερβολική. Ἐν τῷ λαϊκῷ μου βιβλιαρίῳ ***Ὁ Ἀρχαῖος Κρητ. Πολιτισμὸς*** (Ἀθῆναι, 1927, 51-2), παρέβαλον τὴν μουσικὴν καὶ τὴν συμμετοχὴν τοῦ βασιλέως εἰς ἀγροτικὴν σκηνὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ περιφήμου ἀγγείου τῶν λικμητήρων ἐξ Ἁγίας Τριάδος, παράστασιν, ἥτις ἀναμφιβόλως εἶναι γεωργικῆς φύσεως. Ὅταν δ' ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ φοινικικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ὁ Poulsen προσάγει εἰς παραλληλισμὸν πρὸς τὴν σκηνὴν τῆς Ἀσπίδος, τότε δικαιούμεθα ἐπ' ἴσης νὰ προσαγάγωμεν καὶ ἐκ τοῦ μινωικοῦ κόσμου τὴν σκηνὴν ἑνὸς σφραγίσματος μετὰ καθημένου ἀνθρώπου, προβάτου καὶ φάτνης, [4] ἥτις ὡς ὀρθῶς ὁ F. Matz παρατηρεῖ, [5] δὲν εἶναι θρησκευτική, ἀλλ' ἁπλῶς «ländliche Szene».

Καθ' ὅμοιον τρόπον δύνανται καὶ ἄλλαι σκηναὶ νὰ ἑρμηνευθῶσι καλύτερον ἐκ τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ κόσμου ἢ ἐκ παντὸς ἄλλου. Οὕτως ἡ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως περιγραφὴ δύο λεόντων, οἵτινες προσβάλλουσι ταῦρον [6], ἐνθυμίζει ἀληθῶς τὰς τυπικὰς παραστάσεις τῶν αἰγυπτο - φοινικικῶν ἔργων, ἃς προσάγει ὁ Poulsen καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀνατολικῆς θεωρίας. Ἐν τούτοις τὸ μοτίβον οὐδαμῶς εἶναι ξένον καὶ πρὸς τὸν κρητομυκηναϊκὸν κόσμον (ἴδ. κατωτέρω), ὅταν δ' ὁ Ποιητὴς ὀλίγον κατωτέρω [7] περιγράφῃ, ὅτι οἱ λέοντες σχίσαντες τὸ δέρμα τοῦ βοὸς καταβροχθίζουσι λαιμάργως τὰ ἐντόσθια, (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προδίδει ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ γνῶσιν τῶν

1 Τὰ ἀνωτέρω ἐγράφοντο τῷ 1928. Ἴδ. νῦν περὶ τοῦ ζητήματος τῶν στηλῶν καὶ A. Evans, the Shaft Graves of Mycenae, 1929, 61 ἑξ. Φαίνεται ὅτι καὶ ἐν Κρήτῃ δὲν ἦσαν ἄγνωστοι αἱ στῆλαι, διότι μία εὑρέθη ἐν τῷ νεκροταφείῳ Μαύρου Σπήλιου (οὐχὶ ὅμως κατὰ χώραν).

2 ἐ. ἀ. 181.

3 Poulsen ἐ. ἀ. 172.

4 Evans, Palace I, 515, εἰκ. 373.

5 F. Matz, Die fruhkretischen Siegel, 116.

6 Σ, 579.

7 Σ. 582 ἑξ.

συνηθειῶν τοῦ λέοντος) [1], τότε ὁ ζυγὸς κλίνει ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ τῶν μυκηναϊκῶν προτύπων, διότι ἡ περιγραφὴ τοῦ Ποιητοῦ δὲν ἑρμηνεύεται διὰ τῶν βιομηχανικῶς καὶ δουλικῶς ἐπαναλαμβανομένων ἀνατολικῶν προτύπων, ἀλλὰ διὰ τῶν πλήρων δυνάμεως καὶ ζωῆς κρητομυκηναϊκῶν ἔργων. Ἐπαναλαμβάνω ἐνταῦθα, ὅτι οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῆται, πόσον ὀλίγα σχετικῶς ἔργα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, ἐν τούτοις ἐσχηματοποιημέναι ἀπομιμήσεις ἀναλόγων παραστάσεων μᾶς περιεσώθησαν ἐπὶ γλυπτῶν μυκηναϊκῶν λίθων, [2] ὅπου ὁ λέων φαίνεται σχίζων τὴν γαστέρα, ἢ «λαφύσσων» τὰ ἐντόσθια ἑνὸς ζῴου [3]. Ἐπ' ἴσης ὅταν ὁ ποιητὴς διηγῆται περὶ δύο λεόντων μαχομένων ὑπὲρ τὸ πτῶμα ἐλάφου [4] τὸ πρότυπον τῆς σκηνῆς θὰ ἀνεύρωμεν μόνον ἐπὶ ἄλλου γλυπτοῦ λίθου ἐκ Μυκηνῶν, ὅπου πράγματι δύο λυσσῶντες λέοντες σπαράττονται ὑπὲρ τὸ κατακείμενον ζῷον [5].

Ἡ παράστασις τοῦ γεγονότος τούτου φαίνεται νὰ μὴ ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν, δι' ὅ ὁ H. Fraenkel παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ [6]: «Μοῦ φαίνεται... ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται μία ἐντελῶς καταληπτή, ἀλλὰ ἐπ' οὐδεμιᾶς παρατηρήσεως ἐρειδομένη περαιτέρω διάπλασις τοῦ μοτίβου». Βεβαίως, ἀλλ' εὐθὺς ὡς παραδεχθῶμεν, ὅτι μέρος τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων ἠντλήθη οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐξ ἔργων τέχνης, τὰ πράγματα ἐξηγοῦνται, διότι διὰ τὴν φυσικὴν ἀλήθειαν ὑπόλογος εἶναι οὐχὶ πλέον ὁ ποιητής, ἀλλ' ὁ τεχνίτης. Ἐν τῇ τέχνῃ ὅμως ἡ τοιαύτη ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς φύσεως εἶναι πολὺ περισσότερον καταληπτὴ καὶ συγκεχωρημένη, διότι ὑπάρχουσι καὶ πολλοὶ ἄλλοι παράγοντες, οἵτινες συντείνουσιν εἰς τὴν περαιτέρω διαμόρφωσιν τοῦ μοτίβου. Οὕτω λ. χ. ἐνταῦθα ὡς βάσις πρόκειται τὸ ἀντιθετικὸν σύμπλεγμα, τὸ ὁποῖον δὲν βασίζεται βεβαίως πάντοτε ἐπὶ παρατηρήσεως τῆς φύσεως, πολλῷ μᾶλλον ὅταν ἡ τέχνη συγχωνεύῃ τὰς δύο κεφαλὰς τῶν ζῴων εἰς μίαν ἢ ἄλλους τοιούτους παρὰ φύσιν συνδυασμοὺς δημιουργῇ.

Πάντα λοιπὸν ταῦτα τὰ γεγονότα, ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς λίαν σαφῆ συμπεράσματα: Βεβαίως ὑπάρχουσι καὶ ἀνατολικὰ στοιχεῖα ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Ὅταν ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο τεχνικῶς μὲν μόνον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ κύκλου ἑρμηνεύεται, καλλιτεχνικῶς δέ, τοὐλάχιστον κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς εὑρίσκει τὰς ἀναλογίας τῶν παραστάσεών του, φυσικὸν εἶναι νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς κόσμος ἂν μὴ ζῶν ἀκόμη, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει τοὐλάχιστον ἐντελῶς πρόσφατος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Ποιητοῦ.

Αἱ ὁμηρικαὶ παρομοιώσεις.— Εἰς τὰ αὐτὰ συμπεράσματα ἄγει ἡμᾶς καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων. Πρῶτος ὁ F. Winter ἐπειράθη νὰ διακρίνῃ ταύτας εἰς μυκηναϊκὰς καὶ μεταγενεστέρας [1] ἀλλ' ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς προσπαθείας του, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Poulsen, ὑποστηρίζοντος τὴν εἰς τὸν 8 - 9 αἰῶνα γένεσιν τῶν ὁμηρικῶν Ἐπῶν. Ἐν τούτοις ἡ τελευταία λέξις δὲν ἐλέχθη ἀκόμη περὶ τοῦ ζητήματος. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουσι πόσον καλῶς ἡ μυκηναϊκὴ τέχνη χρησιμεύει ὡς εἰκονογράφησις τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων, παραπέμπω καὶ εἰς ὅσα ἀκροθιγῶς περὶ τοῦ ζητήματος ἄλλοτε ἔγραψα [2]. Ἐκεῖ διεπιστώθη ὅτι, ὅπως παρ' Ὁμήρῳ ἡ συνηθεστάτη καὶ προσφιλεστάτη τῶν παρομοιώσεων εἶναι ἡ ὡς ὑποκείμενον ἔχουσα τὸν λέοντα προσβάλλοντα βοῦν, οὕτω καὶ ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ τὸ θέμα τοῦτο εἶναι συχνότατον καὶ προσφιλέστερον παντὸς ἄλλου [3].

1 Οἱ ζῳολόγοι ἔχουσι σημειώσει τὴν συνήθειαν ταύτην τοῦ θηρίου, μία δὲ περικοπὴ τοῦ Brehm, ἣν παραλαμβάνω ἐκ τοῦ H. Fraenkel, die homer. Gleichnisse 64_1 ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὁ Selous... βεβαιοῖ ὅτι ὁ λέων σχίζει πάντοτε τὴν λείαν του κατὰ τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ σώματος καὶ κατὰ πρῶτον καταβροχθίζει τὰ ἐντόσθια καὶ εὐγενέστερα ὄργανα». Τοῦτο εἶναι προφανῶς κοινὴ συνήθεια καὶ ἄλλων σαρκοβόρων ζῴων καὶ πτηνῶν. Ὁ κόνδωρ καὶ οἱ γῦπες γενικῶς ἄρχονται ἐπ' ἴσης ἀπὸ τῶν ἐντοσθίων, ἐγὼ δ' αὐτὸς ἔτυχε νὰ ἴδω ἀγρίους ποιμενικοὺς κύνας, οἵτινες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατήρξαντο συλληφθέντος λαγωοῦ.

2 Ἐφημ. 1889 πιν. 10,21, ἢ 1888, πιν. 10,33 λεοντοειδὲς τέρας.

3 Ἓν ἀκόμη παράδειγμα προστίθεται εἰς τἀνωτέρω διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμίων: D. Levi ἐν Annuario τομ. 8-9, 163 εἰκ. 177 (σφράγισμα ἐκ Ζάκρου).

4 Π. 756 ἑξ.

5 Furtwängler, Gemmen III, 51, εἰκ. 33. Ὁ Furtwängler ἑρμηνεύει τὸ κείμενον ζῷον ὡς βοῦν, ἀλλ' ἡ βραχεῖα οὐρὰ καὶ ἡ λοιπὴ κατασκευὴ τοῦ σώματος δεικνύουσι, τοὐλάχιστον ἐπὶ τῆς εἰκόνος, ὅτι πρόκειται περὶ ἐλάφου ἢ δορκάδος. Τὸ ἐνδιαφέρον ἄλλως εἶναι ἐνταῦθα τὸ μοτίβον, οὐχὶ τὸ εἶδος τοῦ ζῴου.

6 Die Homerischen Gleichnisse, 1921, 62.

1 Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τῆς ὑπὸ Gercke καὶ Norden δημοσιευθείσης Einleitung in die kl. Altertumswissenschaft, τόμ. II 161 ἑξ. Τὸ σχετικὸν κεφάλαιον περιεκόπη κατὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν, προφανῶς ἕνεκα τῶν ἐκφρασθεισῶν ἀντιγνωμιῶν.

2 Ἐν Arch. Anz 1928, 111 - 12.

3 Ἴδ. τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τέχνης ὡς καὶ τὴν

Τινὲς παρομοιώσεις, (Ρ 62, Ε 161) περιγράφουσι τὴν στιγμήν, καθ᾽ ἣν ὁ λέων αἰφνιδίως πηδῶν ἁρπάζει τὸν τράχηλον τοῦ βοός:

Ὡς δὲ λέων ἐν βουσὶ θορὼν ἐξ αὐχένα ἄξῃ
πόρτιος ἠὲ βοός...

Ἡ περιγραφὴ αὕτη ἔχει ἀκριβέστατα ἀντίστοιχα ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ [1], ἐξ ὧν εἷς ὡραῖος γλυπτὸς λίθος ἐκ Βαφειοῦ [2] ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα ὡς τὸ κάλλιστον δυνατὸν σχόλιον εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὁμηρικοὺς στίχους. Ἔχει δ᾽ ὁ λίθος οὗτος καὶ ἄλλην σπουδαιότητα, ὅτι ἀποδεικνύεται ὢν

Εἰκ. 2. Σφραγὶς ἐκ Βαφειοῦ. Λέων προσβάλλων βοῦν.

ἀντίγραφον μνημειώδους συνθέσεως φυσικοῦ μεγέθους, ἥτις εὑρίσκετο ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Κνωσοῦ [3].

Ἐνταῦθα βλέπομεν πάλιν παράδοξον εἰδικότητα τοῦ Ποιητοῦ εἰς τὰς ἕξεις τοῦ λέοντος. Ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ζῳολογίαις περιεγράφεται πράγματι, [4] ὅτι ὁ λέων ἐπιτιθέμενος ἐναντίον μεγαλυτέρων ζῴων φροντίζει πάντοτε νὰ συλλάβῃ ταῦτα ἐκ τοῦ τραχήλου, θρυμματίζων διὰ τῶν ἰσχυρῶν ὀδόντων του τοὺς αὐχενικοὺς σπονδύλους καὶ καθιστῶν οὕτω τὴν λείαν ἀκίνδυνον πρὸς ἄμυναν ἢ φυγήν. Ἰδίως κατὰ τῶν βουβάλων μόνον οὕτως ἐπιτίθεται ὁ λέων. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ζήτημα, ποῦ ἐσπούδασεν ὁ ποιητὴς τὰς συνηθείας ταύτας τοῦ λέοντος. Παραλειπομένου καὶ τοῦ ἄλλως προβληματικοῦ ζητήματος, ἂν ὁ λέων ὑπῆρχεν ἔτι τότε ἐν Ἑλλάδι, ἀναφύεται ἡ δυσκολία, ὅτι διοργάνωσις καὶ παρακολούθησις θήρας λεόντων δὲν ἦτο τοῦ τυχόντος ἔργον. Μόνον οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων ἠσμένιζον, ἀλλὰ καὶ ἠδύναντο νὰ διεξάγωσι τοιαῦτα κυνηγέσια, ἀλλ᾽ οὐδαμοῦ οἱ λέοντες ἦσαν οὕτως ἐπὶ θύρας, ὥστε νὰ σπουδάζωσιν ἐν ἀκριβείᾳ τούτους οἱ ποιηταί. [1]. Ἡ αὐτὴ σκέψις ἐκφράζεται καὶ ὑπὸ τοῦ Fraenkel, ὅστις ἐπ᾽ ἴσης παρατηρεῖ, ὅτι ἕκαστος ἀοιδὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς θήραν λεόντων ἢ ἄλλως νὰ σπουδάζῃ τὰς συνηθείας τοῦ θηρίου εἰς τοὺς δρυμοὺς καὶ τὰ δασώδη ὄρη.

Πάντα ταῦτα πείθουσιν, ὅτι οὐχὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, ἀλλ᾽ ἐξ ἔργων τέχνης ἀντλοῦσι τὸ ὑλικόν των αἱ παρομοιώσεις, ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα ἔργα ἀφθονώτατα παρέχει μόνος ὁ κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμός, [2] εἶναι περιττὸν μετὰ τοῦ Poulsen καὶ τοῦ Platt νὰ ζητῶμεν τὰ πρότυπα τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων εἰς τὴν Ἀνατολήν. Νομίζω ὅτι ὁ Fraenkel πολὺ ἐπιτυχέστερον καθώρισε τὸ ζήτημα, ὅστις ὡς συμπέρασμα τῆς ἐργασίας του ἐπάγεται τάδε: [3] «Αὐτούσιος πρὸς τὸν αἰγαιακὸν κόσμον τῶν ἀπεικονίσεων δὲν εἶναι βεβαίως ὁ τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων . . . Ἐν τούτοις οὐδεὶς τῶν ἀρχαιοτέρων ρυθμῶν εἶναι κατὰ τὴν ὕλην, τὴν ἀντίληψιν καὶ ἀπεικόνισιν τόσον ἐγγὺς πρὸς τὰς παρομοιώσεις, ὅσον ὁ αἰγαιακός». Τὸ συμπέρασμα τοῦτο συνήγαγεν Fraenkel χωρὶς οὐδὲ ἓν τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων ἔργων νὰ γνωρίζῃ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινῶς γνωστῶν, μνημειωδεστέ-

πλήρη ἀπαρίθμησιν τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων, ἅτινα παρέθηκα ἐ. ἀ., 111_2 καὶ 112_1.

1 Ἴδ. τὸν κατάλογον Arch. Anz. ἐ. ἀ. 111_2 ὑπ᾽ ἀριθ. 1.

2 Ἐφημ. 1889 πιν. 10,18.

3 Ἴδ. Arch. Anz. ἐ. ἀ., ὅπου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ λίθου τούτου ἐγένετο καὶ ἡ ἀναπαράστασις τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀναγλύφου τῆς Κνωσοῦ. Παρατηρητέον ἐπὶ τοῦ λίθου, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρίστην ἐπιτυχίαν τοῦ ταύρου, ὁ λέων εἶναι λίαν μέτριος, οἱ δ᾽ ὀπίσθιοι πόδες του ἔχουσι θέσιν τελείως παρὰ φύσιν. Προφανῶς ἡ δύναμις τῆς παραστάσεως δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸν ἴδιον τὸν σφραγιδογλύφον, ὅστις ἤντλησεν ἄλλοθεν ποῦ μὲν καλῶς ποῦ δὲ κακῶς.

4 Δὲν χρειάζομαι νὰ παραπέμψω εἰς μίαν παλαιὰν ἔκδοσιν τοῦ Brehm, ἣν ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν. Τὸ πρᾶγμα γνωρίζουσι καὶ ἀναφέρουσι πάντες οἱ περὶ ταῦτα ἀσχολούμενοι.

1 Πλὴν ἴσως μόνον ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπου καὶ βραδύτερον ἐλυμήναντο, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, τὰς ἐφοδιοπομπὰς τοῦ Ξέρξου, καὶ ὅπου ἔτι κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ὁ ἀθλητὴς Πουλυδάμας ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταβάλῃ ἄοπλος λέοντα, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Παυσανίαν καὶ τὸ ἀνευρεθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ βάθρον τοῦ ἥρωος μετὰ τῶν ἀναγλύφως εἰκονιζομένων ἄθλων του.

2 Δὲν πρέπει ἴσως νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητον καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ τὰ ἔργα ἐκεῖνα παρέχουσι μεγάλην διαφορὰν εἰς τὴν παραστατικὴν δύναμιν τῶν ζῴων, τοῦ λέοντος ὄντος κατὰ κανόνα ἀψύχου καὶ ἄνευ φυσικῆς ἀληθείας· τοῦτο ἑρμηνεύεται ἐπ᾽ ἴσης ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ οἱ κρητομυκηναῖοι τεχνῖται δὲν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν λέοντα ὡς λ. χ. τὸν βοῦν. Οἱ Ἀσσύριοι ἀντιθέτως, οἵτινες πολὺ συχνὰ ἔβλεπον λέοντας, κατέλιπον ἀριστουργηματικὰς παραστάσεις τοῦ ζῴου τούτου.

3 Homer. Gleichnise 104.

ρων ἔργων τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης. Ἂν ἐγνώριζε καὶ τὰ ἀνωτέρω μικροτεχνήματα,—τῶν ὁποίων ὅμως τὰ πρότυπα ἀνάγονται εἰς τὴν μνημειώδη τέχνην—θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ὀλιγώτερον ἐπιφυλακτικός. Καὶ οὕτω καταλήγομεν πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα: Ἂν ὄχι αὐτὸς οὗτος ὁ μυκηναϊκὸς κόσμος, ἀλλὰ τοὐλάχιστον αἱ ζωηρόταται ἀναμνήσεις του, τὸ πνεῦμα του, ἡ καλλιτεχνική του πνοὴ ἐπιζῇ ἔτι ἐντὸς τῶν ὁμηρικῶν στίχων. Οὐδεὶς θὰ ἀρνηθῇ, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ἡ ἀσπὶς τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ, ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὴν διαύγειαν τῶν ἐμπαιστικῶν ἔργων τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, οὐχὶ τὰ ἀμβλέα περιγράμματα τῶν ἐκκρούστων προϊόντων τῆς φοινικικῆς βιομηχανίας. Τὰ ἀνατολικὰ στοιχεῖα, ὧν τὰ πλεῖστα συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως παρεισήχθησαν βραδύτερον ὑπὸ τῶν διαφόρων ῥαψῳδῶν εἰς τὰ Ἔπη, δὲν ἰσχύουσι νὰ ἀλλοιώσωσι τὴν γενικὴν ἐντύπωσιν. Ἂν ἐπρόκειτο νὰ καταρτίσωμεν εἰκονογραφικὸν ἄτλαντα διὰ τὰς παρομοιώσεις ἢ τὴν ἀσπίδα, οὐδαμοῦ ἠθέλομεν εὕρει τόσον ἄφθονα καὶ πιστὰ πρότυπα ἐκτὸς τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπομακρυνόμενοι τῆς ὁδοῦ ταύτης, εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ἐντὸς τῆς τρομακτικῆς ξηρότητος τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς τὴν γένεσιν τῶν Ἐπῶν, τῶν ὁποίων ἡ δροσερότης καὶ ἡ αὐθόρμητος τῆς φύσεως δύναμις ἀναπηδῶσιν εἰς ἑκάστην γραμμήν. Οἱ ποιηταί, οἱ λογοτέχναι, ἀλλὰ καὶ οἱ αὐστηροὶ λόγιοι οὐδέποτε θὰ πεισθῶσιν εὐκόλως περὶ τούτου.

Ἡ Ὀδύσσεια καὶ ἡ Ἀνατολή. — Τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον, ὡς ἤδη ἐπανειλημμένως ἐλέχθη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῇ εἰς τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη, καὶ δὴ παρουσιάζεται τοσοῦτον ἐντονώτερον, ὅσον τὰ σχετικὰ μέρη εἶναι νεώτερα. Ἐκ τῶν δύο Ἐπῶν ἡ Ὀδύσσεια, ὡς εἶναι σήμερον γενικῶς παραδεκτόν, εἶναι ἀρκούντως ὑστερωτέρα τῆς Ἰλιάδος. Ἐνταῦθα ἑπομένως πρέπει νὰ προσδοκῶμεν καὶ ἐντονώτερον τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον. Πράγματι δέ, πλεῖστα ὅσα τῆς Ὀδυσσείας χωρία ἑρμηνεύονται ἐξόχως οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ μυκηναϊκοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ. Περὶ τούτων θὰ ἀσχοληθῶμεν ἀπὸ τοῦδε.

Ὁ μῦθος τῆς Ὀδυσσείας. — Αὐτὸς οὗτος ὁ μῦθος τῆς Ὀδυσσείας ἐσχετίσθη πολὺ καὶ ὑπὸ πολλῶν πρὸς ἀνατολικὰ πρότυπα. Ἡ μεγάλη πρόοδος ἡ τελευταίως σημειωθεῖσα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν ἀνατολικῶν ἐπιστημῶν, ἰδίως δ' ἡ διαρκῶς βελτιουμένη συλλογὴ καὶ ἑρμηνεία τῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ ἀσσυροβαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ, ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ παρατηρῶνται σήμερον δι' ἄλλου ὄμματος αἱ πνευματικαὶ ἐκφάνσεις ἄλλων λαῶν καὶ δὴ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ.[1]

Παραβολὴ πρὸς τὸ ἔπος Γιλγαμές. — Προκειμένου λοιπὸν καὶ περὶ τῆς Ὀδυσσείας, ἐνεφανίσθησαν τελευταίως πολλαὶ ἐργασίαι, σκοπὸν ἔχουσαι νὰ ἀποδείξωσι τὴν συνάφειαν «τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ Ἔπους», ἵνα μεταχειρισθῶ τὰς λέξεις τοῦ Ungnad, πρὸς τὸ πρῶτον πνευματικὸν προϊὸν τοῦ βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἔπος Γιλγαμές. Τὸ ἔπος τοῦτο, τὸ ὁποῖον διηγεῖται τὰς περιπετείας τοῦ μακροβίου ἥρωος Γιλγαμές, βασιλέως τῆς πόλεως Οὐρούκ, ὅστις ἤθελε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν βοτάνην τῆς ἀθανασίας καὶ διὰ τοῦτο ἐπεχείρησε κινδυνῶδες μακρότατον ταξίδιον[1] ἔχει γραπτὴν παράδοσιν διδακτικωτάτην. Ἐξ αὐτῆς λαμβάνομεν ἀσφαλῆ ἰδέαν περὶ τῆς γραπτῆς παραδόσεως ὁμοίων ἔργων, ἅτινα πρὸ πολλοῦ ἔχουσιν ἀναγνωρισθῇ ὡς ἀνήκοντα εἰς μέγαν λογοτεχνικὸν κύκλον ἕκαστον, οὕτινος κύκλου ἡμεῖς κατέχομεν τὴν τελευταίαν ἐπεξειργασμένην μορφήν. Τοιοῦτον ἔργον εἶναι κυριώτατα τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη, ὡς ἐπ' ἴσης ἡ Πεντάτευχος ἢ τὸ ἔπος Nibelungen.

Γραπτὴ παράδοσις τοῦ ἔπους Γιλγαμές. — Τὸ ἔπος Γιλγαμὲς εἶναι κυριώτατα γνωστὸν ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀσσουρβανιπάλ, (τοῦ Σαρδαναπάλου τῶν Ἑλλήνων, περὶ τὸ 650 π. Χ.), ὅπου εὑρέθη γεγραμμένον ἐπὶ 12 μεγάλων πινακίδων διὰ σφηνοειδοῦς γραφῆς. Ἀλλ' ἡ μορφὴ αὕτη τοῦ ἔπους, ἥτις εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίστοιχος τῆς τελευταίας μορφῆς τῶν ὁμηρικῶν Ἐπῶν, ἣν κατέχομεν σήμερον, δὲν εἶναι οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ μόνη. Τὸ γραφικὸν ὑλικὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, φθαρτὸν ὄν, ἀφαιρεῖ ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν ἐλπίδα, ὅπως ἀνεύ-

1 Ὡς παράδειγμα τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῶν ἀντιλήψεων ἂς χρησιμεύσωσι τὰ ἀκόλουθα: Τινὲς πιστεύουσι σήμερον, ὅτι αἱ ἀστρονομικαὶ ἐργασίαι τῶν Ἑλλήνων, καὶ δὴ καὶ Ἱππάρχου τοῦ Νικαέως, τοῦ μεγίστου ἀστρονόμου τῆς ἀρχαιότητος, ἠντλήθησαν ἐκ νεοβαβυλωνιακῶν πηγῶν (ἕτεροι ὅμως θεωροῦσι τὸ πρᾶγμα ἀστήρικτον). Ἐπ' ἴσης τελευταίως ὁ ἐν Γοττίγγῃ μαθηματικὸς O. Neugebauer, ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μαθηματικῶν, ὑπεστήριξεν ὅτι δυνατὸν τὸ Πυθαγόρειον θεώρημα νὰ ἦτο βαβυλωνιακὴ γνῶσις, ἣν παρέλαβον οἱ Πυθαγόρειοι ἀφ' ἑνὸς καὶ οἱ Ἰνδοὶ μαθηματικοὶ ἀφ' ἑτέρου. (Nachrichten der Gesellschaft d. wiss. zu Göttingen, math.-phys. Klasse, 1928. Ἐπὶ τῇ βάσει τίνων συλλογισμῶν συμπεραίνει τοῦτο ὁ Neugebauer, βλέπει ὁ βουλόμενος ἐν τῷ ἄρθρῳ μου *Βαβυλωνία* τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας).

2 Ἴδ. περίληψιν τοῦ ἔπους καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν ἐν τῷ ἄρθρῳ μου *Γιλγαμὲς* τῆς Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείας.

ρωμεν μίαν προγενεστέραν μορφὴν τῶν ὁμηρικῶν ᾿Επῶν. ᾿Αλλ᾿ οἱ ᾿Ασσυροβαβυλώνιοι ἔγραφον ἐπὶ τοῦ πηλοῦ, ὅστις δὲν φθείρεται, χάρις δ᾿ εἰς τὸ ὑλικὸν τοῦτο τὸ ἔπος Γιλγαμὲς παρεδόθη κατὰ τρόπον ὄντως θαυμαστὸν καὶ διδακτικώτατον. Δι᾿ εὑρημάτων ἐν τῷ μεταξὺ γενομένων προκύπτει, ὅτι ἤδη ἐπὶ τῆς σουμερικῆς ἐποχῆς τὸ ἔπος τοῦτο ὑπῆρχε. Τὰ παλαιότατα τεμάχια χρονολογοῦνται ἐκ τῆς Α.΄ δυναστείας τῆς ᾿Ισὶν (περὶ τὸ 2.200 π. Χ.). ᾿Ακολουθοῦσιν αἱ ἀκκαδικαὶ ἐκδόσεις, ὧν δύο ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Χαμμουραμπὶ (2.000 π. Χ. περίπου). Εἰς τὸ χεττιτικὸν ἀρχεῖον τοῦ Μπογὰζ-κιοϊ εὑρέθη τρίτη ἀκκαδικὴ ἔκδοσις (13 - 14 ος αἰών), εὑρέθησαν δὲ καὶ τεμάχια συντεταγμένα εἰς τὴν ἰνδογερμανικὴν γλῶσσαν τῶν Χεττιτῶν, ἔτι δ᾿ εἰς τὴν Χουρριτικήν. Παράδοσις ζηλευτή, ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ εὑρεθῇ ποτε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις μία ὑστερομυκηναϊκὴ μορφὴ τῆς ᾿Ιλιάδος!

Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα τεμάχια τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔπους Γιλγαμὲς παρουσιάζουσι διαφορὰς μεταξύ των, ὡς θὰ παρουσίαζον, ἂν ἐσῴζοντο, καὶ αἱ διάφοροι ἐκδόσεις τῆς ᾿Ιλιάδος. ᾿Εν τῇ ἐκδόσει τῆς βιβλιοθήκης ᾿Ασσουρβανιπάλ, ἀντιστοίχῳ πρὸς τὴν Πεισιστράτειον ἔκδοσιν τῶν ὁμηρικῶν ᾿Επῶν, εἰς τὴν 11ην πινακίδα παρεμβάλλεται ἡ περίφημος περὶ Κατακλυσμοῦ διήγησις, ἥτις χαλαρωτάτην μόνον σύνδεσιν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον ἔπος παρουσιάζει, ἀποτελοῦσα ἀρχικῶς αὐτοτελὲς ποίημα. Τοιαύτας παρεμβολὰς ἔχομεν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ ῎Επη, λ.χ. τὴν Νέκυιαν τῆς ᾿Οδυσσείας ἢ τὴν μονομαχίαν Μενελάου - ᾿Αλεξάνδρου ἐν τῇ ᾿Ιλιάδι.

῾Υπερβασίαι εἰς τὰς συγκρίσεις.— Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔπους Γιλγαμὲς συνεκρίθη μετὰ πολλῶν ὑπερβασιῶν πρὸς τὸν μῦθον τῆς ᾿Οδυσσείας. ῎Εργον τοσοῦτον ἐξηπλωμένον τοπικῶς καὶ ἐπὶ χιλιετηρίδας ὅλας παραδιδόμενον ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, δὲν εἶναι βεβαίως δυνατόν, ἢ νὰ ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας λογοτεχνίας. ᾿Εν τούτοις καὶ αὐτοὶ οἱ θερμότατοι ὑπέρμαχοι τῆς θεωρίας ταύτης, ὁμολογοῦσιν ὅτι περὶ πραγματικῆς ἐξαρτήσεως τῆς ᾿Οδυσσείας ἐκ τοῦ ἔπους Γιλγαμὲς οὐδὲ λόγος δύναται νὰ γίνῃ. ᾿Απ᾿ ἐναντίας, τὰ δύο ἔπη παρουσιάζονται πρὸ ἡμῶν ὡς οἱ κατ᾿ ἐξοχὴν ἐκπρόσωποι τῶν δύο διαφόρων κόσμων, οὓς ἀντιπροσωπεύουσιν. ῾Η ᾿Οδύσσεια ἀποτυποῖ τὴν αἰσθητικῶς καὶ κριτικῶς διακειμένην ἰνδογερμανικὴν ψυχήν, ἐν ᾧ τὸ ἔπος Γιλγαμὲς παριστᾷ ὁλόκληρον τὴν θρησκευτικὴν ἐξάρτησιν τῆς σουμερικῆς καὶ εἶτα σημιτικῆς ἰδιοσυγκρασίας. ῾Ο ᾿Οδυσσεὺς εἶναι ὁ ἥρως, ὅστις βλέπει τὸν κόσμον ὅπως φαίνεται καὶ τὸν ἀπολαμβάνει ὅπως ἔχει. ῾Ο Γιλγαμὲς εἶναι τοὐναντίον ἀνήσυχος καὶ ἀγωνιῶν ἐρευνητής, εἷς τύπος Φάουστ, τὸν ὁποῖον διαρκῶς ἀπασχολεῖ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως, ἡ ἀγωνία νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μεγάλα μυστικά, ὁ φόβος πρὸ τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς. ᾿Εσωτερικὴ λοιπὸν ἐξάρτησις τῶν δύο ἐπῶν δὲν ὑπάρχει, ὅτι ὅμως ἐξωτερικαὶ ὁμοιότητες ὑπάρχουσι καὶ ὅτι τινὰ μυθικὰ ἢ φραστικὰ μοτίβα εἶναι τὰ αὐτὰ τοῦτο εἶναι προφανές.

Οὕτως ἐπανειλημμένως ἐτονίσθη, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν δύο ἐπῶν εἶναι καὶ μέχρι τῶν λέξεων ἔτι ἡ αὐτή. (Τὸ ἔπος Γιλγαμὲς ἐν τῇ κολοβῇ ἀρχῇ του προοιμιάζεται: «῞Οστις πάντα εἶδε... χώρας... ὅστις πολλὰ ἐγνώριζε...» κλπ.).

Εἰς τὸ ἔπος Γιλγαμὲς ἡ ἔναρξις τῆς νέας ἡμέρας δηλοῦται διὰ τῆς φράσεως μίμμα σερί - ίνα - ναμαρὶ (=ὅτε ἀνεφαίνετο ἤδη ἡ ἐρυθρότης τῆς αὐγῆς), ἀναλόγου πρὸς τὸν ὁμηρικὸν στίχον ἦμος δ᾿ ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ᾿Ηώς.

῾Η ἐπανάληψις αὐτολεξεὶ φράσεων καὶ περικοπῶν ὁλοκλήρων εἶναι ἐπ᾿ ἴσης κοινὴ εἰς ἀμφότερα τὰ ἔπη.

῾Ο ᾿Αλκίνοος, βασιλεὺς ἑνὸς παραδόξου λαοῦ μακαρίων ναυτικῶν, παρεβλήθη πρὸς τὸν Οὒτ - Ναπίστι, τὸν μόνον ἐκ τοῦ Κατακλυσμοῦ διασωθέντα πρόγονον τοῦ Γιλγαμές.

῾Η θεὰ Σιδουρρί, ἣν ἐν τῷ ταξιδίῳ του συναντᾷ ὁ Γιλγαμές, καὶ ἥτις «δι᾿ ἑνὸς πέπλου εἶναι κεκαλυμμένη», παρεβλήθη πρὸς τὴν Καλυψώ.

Οἱ κῆποι τοῦ ᾿Αλκινόου ἐνθυμίζουσι τὸν παράδεισον, ὃν συνήντησεν ἐν τῇ ὁδοιπορίᾳ του ὁ Γιλγαμές.

῾Η τομὴ δένδρων εἶναι κοινὴ εἰς ἀμφότερα τὰ ἔπη, διότι καὶ ὁ Γιλγαμὲς ὅπως ἐπιτύχῃ διαπόρθμευσιν κόπτει εἰς τὸν ναύκληρον Οὒρ-Σανναβὶ ὡρισμένους κορμοὺς δένδρων.

῾Η Νέκυια τῆς ᾿Οδυσσείας παρεβλήθη πρὸς τὴν ἀνάλογον σκηνὴν ἀνακλήσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος ᾿Ενγιδοῦ ἐκ μέρους τοῦ φίλου του Γιλγαμές.

᾿Εκ τῶν συγκρίσεων τούτων πολλαὶ δὲν στηρίζονται ἐπὶ πραγματικῶν ὁμοιοτήτων, ἀλλ᾿ ἐν τούτοις ὑπάρχουσι λόγιοι, ὡς ὁ Jensen, οἵτινες ὠθοῦσι τὸ πρᾶγμα εἰς τὰ ἔσχατα καὶ θέλοντες νὰ ἀποδείξωσι στενωτέραν ἐξάρτησιν τῶν δύο ἐπῶν, παραβάλλουσι τ᾿ ἀπαράβλητα. Οὕτως ὁ ῥηθεὶς λόγιος παραλληλίζει τὸν ἔρωτα τῆς θεᾶς ᾿Ιστὰρ (᾿Αστάρτης) πρὸς τὸν Γιλγαμὲς μὲ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ᾿Οδυσσέως καὶ τῶν Σειρήνων (ἐν ᾧ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ἔρωτος!). Τὸν θάνατον τοῦ ᾿Ενγιδοῦ παραβάλλει

πρὸς τὸν θάνατον τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσέως. Τὴν ἄνοδον τῆς Ἰστὰρ πρὸς τὸν Ἀνοῦ, ἵνα διαμαρτυρηθῇ, πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Λαμπετίας κλπ. [1].

Ἐπεισόδιον Ὀδυσσέως - Ἀρήτης παραβαλλόμενον πρὸς ὅμοιον τοῦ ἔπους Γιλγαμές. — Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ τόσον ἐπίμονος ἀνίχνευσις ἐξεζητημένων ὁμοιοτήτων οὐδὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα δύναται νὰ ἔχῃ, ἢ τὴν ἐξασθένισιν καὶ τῶν πραγματικῶν τοιούτων εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἀναγνώστου. Παράδοξον διὰ τοῦτο μοῦ φαίνεται τὸ γεγονός, ὅτι τὴν προσοχὴν τῶν μετὰ τοσούτου ζήλου θηρευόντων ὁμοιότητας, διέλαθε τὸ σπουδαιότατον ἐπεισόδιον Ἀρήτης - Ὀδυσσέως. Εἶναι δηλαδὴ γνωστόν, ὅτι ἡ Ναυσικᾶ κατὰ πρῶτον καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ὕστερον στερεοτύπως συμβουλεύουσι τὸν πολυπαθῆ ἥρωα, μόλις φθάσῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς πόδας οὐχὶ τοῦ βασιλέως Ἀλκινόου, ὅπερ θὰ ἦτο τὸ μόνον φυσικόν, ἀλλ' εἰς τοὺς πόδας τῆς Ἀρήτης. Ἡ Ἀθηνᾶ μάλιστα ἐπάγεται:

Εἴ κέν τοι ἔπειτα φίλα φρονέησ' ἐνὶ θυμῷ,
ἐλπωρή τοι ἔπειτα φίλους τ' ἰδέειν καὶ ἱκέσθαι
οἶκον ἐς ὑψόροφον καὶ σὴν ἐς πατρίδα γαῖαν
(η, 75 ἑξ.).

Ἡ δὲ Ναυσικᾶ συμβουλεύει τὰ ἥκιστα τιμητικὰ διὰ τὸν Ἀλκίνοον:

Τὸν παραμειψάμενος μητρὸς περὶ γούνασι χεῖρας
βάλλειν ἡμετέρης, ἵνα νόστιμον ἦμαρ ἴδηαι
(ζ 310 ἑξ.).

Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀλκίνοος δὲν ἦτο κυρίως βασιλεύς, ἀλλ' εἶδος βασιλικοῦ συζύγου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τοῦ καλουμένου μητρικοῦ δικαίου ἢ γυναικοκρατίας, ἥτις φαίνεται νὰ ἐπεκράτει ἐν Μεσογείῳ καὶ Εὐρώπῃ γενικῶς πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἰνδογερμανῶν. Ὁ Kornemann εἰς τὸ τελευταῖον περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς ἐν τῇ προελληνικῇ Μεσογείῳ ἔργον του, διακρίνει γενικῶς καὶ βασικῶς τοὺς δύο κόσμους, τὸν κόσμον τοῦ ἵππου ἀφ' ἑνός, μετὰ τοῦ ὁποίου κατῆλθεν ὁ κύριος τῆς οἰκογενείας, ὁ pater familias ἢ πατριάρχης, λατρεύων τὸν ὕψιστον θεὸν Δία, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν προϊστορικὸν κόσμον τοῦ ταύρου, ὅπου ἡ γυνὴ παρίσταται πανταχοῦ ἰσότιμος τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ μεγίστη θεότης εἶναι γυναικεία [1]. Ἐν τούτοις οὐδὲν ἄλλο τεκμήριον γυναικοκρατίας συναντῶμεν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, διὰ τοῦτο ἄξιον ἀπορίας εἶναι, πῶς δὲν παρετηρήθη ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω συγκριτικῶν ἐρευνητῶν, ὅτι καὶ εἰς τὸ ἔπος Γιλγαμὲς ὁ ἥρως οὗτος, φθάσας ὡς ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τὸ τέρμα τῶν δεινῶν του, δὲν κατώρθωσε τὸ ποθούμενον ἢ μόνον κατόπιν ἐπεμβάσεως τῆς συζύγου τοῦ Οὒτ - Ναπίστι παρὰ τῷ συζύγῳ της. Καὶ πρότερον δ' ἔτι, ὅτε εὑρέθη πρὸ τοῦ τρομεροῦ ζεύγος τῶν ἀνθρωποσκορπίων, ὧν καὶ μόνον τὸ βλέμμα προεκάλει τὸν θάνατον, ἐσώθη πάλιν χάρις εἰς τὸ θῆλυ.

Πράγματα καὶ δοξασίαι ἀνατολικαὶ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ. — Τὸ ἔδαφος τῶν ἀνωτέρω συγκρίσεων, αἵτινες ὡς βάσιν ἔχουσι κυρίως μοτίβα τοῦ παραμυθίου, δὲν εἶναι τόσον στερεόν, ὅσον αἱ ἔρευναι αἱ ἐπὶ τῶν μνημείων στηριζόμεναι, ἢ ἐπὶ ἀντιλήψεων προελεύσεως ἀποδεδειγμένως ἀνατολικῆς. Τοιαῦται δὲ συγκρίσεις δύνανται νὰ γίνωσι πολλαί:

Τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀλκινόου ἀνατολικῆς προελεύσεως. — Ὑπ' οὐδενὸς ἀνελήφθη μέχρι σήμερον λεπτομερεστέρα ἔρευνα περὶ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλκινόου, ἅτινα ὡς περιγράφονται δὲν φέρουσιν ἀπολύτως κρητομυκηναϊκὸν χαρακτῆρα [2]. Ἐὰν ὅμως ἀποβλέψωμεν εἰς νεοβαβυλωνικά, καὶ πρὸ παντὸς ἀσσυριακὰ ἀνάκτορα, θὰ εὕρωμεν τὰς καλυτέρας τῶν ἀναλογιῶν.

Τὰ τείχη τῶν Φαιάκων ἀνατολικῆς κατασκευῆς. — Πρώτιστα πάντων τὰ τείχη, τὰ ὁποῖα ὁ Ὀδυσσεὺς πορευόμενος πρὸς τὴν πόλιν τῶν Φαιάκων θαυμάζει, δὲν φέρουσι μυκηναϊκὸν χαρακτῆρα [3]. Περιγράφονται ὡς «μακρά, ὑψηλά, σκο-

1 Εἰς γενικὸν προσανατολισμὸν ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς Ὀδυσσείας πρὸς τὸ ἔπος Γιλγαμὲς δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι τὰ βιβλιάρια A. Ungnad Gilg. Epos und Odyssée, 1923 (ἐν τῇ σειρᾷ Kulturfragen, Heft 415) καὶ P. Jensen, Gilg. Epos, judäische Nationalsagen und Odyssée, 1924 (ἐν τῇ σειρᾷ Ex Oriente Lux τόμ 3,1). Τὸ ὀγκῶδες ἔργον τοῦ αὐτοῦ Jensen, ἔργον ὁλοκλήρου ζωῆς, Das Gilg. Epos in der Weltliteratur, ἐξεδόθη εἰς δύο μεγάλους τόμους, 1906 ὁ πρῶτος καὶ 1928 ὁ δεύτερος (εἰς δύο μέρη).

1 E. Kornemann, die Stellung der Frau in der vorgriechischen Mittelmeerkultur, 1927 (Orient und Antike, 4) ἰδίως εἰς τὰς πρώτας σελίδας. Τὸ ὅτι ἐπ' ἴσης ἡ Ἀρήτη κατάγεται «ἐκ τοκήων τῶν αὐτῶν οἵπερ τέκον Ἀλκίνοον βασιλῆα» (η 54 - 5), ἴσως δὲν στερεῖται σημασίας, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰ παρὰ Kornemann ἑ. ἀ. σ. 13 ἑξ. περὶ συστηματικῶν οἰκογενειακῶν συνοικεσίων ἐν Ἀνατολῇ.

2 Γενικῆς φύσεως παρατηρήσεις ἐγένοντο βεβαίως καὶ ἔχει λεχθῆ ὅτι τὰ ἀνάκτορα τοῦ Ἀλκινόου εἶναι ἀνατολικῶς κεχρωματισμένα. Πρβλ. λ.χ. τὸ βιβλίον τοῦ H. Wirth, Homer u. Babylon, 1921, 120 ἑξ., τὸ ὁποῖον ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι ἐντελῶς ἄκριτος καὶ ἀμέθοδος συναγωγὴ ὑλικοῦ. Ἄλλοι ἀπέδωκαν τὸ πρᾶγμα εἰς μινωικοὺς Κρῆτας κατοικοῦντας ἐν Κερκύρᾳ, Πρβλ. ἔτι W. Dörpfeld, Homers Odyssée, 1925 271 ἑξ., ἰδίως 273.

3 η, 44 ἑξ.

λόπεσσιν ἀρηρότα, θαῦμα ἰδέσθαι». Ὁ τύπος τῶν μυκηναϊκῶν τειχῶν εἶναι τὰ καλούμενα κυκλώπεια, κτίσματα στερεά, λίθινα, ὧν οἱ ὀγκόλιθοι ἐπιτίθενται ὁ εἷς ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἁπλῶς εἴτε ἰσοδομικῶς, ἄνευ οἱουδήποτε ἄλλου συνοδευτικοῦ ἢ συνδετικῆς ὕλης. Τοῦτο εἶναι τὸ φυσικὸν ἐπακολούθημα τῶν ἐδαφικῶν συνθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου πανταχοῦ συναντᾷ τις λίθους καὶ μόνον λίθους. Ἡ μέθοδος τῆς διὰ ξύλων στερεώσεως (σκολόπεσσιν ἀρηρότα), ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε, διὰ τὰ τείχη τοὐλάχιστον, ἄγνωστος εἰς πᾶσαν ἐποχήν. Λίθινα τείχη δὲν ἔχουσι τοιαύτην ἀνάγκην, ἀλλὰ μόνον ***πλίνθινα***. Τοιαῦτα δὲ τείχη ἔχομεν ἐν Ἀνατολῇ, πρωτίστως ἐν Τροίᾳ [1].

Οἱ κῆποι τοῦ Ἀλκινόου παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς κρεμαστοὺς κήπους τῆς Βαβυλῶνος. —Ἐκτενὴς καὶ ζωηρὰ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ περιγραφὴ τῶν κήπων πρὸ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀλκινόου, κήπων οἵτινες ἔβριθον παντοίων ὀπωροφόρων δένδρων, πάντοτε σύσκιοι διατηρούμενοι καὶ ἀρδευόμενοι ὑπὸ κρήνης (η, 112 ἑξ.). Οὐδὲν ἀνάλογον γνωρίζομεν ἐκ τῶν κρητομυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Οὐδαμοῦ ἀνεκαλύφθησαν ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν ἀνακτόρων ἐκτάσεις, αἵτινες ἠδύναντο νὰ εἶναι κῆποι. Τοὐναντίον ἐν Ἀνατολῇ ἔχομεν κλασσικὸν παράδειγμα τοὺς περιφήμους κρεμαστοὺς κήπους τῆς Βαβυλῶνος, τοὺς λεγομένους τῆς Σεμιράμιδος, οὓς ὅμως πράγματι ἔκτισεν ὁ Ναβουχοδονόσωρ εἰς τὸ ἐν Βαβυλῶνι ἀνάκτορόν του πρὸς χάριν τῆς συζύγου του. Τοὺς κήπους τούτους φρονεῖ ὅτι ἀνεκάλυψεν ὁ Koldewey, [2] στηριζομένους ἐπὶ καμαρωτῶν ἀναλημμάτων, μετὰ θαυμαστῶν ἐγκαταστάσεων ἀρδεύσεως ἐκ τοῦ ποταμοῦ, ὁπόθεν ἠντλεῖτο ἀόρατον τὸ ὕδωρ. Καὶ οἱ κῆποι οὗτοι ἦσαν ἐπ' ἴσης πεφυτευμένοι «δένδρεσι παντοδαποῖς» (Βηρωσσὸς παρ' Ἰωσήπῳ). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ἰδέα τοῦ θαυμασίου κήπου εἶναι ἀνατολική. Ἀπὸ τῶν Γραφῶν μέχρι τοῦ Ξενοφῶντος τὶς δὲν γνωρίζει τὸν παράδεισον!

Χάλκεοι τοῖχοι καὶ οὐδοὶ καὶ λοιπὸς μεταλλικὸς κόσμος ἀνατολικὰ γνωρίσματα. — Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου περιγράφεται ὡς ἔχον χαλκοῦς τοίχους (ἤτοι διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων ἐπενδεδυμένους), χαλκοῦς οὐδοὺς καὶ λοιπὸν μεταλλικὸν κόσμον. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἶναι ξένα πρὸς τὸν κρητομυκηναϊκὸν πολιτισμόν. Τὸ ἔθιμον εἰσήχθη βραδύτερον ἐν Ἑλλάδι ἐξ Ἀνατολῆς,[1] ὅπου πράγματι εὑρίσκομεν τοῦτο ἐπὶ ἱερῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων. Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τὸ «χαλκόπυλον τοῦ Διὸς Βήλου ἱερόν», ἀλλὰ καὶ οὐδοὺς χαλκίνους ἔχομεν ἐν Βαβυλωνίᾳ [2]. Ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσωρ καυχᾶται διὰ τοὺς χαλκίνους οὐδοὺς καὶ στρόφιγγας, δι' ὧν ἐφωδίασε τὸ ἀνάκτορόν του (ἴδ. κατωτέρω). Τέλος αἱ κατὰ ποιητικὴν βεβαίως ὑπερβολὴν περιγραφόμεναι χρυσαῖ θύραι, ἀργυροῖ σταθμοὶ καὶ ἀργυρᾶ ὑπέρθυρα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἀλκινόου (η 88 ἑξ.), ἑρμηνεύονται ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἡροδότου (I, 179) περὶ τῶν ἑκατὸν πυλῶν τῆς Βαβυλῶνος, αἵτινες ἦσαν «χάλκεαι πᾶσαι, καὶ σταθμοί τε καὶ ὑπέρθυρα ὡσαύτως».

Οἱ μετάλλινοι κύνες-φύλακες τῶν ἀνακτόρων εἶναι κατὰ πρότυπα ἀσσυροβαβυλωνιακά. — Τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου εἶχε παρὰ τὴν πύλην ἑκατέρωθεν χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς κύνας, ἵνα προφυλάττωσι τὰ δώματα. (η 91 ἑξ.) Καὶ ταύτης τῆς ἰδέας οὐδεμίαν εὑρίσκομεν ἐν τῷ κρητομυκηναϊκῷ πολιτισμῷ ἀπόδειξιν ὑπάρξεως,[3] ἀλλ' εἶναι οἰκειοτάτη πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου τὰ ἀσσυριακὰ καὶ Βαβυλωνιακὰ ἀνάκτορα καὶ λοιπὰ οἰκοδομήματα φυλάσσουσι διάφορα φυσικὰ εἴτε φανταστικὰ ὄντα ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Διὰ τοῦτο ἔχομεν ἑκατέρωθεν τῶν πυλῶν ἀγάλματα ταυρανθρώπων, Σφιγγῶν ἢ λεόντων, οἵτινες καὶ καλύτερον τῶν ἄλλων παρέχουσιν ἀναλογίαν πρὸς τοὺς κύνας-φύλακας τοῦ Ἀλκινόου [4]. Ἡ ἐνταῦθα παρατιθε-

1 Πρβλ. ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου καὶ τὰς παρατηρήσεις μου διὰ τὸ τεῖχος ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν, Δελτίον 1926, 87 ἑξ. Παρ' Ὁμήρῳ συναντῶμεν ἅπαξ ἔτι τὴν διὰ πασσάλων μέθοδον πρὸς κατασκευὴν τειχῶν, ἐν τῇ Τειχοποιίᾳ τῆς Ἰλιάδος. Τοῦτο πάλιν εἶναι ἄλλο ζήτημα καὶ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ προχείρου χαρακτῆρος τῶν τειχῶν ἐκείνων. Ἐν Ἑλλάδι οὐδαμοῦ γνωρίζομεν νὰ κατεσκευάζοντο τοιαῦτα τείχη, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ἦτο οἰκεία εἰς τὰς χώρας τοῦ Βορρᾶ.

2 Ἴδ. R. Koldewey, das Wieder Erstehende Babylon [4] 1925. Ἐν τέλει τοῦ βιβλίου παρατίθενται καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἑλληνιστί, ἴδ. τὸ ἐμὸν ἄρθρον ***Βαβυλὼν*** ἐν τῇ Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

1 Πρβλ. λ. χ. τὸν ναὸν τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς ἐν Σπάρτῃ. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν ὅτι πράγματι ἐν Σπάρτῃ τὸ ἀνατολικὸν στοιχεῖον ἐμφανίζεται πρωιμώτατα καὶ λίαν ἰσχυρόν.

2 B. Meissner, Babylonien und Assyrien I, *282*.

3 Ὁ Dörpfeld φρονεῖ ὅτι τούς κύνας φύλακας τοῦ Ἀλκινόου δύνατοι νὰ παραλληλίσῃ πρὸς τὰ πτερωτὰ ὄντα («metallene Flügelwesen»), ἅτινα κατέλιπον τὰς ὀπὰς προσηλώσεως ἐπὶ ἑνὸς θολωτοῦ τάφου τῶν Μυκηνῶν, Homers Odyssée 273.

4 Ἴδ. M. Ebert, Reall. der Vorgeschichte, **ἄρθρα** Apotropaeon καὶ Beschwörung. Ἐκ Sendschirli καὶ Saktsche-gözü ὑπάρχουσιν ἐπ' ἴσης «Torlöven». Schaefer-Andrae, Orient 561.

μένη· εἰκὼν προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀσσουρνασιπὰλ (ἀρχὴ 9ου αἰῶνος) [1].

Εἰκ. 3. Λέων ἀλεξίκακος ἐκ τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀσσουρνασιπάλ.

Οἱ χρυσοῖ δᾳδοῦχοι. — Κατὰ τὸν Ποιητὴν πρὸς φωτισμὸν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀλκινόου ἵσταντο ἐπὶ βωμῶν «χρύσειοι κοῦροι... δαΐδας μετὰ χερσὶν ἔχοντες». (η 100 - 101) Ἐλλείψει καλυτέρας ἀναλογίας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσαγάγῃ ὡς παρεμφερεῖς τὰς Καρυάτιδας' αἵτινες ἐκόσμουν τὸ ἀνάκτορον τοῦ Σαργὼν ἐν Χορσαβὰδ (722 - 705 π. Χ.) [2] (εἰκ. 4).

Κύανος - Uknu. — Ἀλλὰ τὸ διδακτικώτερον, ὡς ἐπ' ἴσης καὶ περιμαχητότερον σημεῖον ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀνακτόρων τοῦ Ἀλκινόου παρέχει ὁ περίφημος «θριγκὸς κυάνοιο» (η 87). Οἱ ἑρμηνευταὶ δὲν ἠδύναντο καὶ δὲν ἠδυνήθησαν καὶ μέχρι σήμερον νὰ ἐννοήσωσι τί σημαίνει ἡ λέξις κύανος, δὲν δύναται δέ, ἢ νὰ θεωρηθῇ μία ἐξ ἐκείνων τῶν ἑρμηνειῶν, αἵτινες ἐφευρίσκονται in extremis, ἡ γνώμη ὅτι κύανος ἦτο πιθανῶς εἶδος χάλυβος, ὁ ὁποῖος ἕνεκα τοῦ κυανίζοντος χρώματός του ἀπεκλήθη οὕτω. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀμερικανικοῦ οὐρανοξύστου, ὅπου ὁ χάλυψ εὑρίσκει οἰκοδομικὴν ἐφαρμογήν, εἶναι δ' ἄλλως καὶ ὁ σίδηρος ἔτι παρ' Ὁμήρῳ ἐλάχιστα γνωστός.

1 Ἐκ B. Meissner, Grundzüge der altbabylonischen Plastik 104, εἰκ. 178.

2 Ἴδ. Reall. der Vorgeschichte II, ἄρθρον Dûr Sargon, πιν. 223.

Μετὰ τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐνομίσθη ὅτι ὁ κύανος ἀναγνωρίζεται ἐν τῇ ὑαλομάζῃ, ἥτις ἔχουσα χρῶμα κυανοῦν ἐχρησιμοποιεῖτο εἴτε πρὸς κατασκευὴν μικρῶν αὐτοτελῶν κοσμημάτων, εἴτε πρὸς διακόσμησιν ἄλλων τοιούτων ἐν εἴδει σμάλτου. Ὅτε δ' ἐν Τίρυνθι ἀνεκαλύφθησαν τεμάχια τῆς ἀλαβαστρίνης διακοσμήσεως τοῦ ἀνακτόρου, φέροντα ἐγκεχυμένην καὶ ὀλίγην ὑαλόμαζαν, ἐνομίσθη ὅτι τέλος ἀνευρέθη ὁ θριγκὸς κυάνοιο. Αὕτη εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις τῆς σήμερον [1]. Ἐν τούτοις τὰ πράγματα δὲν ἔχουσιν οὕτω. Καὶ εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον οὐχὶ ὁ κρητομυκηναϊκός, ἀλλ' ὁ ἀνατολικὸς πολιτισμὸς θὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς, ἡ δὲ κατωτέρω παρεχομένη ἑρμηνεία ἀσφαλῶς εἶναι ἡ μόνη ὀρθή.

Πρώτιστα πάντων αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις δὲν εἶναι ἑλληνική, ἀλλ' εἶναι ἑλληνοποίησις τῆς ἀκκαδικῆς λέξεως ***uk-nu,*** διὰ τῆς ὁποίας εἰς τὰ σφηνοειδῆ κείμενα δηλοῦται ὁ κυανοῦς πολύτιμος λίθος, ὁ σάπφειρος ἢ lapis-lazuli [2].

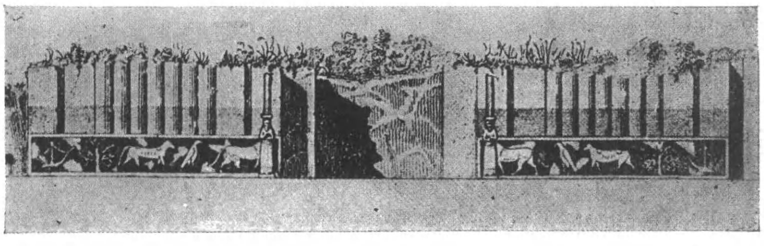

Εἰκ. 4. «Καρυάτιδες» ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Σαργὼν τοῦ Β'.

Τὴν καλυτέραν περὶ τούτου ἀπόδειξιν παρέχει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πρωτότυπος λέξις, ὡς τὰ ἄλλα χρώματα

1 Τὴν ἀνωτέρω ζῳφόρον ἴδ. παρὰ Schliemann, Tiryns (ἐγχρώμως) καὶ Perrot - Chipiez VI, 549 εἰκ. 230. Ὁ Dörpfeld, Homers Odyssée, 1925 σ. 271, λέγει ὅτι τὸν θριγκὸν κυάνοιο κατέδειξεν ἐν τῇ ζῳφόρῳ ταύτῃ.

2 Ἡ ταυτότης τῶν δύο λέξεων κύανος - uk nu ἐπῆλθεν εἰς ἐμέ, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημείων εἶχον συμπεράνει τὴν ταυτότητα τοῦ ὁμηρικοῦ κυάνου πρὸς τὸ τεχνητὸν κυανοῦν μεῖγμα τῶν Ἀσσυροβαβυλωνίων. Ἡ ταυτότης τῶν λέξεων ἐχρησίμευσεν ὡς κατακλεὶς τῶν συμπερασμάτων μου, ἐνόμιζον δ' ὅτι ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου εἶχε μέχρι τοῦδε παρατηρηθῆ, διότι οὔτε παρὰ H. Zimmern, Akkadiche Fremdwörter, οὔτε οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ

(λευκὸς - μέλας - ἐρυθρός), ἀλλὰ παράγωγος: Κυανοῦς ἐκ τοῦ κύανος, ὡς πορφυροῦς ἐκ τοῦ πορφύρα.

Ὁ λίθος uk nû ὁ σάπφειρος εἴτε lapis - lazuli, εἶναι διὰ τὸν Βαβυλώνιον ὁ πολυτιμότατος καὶ ἀριστοκρατικώτατος τῶν λίθων. Ὁ ναὸς τοῦ μεγίστου τῶν θεῶν Μαρδοὺκ ἐν τῷ δευτέρῳ οὐρανῷ σύγκειται ἐκ κυάνου [1]. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἐτεμενάνκι, ὁ Πύργος τῆς Βαβέλ, ἦτο εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος ἐφωδιασμένος δι' «ἀκτινοβολοῦντος» ἱεροῦ ἐκ κυανῶν ἐσμαλτωμένων πλίνθων [2]. Ἐπ' ἴσης τὰ ζῷα τῆς πομπικῆς ὁδοῦ ἦσαν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς κυανᾶ, ὡς καὶ τὸ ἔδαφος τῶν παραστάσεων [3]. Ὁ λίθος uknû εἶχε καταντήσει τρόπον τινὰ τὸ ἔμβλημα καὶ ἡ εἰδικότης τῶν Βαβυλωνίων, δι' ὃ οἱ Αἰγύπτιοι ἀπεκάλουν τοῦτον «κυανοῦν λίθον τῆς Βαβέλ». Διὰ τὴν μεγάλην του ζήτησιν δὲν ἐπήρκει ἡ φυσικὴ ἀπόδοσις, ἐπειδὴ δὲ θὰ ἦτο καὶ ἀναλόγως ἀκριβός, ἐπεδόθησαν οἱ τότε χημικοὶ καὶ εἰς τὴν τεχνητὴν παρασκευήν του [1]. Ἐν χημικῷ τινι συγγράμματι τῆς Βιβλιοθήκης Ἀσσουρβανιπὰλ εὑρέθη καὶ ἡ συνταγὴ τῆς παρασκευῆς, ἀκατάληπτος ὅμως τὰ πολλά, διότι αἱ ἀναφερόμεναι πρῶται ὕλαι ὁρίζονται δι' ἀκαταλήπτων ὀνομάτων. Τὸ ἔργον ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπέτυχε λαμπρῶς, δι' ὃ καὶ ἄφθονος χρῆσις τοῦ προϊόντος νὰ γίνεται καὶ πρὸς ἄλλους, καὶ δὴ καὶ πρὸς οἰκοδομικοὺς σκοπούς. Τοῦτο λοιπὸν τὸ τεχνητὸν μεῖγμα μᾶς περιγράφει ὁ Ὅμηρος ὡς κύανον, οὐχὶ τὴν ὀλιγοστὴν ὑαλόπασταν τῶν μυκηναίων χρυσοχόων.

Ὁ θριγκὸς κυάνοιο παραβαλλόμενος πρὸς ζῳφόρους τῶν ἀσσυροβαβυλωνιακῶν ἀνακτόρων ἐκ κυάνου. — Ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ ὁλοκλήρου θριγκοῦ εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου. Τοιοῦτος εἶναι μόνον καταληπτός, ὅταν ἀποβλέψωμεν εἰς ἀσσυριακὰ καὶ νεοβαβυλωνιακὰ ἀνάκτορα, ὅπου ὑπάρχουσι πραγματικοὶ θριγκοί, ἤτοι ζῳφόροι ἐκ κυάνου. Δυστυχῶς οὔτε συστηματικαὶ ἀνασκαφαί, οὔτε μεγάλαι δημοσιεύσεις τούτων ὑπάρχουσι μέχρι τοῦδε. Μία ὅμως εἰκὼν ἐκ Dûr - Sargon, ἤτοι ἐκ τοῦ σημερινοῦ Χορσαβάδ, ὅπου ἔκτισε τὸ ἀνάκτορόν του Σαργὼν ὁ Β'. τῆς Ἀσσυρίας (περὶ τὸ 713 π. Χ.), θὰ δώσῃ ἰδέαν τῆς ζῳφόρου ἐκ κυάνου [2]. (Εἰκ. 5).

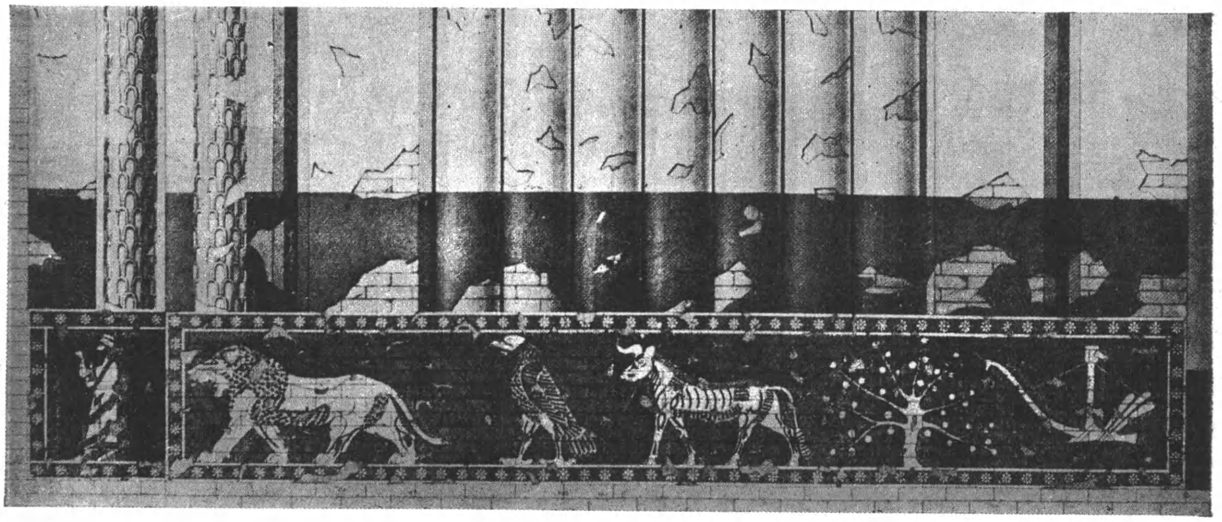

Εἰκ. 5. Ζῳφόρος ἐκ κυάνου ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Σαργὼν τοῦ Β' ἐν Χορσαβάδ.

ἠδυνήθην νὰ εὕρω τι περὶ κυάνου. Ὁ διευθύνων ὅμως τὸ μικρασιατικὸν μουσεῖον τοῦ Βερολίνου κ. Opitz, ὅστις κατὰ παράκλησίν μου ἠρεύνα περὶ τοῦ πράγματος, ἀνεῦρε τέλος παρὰ F. Hommel, Ethnologie u. Geographie des alten Orients, 1926 εἰς τὰ Nachträge, σ. 984 τὰ ἀκόλουθα: «durfle uknû dem griech. κύανος zugrunde liegen». Ὁ Hommel λοιπὸν εἶναι προφανῶς ὁ μόνος ἀνατολιστής, ὅστις παρετήρησε τὴν ταυτότητα τῶν λέξεων.

1 Κατὰ τὰς Βαβυλωνιακὰς ἀντιλήψεις ὁ χῶρος τοῦ οὐρανοῦ περιλαμβάνει τρία στρώματα. Τὸ πρῶτον ἐκ λίθου luludanîtu, τὸ δεύτερον ἐκ saggilmut, ἔνθα κατοικεῖ ὁ Μαρδούκ, τὸ δὲ τρίτον καὶ κατώτατον ἐκ κυανοῦ ἰάσπιδος. Ἴδ. B. Meissner, Babylonien und Assyrien II, 108.

2 Ἴδ· Vorderasiatische Bibliothek IV, 98. Ἑλληνιστὶ τὸ ἄρθρον μου Βαβυλὼν ἐν τῇ Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

3 Ἴδ. τὸ ἄρθρον μου Βαβυλών. Περὶ τῆς ἀγάπης τῶν Βαβυλωνίων καθόλου πρὸς τὸ κυανοῦν χρῶμα B. Meissner ἑ. ἀ. I, 236, 350.

1 Ἴδ. Meissner ἑ. ἀ. II, 384.

2 Τὸ ἀνάκτορον ἀνεσκάφη τῷ 1842 - 55 ὑπὸ Botta καὶ Place. Τὰ 5 σύμβολα, λέων, ταῦρος, ἀετός, συκῆ, ἄροτρον,

Ὁμοίως ἀνεῦρε καὶ ὁ Koldewey ἐν Βαβυλῶνι, ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου τῆς κυρίας ἀκροπόλεως [1] τεμάχια μεγάλων ἀναγλύφων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὰς περιγραφὰς του «συνίσταντο ἐξ ὡραίου κυανοῦ μείγματος, παρομοίου πρὸς τὸν Lapis - Lazuli». Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι κύανος, ἐκ δὲ σχετικῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν τὰ ἀκόλουθα περὶ τοῦ ἀνακτόρου (παρίσταται ὁμιλῶν αὐτὸς ὁ Ναβουχοδονόσωρ περὶ τοῦ ἔργου του): Χαλκίνους οὐδοὺς καὶ στρόφιγγας ἵδρυσα εἰς τὰς θύρας του καὶ περιέβαλον τὴν κορυφὴν διὰ κυανῆς στεφάνης. Ὁ Koldewey συμπεραίνει, ἴσως ὀρθῶς, ὅτι ὑπὸ τὰς τελευταίας ταύτας λέξεις πρέπει νὰ νοήσωμεν τὰ ῥηθέντα ἀνάγλυφα· ἀλλ᾽ ὅπως δήποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, κυανῆ στεφάνη τῆς κορυφῆς εἶναι, νομίζω, ἀκριβὲς ἀντίστοιχον τῆς ὁμηρικῆς φράσεως 'θριγκὸς κυάνοιο' [2].

Κυανοχαῖτα. —Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων καὶ ἐκ περαιτέρω συγκρίσεων θὰ ἐξηγηθῶσιν ὡσαύτως παραδοξότατα ἐπίθετα ὁμηρικῶν θεῶν. Ὁ Ποσειδῶν ὀνομάζεται κυανοχαίτης, ἤτοι ἔχων κόμην κυανῆν, τὸ δὲ γεγονὸς τοῦτο ἐνέπνευσε πάλιν εἰς τοὺς παλαιοτέρους μίαν ἀπεγνωσμένην ἑρμηνείαν, ὅτι δηλ. οἱ τότε Ἕλληνες θὰ ἔπασχον ἐκ τῆς λεγομένης ἀχρωματοψίας (Daltonismus), ἤτοι τῆς νόσου ἐκείνης, καθ᾽ ἣν ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ διακρίνῃ τὰ συγγενῆ χρώματα, ἑπομένως καὶ τὸ κυανοῦν τοῦ μέλανος. Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα ἔχει πολὺ ἁπλούστερον καὶ φυσικώτερον. Ἤδη ὁ Bérard [3] παρετήρησεν, ὅτι «οἱ εὐγενεῖς τῆς Αἰγύπτου ἔχουσι κομμώσεις κυανᾶς, ἐκ γνησίου lapis - lazuli, Khesbet, κυάνου ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ὅμηρος.» Ἐπ᾽ ἴσης καὶ μυθολογικαὶ μορφαὶ περιγράφονναι μετὰ κόμης ἐκ κυάνου, ὥστε κατὰ τὸν ἀνωτέρω λόγιον νὰ ἐξηγῆται καὶ τὸ ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος. Προφανῶς ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι ἡ ὀρθοτέρα, οἱ δ᾽ ἀνατολικοὶ πολιτισμοὶ εἶχον καὶ θεοὺς ὧν ὑποχρεωτικῶς ἔπρεπεν ἡ παράστασις τῶν τριχωτῶν μερῶν τῆς κεφαλῆς νὰ εἶναι ἐκ σαπφείρου. Οὕτω μία ὡραία ἀρχαϊκὴ κεφαλὴ ἐξ Ἀσσοὺρ ἔφερεν, ὡς ὁ Andrae συμπεραίνει [4] κόμην ἐκ Lapis-lazuli, «mit dem man zu allen Zeiten gern die Haare darstellte». Ὡσαύτως τοῦ σεληνιακοῦ θεοῦ Σὶν ἡ γενειὰς ὀφείλει νὰ ἀποτελῆται «ἐκ γνησίου Lasurstein» ὡς πλέον ἢ ἅπαξ ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα [1]. Ὁμοίως τοῦ θεοῦ Σαμὰς ἡ μακρὰ γενειὰς πρέπει νὰ συνίσταται ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου, γενικῶς δὲ πάντες οἱ ἄρρενες θεοὶ ὡς σημεῖον τοῦ ἀξιώματός των φέρουσι πώγωνα ἐκ Lasurstein [2].

Νῦν ἀνακύπτει καὶ ἕτερον ζήτημα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ κρίσις δὲν δύναται νὰ γίνῃ προχείρως: Κατά τινας λογίους αἱ γενειάδες τῶν ἀνωτέρω θεῶν περιγραφόμεναι οὕτω πρέπει νὰ νοηθῶσιν ἁπλῶς κυαναῖ. Ὁ Meissner ὅμως βεβαιοῖ [3], ὅτι κατὰ τὴν παλαιὰν ἀνατολικὴν ἀντίληψιν ἡ γενειὰς τῶν ἀνωτέρω θεῶν συνίστατο καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐκ τοῦ πολυτίμου κυανοῦ λίθου. Τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν ἐπιστεύοντο ὡς ἀπόλυτα ἀντίτυπα αὐτῶν, τὰ δὲ μέλη των ἦσαν ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, ἐξ ἧς καὶ ἐπὶ τῶν ἀγαλμάτων, λ. χ. ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου κλπ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Bérard κατὰ τὴν ἐποχήν του ἐσημείωσε τὴν ἐπὶ παπύρου τινὸς περιγραφὴν τῆς μυθολογικῆς μορφῆς τοῦ Φρᾶ, καθ᾽ ἣν «τὰ ὀστᾶ εἶναι ἀργυρᾶ, αἱ σάρκες χρυσαῖ, ἡ κόμη, ἐκ khesbet (= κυάνου)» κλπ, διὰ τοῦτο ὁ λόγιος ἐκεῖνος συμπεραίνει [4] ὅτι ὁμηρικά τινα ἐπίθετα παρέχουσιν ἀκριβεῖς μεταφράσεις τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων: Χρυσέη Ἀφροδίτη, Θέτις ἀργυρόπεζα, Ποσειδάων κυανοχαῖτα. Τοῦτο λοιπὸν τὸ συμπέρασμα δὲν μοῦ φαίνεται τοσοῦτον ἁπλοῦν. Εἶναι ἀκριβῶς χαρακτηριστικὸν τῶν (κλασσικῶν τοὐλάχιστον) Ἑλλήνων, ὅτι ἀντελαμβάνοντο τοὺς θεούς των ἐντελῶς ἀνθρωπίνους τήν τε μορφὴν καὶ τὴν ψυχήν. Καὶ ὁ Ὅμηρος δὲ ἀποδίδει εἰς αὐτούς, κατὰ τρόπον γνησίως ἑλληνικόν, πάθη καὶ ἐλαττώματα τοσοῦτον ἀνθρώπινα, ὥστε θὰ ἦτο δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι τὴν Θέτιδα, ἠννόει ἔχουσαν πόδας ἀργυροῦς ἢ τὴν Ἀφροδίτην, καθαυτὸ προσωποποίησιν τῆς σαρκός, ὡς συγκειμένην ἐκ χρυσοῦ. Τὰ ἐπίθετα λοιπὸν ταῦτα, καθαρῶς κοσμητικά, θὰ ἐπεθύμουν νὰ πιστεύσω ὅτι μόνον τὴν καταγωγὴν ἔχουσιν ἀνατολικήν, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν σημασίαν. Εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλῶς αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις προσέπιπτον ἀκαλαίσθητοι, ὅπως ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ὁ χρυσοῦς μηρὸς τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν κα-

ἔχουσιν ἀσφαλῶς ὡρισμένην σημασίαν. Ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ Reall. d. Vorgeschichte 2, πιν. 223 (ἄρθρον Dûr Sargon).

1 Ἴδ. τὸ ἄρθρον μου Βαβυλὼν καὶ R. Koldewey, das Wieder Erstehende Babylon [4].

2 Πρβ. καὶ τὸ ἄρθρον μου Βαβυλὼν ἐν Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, σ. 430 στήλη 3.

3 V. Bérard, les Phéniciens et l'Odyssée, II 55.

4 W. Andrae, die archaischen Ischtar Tempel in Assur 69 καὶ ἔχρωμος πιν. 28α.

1 B. Meissner, Bab. u. Assyrien II 19.

2 ἐ. ἀ. 21 καὶ 120.

3 Bab. u. Ass. II, 131.

4 Les Phen. et l'Odyssée 57.

τόπιν ἀγυρτῶν, ὅσοι ἤθελον νὰ μιμηθῶσι τοῦτον [1] δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ πλήρως ὡς δεῖγμα θειότητος, ἢ ἐν τῷ περιβάλλοντι τῶν ἀνατολικῶν ἀντιλήψεων. (Γνωστὸν ἄλλως, ὅτι τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πυθαγόρου λέγεται πολλὰ παραλαβὸν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Πρβλ. τὰ ἀνωτέρα λεχθέντα περὶ Πυθαγορείου θεωρήματος). Ἐν πάσῃ περιπτώσει, κυανῆ τὸ χρῶμα γενειάς, διὰ τὴν μακροχρόνιον παράδοσιν φαίνεται ὅτι εἶχε καθιερωθῇ. Οἱ «κυανοπώγωνες» τῆς Ἀκροπόλεως Τριτοπατρεῖς ἀποτελοῦσιν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ πράγματος, καὶ εἶναι νῦν μᾶλλον νοητοί.

Κυάνεαι ὀφρύες. — Διὰ τῆς ἰδίας ὁδοῦ τῶν σκέψεων περὶ ἀτοτολικῶν στοιχείων παρ' Ὁμήρῳ, θὰ ἑρμηνευθῇ νῦν καὶ ἄλλο γεγονός, τὸ ὁποῖον εἶχε μείνει ἀπαρατήρητον, ἤτοι αἱ κυάνεαι ὀφρύες τοῦ Διὸς ἐν τοῖς περιφήμοις στίχοις, οἵτινες λέγεται ὅτι εἶχον ἐμπνεύσει τὸν Φειδίαν [2]. Δὲν ὑπῆρχε δι' ἐμὲ ἀμφιβολία, ὅτι ὡς αἱ κυαναῖ χαῖται, οὕτω καὶ αἱ κυαναῖ ὀφρύες ἔπρεπε νὰ ἔχωσι πρότυπα ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πράγματι μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν ἔργων τέχνης ὑπάρχουσι πλεῖσται κεφαλαὶ ἢ ἀγάλματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ θέσις τῶν ὀφρύων καλύπτεται διὰ βαθείας καὶ πλατείας ἐγκοπῆς. Ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε, τουλάχιστον εἴς τινας περιπτώσεις, κύανος εἴτε φυσικὸς (Lapis-lazuli) εἴτε τεχνητός, ἀλλ' οἱ εἰδήμονες ἀνατολισταὶ μὲ ἐπληροφόρουν ὅτι ἐνετίθετο ἄργυρος εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀφρύων, διότι ἐσώθησαν σχετικὰ ἴχνη. Ἐν τούτοις διὰ τῆς ἐξετάσεως ὅλων τῶν προσιτῶν μοι ἔργων ἔσχον τὴν τύχην νὰ ἀνακαλύψω μίαν ἀδημοσίευτον μικρὰν σουμερικὴν κεφαλὴν ἐν τῇ Vorderasiatische Abteilung τοῦ Βερολίνου, ἥτις ἐδικαίωσε τὰς προσδοκίας μου (εἰκ. 6) [3]. Ἡ κεφαλὴ αὕτη φέρει τὰς συνήθεις αὐλακώσεις εἰς τὴν θέσιν τῶν ὀφρύων, ἀλλὰ κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν ἡ ἀριστερὰ ὀφρὺς διασώζει ἔτι κατὰ χώραν ὑπεράνω τῆς ῥινὸς τεμάχιον φυσικοῦ κυάνου. Νῦν οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ἐπίθετον τῶν κυανῶν ὀφρύων ἀφωρμήθη ἐξ ἔργων τέχνης. Ὅτι δὲ τὸ ἔθιμον διετηρήθη μέχρις ἐσχάτων, ἀποδεικνύουσι γλυπτὰ ἔργα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν [1].

Δοξασίαι καὶ γνώσεις τῆς Ἀνατολῆς παρ' Ὁμήρῳ. — Μέχρι τοῦδε ἐξητάσθησαν πράγματα τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ· ἀλλὰ καὶ πνευματικῆς φύσεως ἐκδηλώσεις ὑπάρχουσι παρ' Ὁμήρῳ φέρουσαι χαρακτῆρα προδήλως ἀνατολικόν. Ἡ μέλλουσα ἔρευνα θὰ δείξῃ ἴσως πολλὰς τοιαύτας.

Εἰκ. 6. Σουμερικὴ κεφαλὴ μετὰ ἐνθέτων ὀφρύων ἐκ κυάνου.

Ἐνταῦθα θὰ ἐκτεθῶσιν ὀλίγαι μόνον χαρακτηριστικαὶ περιπτώσεις.

1 Λουκιαν. Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδόμαντις 40 (Ἔκδ. Bekker).

2 Ἰλ. Α 528 ἑξ. ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων, | ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος | κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον. Πρβλ. καὶ Ο 102, Ρ, 209.

3 Τὴν εἰκόνα μετὰ τῆς ἀδείας δημοσιεύσεως πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ προθυμίαν τοῦ διευθύνοντος τὸ ρηθὲν μουσεῖον κ. Opitz. Πλήρη δημοσίευσιν τῆς κεφαλῆς, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Opitz, ἑτοιμάζει ὁ καθ. Passarge ἐν Ἀμβούργῳ.

1 Κατὰ τὴν ἐν Βερολίνῳ παραμονήν μου εἶχον σημειώσει κεφαλὴν μαρμαρίνην, ἐκ Παλμύρας ἂν δὲν ὀπατῶμαι, ἥτις διέσωζε τὴν μίαν ὀφρὺν ἔνθετον ἐκ κυανῆς μάζης, ἤτοι κυάνου. Δυστυχῶς ἀπώλεσα τὴν σχετικὴν σημείωσιν, διότι κατέστη ἀδύνατος ἡ ἀνεύρεσίς της μεταξὺ τῶν χειρογράφων μου. Ἐπ' ἴσης ἐν Παρισίοις ὑπάρχει κεφαλὴ

Ὁ ῥόος ὠκεανοῖο.— Εἶναι γνωστὴ ἡ παρ' Ὁμήρῳ δοξασία περὶ ῥόου ὠκεανοῖο, ἑνὸς δηλ. κυκλικοῦ ρεύματος τῆς θαλάσσης, τὸ ὁποῖον πανταχόθεν περιέβαλλε τὴν Γῆν. Ἡ δοξασία αὕτη, λίαν παράδοξος καθ' ἑαυτήν, δὲν εἶναι νοητὸν πῶς ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, οἵτινες νησιῶται ὄντες τὰ πλεῖστα ἢ καὶ πανταχόθεν περιβαλλόμενοι ὑπὸ θαλάσσης ἐπεδόθησαν πρωιμώτατα εἰς τὰς θαλασσοπορίας. Ὡς τοιοῦτοι ἐγνώριζον βεβαίως, ὅτι πέραν τῆς πατρίδος των ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ξηραί, εἶτα πάλιν θάλασσαι καὶ ἐκ νέου γῆ κ.ο.κ. Ἡ ἰδέα λοιπὸν περὶ τῆς Γῆς ὡς συμπαγοῦς ὅλου, περιβαλλομένου κύκλῳ ὑπὸ τοῦ ὠκεανοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἐντὸς κεφαλῆς ἑλληνικῆς. Τοὐναντίον ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἄριστα εἰς τὸν Βαβυλώνιον, ὅστις ἐφρόνει ὅτι κατοικεῖ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Γῆς, (ἡ Βαβυλὼν ἐθεωρεῖτο «ὀμφαλὸς» τῆς Γῆς) ἐκτὸς δὲ τῶν ορίων τῆς χώρας του οὐδέποτε ἐξήρχετο. Πρὸς Ἀνατολὰς οὐδέποτε προεχώρει, διότι ἐπὶ τῆς ὀρεινῆς χώρας τῶν Κοσσαίων, κατοικούντων τὰ ὄρη τοῦ Ζάγρου, οὐδεμίαν εἶχε πρόσοδον [1]. Ἐπὶ τῶν ὑπολοίπων σημείων τοῦ ὁρίζοντος οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζον ἢ ἤκουον ὅτι ἐκτείνεται εὐρεῖα θάλασσα: Πρὸς Βορρᾶν ὁ Εὔξεινος Πόντος καὶ ἡ Προποντίς, πρὸς Α. τὸ Αἰγαῖον, πρὸς Ν. δὲ τέλος ὁ Περσικὸς κόλπος. Εἶναι λοιπὸν λίαν φυσικὸν ἐνταῦθα νὰ ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ δοξασία περὶ τοῦ κυκλικοῦ ῥόου ὠκεανοῖο, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον κατὰ τὸν Βόσπορον, τὴν Προποντίδα, τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν, σχηματίζεται θαλάσσιον ῥεῦμα ταχύτητος πολλάκις ἀρκετῶν μιλλίων.

Τὸ θεωρητικὸν τοῦτο συμπέρασμα ἐπιβεβαιοῖ παραδόξως καὶ εἷς «παγκόσμιος γεωγραφικὸς χάρτης» ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, κεχαραγμένος ἐπὶ πινακίδος (εἰκ. 7). Ὁ χάρτης οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν νεοβαβυλωνιακὴν ἐποχήν, ἀλλὰ τὸ πρότυπόν του κατά τινας εἶναι παλαιότερον [2]. Ἀπὸ Βορρᾶ, πηγάζων ἐκ τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, εἰκονίζεται ρέων ὁ Εὐφράτης καὶ χυνόμενος εἰς τὰ «ἕλη» τοῦ Περσικοῦ κόλπου. Αἱ διάφοροι πόλεις ἢ χῶραι ἀναγράφονται διὰ τῶν ὀνομάτων των, πάντα δὲ ταῦτα περιβάλλει τὸ κυκλικὸν ῥεῦμα τοῦ ὠκεανοῦ, «nâru marratu», δηλ. «πικρὸς ποταμός», ὡς συνήθως ἐξηγεῖται, ἴσως ὅμως καλύτερον «κυκλικὸς ποταμὸς» [1]. Πόσον ὅμως διαφόρως οἱ

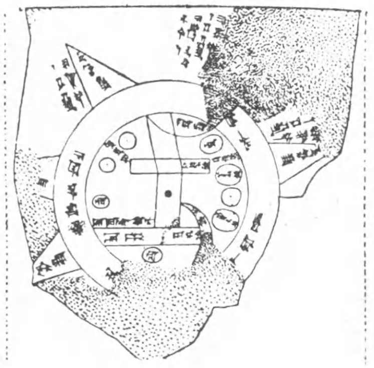

Εἰκ. 7. Βαβυλωνιακὸς παγκόσμιος γεωγραφικὸς χάρτης μετὰ τοῦ «ρόου ὠκεανοῖο».

γνήσιοι Ἕλληνες ἀντελαμβάνοντο τοῦ πράγματος, δηλοῦσιν ἤδη αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ Ἡροδότου οἱ σαρκαστικοὶ λόγοι, ὅστις ὁμολογεῖ ὅτι τοῦ ἔρχεται νὰ γελάσῃ, ὅταν βλέπῃ μερικοὺς νὰ κατασκευάζωσι χάρτας προφανῶς ὡς τὸν παρόντα: «οἳ ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν γῆν, ἐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου...» [2]. Καλύτερον δὲν ἠδύνατο νὰ δηλωθῇ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ βαβυλωνιακοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πνεύματος!

Ἡ ὁμηρικὴ γνῶσις περὶ μακροτάτων ἡμερῶν. — Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν περιφέρειαν τοῦ «κυκλικοῦ ποταμοῦ» σημειοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω χάρτου ὀκτὼ «νῆσοι». Διὰ τὴν βορειοτάτην ἐκ τούτων ἐπισυνάπτεται ἡ παρατήρησις, ὅτι ἐκεῖ «δὲν εἶναι ὁρατὸς ὁ ἥλιος». Τοῦτο προϋποθέτει ἀόριστον καὶ συγκεχυμένην γνῶσιν τῶν μακρῶν πολικῶν νυκτῶν, συμπίπτει δὲ κατὰ τοῦτο παραδόξως πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ Ὀδυσσέως περὶ τῆς χώρας τῶν Λαιστρυγόνων. Ἐνταῦθα ἡ εἰς τὰ βόρεια πλάτη παρατηρουμένη ἐπιμήκυνσις τῆς ἡμέρας (καὶ ἑπομένως καὶ τῆς νυκτὸς εἰς ἀντιστοίχους ἐποχάς), δηλοῦται διὰ τῆς ἐκφράσεως, ὅτι ἀνὴρ ἀντέχων εἰς τὴν ἀϋπνίαν θὰ ἠδύνατο νὰ κερδίσῃ δύο ἡμερομίσθια [3]. Ἔτι μᾶλλον καθίσταται ἀξία προσοχῆς ἡ σύμπτω-

ἐκ Βααλβὲκ (Ἡλιουπόλεως) (ἄνευ ἀριθμοῦ, αἴθουσα γλυπτῶν X) ἥτις ἔφερεν ἐνθέτους ὀφρῦς, διατηροῦσα νῦν μόνον τὰς κοιλότητας ὡς τὸ ἀνωτέρω εἰκονιζόμενον σουμερικὸν ἔργον. Προφανῶς τῆς αὐτῆς παραδόσεως συνέχεια εἶναι αἱ ἐγχάρακται ὀφρύες ἐπὶ τῆς περιφήμου σαρκοφάγου San Lorenzo τῆς Ρώμης.

1 Ἀπ' ἐναντίας ἡ Βαβυλωνία εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ὑφίστατο τὰ πάνδεινα ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων ἐκείνων, οἵτινες ἔτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἦσαν ἄγριοι καὶ πολεμικώτατοι. (Γνωστὸν ὅτι μετὰ τὴν ἔνδοξον δυναστείαν τοῦ Χαμμουραμπὶ κατέλυσαν καὶ τὸν βασιλικὸν οἶκον τῆς Βαβυλῶνος, ἐγκατασταθέντες ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ὡς κοσσαϊκὴ ἢ κασσιτικὴ δυναστεία).

2 Ἴδ. Meissner ἐ. ἀ. II, 378.

1 Ἴδ. περὶ τούτου B. Meissner ἐ. ἀ. II, 111 σημ. 14.

2 Ἡροδ. 4, 36.

3 κ 84 - 86.

σις τῶν δύο τούτων γνώσεων, καθ᾽ ὅσον, κατὰ πληροφορίαν ἣν ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν Unger, ὁ ἀνωτέρω εἰκονιζόμενος χάρτης δὲν ἐσχεδιάσθη αὐτοτελῶς, ἀλλ᾽ ὡς συνοδευτικὸν εἴς τινα περιπετειώδη διήγησιν. ᾿Εν τοιαύτῃ περιπτώσει καὶ ἡ διήγησις τοῦ ᾿Οδυσσέως ἀποτελεῖ ἓν παράλληλον [1].

Τὸ μῶλυ.— Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Βαβυλωνία ἦτο ἡ κλασσικὴ πατρὶς πάσης μαγικῆς γνώσεως. ῾Η μαγεία εἶχεν ἀναχθῆ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ εἰς ἐπιστήμην, καὶ μάλιστα τὴν κυριωτάτην ἐπιστήμην, ἧς ἁπλῶς ὑπηρετικαὶ ἐθεωροῦντο ἡ ἰατρική, ἡ χημεία καὶ εἴ τις ἄλλη [2]. ᾿Εξορκισμοί, μαγικαὶ βοτάναι καὶ μαγικαὶ τελεταὶ ἀπασχολοῦσι μέγιστον, ἴσως τὸ μέγιστον μέρος τῆς διασωθείσης σφηνοειδοῦς λογοτεχνίας. ᾿Εκεῖ ἐζήτησα νὰ εὕρω, ματαίως ὅμως, τὸ ὄνομα φυτοῦ τινος, ὅπερ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ξενόγλωσσον μῶλυ, δι᾽ οὗ ὁ ῾Ερμῆς ζητεῖ νὰ προφυλάξῃ τὸν ᾿Οδυσσέα ἀπὸ τῶν μαγγανειῶν τῆς Κίρκης [3]. ᾿Εν τούτοις εἶναι ἀναμφίβολος σχεδὸν ἡ ἀνατολικὴ προέλευσίς του, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ῾Ερμῆς ἐξορύξας τοῦτο τὸ ἔδωκεν ὁλόκληρον εἰς τὸν ἥρωα (οὐχὶ μόνην τὴν ῥίζαν), περιγραφόμενον ὡς μέλαν μὲν τὴν ῥίζαν, γάλακτι δὲ εἴκελον κατὰ τὸ ἄνθος [4]. ῾Η λῆψις φυτοῦ ἐν τῇ χειρὶ κατὰ τῶν μαγγανειῶν περιγράφεται ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ βαβυλωνιακῇ Δημιουργίᾳ (Weltschöpfungslied), ὅπου ὁ Μαρδοὺκ ὁπλιζόμενος κατὰ τῆς Τιαμὰτ λαμβάνει μεταξὺ τῶν ἄλλων του ὅπλων καὶ φυτὰ κατὰ τῆς μαγείας, «τὰ ὁποῖα κρατεῖ ἐν τῇ χειρί [1].» Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικόν, διότι ἄλλως ἡ λῆψις ῥιζῶν, κονδύλων κλπ., εἶναι οὐχὶ ἀσυνήθης εἰς πᾶσαν ἐποχήν [2]. Οὕτω λοιπὸν ὀχυροῦται καὶ ὁ ᾿Οδυσσεὺς κατὰ τῆς Κίρκης, ἂς ἐπιτραπῇ δ᾽ ἐνταῦθα καὶ μία μικρὰ παρέκβασις, ἵνα συσχετισθῇ πρὸς τἀνωτέρω ἓν περίεργον μνημεῖον (εἰκ. 8). Τοῦτο εἶναι κορινθιακὸν πλακίδιον ἐν

Εἰκ. 8.
Μορφὴ ἐπὶ κορινθιακοῦ πλακιδίου κρατοῦσα φυτὸν ὡς ἀλεξίκακον.

Βερολίνῳ [3], εἰκονίζον πωγωνοφόρον ἄνδρα κρατοῦντα δόρυ διὰ τῆς δεξιᾶς καὶ ἄνθος διὰ τῆς ἀριστερᾶς. ῾Ο Furtwärngler διερωτᾶται: «Ob Poseiden oder sonst ein Gott?» ᾿Εντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἡ μορφὴ αὕτη εἶναι νῦν νοητή. Εἴτε περὶ θεοῦ πρόκειται εἴτε, (ὅπερ τὸ πιθανώτερον) περὶ θνητοῦ, κρατεῖ οὗτος πλὴν τοῦ πραγματικοῦ ὅπλου του καὶ ἓν φυτὸν

1 Εἰς μίαν ἄλλην ἐκ τῶν νήσων τοῦ χάρτου δίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς ὅτι αὕτη κατοικεῖται ὑπὸ ταύρου, ὅστις «περιπλανᾶται καὶ προσβάλλει». ῾Ο χαρακτηρισμὸς θὰ ἥρμοζε παραδόξως πρὸς τὴν κατ᾽ ἐξοχὴν νῆσον τοῦ ταύρου, τὴν μινωϊκὴν Κρήτην, ἂν ἀπεδεικνύετο ντως ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ χάρτου ἐκείνου ἀνάγεται μέχρι τῆς 2ας χιλιετηρίδος. ῾Ο Meissner καὶ ἄλλοι δὲν ἀναβιβάζουσι τὸ πρωτότυπον πέραν τοῦ 9ου αἰῶνος. ᾿Εν τούτοις ὁ καθηγ. κ. E. Forrer παρεπιδημῶν ἀκριβῶς διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμίων μου ἐν Κρήτῃ, φρονεῖ ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ ἀνωτέρω χάρτου εἶναι παμπάλαιον, δυνάμενον μέχρι τῆς σουμερικῆς ἐποχῆς νὰ ἀναχθῇ, ὁπότε ἤρξαντο ἤδη σχεδιάζοντες τὴν γῆν ὑπὸ μορφὴν «πεντάλφα». Εἰς τὸν αὐτὸν κ. Forrer ὀφείλω καὶ τὴν πληροφορίαν περὶ τοῦ σχηματιζομένου θαλασσίου ρεύματος πέριξ τῶν παραλίων τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου.

2 ῎Ιδ. περὶ τούτου τὸ σχετικὸν μέγα κεφάλαιον παρὰ Meissner ἐ. ἀ. II, 198 ἑξ. καὶ ἑλληνιστὶ τὸ ἄρθρον μου Βαβυλωνία.

3 κ 302 ἑξ. Διεσώθησαν πλεῖστα ὀνόματα φυτῶν, κατὰ κανόνα σχεδὸν ἀκατάληπτα, συνειλεγμένα ἐν Cuneiform Texts τομ. 14 καὶ ἐν τῷ λιθογράφῳ βιβλίῳ τοῦ R. Thompson, The Assyrian Herbal, 1924, ἀλλ᾽ οὐδὲν δύναται νὰ εἶναι τῆς αὐτῆς ῥίζης πρὸς τὸ μῶλυ. Τὸ παρὰ τῷ τελευταίῳ (σ. 139) ὡς καὶ παρὰ H. Zimmern, Akkadische Fremdwörter 58 murru συνάπτεται πρὸς τὸ μύρρα.

4 Δὲν ὑπῆρξε σχεδὸν βοτανικός, ὅστις νὰ μὴ ἠσχολήθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς περὶ τὸν ταυτισμὸν τοῦ μώλυος, ὡς δὲν ὑπῆρξεν ἀλχημιστὴς μὴ ζητήσας τὴν ἐφεύρεσιν παρασκευῆς χρυσοῦ. Τὴν ἀπιστεύτως ἀναπτυχθεῖσαν οὕτω περὶ μώλυος φιλολογίαν καὶ ὅλας τὰς σχετικὰς γνώμας εὑρίσκει τις τελευταίως ἐν τῷ περιοδικῷ Der Naturforscher, 1925 - 6 Heft 10,523 ἑξ. (Marzell).

1 Meissner II, 178.

2 Πρβλ. τὰ νῦν φυλακτὰ ἐκ σκορόδων ἢ κρομμύων, ἴδ. δὲ καὶ τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον περὶ μώλυος, ὅπου καὶ λαογραφικῶς ἐρευνᾶται τὸ ζήτημα.

3 Furtwängler, Beschreibung d. Vasens. im Antiquarium I, 622. Antike Denkmäler II, πιν. 24, 23 καὶ 29, 19.

κατὰ τῆς μαγγανείας. Ἴσως ὑπὸ τὴν ἄψυχον τούτου σχηματοποίησιν πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτὸ τοῦτο τὸ μῶλυ.

Συμπεράσματα. Ὑπόθεσις τῆς Ἰλιάδος. — Κατὰ πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα ἐπὶ μέρους ζητήματα ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα οὔτε μικρὰ εἶναι, οὔτε λεπτομερειακή. Ὑπάρχει βαθυτέρα σύνδεσις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς, ἥτις ὑπὸ ποικίλους τρόπους ἐκδηλοῦται. Μήπως καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις τῆς Ἰλιάδος δὲν συνδέει ἡμᾶς πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ἔστω ὑπὸ τὴν μορφὴν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων; Σήμερον δὲ γνωρίζει ἡ ἐπιστήμη, ὅτι ὁ Τρωικὸς πόλεμος, ὅστις εἶναι γεγονὸς ἱστορικόν, ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον κρίκον ἀλύσεως ὁμοίων γεγονότων. Ἂν ὁ κρίκος οὗτος συνδέει ἡμᾶς πρὸς τὰ βόρεια μᾶλλον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ παλαιότερον φαίνεται ὅτι αἱ σχέσεις, φιλικαὶ ἢ ἐχθρικαί, συνάπτονται μᾶλλον πρὸς τὸν Νότον. Αὐτῆς ταύτης τῆς μετακινήσεως τῶν λαῶν, ἥτις ἐπὶ Ραμεσσῆ τοῦ Γ΄. ἔφερεν εἰς κίνδυνον τὴν Αἴγυπτον, δὲν φαίνεται νὰ ἦσαν ἀπηλλαγμένα καὶ Ἑλληνικὰ φῦλα. Οἱ Φιλισταῖοι εἶτα, οἵτινες σήμερον πιστεύονται γενικῶς ὡς ἐκπατρισθέντες Κρῆτες, ἀποτυχόντες εἰς τὸν ἐκβιασμὸν τῆς Αἰγύπτου ἐγκαθίστανται ὁριστικῶς βορειότερον, εἰς τὴν χώραν ἥτις ἀπ᾿ αὐτῶν ἀπεκλήθη Παλαιστίνη. Ἔτι βορειότερον, ἐν Λυκίᾳ καὶ Παμφυλίᾳ, ἔχομεν ἐπ᾿ ἴσης ἀπαραγνωρίστους δεσμοὺς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Τῆς τελευταίας χώρας τὸ ὄνομα δηλοῖ ἀκριβῶς φυλετικὴν πανσπερμίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες δὲν κατεῖχον τὴν τελευταίαν θέσιν. Ἡ δὲ Λυκία πρωιμώτατα, ἴσως ἤδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος π. Χ. ἔχει σχέσεις στενὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ τάφος τοῦ Βαφειοῦ περιέχει σειρὰν ἀνατολικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα πιθανώτατα προέρχονται ἐκ Λυκίας[1], βραδύτερον δ᾿ ἔχομεν καὶ συγγενικοὺς δεσμοὺς παρ᾿ Ὁμήρῳ (συνοικέσιον Προίτου), οἵτινες δὲν θὰ ἦσαν νοητοὶ ἄνευ προϋπαρχούσης παραδόσεως.

Τέλος συνεπίκουροι εἰς τἀνωτέρω ἔρχονται καὶ αἱ εἰς χεττιτικὰς πινακίδας τοῦ Μπογάζ-κιοϊ ἀναγνώσεως ἀχαϊκῶν ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ Forrer, ὅπου τοσοῦτο τοὐλάχιστον φαίνεται βέβαιον, ὅτι Ἀχαιοὶ εἶχον δοσοληψίας πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Χεττιτῶν. Κατὰ μεγίστην πιθανότητα πρόκειται περὶ ἀποικίας Ἀχαιῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ, καὶ δὴ ἐν Λυκίᾳ[1]. Ἐπειδὴ δὲ τὰ γεγονότα ταῦτα ἐκτυλίσσονται κατὰ τὸ 1300 περίπου, εὑρισκόμεθα χρονικῶς ἀρκούντως πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, οὗ τὸ θέατρον ἔχει ἐν τῷ μεταξὺ μετατεθῆ πρὸς Βορρᾶν.

Ἐκ πάντων τούτων ἓν συμπέρασμα ἐξάγεται, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς αἱ σχέσεις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀνατολῆς εἶναι πυκνόταται καὶ στενώταται, ὡς ἀκριβῶς ἀντικατοπτρίζεται τὸ πρᾶγμα καὶ εἰς τὰ ὁμηρικὰ Ἔπη. Ὅταν ἐνθυμώμεθα τοῦτο, εὐκόλως θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι αἱ πλεῖσται καὶ σπουδαιόταται τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν διηυθύνθησαν βραδύτερον πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἦσαν παλαιαὶ καὶ γνώριμοι ὁδοί. Διὰ τοῦτο ἐπ᾿ ἴσης ἡ τέχνη καὶ ἡ διανόησις εἰσήλασαν ἐξ Ἀνατολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδον τοῦ καλουμένου Γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ. Πολλὰ στοιχεῖα διέγραψαν ἁπλῶς κύκλον: Ἔφυγον ἐξ Ἑλλάδος κατὰ τὴν λαίλαπα τῶν Δωριέων, περιεσώθησαν εἰς γνώριμα ἤδη καταφύγια, βραδύτερον δ᾿ ἐπέστρεψαν ὀπίσω, ἐν μέρει ἀγνώριστα ὑπὸ τὸ ἐξωτερικὸν ἔνδυμα τῆς Ἀνατολῆς[2].

Ἡράκλειον, Ὀκτώβριος 1929.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Σημείωσις. Διαρκούσης τῆς διορθώσεως τῶν δοκιμίων ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν Atlantis (Heft. 11 Νοεμ. 1929, Verlag E. Wasmuth, Berlin) ὑπὸ τοῦ καθ. E. Unger σύντομος ἔκθεσις μετὰ φωτογραφίας τοῦ πρωτοτύπου (νῦν ἐν Λονδίνῳ) καὶ τοῦ σχεδίου εἰκ. 8 τοῦ ἀνωτέρω βαβυλ. χάρτου. Τὸ σχέδιον ἐξεπονήθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωτοτύπου ἐν συνδυασμῷ μετά τινος «ἀστρολάβου» τοῦ 17ου αἰῶνος. Ἡ ἔκθεσις τοῦ Unger παρέχει πολλὰ νέα στοιχεῖα. Αἱ «νῆσοι» εἶνα ἑπτά, οὐχὶ ὀκτὼ (ὡς ἐγὼ ἀνωτέρω κατὰ τὸν Meissner). Ἐξ αὐτῶν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα εἶναι κατεστραμμέναι. Ἡ τρίτη εἶναι ἐκεῖ «ὅπου τὸ πτερόεν πτη-

1 Περὶ τούτου ὡμίλησα ἐν τῇ Archäologische Gesellschaft τοῦ Βερολίνου κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1929, περίληψις δὲ τῆς διαλέξεως ἐκείνης ἐκτυποῦται κατ᾿ αὐτὰς ἐν τῷ ἐκδιδομένῳ τόμῳ τοῦ Juhrbuch des Institutes.

1 Ἴδε. τελευταίως περὶ τούτων Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II, 1, 1928, 546 ἑξ. καὶ τὰς νεοεκδοθείσας Forschungen von E. Forrer (1929) ἐν τῷ κεφαλαίῳ Historische Ergebnisse (τομ. 1, 210 ἑξ.).

2 Οὕτως ἐπεζήτησα νὰ ἑρμηνεύσω τὸ φαινόμενον τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Γοργονείου ἀπὸ τοῦ 7ου αἰ. καὶ κατόπιν ἐν τῇ Ἑλλ. τέχνῃ, ὅπερ ἦτο ἤδη γνωστὸν ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ ἐποχῇ. (Ἀρχ. Ἐφημ. 1927 - 28, 7 ἑξ). Ἐπ᾿ ἴσης ἡ «Πότνια θηρῶν» ἢ Περσικὴ Ἄρτεμις καλουμένη, εἶναι κρητομυκηναϊκὴ θεότης, ἐπανελθοῦσα ὕστερον ἐξ Ἀνατολῆς μετὰ τῶν πτερύγων, αἵτινες εἶναι ἀνατολικὴ προσθήκη. (Ἴδ. τὸ σχετικὸν κεφάλαιον παρὰ M. Nilsson, Minoan - mycenaean Religion).

νὸν δὲν τελειώνει τὸν δρόμον του». Ἡ τετάρτη, «ὅπου ἡ λάμψις τοῦ φωτὸς εἶναι μεγαλυτέρα ὡς λυκόφως καὶ ἀνταύγεια τῶν ἄστρων», εὑρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν πέμπτην, «ὅπου οὐδὲν βλέπει τις, ὅπου ὁ ἥλιος δὲν εἶναι ὁρατός». Ὀρθῶς ὁ Unger σημειώνει ὅτι ἡ «νῆσος» αὕτη, ἡ τοποθετουμένη πρὸς Βορρᾶν, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βαβυλώνιοι ἐγνώριζόν τι περὶ τῆς μακρᾶς πολικῆς νυκτός, διέφυγεν ὅμως αὐτὸν ὅτι καὶ καὶ ἡ προηγουμένη «νῆσος» ἢ «περιφέρεια» ἀποδεικνύει γνῶσιν τοῦ μακροτάτου λυκόφωτος τῶν βορείων χωρῶν. Τὸ λυκόφως τοῦτο ἤδη εἰς τὸ γεωγραφικὸν πλάτος τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Βερολίνου διαρκεῖ εἰς ὡρισμένας ἐποχὰς καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἡ ὁμηρικὴ περιγραφὴ τῆς χώρας τῶν Λαιστρυγόνων (ἀνωτ. σ. 200) ἀντιστοιχεῖ προφανῶς μᾶλλον πρὸς ταύτην τὴν «περιφέρειαν». Ἡ ἕκτη τοιαύτη, «ὅπου εἷς κερασφόρος ταῦρος περιπλανᾶται καὶ προσβάλλει τὸν ἐπισκέπτην», παριστάνεται παραδόξως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀστρολάβου καθ' ὅμοιον τρόπον δεικνύουσα τὴν ἐπιβίωσιν τῆς περιέργου ἰδέας. Ὡς βλέπει τις, γεω-

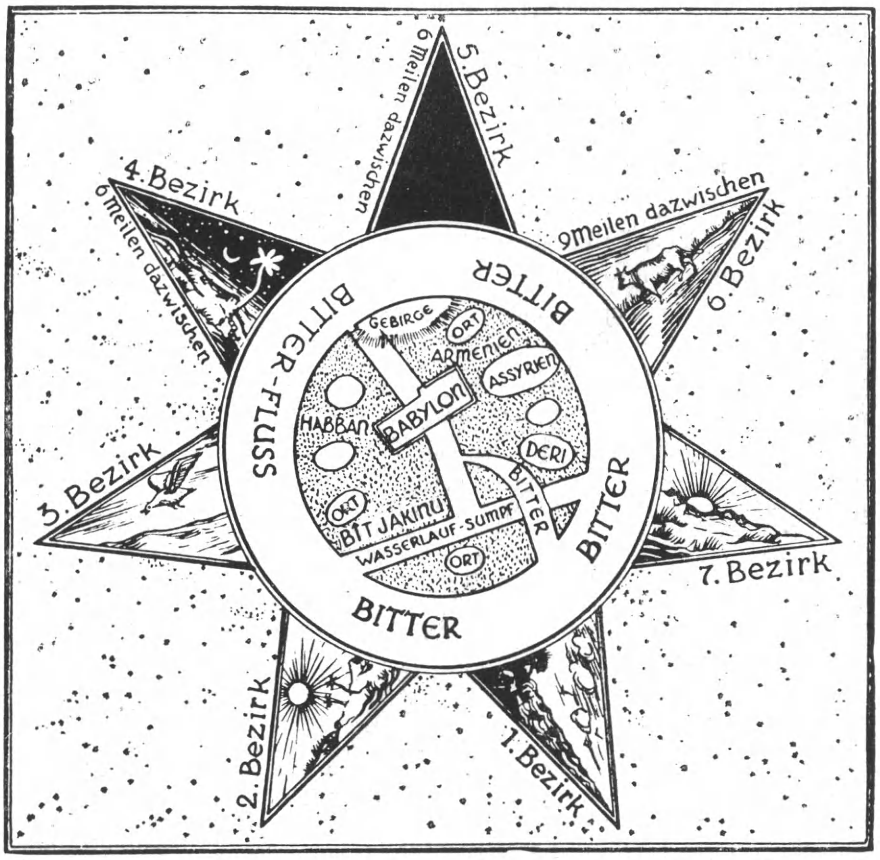

Εἰκ. 9. Ὁ ἀνωτέρω εἰκ. 7 παλαιότατος χάρτης τοῦ κόσμου κατὰ σχέδιον τοῦ H. Anger.

γραφικῶς δὲν συμφωνεῖ ἡ θέσις της πρὸς τὴν τῆς Κρήτης. Ἡ ἑβδόμη τέλος περιφέρεια εἶναι ἐκείνη, «ὅπου ἡ Ἠὼς ἀνατέλλει».

Κατὰ τὸν Unger ὁ χάρτης προέρχεται ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν πρώτων Περσῶν βασιλέων.

Σ. Μ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ

(ΑΕ 1927 - 28, 119 - 127).

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Εἰς τὴν ἐκ Φίλιας τῆς Καρδίτσης ἐπιγραφὴν περὶ ἀμφισβητουμένων ὁρίων μεταξὺ Μελιτείας καὶ Λαμίας, δημοσιευθεῖσαν ὑφ' ἡμῶν ἐν ΑΕ 1927-28 σελ. 119-127, δημοσιεύομεν τὰς ἑξῆς νεωτέρας παρατηρήσεις τῶν κ. κ. Hiller von Gärtringen, ἐκ Βερολίνου, καὶ Friedrich Stählin, ἐκ Νυρεμβέργης, φιλοφρόνως ὑπ' αὐτῶν ἀνακοινωθείσας ἡμῖν.

1ον) Ὁ κ. Hiller λέγει ὅτι ὁ ἐν στίχ. Α στίχ. 8 τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενος δικαστὴς Διαγόρας Ἰσαγόρου, Μάγνης ἀπὸ Μαιάνδρου, εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπαντᾷ ὡς εἰπὼν τὸ Μαγνητικὸν ψήφισμα ὑπ' ἀριθ. 100 τοῦ Ὄθωνος Kern (πρβλ. Holleaux, Revue des études anciennes, III, 1901, 129. Sylloge [3] 695), τοῦ ὁποίου καὶ ἄλλα ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ κ. Hiller ὡς συντάκτου. Ὁ πατὴρ Ἰσαγόρας πρέσβυς ἦν πρὸ τοῦ 159 π. Χ., τὸ δὲ ψήφισμα Kern 100 τὸ περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς Λευκοφρυγικῆς Ἀρτέμιδος φαίνεται τοῦ ἔτους 129 π. Χ. νεώτερον.

Περὶ δὲ τῶν Θεσσαλικῶν ψηφισμάτων τοῦ Κοινοῦ Θεσσαλῶν ἀπὸ τοῦ 196 π. Χ. καὶ ἑξῆς γράφει ὁ Busolt (Griechiche Staatskunde σ. 1496).

Ἐπίσης ὁ κ. Hiller παρατηρεῖ ὅτι ἐν Β 1 τῆς ἐπιγραφῆς «**μνιάδα καλεῖ με** — — —» διορθωτέον εἰς «μνειάδα καλειμέ[ναν]», κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον.

Ἐν Β 4 τῆς ἐπιγραφῆς: «**ἐπεὶ τὰ**» διορθωτέον εἰς «**ἔπειτα**». Β 6: «**ταῦτα**» διορθωτέον εἰς «**ταύτα[ς]**».

Ἐν Β 20: Τὸ ΑΝΑΛΥΘ — — δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ «**ἀναλήψεως**».

2ον) Ὁ κ. Fr. Stählin ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ εὐμενῶς μοὶ ἀνακοινώσατο ὅτι τὸ ἐν Α 1 τῆς ἐπιγραφῆς ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Κοινοῦ Θεσσαλῶν [Ἀλεξίπ]που τοῦ Ἀλεξίππου, Λαρισαίου, ὀρθῶς συμπληρωθὲν ὑφ' ἡμῶν, εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον· διότι ὁ στρατηγὸς [Ἀλέξιπ]πος Ἀλεξίππου εἶναι Ἀλέξιππος ὁ III, υἱὸς Ἀλεξίππου τοῦ II, στρατηγοῦ ἀναφερομένου ἐν ἐπιγραφαῖς (IG, IX^2 11, 9. 218. καὶ 323) οὕτω:

IG, IX^2 11_9 **Στρατηγοῦντος | Ἀλεξίππου τοῦ Ἱπ[π]ολόχο]υ Λαρισαίου.**

IG, IX^2 218_1 Θαυμακῶν: **[Στραταγέοντος] Ἀλεξίππου** κλπ.

IG, IX^2 323_1 **[Στρατηγοῦντος Ἀλε]ξίππου μη[νὸς Ἀφ]ρί[ου]** κλπ.

Ὁ Ἀλέξιππος λοιπὸν II, πατὴρ τοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκ Φιλίας Ἀλεξίππου III, ἐστρατήγησεν ὄχι μετὰ τὸ 172, ὡς γράφομεν ἡμεῖς, ἀλλὰ μετὰ τὸ 167 π.Χ. (πρβλ. ***Stählin***, Das hellenische Thessalien, σελ. 122, 9). Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλέξιππος ὁ III, ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος ὡς στρατηγὸς (Α 1), ἐστρατήγησε περὶ τὸ 130-115 π. Χ. Ἑπομένως οἱ ἐν στίχῳ Α 4 καὶ ἑξῆς ἀναφερόμενοι δικασταὶ ἦλθον ἐπὶ τῆς στρατηγίας αὐτοῦ.

Ἐν δὲ στίχῳ Α 9 οἱ δικασταὶ παραθέτουσι τὸ παλαιότερον ψήφισμα τὸ ἀποφασισθέν, στρατηγοῦντος Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου, καὶ διότι οἱ δικασταὶ αὐτὸ παραθέτουσι πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης των καὶ διότι εἶναι γεγραμμένον διαλεκτικῶς. Ἡ χρονολογία λοιπὸν τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Hiller ἀναφερομένου ψηφίσματος Kern 100, ὡς ἀνωτέρω, ὄντος νεωτέρου τοῦ 129 π. Χ., ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὁ Μάγνης ἀπὸ Μαιάνδρου δικαστὴς Διαγόρας Ἰσαγόρου, συμπίπτει μὲ τὴν χρονολογίαν τῆς στρατηγίας Ἀλεξίππου III 130-115 π. Χ., ὡς ὁρίζει αὐτὴν ὁ κ. Stählin, ἡ δὲ ἐν στίχῳ Α 9, στρατηγὸς Κρατεραῖος Διοδώρου ἐστρατήγησε, κατὰ τὸν κ. Stählin περὶ τὸ 172-150 π.Χ. Ἐκεῖνο λοιπόν, τὸ ὁποῖον λέγομεν ἐν ΑΕ 1927-28, σελ. 124, ὅτι ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας Ἀλεξίππου συμπίπτει μεταξὺ 178-172 π. Χ., δέον νὰ θεωρήσωμεν ὡς χρόνον τῆς στρατηγίας τοῦ ἐν Α 9 Κρατεραίου τοῦ Διοδώρου, τασσομένου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 172-150 π. Χ.

Κατὰ ταῦτα ὅ τε Ἀλέξιππος III, Ἀλεξίππου τοῦ II, καὶ ὁ Κρατεραῖος Διοδώρου λείπουσιν ἐντελῶς παρὰ Kroog (De foederis Thesselorum praetoribus, Halis Saxonum 1908, σ. 59-62). Ἐκ τῆς ἡμετέρας λοιπὸν ἐπιγραφῆς διορθοῦται παρὰ Kroog (ἔνθ' ἀνωτ.) **Κρατερόφρων**? εἰς **Κρατεραῖος Διοδώρου** καὶ ὁρίζεται ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας αὐτοῦ 172-150 π. Χ. καὶ συμπληροῦται ὑπὸ τοῦ κ. Stählin τὸ στεμμα τοῦ Kroog ὡς πρὸς τὴν οἰκογένειαν Ἱππολόχων καὶ Ἀλεξίππων, στρατηγῶν ἐκ Λαρίσης, οὕτω:

Ἱππόλοχος I

Ἱππόλοχος II ἐν ἔτει 214 π.Χ. στρατηγὸς τοῦ Φιλοπάτορος (Πολύβ. V, 70, 10).	Ἀλέξιππος I ἐν ἔτει 214 ταγὸς Λαρίσης (IG, IX^2, 505, 1. 517, 24,40). (Ἀρχ. Ἐφ. 1905, σ. 188, ἀρ. 3).
	Ἱππόλοχος III τῷ 181-180 στρατηγὸς (IG, IX^2, 102, 133) τῷ 178 στρατηγὸς (IG, IX 1, 689). τῷ 178 ἱερομνήμων. ταγὸς Λαρίσης (IG, IX^2, 506).
Ἀλέξιππος II μετὰ τὸ 167 π.Χ. στρατηγὸς (IG, IX^2, 11,19. 218, 323). πρόξενος Θαυμακῶν (IG, IX^2, 218).	Ἱππόλοχος IV πρόξενος Θαυμακῶν (IG, IX^2, 218).
Ἱππόλοχος IV ? ἐπιτάφιον (IG, IX^2, 700).	Ἀλέξιππος III περὶ τὸ 130 π.Χ. στρατηγός. (Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1927-28 σελ. 121).
Ἀλέξιππος IV περὶ Χριστοῦ γέννησιν (IG, IX^2, 550, 11).	

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐκ Φίλιας σπουδαιοτάτη ἐπι-

γραφὴ συμπληροῦται καλῶς ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν στρατηγῶν καὶ τοῦ ἐκ Μαγνησίας ἐπὶ Μαιάνδρῳ δικαστοῦ Διαγόρου τοῦ Ἰσαγόρου καὶ ὡς πρός τινας γραφάς.

Ὑπολείπεται ἤδη νὰ διευκρινηθῇ κυρίως ἡ ἀρχὴ τοῦ Α 2 στίχου ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ἐθνικὸν ΓΥΡΙΤΕΩΝ καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῶν στίχων 13 - 16 καὶ Β 20 - 24.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚ ΦΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΝ

ΥΠΟ CÜNTHER KLAFFENBACH

Τὴν ῥηθεῖσαν ἐπιγραφήν, ἀναφερομένην προφανῶς εἰς ἔριν περὶ ὁρίων μεταξὺ τῶν πόλεων Μελιτείας καὶ Λαμίας, ἐδημοσίευσεν ἀρτίως ἐν τῇ ΑΕ 1927/8 σ. 119-127 ὁ Ν. Γιαννόπουλος, οὗτινος γνωσταὶ εἶναι αἱ εἰς τὴν θεσσαλικὴν ἐπιγραφικὴν ὑπηρεσίαι. Ἕνεκα τῆς κακῆς διατηρήσεως τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς καὶ ἡ ἑρμηνεία προσκόπτουσιν εἰς μεγάλας δυσκολίας· ἐντεῦθεν καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη ἡμῶν πρὸς τὸν ἐκδότην διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς δημοσιεύσεως εἶναι μεγαλυτέρα. Ἰδιαιτέραν κέκτηνται σπουδαιότητα, ἰδίως διὰ τὴν χρονολόγησιν, οἱ δύο πρῶτοι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς Α, ὧν φιλοφρόνως ὁ Γιαννόπουλος ἔπεμψεν εἰς ἐμὲ καὶ ἔκτυπον καὶ φωτογραφίαν τοῦ ἐν στ. 2 ἀμφιβαλλομένου χωρίου παρακαλέσας με ῥητῶς νὰ δημοσιεύσω νέαν αὐτῶν ἀνάγνωσιν. Ταύτην παρέχω ἐν τοῖς ἑξῆς ὡς μικρὰν συμβολὴν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ τοπογραφικῶς σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου, ὅπερ εὐχόμεθα καὶ περαιτέρω νἀπασχολήσῃ τοὺς ἁρμοδίους.

Οἱ ῥηθέντες στίχοι ἔχουσι κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Γιαννοπούλου οὕτω:

Στρα αγέοντος τῶν Θεσσαλῶν ... που τοῦ Ἀλεξίπου Λαρισαίου ... θακος .. κ .... αι Γ;υριτέων Κλεοδίκου τοῦ Ἀμεινία, Μένητος κλπ.

Εἰς συμπλήρωσιν τοῦ πρώτου στίχου προτείνει ὁ ἐκδότης μετ᾽ ὄκνου τινὸς τὴν λέξιν ***[Ἀλεξίπ]που,*** οὗτινος τὴν στρατηγίαν θέτει «μεταξὺ τῶν ἐτῶν 178-172 π.Χ.». Ἐν τῷ δευτέρῳ στίχῳ ποθεῖ δικαιότατα τὴν λέξιν ***ταγευόντων,*** προσθέτει δ᾽ ὅμως: «φαίνεται δὲ πιθανὸν νὰ εἶναι ὄνομα ἐθνικὸν πόλεώς τινος, καὶ μετ᾽ αὐτὸ ἕπεται ἕτερον ἐθνικόν, ἐὰν τὰ πρὸ τοῦ δευτέρου ἐθνικοῦ ὀνόματος γράμματα ////ΑΙ συμπληρώσωμεν [Κ]ΑΙ· τὸ δεύτερον ὅμως ἐθνικόν, εἰ καὶ σῴζεται ὁλόκληρον, εἶναι αἰνιγματῶδες· διότι μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ λίθου ἕπεται: ΑΙΕΥΟΙΤΕΩΝ, τὸ ὁποῖον δύναται ν᾽ ἀναγνωσθῇ [Κ]ΑΙ εὐριτέων καὶ εὐοιτέων. Ὄνομα ὅμως τοιοῦτον ἀρχαίας πόλεως Εὔριτος καὶ Εὔοιτος δὲν εἶναι ἡμῖν γνωστόν. Πιθανωτέρα ὅμως μοὶ φαίνεται ἡ ἀνάγνωσις ΓΥΡΙΤΕΩΝ ἐξ ὀνόματος πόλεως ἀγνώστου ἡμῖν Γυρίτου».

Ἐπιμελὴς ὅμως ἐξέτασις τοῦ ἐκτύπου διδάσκει ὅτι χωρὶς ἀμφιβολίας πρέπει ν᾽ ἀναγνώσωμεν ὡς ἀκολούθως: Στραταγέοντος τῶν Θεσσαλῶν [Ι]ππ[ο]λόχου τοῦ Ἀλεξίππου Λαρισαίου, [ἐ]ν δὲ Ναρθακίω[ι] ταγειόντων Κλειοδίκου κλπ.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐξ ἀλλοδαπῶν δικαστηρίου ἐξεδόθη ἐν Ναρθικίῳ, κειμένῳ ἄλλως ἐγγύτατα τῶν δύο πόλεων. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς, ἡ προχειροτέρα εἰκασία, ὅτι ὁ ἐν στ. 1 ἀναφερόμενος εἶναι ὁ στρατηγὸς τοῦ 181/0 π. Χ. Ἱππόλοχος τοῦ Ἀλεξίππου Λαρισαῖος (πρβλ. ***Kroog,*** De foederis Thessalorum praetoribus, σ. 16), δὲν εἶναι δυνατὸν νἀληθεύῃ. Ὁ Hiller von Gaertringen ὀρθότατα παρετήρησεν ὅτι ὁ ἐν στ. 8 ἀναφερόμενος ***δικαστὴς*** ἐκ Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ ***Διαγόρας Ἰσαγόρου*** εἶναι προδήλως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν εἰπόντα τὸ ἐν J. Magn. 100 (Syll. ³ 195) μεταγενέστερον τοῦ ἔτους 129 ψήφισμα. Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν χάριν τοῦ στρατηγοῦ τοῦ 181/0 ὅτι ἐνταῦθα ὁ λόγος εἶναι οὐχὶ περὶ τούτου τοῦ Διαγόρου Ἰσαγόρου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ πάππου. Ἀλλ᾽ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς Inchr. Magnes. 25 (προγενεστέρας τοῦ 159) διδασκόμεθα ὅτι ὁ πάππος ὠνομάζετο Διαγόρας Διαγόρου (πρβλ. Syll. ³ 695 σημ. 5). Ὀρθῶς ἄρα ἐταύτισεν ὁ Hiller καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ δὲν χρονολογεῖται κατὰ τὸν στρατηγὸν τοῦ 181/0, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἔγγονον αὐτοῦ, οὗ πατὴρ ἦτο ὁ στρατηγὸς Ἀλέξιππος, ὁ μετὰ τὸ ἔτος 178 στρατηγήσας (πρβλ. Kroog, σ. 17 ἑ.). Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι, ἂν χρονολογηθῇ ἡ ἡμετέρα ἐπιγραφὴ κατὰ τὸ ἔτος 181/0, δὲν ὑπολείπεται θέσις διὰ τὸν ἐν στ. 9 στρατηγὸν ***Κρατεραῖον*** τοῦ ***Διοδώρου,*** ὅστις ***πρὸ*** τοῦ Ἱππολόχου ἐστρατήγησε πιθανῶς ὡς ἄμεσος αὐτοῦ προκάτο-

χος [1]. Διότι τῶν μέχρι τοῦ 196/5 στρατηγῶν ἔχομεν πλήρη τὸν κατάλογον (Kroog, σ. 59), ἐνῷ τὸν Κρατεραῖον πρέπει νὰ ταυτίσωμεν, καθ' ἃ καὶ ὁ Γιαννόπουλος προτείνει, πρὸς τὸν στρατηγὸν Κρατε - - - τῆς ἐπιγραφῆς IG IX 2, 531· ὄντως δὲ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀνήκει εἰς τὸ β' ἥμισυ τῆς 2 π. Χ. ἑκατονταετηρίδος (πρβλ. Kroog, σ. 46).

GÜNTHER KLAFFENBACH

1 Ἡ περὶ τῆς ἀνιδρύσεως τῆς ἐπιγραφῆς κρίσις τοῦ Γιαννοπούλου ὁδηγεῖ εἰς πλάνην, διότι ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ μεσολαβήσαντα «70 ἴσως καὶ πλέον ἔτη» μεταξὺ τῆς ἀποφάσεως τῶν δικαστῶν καὶ τῆς ἀναγραφῆς ἐπὶ λίθου. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἀδύνατον.

ΠΗΛΕΥΣ, ΘΗΣΕΥΣ ΚΑΙ ΟΙΝΕΥΣ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ Θ. ΚΑΚΡΙΔΗ

Ἡ ἀρχαιοτέρα παράστασις τοῦ Μελεάγρου, καθ' ἣν στιγμὴν ἀποθνήσκει, εὐθὺς μετὰ τὴν καῦσιν τοῦ δαυλοῦ, μετὰ τοῦ ὁποίου συνεδέετο κατὰ μαγικὸν τρόπον ἡ ζωὴ τοῦ ἥρωος, ἀπαντᾷ, ὡς γνωστόν, ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ δ' αἰῶνος ἐξ Armento φυλασσομένου εἰς τὴν Νεάπολιν [1]. Ὁ τεχνίτης εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ «Μελεάγρου» τοῦ Εὐριπίδου. Ἐντὸς κτίσματος περιβαλλομένου ὑπὸ κιόνων παρίσταται ὁ ἥρως, καθ' ἣν ὥραν ἀρχίζουν νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν αἱ δυνάμεις — «***μίνυθεν δέ μοι ψυχὰ γλυκεῖα, γνῶν δ' ὀλιγοσθενέων***», καθὼς διηγεῖται ὁ ἴδιος εἰς τὸ 5ον ποίημα τοῦ Βακχυλίδου [2] —, ἐνῷ οἱ ἀδελφοί του Τυδεὺς καὶ Δηιάνειρα προσπαθοῦν νὰ τὸν ὑποστηρίξουν κλονιζόμενον. Ἐξ ἀριστερῶν προστρέχει ἡ Ἀλθαία μὲ κινήσεις, προδιδούσας ζωηρὰν συγκίνησιν: Ἔχει ἤδει καύσει τὸν δαυλὸν καὶ τώρα φαίνεται ἀρχίζει νὰ μετανοῇ, διότι προεκάλεσε τὴν καταστροφὴν τοῦ υἱοῦ της. Ἔξω τοῦ οἰκοδομήματος παρίσταται δεξιὰ ἡ Ἀφροδίτη καθημένη καὶ παρ' αὐτὴν Ἔρως, χαρακτηριζόμενος ὡς «Φθόνος». Κάτω δεξιὰ ἐπὶ χαμηλοτέρου ἐπιπέδου βλέπομεν τὸν πατέρα τοῦ Μελεάγρου Οἰνέα νὰ στρέφεται μὲ ἀπηλπισμένην κίνησιν τῆς χειρὸς πρὸς τὸ σύμπλεγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ὁ Μελέαγρος. Τέλος κάτωθεν τῆς κυρίας παραστάσεως καὶ ἀριστερὰ τοῦ Οἰνέως κάθηνται οἱ ἥρωες Θησεὺς καὶ Πηλεὺς μὲ ἔκφρασιν βαθυτάτης θλίψεως· ὁ πρῶτος μάλιστα ἔχει καλύψει τὴν κεφαλὴν διὰ τοῦ ἱματίου του. Ὁ σκύλλος, ὁ ὁποῖος ἀπεικονίζεται παρὰ τὸ πλευρὸν ἑκάστου καὶ τὸ μεταξὺ αὐτῶν κυνηγετικὸν δίκτυον δεικνύουν σαφῶς, ὅτι ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τοὺς δύο ἥρωας πενθοῦντας τὸν Μελέαγρον ὡς συντρόφους αὐτοῦ κατὰ τὴν θήραν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου. Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα, διατί ὁ ἀγγειογράφος ἐξέλεξεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συμμετασχόντων ἡρώων [1] καὶ ὄχι ἄλλους ἐπίσης μεγάλους, π. χ. τοὺς Διοσκούρους, οἱ ὁποῖοι εἶναι, ὡς γνωστόν, καὶ ἐξάδελφοι τοῦ Μελεάγρου καὶ σχεδὸν οὐδέποτε λείπουν ἐκ τῶν παραστάσεων τῆς θήρας, ἢ τὸν Ἰάσονα, τὸν Ἄδμητον, τὸν Ἄκαστον, ἀπεικονισμένους ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ François, ὅπου ἐν τούτοις ὁ Θησεὺς λείπει [2].

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι μία τοιούτου εἴδους ἀπορία δὲν δύναται πάντοτε νὰ δικαιολογηθῇ· συχνὰ μάλιστα ἡ ἐπιζήτησις ἑνὸς «βαθυτέρου» νοήματος εἰς πᾶν στοιχεῖον λογοτεχνικοῦ ἔργου ἢ εἰκονικῆς παραστάσεως ὡδήγησεν εἰς συμπεράσματα τελείως ἐσφαλμένα, καθ' ὅσον διεβλέποντο σκοποὶ βαθύτεροι ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ὁ τεχνίτης εἶχε πράγματι εἰς τὸν νοῦν του κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δημιουργίας. Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν καὶ εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Πηλέως πρόκειται περὶ αὐθαιρέτου ἐκλογῆς τοῦ τεχνίτου. [3] Πρέπει ὅμως συγχρόνως

1 H. Heydemann, Die Vasensammlungen des Museo Naz. zu Neapel, Santangelo Nr. 11. Ἀπεικόνισις τῆς παραστάσεως τοῦ Μελεάγρου ἐν Bullett. Napolit. N. S. VIII (1860) πίν. 6, Arch. Zeitung 1867 πίν. 220, Strenna festosa offerta al G. Henzen (1867), Journ. of hell. Studies XVIII (1898) σ. 270, Eu. Eichtal et Th. Reinach, Poèmes choisis de Bacchylide (1898) σ. 5, R. Engelmann Archaeol. Studien zu den Tragikern (1900) σ. 81. L. Séchan, Études sur la tragédie grecque (1926) σ. 431. Ἰδὲ καὶ ἑπομ. σελ.

2 στ. 151 ἑξ. Ὁ ἥρως ἀποθνήσκει ἐνταῦθα εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης εὑρισκόμενος.

1 Εἶναι τελείως ἀπίθανον ὅτι εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ Εὐριπίδου, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁ τεχνίτης, ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Πηλεὺς ἔπαιζαν πρόσωπον σημαντικώτερον τοῦ τῶν ἄλλων ἡρώων.

2 Ὁ Θησεὺς προσετέθη ἀργὰ εἰς τὴν παράδοσιν αὐτήν. Πρβλ. C. Robert, Griech. Heldensage I σ. 97.

3 Πράγματι οὐδεὶς τῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν παράστασιν αὐτήν, ἐσκέφθη νὰ εὕρῃ βαθύτερον λόγον διὰ τὴν παρουσίαν τῶν δύο τούτων ἡρώων. Ἰδὲ Forchhammer ἐν Arch. Zeitung 1867 σ. 98 (ὁ ὁποῖος ἐν τούτοις νομίζει, ὅτι ὁ Πηλεὺς εἶναι λυπημένος καὶ διότι ἐφόνευσε τὸν Εὐρυτίωνα κατὰ τὴν θήραν ἐκ παραδρομῆς), R. Kekulé ἐν Strenna festosa off. al G. Henzen σ. 8, J. Vogel, Scenen euripid. Tra-

νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἔχομεν χρέος νὰ προτιμῶμεν τὴν ἐξήγησιν, τὴν εὑρίσκουσαν ἕνα ἐσωτερικὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον παρελήφθη ἓν στοιχεῖον τοῦ ἐξεταζομένου ἔργου τῆς τέχνης, ἀπὸ ἄλλης, ἡ ὁποία καταφεύγει εἰς τὴν ἐκδοχὴν μιᾶς ἀδικαιολογήτου αὐθαιρεσίας τοῦ τεχνίτου, ἀρκεῖ ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος προσάγεται, νὰ ὑφίσταται πραγματικῶς.

Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν εὑρίσκονται οἱ τος καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἡρώων καὶ ἔχουν τὴν κοινὴν τύχην, ὅτι ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτῶν βιαίως ἡ ζωὴ κατὰ τὴν ὡραιοτέραν ἄνθησιν τῆς νεότητός των. Τὸν θάνατον τοῦ πρώτου προκαλεῖ ἡ Ἀλθαία καίουσα τὸν δαυλὸν ἤ, κατὰ τὴν ἐπικὴν παράδοσιν, καταρωμένη τὸν υἱόν της. Τὸν Ἱππόλυτον καταστρέφει μία κατάρα ἐπίσης, ἡ πατρική.[3] Ἐξ ἄλλου ἡ ὁμοιότης μεταξὺ Μελεάγρου καὶ Ἀχιλλέως σχετικῶς πρὸς τὰ τελευ-

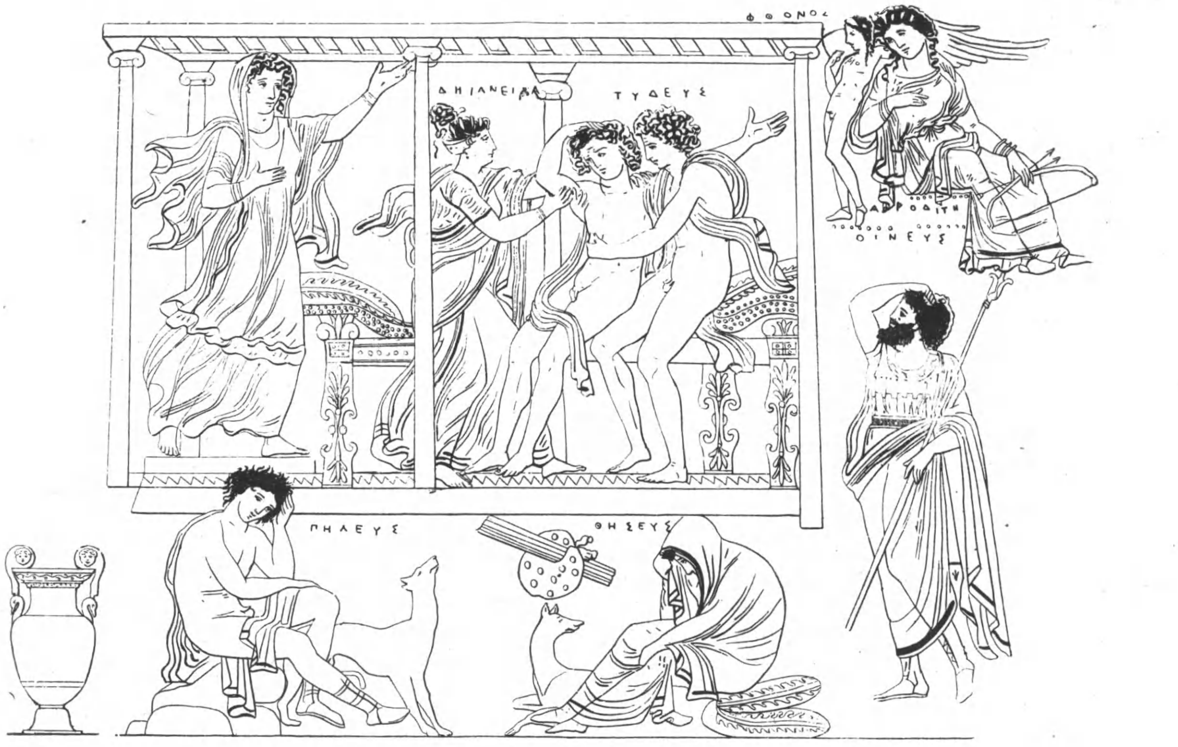

Εἰκ. 1. Ἐξ ἀμφορέως τοῦ Ἐθν. Μουσείου Νεαπόλεως.

νέοι Θησεὺς καὶ Πηλεύς, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸν Μελέαγρον, εἶναι οἱ σύντροφοί του. Ἡ μοῖρα ὅμως συνδέει αὐτοὺς πρὸς τὸν πατέρα τοῦ φίλου των· ***Οἰνεύς, Θησεύς, Πηλεύς:***[1] Εὑρίσκονται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἡρώων τραγικώτεροι πατέρες;[2] Ὁ Μελέαγρος, ὁ Ἱππόλυταῖα γεγονότα τοῦ βίου των εἶναι τόσον μεγάλη καὶ ἔχουν τόσον πολλὰ περὶ αὐτῆς γραφῆ, ὥστε

gödien (1886) σ. 82, Kühnert ἐν Roscher, Myth. Lex. II 2620 ἐ.λ. Meleagros, A. H. Smith ἐν Journ. of hellen. Stud. ἔνθ. ἀνωτ., R. Engelmann, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 81, C. Robert, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 99 ὑποσ. 6, L. Séchan, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 432.

1 Διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν καταλήξεων ἰδὲ P. Kretschmer ἐν Glotta 4 (1913) σ. 305 ἑξ.

2 Τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἀνέφερε τὸν Ἄρη ὡς πατέρα τοῦ Μελεάγρου (Πλουτ. Συναγ. Ἱστ. παραλλ. 26.), ὅπως ὁ Ἡσίοδος ἤδη (ἀπ. 135, 4 Rz.^{3}, ἰδὲ καὶ Ox. Pap. XVII ἀρ. 2075), δὲν ἔχει σημασίαν. Ὁ ἥρως ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ θνητὸν πατέρα τὸν Οἰνέα, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὁ Θησεὺς τὸν Αἰγέα ἢ ὁ Φαέθων τὸν Μέροπα.

3 Ἄλλαι μικρότεραι ὁμοιότητες μεταξὺ Ἱππολύτου καὶ Μελεάγρου, τὰς ὁποίας δυνατὸν καὶ νὰ μὴ εἶχεν ὑπ' ὄψει του ὁ ἀγγειογράφος: Καὶ οἱ δύο εἶναι περίφημοι κυνηγοί (Πρβλ. Δίων. Χρυσ. 70.2: ***εἰ δὲ κυνηγέτης εἶναι λέγοι τις καὶ τὸν Ἱππόλυτον αὐτὸν ἢ Μελέαγρον ὑπερβάλλειν τῇ τε ἀνδρείᾳ καὶ τῇ φιλοπονίᾳ...***). Εἰς τὸν Εὐριπίδην ἐφέρετο ὁ Μελέαγρος ἐπὶ σκηνῆς ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Ἱππόλυτος. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι καὶ ὅτι αἱ αὐταὶ θεαί, ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀφροδίτη, ἐπεμβαίνουν εἰς τὰς τύχας τῶν ἡρώων τούτων (εἰς τοῦ Μελεάγρου ἡ Ἀφροδίτη κυρίως ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου· ἀπεικονίζεται καὶ εἰς τὴν ἐξεταζομένην παράστασιν)· μόνον ὅτι εἰς τὸν Ἱππόλυτον εἶναι ἡ Ἀφροδίτη ἡ ὀργιζομένη καὶ προκαλοῦσα τὴν καταστροφήν, εἰς τὸν Μελέαγρον ἡ Ἄρτεμις. Κατὰ ταῦτα εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι εἰς τὸν «Μελέαγρον» τοῦ Εὐριπίδου ἐπρολόγιζεν ἡ Ἄρτεμις, ὅπως εἰς τὸν «Ἱππόλυτον» ἡ Ἀφροδίτη (Πρβλ.

μοῦ ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσω τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸν μηνίοντα Μελέαγρον ἠθέλησαν νὰ εὕρουν τὸ πρότυπον τοῦ μηνίοντος Ἀχιλλέως.[1] Ὑπάρχουν λοιπὸν κοινὰ σημεῖα εἰς τὸ πρόωρον τέλος τοῦ Ἱππολύτου καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ Μελεάγρου ἀφ' ἑτέρου. Καὶ οἱ πατέρες τῶν τριῶν ἡρώων συνδέονται μεταξύ των εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο· ἀποτελοῦν τὴν τριάδα τῶν τραγικῶν πατέρων. Αἱ συμφοραὶ τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Οἰνέως κατὰ τὸ γῆρας των, ἀκριβῶς διότι ἔχουν ἀποθάνει οἱ υἱοί των καὶ μένουν ἄνευ ὑπερασπίσεως, εἶναι παροιμιώδεις: «Peleus pauper et exul».[2] Τὴν θλιβερὰν τύχην τοῦ ἐγκαταλελειμμένου γέροντος Πηλέως, τὴν ὁποίαν ἴσως ὑπαινίσσεται ἤδη ὁ Ὅμηρος[3], παρέστησεν ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὸ ὁμώνυμον δρᾶμα του,[4] ἴσως δὲ καὶ ὁ Εὐριπίδης.[5] Καὶ ὅπως ὁ Πηλεὺς στερεῖται τοῦ βασιλικοῦ του ἀξιώματος καὶ ἐξορίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀκάστου ἢ τῶν υἱῶν του,[6] οὕτω καὶ ὁ Οἰνεύς, orbus liberis factus, — ἀφοῦ ἀπέθανε καὶ ὁ Τυδεὺς ἢ διότι οὗτος εὑρίσκεται εἰς ἄλλην χώραν — ἐκθρονίζεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀγρίου ἢ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ ὑποφέρει τὰ πάνδεινα περιφερόμενος ὡς ἐπαίτης — ἢ ἐκδιώκεται καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ βασιλείου του —, παράδοσις, τὴν ὁποίαν ὁ Εὐριπίδης πάλιν ἐπραγματεύθη εἰς τὸν «Οἰνέα».[7]

Καὶ τοῦ Οἰνέως ἡ συμφορὰ ἦτο παροιμιώδης: «***γέρων τις ἀτυχεῖ, κατέμαθεν τὸν Οἰνέα***».[1]

Ὁ Εὐριπίδης παρέστησε καὶ τοῦ Ἱππολύτου τὸν θάνατον καὶ τοῦ Θησέως τὴν συμφοράν. Ὁ Θησεὺς δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν παράδοσιν, ὅτι ὑπέστη δυστυχίας ἀναλόγους πρὸς τὰς τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Οἰνέως, διότι ἐκτὸς ἄλλων ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους ἥρωας, προστάτης τῶν ἀδυνάτων, καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν φαντασθοῦν, μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι, ἀνυπεράσπιστον καὶ ἐλεεινὸν γέροντα.[2] Καὶ αὐτοῦ ὅμως ὁ οἶκος κατεστράφη διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱππολύτου.[3] Ἐκτὸς αὐτοῦ ὁ Θησεὺς αὐτὸς εἶναι ὁ προκαλέσας τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ υἱοῦ του καὶ δι' αὐτὸ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Οἰνέως εἶναι ἀκόμη μεγαλυτέρα.[4]

L. Séchan, ἔνθ. ἀνωτ., σ. 426 ἑξ. Ἐπιφυλακτικὸς ὁ Wilamowitz, Griech. Heldensage II σ. 217).

1 Τελευταία βιβλιογραφία: G. Finsler, Homer I1, (1924³) σ. 41 ἑξ. Wilamowitz, Ilias und Homer (1920²) σ. 335, Gr. Heldensage II σ. 215, E. Howald ἐν Rhein. Mus. 73 (1920 - 4), σ. 402 ἑξ. Κατὰ τοῦ τελευταίου ἐπιτυχῶς ὁ E. Bethe αὐτόθ. 74 (1925), σ. 1 ἑξ.

2 Ὁρατ. Ποιητ. Τέχν. στ. 96.

3 Ω 488 ἑξ. λ 494 ἑξ.

4 Ἴδε τώρα v. Blumenthal ἐν RE 1072 ἑ. λ. Sophokles. Δὲν παρετηρήθη ἕως τώρα, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς παριστῶν τὸν Πηλέα νὰ τυγχάνῃ τῆς φροντίδος μιᾶς γραίας:

Πηλέα τὸν Αἰάκειον οἰκουρὸς μόνη
γεροντἀγωγῶ κἀναπαιδεύω πάλιν·
πάλιν γὰρ αὖθις παῖς ὁ γηράσκων ἀνὴρ (ἀπ. 447 N.²)

ἔχει ὡς πρότυπον τὸν Λαέρτην. Εἰς τὴν Ὀδύσσειαν ἀναφέρεται μία ***Σικελὴ γρηῦς, ἥ ρα γέροντα*** - Λαέρτην - ***ἐνδυκέως κομέεσκεν, ἐπεὶ κατὰ γῆρας ἔμαρψεν*** (ω 389, πρβλ. καὶ 211).

5 Τὰ σῳζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ «Πηλέως» τοῦ Εὐριπίδου δὲν μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν, ἂν πρόκειται περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης πράγματι ἢ τοῦ γνωστοῦ ἐπεισοδίου μεταξὺ Πηλέως καὶ Ἱππολύτης.

6 Εὐρ. Τρ. 1126 ἑξ. Σχολ. αὐτόθ. εἰς στ. 1128, Ἀπολλδ. Ἐπιτ. 6,13, Δίκτυς 6,7 ἑξ. Πρβλ. Καλλιμ. Αἴτ. ἀπ. 8 Pfeif. καὶ 372 Schn.

7 Πρβλ. τὰ ἀποσπ. 565:

⟨Διομ.⟩ ***σὺ δ' ὧδ' ἔρημος ξυμμάχων ἀπόλλυσαι;***
⟨Οἰν.⟩ ***οἳ μὲν γὰρ οὐκέτ' εἰσίν, οἱ δ' ὄντες κακοί***

καὶ 566:

ὡς οὐδὲν ἀνδρὶ πιστὸν ἄλλο πλὴν τέκνων·
κέρδους δ' ἕκατι καὶ τὸ συγγενὲς νοσεῖ.

πρβλ. καὶ ἀπ. 562. Τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγῳδίας μᾶς παρέχει ὁ σχολ. τοῦ Ἀριστοφ., Ἀχ. 418, πρβλ. Ἀπολλδ. 1, 77, Παυσ. 2, 25, 2, Ὑγῖν. 175, Ἀντ. Λιβ. 37, 1, ἐπίσης τὸν Ἔφορον F. Gr. Hist. 70 F 123 [28 M.], Ὀβιδ. Ἡρ. 9, 154 ἑξ.:

Oenea desertum nuda senecta premit
Exulat ignotis Tydeus germanus in oris,
alter fatali vivus in igne fuit.

Ἂν ὁ «Οἰνεὺς» τοῦ Εὐριπίδου διεδραματίζετο κατὰ τοὺς πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ τοῦ Μελεάγρου ἀγῶνας — ὁπότε αἱ δυστυχίαι τοῦ γέροντος θὰ ἠκολούθουν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του αὐτοῦ —, ὅπως δέχεται ὁ v. Arnim, Supplem. Euripid. σ. 39 ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς δραματικοῦ ἀποσπάσματος ἐπὶ παπύρου τοῦ Hibeh (τόμ. I, σ. 21 ἑξ. ἀρ. 4), εἶναι ἀμφίβολον. Ἰδὲ A. Körte ἐν Arch. f. Papyrusforsch. V (1913) σ. 570.

1 Ἀθήν. VI 223 d = Τιμοκλ. Kock II 453, 16. Πρβλ. Ἀριστ. Ἀχ. 418: ***Οἰνεὺς ὁ δύσποτμος γεραιός***... Καὶ τὸν Οἰνέα καὶ τὸν Πηλέα ἐκδικοῦνται τιμωροῦντες τοὺς ἐχθρούς των οἱ ἔγγονοί των Διομήδης καὶ Νεοπτόλεμος. Αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι ὁμοιότητες εἰς τὰς τύχας τῶν δύο αὐτῶν ἡρώων, τοῦ Οἰνέως καὶ τοῦ Πηλέως, ἄγουν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ μία παράδοσις πρέπει νὰ ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τῆς ἄλλης. Τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ἐξέτασις δὲν ἀνήκει βεβαίως ἐδῶ. Πρὸς τὸ παρὸν ἀρκεῖ νὰ τονίσω, πόσην σημασίαν δύναται νὰ προσλάβῃ ἡ ἀνακάλυψις αὕτη. Τὸ πρόβλημα, ἂν ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τῆς τοῦ Μελεάγρου ἢ ἀντιστρόφως (ἰδὲ ἀνώτ. σ. 207), δὲν εἶναι τώρα πλέον μεμονωμένον, ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀντιστοίχως καὶ διὰ τοὺς γονεῖς τῶν ἡρώων. Μία παράλληλος ἐξέτασις τῶν παραδόσεων αὐτῶν ἴσως προαγάγῃ κατά τι τὴν ἔρευναν.

2 Καὶ ὅμως ἐκδιώκεται καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν πατρίδα του, κατὰ μίαν παραλλαγὴν μάλιστα, ἀκριβῶς διότι κατηράσθη τὸν υἱόν του (Φιλοστρ. Ἡρ. 19,3, σ. 320, 12 ἑξ. Kays. ed. maj.).

3 Πρβλ. Ἀθήν. XIII 560 c.

4 Καὶ ὁ Οἰνεὺς εἶναι ἐμμέσως ἔνοχος τοῦ θανάτου τοῦ Μελεάγρου, καθ' ὅσον αὐτὸς προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῆς

Εἶναι δυνατὸν ὁ τεχνίτης τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου, νὰ μὴ ἐγνώριζε τίποτε ἐξ ὅλων τῶν ὁμοιοτήτων τούτων, καθ᾽ ἣν στιγμὴν μάλιστα ἀκολουθεῖ καὶ αὐτὸς τὸν Εὐριπίδην; Εἶναι δυνατὸν ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πηλέως καὶ τοῦ Θησέως νὰ εἶναι αὐθαίρετος; Ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ἁπλῆ τύχη νὰ προκαλέσῃ τὴν σύμπτωσιν ταύτην. Ὁ ἀγγειογράφος ἀπεικόνισε τοὺς δύο ἥρωας νέους, εἰς ἄμεσον σχέσιν εὑρισκομένους πρὸς τὸν ἀποθνήσκοντα ἥρωα καὶ τὰ σύγχρονα γεγονότα. Συγχρόνως ὅμως ᾐσθάνθη, πόσον στενῶς συνέδεε τοὺς νέους τούτους ἡ τραγικότης τῆς μοίρας των πρὸς τὸν γέροντα Οἰνέα. Δι᾽ αὐτὸ ἐξέλεξεν αὐτοὺς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἡρώων τῆς Καλυδωνίου θήρας.[1] Ὁ Πηλεύς, ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Οἰνεὺς δὲν ἀποτελοῦν ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἓν ἑνιαῖον σύνολον, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι οἱ τρεῖς κριταὶ τοῦ Ἅδου ἐπὶ τοῦ περιφήμου ἀγγείου τοῦ Μονάχου[2] ἢ οἱ τρεῖς τιμωρούμενοι ἁμαρτωλοὶ τοῦ Κάτω Κόσμου ἐπὶ τῆς Βατικανῆς σαρκοφάγου τοῦ Μελεάγρου,[3] διότι δὲν ἔπρεπε ν᾽ ἀποτελοῦν τοιοῦτον. Δὲν παύουν ὅμως νὰ παραμένουν τὸ σύμβολον τοῦ τραγικοῦ πατρός, ὅπως ἡ Νιόβη τῆς τραγικῆς μητρός.

Ἐὰν κατόπιν τῶν παρατηρήσεων τούτων προσέξωμεν ἐκ νέου εἰς τὸν Πηλέα καὶ τὸν Θησέα ἐπὶ τῆς παραστάσεώς μας, ἔχομεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν πενθοῦν μόνον τὸν κοινὸν φίλον· σκοτεινή τις προαίσθησις μιᾶς μελλοντικῆς ἀναλόγου συμφορᾶς ἐντὸς τῆς ἰδικῆς των οἰκογενείας φαίνεται νὰ καταλαμβάνῃ ἤδη αὐτούς. Ἴσως διὰ τοῦτο ἀπεικονίζεται ἡ θλῖψις τοῦ Θησέως διὰ τῆς καλύψεως τῆς κεφαλῆς βαθυτέρα, διότι πρόκειται ἡ ἰδία του κατάρα νὰ ἐξοντώσῃ τὸν Ἱππόλυτον. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῶν δύο ἡρώων δὲν εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλ᾽ ἀποκτᾷ νόημα βαθύ. Ὁ Πηλεὺς καὶ ὁ Θησεὺς δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀποκτήσει υἱούς, εἶναι νέοι, ὁ τεχνίτης ὅμως ἐσκέφθη αὐτοὺς ὡς πατέρας. Ἡ χρονολογικὴ αὕτη ἀνακολουθία ἐξηγεῖται εὐκόλως: τὸ σύνολον τῶν πράξεων καὶ παθημάτων πάσης προσωπικότητος, εἴτε ἱστορικῆς εἴτε μυθολογικῆς, μιᾶς παρελθούσης ἐποχῆς, ἀποτελεῖ πάντοτε μίαν δυσδιάσπαστον ἑνότητα εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος δὲν καταβάλλει προσπάθειαν νὰ σκεφθῇ ἱστορικῶς. Τὸ κάτω - κάτω εἶναι δυνατὸν καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ φαντασθῶμεν τὴν Μήδειαν ἐπὶ παραδείγματι, ἐνῷ ἀκόμη εὑρίσκεται εἰς τὴν Κολχίδα, χωρὶς ν᾽ ἀφήσωμεν νὰ πέσῃ ἐπάνω της κάποια σκιὰ ἀπὸ τὴν μετέπειτα δρᾶσιν της;[1]

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

Ἀρτέμιδος (ἰδὲ Wilamowitz, Griech. Heldensage II σ. 214 ἑξ.).

1 Τὸ πολὺ θὰ ἠδύνατο νὰ συμπεριλάβῃ τὸν Τελαμῶνα, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ δυστυχία διὰ τὸν θάνατον τοῦ Αἴαντος δὲν ἐξαίρεται εἰς τὴν παράδοσιν.

2 Ἀρ. καταλ. 849.

3 Ἀπεικόνισιν τῆς παραστάσεως ἰδὲ ἐν Roscher, Myth. Lexik. V. σ. 83 ἑ. λ. Tantalos.

1 Τοῦ Σενέκα ἡ Μήδεια εἰς τὸ ὁμώνυμον δρᾶμα φέρει ἐκ τῶν προτέρων τὸ στίγμα τῆς παιδοκτόνου, προτοῦ ἀκόμη ἐκτελέσῃ τὴν κακοῦργον πρᾶξίν της. Ὅταν ἡ τροφός, διὰ νὰ τὴν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῶν σχεδίων της, κραυγάζῃ πρὸς αὐτὴν ἐν ἀπελπισίᾳ: Medea! ἀπαντᾷ ἐκείνη: fiam! (στ. 171), θὰ γίνω δηλ. ὅ,τι συμβολίζει τὸ ὄνομά μου, θὰ φανῶ ἀνταξία τῆς φήμης μου. Καὶ ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη τίποτε ἐπιχειρήσει κατὰ τῆς κόρης τοῦ Κρέοντος καὶ τῶν τέκνων της. «Ἡ Μήδεια αὐτὴ ἔχει διαβάσει τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου!» Wilamowitz, Gr. Tragödien III 162.

Η ΛΟΚΡΙΚΗ ΠΟΛΙΣ ΥΛΗ

(εἰς ΑΕ 1927 σελ. 181 ἑξ.)

ΥΠΟ Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Τὸ ἀρχαιολογικὸν συμπλήρωμα τῶν παρατηρήσεων τοῦ κ. Χατζῆ εἰς τὸν λοκρικὸν θεσμὸν ὡς πρὸς τὴν πόλιν Ὕλην θὰ ἦτο νὰ ταυτίσῃ αὐτὴν πρὸς ὡρισμένα ἐρείπια, ἀφ᾽ οὗ δέχεται αὐτὴν παρὰ τὸν ποταμὸν ***Ὑλαῖον*** (ἐκ διορθώσεως τοῦ ***Ὑλαΐθος),*** τοῦτον δὲ ταυτίζει πρὸς τὸν τοῦ Ἀμφισσαϊκοῦ καὶ Κρισσαϊκοῦ ἐλαιῶνος χείμαρρον Γατσοπνίχτην (ἴσως ἐκ τοῦ Κατσ[ι]κοπνίχτης). Εὕρηνται δὲ τοιαῦτα ἐρείπια ἀνώνυμα μέχρι τοῦδε παρὰ τὸν ἄνω ῥοῦν τοῦ χειμάρρου τούτου μεταξὺ τῆς Σιγδίτσης καὶ τοῦ ὑπεράνω τῆς Γραβιᾶς ζυγοῦ τοῦ Παρνασσοῦ, ἔνθα ἡ Ἄμπλιανη τῆς μάχης τοῦ Ἀθανασίου Διάκου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Τὰ ἐρείπια ταῦτα ἐντὸς περικλείστου λεκάνης κείμενα ἐγνώρισα καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Παππαδάκις. Καὶ ἐγὼ μὲν τὸν πύργον μόνον τὸν πλησίον αὐτῶν παρὰ τὴν χαράδραν, δι᾽ ἧς διήρχετο ἡ ἀρχαία ἐξ Ἀμφίσσης πρὸς τὸν Παρνασὸν ὁδὸς ***Κακὴ σκάλα,*** δι᾽ ἧς ἐξέρχεται ὁ χείμαρρος, ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ μνημονεύσω ἐν *Τοπογρ. τ. Δελφῶν* 1912 σ. 53_0, ὁ δὲ Παππαδάκις καὶ τὴν παρακειμένην πόλιν ἐν *Ἀρχ. Δελτ.* 1923 148 ἑξ. καὶ ἐπιγραφήν, ἣν ὅμως ἐγὼ εἶχον ἀναγνώσει

Στράτων Χαριξένου· εἶχον δ' ἀναγνώσει καὶ ἕτερον ἀντίπουν ἐπὶ τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ λίθου ὄνομα, ἀλλὰ δὲν ἔχω ἐν τούτῳ ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν μνήμην μου, μέχρις ὅτου εὕρω τὴν οἰκείαν περιγραφὴν τῆς ἐκεῖσε πρὸ μακροῦ ἐκδρομῆς μου.

Ὡς πρὸς τὸ διορθούμενον χωρίον τοῦ Ἡσυχίου σελ. 185 β΄. ὑπομιμνήσκω τὸν Στράβωνα 336: «ἐκαλεῖτο δὲ *Κοίλη Ἦλις* ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος· τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ πλείστη καὶ ἀρίστη», ἡ σημερινὴ Μανολάδα. Ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὸ *ἠλιακὴν* συνέχεέ τις πρὸς τὸ Ἠλιακήν, τότε «πλὰξ Ἠλιακὴ» δηλοῖ «καὶ τὴν κοΙΛΗΝ ΗΛΙΝ. Ἀλλὰ καὶ οὕτω δὲν θεραπεύεται ὅλη ἡ νόσος τοῦ χωρίου, οὔτε εἶνε, νομίζω, εὔκολον νὰ εὕρωμεν τὸν αἴτιον τῆς συγχύσεως.

Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ [1]

ὑπὸ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

PAUL WOLTERS
ἐπὶ τῇ ἑβδομηκονταετηρίδι.

Κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῇ 21 Φεβρουαρίου 1929 ὁ κ. Σωτηριάδης ἀνέγνωσε καὶ ἐσχολίασεν ἀνακοίνωσιν τοῦ ὑποδιευθυντοῦ τῆς ἐνταῦθα Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κ. W. A. Heurtley «περὶ τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας». Μετὰ ταῦτα δὲ ἔλαβον τὸν λόγον καὶ ἀνέπτυξα σκέψεις μού τινας, καθ' ἃς νομίζω, ὅτι ἀποδεικνύεται ἡ ἐν Μακεδονίᾳ παρουσία τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Δωριέων, πρὶν οὗτοι κατέλθωσιν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Τὰς σκέψεις μου ταύτας, αἵτινες ἐρρήθησαν ἐξ ἀφορμῆς μὲν τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Heurtley χωρὶς ὅμως νὰ θίξωσι τὸ κύριον περιεχόμενον αὐτῆς, διατυπώσας γραπτῶς ἐδημοσίευσα ἤδη εἰς τὰ «***Ἑλληνικὰ***» Β, σ. 105 ἑξ. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημοσιεύθη ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ κ. Heurtley ἐν τοῖς ***Πρακτ. τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν*** 1929 (4) σ. 59 ἑξ καὶ **Antiquity** September 1929 σ. 318 ἑξ. καὶ ἠδυνήθην νὰ γνωρίσω αὐτὴν κατὰ βάθος, ὃ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἁπλῆν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀνάγνωσιν καὶ τὴν δι' ἄλλων πολλῶν σχολίων περικάλυψιν. Εἰ καὶ μέχρι τοῦδε δὲν ἐγένοντο ἐπαρκεῖς ἀνασκαφαὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἀλλ' ὅμως θὰ ἐκτεθῶ εἰς τὸν κίνδυνον καὶ ἐγὼ νὰ δώσω ὀνόματα εἴς τινας λαούς, ὧν τὴν παρουσίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς περιπετείας ἠκρίβωσεν ἡ ἀρχαιολογία, ἵνα συντελέσω εἰς τὴν διάνοιξιν τῆς ὁδοῦ πρὸς ἱστορικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων. Θὰ εἶμαι δ' εὐχαριστημένος, ἐὰν καὶ διὰ τῆς πλάνης μου παράσχω ἀφορμὴν νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀλήθεια.

Αἱ σκέψεις μου θὰ προσκολληθῶσιν εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Heurtley, ἧς θὰ ἐπιχειρήσω ἀνάλυσιν καὶ ἐξέτασιν.

Ὁ κ. Heurtley ἐρείδει τὴν ἀνακοίνωσιν αὐτοῦ εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πολέμου καὶ μετ' αὐτὴν ἀνασκαφῶν, αἵτινες ἐγένοντο πᾶσαι ὑπὸ ξένων ἤτοι μὴ Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων.

Τὰς πλείστας τῶν ἀνασκαφῶν τούτων, μάλιστα τὰς τελευταίας χαρακτηρίζει μεγίστη προσοχή, παρατηρητικότης καὶ ἀκριβολογία, ἀξίως τῶν μεγίστων προβλημάτων περὶ τῆς φυλετικῆς διαμορφώσεως τῆς χερσονήσου τοῦ Αἵμου καὶ τῶν μεγάλων ἐν γένει διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἑλλάδα ζητημάτων, ὧν αὗται στοχάζονται.

Κατὰ τοὺς προχείρους λόγους, οὓς εἶπον ἅμα τῇ ἀνακοινώσει τοῦ κ. Heurtley, διέλαβον ἐν ἀρχῇ, ὅτι ἐπὶ τῆς φυλετικῆς διαστρώσεως τῶν προελληνικῶν λαῶν, οἵτινες ἐκάλυψαν τὴν Ἑλλάδα καὶ οὓς δέχεται κατελθόντας ἐκ τοῦ Δουνάβεως ὁ Frankfort ἐν τῷ βιβλίῳ ***(«Asia, Europe and the Aegean and their earliest interrelation»)***, ἐπῆλθον ὕστερον τὰ ἑλληνικὰ φῦλα, ἐν οἷς οἱ Ἴωνες, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, ἅτινα συγχωνευθέντα ἢ παραταχθέντα ἀπετέλεσαν τὸν ***Ἑλληνικὸν*** λαόν, τὸ ἑλλ. Ἔθνος τῶν προϊστορικῶν ἢ πρωτοϊστορικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐπειδὴ τὰ τρία ἐκεῖνα κύρια ἑλληνικὰ φῦλα εἶναι ὁμόγλωσσα καὶ ἑπομένως εἶνε μοῖραι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους κατοικήσαντός που κοινὴν κατοικίαν, τὴν αὐτὴν δηλ. χώραν, πρὶν ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἰσχυρίσθην, ὅτι, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πόθεν ἦλθεν ἓν τῶν τῶν τριῶν ἐκείνων φύλων, θὰ ἐγνωρίζομεν οὕτω πόθεν ἦλθον καὶ τὰ λοιπὰ δύο. Μὴ δυνάμενος δὲ ἐν τῷ παρόντι νὰ εἴπω τι περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν προελεύσεως, παρέταξα ὅσα παρέταξα καὶ ἐδημοσίευσα ἤδη ἐπιχειρήματα, ἵνα ἀποδείξω, ὅτι τὰ δύο τῶν τριῶν φύλων, οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς, πρὶν κατέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατῴκησαν, κατερχό-

1 Ἀνεκοινώθη ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ἀθηνῶν τῇ 6 Ἰουνίου 1929.

μενα πιθανῶς, ἐν Μακεδονίᾳ. Κατὰ τὸν ἀνωτέρω τεθέντα γνώμονά μου ἀκολούθημα τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων εἶνε, ὅτι ἐκ Μακεδονίας κατῆλθον καὶ οἱ Ἴωνες ὁμόγλωσσοι τῶν ἄλλων δύο ὄντες.

Ἀλλ' ἡ προσεκτικὴ μελέτη τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Heurtley καὶ ἡ παραβολὴ αὐτῆς πρὸς τὸν Ἡρόδοτον παρέχει ἀφορμὴν νὰ ἀναλύσωμεν λόγους τινὰς τοῦ Ἡροδότου, ἀρνουμένου τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τῶν Ἰώνων.

Ἀληθῶς ὁ Ἡρόδοτος I, 56 κηρύττει τὸ ἔθνος ***τῶν Ἰώνων «ἐὸν τὸ ἀρχαῖον Πελασγικὸν»*** (δηλ. μὴ Ἑλληνικὸν) κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Δωρικὸν «ἐὸν τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος». Ὁ Ἡρόδ. I, 57 συνεχίζων λέγει: «ἥντινα δὲ γλῶσσαν ἵεσαν οἱ Πελασγοί, οὐκ ἔχω ἀτρεκέως εἶπαι· εἰ δὲ χρεών ἐστι τεκμαιρόμενον λέγειν τοῖσι νῦν ἔτι ἐοῦσι Πελασγῶν τῶν ὑπὲρ Τυρσηνῶν Κρηστῶνα πόλιν οἰκεόντων, οἳ ὅμουροί κοτε ἦσαν τοῖσι νῦν Δωριεῦσι καλεομένοισι, οἴκεον δὲ τηνικαῦτα γῆν τὴν νῦν Θεσσαλιῆτιν καλεομένην, καὶ τῶν Πλακίην τε καὶ Σκυλάκην Πελασγῶν οἰκησάντων ἐν Ἑλλησπόντῳ, οἳ σύνοικοι ἐγένοντο Ἀθηναίοισι, καὶ ὅσα ἄλλα Πελασγικὰ ἐόντα πολίσματα τὸ οὔνομα μετέβαλε, εἰ τούτοισι τεκμαιρόμενον δεῖ λέγειν, ***ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάρβαρον γλῶσσαν ἱέντες.*** εἰ τοίνυν ἦν καὶ πᾶν τοιοῦτο τὸ Πελασγικόν, ***τὸ Ἀττικὸν ἔθνος ἐὸν Πελασγικὸν*** (ὅρα καὶ 2, 51· 6, 137 ἑξ. 7, 94· 8, 44) ***ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἕλληνας καὶ τὴν γλῶσσαν κατέμαθε.*** Καὶ γὰρ δὴ οὔτε οἱ Κρηστωνιῆται οὐδαμοῖσι τῶν νῦν σφέας περιοικεόντων εἰσὶ ὁμόγλωσσοι οὔτε οἱ Πλακιηνοί, σφίσι δὲ ὁμόγλωσσοι, δηλοῦσί τε, ὅτι τὸν ἠνείκαντο γλώσσης χαρακτῆρα μεταβαίνοντες ἐς ταῦτα τὰ χωρία, τοῦτον ἔχουσι ἐν φυλακῇ. 58. Τὸ δὲ ἑλληνικὸν γλώσσῃ μέν, ἐπείτε ἐγένετο, αἰείκοτε τῇ αὐτῇ διαχρᾶται, ὡς ἐμοὶ καταφαίνεται εἶναι· ἀποσχισθὲν μέντοι ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ, ἐὸν ἀσθενές, ἀπὸ σμικροῦ τέο τὴν ἀρχὴν ὁρμεόμενον αὔξεται ἐς πλῆθος τῶν ἐθνέων, Πελασγῶν μάλιστα προσκεχωρηκότων αὐτῷ καὶ ἄλλων ἐθνέων βαρβάρων συχνῶν» [1].

[1] Ὁ Kretschmer ***Glotta*** I,19, XI 276 ἑξ. ὁ Beloch Griech. Gesch.[2] I II, σ. 51 ἑξ. κ. ἄ. (ἀντιλέγοντος ὅμως τοῦ Buck ἐν ***Class. Philol.*** 1926 σ. 7) δέχονται, ὅτι οἱ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ μνημονευόμενοι Τυρσηνοὶ εἶνε οἱ τῆς Ἰταλίας, ἐκεῖ δὲ καὶ ἡ πόλις Κρηστὼν καὶ οἱ Κρηστωνιᾶται. Ἀλλ' ὁ Ἡρόδοτος ἐνδιαφέρεται νὰ γνωρίζῃ τίνα γλῶσσαν ὡμίλουν οἱ μεταξὺ Ἑλλήνων ἢ πλησίον Ἑλλήνων οἰκοῦντες καὶ πιστευόμενοι ὡς Πελασγοί. Πόθεν ἐγίνωσκεν ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ἡ Cortona (Κρότων) μεσόγειος πόλις τῆς Τυρρηνίας ἐν Ἰταλίᾳ ἦτο ἀλλόγλωσσος πρὸς τοὺς πέριξ Τυρρηνοὺς καὶ ὁμόγλωσσος πρὸς τοὺς τὴν Σκυλάκην παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον οἰκοῦντας, ὅταν μάλιστα ὁ Beloch πιστεύῃ ὅτι ἐπὶ Ἡροδότου ὁ Κρότων ὡμίλει ἐτρουσκικά; Καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἂν ὡμίλουν οἱ Κορτωνιᾶται, πάλιν θὰ διεκρίνοντο ἐν Τυρρηνίᾳ ἀπὸ τῶν περιοικούντων Τυρρηνῶν. Ζήτημα δ' ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι, ὡς καὶ οἱ περὶ τὴν Πλακίαν καὶ τὴν Σκυλάκην, δὲν ὡμίλουν ἑλληνικά· τοῦτο δὲ ἀπεδεικνύετο διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τοὺς περιοίκους Μακεδόνας, οἵτινες οὕτως ἀποδεικνύονται ἑλληνόγλωσσοι. Ὁ Beloch λέγει, ὅτι δὲν γνωρίζομεν ἐν Μακεδονίᾳ πόλιν Κρηστῶνα ἀλλὰ μόνον χώραν· εἶνε ἀξιοσημείωτον ὅμως, ὅτι καὶ ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλεῖ περὶ «πολισμάτων» πελασγικῶν καὶ ὁ Θουκ. 4,109,4 λέγει: «κατὰ μικρὰ δὲ πολίσματα οἰκοῦσι» οἱ Πελασγοὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἂν οἱ Τυρσηνοὶ εἶνε λαὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἔχει σχέσιν πρὸς τοὺς Πελασγοὺς ἀληθῶς, εἶνε ἄλλο ζήτημα. Παρ' Ἡροδότῳ ἐν τῷ ἄνω χωρίῳ φαίνονται κατὰ τὴν γνώμην μου διακρινόμενοι οἱ δύο λαοί. Ἡ ἔκφρασις «ὑπὲρ Τυρσηνῶν» εἶνε, νομίζω, ἀτοπωτέρα πρὸς δήλωσιν τῆς καρδίας τῆς Τυρρηνίας, ἐν ᾧ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ κάλλιον ἐν Μακεδονίᾳ, ἂν νοήσωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰ παράλια δέχεται ὁ Ἡρόδοτος Τυρσηνούς, ἐνδοτέρω δὲ Πελασγοὺς Κρηστῶνας. Ἀληθῶς ὁ Θουκ. 4, 109 διακρίνει τοὺς παραλίους ἀλλογλώσσους τῶν μεσογείων ἐπίσης ἀλλογλώσσων, μὴ ἑλλήνων δηλ., περὶ ἀμφοτέρων δὲ ὑπόκειται ἡ ἔννοια ὅτι εἶνε ἀλλόγλωσσοι μεταξὺ Ἑλλήνων, ἐπειδὴ λέγει αὐτοὺς «***διγλώσσους***» βαρβάρους». Πλὴν τῆς βαρβαρικῆς γλώσσης τίς ἄλλη γλῶσσα δύναται νὰ ὑπονοηθῇ ὡς ὁμιλουμένη ὑπ' αὐτῶν ἢ ἡ γλῶσσα τοῦ τότε πολιτισμοῦ ἡ τῶν ἑλλήνων ἀποίκων καὶ τῶν ἄλλων Μακεδόνων, ἀφ' ὧν χωρίζονται ἀριθμούμενοι καὶ ὀνομαζόμενοι; Ἂν οἱ Μακεδόνες τοῦ ἐσωτερικοῦ δὲν ὡμίλουν ἑλληνιστί, ὁ Θουκυδίδης θὰ ἔγραφεν ἁδρῶς περὶ αὐτῶν καὶ δὲν θὰ διέκρινεν ὅσους διακρίνει «βαρβάρους διγλώσσους ξυμμίκτων ἐθνῶν» ἐν τῷ Ἄθῳ· «καί τι καὶ χαλκιδικὸν ἔνι βραχύ, τὸ δὲ πλεῖστον Πελασγικόν, τῶν καὶ Λῆμνόν ποτε καὶ Ἀθήνας Τυρσηνῶν οἰκησάντων, καὶ Βισαλτικὸν καὶ Κρηστωνικὸν καὶ Ἠδῶνες· κατὰ δὲ μικρὰ πολίσματα οἰκοῦσι». Ὁ Θουκυδίδης ὄχι μόνον γινώσκει τὴν πρὸς τοὺς λαοὺς τούτους σχετικὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἡροδότου, ἀλλὰ καὶ διορθοῖ αὐτὴν πολυπραγμονῶν ἐθνολογικῶς. Οὕτω ταυτίζει Τυρσηνοὺς καὶ Πελασγοὺς δεχόμενος τοὺς δευτέρους μοῖραν τῶν πρώτων, ὁρίζει ὡς Τυρσηνοὺς Πελασγοὺς τοὺς ἐν τῷ Ἄθῳ ἀλλὰ ἀναμεμειγμένους μετά τινων Χαλκιδέων (τῆς Χαλκιδικῆς) καὶ Βισαλτῶν καὶ Κρηστώνων καὶ Ἠδώνων τῆς ἄλλης μεσογαίας. Ἂν δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὸν Ἡρόδοτον, δὲν θὰ ἐπολυπραγμόνει περὶ τῆς ἐθνολογικῆς ὑφῆς τῶν λαῶν τούτων, ἐπειδὴ οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἀνάγκην εἶχεν ἐκθέτων ὅσα ἐκθέτει ἱστορικὰ πολεμικὰ γεγονότα δευτερευούσης σημασίας. Ταῦτα δὲν ἀντλοῦσιν ἀναγκαίαν τινὰ διασάφησιν ἐκ τῆς προηγηθείσης ἐθνολογίας. Ὁ Θουκυδίδης ἁπλῶς θέλει νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Στρυμονικῆς χώρας βάρβαροι δὲν εἶνε Πελασγοί, ὡς νομίζει ὁ Ἡρόδοτος, ἀλλ' ἄλλοι βάρβαροι μὴ ἑλληνόγλωσσοι, Βισάλται κλ., οἱ δὲ τῶν παραλίων οὓς νομίζει Τυρσηνοὺς διαφόρους τῶν Πελασγῶν ὁ Ἡρόδοτος, εἶνε Πελασγοὶ-Τυρσηνοί, ἐξ ἐκείνων δά, οἵτινες κατῴκησάν ποτε καὶ τὴν Λῆμνον καὶ τὰς Ἀθήνας. Ἑπομένως κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου

Τὴν ἀρχαιολογίαν ταύτην τοῦ Ἡροδότου θὰ ἐλέγξωμεν κατὰ τὰς ἐκτεθειμένας ὑπὸ τοῦ Heurtley ἔ. ἄ. σ. 59 ἀνασκαφικὰς παρατηρήσεις: «Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (3000 περίπου π.Χ.) — λέγει ὁ Heurtley — κατῴκησε τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Χαλκιδικὴν πληθυσμὸς προελθών, ὡς φαίνεται, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὡς παράλληλον ρεῦμα τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπλημμυροῦσεν εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατ᾿ ἐκείνους τοὺς χρόνους». Εἰς τὴν Μακεδονίαν ἦλθον χάριν πιθανῶς τῶν πολυτίμων μετάλλων τῆς Μακεδονίας. Ἐλλείπει ὀψιανός, ὥστε δὲν ὑπῆρχον σχέσεις μετὰ τῆς νοτίου Ἑλλάδος τοῦ Αἰγαίου. Σ. 60: «Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (δηλαδὴ ἀπὸ 2000 μέχρι 1600 π. Χρ.) ἡ ἱστορία τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας καὶ ἡ ἱστορία τῆς Χαλκιδικῆς ἀποκλίνουν ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην. Εἰς τὰ δύο μέρη διεκόπη ὁ μικρασιατικὸς πολιτισμός· ἀλλ᾿ ἐν ᾧ ἡ κεντρικὴ Μακεδονία ὑπέστη τὴν εἰσβολὴν τῶν γειτόνων της, εἰς τὴν Χαλκιδικὴν (ἐκεῖ δηλ. ἔνθα ἐντοπίζει ὁ Ἡρόδοτος τοὺς ἀλλογλώσσους Πελασγοὺς - Ἴωνας περὶ τὴν πόλιν Κρηστῶνα πρβλ. καὶ Θουκ. 4, 109) εἰσέρρευσαν οἱ ***Μινύαι,*** ὅπως εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Αἰγαίου (πλὴν τῆς Κρήτης, ἣν μόλις ἐπάτησαν, φαίνεται). Οἱ Μινύαι ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ πληθυσμὸς τῆς Τροίας Β [1]. οἱ ὁποῖοι ἐκδιωχθέντες ἐκ τῆς πόλεώς των ὑπὸ ἀγνώστων βαρβάρων, κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ λόγῳ τοῦ πλήθους των ἠδύναντο νὰ ἐπικρατήσουν τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων καὶ ἐγκατασταθῶσιν ἐν τοῖς τόποις των.» «Ὡς προερχόμενοι ἐκ Τροίας Β εἶναι πιστευτόν, ὅτι οἱ Μινύαι ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι καὶ κατ᾿ ἀκολουθίαν οἱ πρῶτοι φορεῖς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Χαλκιδικήν».

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ ἀνασκαφαὶ μέν, δεικνύουσαι διαφορὰν πολιτισμοῦ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, συμφωνοῦσι πρὸς τὸν Ἡρόδοτον, οὐχὶ ὅμως καὶ ὁ Heurtley· διότι οὗτος δέχεται Μινύας ἀντὶ Ἰώνων καὶ διότι θέλει αὐτοὺς ἑλληνογλώσσους. Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῶν Μινυῶν λαμβάνει ἀναμφιβόλως ὡς συνθηματικὸν ἕνεκα τῆς παρουσίας ἐν Χαλκιδικῇ «μινυείων» ἀγγείων, ἅτινα ὠνομάσθησαν οὕτω, διότι ἐγένοντο τὸ πρῶτον ὑπὸ Schliemann γνωστὰ ἐξ Ὀρχομενοῦ τοῦ Βοιωτικοῦ, ἔνθα εἶχεν ἀκμάσει κατὰ τὴν παράδοσιν ἡ φυλὴ τῶν Μινυῶν [1].

Σήμερον παραμένει μὲν τὸ ὄνομα τῶν ἀγγείων πρὸς συνεννόησιν τῶν ἀρχαιολόγων, ἀλλ᾿ οὐχὶ καὶ ἡ θεωρία περὶ τῆς πρώτης ἐν Ὀρχομενῷ ἐμφανίσεως αὐτῶν, διασπάρτων ἐν πλήθει εὑρεθέντων πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος [2]. Τὰ μινύεια λοιπὸν ἀγγεῖα δύνανται κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡροδότου νὰ εἶνε ἰωνικὰ πελασγικά. Ἡ γνώμη ὅμως τοῦ Heurtley περὶ τῆς Ἑλληνογλωσσίας τῶν ἀποίκων τούτων ἢ κατακτητῶν, δευτέρων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἐρχομένων εἰς τὴν Χαλκιδικήν, ἀφίνει ἀνερμήνευτον τὴν ἐκεῖ ἐπὶ 1500 περίπου ἔτη διάσωσιν καὶ παρουσίαν τῶν «διγλώσσων βαρβάρων» τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, ὅπερ δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἡροδότου [3].

διδομένην εἰς τὸν Ἡρόδοτον ἑρμηνείαν, ἡ Τυρρηνία τῆς Ἰταλίας δὲν ἀναμειγνύεται ἐν τῷ λόγῳ, πρόκειται δὲ περὶ τοῦ φυλετικοῦ καθορισμοῦ, περὶ τῆς φυλοκρινήσεως τοῦ ἔθνους τῶν Πελασγῶν ὡς συνοίκου τῶν Ἑλλήνων ἐν ἑλληνικαῖς χώραις, οὐχὶ δὲ περὶ τοῦ Κρότωνος καὶ τῶν Κρωνιατῶν τῆς Ἐτρουρίας, ὡς διορθοῖ ὁ Ἑλλάνικος (Διον. Ἁλ. I. 18. 26 ἑξ. Πρβλ. Della Seta ἐν ***Rendic. della r. Accadem. d. Lincei*** 1919, 174 ἑξ. Τί δ᾿ εἶπεν ὁ ***Costanzi*** *εἰς τὸ* ***Congresso internaz. Etrusco*** *τοῦ* 1928 ἐν Φλωρεντίᾳ δὲν ἠδυνήθην νὰ μάθω).

1 Προήρχοντο δηλ. ἐκ τῆς ἐφ᾿ Ἑλλησπόντῳ Μυσίας, ἔνθα ἦτο ἡ Πλακία καὶ ἡ Σκυλάκη, ὅθεν κατάγει τοὺς Πελασγοὺς ὁ Ἡρόδοτος, ὀρθῶς εὐρύτερον ὁρίζοντα μετοικεσίας φανταζόμενος· πρβλ. καὶ Ἡρόδ. 7, 42.

1 Πρβλ. Μυλωνᾶ, ***Ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι*** σ. 51, 150 ἑξ. Harland, ***Prehist. Aigina*** σ. 15 ἑξ. 39 ἑξ. 47, 53, 66, 111 ἑξ.

2 Τελευταῖον εὑρέθησαν πολυπληθέστατα ἐν τῇ Βοιωτικῇ Εὐτρήσει· πρβλ. H. Goldmann, ***Excavations at Eutresis*** ἐν Harward University Notes 1927, σελ. 39 ἑξ.

3 Περὶ τῶν μινυείων ἀγγείων, ὅτι προέρχονται ἐκ Τροίας ἔγραψεν ὁ Forsdyke ἐν ***Jour. of. Hell. St.*** 1914. Ὁ Harland ἐν ***Harward Studies in Classical Philology*** XXXIV (1923) σ. 1 ἑξ. καὶ ἐν ***Prehistoric Aigina*** 1925 δέχεται, ὅτι τὰ μινύεια δεικνύουσιν ἐθνολογικὴν μεταβολὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ὅτι οἱ εἰσηγηταὶ αὐτῶν εἶνε οἱ πρῶτοι Ἕλληνες οἱ λαλοῦντες «ἀρκαδικά», ἀλλ᾿ ὁ Buck ***Classical Philology*** XXI (1926) σ. 25 παρατηρεῖ, ὅτι δύνανται μὲν τὰ μινύεια ἀγγεῖα νὰ δηλῶσιν εἰσβολὴν νέου λαοῦ, εἶνε ὅμως λάθος τοῦ Harland νὰ δέχηται τοῦτον ἰνδοευρωπαϊκὸν καὶ μάλιστα ἑλληνικόν· διότι τοιοῦτος λαὸς ἔδει νὰ ἔλθῃ ἐκ βορρᾶ, ἐν ᾧ ἐν Θεσσαλίᾳ εἶνε σποραδικὰ τὰ μινύεια, ἡ δ᾿ ὅλη ἐξάπλωσις τῶν μινυείων ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι γίνεται ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν (πβλ. Wace - Thompson ***Prehist. Thessaly*** 186, 247) καὶ φθάνει μέχρις Ὄθρυος. Καὶ γενικῶς δὲ τὸν πολιτισμὸν τῆς πρωΐμου καὶ μέσης Ἑλλαδικῆς ἐποχῆς δέχεται ἐκ νότου πρὸς βορρᾶν μέχρι Ὄθρυος βαίνοντα. Ὁ Γ. Μυλωνᾶς (***ἡ Νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι*** σ. 150 ἑξ.), χωρὶς νὰ φαίνηται προσέχων τὴν παρατήρησιν τοῦ Buck, ἐπαναλαμβάνει τὴν γνώμην, ὅτι οἱ εἰσηγηταὶ τῶν μινυείων ἀγγείων «ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον» κατελθόντες

Ἀλλ' ἐν ᾧ οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα ἐν Χαλκιδικῇ, ἐξακολουθεῖ ὁ Heurtley, «ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ — κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον — πρόκειται μᾶλλον περὶ εἰσδύσεως βορειοτέρων φυλῶν, ἐπειδὴ συγχρόνως μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Μινυείας κεραμεικῆς ἐν τῇ Χαλκιδικῇ ἐμφανίζονται ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ ἐγχάρακτα ἀγγεῖα μὲ διακόσμησιν σπειροειδῶν καὶ μαιανδροειδῶν ταινιῶν, γνωστὴν ἐν τῇ Σερβίᾳ καὶ ταῖς περὶ τὸν Δούναβιν χώραις. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως, ὅτι ὁ ῥυθμὸς οὗτος ἐξειλίχθη αὐτοφυῶς ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἐκ τῆς ἐντοπίου ἐγχαράκτου κεραμεικῆς τῆς παρελθούσης περιόδου». Ἀλλ' ἐπειδὴ εἴδη τινὰ τῆς κεραμεικῆς χαρακτηριστικὰ τῆς προηγουμένης περιόδου διετηρήθησαν ἔν τε τῇ χαλκιδικῇ καὶ τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ εὑρίσκει πιθανὴν τὴν ἐκδοχήν, ὅτι μέρος τοῦ παλαιοῦ πληθυσμοῦ παρέμεινεν ἐν τῇ χώρᾳ καὶ συνεμείχθη τοῖς κατακτηταῖς, ἐν ᾧ ἕτερον μέρος διεσκορπίσθη καταφυγὸν εἰς Θεσσαλίαν (Γ΄ Θεσσαλ. περίοδος) καὶ δυτικὴν Μακεδονίαν (εἰς τὸ Μπομποῦστι ἢ νῦν Πλατανιὰ παρὰ τὸν Ἁλιάκμονα πλησίον τῆς Χρουπίστης=νῦν Ὀρεστικοῦ Ἄργους) καὶ νοτιώτερον τῆς Θεσσαλίας (Βοιωτία, Αἰτωλία, Λευκάς). Τὸ γεγονὸς μάλιστα τοῦτο νομίζει ὁ Heurtley ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῶν Δωριέων τὰς φερομένας παρ' Ἡροδότῳ 1,56, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν βεβαίως, ὅτι ἡ κίνησις αὕτη πρὸς τὴν Θεσσαλίαν δὲν καλύπτει πάσας τὰς περιπλανήσεις ἐκείνας, ἀλλὰ μίαν ἐκ τῶν παλαιοτάτων· αἱ νεώταται δὲ γίνονται βραδύτερον καὶ καταλείπουσι τεκμήρια καὶ τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα τῆς Ἑλλάδος τὰ μὴ μεταβληθέντα ὑπὸ νεωτέρας τινὸς κινήσεως τῶν λαῶν πρὸς νότον.

«Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος (1600 - 1100 περίπου π. Χρ.), συνεχίζει ὁ Η., ἐπανελήφθησαν αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας. Ἐμφανίζονται εἰς ἀμφότερα τὰ μέρη ὅμοια ἀγγεῖα»... Φαίνεται, ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας εἶχεν ἀναγεννηθῆ τὸ ἀρχαιότερον στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ ***μᾶλλον*** ὅτι ἡ συγχώνευσις τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων κατοίκων εἶχε γίνει τελειοτέρα. Ὀλίγον βραδύτερον (δηλ. 1350 περίπου π. Χρ.) ἔφθασαν οἱ Μυκηναῖοι καὶ ἐπῴκισαν τὰ παράλια, ἵνα πιθανῶς ἐκμεταλλεύωνται τὸν σίδηρον, ὅστις ἐν Μακεδονίᾳ ἦτο γνωστός, κατὰ τὰ εὑρήματα καὶ τοὺς ἀνασκαφικοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Η., ἤδη ἀπὸ τοῦ 1600 π. Χρ.

«ἀπὸ βορρᾶ εἰς Πελοπόννησον» χωρὶς νὰ «δύναται εἰσέτι νὰ ἀποδειχθῇ πόθεν ὡρμήθησαν ἀρχικῶς· πάντως ὅμως δὲν ὡρμήθησαν ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς ἄκρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», ἀνήκουσι δὲ εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν».

Ἂν εἰς τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐφαρμόσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡροδότου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὄντως, ὅτι οἱ ἐπήλυδες τῆς Χαλκιδικῆς ἀναμειχθέντες ἀφωμοιώθησαν πρὸς τοὺς παλαιοὺς κατοίκους τῆς κεντρικῆς κυρίως Μακεδονίας, ἐπικρατήσαντας καὶ ἐνταῦθα· διότι δὲν ἐπιδρᾷ οὔτε μεταδίδεται ἡ μινυεία κεραμεικὴ εἰς τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν (εἰς τὸ Μπομποῦστι μόνον ἓν μινύειον τεμάχιον εὑρέθη) ἀλλ' ἡ τῆς κεντρικῆς εἰς τὴν Χαλκιδικήν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἐπικράτησις τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας ἐπὶ τὴν Χαλκιδικὴν σημαίνει ὑπόταξιν καί τινα ἐθνολογικὴν ἀφομοίωσιν τῆς Χαλκιδικῆς πρὸς τὴν ἄλλην ἐκείνην Μακεδονίαν.

Ἂν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι οἱ κατὰ τὸ 2000 π. Χρ. καταλαβόντες τὴν κεντρικὴν Μακεδονίαν ἦσαν οἱ ἐκ Βορρᾶ ἐλθόντες Ἕλληνες τότε ἡ ἐπικράτησις αὐτῶν ἐν Χαλκιδικῇ ἀπὸ τοῦ 1600 καὶ ἑξῆς σημαίνει ἑλληνικὴν ἐπέκτασιν, ἔναρξιν ἐξελληνίσεως τῶν Ἡροδοτείων - Πελασγῶν τῆς Χαλκιδικῆς. Ὥστε φορεῖς τῆς ἑλλ. γλώσσης ἦσαν οἱ ἀπὸ βορρᾶ ἐλθόντες καὶ οὐχὶ οἱ Μινύαι. Τότε δὲ θὰ εἶχον δώσει οὗτοι τὰ ἐν Παιωνίᾳ παλαιὰ τοπικὰ ὀνόματα Εἰδομένη, Εὐρωπός, Ἀταλάντη κλπ.[1].

Ἂν δὲ οἱ Ἀχαιοὶ εἶχον, ἅμα τῇ καταλήψει τῆς κάτω Μακεδονίας (2000 π. Χρ. καὶ ἑξῆς), προχωρήσει πρὸς νότον συγκομίζοντες τὴν κεραμεικὴν τῆς Μακεδονίας καὶ ἔλθει ἐνωρὶς εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν κρητικὸν πολιτισμόν, εἶχον ἱκανὴν εὐκαιρίαν ἐν τῷ μεταξὺ πνίγοντες τὴν μινυείαν τέχνην νὰ ἀναπτύξωσιν οὕτω τὴν μυκηναϊκὴν τῇ συνεργασίᾳ τῶν παραμεινάντων παλαιῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν μετ' αὐτῆς ὡς ἔμποροι καὶ ἄποικοι πρὸς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Μακεδονίας (1350 περίπου π. Χρ.) ὡς βεβαιοῦσιν αἱ ἀνασκαφαί[2].

Ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Η. (σελ. 61) ὅτι «περὶ τὰ τέλη τῆς (Γ΄) περιόδου (1150 περίπου π. Χρ.) ἐπέδραμον εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ βάρβαροι προερ-

1 Καθ' ὃν χρόνον ἐτέθησαν ἐν Παιωνίᾳ τὰ παλαιὰ Ἑλληνικὰ ὀνόματα, ἐτέθησαν ὅμοια ὀνόματα καὶ ἐν τῇ δυτικῇ ὀρεινῇ Μακεδονίᾳ, ἔνθα ἦτο ἡ ἑτέρα ὁδὸς τῆς καταβάσεως τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν ἤτοι τῶν Ἑλληνικῶν φυλῶν. Τοιαῦτα ὀνόματα εἶνε Ἄρνισσα, Ἔδεσσα, Τύρισσα Kretschmer, ***Einleit. in die Gesch. d. Griech. Sprache*** σ. 286, 405) Ὀργησσός, Ἐγχελᾶνες, Βοιοὶ καὶ εἴ τι ἄλλο (πρβλ. Κεραμόπουλλον ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1927 - 8 σ. 103ο, 109, 73 ***Μακεδονία καὶ Μακεδόνες*** 1930 σ. 12, 21+13 ἑξ.).

2 Πρβλ. καὶ ***Ann. of the Br. School at Athens*** XXVII, 1925 - 6 σ. 59, 63 ἑξ.· εἰς τὸ Μπομποῦστι ἓν μόνον μυκηναϊκὸν ὄστρακον εὗρεν ὁ Heurtley αὐτ. 1926 - 7, 182.

χόμενοι ἐκ τῶν περὶ τὸν Δούναβιν χωρῶν, πιθανῶς τῆς Οὑγγαρίας. Ἐν τοῖς τύμβοις τῆς Βαρδαρόφτσας καὶ τοῦ Βάρδινο ἐν τεφρωμένοις στρώμασι, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν εἰς τὸ τέλος τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, εὑρέθησαν τὰ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖά των· ἡ διάρκεια τῆς διαμονῆς των ἐν τῇ Μακεδονίᾳ δὲν ἦτο μακρά, ἀλλ' ἡ ἐπιδρομή των ἠνάγκασε πολλοὺς τῶν ἐντοπίων νὰ καταφύγουν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀκολουθοῦντες τὰ ἴχνη τῶν προγόνων των. Ἡ συγκέντρωσις ὅλων τούτων τῶν ἐκτοπισθέντων Μακεδόνων, τοὺς ὁποίους συνώδευσαν, ὡς φαίνεται, αἱ συγγενεῖς φυλαὶ ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἁλιάκμονος, ἀποτελεῖ ἴσως τὴν τελευταίαν βαθμίδα τῆς εἰσβολῆς τῶν Δωριέων πρὸ τῆς τελικῆς μεταναστεύσεώς των εἰς τὴν Πελοπόννησον».

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν νέαν, τὴν τελευταίαν κίνησιν λαῶν ἐκ Μακεδονίας πρὸς νότον. Ἡ κίνησις αὕτη ἐγένετο ὑπὸ τὴν πίεσιν παροδικῆς ἐπιδρομῆς βορείων εἰσβολέων, οὓς συλλαμβάνει ὁ κ. Η. ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀξιοῦ ἀλλὰ πιθανολογεῖ καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἀλιάκμονος, ἔνθα ἐγένοντο ὀλίγαι μὲν ἀνασκαφαὶ (Μπομποῦστι), ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τούτου. Ἀλλ' ἀφ' οὗ ἡ προηγουμένη περίοδος ἐνεφάνισε κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1350 - 1150 μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, τότε οἱ προκατελθόντες μὲν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα δὲν ἦσαν οἱ Δωριεῖς ἀλλ' οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς δημιουργοὶ τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, διότι οὕτω θέλουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ ἡ χρονολογικὴ ἀρχαιολογικὴ ἀκολουθία, οἱ δὲ Δωριεῖς ἠκολούθησαν μὲν αὐτοὺς μέχρι τῆς Θεσσαλίας ὡς τελευταῖοι τῶν ἐκ τῆς Ἄνω καὶ τῆς Κάτω Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀμφαξίτιδος κατελθόντων, ἀλλ' ἐκινήθησαν νοτιώτερον ὕστερον ἕνεκα τῆς ἀπὸ βορρᾶ παροδικῆς πιέσεως.

Πρὸς ταῦτα δὲ πρέπει νὰ παραβάλωμεν τὸν Ἡρόδ. 1,56 λέγοντα περὶ τοῦ Δωρικοῦ ἔθνους, ὅτι «ἐπὶ μὲν Δευκαλίωνος βασιλέος οἴκεε γῆν τὴν Φθιῆτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἕλληνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν τε καὶ τὸν Οὔλυμπον χώραν, καλεομένην δὲ Ἱστιαιῆτιν. Ἐκ δὲ τῆς Ἱστιαιήτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδνὸν καλεόμενον. Ἐνθεῦτεν δὲ αὖτις εἰς τὴν Δρυοπίδα μετέβη καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτω ἐς Πελοπόννησον ἐλθὸν Δωρικὸν ἐκλήθη» (πρβλ. Ἡροδ. 8,43 1,146 καὶ ***Ἑλληνικὰ*** ἕ. ἄ.).

Τὸ χωρίον τοῦτο δὲν κατενοήθη ὀρθῶς μέχρι τοῦδε ἔν τινι σημείῳ. Ἡ ἐκ τῆς Φθιώτιδος πορεία πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τὴν Ὄσσαν καὶ τὸν Ὄλυμπον εἶνε ἱστορικῶς ἀκατανόητος καὶ ὄχι ἀληθής: Εἴδομεν, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος τοὺς μὲν Ἴωνας θέλει ὡς μὴ Ἕλληνας, τοὺς Δωριεῖς ὅμως δέχεται Ἕλληνας. Ἀλλὰ τοιοῦτοι ὄντες οἱ Δωριεῖς, ἔδει κατὰ τὴν εὐσεβῆ ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἡροδότου νὰ κατάγωνται ἐκ τοῦ Ἕλληνος τοῦ υἱοῦ τοῦ Δευκαλίωνος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δευκαλίων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἱερὰν ἱστορίαν ἔζησεν ἐν Φθιώτιδι, ἔνθα ἐγέννησε καὶ τὸν Ἕλληνα, οἱ Δωριεῖς, ὡς καταγόμενοι ἐκ τούτου, ἔδει καὶ βιαζομένης τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας νὰ εἶχον πρώτην κατοικίαν τὴν Φθιῶτιν. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἀντίθετον πρὸς πᾶσαν πραγματικὴν ἱστορικὴν ἢ ἀρχαιολογικὴν θεωρίαν, ἑπομένως εἶνε καταφύγιον ἀνάγκης μόνον ἡ διὰ τοῦ ἀνυπάρκτου ἐκείνου περιπάτου πρὸς βορρᾶν ἑρμηνεία τῆς παρουσίας ἐν Μακεδονίᾳ ὑπὲρ τὸν Ὄλυμπον μάλιστα καὶ ὑπὲρ τὰ Καμβούνια, ἀγγείων ὁμοίων πρὸς τὰ τῆς νοτίου Θεσσαλίας, ἐν ᾧ ταῦτα δεικνύουσιν ἁπλῶς γενικὴν ἐξάπλωσιν ἀντιθέτου φορᾶς ἢ τὸ πολὺ καὶ ἐμπορικήν τινα σχέσιν. Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἡροδότου ἀληθὴς ἱστορία εἶναι μόνον ὅσα λέγονται μετὰ τὴν εὐσεβῆ τῶν Δωριέων ἐν Φθιώτιδι τοποθέτησιν (πρβλ. Wace καὶ Thompson ***Prehist. Thessaly*** 254_2. Heurtley, ***Ann. Brit. School, Athens*** 1926 - 7 σ. 160, 192 ἑξ. Κεραμόπουλλος ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1927 - 8, 79, 82 ἑξ. καὶ ***Μακεδονία καὶ Μακεδόνες*** σ. 21).

Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἡροδότου γίνεται πιθανόν, ὅτι ἀφ' οὗ ἡ πρωτοπορία τῆς τελευταίας ταύτης κινήσεως ἦσαν οἱ ἤδη πρότερον εἰς Θεσσαλίαν ἐκ Μακεδονίας ἐξωσθέντες Μακεδνοὶ Δωριεῖς, οἱ ὄπισθεν αὐτῶν βαδίζοντες θὰ ἦσαν οἱ ἄλλοι ἄποικοι τῆς Ἑλλάδος Καδμεῖοι εἴτε Βοιωτοί, Αἰτωλοὶ - Ἠλεῖοι, Ἀκαρνᾶνες, Λοκροί, Φωκεῖς, Μηλιεῖς κλ. μέχρι τῶν οὐραγῶν Θεσσαλῶν, οἵτινες, ἐκ Θεσπρωτίας πιθανῶς ἐλθόντες, ἔκλεισαν τὴν σειρὰν τῶν προηγηθέντων Μακεδνῶν ἐθνῶν.

Ἀλλὰ ταῦτα σημαίνουσιν, ὅτι, ἂν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα κατῆλθον οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀχαιοὶ πολὺ πρὸ τῶν Δωριέων, εἰς τὴν Μακεδονίαν ὅμως εἶχον κατέλθει συγχρόνως ἢ ἐν συνεχείᾳ χρονικῇ.

Τῶν Θεσσαλῶν ἡ ἐξ Ἠπείρου κάθοδος, τεκμηριουμένη διὰ τοῦ πλεονασμοῦ τῶν μὴ αἰολικῶν διαλεκτικῶν στοιχείων ἐν τῇ δυτικῇ Θεσσαλίᾳ καὶ γενομένη ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν τελευταίαν κίνησιν πρὸς νότον τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν φύλων, δεικνύει, ὅτι οἱ Θεσσαλοί, οἱ Δόλοπες καὶ εἴ τις ἄλλος, διὰ νὰ ὑπάρχωσι μετὰ τῶν ἄλλων Ἠπειρωτῶν ἐν Ἠπείρῳ, πρέπει νὰ εἶχον κατέλθει διὰ τῶν ὀρεινῶν διόδων τῆς Ἰλλυρίας πρότερον, τοῦτο δὲ ἦτο δυνατὸν μόνον κατὰ τὸ 2000 π. Χρ., ὅτε κατελήφθη καὶ ἡ Μακεδονία ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· ἐπειδή, βυσθείσης τῆς τε

Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐστάθησαν καὶ ἔφραξαν τὴν χώραν ὄπισθεν πάντων τούτων οἱ Ἰλλυριοί. Ἂν δ' ἡ τελευταία ἐπιδρομὴ «βορείων λαῶν» ἔσχεν ἀντίκτυπον ἔν τε Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἄλλοθεν ἢ ἐκ τῶν Ἰλλυριῶν (πρβλ. Κεραμοπούλλου ***Μακεδονία καὶ Μακεδόνες*** σ. 25).

Ἡ Μακεδονία ὅμως ὑπῆρξεν ὁ κύριος σταθμὸς τῶν πλείστων καὶ μεγίστων ἑλληνικῶν φύλων, ὡς εἶπε καὶ ὁ Beloch.

Ἐν Μακεδονίᾳ, χώρᾳ εὐρείᾳ, ἐγένετο ἡ ζύμωσις ἀλλὰ κατὰ τὰ καίρια καὶ ἡ πρώτη διάκρισις τῶν ἑλληνικῶν φύλων καὶ τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων. Ἐν Μακεδονίᾳ πιθανῶς εἶχον διακριθῆ ἀπ' ἀλλήλων οἱ Δωριεῖς, οἱ Φωκεῖς, οἱ Αἰτωλοί, οἱ Βοιωτοὶ κ.λ.[1] καὶ ἐντεῦθεν κομίσαντες μετέδωκαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τὰς χώρας τῆς νοτίου Ἑλλάδος, ἃς κατέλαβον. Τὰ ὀνόματα ταῦτα παρέμειναν καθ' ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀμετάβλητα, διότι οὐδεμία νεωτέρα μετακίνησις λαῶν ἀξιόλογος ἐγένετο, ἵνα μεταβάλῃ αὐτά. Ἁπλῶς δὲ μετὰ τὴν τελευταίαν ἀπὸ βορρᾶ παροδικὴν πίεσιν ἀποκατεστάθη ἡ τάξις ἐν Μακεδονίᾳ, ἢ ὡς λέγει ὁ H. (σ. 61 ἑξ.) «κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ σιδηροῦ αἰῶνος (δηλαδὴ 1100 π. Χρ.), ὁ πρῴην πληθυσμὸς (ἐκεῖνοι τοὐλάχιστον, οἱ ὁποῖοι δὲν κατέφυγαν εἰς τὴν Θεσσαλίαν), ἐπέστρεψαν εἰς τὰ κατεστραμμένα χωρία των καὶ ἀνοικοδομήσαντες αὐτὰ ἐξηκολούθησαν τὴν ἀγροτικὴν ζωήν των ἢ ἐκλιπόντων τῶν βαρβάρων ἢ συγχωνευθέντων μὲ τοὺς Μακεδόνας. Αἱ σχέσεις τῆς Μακεδονίας μὲ τὸ Αἰγαῖον δὲν ἐπανελήφθησαν ὅμως πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων εἰς τὴν Χαλκιδικήν· τὰ πρωιμώτερα ἑλλ. ἀγγεῖα, ἅτινα μαρτυροῦσι τοῦτο, εὑρίσκονται εἰς τὰς ἐγγὺς τῆς θαλάσσης χώρας τῆς κεντρικῆς Μακεδονίας (Βαρδαρόφτσα, Βάρδινο) καὶ εἶνε τὰ κορινθιακὰ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, τὰ δὲ τελευταῖα τὰ ἑλληνιστικά. Τὰ πρώιμα δὲ λείπουσιν ἐκ τῆς ἄνω Μακεδονίας (Μπομποῦστι), ἔνθα εὕρηνται μόνον Ἑλληνιστικὰ καὶ ταῦτα ἴσως ἐντόπια κατὰ τὴν προφορικὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. Η. Εὗρον δὲ καὶ ἐγὼ ἑλληνιστικὰ εἰς τὰς ῥάχεις πρὸς βορρᾶν τοῦ παρὰ τὸν Ἁλιάκμονα χωρίου Κάλιανη ἐν τοῖς ἀγροῖς, ἔνθα καὶ τάφοι μαρτυροῦνται μετὰ μεγάλων πορπῶν χαλκῶν «γεωμετρικῶν» καὶ ὅπλων σιδηρῶν[1].

Οἱ τελευταῖοι λόγοι δηλοῦσιν, ὅτι μετὰ τὴν τελευταίαν μετανάστευσιν ἐκ Μακεδονίας πρὸς νότον, οἱ παραμείναντες ἐν τῇ μεσογαίᾳ κυρίως Μακεδονίᾳ ὁμόφυλοι τῶν μεταναστευσάντων ἔζησαν ὄπισθεν τῶν ὀρέων ἴδιον πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν βίον καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν περίοδον μέχρι τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐκαλλιέργησαν βραδέως τὸν πολιτισμόν των ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γοργὴν ἀνάπτυξιν τῶν πρὸς νότον ἀπελθόντων. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πρὸς νότον κατελθόντες ἀνέπτυξαν καὶ προσέλαβον ὡς γενικὸν ἐθνικὸν ὄνομα τὸ τῶν ***Ἑλλήνων***, ἐν ᾧ οἱ ἐν τῷ βορρᾷ παραμείναντες ἐκαλοῦντο ἁπλῶς σύμπαντες ***Μακεδόνες***. Εἶχον ὅμως καὶ οὗτοι καὶ ἐκεῖνοι καὶ ἄλλα εἰδικὰ κατὰ τόπους ὀνόματα (Ὀρέσται, Πελαγόνες κλ. Θεσσαλοὶ Βοιωτοί, Αἰτωλοὶ κλ.). Ἀλλ' ἡ γλῶσσα καὶ τὸ αἷμα ἦτο τὸ αὐτό, εἷς καὶ ὁ αὐτὸς λαὸς ἐκάλυπτε τήν τε Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἐντὸς δὲ τοῦ πλαισίου τούτων τῶν ἐπὶ τῆς ἀνασκαφικῆς πραγματικότητος ἐρειδομένων σκέψεων πρέπει νὰ κρατῶνται πᾶσαι αἱ ἱστορικαὶ κρίσεις αἱ ἀφορμώμεναι ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἑξῆς:

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν, μετὰ τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ Μακεδονία κατείχετο ὑπὸ Δανουβίων πιθανῶς πληθυσμῶν, τῷ 3000 π. Χρ. καὶ τῷ 2000 π. Χρ. οἱ ἐπιδραμόντες λαοί, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ χρονολογίᾳ κατασχόντες σύμπασαν τὴν Μακεδονίαν ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μόνην τὴν Χαλκιδικήν, ἦλθον ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ὁ μὲν πρῶτος βεβαίως, ὁ δὲ δεύτερος πιθανῶς. Ἂν ὁ τῆς δευτέρας ἐπιδρομῆς ἦτο ἑλληνόγλωσσος, ὡς δέχεται ὁ Heurtley, θὰ ἦτο πιθανόν, ὅτι καὶ ὁ πρῶτος ἦτο ὡσαύτως ἑλληνόγλωσσος. Ἀλλὰ τότε τὰ ἔπειτα (2000 π. Χ.) ἐπελθόντα ἀπὸ βορρᾶ καὶ κατισχύσαντα ἀλλόφυλα καὶ προφανῶς ἀλλόγλωσσα στρώματα ἢ θά τα δεχθῶμεν ἀνατρέποντα οὐσιωδῶς τὴν κατάστασιν, ὅτε θὰ

1 Τὸ ὄνομα τῶν Βοιωτῶν εἶνε ἀρχαιοπινές, ἐσχηματισμένον διὰ τῆς σπανίας ἐθνικῆς καταλήξεως -τὸς (πρβλ. Ἀποδωτοί, ἴσως δὲ καὶ Θεσπρωτοί). Εἶνε πιθανόν, ὅτι ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς Βοΐου μακρᾶς ὀροσειρᾶς κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Dittenberger, (πρβλ. καὶ Beloch Griech. Gesch[2]. I 2 σ. 38). Ἀλλ' ἡ παράδοσις, ὅτι ὁ Κάδμος ἐκ Βοιωτίας ἦλθεν εἰς τοὺς Ἐγχελᾶνας τῆς Λυχνιδοῦ καὶ ἔκτισε τὴν πόλιν Λυχνιδὸν παρὰ τὴν Λυχνῖτιν λίμνην, παρ' ἣν ὑπῆρχε καὶ πόλις Βοιοί, πιθανολογεῖ τὴν ἐκεῖθεν κάθοδον τῶν Βοιωτῶν, ἀληθευούσης οὕτω τῆς ἀντιστροφῆς τῆς παραδόσεως, καθ' ἃ ἐδήλωσα ἐν ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1927-1928 σ. 109 ἑξ. Φαίνεται λοιπὸν πάλιν, ὅτι οἱ Ἰλλυριοὶ ἐπίεσαν σύνολα τὰ κράσπεδα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ ἑλληνικῆς ἐγκαταστάσεως.

1 Μίαν λόγχην σιδηρᾶν κατέθηκα εἰς τὸ Γυμνάσιον Κοζάνης, λαβὼν αὐτὴν παρὰ χωρικοῦ τῆς Κάλιανης.

ἔδει νὰ ἔχωμεν γλῶσσαν μὴ ἑλληνικὴν ἐν Ἑλλάδι, ὃ δὲν συμβαίνει, ἢ θὰ τὰ δεχθῶμεν ὑποκύπτοντα εἰς τοὺς προηγηθέντας ἐπιδρομεῖς, τοὺς ἐργάτας τῶν Μινυείων ἀγγείων, καὶ ἐξελληνιζόμενα, ὅτε θὰ ἔδει πρῶτον μὲν νὰ μὴ ὑπῆρχον ἀλλόγλωσσοι ἐν Χαλκιδικῇ, ἔπειτα δὲ ἡ βιομηχανία ἐκείνη τῶν μινυείων νὰ ἐπεκταθῇ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐν αὐτῇ τε καὶ τῇ νοτίῳ Ἑλλάδι, ὅπερ ἐπίσης δὲν συμβαίνει. Ὥστε οἱ ἐξ Ἀσίας ἐλθόντες δὲν ἦσαν ἕλληνες, τὰ δὲ ἀπὸ βορρᾶ ἐλθόντα φυλετικὰ κύματα πρέπει νὰ ἦσαν πάντως ἑλληνικά· ἐπειδὴ δ' ἀκριβῶς βορεία ἦτο ἡ καταγωγή των, δικαιολογεῖται καὶ τὸ ξανθὸν χρῶμα, ὅπερ πιστοῦται ὅτι εἶχον [1] καὶ ὅπερ ἀπαντᾷ τις καὶ σήμερον συχνὰ εἰς τὸν αὐτόχθονα ἑλληνικὸν πληθυσμὸν ὁλοκλήρου τοῦ ὀροπεδίου τῆς Ἄνω ἤτοι δυτικῆς Μακεδονίας κυρίως, ἔνθα θὰ ἦτο μία τῶν κυρίων ἀρτηριῶν τῆς καταβάσεως τῶν βορείων ἐκείνων ἀνθρωπείων κυμάτων, εἰ καὶ αἱ ἀποδεικτικαὶ ἔρευναι μέχρι τοῦδε περιορισθεῖσαι ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ καὶ δὴ καὶ τῇ κοιλάδι τοῦ κάτω Ἀξιοῦ, τῇ Ἀμφαξίτιδι, ταύτην κυρίως λέγουσιν ὁδὸν καθόδου τῶν βορειόθεν λαῶν [2].

Ὥστε δὲν ἀληθεύει ἡ ***εἰκασία*** τοῦ Ἡροδότου, καθ' ἣν οἱ Ἴωνες δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλόγλωσσοι καὶ μάλιστα Πελασγοί. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἴωνες οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ εἶνε, ἢ μοῖρά τις τῶν βορείων λαῶν, ὡς οἱ Ἀχαιοί, Βοιωτοί, Δωριεῖς κλ., οἵτινες εἶχον καταλάβει τὴν Μακεδονίαν, ὁ δὲ χρόνος τῆς καθόδου αὐτῶν ἢ θὰ πίπτῃ πρὸ τοῦ χρόνου ἢ μᾶλλον θὰ συμπίπτῃ περίπου πρὸς τὸν χρόνον τῆς καθόδου τῶν Ἀχαιῶν, ὧν θὰ ἦσαν πρωτοπόροι ἐν τῇ χρονίᾳ πως καταβάσει πρὸς νότον. Ἓν τεκμήριον τῆς ἐκ Θεσσαλίας διαβάσεως τῶν Ἰώνων εὑρίσκει ὁ Kretschmer ***(Glotta*** I, 14) τὸ ὄνομα Ἰωλκὸς = Ἰαόνιος ὁλκός [3].

Ἂν λοιπὸν δεχθῶμεν αὐτοὺς ἐν τῇ εἰς Ἑλλάδα καθόδῳ πρωτοπόρους τῶν Ἀχαιῶν, καὶ εἶτα ὠθουμένους ἢ ἄλλως ἁπλουμένους πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, θὰ εἶνε ἀνάγκη, ἀφ' οὗ οἱ Ἴωνες δὲν εἶνε ἐργάται τῶν Μινυείων ἀγγείων, νὰ εὑρεθῶσιν ἐν Μιλήτῳ ἢ Σάμῳ π.χ. τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐκεῖσε μεταβάσεως αὐτῶν καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ μυκηναϊκῆς τέχνης ἀγγεῖα τὰ εὑρεθέντα ἐν τοῖς νεκροταφείοις τῆς Μιλήτου. Ἐπειδὴ δὲ μὴ ὄντων τῶν Ἰώνων εἰσηγητῶν τῶν μινυείων ἀγγείων δὲν ἔχομεν ἄλλα ἀγγεῖα εἰδικῶς ἰωνικά, καθὼς ἔχομεν τὰ μυκηναϊκὰ ὡς ἀχαϊκὰ καὶ τὰ γεωμετρικὰ ὡς Δωρικά, νὰ ἐρωτηθῇ, τίς ἦτο ἡ τέχνη τῶν Ἰώνων καὶ νὰ ἐξετασθῇ σπουδαίως, μήπως οἱ Ἴωνες καὶ οἱ Ἀχαιοί, συζήσαντες ἀληθῶς καὶ συνεργασθέντες μετ' ἀλλήλων ἐν Ἑλλάδι περισσότερον ἢ μετὰ τῶν Δωριέων, ἐκαλλιέργησαν κοινὴν τέχνην, τὴν λεγομένην μυκηναϊκὴν (πρβλ. ὅμως Bilabel ***Die Ionische Kolonis.*** 150), ὅτε τὰ ἐν Ἰωνίᾳ (Μιλήτῳ) μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα [1] δὲν δηλοῦσιν ἁπλῆν παρουσίαν ἐκεῖ Ἀχαιῶν ἢ καὶ Ἀχαιῶν, ἀλλὰ μᾶλλον Ἰώνων, ἀφ' οὗ οὗτοι ἐμφανίζονται ἐκεῖ κυριαρχοῦντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ δὲ σύμμειξις αὐτῶν μετ' ἀχαϊκῶν στοιχείων ἐκ τῆς βορείου Ἑλλάδος (Βορεῖς, Οἴνοπες, Νηλεὺς ἐξ Ἰωλκοῦ, Λέβεδος - Λεβάδεια, Μάγνητες, Μαγνησία, Μυκάλη - Μυκαλησσός, Θήβη, Ἐρυθραί, Ἑλικώνιος, Ταύρειος καὶ Ἐνιπεὺς Ποσειδῶν, Πλαταιεῖς καὶ Ἀσωπὶς ἐν Μιλήτῳ (Collitz 5501. Bilabel ἔ. ἄ. 149 ἑξ.) δεικνύει ἀκριβῶς καὶ βεβαιοῖ, ὅτι οἱ Ἴωνες, ὧν τὴν φυλετικὴν διαμόρφωσιν καὶ τὰ γεγονότα τῆς καθόδου οὐδεμία πραγματικὴ παράδοσις διασαφεῖ, ἀληθῶς δὲν ἔζησαν ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι ὅλως χωριστὸν καὶ ἀνεξάρτητον βίον, ἀλλὰ τοὐναντίον συναφῆ πως πρὸς τοὺς Ἀχαιούς, ὁμότροπον, σύντροφον.

Δὲν διαφέρουσι δὲ τὰ «μυκηναϊκὰ» ἀγγεῖα τῆς Ἀττικῆς [2] καὶ τῆς Ἐπιδαύρου, [3] ἔνθα ἦσαν πάλαι Ἴωνες [4], καὶ τῆς Μιλήτου ἀπὸ τῶν λοιπῶν συγχρόνων τότε μυκηναϊκῶν ἀγγείων· διὰ τοῦτο δὲ ὁ λόγος ἄγει νὰ φαίνηται πιθανωτέρα ἡ ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων (πρβλ. τελευταῖον Buck ἔ. ἄ. σ. 16 ἑξ. 20, 23 ἑξ.) πολεμηθεῖσα γνώμη [5], ὅτι αἱ μεγά-

1 Πρβλ. Beloch ***Gr. Gesch.***[2] I₁ σελ. 93. Lebzelter, ***Mitteil. der anthropol. Gesells. in Wien,*** LIX (1929) σ. 95ἑξ.

2 Ὅτι καὶ διὰ τῶν κοιλάδων τῆς Ἠπείρου καὶ Ἰλλυλίας ἠδύνατο νὰ συγκοινωνῇ ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῶν βορειοτέρων χωρῶν, ὅρα Pfuhl ***Arch. Anz.*** 1922 σ. 165. Böhlau ***Prähist Zeitsch.*** XIX (1928) 83.

3 Ἐξωτερικὸν φαινόμενον εἶνε ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ προσαχθῇ ὡς τεκμήριον τῆς Μικρασιατικῆς καταγωγῆς τῶν Ἰώνων, ὅτι οὗτοι εἶνε οἱ μᾶλλον τῶν δύο ἄλλων φύλων (Αἰολέων-Ἀχαιῶν καὶ Δωριέων) ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς βάρος καὶ ζημίαν αὐτῶν εὐδοκιμήσαντες ἐν τῷ ἔπειτα ἀποικισμῷ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

1 Πρβλ. Wiegand ***Abhandl. d. Berl. Akad.*** 1908 σ. 499 ἑξ. καὶ Schachermeyr ***Athen. Mitt.*** 1916 (ἐτυπώθη τῷ 1927) σ. 395. Εὑρέθησαν ἤδη καὶ ἐν Σάμῳ.

2 ***Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑτ.*** 1919, 34.

3 ***Ἀρχ. Δελτ.*** 1888, 155 ἑξ. ***Athen. Mitt.*** 1910, 29 ἑξ.

4 Ἀριστοτ. παρὰ Στρβ. 8,374. Παυσ. 2,26,2. 7,4,2.

5 Πρβλ. E. Meyer ***Forschungen z. alten Geschichte*** I, 133, 150 πρβλ. ***Gesch. d. Alt*** II, 217 καὶ Wiegand, ***Abhdnl. d. Berl. Ak.*** 1908, 499 ἑξ. καὶ Wilamowitz ***Ber. d. Berl. Akad.*** 1906 σ. 75.

λαι ἰδιορρυθμίαι τῆς Ἰωνικῆς διαλέκτου ἐμορφώθησαν κυρίως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἤτοι μετὰ τὸν ἐκεῖσε ἐξ Ἑλλάδος παλαιὸν ἀποικισμόν, ἐκεῖ δὲ θὰ ἀνεπτύχθη καὶ τὸ ὄνομα Ἴωνες ὡς κοινῶς δηλωτικὸν πασῶν τῶν Ἰωνικῶν φυλῶν (Kretschmer ἔ. ἄ 15. Beloch ***Griech. Gesch.²*** I 2 σ. 82). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ Μινύεια ἀγγεῖα ἀποδεικνύονται τῶν προελλήνων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Πελασγοὶ κατῴκησαν τὸ Πελασγικὸν Ἄργος τῆς Θεσσαλίας, ἔνθα λείπουσι τὰ μινύεια ἀγγεῖα, ταῦτα δὲν εἶνε πελασγικά. Καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἴωνες διῆλθον διὰ τῆς Θεσσαλίας (πρβλ. Ἰωλκός), δὲν εἶνε οὔτε τῶν Ἰώνων ἔργα, οὔτε οἱ Ἴωνες εἶνε Πελασγοί [1].

Ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς τοῦ 3000 π.Χ. δὲν ἦσαν Ἕλληνες, δεικνύει καὶ τὸ τεκμήριον τῶν προελληνικῶν τοπωνυμίων, ἅτινα τελευταῖον ἐμελέτησαν ὁ Haley καὶ ὁ Blegen ***Amer. Journ. of Archaeology*** 1928 σ. 141 ἑξ. ἐξ ἀφορμῆς καὶ πρὸς συμπλήρωσιν ἐξαιρέτου ἐργασίας τοῦ Buck ***(Class. Philol.*** 1926 σ. 1 ἑξ.) Κατὰ τὴν α΄ περίοδον τοῦ χαλκοῦ σύμπασα ἡ Ἑλλὰς νησιωτικὴ καὶ ἠπειρωτικὴ ἐμφανίζει ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν κατὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ τεκμήρια, ὥστε τότε μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ διαδοθῶσι καὶ ἐπικρατήσωσι τὰ πανταχοῦ τῆς αὐτῆς ἐκτάσεως ἀπαντῶντα προελληνικὰ τοπωνύμια, ὧν πολλά, διακριτὰ διὰ καταλήξεων μετὰ τῶν γραμμάτων - νθ -, νδ, σ(σ), τ(τ), ρ, μν, ἢ καὶ ἄλλα συνέλεξεν ἐκ τῆς νοτιωτέρας Ἑλλάδος ὁ Haley [1]. Ὁ Blegen ἔ. ἄ. σ. 153, περιλαβὼν καὶ τὴν Μακεδονίαν ἐν τῇ ἐρεύνῃ, προσέθηκεν ἐξ αὐτῆς τὸ Καλίνδοια ἢ Ἀλίνδοια ἐν Μυγδονίᾳ (Πτολ. III, 12,33) ἤτοι τὸ σημερινὸν ἴσως Κιλιντὶρ ἢ τὸ Καλίνοβον (Casson, ***Macedonia, Thrace and Illyria*** σ. 47, 83), τὴν Σίνδον παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἐχεδώρου καὶ τὴν Ὄλυνθον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον ὄνομα, προερχόμενον ἐξ ὀνόματος φυτοῦ πολιτογραφηθέντος ἐν τῇ ἑλλ. γλώσσῃ, ἐτέθη ὡς τοιοῦτον ὕστερον πιθανῶς, ἤτοι ὅτε τὰ παράλια τῆς Χαλκιδικῆς ἐδέχθησαν ἀποικίας ἐκ νότου, ὡς καὶ τὸ Ἄκανθος, Μένδη - Μίνδη - μίνθη (πρβλ. Οἰκονόμον ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1924, σ. 27 ἑξ. καὶ ***Glotta*** 1922, 105, 283), Οἰσύμη, ἔτι δὲ Μηκύβερνα (;!) καὶ εἴ τι ἄλλο [2].

Ὑπάρχουσιν ὅμως ἄλλα ὀνόματα προελληνικῆς βεβαίως ἢ πιθανῶς καταγωγῆς, ἔχοντα χαρακτῆρας, οὓς ὥρισεν ὁ Haley. Παρερχόμενος τὴν Ὄσσαν καὶ τὸν Ὄλυμπον καὶ τὴν Πίνδον καὶ τὰ Τέμπη, ἐξαιρῶν δὲ καὶ τὰ μακεδονικὰ Ἄρνισσα, Τύρισσα καὶ Ἔδεσσα, ὡς θέλει ὁ Kretschmer [3] ἐπειδὴ ταῦτα δύνανται νὰ κατάγωνται ἐξ ἰνδοευρωπαϊκῶν στοιχείων, ὡς συμβαίνει πράγματι εἰς τὸ Ἔδεσσα (Fέδυ=ὕδωρ Φρυγ.), προβάλλω τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν Πιεριῶν, τὸ ὄρος Βόραν, τὸν Λουδίαν (Λυδίαν) ποταμόν, τὰ Στάγιρα, τὴν Θύσσον, τὴν Θάσον, τὴν πόλιν Ὄσσαν τῆς Βισαλτίας, τὴν Σῖριν, τὸν σημερινὸν Βαῦδον ἴσως (πρβλ. Διόδ. 13,104, Kretschmer ἔ. ἄ. 306 Βλαῦδος κλ. Hermes 1897, 530), τὴν Σάραν, τὴν Ξάνθην, τὴν Σάνην, τὴν Γύαρον, τὸν Κρηστωνικὸν Θεὸν Κανδάονα καὶ τὰ Κανδαούια ὄρη (***Klio*** 1923, 26), τὴν Σιντικὴν (ντ πρβλ. κολοκύντη - νθη, Κάντανος - Κάνδανος), ἴσως τὴν Μεθώνην, τὴν Αἰάνην, τὴν Βάλλαν καὶ τὴν Πύνδαν (Πύτναν πρβλ. Ἱεράπυτναν), [4] τὰς Αἰγάς [5],

1 Ἂν οἱ Ἴωνες ἦσαν εἰσηγηταὶ τῶν Μινυείων ἀγγείων καὶ ἠλήθευεν ὁ Ἡρόδοτος 7,94, τότε τὰ ἀγγεῖα ταῦτα, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν πλήθει εὑρεθέντα, θὰ ἔπρεπε νὰ βεβαιωθῶσι καὶ ἐν τῇ Αἰγιαλείᾳ τῆς Ἀχαΐας, ὅπερ δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε, ὅσον γινώσκω· οὔτε ἐν Αἰγείρᾳ, οὔτε ἐν Ἤλιδι εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ O. Walter, εἰ καὶ θὰ ἦτο προσδοκώμενον, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐπιστώθησαν ἄφθονα ἐν Ἀργολίδι. Θὰ ἐδήλουν ὅμως Πελασγοὺς ἢ Ἴωνας - Πελασγοὺς τόσον μόνον, ὅσον καὶ τὰ ἀλλαχοῦ μινύεια. Ἰδοὺ τί λέγει ἐ. ἄ. ὁ Ἡρόδοτος: «Ἴωνες δὲ ὅσον μὲν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ οἴκεον τὴν νῦν καλεομένην Ἀχαιΐην, καὶ πρὶν ἢ Δαναόν τε καὶ Ξοῦθον ἀπικέσθαι ἐς Πελοπόννησον, ὡς Ἕλληνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Πελασγοὶ Αἰγιαλέες, ἐπὶ δὲ Ἴωνος τοῦ Ξούθου Ἴωνες». Κατὰ τὸν Τσούνταν ***Αἱ προϊστ. ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου*** σ. 395 οἱ Πελασγοὶ ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα. Ἄλλας εἰδικὰς ἐργασίας περὶ Πελασγῶν ὅρα παρὰ Γ. Μυλωνᾷ ***Ἡ νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι*** σ. 76. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Kretschmer ἔ. ἄ. 17 Πελασγοὶ κατῴκησαν μόνον ἐν τῇ Πελασγιώτιδι τῆς Θεσσαλίας (ὅρ. Ὁμήρ. Ἰλ. Β 840. Ρ 288, 301 καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Leaf ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Β 681 καὶ Beloch ἔ. ἄ I ii σ. 45 ἑξ.), μόνον δὲ ἡ ἔννοια τῆς παλαιότητος καὶ ἑπομένως τῆς αὐτοχθονίας, ἥτις συνήφθη πρὸς τοὺς ἑλληνικὸν ὄνομα ἔχοντας Πελασγούς, οὓς εὗρον οἱ Ἕλληνες ἐλθόντες εἰς Θεσσαλίαν, χωρὶς τοῦτο νὰ δηλοῖ ὅτι οἱ Πελασγοὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἦσαν ἕλληνες, ὑπῆρξεν ἀφορμὴ νὰ ἐπεκταθῇ τὸ ὄνομα αὐτῶν ὕστερον ἐπὶ πάντα παλαιὸν λαὸν τῆς Ἑλλάδος.

1 Πρβλ. Fick, ***Vorgriech. Ortsnamen.*** Kretschmer ***Einl. in d. Gesch. der griech. Sprache.***

2 Ὁμοίαν γνώμην πρὸς τὸν Blegen φαίνεται ἔχων περὶ τῆς Ὀλύνθου ὁ Robinson ἐν ***Amer. Journ. of Arch.*** XXXIII (1929) σ. 55 καὶ διὰ τοῦτο ἐκπλήττεται μὴ εὑρίσκων ἐν Ὀλύνθῳ πρωτοελλαδικὰ λείψανα.

3 ***Einleit. in d. Gesch. d. Griech. Spraehe*** 405.

4 Wilhelm, ***Berichte d. Wien. Akad.*** 1911,48.

5 Προελληνικὸν θέλει τὸ θέμα Αἰγ- ὁ Harland ἔ. ἄ. σ. 46,110.

τὴν Ἐλίμειαν, τὴν Σιθωνίαν, τὸν Ἄθων, τὸν Ἀξιόν[1], τοὺς Περναίους, τὸν Ὄρβηλον[2] καὶ ὅ,τι ἄλλο θὰ πιστώσωσιν οἱ εἰδικοὶ γλωσσολόγοι. Τὴν ὁδὸν δέ, δι' ἧς ἦλθον τὰ ὀνόματα ταῦτα ἐξ ἀνατολῶν, δεικνύουσιν ἡ Σάλη, τὰ Ἄβδηρα, ἡ Ζήρυνθος, ἡ Ρήσκυνθος, ἡ Πέρινθος, ἡ Βισάνθη — ἴσως τὸ Βυζάντιον αὐτό, (Πρβλ. Ostir, ***Deuxiéme congrès intern. Byzant. Belgrade,*** 1927 σελ. 23) ἡ Λῆμνος, ἡ Ἴμβρος, ἡ Τένεδος καὶ πᾶσα ἡ πέραν τοῦ Ἑλλησπόντου ἀρχαιολογικὴ χώρα (πρβλ. Bilabel ἔ. ἄ. σ. 61 ἑξ.).

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐστηρίχθην εἰς τὰ πορίσματα τῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ κυρίως εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Heurtley, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καθορισθῇ ὁ κύκλος καὶ ἡ ἀκτίς πέραν τῆς ὁποίας δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσιν οἱ συλλογισμοὶ ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ καὶ πᾶς ἄλλος, πιστεύω, ἐρευνητής, αἰσθανόμεθα ζωηρὰν ἐπιθυμίαν καὶ ἀνάγκην νὰ κυρωθῶσι τὰ μέχρι τοῦδε πορίσματα διὰ πλειόνων ἀνασκαφῶν εἰς καίρια μέρη τῆς ὅλης Μακεδονικῆς χώρας. Αὐτὸς ὁ κ. Heurtley καταλήγει λέγων: «Μόνον ἀνασκαφαὶ μεγαλυτέρας ἐκτάσεως θὰ διαφωτίσουν ἡμᾶς τελικῶς ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῶν ἀναφερομένων ἐδῶ, δηλ. τῆς προελεύσεως τῶν Μινυῶν, τῶν Δωριέων καὶ ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Ὅλων ὅμως τούτων τῶν προβλημάτων κατὰ τὴν πεποίθησίν μου ἡ Μακεδονία ἔχει τὸ κλειδί».

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

1 Kazarow *Klio* 1923, 23.

2 Πρβλ. Ὄρβλητος ἐν Πισιδίᾳ Kretschmer ἔ. ἄ. 330.

Αἱ δίδυμοι περόναι τῆς Ἀχρίδος

(προσθήκη)

Ἀνωτέρω ἐν σελίδι 64 ἐγένετο λόγος περὶ τῶν διδύμων περονῶν καὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι σπάνιος αὐτῶν. Ἐν δὲ σελ. 108 ἑξ. εὑρόντες τὸ παράδειγμα τῆς ὀζολικῆς Μυωνίας[1] ἐξεφράσαμεν τὴν γνώμην, ὅτι θὰ ἦτο εὐρυτέρα ἡ διάδοσις τούτου τοῦ σκεύους ἢ κοσμήματος, καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ πιστωθῇ ἡ γνώμη αὕτη. Ἡ ἐλπὶς ἐπραγματοποιήθη ἤδη. Ἐν ***The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta*** ὁ Wace καταλέγει πολλὰ μολύβδινα ὁμοιώματα τοιούτων περονῶν, ποιηθέντα ἐν τῷ χρόνῳ 700-500 π. Χ. τοὐλάχιστον (πίν. 180, 186, 194 καὶ σελ. 257, 265, 271) καὶ δεικνύοντα συγχρόνως χρῆσιν ἐν τῷ βίῳ πραγματικῶν περονῶν ἐξ ἄλλων μετάλλων, ὡς χρυσοῦ ἢ χαλκοῦ (αὐτ. πίν. 202 καὶ σελ. 383. Πρβλ. ***Olympia*** IV, πίν. 25, ἀρ. 497. Thiersch παρὰ Furtwängler ***Aigina*** σ. 404, πίν. 115 Waldstein ***The Argive Heraeum*** II πιν. 128 ἀρ. 2392;).

Α.Δ.Κ.

1 Ταύτην ὁ Oldfather ἐν Pauly-Wissowa R.—E. λ. ***Lokris*** τοποθετεῖ ἀντὶ τῆς Ἁγ. Εὐθυμίας εἰς τὰ μεταξὺ Σιγδίτσης καὶ Τοπόλιας καὶ Ἀμπλιανης ἐρείπια, ἔνθα ἐτοποθετήσαμεν τὴν πόλιν Ὕλην ἄνω σ. 209 ἑξ.

ΕΝΕΠΙΓΡΑΦΟΝ ΕΠΙΚΡΑΝΟΝ ΒΑΣΕΩΣ ΑΝΔΡΙΑΝΤΟΣ ΕΚ ΜΑΥΡΑΧΑΔΩΝ ΚΑΡΔΙΤΣΗΣ

υπο ΝΙΚ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐν τῇ *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1927 - 1928 σελ. 127 ἐδημοσιεύσαμεν τὸ ἀριστερὸν τμῆμα ἐπικράνου βάσεως ἀνδριάντος ἐντετειχισμένου ἐν τῇ ἀριστερᾷ γωνίᾳ ἀχυρῶνος τοῦ Ζ̣ιώγα Τσ̣ιαμάλου ἐν τῷ χωρίῳ ***Μαυραχᾶδες*** τῆς Καρδίτσης.

Τὸ ἀντίγραφον τοῦ δημοσιευθέντος τεμαχίου, ὡς καὶ ἐκεῖ ἀναφέρομεν, ὠφείλετο εἰς τὸν κ. Χρῆστον Γκαλγκανόπουλον, διότι ἡμεῖς δὲν εἴχομεν ἰδεῖ τὸν λίθον.

Τὸ ἄλλο δὲ τεμάχιον, τὸ καὶ μεγαλείτερον, τοῦ θραυσθέντος ἐπικράνου, ἦτο ἐντετειχισμένον εἰς τὴν δεξιὰν γωνίαν τοῦ αὐτοῦ ἀχυρῶνος ἔχον τὴν ἐπιγραφὴν πρὸς τὰ ἔσω.

Ἐφέτος κατ' Ἰούνιον μετὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας μετέβημεν εἰς Μαυραχᾶδες τῆς Καρδίτσης καὶ ἀποτειχίσαντες ἐκ τοῦ ἀχυρῶνος ἀμφότερα τὰ τεμάχια μετεφέραμεν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Οὕτω λοιπὸν συναρμόσαντες τὰ δύο τεμάχια συνεπληρώσαμεν τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐπικράνου, πλὴν ἀτυχῶς ἄνω κατὰ τὸ μέσον λείπει μέγα τμῆμα ἀποκοπὲν λοξῶς, ἐξ οὗ λείπει ἡ λέξις [ΤΩΝ ΘΕΣΣΑ]ΛΩΝ καὶ ἐν τῷ 2ῳ στίχῳ κύριον ὄνομα τοῦ τιμωμένου.

Ἔχει δὲ ὁ λίθος ὁλικὸν μῆκος 0,70· πλάτ. 0,70· ὕψος 0,28 μετὰ τοῦ γείσου καὶ ὕψος ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας 0,20· ὕψ. δὲ γραμ. 0,03:

Τὸ Κοινὸν [τῶν Θεσσα]λῶν καὶ ο[ἱ]
Σύνεδροι Ι - - - - ∪ΙΙΙΟΝΔ ***ομίτ[ι-]***
ον Δεύρου υἱ[ὸν] Δεῦρον, Σκαρφῇ.

1. Ἐπιγραφὴ Μαυραχάδων Καρδίτσης.

Τῆς προκειμένης ἐπιγραφῆς τὰ γράμματα εἶναι κανονικὰ πλὴν τοῦ Ε, τὸ ὁποῖον εἶναι Ʃ, δηλαδὴ ἓν σῖγμα ἀνεστραμμένον μετὰ προεκβεβλημένων ἑκατέρωθεν τῶν δύο πλαγίων κεραιῶν καὶ μετὰ μιᾶς μικρᾶς κεραίας εἰς τὸ κέντρον τῆς γωνίας.

Τὸ Κοινὸν τῶν Θεσσαλῶν καὶ οἱ Σύνεδροι ἐτίμησαν - - - ᑌΙΙΙΟΝΔ***ομίτιον Λεύρου υἱ[ὸν] Λεῦρον Σκαρφῆ.*** Ὁ τιμώμενος φαίνεται ὅτι εἶναι Ρωμαῖος Σκαρφεύς. Δυστυχῶς ὅμως τὸ κύριον ὄνομα αὐτοῦ λείπει ἕνεκα ἀποκρούσεως τοῦ λίθου. Ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ δὲ ἐπωνύμου αὐτοῦ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διδαχθῶμεν πλείω, ἐὰν εἴχομεν ἐν Βόλῳ τὰ ἀπαιτούμενα βοηθητικὰ βιβλία.

Ἡ δὲ πατρὶς αὐτοῦ ***Σκάρφεια*** εἶναι πόλις παράλιος τῆς Λοκρίδος κειμένη μεταξὺ Θρονίου καὶ Μώλου κατὰ τὸν Εὐβοϊκὸν κόλπον ἔναντι τῶν Λιχάδων νήσων καὶ τοῦ Κηναίου ἀκρωτηρίου τῆς Εὐβοίας. Περὶ αὐτῆς ἀναφέρει παρὰ Στράβωνι (Α΄, 60) Δημήτριος ὁ Καλλατιανὸς ὅτι τῷ 427 π. Χ. κατεστράφη ὑπὸ μεγάλου σεισμοῦ μέχρι θεμελίων, ὡς καὶ τὰ Φάλαρα, ἡ Λαμία καὶ ἡ Κρεμαστὴ Λάρισα: ***«καὶ Σκάρφειαν δὲ ἐκ θεμελίων ἀναρριφῆναι καὶ καταδῦναι σώματα χιλίων καὶ ἑπτακοσίων οὐκ ἐλάττω.»*** Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ ὁ Στράβων ὀνομάζει αὐτὴν ***Σκάρφην*** (Α΄ 79.10): ***«κῦμά τε ἐξαρθὲν τριχῇ τὸ μὲν πρὸς Σκάρφην ἐνεχθῆναι καὶ Θρόνιον, τὸ δὲ πρὸς Θερμοπύλας, ἄλλο δὲ εἰς τὸ πεδίον ἕως τοῦ Φωκικοῦ Δαφνοῦντος».***

Ἐπίσης καὶ ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς (τόμ. Β΄, 4 σελ. 594) ἀναφέρει ὅτι τῷ 551 μ. Χ. 7 Ἰουλίου κατεστράφη ἡ πόλις ὑπὸ σεισμοῦ:

«. . . . ***γέγονέ τις ἐκ τοῦ αἰφνιδίου τῆς θαλάσσης ἐπιρροὴ ἀμφί τε πόλιν τὴν Ἐχίναιον καλουμένην καὶ τὴν ἐν Βοιωτοῖς Σκάρφειαν· πόρρω δὲ τῆς ἠπείρου ἀναβᾶσα καὶ κατακλύσασα τὰ ἐκείνῃ χωρία εἰς ἔδαφος καθεῖλεν εὐθύς».***

Τῷ δὲ 146 π. Χ. ὑποχωρῶν ὁ Κριτόλαος ἀτάκτως ἐπὶ τῇ ἀναγγελίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ Μετέλλου ἐκ Μακεδονίας, ἐνῷ ἐπολιόρκει τὴν Ἡράκλειαν, κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Μετέλλου περὶ τὴν Σκάρφειαν κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 146 π. Χ. καὶ ἐν ἀγρίᾳ καὶ ἀτάκτῳ συμπλοκῇ ὁλοσχερῶς ἡττήθη ἄγων 40,000 ἀνδρῶν. Χιλιάδες ἐφονεύθησαν, περὶ τοὺς χιλίους ᾐχμαλωτίσθησαν· περὶ δὲ τοῦ στρατηγοῦ Κριτολάου οὐδέποτε μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἐγνώσθη τι (Παυσαν. Ζ΄. 15, 2 καὶ 3. — Ζωναρᾶς Θ΄, 31. — Πολύβ. 38, 14, 3).

Διὰ ποίαν αἰτίαν ἐτιμήθη δι᾽ ἀνδριάντος ὁ Σκαρφεὺς οὗτος — — — ΩΙΙΙΟΣ ***Δομίτιος Λεύρου υἱὸς Λεῦρος*** ὑπὸ τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Συνέδρων δὲν γνωρίζομεν, διότι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δὲν ἀναφέρεται ἡ αἰτία τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἀνδριάντος.

Τὸ Συνέδριον τοῦ κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν πιθανῶς εἶχε συσταθῇ πρὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων. Γνωρίζομεν ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκ Κιερίου ὅτι πρεσβευτὴς ἐν Θεσσαλίᾳ ἦτο ὁ Γάϊος Ποππαῖος Σαβῖνος τῷ 15 μ. Χ. καὶ ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Θεσσαλίᾳ Συνέδριον τοῦ Κοινοῦ Θεσσαλῶν ἐκ 324 μελῶν συνερχομένων ἐν Λαρίσῃ κατὰ τὸν μῆνα Θῦον. (Leake, Transactions of the royal society of Literature I, 1827 - 29, 154, 155.—Leake, Northern Greece, IV, 1835, 498, pl, XLII ἀρ. 217.— IG, IX² 261).

Ἐξ ἐπιγραφῶν Λαρίσης τοῦ Α΄ αἰῶνος π. Χ. ἀναφέρεται ***γραμματεὺς τῶν Συνέδρων*** (IG, IX²

507_3) καὶ: «*[κ]ατὰ τὸν τῶ[ν]* | *[Σ]υνέδρων [ὑπο-]* | *[μ]νηματισ[μὸν]* (IG, IX² 607_5).

Συνέδριον πλὴν τοῦ τῶν Θεσσαλῶν ὑπῆρξε καὶ παρὰ τοῖς Μάγνησιν ἑδρεῦον ἐν Δημητριάδι, (Ἐν γένει περὶ τῶν Θεσσαλικῶν Συνεδρίων πρβλ. ***Kip***, Thessalische Studien, Halle a. S. 1910, 129-132 κ. ἑ.).

Ὅπως ἐγράψαμεν ἐν ΑΕ 1927 - 1928 σελ. 126-127 περὶ τῶν σῳζομένων ἐν τοῖς χωρίοις Φίλια καὶ Μαυραχᾶδες τῆς Καρδίτσης μνημείων καὶ τυχαίων εὑρημάτων, ἐκ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ ΑΕ σ. 119-127 δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς ἐκ Φίλιας καὶ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευομένης ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Μαυραχάδων ἐξάγεται ὅτι ἐκεῖ που δέον νὰ ζητηθῇ ἀρχαῖος ναός, εἰς ὃν ἦσαν ἐκτεθειμέναι ἥ τε ἐπιγραφὴ τῆς Φίλιας καὶ ὁ ἀνδριὰς εἰς τὸν Σκαρφέα — — ΟΙΙΙΟΝ Δομίτιον Λεῦρον. Τὰ πολλὰ δὲ ἀνευρισκόμενα ἐκεῖ ἀρχαῖα νομίσματα καὶ πόρπαι χαλκαῖ, ὧν μία ἀργυρᾶ ἀγορασθεῖσα κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁλμυροῦ δεικνύουσιν ὅτι ταῦτα, ὡς καὶ ὁ χαλκοῦς Περσεύς, ὃν ἐδημοσιεύσαμεν ἐν ΑΕ 1925 - 1926 σ. 187 - 189 εἰκ. $1^α$ καὶ $1^β$, ἦσαν, πιθανῶς, ἀναθήματα εἰς τὸ ἱερόν· Ἐν τῷ χωρίῳ Μαυραχᾶδες δύο κτίσται, διαμένοντες ἐκεῖ ἀπὸ εἰκοσαετίας, εἶπον ἡμῖν ὅτι πολλοὺς λίθους ἐνεπιγράφους ἐνετείχισαν εἰς διαφόρους οἰκίας κατὰ διαφόρους καιρούς.

Ἐν Βόλῳ τῇ 30 Ἰουνίου 1930.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Σελ. 128 στίχ. 17 ἀντὶ ἐπίδρασιν» γρ. ἐπίδρασιν

» » » 18 εἰς τὸ τέλος τῆς περιόδου γρ. 9α.»

» 133 » 3 ἀντὶ aninisumus γρ. animismus

» 139 » 32 ἀντὶ ἀντίθεσις, ἰδίως γρ. ἀντίθεσις ἰδίως,

» 155 ὑποσημ. 2 ἀντὶ Cubebe γρ. Cybébé

» 166 στίχ. 35 καὶ 167 εἰκ. 16 ἀντὶ Μοχλοῦ γρ. Μόχλου

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ
1857-1930

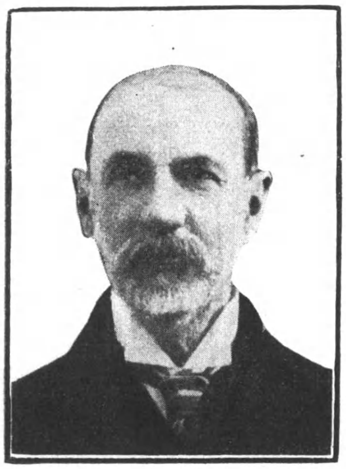

Τῇ 27ῃ Ἰουνίου 1930 ἀπεβίωσε μετὰ βραχεῖαν νόσον ἐν Ἀθήναις ὁ ἐπίτιμος Διευθυντὴς τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου Βασίλειος Ἰωάννου Λεονάρδος, διατελέσας ἐπὶ μακρὸν σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ αὐτῆς, τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

Βαρυαλγοῦσα ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκήτῳ ἀπωλείᾳ τοῦ διακεκριμένου συνεργάτου, αἰσθάνεται παρὰ τὴν θλῖψιν αὐτῆς παρήγορον ὑπερηφάνειαν, διότι τὸ σημαντικὸν ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Λεονάρδου ἐξεπήγασεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Ἰδιαιτέραν δὲ ὅλως αἰσθάνεται συγκίνησιν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, διότι ἐπὶ μακρότατον ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς εἰργάσθη ὁ πολύτιμος ἐπιστήμων καὶ ἐπιμελέστατα διηύθυνε τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα, εἰς τῆς ὁποίας τὴν δόξαν καὶ αὐτὸς προσήνεγκεν ἁδροτάτην εἰσφοράν.

Τὸν στέφανον τῆς ἀρχαιολογικῆς του φήμης ἔπλεξεν ὁ Βασίλειος Λεονάρδος εἰς τὴν Λυκόσουραν καὶ τὴν Ὀλυμπίαν καὶ τὸ Ἀμφιάρειον, ἐκεῖθεν δὲ κατέκτησε τὸ δύσκολον πεδίον τῆς ἐπιγραφικῆς καὶ ἀπέβη ὄντως ἀριστοτέχνης ἐρευνητής, ἀναγαγὼν τὴν ἐν Ἑλλάδι ἐπιγραφικὴν ἔρευναν εἰς διεθνῆ περιωπὴν καὶ ἀρτιότητα.

Καὶ ταῦτα πάντα κατώρθωσεν ὁ ἀείμνηστος Λεονάρδος ἀφορμηθεὶς τὸ πρῶτον οὐχὶ ἀπὸ τῆς φιλολογίας, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς. Διὰ τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ἔργον αὐτοῦ διπλῆς τιμῆς ἄξιον, διότι ἔφθασεν εἰς τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν ἀρχαιολογίαν ὑστερογενῶς, ἀγόμενος ὑπὸ τῆς ἀναμφισβητήτου ἰδιοφυΐας του καὶ τῆς ἀδαμάστου φιλομαθείας του, διὰ τῆς ὁποίας προσεπορίσθη τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ πλειόνων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν.

Ἀλλὰ δὲν ἔμεινεν ἴσως ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ ἡ πρώτη ἐκείνη ἐπιστήμη. Καὶ εἰς ἐκείνην δὲ παρὰ τὴν ἰδιοφυΐαν τοῦ Λεονάρδου ὀφείλομεν ἴσως τὴν ἀκριβολόγον θετικότητα, ἡ ὁποία κοσμεῖ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς ἡ μεγίστη τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς εὐρείας αὐτοῦ φήμης. Ἀψευδὲς τούτου μαρτύριον καὶ ἡ ἐν τῷ Ἐπιγραφικῷ Μουσείῳ κρατοῦσα λαμπρὰ τάξις.

Ἀλλὰ παρὰ ταύτην καὶ ἐκτὸς ἄλλων διανοητικῶν αὐτοῦ χαρισμάτων τὸν Λεονάρδον ἐκόσμει καὶ μία γνησιωτάτη ἐπιστημονικὴ ἀρετή, ἡ μετριοφροσύνη του, ἡ ὁποία συνοδευομένη καὶ ὑπὸ εὐαισθήτου λεπτότητος τρόπου, ἀπήρτιζε τὴν ὅλην αὐτοῦ ὑπόστασιν εἰς γνησίως ἐπιστημονικὴν φυσιογνωμίαν εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας ἀποβλέπουσαν.

Μακρὰν πάσης φωνασκοῦ κενολογίας καὶ παντὸς κομπορρήμονος ἐπιστημονικοῦ νεοπλουτισμοῦ ἔζησεν ὡς ἀληθὴς ἄνθρωπος τῆς διανοίας καὶ κατέκτησε τὴν θέσιν αὐτοῦ διὰ τῆς εὐθείας ὁδοῦ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, οὐχὶ δὲ ἄνευ ἐμποδίων. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν μακροτάτην διοικητικὴν καθήλωσιν εἰς Ὀλυμπίαν κατέστησε διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ τῆς μελέτης τοῦ τόπου ὀλιγώτερον ἐπώδυνον, διὰ δὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιολογίαν αὐτόχρημα εὐλογίαν, διότι ἐκ τῆς ἀσχολίας αὐτοῦ ἐκείνης ἐπορίσθημεν θαυμαστὸν βιβλίον, τὴν « Ὀλυμπίαν » του. Ἀνάλογον ἀνεμένομεν ἀδημονοῦντες καὶ τὸ γενικώτερον συνθετικὸν αὐτοῦ ἔργον περὶ τοῦ Ἀμφιαρείου, εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ ὁποίου ἀφιέρωσεν ἀπὸ τοῦ 1884 τὰ πλεῖστα ἔτη τῆς ζωῆς του ὁ Λεονάρδος. Ἀλλὰ δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ θάνατος, ὁ ὁποῖος κατέλαβεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐπιστημονικῆς του τιμῆς. Ἀπέθανεν οὕτω ὁ πολυσέβαστος συνάδελφος καταξίως τῆς ζωῆς του, ἡ ὁποία ἐτίμησεν ὄντως τὴν Ἑλλάδα.

Οἱ ἄνδρες τῆς διανοίας, οἱ ἀληθεῖς ἐπιστήμονες εἶναι τίτλοι τῆς εὐγενείας τῶν ἐθνῶν. Τὰ δὲ ἔθνη ἐν τῇ ἀναγνωρίσει καὶ ἐν τῇ τιμῇ, τὴν ὁποίαν ἀποτίνουσι πρὸς τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν ἀριστεῖς, παρέχουσι τὸν γνώμονα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἠθικῆς ὑποστάσεως. Μόνον ἔθνη καταπεπτωκότα ἢ ἀγροῖκα εἶναι ἀδιάφορα πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν πρόοδον καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰς ἱστορικὰς ἐπιστήμας, θεωροῦσι δὲ τοὺς ἐκπροσώπους αὐτῶν ὡς πολυτέλειαν ἢ παρασιτικὰ νεοπλάσματα. Τὰ ἠθικῶς προηγμένα ἔθνη περιέπουσι καὶ γεραίρουσι τὰς διανοητικὰς αὐτῶν κορυφὰς ὡς ἀπαραιτήτους φάρους τῆς ἐκπολιτιστικῆς αὐτῶν πορείας. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀνῆκε καὶ ὁ Βασίλειος Λεονάρδος.

Ἡ μνήμη του δὲν ἔχει ἀνάγκην οὐδενὸς βαλσάμου διὰ νὰ ζήσῃ. Ἐδίδαξε ζῶν, θὰ διδάσκῃ δὲ καὶ μετὰ θάνατον ἐπὶ μακρότατον χρόνον!

Γ. Π. Οικ.

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1930)

Δραχμ.

1. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* 1837-1930 (ΑΕ 1-69 : πρβ. πινάκιον παρὰ ⟨Β. Λεονάρδῳ⟩, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1 - 3). Σχῆμα 4ον.

(Περίοδος Α′): τόμος 1-16 (1837-1860).

1837-1843 : τεύχη α′ - ιβ′, ιγ′ (καὶ ιδ′), ιε′ (τεῦχος ϛ′ ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ′ - κθ′· 1852 - 1860 : τεύχη λ′ -νε′· πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη : α′, β′, γ′, δ′, ιθ′ κβ′-κθ′, ν′, να′, νγ′-νε′· ἕκαστος τεῦχος . . . . 10.—

(Περίοδος Β′: τόμος 17.21 (1862-1874).

1862 : τεύχη α′ - ιβ′ (τὰ τεύχη θ′ - ιβ′ ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεῦχος . . . . 10.—
1869 : τεῦχος ιγ′· 1870: τεῦχος ιδ′· 1872 : τεύχη ιε′ καὶ ιϛ′ (τὸ ιϛ′ ἐξεδόθη τῷ 1873)· 1874: τευχος ιζ′· ἕκαστον τεῦχος . . . . 30.—

Περίοδος Γ′: τόμος 22-62 (1883-1923).

1883-1923: εἷς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος· ἕκαστος τόμος . . . . 250.—

Περίοδος Δ′: τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

1924, 1925-1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἕνα τόμον), 1929 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν), 1930 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν)· εἷς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου· ἕκαστος τόμος . . . . 250.—

2. *Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου·* ὑπὸ ***Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου·*** τόμος 1ος : 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η′ + στῆλαι 550. 1902 . . . . 50.—
3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας* 1837 - 1929 (ΠΑΕ 1-84 : πρβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

(Περίοδος Α′): τόμος 1-13 (1837-1848/9).

1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α′— Γ′ συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. ⟨Ἔκδοσις 1η.⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93.1840. (Δὲν πωλεῖται). —
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ′ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε′ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. Δὲν πωλεῖται). —
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ′ (γράφε : ϛ′) Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 . . . . . . 10.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. —
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α′—ΙΑ′ Γενικῆς συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἔκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφε : 1847). Δὲν πωλεῖται. —
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ′ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 . . . . 10.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ′ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 . . . . 10.—

(Περίοδος Β′): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):

14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α′+43. 1859 . . . . 10.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας· τεύχη ἕνδεκα : 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος . . . . 10.—

(Περίοδος Γ′): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).

26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902. 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἕνα τόμον). Σχῆμα 8ον. ἕκαστος τόμος . . . . 50.—
75-84 (1920-1929): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922/4 (εἰς ἕνα τόμον), 1925/6 (εἰς ἕνα τόμον), 1927, 1928, 1929 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν). Σχῆμα 8ον. ἕκαστος τόμος . . . . 50.—

3Α. *Ὀργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας.* (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48, 1896. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
4. *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι,* ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου· φυλλάδια τρία: 1ον : 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον : 1852 (σελίδες ια′+22+5, πίνακες 8), 3ον : 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . 10.—
5. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας* ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. . 15.—
6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί,* κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α′ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β′+34, πίνακες 9. 1860. . . . . 10.—
7. ***Εὐθύμιος Καστόρχης·*** *Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος.* Σχῆμα 8ον, σελίδες ϛ′ + 130. 1879 . . 30.—

7Α. *Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας.* Τεῦχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. Τεῦχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται). δραχμ. —

8. ***H. G. Lolling*·** *Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου·* τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαϊκαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . 120.—

9. ***Π. Καββαδίας*·** *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. . . . . 150.—

10. ***Π. Καββαδίας*·** *Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . . 30.—

10Α. **⟨Βαλέριος Στάης⟩.** *Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων·* ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 . . . . 50.—

11. *Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . 60.—

12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος·* τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: ***Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters***). Σχῆμα 4ον, σελίδες β'+ στῆλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . 250.—

13. ***P. Cavvadias + G. Kawerau*·** *Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890*— ***Π. Καββαδίας+Γ. Καβεράου*·** *Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890.* Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150+σελίδεσ 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7 500 —

14. ***Χρῖστος Τσούντας*·** *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου.* Σχῆμα 4ον στῆλαι ͵F' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 . . . . 500 —

15. ***Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου*** *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν* Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . 100.—

16. ***Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης*·** *Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσούρας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . 40.—

16Α. **⟨Βασίλειος Λεονάρδος⟩**· *Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —

17. ***Γεώργιος Π. Οἰκονόμος*·** *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας·* τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . 40.—

18. ***Γεώργιος Κ. Γαρδίκας*·** *Μελετήματα ἀρχαιολογικά.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . 10.—

19. ***Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος*·** *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν·* τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917 . . . . 30.—

20. ***Βαλέριος Στάης*·** *Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920 . . . . 30.—

21. ***Georgius P. Oeconomus*·** *De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 . . . . 40.—

22. ***Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος*·** *Ὁ ἀποτυμπανισμός,* συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923 50.—

23. ***Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος*·** *Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος—Παγασῶν.* Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἔγχρωμοι 10. 1928 . . . . 1200.—

24. ***Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς*·** *Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. . . . . 150.—

25. ***Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος*·** Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελ. α - κF + 257, πίνακες 5. 1930 150.—

Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

1. ***Βασιλείου Λεονάρδου:*** Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901. . . . . 50.—

2. ***Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου:*** Θηβαϊκὰ (=Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1 . . . . λίρ. ἀγγλ. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20). Περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (66ος-67ος) τόμος τῇ 20ῇ Ἰουλίου 1930.

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

1. ***Buschor, Ernst***: Die Tondächer der Akropolis. 1: Simen. Text [καὶ] Tafeln. Berlin, Leipzig: De Gruyter, 1929. 2° Text: σ. 54, Taf.: 1 - 12.
2. ***Antike Denkmäler*** hrsg. v. D. Archäol. Institut. Bd 4, H. 2. 3/4. Berlin: De Gruyter, 1929. 2° μέγα. 2: Taf. 11 - 18, 3/4: Taf. 19 - 46.(11 - 12: Altattische stehende Göttin in Berlin. 19 - 20: Archaische Grabstele in New York. 21 - 23: Bronzekopf v. Chatsworth. 24 - 29: Bronzener Ephebe aus Pompeji. 30 - 37: Bronzestatue v. Marathon. 38 - 40: Artemis u. Iphigenie. 41: Schlachtsarkophag Ludovisi. 42: Hellenistischer Goldschmuck. 43: Goldkranz v. Armento. 44 - 46: Silbervase v. Nikopol).
3. ***Mylonas, G. E.:*** Excavations at Olynthus. P. 1: The Neolithic Settlement. Baltimore, Johns Hopkins press, 1929. 4° σ. XVII + 108. Pl. 1, Fig. 94 [ἐκτὸς τοῦ κειμένου].
4. ***Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς*** (Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης). Ἔτ. Α΄. Ἐν Θεσσαλονίκῃ 1927. 8° σ. 285.
5. ***Watzinger, C.:*** Tell El - Mutesellim. Bd 2. Leipzig. Hinrichs'sche Buchhandlung 1929. 4° σ. VII + 94.
6. ***Κεραμοπούλλου, Ἀντ. Δ.***: Μακεδονία καὶ Μακεδόνες. Ἐν Ἀθ. 1930. 8° σ. 48 (Ἐκδ. Μακεδονικὴ Ἐκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία).
7. Expedition Ernst von Sieglin. Bd2, T. 1B: Malerei und Plastik v. C. Watzinger. Text [καὶ] Tafeln. Leipzig: Giesecke, 1927. 4° (Tat. 2°).
8. ***Vellay, Ch.:*** Les nouveaux aspects de la question de Troie. Paris: Soc. «Le belles lettres»; 1930. 8°.
9. ***Corinth.*** Results of excavations conducted by the American School of classical studies at Athens. V. 4, P. 1: Decorated architectural terracottas by Ida Thallon - Hill and Lida Shaw King: Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1929. 4° σ. XII + 120, π. 5.
10. ***Praschniker, C.:*** Zur Geschichte des Akroters. Brünn [κ. ἀ.] 1929. 4° σ. 57, π. 4 (Schriften der Philos. Fakultät d. Deutsch. Universität in Prag, 5).
11. ***Carpenter, R:*** The sculpture of the Nike temple parapet. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1929. 8° σ. 84, Pe. 1.

ΕΝ ΤΗι ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗι ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ἀριθ. 23. ***Α. Ἀρβανιτοπούλου***: Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν. Ἐν Ἀθήναις 1928 . . . . Δρχ. 1200

» 24. ***Γ. Μυλωνᾶ:*** Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Ἐν Ἀθ. 1928 . . . Δρχ. 150

» 25. ***Ἰω. Γενναδίου:*** Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1820. Ἐν Ἀθ. 1930 . . . . Δρχ. 150

ΤΥΠ. "ΕΣΤΙΑ" 3371